

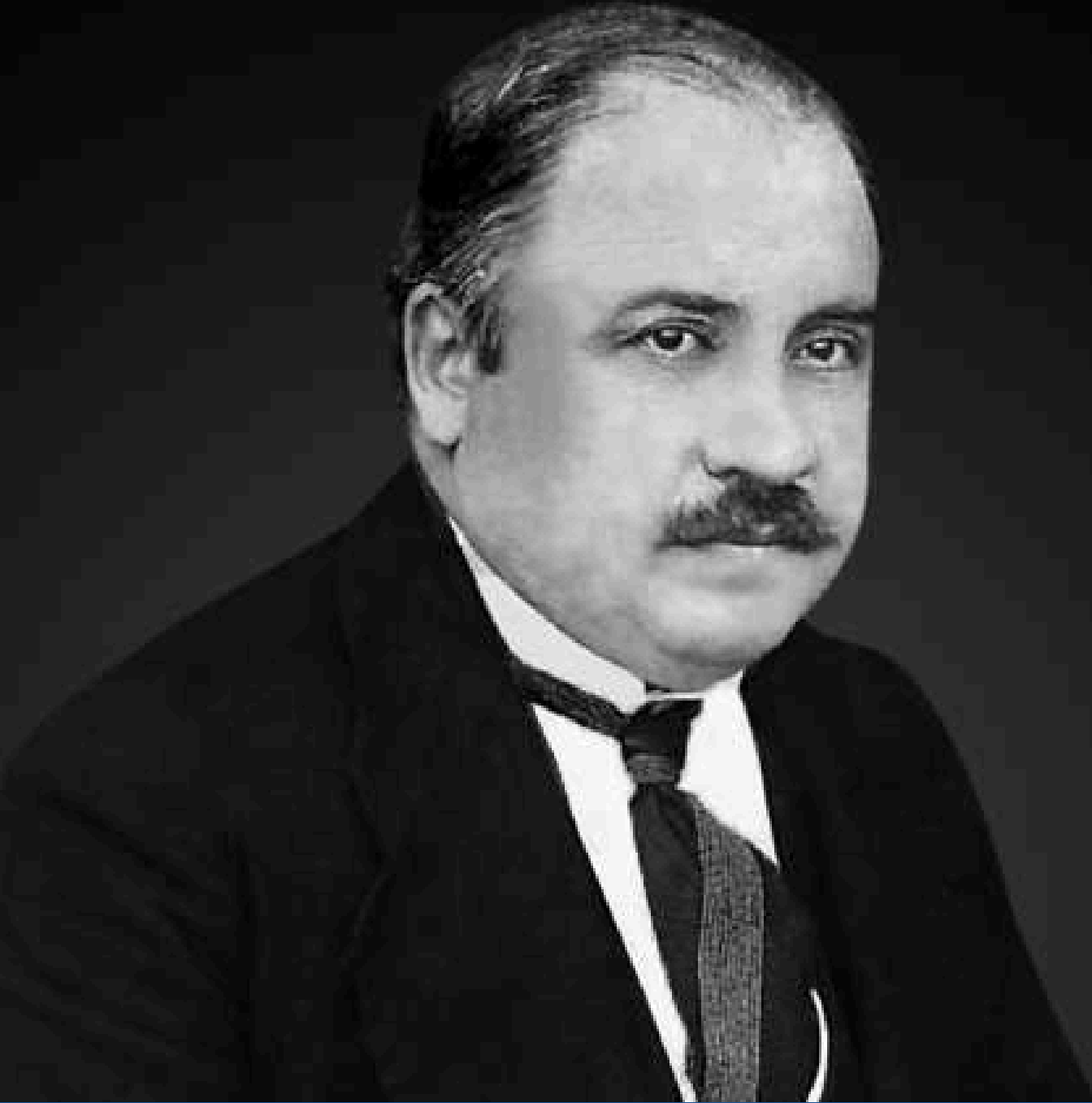
DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Journal of Dicle University Social Sciences Institute

uluslararası hakemli dergi/ international refereed journal

Sayı: 37 Ekim 2024

Vefatının 100'ncü yılında, doğduğu topraklardan Ziya Gökalp'in aziz hatırasına ithaf olunur...

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

EKİM – 2024

YIL: 16

SAYI: 37

DÜSBED yılda üç kez yayınlanan uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

DÜSBED'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları **DÜSBED**'e aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergimize gönderilen makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

Dergimiz, **ULAKBİM TR DİZİN**, **ASOS**, **TEİ (Türk Eğitim İndeksi)**, **Research Bible**, **Scientific Indexing Service**, **Index Copernicus**, **Google Scholar**, **Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)** ve **SOBİAD** tarafından taranmakta ve dergipark platformunda yer almaktadır.

ISSN: 1308 - 6219

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Diyarbakır / TÜRKİYE

EKİM - 2024

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

EKİM – 2024 YIL: 16 SAYI: 37

BAŞ EDITÖR/ CHIEF EDITOR

Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU - Dicle Üniversitesi

EDİTÖRLER / EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Mekki ULUDAĞ - Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferat KAYA - Dicle Üniversitesi

YARDIMCI EDİTÖRLER

Dr. Arş. Gör. Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU - Dicle Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Pınar DURSUN YAMAÇ - Dicle Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Ahmet Fethi GÜN - Dicle Üniversitesi

E-mail: sbd@dicle.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/diclesosbed>

Adres: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tel: 0 412 241 10 00 / 8480 - 8469

DİYARBAKIR

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

DÜSBED

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Dicle University Journal of Social Sciences Institute

ISSN : 1308 - 6219

EKİM – 2024

YIL: 16

SAYI: 37

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji	Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL	Hacettepe Üniversitesi
Arkeoloji	Prof. Dr. Aytaç ÇOŞKUN	Dicle Üniversitesi
Coğrafya	Doç. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	Harran Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri	Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER	Dicle Üniversitesi
Dil Bilim	Doç. Dr. Faruk GÖKÇE	Dicle Üniversitesi
Dinler Tarihi	Prof. Dr. Canan SEYFELİ	Dicle Üniversitesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatı	Prof. Dr. Mesut ERGİN	Dicle Üniversitesi
Eski Türk Edebiyatı	Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	Dicle Üniversitesi
Felsefe	Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri	Prof. Dr. Cemal TOSUN	Ankara Üniversitesi
Güzel Sanatlar	Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ	Dicle Üniversitesi
Halk Bilimi	Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Hukuk	Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN	Dicle Üniversitesi
İktisat	Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
İşletme	Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN	Dicle Üniversitesi
İletişim	Doç. Dr. Aslı AYDEMİR	Dicle Üniversitesi
İslam Tarihi ve Sanatı	Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	İstanbul Üniversitesi
Kamu Yönetimi	Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN	Batman Üniversitesi
Psikoloji	Doç. Dr. Özlem TOLAN	Dicle Üniversitesi
Sağlık Yönetimi	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT	Dicle Üniversitesi
Sanat Tarihi	Prof. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Sosyoloji	Prof. Dr. Naciye YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Tarih	Doç. Dr. Mehmet Salih ERPOLAT	Dicle Üniversitesi
Temel İslam Bilimleri	Prof. Dr. Metin BOZAN	Dicle Üniversitesi
Türk İslam Edebiyatı	Doç. Dr. M. Felat AKTAN	Dicle Üniversitesi

Yayın ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN - *İstanbul Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ - *İstanbul Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Bülent GÜL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Canan SEYFELİ - *Dicle Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Cemal TOSUN - *Ankara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Ferruh AĞCA - *Osmangazi Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Eskişehir*
- Prof. Dr. Grazyna ZAJAC - *Jagiellonian Üniversitesi - Polonya*
- Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK - *Fırat Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Elazığ*
- Prof. Dr. İrfan YILDIZ - *Dicle Üniversitesi - Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN - *Necmettin Erbakan Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*
- Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ - *Hitit Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - Çorum*
- Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP - *Harran Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*
- Prof. Dr. Metin KARTAL - *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Mesut ERGİN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Mustafa AVCI - *Selçuk Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Muzaffer KOÇ - *Marmara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Nurten ÇETİN - *Trakya Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Edirne*
- Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM - *Karatay Üniversitesi - Hukuk Fakültesi - Konya*
- Prof. Dr. Rüstem ERKAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Prof. Dr. Osman KARATAY - *Ege Üniversitesi - Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü - İzmir*
- Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
- Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL - *Hacettepe Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Ankara*
- Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA - *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Edebiyat Enstitüsü - Azerbaycan*
- Prof. Dr. Aytaç COŞKUN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI - *Marmara Üniversitesi - İlahiyat Fakültesi - İstanbul*
- Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi - Ankara*
- Doç. Dr. Gülnoz SATTAROVA - *Özbekistan Bilimler Akademisi - Özbekistan.*
- Doç. Dr. Gülşah ESER - *Harran Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Şanlıurfa*
- Doç. Dr. Liliana BOŞCAN - *Bükreş Üniversitesi - Tarih Fakültesi - Romanya*
- Doç. Dr. M. Felat AKTAN - *Dicle Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi - Diyarbakır*
- Doç. Dr. Martine ASSENAT - *Paul Valery Üniversitesi - Fransa*
- Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi - Ankara*
- Doç. Dr. Nicola LANERI - *Catania Üniversitesi - İtalya*
- Doç. Dr. Ozan ZENGİN - *Ankara Üniversitesi - Siyasal Bilgiler Fakültesi - Ankara*

Doç. Dr. Vahap COŞKUN – *Dicle Üniversitesi – Hukuk Fakültesi – Diyarbakır*
Dr. Öğr. Üyesi Burcu ZEYBEK - *İstanbul Üniversitesi - İletişim Fakültesi - İstanbul*
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN-Dicle Üniversitesi-Hukuk Fakültesi-Diyarbakır
Dr. Ankhbayar DANUU – *Moğolistan Devlet Üniversitesi – Moğolistan*

İndeks Sorumlusu

Dr. Öğr. Üyesi Mekki ULUDAĞ - Dicle Üniversitesi

Dil ve Anlatım Editörü

Doç. Dr. M. Felat AKTAN - Dicle Üniversitesi

Yabancı Dil Editörleri

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN - Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Hacı ÖNEN - Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Selen TEKALP - Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mahmoud NAASSAN-Dicle Üniversitesi

Redaktör

Dr. Öğr. Üyesi Mekki ULUDAĞ - Dicle Üniversitesi

Dış Temsilciler Koordinatörü

Doç. Dr. Faruk GÖKÇE - Dicle Üniversitesi

Hukuk Danışmanı

Av. Recep ÖTER - Diyarbakır

2024 EKİM SAYISI HAKEMLERİ

Abdusselam ERTEKİN	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Ahmet UYAR	HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
Ali Fuat ÖRENÇ	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Arzu Kalafat ÇAT	KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
Can ÖZTÜRK	ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
Coskun DİKBİYİK	TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
Cüneyt ÖZ	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Emine ÖZTÜRK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Esra YILDIZ	ISTANBUL BILGI UNIVERSITY
Figen KASAPOĞLU	İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Gülşah ESER	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
Harun OY	ORDU UNIVERSITY
Harun SERPİL	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Hasan AYDIN	ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Hasan TUNCER	NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
Hikmet ÇİÇEK	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Hüseyin METİN	KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İbrahim Halil TANIK	HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İsmail BAYTAK	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Kasım KARATAŞ	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Kasım ERTAŞ	ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LEVENT DEMİRELLİ	BEYKENT UNIVERSITY
Mehmet SAĞIR	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mehmet KAYA	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
Meral ÖZTÜRK	SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Metin AYIŞIĞI	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
Mikail BATU	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Murat TURGUT	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mustafa ACAR	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Nilay YAVUZ	ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Nurten SARGIN	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Osman KARAAĞAÇ	ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Ömer DELİKAYA	BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
Önder YAĞMUR	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Özlem Makbule TAŞKIRAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
Rumeysa AKGÜN	KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
Sibel AKGÜN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Suat TAŞKESEN	KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ
Veysel HASAR	MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DÜSBED

ISSN: 1308 - 6219 EKİM - 2024 YIL: 16 SAYI: 37

Editörden

Değerli Okuyucular,

Yeni sayımızla karşınızda olmaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz. Dergimizin bu sayısında, bilimsel araştırmaların ışığında farklı disiplinlerden gelen özgün çalışmalarla, akademik dünyaya katkıda bulunmaya devam ediyoruz. Akademik yayıncılık süreci, bilgiyi paylaşma ve geliştirme sürecinin en önemli adımlarından biridir. Dergimiz, bu sürecin bir parçası olarak, bilimsel bilgi üretimini teşvik etmeyi ve bu bilgiyi geniş kitlelerle paylaşmayı misyon edinmiştir.

Bu sayıda yer alan makaleler, alanlarında uzman araştırmacıların titizlikle hazırladığı ve hakem sürecinden geçmiş çalışmalardan oluşmaktadır. Ele alınan konular, disiplinler arası etkileşimleri güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda akademik tartışmalara yeni boyutlar kazandırmayı hedeflemektedir.

Yayın sürecinde emeği geçen tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve yayın ekibimize teşekkürü bir borç bilirim.

Bilimin ışığında, sürekli gelişen ve genişleyen bu akademik yolculuğumuzda, sizlerin katkılarıyla daha da güçleneceğimize inanıyoruz. Bu bağlamda, dergimize sunduğunuz makaleler, geri bildirimler ve önerilerle bizlere destek olmaya devam edeceğinizi umuyoruz.

Keyifli okumalar dileğiyle,

Saygılarımla,
Doç. Dr. İbrahim TAVUKÇU
Baş Editör

MAKALELER /ARTICLES

ARKEOLOJİ

1- Araştırma Makalesi / Research Article**İÇBATI ANADOLU KÜLTÜR BÖLGESİ EBER GÖLÜ-AKARÇAY HAVZASINDA ÖNEMLİ BİR YERLEŞME “SARIMSAKLI HÖYÜK”**

AN IMPORTANT SETTLEMENT IN THE EBER LAKE-AKARÇAY BASIN OF THE CENTRAL WESTERN ANATOLIA CULTURAL REGION “SARIMSAKLI HÖYÜK”

İsmail BAYTAK

ss. / pp. 1-32

2- Araştırma Makalesi / Research Article**NİPPURLU YOKSUL ADAM MASALI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**
AN ASSESSMENT ON THE TALE OF THE POOR MAN OF NIPPUR

Kübra KARAGÖZ

ss. / pp. 33-53

3- Araştırma Makalesi / Research Article**RODOS PERAİASI'NDA BULUNAN YENİ BİR KIRSAL YAPI TİPOLOJİSİ ÖRNEĞİ: HELLENİSTİK ÇİFTLİK EVİ**

A NEW RURAL BUILDING TYPOLOGY FOUND IN THE RHODIAN PERAIA: HELLENISTIC FARMSTEAD

Volkan DEMİRCİLER

ss. / pp.54-69

BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

4- Araştırma Makalesi / Research Article**THE CONCEPT OF THE EXISTENTIAL FALL IN ALBERT CAMUS' *THE FALL* AND WILLIAM GOLDING'S *FREE FALL***

ALBERT CAMUS'NUN *DÜŞÜŞ* VE WILLIAM GOLDING'İN *SERBEST DÜŞÜŞ* ROMANLARINDA VAROLUŞSAL DÜŞÜŞ KAVRAMI

Volha KORBUT SALMAN

ss. / pp.70-88

DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI**5- Araştırma Makalesi / Research Article****LI DOR ZAYEND Ê NETEWE(TÎ)YÊ JINA KURD DI BERHEMÊN ELİYÊ
EVDILREHMANÎ DA**

CİNSİYET VE MİLLET/MİLLİYETÇİLİK BAĞLAMINDA ELİYÊ EVDILREHMAN'IN
ESERLERİNDE KÛRT KADINI

KURDISH WOMEN IN THE WORKS OF ELİYÊ EVDILREHMAN IN THE CONTEXT OF
GENDER AND NATION(ALİSM)

Güneş KAN

ss. / pp.89-111

GÜZEL SANATLAR**6- Araştırma Makalesi / Research Article****ÇAĞDAŞ SANATTA GÖÇ VE YERİNDEN EDİLME TEMASININ TEMSİLİ
OLARAK BAVUL, VALİZ VE ÇANTA**

REPRESENTATION OF MIGRATION AND DISPLACEMENT IN CONTEMPORARY ART:
SUITCASE, LUGGAGE AND BAG

Figen GİRGİN

ss. / pp.112-143

HALKLA İLİŞKİLER**7- Araştırma Makalesi / Research Article****CHILDREN'S RIGHT TO PARTICIPATE IN PUBLIC SPACES FOR
REINFORCING DEMOCRACY**

DEMOKRASİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÇOCUKLARIN KAMUSAL ALANLARA KATILIM HAKKI

Yasemin MAMUR IŞIKÇI

ss. / pp.144-164

8- Araştırma Makalesi / Research Article**SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM İLİŞKİSİNDE
BENLİK SAYGISININ ARACILIK ROLÜNÜN İNCELENMESİ**

ANALYSIS OF MEDIATING ROLE OF SELF-ESTEEM IN THE RELATIONSHIP BETWEEN
SOCIAL MEDIA ADDICTION AND CONSPICUOUS CONSUMPTION

Doğan AYDOĞAN

ss. / pp.165-182

İKTİSAT**9- Araştırma Makalesi / Research Article****HAVAYOLLARINDA KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK İMAJININ
TÜKETİCİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ****THE IMPACT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IMAGE ON CUSTOMER
LOYALTY IN AIRLINES***Şahap AKAN - Asiye AYDIN*

ss. / pp.183-204

KAMU YÖNETİMİ**10- Araştırma Makalesi / Research Article****DİYARBAKIR HALKEVİ DERGİSİ KARACADAĞ'DA LOZAN BARIŞI'NIN
SUNUMU: GÜDÜLER VE SAİKLER****PRESENTATION OF THE LAUSANNE PEACE IN DİYARBAKIR PEOPLE'S HOUSE
MAGAZINE KARACADAĞ: REASONS AND MOTIVES***Mehmet KENDİRCİ*

ss. / pp.205-220

11- Araştırma Makalesi / Research Article**KAMU YÖNETİMİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BİT) DESTEKLİ
ORTAK YAPIM ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ****THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ICT-ENABLED COPRODUCTION STUDIES IN PUBLIC
ADMINISTRATION***Ayşegül SAYLAM*

ss. / pp.221-251

PSİKOLOJİ**12- Araştırma Makalesi / Research Article****6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI SAHAYA GÖNÜLLÜ GİDEN RUH SAĞLIĞI
ÇALIŞANLARININ DENEYİMLERİ****EXPERIENCES OF MENTAL HEALTH WORKERS VOLUNTEERING AFTER THE
FEBRUARY 6 QUAKE***Büşra EKİNCİ - Murat CANPOLAT*

ss. / pp.252-273

SOSYOLOJİ**13- Araştırma Makalesi / Research Article****GENÇ YETİŞKİNLERDE SOSYAL MEDYA KULLANIM AMAÇLARININ
UMUTSUZLUĞA ETKİSİ**

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE AIMS ON HOPELESSNESS IN YOUNG ADULTS

Ahmet TÜRK - Sena TÜRK

ss. / pp.274-286

TARİH**14- Araştırma Makalesi / Research Article****XIX. ASIR BATILI SEYYAH VE DİPLOMATLARIN GÖZÜYLE DİYARBAKIR'DA
TİCARET, İMALAT VE İHRACAT**TRADE, MANUFACTURING AND EXPORT IN DIYARBAKIR ACCORDING TO THE
OBSERVATIONS OF 19TH CENTURY WESTERN TRAVELERS AND DIPLOMATS*Ahmet SELÇUKOĞLU*

ss. / pp.287-308

15- Araştırma Makalesi / Research Article**ATATÜRK DÖNEMİNDE ASKERİ GÜÇ DENGELERİ VE KIBRIS SORUNU (1923-
1938)**MILITARY BALANCE OF POWER AND THE CYPRUS PROBLEM DURING ATATÜRK'S
PERIOD (1923-1938)*Mehmet Sedat Erkan*

ss. / pp.309-322

16- Araştırma Makalesi / Research Article**19. YÜZYILDA BALKANLAR'DA YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR : VARNA
ÖRNEĞİ**

EPIDEMIC DISEASES IN THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY: VARNA EXAMPLE

Hanife ALACA

ss. / pp.323-336

17- Araştırma Makalesi / Research Article**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E PETROLE ADANMIŞ BİR ÖMÜR; CEVAT EYÜP TAŞMAN'IN HAYATI VE ÇALIŞMALARI**

A LIFE DEDICATED TO OIL FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE REPUBLIC; CEVAT EYÜP TAŞMAN'S LIFE AND WORKS

Serhat AKCAN

ss. / pp.337-359

18- Araştırma Makalesi / Research Article**VAKFİYELERİ IŞIĞINDA ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ DERGÂHI (KIRTILOĞLU TEKKESİ)**

ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ LODGE IN THE LIGHT OF THEIR FOUNDATION DEEDS (KIRTILOĞLU LODGE)

Yasin TAŞ

ss. / pp.360-381

19- Araştırma Makalesi / Research Article**SOSYAL MEDYADA SUÇ KORKUSUNUN OLUŞMASI VE YAYILMASI: X ÖRNEĞİ**

CREATION AND SPREAD OF FEAR OF CRIME ON SOCIAL MEDIA: EXAMPLE X

Zeynep ATA

ss. / pp.382-398

20- Araştırma Makalesi / Research Article**SİYASAL DÜŞÜNCEDE SÖZ'ÜN GÜCÜ: İSA, PAULUS VE AUGUSTİNUS'TA HRİSTİYAN LOGOSUNUN SEYRİ**

THE POWER OF THE WORD (VERB) IN POLITICAL THOUGHT: TRACING THE CHRISTIAN LOGOS OVER JESUS, PAUL AND AUGUSTINE

Safiye ATEŞ BURÇ

ss. / pp.398-418

İÇBATI ANADOLU KÜLTÜR BÖLGESİ EBER GÖLÜ-AKARÇAY HAVZASINDA ÖNEMLİ BİR YERLEŞME “SARIMSAKLI HÖYÜK”

AN IMPORTANT SETTLEMENT IN THE EBER LAKE-AKARÇAY BASIN OF THE
CENTRAL WESTERN ANATOLIA CULTURAL REGION “SARIMSAKLI HÖYÜK”

İsmail Baytak*

Öz

İçbatı Anadolu geçiş kültürlerinden Akarçay havzasında prehistorik dönem ve sonraki süreçlere ait olduğu tespit edilen höyük yerleşimleri ilk iskan izlerinin Neolitik Çağ'a kadar gittiğini, ispatlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirmeye aldığımız Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesine bağlı Yenikarabağ Köyü sınırlarında yer almakta olan Sarımsaklı Höyük isimli höyük tipi bu yerleşme ve çevresinde de bahsedilen izler görülebilmektedir. Bunun yanı sıra nehir ve göl kenarlarından bölgede ve özellikle de Göller Yöresinden tanıdığımız boyalı Demir Çağı seramiklerinin de çokça görüldüğü tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda adı geçen höyük yerleşimi ve teritoryumunda yapılan sistematik arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkan veriler değerlendirmeye alınmıştır. Sarımsaklı Höyük; Akarçay havzasının ovalık ve düz alanlarına yakın erken dönem kültürleri(Bolvadin-Sinneli ve Çobanlar-Pani) ve dağlık kesimlere uzanan alanlarında Sultandağı geçiş güzergahında Göller Yöresi Erken Tunç Çağı ve MÖ.II.Binyıl kültür bölgeleri ile ilişkilidir. Ayrıca höyükteki MÖ II.Binyıl kaliteli seramikleri bu bölgenin kendi içindeki dinamiğini, gelişimini ve yerel bir üretimin varlığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelime: Eber Gölü, Sultandağı, Akarçay, Sarımsaklı Höyük, MÖ II. Bin.

Abstract

The mound settlements identified as belonging to the prehistoric period and later periods in the Akarçay basin, one of the transitional cultures of Inner-Western Anatolia, prove that the first traces of settlement date back to the Neolithic Age. In this context, the mentioned traces can be seen in this mound type settlement called Sarımsaklı Höyük, located within the borders of Yenikarabağ Village in Sultandağı district of Afyonkarahisar province and surroundings. In addition, it has been determined that painted Iron Age ceramics, which we know from the river and lake edges, and especially from the Lake District are widely seen in the region. In this study, the data obtained as a result of systematic archaeological surface surveys conducted in the mentioned mound settlement and territory were evaluated. Sarımsaklı Mound is associated with the early period cultures (Bolvadin-Sinneli and Çobanlar-Pani) close to the plains and flat areas of the Akarçay basin and the Early Bronze Age and 2nd Millennium BC culture regions of the Lakes Region on the Sultandağı pass route in the areas extending to the mountainous areas. In addition, the high-quality ceramics from the 2nd millennium BC in the mound reveal the dynamics and development of this region and the existence of a local production.

Keywords: Eber Lake, Sultandağı, Akarçay, Sarımsaklı Höyük, 2nd millennium BC

Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, DÜBAP, EDB.23.006 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Araştırmaya konu malzemeyi çalışmam konusunda müsaade eden, benimde bilim heyet üyesi olduğum “Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Yüzey Araştırmaları” proje başkanı Prof.Dr.Özdemir Koçak'a ve haritalarımızı hazırlayan Öğr.Gör.Dr. Ömür Esen'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

* Dr.Öğr.Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi A.B.D., E-posta: ismail.baytak@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4740-3504

GİRİŞ

Sarımsaklı Höyük, Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesine bağlı Yenikarabağ Köyü sınırlarında, köyün 4,5 km kuzeybatısında, Bolvadin'e doğru devam eden karayolunun ise 500 m batısında, Göluluyol mevkiinde yayvan görünümlü bir höyüktür. Yerleşim yeri bu özelliğiyle göl kıyısı höyük tipi yerleşim grubunda değerlendirilebilir. Bu bölgede S.Lloyd, J.Mellaart, D.French, Ö.Koçak'ın çalışmaları oldukça önemli sonuçlar ortaya koymuştur. (Lloyd & Mellaart, 1965; French, 1976, s.51-54; Koçak, 2004a) Bu isimler bölge genelinde çokça yeri belirtmelerine ve çoğu yerleşimi çalışmalarına rağmen höyük ilk olarak Koçak tarafından yüzey araştırması projesinde belirtilmiştir. Özellikle, Koçak'ın Afyonkarahisar ili ve çevresinde 2002 yılında başlayan yüzey araştırmaları sırasında 350 civarında ören yeri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olup incelenen ören yerleri arasında belli öneme sahip olanlar üzerinde ayrıca çalışmalar yürütülmüş ve yapılan çalışmalarla da bölgenin tarihsel süreçteki önemini belirlemek ve de yerleşmenin territoryumunu kavramak mümkün olabilmiştir.(Koçak, 2004a, s.14; 2005, s.19-28;) Höyük, yöre halkının verdiği isimle aynı adla "Sarımsaklı Tepe Höyük" olarak tescili yapılmıştır. (1108 parsel K26.C.06.D ile 874 parsel K26c06c paftalarda yer alan höyük, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurul kararı ile 1992 yılında I. (Bir) Derece Arkeolojik Sit olarak tescili yapılmış olan Sarımsaklı Tepe Höyüğü'nün 2015 yılında yeniden güncellenen yeni tescil fişinin, son güncel sınırlara ilişkin hazırlanan koordinatlı sit alanı paftası ve sit sınırlarının aktarıldığı kadastral paftasının uygun olduğuna karar kılınmıştır.)

1. Alan Araştırma Yöntemi

Yüzey araştırmaları sırasında ayrıntılı bir şekilde incelenen ören yerleri arasında belli öneme sahip olanların 1/3'ünde halihazır harita alımları yapılmıştır. Akarçay havzası boyunca uzanan bu geniş alandaki harita alımları sayesinde çalışma alanındaki yerleşim dağılımını daha sağlıklı bir şekilde belirlemek mümkün olmuştur. Sarımsaklı Höyük'te de yapılan harita çalışmaları sonrasında planlaması yapılan yerleşme 10x10 m boyutlarında karelere bölünmüş ve bu plan karelerde 5 kişilik bir ekip tarafından ikişer metrelik aralıklarla sistematik planlı bir yüzey toplaması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında tespit edilen malzemelerin toplu olarak fotoğrafları çekilmiş, sayımı yapılmış, dönemlerine göre ayrılmış ve seçilen bazı amorf malzemeler sonraki değerlendirmeler için alınarak diğerleri alanda bırakılmıştır. Burada yapılan yüzey araştırmasında toplanan malzemeler araştırma ekibi tarafından kayda alınarak gerekli belgeleme işlemleri yapılmıştır. Yerleşmede tespit edilen çömlekler (Çizim.1-2) ile beraber düz ve konik çanaklar (Çizim.3-4) ve diğer buluntuların (Çizim.5-6) çizim ve envanterleri yapılmıştır. Alandaki araştırmalarımızda nitelikli olan toplamda 56 adet çanak-

çömlek parçası; iki adet dilgi-düzeltici; bir adet obsidyen; iki tanesi müzeye teslim edilen, envanterlik nitelikte dört adedi değerlendirmeye alınan toplamda beş adet p.t. ağırşak çalışılmıştır. Höyüğün sınırı harita mühendisi Öğr. Gör. Dr. Ömür Esen'le birlikte arazide dolaşarak tespit edilmiş. Daha sonra büyük ölçekli harita yapım yönetmeliğine uygun (BÖHY) uygun bir şekilde fotogrametrik nirengi (yer kontrol noktası) tespit edilmiştir. Gerekli işaretlemeler yapılarak GNSS alıcısı ile anlık koordinatları tespit edilerek, fotogrametrik fotoğraflardan höyüğün 1:1000 ölçekli ortofoto ve halihazır haritası temin edilmiştir. Yine burada halihazır harita ve höyük görüntüleri için drone ile hava fotoğrafları çekilmiştir.

2. Bölge Tarihi Coğrafyası

2.1.Yerleşim yeri ve tarihçesi

Bölge geneline baktığımızda bu yerleşim alanı ve çevresi Neolitik dönem sonrası özellikle Eski Tunç Çağı(ETÇ) yerleşim sahaları içerisinde tarihöncesi dönemlerden itibaren varlık göstermiş olması bakımından önemli bir rol oynamış ve Tunç Çağı sonlarına kadar da bu merkezi konum özelliğini sürdürmüştür.(Koçak, 2004b, s.173-184). Yine MÖ. III. Binyılda Luvi kültür sınırı içerisinde yer alan bölge, akabinde siyasal oluşumların varlık gösterdiği, yerel kültürlerin ortaya çıktığı ve imparatorlukların sahnede olduğu MÖ. II. Binyılda Hitit, MÖ I.Bin içerisinde özellikle de Demir Çağı'nda(DÇ), Akdeniz, Batı ve Kuzey kültürlerinin ve çeşitli siyasal oluşumların etkisi altında kalmıştır. Sonrasında bu bölge MÖ. 7. yüzyıl ortalarında siyasi gücünü yitirdiği ve Kimmer istilalarından sonra da Batı Anadolu'ya egemen olan Lidyalılara geçmiştir. Lidyalılar ise MÖ. 6. yüzyılda, bu toprakların tamamını Perslere teslim etmek durumunda kalmış ve ardından da bölge Büyük İskender'in Anadolu'yu istilasına kadar da önemini sürdürmüştür. Hellenistik süreç ve sonrasında da Roma hakimiyetini görmüştür. (Magie, 2003, s.5-9).

2.2.Çevre yerleşim yerleri ve kültürlerle ilişkisi

Yerleşimin buluntularının benzerleri özellikle ETÇ ve Orta Tunç Çağı(OTÇ)'nda doğuda Akşehir, kuzeyde Bayat-Emirdağ, batıda İncehisar kesiminde veya biraz daha geniş bir alanda kendini göstermektedir. Sarımsaklı Höyük yerleşimi, kuzeybatıda Kütahya çevresine doğru uzanan verimli bir tarım havzası üzerinde yer almaktadır. Höyük'ün kuzeydoğusunda 3 m. kadar az bir yükseltisi olan (KD-GB: 180, KB-GD: 100 m boyutlarında) kayalık bir alan üzerinde "Karabağ yolu Neolitik Yerleşimi" adını verdiğimiz yerleşimin ardılı olması söz konusudur. Çünkü bu yerleşimde Tunç ve sonrası izlenememiştir. Bu yükseltinin üzerinde eski

bir yerleşimin kalıntıları yer alır. Bu yerleşme üzerinde Son Neolitik+Erken Kalkolitik Dönem seramikler ile obsidyen kesici aletler görülür. Eber Gölü/*Tessarakonta Martyron* (Sevin, 2016, s.242) ve çevresindeki yerleşim alanları da değerlendirilmeye alınmıştır. Bundan dolayı çalışmalar bu çevrede yoğunlaştırılmıştır. Yine bu bölgede kazısı gerçekleştirilen ve Tunç Çağı önemli kent yerleşimlerinden biri olduğu varsayılan Bolvadin Üçhöyük(Koçak, 2004a, s.31; Oy, 2011, s.315) ve Dura Yeri/Polybotos(Sevin, 2016, s.326) yerleşimleri bölge arkeolojisi için ve Sarımsaklı gibi yerleşim tiplerini anlama yönüyle de önem arz etmektedir.(Üyümez vd. 2024, s.398). Bölgenin oldukça önemli ve büyük yerleşimlerinden biri de Ortakarabağ Köyü sınırlarındaki Çataltepe'dir. Eber Gölü'nün 5 km kadar kuzeyindeki bu önemli yerleşimde ETÇ ve OTÇ buluntuları görülmektedir. Bolvadin çevresindeki önemli yerleşimlerden biri olan ve Emir Dağları batı kesim ovalık alanda yer alan bir diğer yerleşim de Geç Kalkolitik, ETÇ ve OTÇ buluntuları veren Derekarabağ kesimindeki Karakaya'dır. (Koçak, 2004a, s.33-34; Oy, 2011, s.316) genel olarak baktığımızda Bolvadin sınırlarındaki(Üçhöyük/Bolvadin Höyük), Sinneli Mevkii, Maltepesi, Çataltepe, Karakaya, Maltepesi Höyüğü, Yenikuyu, Durtacı, Sekitarla, Çalönü, Tekdeğirmen yerleşimleri) yakın yerleşim yerleri ve çağdaş kültür unsurlarını barındıran yerlerdir. (Oy, 2011, s.327)

2.3. Konumu ve yol güzergahları

Konum olarak, höyük 972 m. rakımda bulunmuş olup, ova kesiminden yaklaşık olarak 6 m. kadar mevcut bir yükseltiye sahiptir.(UTM6 derece 351003.760 – 4281853.215) GPS: N 36.6698 – E 31.2860. Bu yerleşim alanı KB-GD ekseninde yayılmaktadır. 190 m.çapında 3,30 hektar ölçülerinde Boyut olarak ise K-B: 450 m, G-D: 350 m ölçülere sahiptir. Höyükteki tahribat ise birçok höyük yerleşiminin kaderinde olduğu gibi burada da tarım faaliyetleri sonucunda gittikçe yayvanlaşan ve mevcut yükseltisini kaybetmiş bir yerleşim alanı görülmüştür. Alandaki taramalar sırasında 2 adet büyük kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir.

Bölgenin eskiçağdaki stratejik konumu erken dönemlerden itibaren sürekli olarak aktif rol almasında etken olmuştur. İçbatı Anadolu ve çevresinin topografik özelliği özellikle de yol güzergahlarının oluşumunda, şekillenmesinde belirleyici rol sunmuştur. Dağ silsilelerine baktığımızda bu kesimde Sultandağları, Karakuş Dağları, Kumalar Dağı, Emir Dağları, Paşadağ gibi büyük dağ kitleleri yanında Eber Gölü, Akşehir Gölü ve Akarçay Irmağı (Kaystros)gibi su kaynakları da bu şekillenmede etkili olan doğal unsurlardır. Bu dağ silsileleri arasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan Akarçay Havzası, bu bölgenin en önemli doğal koridorlarından birini oluşturur. Bu su tarafından aynı adla sulanan Akarçay (Kaystros/Kaystropedion) Ovası kendini göstermektedir. (Sevin, 2018, s.240) Bölgenin kuzey

kesimlerindeki dağlık alanlardan kaynaklarını alan Akarçay Irmağı, güneydoğu yönünde ilerleyerek Eber Gölü'ne doğru uzanır ve sularını göle boşaltır.(Koçak vd., 2023, s.699)

Sarımsaklı Höyük, konumu dolayısıyla önemli güzergahlar için bir kavşak noktası görünümündedir. Höyük'ün batısında Eber Gölü, doğusunda, Akşehir gölü, kuzeyinde Emir Dağları, güneyinde Sultan Dağları ile Karakuş Dağları ve Akarçay Irmağı'nın son kısımlarının uzandığı haliyle korunaklı bir görünümündedir. Bölgedeki belli başlı siyasal, kültürel, ekonomik problemleri çözüme yolunda, bulunulan bölgenin bağlı bulunduğu Bolvadin-Sultandağı-Akşehir yol bağlantısı(Koçak, 2005, s.21) ile ilgisini tespit edebilmek ve de coğrafi ve yerleşim özelliklerini anlayabilmek açısından Sarımsaklı Höyük de önemli bir yerleşmedir. Sultandağları, Eber Gölü ve Emirdağları çevresinde oldukça fazla gördüğümüz bölgenin önemli OTÇ yerleşmeleri ile çağdaş bir yerleşim olarak Sarımsaklı Höyük'te önem arz etmektedir.(Oy, 2011,s.332) Akşehir ve Eber gölleri ile Büyük Karabağ üçgeninde(Koçak & Işık, 2007, s.355) yer alan bu alan batıda Bolvadin İlçesi ve Çobanlar, kuzeyde Emirdağ İlçesi ve Kemer kaya, doğuda Yunak-Tuzlukçu İlçeleri hattı ve güneyde Sultandağı-Çay İlçeleri hattı ile sınırlı bir küçük hinterlandla sınırlanmaktadır. (Koçak, 2004a, s.28) Sarımsaklı yerleşmesi batısında Eber Gölü, doğusunda, Akşehir gölü, kuzeyinde Emir Dağları, güneyinde Sultan Dağları ile Karakuş Dağları ve Akarçay Irmağı'nın son kısımlarının uzandığı haliyle korunaklı bir görünümündedir. Bu yerleşim yeri de Sultan Dağları/*Phrygia Paroreia* (Sevin, 2016.s.189) silsilesinin kuzey kesimindeki Neolitik, Kalkolitik ve ETÇ kültürleri bağlamında önemli bir merkez konumundadır.(Koçak, 2004a, s.15) Bu yerleşimin doğal havzasına bakıldığında buradan İç Anadolu Bölgesi, Batı Anadolu, Göller Yöresi, Akdeniz Bölgesi çevresine doğru uzanan farklı doğal bağlantılar da bulunmaktadır. Höyüğün Akarçay Nehri'nin kuzeyde ilk kaynaklarının çıktığı verimli ve stratejik bir alan üzerindeki konumuna baktığımızda, batısında Sincanlı Ovası'na, kuzeyde Eskişehir-Kütahya çevresine uzanan doğal yol güzergahlarını, tarih öncesi dönem ETÇ yerleşmelerinden takip edebilmek oldukça mümkündür. (Fikirtepe, Çorca, Höyükardı, Ağdalı, Anıtkaya-Bayram Bucağı, İhsaniye, Osmanköy-Hender Bahar Höyük, Altıntaş-Aslanapa, Porsuk vadisi). Yol güzergahlarında mil taşları da ayrıca önem arz etmektedir. Bölgenin İç Anadolu bağlantısını sağlayan önemli bir Roma yolu yer almaktadır. Çay'daki şimdi Afyonkarahisar'da olan ve D.French tarafından çalışılmış olan Constantinus ile oğullarına ait mil taşı bunu ispatlar niteliktedir.(French, 1976, s.53)

3. Buluntu Değerlendirmesi

Höyükteki buluntuları değerlendirdiğimizde alanda ETÇ'ndan itibaren Ortaçağ sonlarına kadar süreklilik arz eden kültür izleri görülmektedir. Höyüğün ilk iskanı olan Tunç Çağı'nda yaklaşık

5 hektarlık bir alanı kapladığı anlaşılmıştır. Nitelikli ve form veren ETÇ seramikler az sayıda da olsa dikkate değerdir. Bunlar içerisinde ağız profili olanlar tarihlemeye değerlendirilen malzemeler içerisinde daha ağır basmaktadır. Ayrıca nitelikli olarak ele geçen ve envanterlik malzeme olarak değerlendirilip müzeye teslim edilen 3 ağırşak(kirman) müzeye teslim edilmiştir. (Çiz.6:11-14) Alanın güney kesimlerinde ETÇ3'e tarihlenebilecek kaliteli seramik örnekleri, birkaç adet süzgeç işlevli olabilecek delikli seramik örnekleri, yoğun olarak imalat hatası amorf parçalar, OTÇ'ye ait dilgi/sileks parçalar ve taş bıçak parçaları ele geçmiştir. Bu taranılan alanda OTÇ form tiplerinde çeşitlilik gözlenen kaliteli mal özellikleri yanı sıra bu döneme ait büyük pithos parçaları da yoğundur. Yerleşim alanında oldukça yoğun şekilde görülen MÖ II. Binyıl kültüründe de dönemin tipik seramik özelliklerini barındıran beadrimli parçalar ele geçmiştir. MÖ. II. Binyıl seramiklerinin benzerleri için bkz.(Mellaart-Murray 1995; Seeher 2000; Bilgen 2005; Üyümez vd 2011; Koçak vd.2019, s.246) Bölge geneline baktığımızda nehir ve göl kenarlarından özellikle de Göller Yöresinden bildiğimiz boyalı DÇ seramiklerinin de çokça görüldüğü tespit edilmiştir. Tespit ettiğimiz DÇ buluntularının önemli bir kısmı kaba ve form vermeyen nitelikte, tipik gri ve kırmızı mal grubu seramiklerde ele geçmiştir. Yine MÖ I.Bin'e tarihlenebilecek black on red az sayıda seramik ele geçmiştir. Diğer alanlardan farklı olarak Lydion, seramik örneği ele geçmiştir. Klasik dönem örneklerine rastlamadığımız bu yerleşim alanının batı ve güney yamaçlarında ise Hellenistik ve Roma dönemlerine ait kültür unsurlarından belirgin izler ve çanak-çömlek yayılımı görülebilmektedir. Höyüğün kuzey kesiminde karayolu kısmına bakan kısımda ve göle bakan yamaçlarda az sayıda da olsa üzerinde eski köy yerleşmesinin bulunduğu daha çok Geç Antik Çağ buluntularına da rastlanılmıştır.

Çanak-çömlekler form özellikleri bakımından gruplanmış, farklı dönemlerde kullanım görmüş oldukları ortaya konmuştur. Malzeme tipolojisi yaparken formlar arasında erken örnekler tabloların üst kısımlarında değerlendirilmiştir. Kap formları arasındaki devamlılık ortaya konmuştur. Ayrıca değerlendirmeye almadığımız farklı çanak-çömleklere ait düz ve kaideli dip parçaları görülmektedir. Bu dip parçaları muhtemelen kapalı kaplara ait örnekler olmalıdırlar. İç yüzlerindeki açkısız ve düzensiz işçilik bunu desteklemektedir. (Çizim 5:4-8) Buluntuların % 67'sinde (56+11) açkılı ve silik de olsa açkılı izleri görülmektedir. Yalnızca 1/3'i açkısız durumdadır. Katkı maddelerine baktığımızda hemen hemen hepsinde büyük oranda katkı maddeleri görülmektedir. Parçaların tamamında kireç ve az oranda taşçık % 75'inde mika, % 75'inde bitki katkısı görülmektedir. Höyükteki seramiklerde kullanılan kumun % 89'u ince, % 9'u orta ve % 1'i de kaba kumludur. Fırınlama durumlarına baktığımızda % 80'i iyi fırınlanmış,

% 9'u orta fırınlanmış, % 11'inde de kötü fırınlanma görülmektedir. Boya bezemelerine baktığımızda kırmızı ve kahverengi tonları ile kısmen kiremit rengi kendini göstermiştir. Astar renklerine ve dağılımına baktığımızda kahverengi astarlı % 30, kırmızı astarlı, % 27, gri astarlı % 34, sarı astarlı % 9 şeklinde dağılım göstermektedir. Hamur rengi dağılımı ise kahverengi % 29, kırmızı, % 41, gri % 23, pembe % 7 şeklinde görülmektedir.

Kahverengi astarlı	Kırmızı astarlı	Gri astarlı	Sarı astarlı
17 (% 30)	15 (% 27)	19 (% 34)	5 (% 9)
Kahverengi	Kırmızı hamurlu	Gri hamurlu	Pembe hamurlu
16 (% 29)	23 (% 41)	13 (% 23)	4 (% 7)
İyi pişme	Orta pişme	Kötü pişme	
45 (% 80)	5 (% 9)	6 (% 11)	
İnce kumlu	Orta kumlu	Kaba kumlu	
51 (% 89)	5 (% 9)	1 (% 2)	
Mika katkılı	Kireç/taşçık katkılı	Bitki katkılı	
42 (% 75)	56 (% 100)	42 (% 75)	
Açıklı	Silik açıklı	Açkısız	
32 (% 56)	6 (% 11)	19 (% 33)	

Not: Yapılan değerlendirme 56 parça üzerindedir.9 parça değerlendirme dışında tutulmuştur.

3.1. Tabaklar grubu.

Yakın bölge kültür ilişkisi bağlamında Kumalar kültür bölgesi güneyi ve Yukarı Menderes kültür bölgelerinde yaygın şekilde görülen, gövde yapıları konik ve sığ formlu olabilen bu tabak gruplarında açkı bezemeler oldukça dikkat çekicidir. Ağız kenarları dikkate alındığında ise bir tip ayrımı yapılabilmektedir. Ağız kenarı içe çekilerek kalınlaştırılmış ve gövde kısmı konik şekilde olan dışbükey profildeki tabaklar, Sarımsaklı Höyük'te oldukça az görülmekte ve ağız çapları 22 cm ortalama göstermektedir. (Çizim 3:1-2) Bölgede diğer bölgelerde ve yakın höyüklerde gördüğümüz Afyonkarahisar genelinde sıkça rastlanılan içe dönük ve dışa çekik kenarlı tabak grubundan ise burada yüzey taraması sırasında görülmediği tespit edilmiştir. (Koçak vd., 2019, s.100)

3.2. Kaseler grubu.

Paşadağ kültür bölgesinden bildiğimiz bu grupta, açkı bezemeler kendini göstermektedir.(Koçak vd., 2019, s.75) Bu tipte, konik gövdeli düz ağız kenarlı kaseler, hafifçe yükseltilmiş düz bir dipale bitebilmektedir.(Çizim 1:5) MÖ II.Binyıl en erken safhalarından bildiğimiz bu tip grubunda elimizdeki örneklerden bunu tespit edebilmek oldukça zor olsa da benzer örnekleri Beycesultan V.tabakasından bilmekteyiz.(Lloyd & Mellaart, 1965, s.90)

fig.P4:15,18-19) (Çizim 1:1-7;2:6) yine konik gövdeli kaseler grubu içerisinde gövde kısımları basık/sığ ve konik olup hafifçe yükseltilmiş düz bir dipole biten yuvarlatılmış ağız kenarlarının bazıları hafifçe içe kalınlaştırılarak yapılmış olanları da görülmektedir.(Çizim 1:3) Bu tipte dış bükey profilli gövde yapısıyla farklılık gösterebilen örnekler de mevcuttur.(Çizim 1:6-7) Höyük genelinde yaygın olarak görülen bu grubun ağız çapları 16-20 cm arasında değişkenlik göstermektedir. (Koçak vd., 2019, s.74) Benzer örnekleri Beycesultan V.tabakasından bilmekteyiz.(Lloyd & Mellaart, 1965, s.90 *fig.P4:4*)

3.3. Çanaklar grubu.

Afyonkarahisar genelinde özellikle de Paşadağ, Kumalar ve Yukarı Menderes kültür bölgelerinin seramik buluntuları arasında en yaygın olan çanak tipleridir. Sarımsaklı Höyük genelinde oldukça fazla olup, kendi içerisinde 6 alt grup halinde çeşitlilik göstermektedir. (Koçak vd., 2019, s.74-78) Höyükteki çanaklar çeşitli form özellikleri göstermekle beraber esasen gövdenin dik ve dike yakın olduğu derin ve sığ şeklinde çanaklardır.

Düz yuvarlatılmış kenar ağızlı omurgalı çanak grubu: Höyük'te yaygın olarak görülen bu grubun ağız çapları 16-22 cm arasında değişkenlik göstermekte, daralan ağız kenarlı ve omurgalı parçalarda sert bir geçişle gövdeye geçiş söz konusu olup dip bölümleri de düz, yuvarlatılmış, halka kaideli olarak tasarlanmış olmalıdırlar.(Çizim 2:1-2,5) Astarları parlak ve kaliteli olup bezeme yönünden zayıftır. Paşadağ kültürüne ait yerleşim yerlerinde oldukça fazla görülebilen bu grubun yakın benzerleri, Beycesultan V-IVb tabakaları arasında oldukça fazla sayıda örnekle temsil edilmektedir. (Lloyd & Mellaart. 1965, s.88 *fig.3:1-9,11; 104 fig.P.13:1; 120 fig.P.24:28; Koçak vd., 2019, s.76*) Ayrıca erken dönem örneklerinde az sayıda görüldüğü höyükte değerlendirmeye aldığımız 2 adet ETÇ çanaklar da bu grupta incelenebilir.(Çizim 5:2) Bu örnekler Çobanlar sınırlarındaki Baldanlar, Köy Kalesi yerleşim alanları ile çağdaş özellikte olup uzantıyı ve yol güzergahını ortaya koyabilmektedir. (Koçak 2004a, çizim33:3;37:2;38:2;39:3) Bu erken malzemelerde yiv bezemenin olmadığı ve Pisidya bölgesinden çokça bilinen turuncu astarın çok net görülmediği belirgindir.

Beadrimli, omurgalı çanak grubu: Höyük'te yine yaygın olarak görülen bu grubun ağız çapları 14-25 cm arasında değişkenlik göstermektedir.(Çizim 1:1-7;2:6) Tüm Akarçay havzası içerisinde kendini hissettiren bu grup Göller Bölgesi ve yakın kültürlerde de görülebilmektedir. Bu grubun benzerleri, Beycesultan V-IVa tabakaları arasında oldukça fazla sayıda örnekle temsil edilmektedir. Bölgedeki en yoğun buluntu grubu içerisinde yer alan bu tip dönemi itibariyle oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. (Lloyd & Mellaart. 1965, s.84 *fig.P1:1-11,14-*

15; 102 fig.P.12:1-6,9; 104 fig.P.13:32-34; 120 fig.P.24:15-24, 36-37; 130 fig.P.31:c-p.; Koçak vd., 2019, s.76)

Dışa çekik kenarlı çanak grubu: Höyük'te çokça gördüğümüz bu grubun ağız çapları 16-25 cm arasında değişkenlik göstermektedir.(Çizim 2:3-4,7) Dış yüzeyleri ise genellikle astarlı şekildedir. Çanakların çoğunda eksik olan alt bölümlerin benzerleri dikkate alındığında kaide bölümlerinin düz dipli, halka kaideli ve yüksek ayaklı şeklinde olduğu düşünülmektedir. Paşadağ kültürüne ait yerleşim yerlerinde oldukça fazla görülebilen bu grubun benzerleri, Beycesultan V-IVa tabakaları arasında oldukça fazla sayıda örnekle temsil edilmektedir. (Lloyd & Mellaart. 1965, s.84 fig.P.1:13, 88, 92 fig.P.5:29, 106 fig.P.14:1-2,4, 107 fig.P.15, 120 fig.P.24:36-37, 122 fig.P.25:22, 130 fig.P.31:9, 132 fig.P.32:11; Koçak vd., 2019, s.76-77)

İçe dönük kenarlı çanak grubu: Höyük'te görülen bu grubun ağız çapları 15-25 cm arasında değişkenlik göstermekte olup form olarak farklı bir profil göstermektedir. Ağız kenar kısımlarında, ağız kenarlarının çoğunlukla hafif dışa doğru ya da hem içe hem de dışa doğru kalınlaştırılacak şekilde farklı uygulama şekilleri görülmektedir. Ağızdan gövdeye geçişte omurgalı çanaklardan farklı bir şekilde, daha yumuşak bir kavisle içe doğru döndürülerek verilmiş olduğu görülmektedir.(Çizim 4:3-5) Bu grubun benzerleri, Beycesultan V-IVb tabakaları arasında oldukça fazla sayıda örnekle temsil edilmektedir. (Lloyd & Mellaart. 1965, s.86 fig.P.2:7-13,16; 104 fig.P.13:11; 120 fig.P.24:23; Koçak vd., 2019, s.78)

İçe kalınlaştırılmış kenarlı çanak grubu: Höyük'te az sayıda gördüğümüz bu grubun ağız çapları 15-25 cm arasında değişebilmektedir. Ağız kenar kısımları içe dönük şekilde tasarlanmıştır. Ağız kenarlarının hafif içe doğru üçgen bir kesit ile kalınlaştırılacak şekilde farklı uygulama şekilleri de görülmektedir. Bu tipte gövdeden alta, dibe doğru geçişte daralarak geçmiş olduğu görülmektedir. Bu grubun benzerleri, Paşadağ kültürüne ait yerleşim yerlerinde oldukça fazla görülebilmektedir. Ağız kenarından içe kalınlaştırılmış çanak örnekleri de Beycesultan örnekleriyle benzeşmektedir. (Mellaart & Murray. 1995, s.72 fig.P.36:13, *Beycesultan I*; Koçak vd., 2019, s.78)

Dışa dönük kenarlı omurgalı çömlek grubu. Höyük'te yine az sayıda gördüğümüz bu grubun ağız çapları 15-40 cm arasında değişebilmektedir. Ağız kenar kısımlarının dışa çekilerek yapılmış oldukları görülmektedir. (Koçak vd. 2019, s.79) Ağız kenarlarından alta doğru genişleyerek bir omurga oluşturmuş olduğu ve sonrasında yine kaideye doğru daralarak halka kaide veya düz bir dipile sonlandıkları farklı uygulama şekilleri gözlenebilmektedir. Bu grubun benzerleri, Beycesultan, Alacahöyük (Koşay & Akok. 1966, Lev.104-106), Seyitömer Höyük (Bilgen & Bilgen. 2015, s.96), Çavlum Mezarlığı (Bilgen. 2005, s.1-9), Yanarlar, (Emre. 1978,

şek.fig.101-102), Kültepe’de OTÇ tabakasında (Özgüç. 2005, s.136, 138, Kültepe Ib) oldukça fazla görülebilmektedir. (Mellaart & Murray. 1995, s.72 fig.P.36:13, Beycesultan I; Koçak vd., 2019, s.79; Dedeoğlu & Abay. 2014, s.20fig.5:4)

3.4. Çömlekler grubu.

Afyonkarahisar bölgesi çömleklerinde karakteristik özelliklerine baktığımızda Paşadağ kültür bölgesindeki Dede Mezarı, Yanarlar gibi mezarlıklarda benzerlerine rastlanılmaktadır. Hatta Kültepe kazılarında da aynı çömlek örneklerine rastlanılabilmektedir.(Özgüç & Özgüç. 1953, s.42 vd. Lev.XXIX:172) Sarımsaklı ve çevre yerleşimlerdeki örneklerine baktığımızda, çömlekler kapalı ağızlı ve dışa çekik ağızlı olmak üzere 2 ana tip altında yaygın şekilde görülmektedir. Kapalı ağızlılarda dudak kısmı hafif oval veya düz şekilde olup gövde kısmı küresel karınlı sonrasında da düz dip ile sonlanmaktadır. Dışa çekik ağızlı grupta ise ağız kısımları profilden dolayı yayvan yapılmış, kısa boyunlu, küresel karınlı ve düz dipli verilmiştir. (Koçak, 2004a, s.61) Höyük’te tüm halde ele geçmese de az sayıda da olsa kırıklı halde erken dönem çömlek örneklerine rastlamaktayız.(Çizim 5:2-3)

3.5. Boyalı seramikler

Boyalı seramiklere baktığımızda özellikle ova ve yamaç yerleşimlerinde boyalı malzeme gruplarını sıkça görebilmekteyiz.(Kızıltepe-Bilgin, 2018: 1vd.) Bölgede erken dönem boyalılarına da oldukça sık rastlanılmakla beraber değerlendirmeye aldığımız örnekler arasında Sarımsaklı Höyük’te DÇ boyalıların yoğunluğu hissedilmektedir. Akıtmalı, bant bezemeli, boyalı ve desenli DÇ kaseler black on red(Çizim 7:1-2); krem astar üzeri siyah boyalı(Çizim 7:3); düz ağızlı dikey boyalı çömlek(Çizim 7:4); kırmızı dalgalı ve şerit boyalı(Çizim 7:6); red on black(Çizim 7:9); lydion ve mermeroid(Çizim 7:5,7,8,10) örnekleri kendini göstermektedir.

3.6. Taş aletler dilgi/sileks parçaları ve obsidyen.

Bolvadin, Çay, Sultandağı yerleşmelerinin bir kısmında taş alet dilgi/sileks parçaları ve obsidyen kesici aletler görülebilmektedir. Taş aletlerin çoğu çakmaktaşıdan yapılmış olup az sayıda obsidyen buluntulara rastlanılmaktadır.(Koçak, 2004a, çiz.48-49; res.9-10) Özellikle de Üçhöyük Kazıları’nda oldukça fazla sayıda bıçak/kazıyıcı sayısı ile karşılaşmaktayız. Bölge genelinde en yoğun buluntu grubunu oluşturmaktadır.(Çizim 6:8-10)

3.7. Ağırşaklar

Höyükte seramik buluntularının dışında ağırşak buluntular görülmektedir. Genellikle tekstil üretimiyle ilişkilendirilen bu ağırşaklar desenli ve özenle hazırlanmış durumdadır.(Çizim 6:11-14)

SONUÇ

Bu yerleşmenin kendisi ve yakın çevresinin sosyal ve kültürel durumunu belirleyebilmek adına seramik ve taş buluntuların dönemlerine göre alan üzerindeki yayılımının anlaşılmasına yönelik bir çalışma ile önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar sırasında, genelde Orta Anadolu ve Batı Anadolu arasında bir geçiş ara bölge özelliğiyle kuzey ve güney rotalarda olan bağlantısının yanı sıra özede Sarımsaklı Höyük yerleşmesinin tarihöncesi dönemlerden başlayarak Tunç Çağı sonlarına kadar merkezi bir konum gösterdiği anlaşılmıştır. Höyükte ele geçen buluntuların her dönemdeki çeşitliliği bu yerleşmenin konumuyla da ilgili görülmektedir. Ancak bu çalışmalar sırasında yerleşmenin çoğunluğu ETC ve daha çok yoğun bir şekilde MÖ II. binyıl ortaları ve sonraki süreçte de Demir Çağ'da yoğun bir şekilde iskan gördüğü anlaşılmıştır. Höyük yerleşiminin seramik buluntuları çok büyük bir ağırlıkla ETC ve OTC'na tarihlenmektedir. OTC seramikleri, taş aletler hemen hemen her yerde büyük bir yoğunluğa sahiptir. Yerleşmede kırmızı hamurlu boyalı DÇ seramiklerinin yanı sıra ayrıca gri Demir Çağı seramikleri ve Hellenistik ve Roma dönemi buluntularına da rastlanmaktadır. Bölgenin ana çanak-çömlek grubunu kahverengi, kırmızı astarlı mal grupları oluşturmakla beraber özellikle de DÇ döneminde boyalı grup seramikler yanında gri mal grubu da hakim olmuştur. Başlıca form grubu olarak da elimizdeki örneklerde beadrimli, dirsekli-omurgalı çanaklar görülmektedir. Höyük form, hamur, bezeme özellikleri bakımından Akarçay Havzası ve göl kenarı ova yerleşimleri özellikleriyle bulunduğu lokal alana özgün bir karakteristik sunmaktadır. Alanda yoğun şekilde seramik buluntularının yanında tezgah ağırlıkları ile ip eğirme aletler/ağırşaklar ele geçmiştir. Bunun yanında kaliteli ince çanaklar, kırmızı astarlı ve iyi işçilik gösteren testi ve çömlekler bu yerleşmenin yorumlanması açısından önemlidir. Bu alanda da karşımıza çıkan mimari izler ve kültür unsurları alanın yayılımı ile ilgili olmalıdır. Bu yerleşmenin çevresinde yapılacak çalışmalar burasının territoryumunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle güneyde Çay(Iulia) ilçesine ve batıda da Bolvadin ve devamında Çobanlar'a doğru olan alanda Tunç Çağı ile ilgili yeni verilerin ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Eber Gölü, Sultan Dağları ve Emir Dağları üçgeninde kapalı bir kültür izlenimi veren bölge doğal ve geniş geçitler aracılığıyla esasen Sultan Dağları silsilesiyle sosyal ve kültürel açıdan güneye olan bağlantısında bir bariyer görevini de görmektedir. Bu durumu,

Bolvadin-Büyük Karabağ arasında ve aynı zamanda Emir Dağları ve Eber Gölü arasında doğal bir geçiş görevi üstlenen ovalık kesimle de görülebilmektedir.(Koçak, 2004a, s.28-29) Yine bu bölgede bildiğimiz ve kazısı yapılan tek yer olarak Bolvadin Höyük (Koçak, 2004a, s.31) bölge stratigrafisi için önem arz etmektedir. Bu yerleşme üzerinde Geç Kalkolitik Dönem'den DÇ'a kadar kültür izleri görülebilmektedir. Özellikle son yıllardaki bölgeye yakın yerlerden biri olan Üçhöyük kazı çalışmalarıyla tabakalaşma grafiği sayesinde bu şekilde Sarımsaklı Höyük gibi önemli yerleşimlerin tarihlendirme problemi de çözülmüş olacaktır.(Üyümez vd., 2024: 389-407) Tüm veriler doğrultusunda, Sarımsaklı Höyük, konum, büyüklük ve buluntuları bakımından çok önemli bir yer tutmaktadır. Bölgenin tamamı değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak Göller Yöresi, Akarçay Havzası ve Eskişehir-Kütahya bölgeleriyle yakın ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Bölgesel etkileri yanında yerel endeksli etkileşimler de söz konusudur. Ayrıca Troas üzerinden, Eskişehir, Akşehir ve Konya üzerinden Kilikya'ya giden "kervan yolu" olarak adlandırılan güzergahtaki muhtemel çeşitli kollardan birinde de, Akşehir geçişinden önce Akarçay Havzası ve Eber Gölü hinterlandı kullanılmış olmalıdır.(Efe, 2003, s.278) Yönetim ve işleyiş açısından sınır politikalarına baktığımızda bölgemizde DÇ döneminde göl ve çevresi yerleşim tipi modelinin karakteristik özellikleri görülebilmektedir. Elde edilen tüm bu veriler ışığında, bu mikro yerleşim aracılığıyla İçbatı Anadolu bölgesinin, sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapı özellikleri ile yerleşim coğrafyasının bütünleşik değerlendirilmesi yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bilgen, A.N. (2005). *Çavlum, Eskişehir Alpu Ovası'nda Bir Orta Tunç Çağı Mezarlığı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilgen, A.N. & Z. Bilgen. (2015). "Orta Tunç Çağ Yerleşimi(IV.Tabaka)", (Edt.). *Seyitömer Höyük I*, ed. A.N. Bilgen, İstanbul, 61-118.
- Dedeoğlu, F. & E. Abay. (2014). "Beycesultan Höyük Excavation Project: New Archaeological Evidence from Late Bronze Age Layers", *Arkeoloji Dergisi-19*, 1-39.
- Efe, T.(2003). "Küllüoba and The Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia", İçinde M.Özdoğan, H.Hauptmann, N.Başgelen. (Edt.). *Ufuk Esin'e Armağan/Studies Presented of Ufuk Esin, Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler/From Villages to Cities, Early Villages in the Near East. cilt.1*, (s.265-282). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Emre, K. (1978). *Yanarlar, Afyon Bölgesi'nde Bir Hitit Mezarlığı/A Hittite Cemetery Near Afyon*. Ankara: TTK Yayınları.
- French, D. (1976). "Roma Devri Mil Taşları ve Yolları üzerinde 1974 Yılında Yapılan Araştırmalar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 43-1(1976), 51-54 Ankara: TTK Basımevi.
- Kızıltepe-Bilgin, P. (2018). *Afyonkarahisar İli Yüzey Araştırmaları Işığında İçbatı Anadolu'da Demir Çağı*, (YÖK Tez Merkezi, Yayınlanmamış YL Tezi). Denizli.
- Koçak, Ö. (2004a). *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya: Kömen Yayınları.
- Koçak, Ö. (2004b). "Afyon-Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)", *Araştırma Sonuçları Toplantısı-21, cilt.1*, 173-184.
- Koçak, Ö. (2005). "Bolvadin- Çay ve Sultandağı Yüzey Araştırmaları 2003", *Araştırma Sonuçları Toplantısı-22, cilt.1*, s.19-28.
- Koçak, Ö. & A. Işık. (2007). "Erken Dönemlerde Afyonkarahisar(Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağ Sonuna Kadar)", *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (s.353-365). Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları.
- Koçak, Ö. & İ. Baytak. (2013). "Afyonkarahisar'da En Erken İskan İzleri", İçinde İ.Balık&C.Cihan (Edt.). *Uluslararası Dinar ve Frigya Bölgesi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (s.319-343). Afyonkarahisar.
- Koçak, Ö., Ö. Esen, R. Kızıgut, & M. Kaya. (2019). "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2017 Yılı Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı-36, cilt.3*, 239-260.
- Koçak, Ö., M. Bilgin, & H. G. Küçükbezcı. (2019). *Afyonkarahisar ve Çevresinde MÖ II. Bin Yıl Kültürleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koçak, Ö., İ. Baytak, F. Erdem, & H. Öztürk. (2023). "İlk Tunç Çağında Afyonkarahisar-Kütahya Bağlantısı Üzerinde Önemli Bir Yerleşme: Bayram Bucağı", İçinde C.Arabacı-A.Değerli Velet- B.Sarıköse- B.Şahin. (Edt.). *Prof.Dr.Yusuf Küçükdağ Omuru'na Tarih Yazıları* (s.699-722). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.

- Koşay, H.Z. & A. Akok. (1966). *TTK Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı, 1940-48'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lloyd, S. & J. Mellaart. (1965). *Beycesultan, Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. Vol.II. London.
- Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar-III*, Çev: N.Başgelen, Ö.Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mellaart J. & A. Murray. (1995). *Beycesultan, Vol.III, Part.II*. Ankara.
- Oy H. (2011). "Afyonkarahisar Orta Tunç Çağı Yerleşmeleri", *Belleten* 273, 311-335.
- Özgüç T. & N. Özgüç. (1953). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara: TTK Yayınları.
- Seeher, J. (2000). *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket: Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Zusammenarbeit mit dem Museum Bursa 1990-1991*, Tübingen.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (4.baskı), Ankara: TTK Yayınları.
- Üyümez, M., Koçak, Ö., İ. Baytak, M. Bilgin, T. Uğur, Ü. Akkemik, A.İ. Aytek, A.Y. Yavuz, & B. Aladağ. (2024). "Bolvadin Üçhöyük-2021-2022 Yılı Kazıları", İçinde Dr.S.Ateşoğulları. (Ed.). *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Kazı Sonuçları Toplantısı-43, cilt.2*, 389-407.
- Üyümez, M., Ö. Koçak, & A. İlaslı. (2011). "Dede Mezarı Nekropolü Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı-32, cilt.2*, 117-132.

ENVANTER

Çizim Numarası: 1/1 **Resim Numarası:** 8/9 **Bulutlu Numarası:** 303.09.20.05 **Bulutlu Merkezi:** Sarımsaklı Höyük **Bulutlu Adı:** Ağız parçası **Bulutlu Durumu:** Yüzey araştırması **Ağız Çapı:** 20 cm **Gövde Çapı:** 25 cm **Yükseklik:** 4,8 cm **Cidar:** 0,8 cm **Hamur Rengi:** 2.5 YR 7/4 light reddish brown hamur **Hamur Katkısı:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4 light brown astar **Açkı:** Parlak açkılı **Bezeme:** Yok **Pişme Durumu:** İyi pişmiş **Yapım Tekniği:** Çark yapımı **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış kapalı ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu. (sonraki envanterlerde kısaltmalara gidilmiştir)

ÇN: 1/2 **RN:** 9/8 **BN:** 303.09.20.09 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 20 cm **BÇ:** 22 cm **GÇ:** 24 cm **Y:** 3,8 cm **C:** 0,9 cm **HR:** 7.5 YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7.5 YR 5/4 brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış kapalı ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 1/3 **RN:** 8/11 **BN:** 303.09.20.63 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 24 cm **Y:** 4,1 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 10 R 7/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, az kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 5 YR 6/6 reddish yellow astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış kapalı ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 1/4 **RN:** 8/10 **BN:** 303.09.20.79 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 20 cm **Y:** 2 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 7,5 YR 7/3 pink hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7,5 YR 6/4 light brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış kapalı ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 1/5 **RN:** 8/18 **BN:** 303.09.20.117 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 15 cm **Y:** 3 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 7,5 YR 6/4 light brown hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 5/4 reddish brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış kapalı ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 1/6 **RN:** 8/15 **BN:** 303.09.20.120 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 14 cm **Y:** 3 cm **C:** 0,5 cm **HR:** 5 YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7,5 YR 6/4 light brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış hafif kapalı dike yakın ağızlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 1/7 **RN:** 8/8 **BN:** 303.09.20.43 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 16 cm **GÇ:** 19 cm **Y:** 2,3 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 5 YR 7/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 6/6 light red astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük yuvarlatılmış, düz kapalı ağızlı, içten çekik dudaklı, kapalı çanak grubu.

ÇN: 2/1 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.110 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 17 cm **Y:** 3,9 cm **C:** 0,5 cm **HR:** 7,5YR 7/4 pink hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 10R 4/6 red astar **A:** Parlak açkılı **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış ağızlı, düz kenarlı omurgalı çanak grubu.

ÇN: 2/2 **RN:** 8/23 **BN:** 303.09.20.26 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 16 cm **GÇ:** 18,8 cm **Y:** 4 cm **C:** 0,5 cm **HR:** 10 R 8/4 pink hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7.5 YR 5/3 brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük, yuvarlatılmış, ağızlı, dıştan hafif kalın dudaklı, çok az hafif beadrimli, düz kenarlı omurgalı çanak grubu.

ÇN: 2/3 **RN:** 8/21 **BN:** 303.09.20.102 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 16 cm **Y:** 3,8 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 5YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç ve bitki katkılı **AR:** 5YR 5/4 reddish brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İnce, dışa çekik açık ağızlı, sivri dudaklı, "S" profilli, omurgalı, dışa çekik kenarlı çanak grubu.

ÇN: 2/4 **RN:** 8/20 **BN:** 303.09.20.01 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 18 cm **GÇ:** 20 cm **Y:** 4 cm; **C:** 0,5 cm; **HR:** 10 R 5/4 weak red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 5YR 5/4 reddish brown astar **Açkı:** Dış açkılı, İç açkısız **B:** İç kısımda iç dudak altında başlayan yapılmış gövdeye doğru devam eden dik şekilde yapılmış kırmızı boya izleri mevcuttur **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İnce, dışa çekik açık ağızlı, "S" profilli, omurgalı, dışa çekik kenarlı çanak grubu.

ÇN: 2/5 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.10 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 22 cm **GÇ:** 24,7 cm **Y:** 2,5 cm **C:** 1 cm **HR:** 2.5 YR 6/4 light reddish brown **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 5.5 YR 6/6 reddish yellow astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçe dönük kapalı ağızlı, düz kenarlı omurgalı çanak grubu.

ÇN: 2/6 **RN:** 8/14 **BN:** 303.09.20.64 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası (bedrimli) **BD:** Yüzey **AÇ:** 25 cm **Y:** 1,9 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 10 R 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, bol kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 10 R 5/6 red astar **A:** Açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. İçte dönük yuvarlatılmış, açık ağızlı, dışta sarkık dudaklı, düz kenarlı, beadrimli omurgalı çanak grubu.

ÇN: 2/7 **RN:** 8/12 **BN:** 303.09.20.06 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 25 cm; dudak 28 cm; boyun 26 cm **Y:** 3,9 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 7.5 YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7.5 YR 5/4 brown astar **A:** Açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Çanak. Düz dışta çekik içten kalınlaştırılmış açık ağızlı, dışta çekik kenarlı çanak grubu.

ÇN: 3/1 **RN:** 9/6 **BN:** 303.09.20.109 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 22 cm **Y:** 2,5 cm **C:** 0,8 cm **HR:** GLEY1 6/1 gray hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 4/10B dark bluish gray astar **A:** Silik açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Tabak. İçte kalınlaştırılmış dudaklı, açık ağızlı çanak grubu.

ÇN: 3/2 **RN:** 8/19 **BN:** 303.09.20.80; **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 22 cm **Y:** 2,3 cm **ÇN:** 0,7 cm **HR:** 2,5 YR 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 6/6 light red astar; 10R 5/8 red boya astar **A:** Açksız **B:** Ağız kenarından itibaren dıştan gövdeye doğru 1,9 cm ve içten gövdeye doğru 2,4 cm kalınlığında kırmızı boya. Bezeme yok; **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Tabak. Açık ve düz ağızlı çanak grubu.

ÇN: 3/3 **RN:** 8/16 **BN:** 303.09.20.69 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 21 cm **Y:** 4,9 cm **C:** 0,9 cm **HR:** 5 YR 6/4 light reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 4/6 red astar **A:** Parlak açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Kase. hafif, kalınlaştırılmış dudaklı, açık yuvarlatılmış ağızlı kase parçası.

ÇN: 3/4 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.125 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 18 cm **Y:** 2,2 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 2,5 YR 6/4 light reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 6/4 light reddish brown astar **A:** Açıklı **B:** Ağız kısmından başlayıp gövdeye doğru iç kısımda 1,4 cm; dış kısımda 1,6 cm devam eden boya 10R 5/6 red astar **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Kase. boya bezemeli, açık ağızlı kase parçası

ÇN: 3/5 **RN:** 8/6 **BN:** 303.09.20.97 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 25 cm **Y:** 4,4 cm **C:** 0,9 cm **HR:** 10R 6/4 pale red hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve az bitki katkılı **AR:** GLEY 3/10B very dark bluish gray astar **A:** Açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Kase. açık yuvarlatılmış ağızlı kase parçası.

ÇN: 3/6 **RN:** 7/1 **BN:** 303.09.20.138 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 20 cm **Y:** 3,1 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 2,5 YR 6/8 light red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, az taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 YR 6/8 light red hamur renginde astar **A:** Açıklı; **B:** Ağızdan itibaren gövdeye doğru dış kısımda 1,6 cm; iç kısımda tamamen reddish brown 5YR 5/4 boya astar; boya astarın içinde ise 1 cm kadar ağzın hemen iç kısmında bir de dış kısmında ağzın 0,7 cm altında ağza paralel boya boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Kase. açık yuvarlatılmış ağızlı kase parçası.

ÇN: 3/7 **RN:** 7/2 **BN:** 303.09.20.147 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 16 cm **Y:** 2,8 cm **C:** 0,5 cm **HR:** 2,5 YR 5/4 reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, ve taşçık katkılı **AR:** 2,5 YR 5/4 reddish brown astar **A:** iç kısım açıklı, dış açıklsız **B:** içkısım tamamen dış kısımda ağzın 0,9 cm altına kadar siyah boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Kase. açık yuvarlatılmış ağızlı kase parçası.

ÇN: 4/1 **RN:** 9/11 **BN:** 303.09.20.111 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 25 cm **Y:** 3,3 cm **C:** 0,7 cm **HR:** GLEY2 5/10B bluish gray hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkılı; **AR:** 5 Y 5/1 gray astar **A:** Açksız **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Meyvelik ağız kırık parçası.

ÇN: 4/2 **RN:** 9/10 **BN:** 303.09.20.92 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 15 cm **Y:** 2,2 cm **C:** 0,4 cm **HR:** 5Y 5/2 Olive gray hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY 4/N dark gray astar **A:** Açıklı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Meyvelik ağız kırık parçası.

ÇN: 4/3 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.59 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 34 cm **Y:** 4,5 cm **C:** 1,1 cm **HR:** GLEY2 5/10B bluish gray hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, yoğun taşçık ve bitki katkılı **AR:** 7,5 YR 6/4 light brown astar **A:** Açksız **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Meyvelik ağız kırık parçası.

ÇN: 4/4 **RN:** 9/1 **BN:** 303.09.20.18 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 28 cm **GÇ:** 25,3 cm **Y:** 5,1 cm **C:** 0,9&1,4 cm **HR:** GLEY2 4/10B dark bluish gray hamur **HK:** Orta kumlu, mika, kireç, bol iri taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 4/10B very dark bluish gray astar **A:** Dökülmüş açıklı **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Meyvelik ağız kırık parçası.

- ÇN:** 4/5 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.115 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 30 cm **Y:** 3,3 cm **C:** 0,9 cm **HR:** GLEY2 6/10B bluish gray hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 3/10B very dark bluish gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Meyvelik ağız kırık parçası.
- ÇN:** 4/6 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.118 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 23 cm **Y:** 2 cm **C:** 1 cm **HR:** GLEY2 5/5B bluish gray hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç ve taşçık katkılı **AR:** GLEY1 6/5Gy greenish gray astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Açık düz ağızlı kaba çömlek.
- ÇN:** 4/7 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.81 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 30 cm **Y:** 2,6 cm **C:** 1,3 cm **HR:** GLEY2 5/5PB bluish gray hamur **HK:** Orta kumlu, az mika, az kireç ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 4/10b dark bluish gray astar **A:** Çok silik açkılı **B** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Açık düz ağızlı kaba çömlek.
- ÇN:** 5/1 **RN:** 8/1 **BN:** 303.09.20.02 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **AÇ:** 34 cm **BÇ:** 30,5 cm **Y:** 12,8 cm **C:** 2,2 cm **HR:** 7.5 YR 6/4 light brown **HK:** İnce kumlu, mika, iri kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** iç:7.5 YR 6/4 light brown; dış:10 R 5/8 red astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Düz ağızlı, dışa çekik dudaklı, şişkin gövdeli, dışa dönük kenarlı omurgalı testi/çömlek grubu.
- ÇN:** 5/2 **RN:** 8/3 **BN:** 303.09.20.17 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey araştırması **AÇ:** 36 cm **GÇ:** 40,7 cm **Y:** 9,3&9,8 cm **C:** 1,6 cm **HR:** 2.5 YR 6/6 light red **HK:** Orta kumlu, mika, iri kireç, bol iri taşçık ve bitki katkılı **AR:** 10 YR 7/2 light gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** İçe dönük ağızlı kapalı ETÇ çömlek parçası.
- ÇN:** 5/3 **RN:** 8/2 **BN:** 303.09.20.56 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası(kulplu) **BD:** Yüzey **AÇ:** 16 cm **Y:** 5,6 cm **C:** 1,3 cm **HR:** 2.5 YR 5/6 red hamur **HK:** Orta kumlu, mika, iri kireç, iri taşçık ve yoğun bitki katkılı **AR:** 10 YR 7/3 very pale brown astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Kötü pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Düz ağızlı, şişkin gövdeli ETÇ çömlek parçası.
- ÇN:** 5/4 **RN:** 9/22 **BN:** 303.09.20.55 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dip parçası **BD:** Yüzey **DÇ:** 10 cm **Y:** 2,5 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 2.5 YR 5/6 red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** 2,5 Y 6/1 gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** MÖ.II.Bin kaide parçası.
- ÇN:** 5/5 **RN:** 9/23 **BN:** 303.09.20.86 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dip parçası **BD:** Yüzey **DÇ:** 6 cm **Y:** 2,5 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 5Y 6/1 gray hamur **HK:** İnce kumlu, az kireç ve mika katkılı **AR:** iç:2,5Y 6/2 light brownish gray; dış:5Y 7/2 light gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Orta pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** MÖ.II.Bin kaide parçası.
- ÇN:** 5/6 **RN:** 9/24; **BN:** 303.09.20.88 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dip parçası **BD:** Yüzey **DÇ:** 5,5 cm **Y:** 2,5 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 2,5Y 7/1 light gray hamur **HK:** İnce kumlu, kireç ve taşçık katkılı **AR:** 10YR 5/2 grayish brown astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Orta pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** MÖ.II.Bin kaide parçası.
- ÇN:** 5/7 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.94 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dip parçası **BD:** Yüzey **DÇ:** 6 cm **Y:** 2,2 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 2,5Y 6/1 gray hamur **HK:** İnce kumlu, az kireç ve taşçık katkılı **AR:** GLEY1 4/ dark gray astar **A:** Dış açkılı; iç açkısız **B:** Yok **PD:** Orta pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** MÖ.II.Bin kaide parçası.
- ÇN:** 5/8 **RN:**-- **BN:** 303.09.20.148 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dip parçası **BD:** Yüzey **DÇ:** 6 cm **Y:** 1,5 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 5YR 7/3 pink hamur **HK:** İnce kumlu, kireç katkılı **AR:** 5YR 7/3 pink; dip kısım, 2,5 YR 6/6 light red astar **A:** Dış açkılı iç açkısız; **B:** Dış kısımda 2,5Y 4/1 dark gray bant boya mezemeli; **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** MÖ.II.Bin kaide parçası.
- ÇN:** 6/1 **RN:** 9/18 **BN:** 303.09.20.22 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası(kulplu) **BD:** Yüzey **AÇ:** 28 cm **GÇ:** 26 cm **Y:** 4,6 cm **C:** 0,6&0,8 cm **K:** 3,5&4,2 cm **HR:** 5 Y 6/1 gray hamur **HK:** İnce kumlu, az iri mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 5/5PB bluish gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Orta pişmiş **YT:** Çark yapımı **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulp parçaları
- ÇN:** 6/2 **RN:** 9/7 **BN:** 303.09.20.37 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası(yonca ağızlı) **BD:** Yüzey **AÇ:** 22,5 cm **GÇ:** 24 cm **Y:** 6,2 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 7.5 YR 6/2 pinkish gray hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY2 4/10B dark bluish gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulp parçaları
- ÇN:** 6/3 **RN:** 9/19 **BN:** 303.09.20.60 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Omuz parçası(kulplu) **BD:** Yüzey **AÇ:** 34 cm **Y:** 4,5 cm **C:** 1,1 cm **HR:** 5 YR 5/4 reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç, taşçık ve bitki katkılı **AR:** GLEY1 8/10y light greenish gray astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulp parçaları
- ÇN:** 6/4 **RN:** 9/5 **BN:** 303.09.20.78 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Omuz parçası(tutamaklı) **BD:** Yüzey **GÇ:** 19 cm **Y:** 5,1 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 10R 6/4 light yellowish brown hamur **HK:** Orta kumlu, mika, kireç, taşçık ve parlak mineral katkılı **AR:** 2,5 Y 8/3 pale yellow astar **A:** Açkısız **B:** Yok **PD:** Orta pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulp parçaları Fazla fırınlamadan dolayı tutamak kısmı dıştan yanmış.

ÇN: 6/5 **RN:** 9/17 **BN:** 303.09.20.72 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Omuz parçası(kulplu) **BD:** Yüzey **GÇ:** 14 cm **Y:** 6,5 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 7,5 YR 6/4 light brown hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkı **AR:** GLEY1 6/10y greenish gray astar **A:** Açkısız **B:** Kulplu üzerinde derin ve dikey parmak baskı **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulplu parçaları

ÇN: 6/6 **RN:** 9/13 **BN:** 303.09.20.30 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey; **GÇ:** 18 cm **Y:** 7,4 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 5 Y 6/1 gray hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç, taşçık ve bitki katkı **AR:** GLEY2 5/5PB very dark bluish gray astar **A:** Açkılı **B:** Gövde kısmında 2 çentik ve meander bezeme mevcut **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulplu parçaları

ÇN: 6/7 **RN:** 9/21 **BN:** 303.09.20.70 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Kulplu parçası **BD:** Yüzey **U:** 6 cm **G:** 4 cm **C:** 1,3 cm **HR:** 10 R 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç, az taşçık ve bitki katkı **AR:** 7.5 YR 6/4 light brown astar **A:** Açkılı **B:** Yok **PD:** İyi pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Gri hamurlu kaba DÇ kulplu parçaları

ÇN: 6/8 **RN:** 6/8 **BN:** 303.09.20.134 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dilgi **BD:** Yüzey **U:** 4,5 cm **G:** 2,1 cm **K:** 0,6 cm **YT:** El yapımı **Tanım:** Çakmaktaşı/dilgi parçası, iki yüzeyli kullanım izleri belirgin

ÇN: 6/9 **RN:** 6/9 **BN:** 303.09.20.122 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Obsidyen **BD:** Yüzey **U:** 8 cm **G:** 3,5 cm **K:** 1 c **YT:** El yapımı; **Tanım:** Obsidyen parçası

ÇN: 6/10 **RN:** 6/10 **BN:** 303.09.20.123; **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Dilg **BD:** Yüzey **U:** 3,6 cm **G:** 1,7 cm **K:** 0,5 cm **YT:** El yapımı **Tanım:** Çakmaktaşı/dilgi parçası, iki yüzeyli kullanım izleri belirgin

ÇN: 6/11 **RN:** 6/11 **BN:** 303.09.20.144 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağırşak/İp Eğirme Aleti **BD:** Yüzey **AÇ:** 4,1 cm **Y:** 4,1 cm **DÇ:** 0,7 cm **HR:** 10 YR 6/4 light yellowish brown hamur **HK:** İnce kumlu, parlak mineral, küçük taşçık ve kireç katkı **AR:** 2,5 Y 5/1 gray boya astarlı **A:** Silik açkılı **PD:** İyi pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Delikli yuvarlak basık konik kesitli, halka biçimli ağırşak grubuna girmektedir.

ÇN: 6/12 **RN:** Env8(2020) **BN:** Env8(2020) **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağırşak/İp Eğirme Aleti **BD:** Yüzey **AÇ:** 3,9 cm **Y:** 1,7 cm **DÇ:** 0,6x0,9 cm **HR:** 7.5 YR 6/6 reddish yellow/kırmızimsı kahverengi hamur **HK:** İnce kumlu, mika, taşçık, bitki katkı **AR:** 10 YR 8/1 white/bej astarlı **A:** Açkısız **PD:** İyi pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Şişkin dış yüzeyde oyularak yapılmış, ters hilal biçimli 3 adet yanyana sıralı hafif yuvarlatılmış zigzag çizgi ile bezenmiş, halka biçimli ağırşak grubuna girmektedir. Örneğin: Yanarlar Lev.XLIV: Şek.192.(Emre, 1978, s.42)

ÇN: 6/13 **RN:** Env9(2020) **BN:** Env9(2020) **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağırşak/İp Eğirme Aleti **BD:** Yüzey **AÇ:** 2,7 cm **Y:** 2,1 cm **DÇ:** 0,7 cm **HR:** 10 YR 7/3 very pale brown/krem hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık, bitki katkı **AR:** 10 YR 6/4 light yellowish brown/açık kahverengi astar **A:** Silik açkılı **PD:** İyi pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Tabanları özellikle deliğin çevresi içbükey çukurluk meydana getirmiştir. Tepesi kesik koni biçimli ağırşak grubuna girmektedir. Örneğin: Yanarlar Lev.XLIV: Şek.184-188 (Emre, 1978, s.42)

ÇN: 6/14 **RN:** Env10(2020) **BN:** Env10(2020) **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağırşak/İp Eğirme Aleti **BD:** Yüzey **AÇ:** 3,2 cm **Y:** 1,9 cm **DÇ:** 0,6x0,8 cm **HR:** 7.5 YR 6/6 reddish yellow/kırmızimsı kahverengi hamurlu **HK:** İnce kumlu, mika, taşçık, bitki katkı **AR:** 10 YR 8/1 white/bej astar **A:** Açkısız **PD:** İyi pişmiş **YT:** El yapımı **Tanım:** Tepesi kesik koni biçimli ağırşak grubuna girmektedir. Örneğin: Yanarlar Lev.XLIV: Şek.184 (Emre, 1978, s.42)

ÇN: 7/1 **RN:** 7/1 **BN:** 303.09.20.138 bkz.3/6

ÇN: 7/2 **RN:** 7/2 **BN:** 303.09.20.147 bkz.3/7

ÇN: 7/3 **RN:** 7/3 **BN:** 303.09.20.146 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 13? cm **Y:** 3,4 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 7,5 YR 6/4 light brown hamur **HK:** İnce kumlu, kireç katkı **AR:** iç kısım 2,5 Y 8/4 pale; dış kısım 7,5 YR 7/3 pink astar **A:** Dış açkısız; İç açkılı **B:**, iç kısımda siyah düzensiz dalgalı dikine 5Y 4/1 dark gray; dış kısımda yine aynı renk düzensiz astar boya bezemeli; **PD:** İyi pişmiş; **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

ÇN: 7/4 **RN:** 7/4 **BN:** 303.09.20.136 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Ağız parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 5,8 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 10 R 7/4 pale red hamur **HK:** İnce kumlu, kireç, taşçık ve bitki katkı **AR:** 10 R 5/6 red astar **A:** Açkılı **B:** iç kısımda: 2,5 YR 4/2 weak red/zayıf kırmızı boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

ÇN: 7/5 **RN:** 7/5 **BN:** 303.09.20.141 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 4,5 cm **C:** 1,2 cm **HR:** 2,5 YR 6/4 light reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, kireç katkı **AR:** ç kısım 10 R 5/8 red; dış kısım 2,5 YR 6/6 light red astar **A:** Dış açkısız; İç açkılı **B:** dış kısımda yatay bant boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(Iydion ve mermeroid)

ÇN: 7/6 **RN:** 7/6 **BN:** 303.09.20.130 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 4,5 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 10 R 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç, taşçık ve bitki katkı **AR:** iç kısım hamur renginde; dış kısım 7,5YR 8/4 pink astar; **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda 2,5 YR 5/6 red astar farklı

kalınlıklarda dikine dalgali şekilde fırça boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(lydion ve mermeroid)

ÇN: 7/7 **RN:** 7/7 **BN:** 303.09.20.142 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 3,9 cm **C:** 0,8 cm **HR:** 2,5 YR 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, kireç ve az taşçık katkı **AR:** 7,5YR 7/4 pink astar **Açkı:** Açkısız **B:** iç kısımda boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(lydion ve mermeroid)

ÇN: 7/8 **RN:** 7/8 **BN:** 303.09.20.131 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 4,5 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 2,5 YR 6/4 light reddish brown hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç ve taşçık katkı **AR:** 7,5YR 6/4 light brown astar **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda gövdeye paralel siyah boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(lydion ve mermeroid)

ÇN: 7/9 **RN:** 7/9 **BN:** 303.09.20.135 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? Cm **Y:** 4,5 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 2,5 YR 6/8 light red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç ve taşçık katkı **AR:** iç kısım hamur renginde; dış kısım 5 YR 6/6 reddish yellow astar; **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda gövdeye dikey gelen siyah ve kırmızı dikine hafif dalgali fırça boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(black on red)

ÇN: 7/10 **RN:** 7/10 **BN:** 303.09.20.139 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 13? cm **Y:** 4,4 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 5 YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç ve taşçık katkı **AR:** iç kısım: hamur rengi astar; dış kısım: 10R 2,5/1 reddish black boya astar; **A:** Dış parlak açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda hafif dalgali dikine boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları(lydion ve mermeroid)

ÇN: 7/11 **RN:** 7/11 **BN:** 303.09.20.140 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 13? cm **Y:** 4 cm **C:** 0,5 cm **HR:** 10 R 5/8 red hamur **HK:** İnce kumlu, mika, kireç ve taşçık katkı **AR:** 2,5 YR 5/6 red astar **A:** Açkılı **B:** iç kısımda kırmızı yatay bant boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

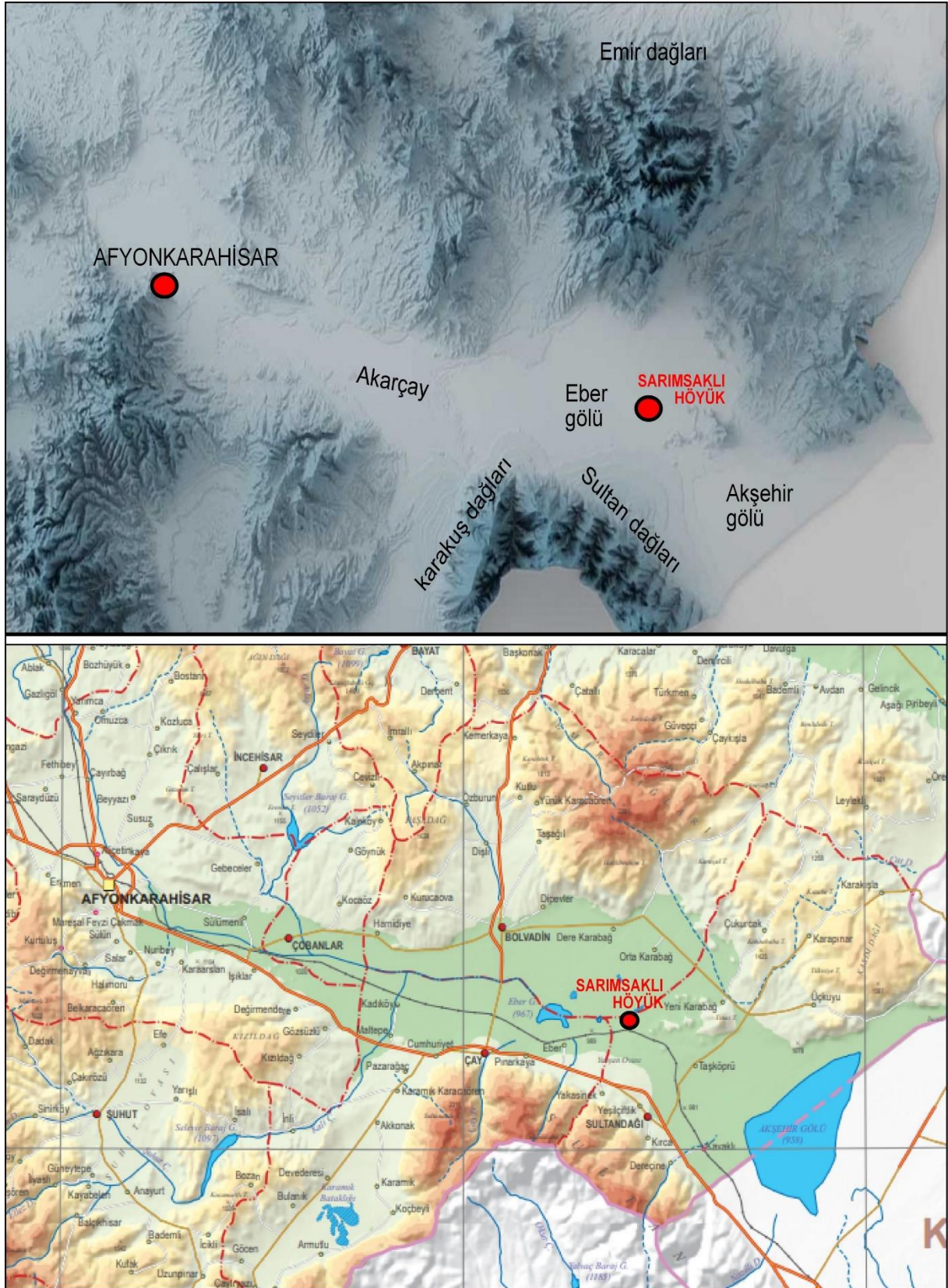
ÇN: 7/12 **RN:** 7/12 **BN:** 303.09.20.150 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 13? cm **Y:** 2,2 cm **C:** 0,4 cm **HR:** 5 YR 6/6 reddish yellow hamur **HK:** İnce kumlu, mika, taşçık ve bitki katkı **AR:** 5 YR 6/6 reddish yellow astar **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda hafif dalgali dikine siyah boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

ÇN: 7/13 **RN:** 7/13 **BN:** 303.09.20.137 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 14? cm **Y:** 3,6 cm **C:** 0,6 cm **HR:** 2,5 YR 6/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, az mika, kireç ve çok az taşçık katkı **AR:** 5YR 6/6 reddish yellow astar **Açkı:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** kırmızı ve siyah akıtma ve fırça boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

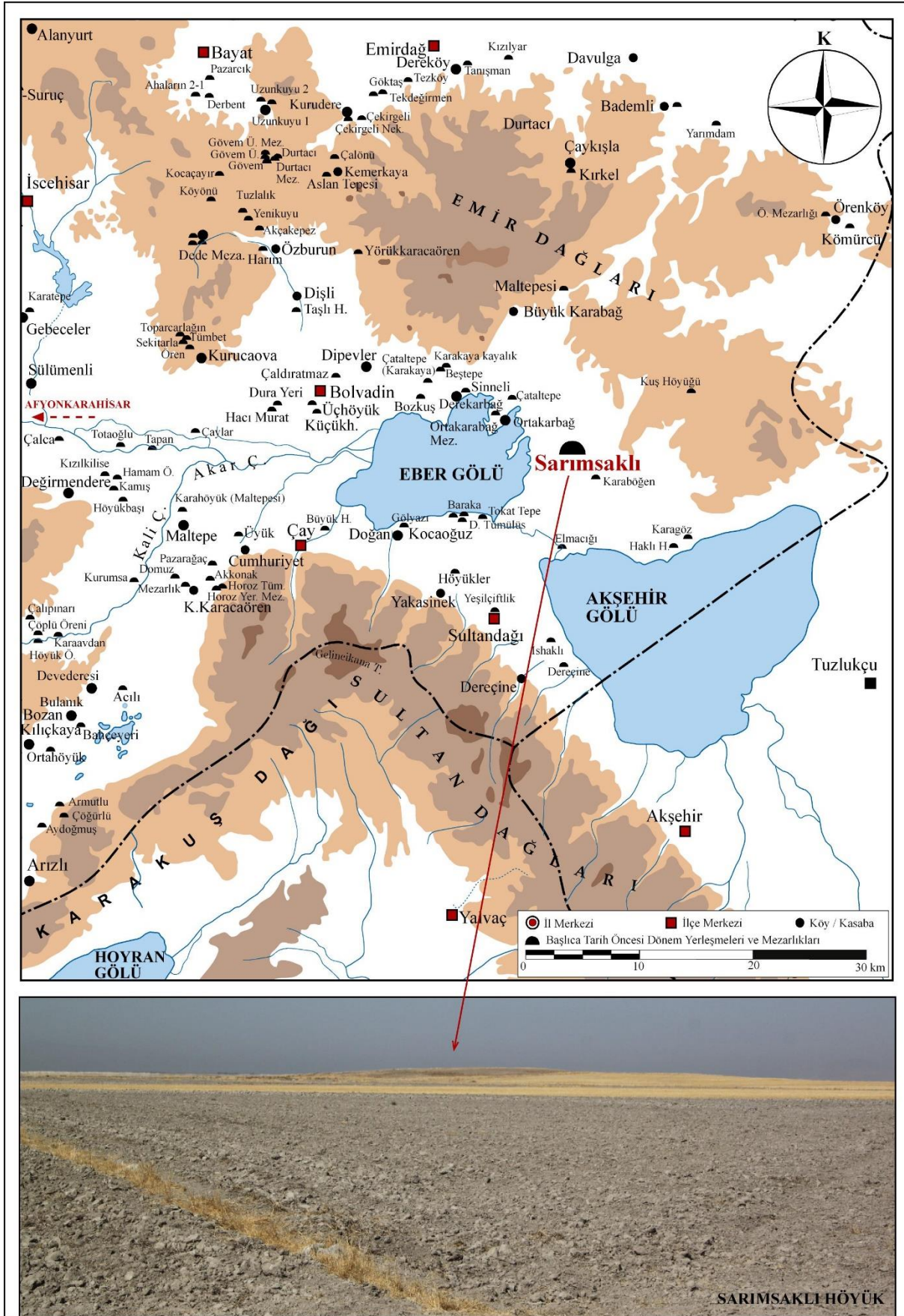
ÇN: 7/14 **RN:** 7/14 **BN:** 303.09.20.151 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 2,6 cm **C:** 0,6 cm; **HR:** 2,5 YR 5/6 light red hamur **HK:** İnce kumlu, kireç ve taşçık katkı **AR:** 5YR 6/6 reddish yellow astar **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda siyah hafif dalgali dikine boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

ÇN: 7/15 **RN:** 7/15 **BN:** 303.09.20.133 **BM:** Sarımsaklı H. **BA:** Gövde parçası **BD:** Yüzey **GÇ:** 15? cm **Y:** 4,5 cm **C:** 0,7 cm **HR:** 5 YR 5/6 yellowish red hamur **HK:** İnce kumlu, kireç ve taşçık katkı **AR:** 7,5YR 7/6 reddish yellow astar **A:** Dış açkılı; İç açkısız **B:** dış kısımda siyah boya bezemeli **PD:** İyi pişmiş **YT:** Çark **Tanım:** Boyalı ve desenli DÇ kase ve çanakları

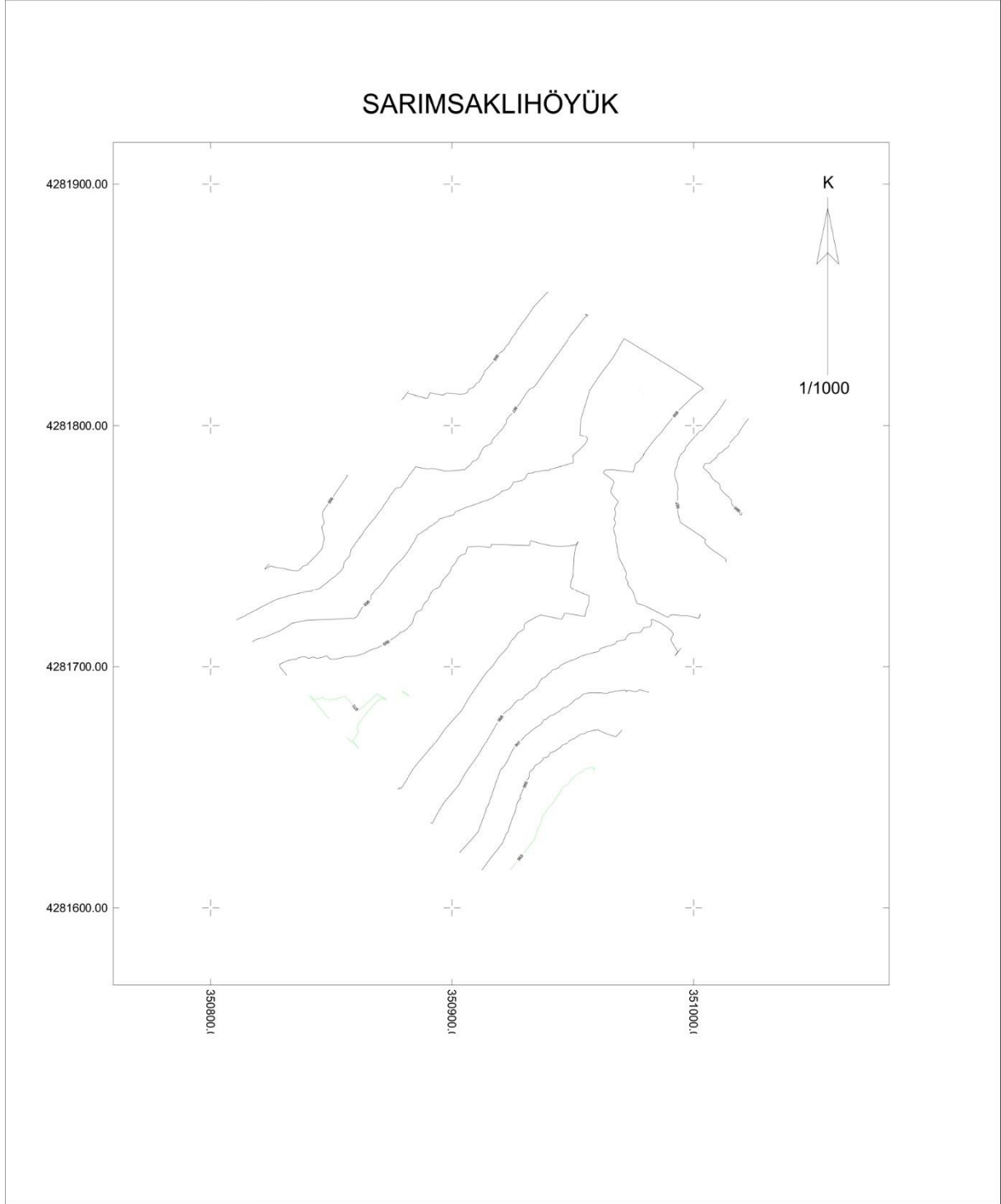
LEVHALAR

Harita.1: Afyonkarahisar Sarımsaklı Höyük (kuzeyindeki Emir dağları, güneyindeki Sultan dağları, doğusundaki Akşehir gölü, batısındaki Eber gölü ve onun uzantısında Akarçay havzası) topografik konumlandırması ve il merkezine göre 1/25.000.lik haritada Sarımsaklı Höyük konumu (Afyonkarahisar Fiziki İl Haritası <https://www.harita.gov.tr/urun/afyonkarahisar-fiziki-il-haritasi/466>)

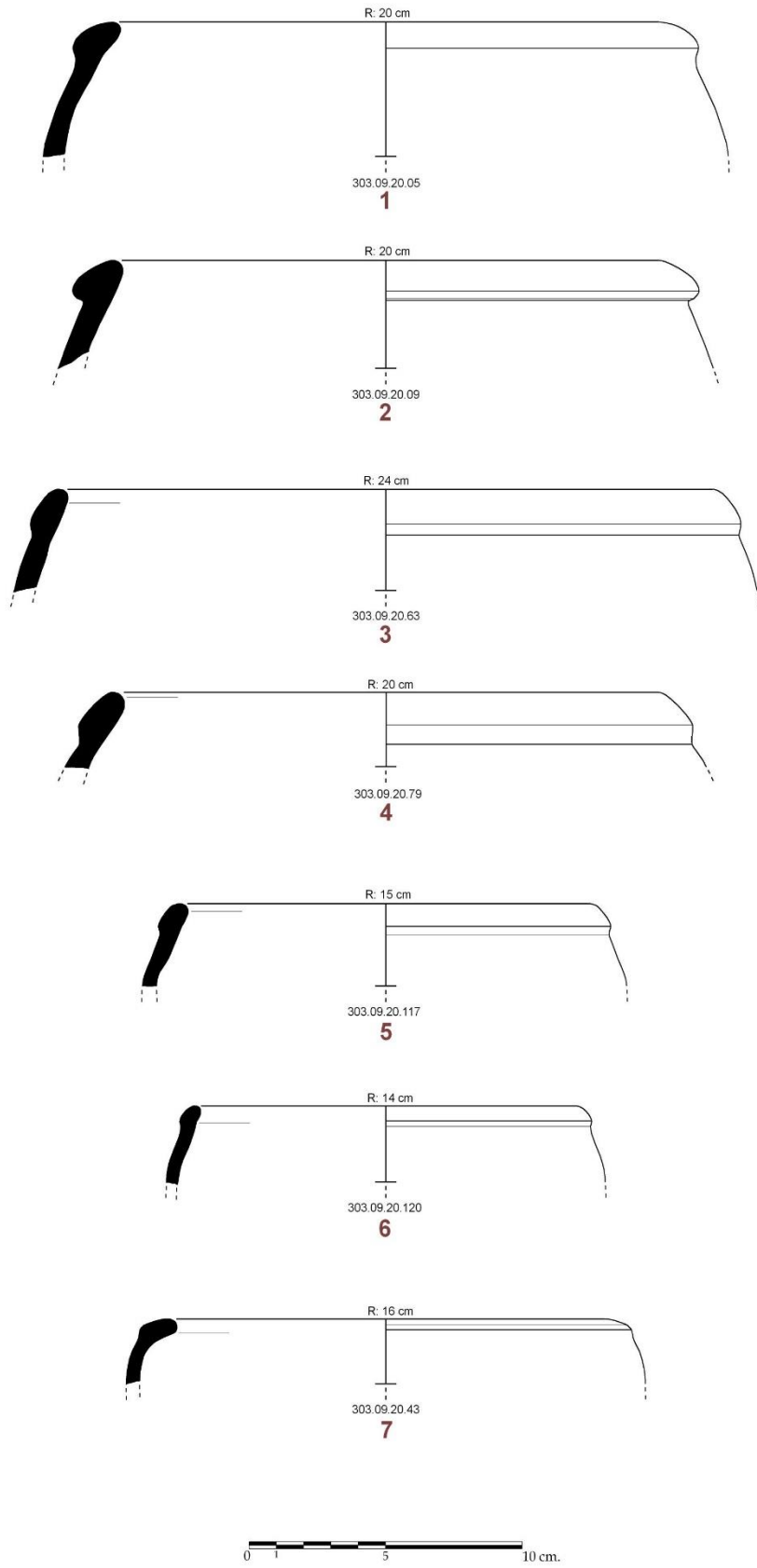
Harita.2: Akarçay havzasındaki erken dönem yerleşim yerlerinin haritada ölçekli şekilde konumlandırılması (üstte) ve Sarımsaklı höyüğün ova seviyesindeki durumu (Çizim ve Foto: İ. Baytak).

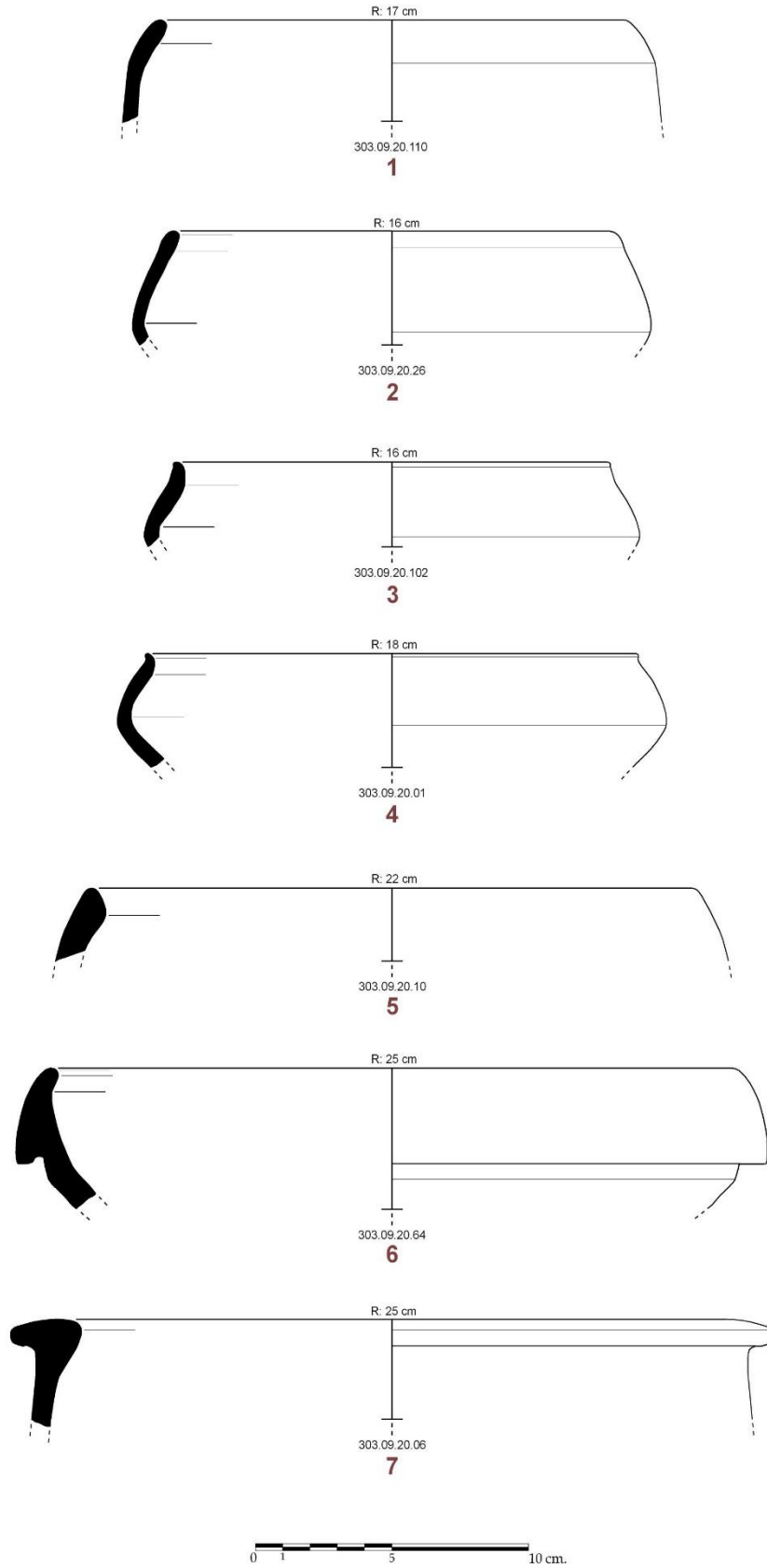
Harita.3: Sarımsaklı Höyük hali hazır haritası, yerleşim yerinin haritada ölçekli şekilde konumlandırması, (Harita: Ö.Esen ve M.Kaya).

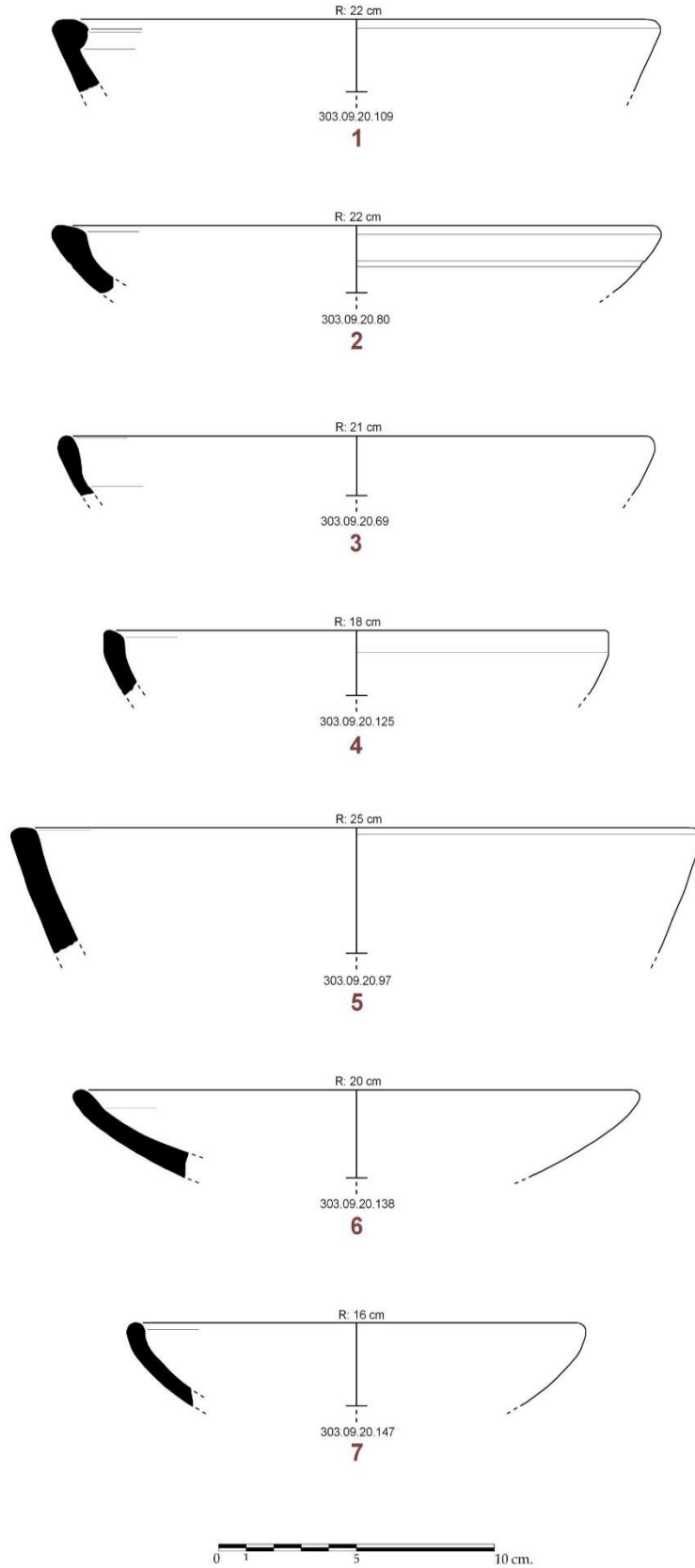
Resim.1: Höyük Höyük buluntuları(solda): ETÇ kaplar(A); beadrimli-omurgalı çanaklar(B); kaba gri DÇ çanak-çömlek parçaları(C); boyalı DÇ parçaları(D) ile çalışma resimleri(sağda): höyük yüzeyi sistematik seramik toplama düzeni(E); arazide ilk aşama seramik tasnif ve değerlendirme anı(F); höyük kaçak kazı çukuru belgelendirmesi(G); buluntuların çizim ve envanter aşaması(H) (Foto: İ.Baytak).

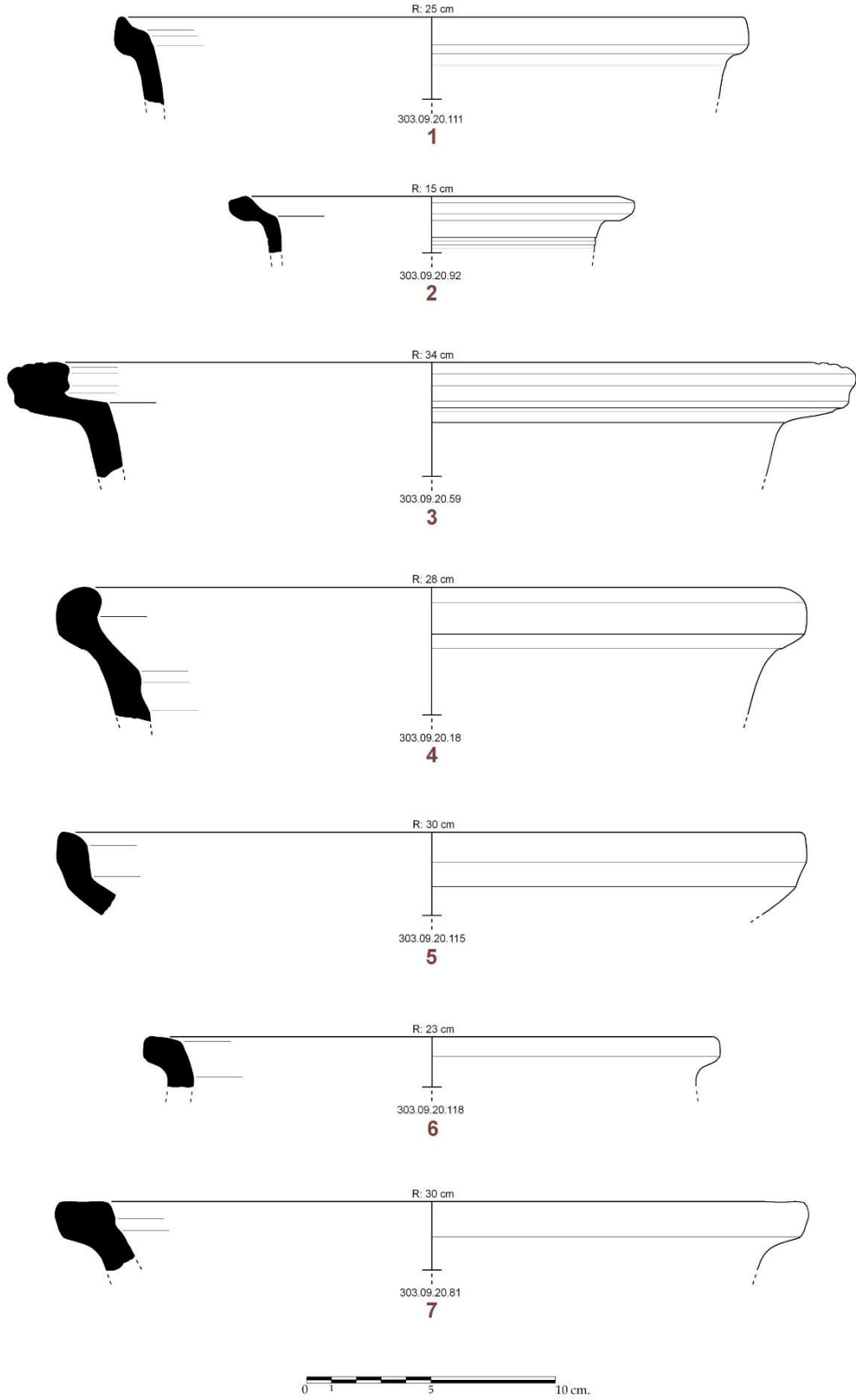
Çizim.1: Beadrimli-omurgalı çanak grubu(1-7), (Çizim: İ.Baytak).

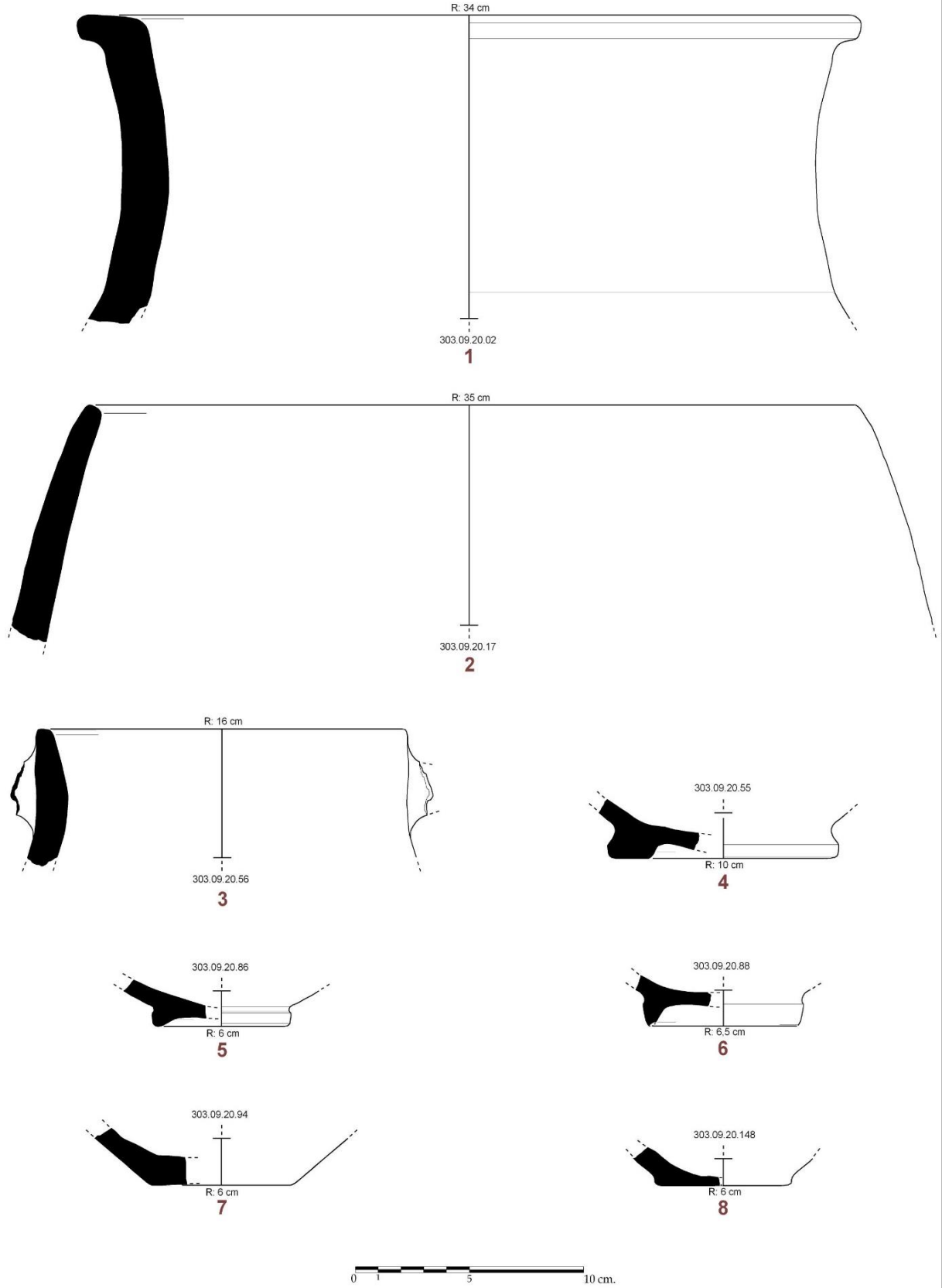
Çizim.2: Düz kenarlı(1-2) ve dışa çekik kenarlı “S” profilli(3-4); içe dönük düz kenarlı(5) ve dıştan sarkık dudaklı-beadrimli omurgalı(6); dışa çekik kenarlı(7) çanak parçaları, (Çizim: İ.Baytak).

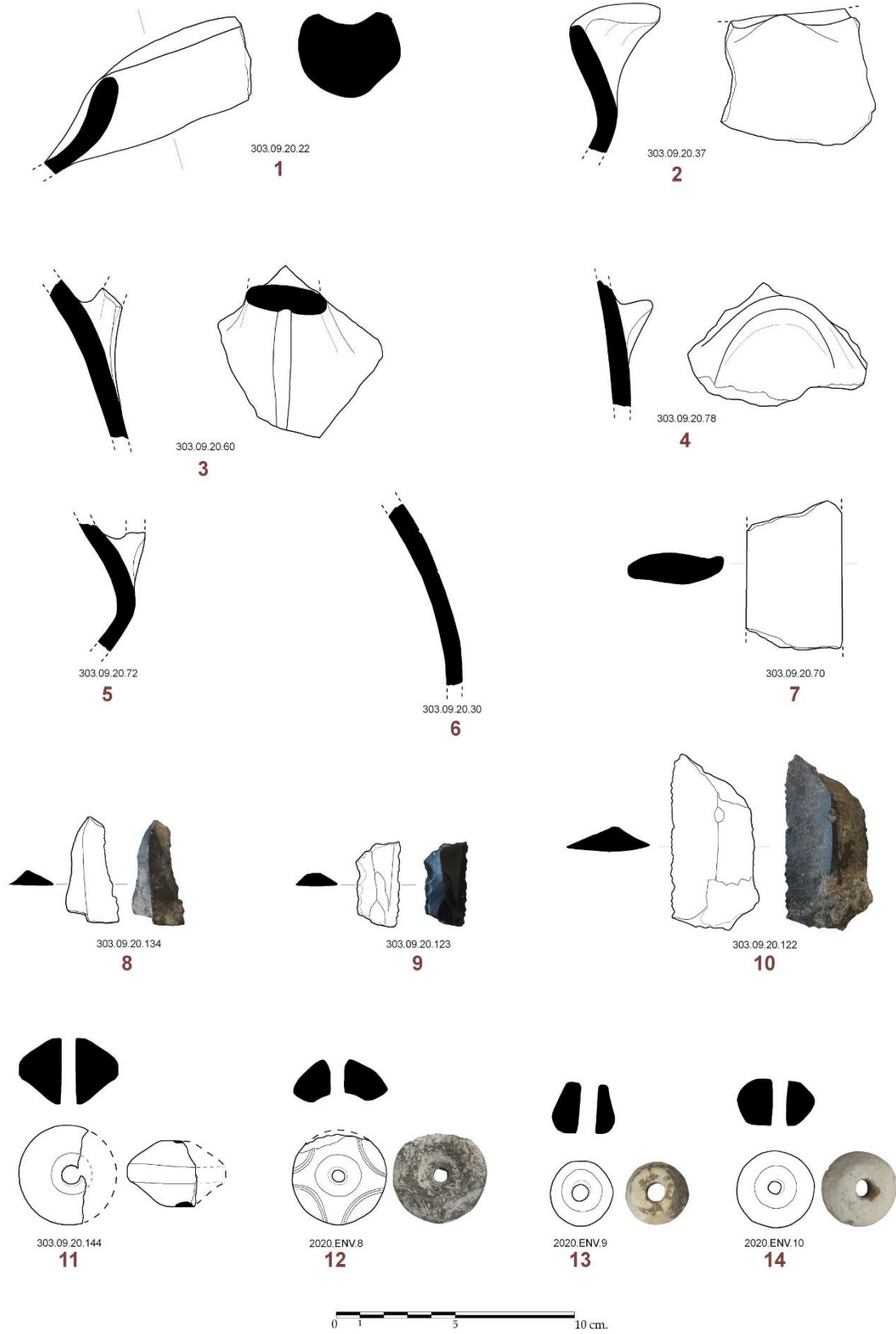
Çizim.3: Tabak(1-2); kase(3-7) parçaları, (Çizim: İ.Baytak).

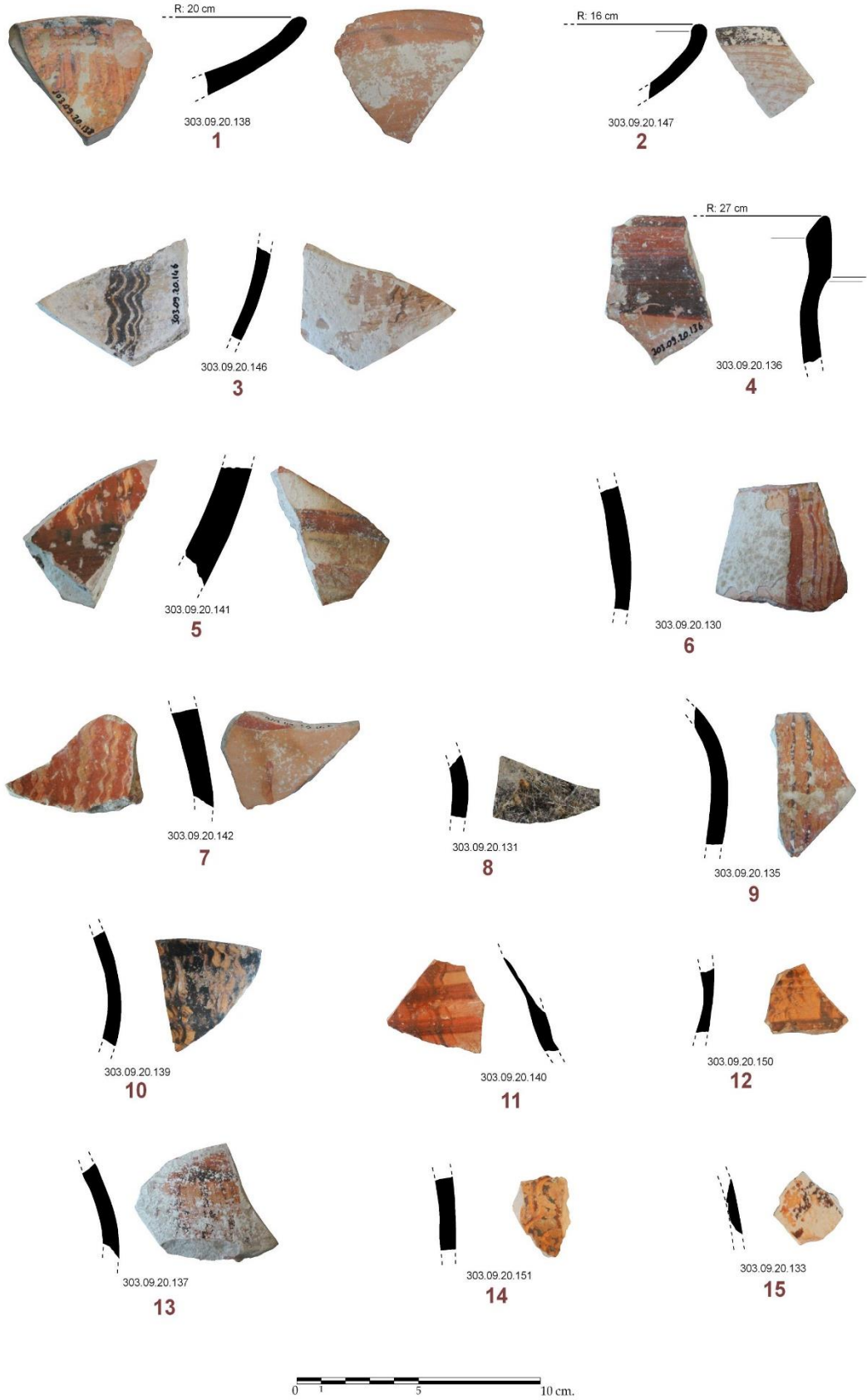
Çizim.4: Gri hamurlu, açık ağızlı ve keskin geçişli(1-5) ile dışa çekik kalın ve düz dudaklı DÇ çanakları(6-7), (Çizim: İ.Baytak).

Çizim.5: Dışa çekik dudaklı testi(1), ETÇ çömlek(2-3); II.Bin kaide parçaları(4-8),
(Çizim: İ.Baytak).

Çizim.6: Kulp ve tutamaklı çanak-çömlekler(1-5); gövde parçası(6); gri DÇ yassı kulp parçası(7); dilgi(8,10); obsidyen(9); ip eğirme aletleri/ağırşaklar(11-14), (Çizim ve Foto: İ.Baytak).

Çizim.7: Boyalı ve desenli DÇ kaseler black on red(1-2); krem astar üzeri siyah boyalı(3); düz ağızlı dikey boyalı çömlek(4); kırmızı dalgalı ve şerit boyalı(6); red on black(9); lydion ve mermeroid(5,7,8,10), (Çizim ve Foto: İ.Baytak).

Çizim.8: ETÇ bir grup örnek(1-7) ile beadrimli ve omurgalı kırmızı hamurlu ve astarlı mal grupları, (Çizim ve Foto: İ.Baytak).

Çizim.9: Kaba gri DÇ parçaları(1-16); kulplar(17-21); dip parçaları(22-24),
(Çizim ve Foto: İ.Baytak).

NİPPURLU YOKSUL ADAM MASALI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE TALE OF THE POOR MAN OF NIPPUR

Kübra KARAKÖZ*

Öz

Eski Mezopotamya kaynakları, yazıldıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel koşullarına dair önemli bilgiler sunar. Bu metinler, toplumsal hiyerarşi, gelir dağılımındaki eşitsizlik, adaletsizlik, krallık görevlilerinin yetkilerini kötüye kullanması ve toplumsal yozlaşma gibi sorunlara ışık tutar. Bu tür problemlere dair önemli bir örnek ise Nippurlu Yoksul Adam Masalıdır. Masal, Nippur'da haksızlığa uğrayan yoksul bir adamın yaşadıklarını konu alır. Masalın başkahramanı, uğradığı haksızlığa karşı intikam alma girişiminde bulunmuş, bu süreçte türlü kurnazlıkla amacına ulaşmaya çalışmıştır. Konu kapsamında, metaforik yöntemlerle dönemin toplum yapısına ışık tutan metin, bozulmuş düzeni dolaylı yoldan eleştirmektedir. Masal, karakterler aracılığıyla düzeni eleştirir ve metaforik yöntemlerle topluma dair eleştiriler sunar. Hiciv ve mizahi yönü ile değerlendirildiğinde metnin, günümüze kadar gelen bir başka örneği bulunmamıştır. Bu açıdan oldukça spesifik bir metindir. Bu çalışma, Eski Mezopotamya edebiyatında nadir görülen bir tür olan toplumsal hicvin yer aldığı Nippurlu Yoksul Adam Masalı ve masalın alegorik yorumlanmasına odaklanmaktadır.

Anahtar Kelime: Eski Mezopotamya, hiciv, mizah, Nippurlu Yoksul Adam Masalı

Abstract

Ancient Mesopotamian sources provided information directly or indirectly according to the social, political, economic and cultural situation of the period in which they were written. Information on the social structure of ancient Mesopotamia is generally obtained from indirectly transmitted information. The information obtained from some of the texts is related to inequality in income distribution, injustice, social hierarchy, abuse of power by royal officials and social corruption. One source that provides information about the aforementioned problems is the tale of the poor man from Nippur. The tale tells the story of a poor and helpless man living in Nippur who suffered injustice. The protagonist of the tale attempted to take revenge against the injustice he suffered, and in this process he tried to achieve his goal with various cunning. Within the scope of the subject, the text sheds light on the social structure of the period through metaphorical methods and indirectly criticises the corrupt order. Although the irony provided through the characters in the tale is predominant, a criticism is made through satire and humour in the text. When evaluated in terms of satire and humour, there is no other example of the text that has survived to the present day. In this respect, it is a very specific text. This study focuses on the tale of the poor man of Nippur and its allegorical interpretation, in which social satire, which is a rare genre in Ancient Mesopotamian Literature, takes place.

Keywords: Ancient Mesopotamia, satire, humor, the tale of the poor man of Nippur.

GİRİŞ

Nippurlu Yoksul Adam Masalı, Eski Mezopotamya literatüründe hiciv, parodi, ironi ve mizah unsurlarını içeren az sayıda toplumsal ve siyasi eleştirinin yer aldığı kaynaklardan biridir. Hikâye, sosyo-ekonomik yozlaşmayı yoksul bir adam üzerinden ele almakta ve dönemin toplumsal inançlarına ışık tutmaktadır. Metin, dönemin mizah ve eleştirel bakış açısını içerir. Zaman ve mekânın belirsizliği, anlatının masal kategorisine dâhil edilmesine yol açarken, olay örgüsü, karakterler ve kurgusal unsurlar da bu sınıflamayı desteklemektedir. Masal, hiciv, parodi ve mizahın en erken örneklerinden biridir. Tarih boyunca bu edebi teknikler, toplumsal, siyasi ve ekonomik eleştirinin temel araçları olmuştur.

Mizah, evrensel bir insan olgusu olarak güldürme, eğlendirme ve eğlendirirken düşündürme amacı taşıyan edebi bir türdür (Carrel, 2008, s. 311-312, Karaalioğlu, 1983, s. 504; Yardımcı, 2010, s. 4-5). Mizah düşüncüyü, sanatsal ve edebi bir ifade biçimi olan abartı, absürtlük, karikatürleştirme, kelime oyunları, ironi ve hiciv gibi tekniklerle yansıtır. Mizah, üstü kapalı bir eleştiri olanağı sağlamaktadır (Freud, 1976, s. 282-285). Mizah, bilişsel-algısal uyumsuzluk, sosyal davranışsal teori ya da aşağılama içermektedir (Apte, 1985, s. 30-66). Mizah, toplumsal algı ve bağlamla ayrıca toplumsal normlardan etkilendiği için kültürelidir (Apte, 1985, s. 30-66, Yardımcı, 2010, s. 10). Bir toplumun mizahı, o toplumun sosyolojik gerçekliklerine dair ipuçları sunar. Mizah, karakterler, olay örgüsü ve eleştiriler arasında uyumsuzluk yaratarak hiciv ve parodiye zemin hazırlar (Fırat, 2019, s. 426-428).

Mizahi ve parodi, toplumu ve toplumsal konuları eleştirme imkânı sağlar. Hiciv ve parodi, mizahtan yararlanan iki farklı edebi türdür. Parodi, mizahın bir alt türü olarak farklılıklar üzerine kurulu kinaye içerir ve olayları saptırarak eleştirir (Fırat, 2019, s. 3-4). Parodide konu ya da olaylar doğrudan ve dolaylı yoldan eleştirilir ve bu eleştiri konunun saptırılmasıyla gerçekleşirdi (Koç, 2015, s. 233-234). Özellikle toplumsal açıdan düzenin eleştirilmesinde, dengeleri alt üst ederek parodi sağlanmakta ya da var olan anlam bütünlüğünde bir kayma meydana getirilerek parodi oluşturulmaktaydı.

Hiciv edebi bir tür olarak bireylerin, toplumun ve belirli kurumların kötü yanlarının gülünç bir hale getirilerek vurgulandığı bir edebi türdür (Huyugüzel, 2018, s. 209). Hiciv doğrudan ya da dolaylı yollarla ironi, nükte, alay ve eleştiriyle yapılmaktadır. Doğrudan hiciv, konuyu ya da kişileri açıkça eleştirirken, dolaylı hiciv bir aracı veya hikâye kullanarak eleştiriye dolaylı yoldan gerçekleşir (Huyugüzel, 2018, s. 210-211).

Mizahla ilişkili diğer bir yaklaşım ise ironidir. İroni, doğrudan ifade edilmeyen zıtlıklar üzerine kuruludur (Kierkegaard, 2009, s. 272). Ciddi bir durumun gayriciddi, gayriciddi bir durumun ise ciddi şekilde kurgulanması ironinin temelidir. Bu edebi teknik, toplumdaki zıt yargıları eleştirmek için sıklıkla kullanılmıştır (Cebeci, 2008, s. 277). Bu açıdan ironi, bir alegori içermektedir. Bu, bir şeyin sözü ile anlamı farklı, karşıt olma durumudur. İroninin mükemmellik kavramını yıkmasındaki önemli etkisi buradan gelir. Güzel olan aptal, çirkin olan zeki, fakir olan ahlaklı, zengin olanın ise korkak olabileceği gibi yaklaşımları barındırmaktadır. İroni, tarih boyunca birçok edebi türde yer almış, toplumda zıt yargıların eleştirilmesi ve öne çıkarılması açısından tercih edilen yöntem olmuştur (Colebrook, 2004, s. 1).

Paradoksal olarak mizah, ideolojinin gerçekliğini vurgulama eğiliminde olduğundan edebiyatın karakteristik türlerinden biridir. Mizah, karakter, abartılı olaylar ve eylem üzerinden yapılır. Karakterler karşıttır. Biri yalnızken diğeri kalabalıklar içindedir, biri zenginken diğeri fakir; biri yetenekliken diğeri yeteneksizdir. Olay ve eylemler ise karakterler etrafında abartılı gerçekleşir ve olay örgüsü sürekli olarak tekrarlanır (Koestler, 1997, s. 99-100). Kahramanlar arasındaki ilişki ve diyalogda, genellikle daha üst konumda bulunan, yetkin, zengin veya güzel olan karakterin kötü niyetli veya zekâ açısından daha düşük bir konumda tasvir edilmesiyle dengenin sağlandığı görülmektedir. Bu sayede, kahramanların gerçeklikleri ve kişilikleri aracılığıyla ironi sağlanmaktadır.

Mizah parodi, eleştiri ve ironiyi barındıran, politik, sosyal ve ekonomik eleştiri yapmanın vazgeçilmez unsurlarından biridir. Günümüzden farklı olarak Eskiçağ'da yazılı kaynaklar krallık ya da krallığa bağlı birimlerin hâkimiyetindedir. Bu nedenle günümüz perspektifinden bakıldığında bağımsız bir edebi tür anlayışına uygun eserleri, Eskiçağ'da bulabilmek oldukça zor ve tamamen bu amaçlarla kurgulanan metinlerin var olduğunu söylemek güçtür. Fakat eleştirel yaklaşımla incelendiğinde Eskiçağ'da hiciv, ironi ve mizah türü sayılabilecek söz sanatıyla oluşturulmuş metinlerin var olduğu bilinmektedir. Eski Mezopotamya kaynakları bu konuda birtakım veriler sunmaktadır.

Eski Mezopotamya edebiyatında mizah, belirgin bir şekilde tanımlanmamış olsa da, Foster'e göre Contenau, Mezopotamyalıların mizahla pek ilgilenmediğini belirtmiştir (1974, s. 69). Fakat Mezopotamya metinleri, farklı kültürler ve zaman dilimleri boyunca insan duygusunun ve ifadesinin karmaşıklığını ve çeşitliğini yansıtmaktadır. D'Agostino'nun belirttiği gibi, metinlerde insana özgü duyguların zenginliği ve eleştirel mizahın izleri görülmektedir (1998, s. 273-274).

Mezopotamyalıların mizah anlayışı, devlet arşivlerinden elde edilen kaynaklarla şekillenmiş, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Mizahın toplumsal hayatta nasıl karşılandığına dair net bilgiler olmasa da, metinlerde bu unsurların varlığı görülmektedir. Ancak mizahın var olduğu dolaylı yoldan metinler aracılığı ile sağlanabilmektedir.

Eski Mezopotamya edebiyatında mizah, genellikle Yeni Babil Dönemi eserlerinde yer alır (Jaques & Kipfer, 2017, s. 191). Metinler doğrudan mizah amacıyla kurgulanmamış, ancak dini ve mitolojik metinlerde espri, hiciv ve kelime oyunlarına rastlanılmaktadır. Ayrıca toplumsal normları ve ahlak yapısını korumak amacıyla topluma ahlaki dersler veren hikâyeler mevcuttur. Bazı metinlerde, toplumsal normların ve kurumların alay edildiği ve mizahi bir biçimde eleştirildiği hiciv unsurları yer almaktadır. Konuyla ilişkin örnekler Sığır ve Tahılın Tartışması, İsinli Amēl-Bau ve Nippurlu Yoksul Adam Masalı'dır.

Sığır ve Tahılın Tartışması, bir yaratılış anlatısıyla başlar (Kramer, 1999, s. 18). Kahramanların doğası kişileştirilmemiştir (Veldhuis, 2021, s. 69). Tarım ve hayvancılığın ele alındığı mitos, çobanların ve çiftçilerin rekabeti üzerinden hicivsel yaklaşım içerir. Kahramanlar üzerinden mizahi bir tartışmayı aktarmaktadır.

Günümüze kadar gelen mizah ve eleştiri örneklerinden biri, Yeni Babil Dönemine tarihlenmektedir. Metin, Uruk'ta bulunan çok daha erken dönemde kurgulandığı anlaşılan Akadca ve Sumerce terim ve kelimelerin yer aldığı bir metindir (Reiner, 1986, s. 1; George, 1993, s. 63). Metne göre, tanrı Gula'nın rahibi İsinli Amēl-Bau adındaki bir doktor, Nippurlu Ninurta-pāqidāt isimli bir hastayı tedavi etmiştir (George, 1993, s. 64-65). Hasta, minnettarlığını göstermek adına doktoru Nippur'da düzenlediği bir ziyafete davet etmiştir. Doktora evin yolunu bulması için de yaşlı bir kadını göndermiştir (Lenzi, 2020, s. 190). Metin, yaşlı kadın ile doktorun kendi aralarındaki konuşmaları konu alır. Doktor, yaşlı kadınla buluştuğunda kadına Akadca sorular sormuş, kadın ise Sumerce cevap vermiştir. Doktor, Sumerceyi yaşlı kadın kadar iyi bilmiyordur (George, 1993, s. 64-65). Bu esnada doktor, kadından yanıtı Akadca söylemesini istemiştir. Yaşlı kadının, yaptığı her çeviriden sonra sabrı tükenmiştir. Ardından yaşlı kadın, öğrencilerinin alıştırma tabletini alıp doktoru şehirden dışarı atmaya teşvik etmiştir. Metin, bu teşvikle son bulmaktadır. Didaktik bir üslupla yazılmış metin dil, üslup ve yazımında Akadca ve Sumerce kelimeler kullanılmış olması metni kâtip eğitiminde kullanıldığını göstermektedir (Lenzi, 2020, s. 190; George, 1993, s. 64-65).

Hicvin yoğun olarak yer aldığı diğer bir mizahi metni ise Aluzinnu Metnidir. Aluzinnu Metni, toplumsal normları eleştiren bir metindir (Frahm, 1998, s. 149). Aluzinnu, En erken MÖ 24.yy'dan itibaren Mari belgelerinde görülmekte, Akad metinlerinde de yer almaktadır. Kelime

yüz yapmak, şaka yapmak, taklit etmek ve taklitçi anlamına gelmektedir (CAD, A, s. 392-393). Yeni Babil metinlerde ise Aluzinnu güldürmek anlamına gelir (Rumor, 2017, s. 188-189).

Metin, Mezopotamya'daki doktorlara yönelik bir tıbbi hiciv, eleştiridir. Aluzinnu ile dinleyicilerin diyalogları eleştireldir (Sibbing-Plantholt, 2022, s. 246-257). Metne göre Aluzinnu, yeteneksiz bir taklitçidir. Ritüel esnasında evi korumaya çalışırken yakan, hastalıkları çözmek yerine durumu daha da kötü hale getiren biridir. Bu nedenle gerçek hekimlerin alay konusu haline gelmiştir. Metin sahtekârları eleştirmekte ayrıca hekimlerin endişesini de yansıtmaktadır. Metnin hedef kitlesi, eğitimcilerdir. Sibbing-Plantholt'a göre, mesleklerini koruyan, tehditkâr rakiplerini ve uzman olmayanların başarısızlıklarını aktaran güldürürken düşündürten bir metindir (2022, s. 259).

Frahm'a göre, Eski Mezopotamya'da mizah, toplumun yerleşik normlarını yıkıcı bir şekilde sorgulamak amacı taşır (2008, s. 464). Mevcut kaynaklarda mizah açık bir şekilde tanımlanmasa da yazılı metinlerin doğası gereği ne tamamen komik ne de tamamen hüznü olduğu söylenebilir. Bu metinlerin güldürmek ya da ağlatmak gibi doğrudan bir amacı yoktur. Mezopotamya edebiyatında mizah yaygın bir gelenek olsa da kraliyete yönelik eleştiriler ve parodiler nadiren görülür. Mizah genellikle normlara uygun şekilde, egemen ideolojiyi destekleyici nitelikte ortaya çıkar. Çünkü tanrılar ve toplumsal düzeni sorgulamak, dönemin koşulları itibarıyla tehlikeli ve risklidir. Bununla birlikte, bu düzenin dolaylı olarak sorgulandığı ya da örtük bir şekilde mizah yapıldığı örnekler de mevcuttur (Frahm, 1998, s. 148). Bu örneklerden biri Nippurlu Yoksul Adam Masalıdır.

1. Nippurlu Yoksul Adam Masalı

Nippurlu Yoksul Adam, MÖ 8. yüzyıla, Yeni Asur Dönemine tarihlenir (Dietrich, 2009, s. 334). Günümüze kadar dört adet tablet ve tablet fragmanı ulaşımıştır. Metin ilk kez 1951'de Şanlıurfa sınırlarındaki Sultantepe'de ortaya çıkartılmıştır (Speiser, 1957, s. 43). Sonrasında Nippur ve Ninova'da benzer tabletler bulunmuştur. Sultantepe tableti (STT 39+116, STT 38), nispeten iyi korunmuş, günümüze kadar ulaşımıştır (Gurney 1972, s. 157).

Yeni Asur Dönemi yazım ve üslubuna uygun olan Sultantepe tableti, yaklaşık 160 satır ve kolofondan oluşmaktadır (Ellis, 1957, s. 88). Gurney'e göre metin, daha eski döneme ait sözlü geleneğin bir ürünüdür (1972, s. 157). Metnin yapısı ve olay örgüsü Gurney'e göre, Babil literatürüne daha uygundur (1972, s. 149).

Sultantepe tableti dışında Nippur tableti (N 4022), Sultantepe metninin kopyasıdır (Speiser, 1957, s. 43). Kısmen korunmuş olan Nippur tableti, Yeni Babil Dönemi dil ve üslubuna uygun

bir atölye/okul metnidir (Ellis, 1974, s. 88). Ninova’da bulunan tablet fragmanı (K 3478) ise yalnızca küçük parçalar halinde günümüze ulaşmıştır. Metin, Yeni Babil Dönemine tarihlenmektedir.

Metnin tarihlenmesi konusunda farklı görüşler vardır. Finet, metni MÖ 900-850 yılları arasına tarihlenmektedir (1992, s. 102-105). Ottervanger ise masal ile Gılgamış arasındaki bağlantıya dikkat çekerek, her iki anlatının MÖ II. binyılın sonlarına ya da MÖ I. binyılın başlarına yazılmış olması gerektiğini savunmaktadır (2016, s. 10). Ellis de masalın MÖ II. binyılın başında ve ortasında şekil alıp kayda geçirilmeye başlandığını savunmaktadır (1974, s. 88). Gurney ise metnin kurgusuna dayanarak çok daha erken bir tarihe ait olabileceğini öne sürmektedir (1956, s. 149). Kurgusuna bakılmaksızın metinlerin bulunduğu tarihler temel alındığında metin, MÖ 8.-6. yy’a tarihlenmektedir.

Tabletlerin üç farklı merkezde bulunmuş olması, masalın geniş bir coğrafyada yayıldığını ve edebi bir anlatım olarak kabul gördüğünü gösterir. Masal, Nippur’da ortaya çıkmış ve buradan yayılmış bir eğitim materyalidir (Jason, 1979, s. 190, Dietrich, 2009, s. 334-335). Nitekim MÖ 701 yılına tarihlenen Sultantepe tabletinin kolofon kısmında tabletin bir kâtip öğrenci tarafından yazıldığı aktarılmıştır. Tablet (STT 38) kolofon kısmında, metnin Nabû-rihtu-uşur tarafından bir Nergal okuması için yazdığı belirtilmiştir (Gurney, 1959, s. 147). Nabû-rihtu-uşur bir şamallû’dur (Ottervanger 2016, s. 45). Şamallû yardımcı, çırak ve deneyim aşamasındaki kâtip çıraklarına verilen bir isimdir (CAD, S, s. 291). Metinde, Nergal okuması için verilen ifade tāmartu’dur. Tāmartu gösteri, şov, izlenme ve okuma gibi anlamlara gelmektedir (CAD, T, s. 111). Nergal onuruna kutlanan bir festival ya da törene dair okumaları içeriyor olabilir. Metin, Addaru’nun 21. Gününde MÖ 701 yılında yazılmıştır. Metnin yazıldığı atölye, Nabû-aḥa-iddin’e aittir. Nabû-aḥa-iddin’in atölyesi, edebi eserlerin ağırlıklı olarak üretildiği bir yerdi. Nabû-aḥa-iddin’e ait bu atölye, bit-mummi olarak geçer (Gurney, 1959, s. 147). Bit-mummi, tapınağa bağlı bir okul ve atölye birleşimi bir yerdi. Burada tanrıların heykelleri onarılmakta, yeni heykeller yapılmakta ve yapılan heykellere ritüeller uygulanmaktaydı (Gurney, 1959, s. 147).

Metin manzum, ritmik ve şiirsel bir düzyazıdır. Metinde yoğun diyaloglar, betimlemeler ve iç konuşmalar yer alır. Metnin çevirisi şu şekildedir:

“Nippur’da yaşayan yoksul ve muhtaç bir adam vardı. Gimil-Ninurta’ydı bu talihsiz adamın adı. Yaşardı Şehri Nippur’da sefalet içerisinde. Ne gümüşü vardı hemcinslerinkini gibi, ne altını vardı şehrine yakışır gibi. Yoktu tahılı ambarlarında. Yemeği yok diye yatardı açlıktan. Yüzü etsizlikten, birasızlıktan perişan haldeydi. Yiyecek yemeği olmadığı için aç yatardı her gün. Değiştireceği kıyafeti yoktu. Düşündü zavallı yüreğiyle (dedi ki içinden): “çıkacağım giysilerimi değiştirmeden. Şehrim Nippur’un meydanından bir koyun satın alacağım!”

Değiştirmeden elbiselerini çıkardı ve Şehri Nippur'un meydanından üç yaşında bir keçi satın aldı." Düşündü (yeniden) talihsiz yüreğiyle, "Avlumda kessem bile bu keçiyi, bira olmadan yemek olmaz ki, sinirlenir dostlarım duyarsa bunu. Kızır akrabalarım, ailem (olmaz böyle). En iyisi ben keçiyi alıp Hâzannū'nun evine gideyim. Onun karnını lezzetli ve güzel bir şeyler hazırlayayım." Gimil-Ninurta, yakaladı keçisinin boynundan ve o [...] Nippur Hâzannū'sunun yanına. Kapısının bekçisi, Tukulti-Enlil'e şöyle dedi: "içeri gidip Hâzannū'ya onu görmek istediğini söyleyin". Bekçi, efendisine şöyle dedi: "Efendim, bir Nippurlu kapınızda bekliyor ve elinde bir tebrik hediyesi olarak size bir keçi getirmiş" Hâzannū, kapı bekçisi Tukulti-Enlil'e kızdı: "Neden bir Nippurlu kapıda keçiyi bekliyor?" Kapı bekçisi [...]...[...]. Gimil-Ninurta, kalbi sevinçle Hâzannū'nun huzuruna gitti. Gimil-Ninurta, Hâzannū'nun huzuruna girdiğinde sol eliyle keçisini tutup, sağ eliyle selamladı Hâzannū'yu. "Enlil, Nippur'un Hâzannū'sunu kutsasın. Ninurta ve Nusku onun soyunu geliştiresin." Hâzannū, Nippurluya şöyle dedi: "sana yapılan yanlış nedir ki bana hediye getirdin?" Gimil-Ninurta tekrarladı arzusunu Hâzannū'ya: "yemek yemediğim için her gün aç bir şekilde uyuyorum. Değiştirmedim giysilerimi çıkarttım. Ve şehrim Nippur'dan üç yaşında bir keçiyi (ancak) satın alabildim. Zavallı yüreğime şöyle dedim bahçemde kesseydim de keçimi, biram yoktu, yemek olmazdı o. Komşularım duyardı, kızardı. Ailem, arkadaşlarım gücenirdi. Öyleyse keçimi götürmeliyim Hâzannū'ya. Böyle dedim yüreğimle..." Hâzannū kasabına [seslendi.]... "Geceleri...[...]. öfkeli kalbim...[...]. yakalasınlar... Masa bol olsun [...]... [...]. sorgulansın...[...]" bağırdı...[...]. Hâzannū akşam yemeğindeki arkadaşlarına seslendi: "ona, Nippurluya bir kemik ve bir sinir ver. Ona kabımdan üçte birlik bira doldur ve çıkart onu buradan" Nippurlu'ya bir kemik, bir sinir ve üçte bir bira verdiler. Kovaladılar onu, kovdular kapıdan. Gimil-Ninurta ayrılırken kapıdan şöyle dedi kapı bekçisine, "Efendiniz tanrılar selamlasın. Bana yaptığı tek suçtan dolayı üç kez ceza vereceğim!" Hâzannū duyunca bunu, tüm gün güldü ona. Gimil-Ninurta, yüzünü kralın sarayına çevirdi: "Kralın emriyle prens ve askeri vali, akılla gerçeğe karar vermesi gerekir." Gimil-Ninurta, kralın huzuruna çıktığında, kapandı secdeye, öptü önündeki toprağı. Kaldırdı elini selamlamak için ülkenin kralını: "Ey efendim! Lamassu'nun övdüğü kral, halkın çobanı, emrin üzerine bana bir savaş arabası versinler. Öyle ki dileğimi gerçekleştirebileyim. Günlük borcum bir mina kırmızı altın olacak." Sormadı kral ona "arzun nedir?" diye. "Bütün gün tek bir arabada geçit törenin mi yapmak istiyorsun?" dedi sadece. Verdiler Gimil-Ninurta'ya büyüklüğün simgesi olan bir araba. Ona bir kuşak da bağladılar...[...]. soylulara uygun olarak bindi arabaya. Ve döndü yüzünü şehri Duranki'ye (Nippur'a). Yolda yakaladı iki tane kuşu, koydu kafese mühürledi onları mühürüyle. Sonra geldi Nippur'a ilerledi Hâzannū'nun kapısına. Hâzannū çıktı huzuruna: "siz kimsiniz efendim, akşam karanlığında yolculuk yapıyorsunuz?" dedi. Cevap verdi Gimil-Ninurta: "kral, efendiniz gönderdi beni Duranki'ye. Enlil tapınağına altın getirdim." Belediye başkanı bol yemek için koç kesti. [...]huzurunda ona şöyle dedi: "yoruldum!" Gimil-Ninurta, gece yarısına kadar Hâzannū'nun başında tuttu nöbetini. Uyuya kaldı Hâzannū yorgunluktan. Kalktı gece yarısı gizli gizli, kapağını açtı kutunun uçurdu kuşları havaya. Hâzannū sabah yıldızında ...[...]. kutu [...]: "kutunun kapağı açıldı, altın göründü. Gimil-Ninurta feryat figan kalbiyle yırttı elbisesini, Hâzannū'nun üzerine düştü ve dua ederken başından ayak tabanına kadar dövdü Hâzannū'yu ve ona acı verdi. Hâzannū, ayaklarının altındaydı Gimil-Ninurta'nın yalvardı ona, bağırdı: "Efendim, bir Nippurlu'yu öldürmeyim! Elinizi bir himaye altındaki kişinin kanına bulamayın! Bu Enlil'e karşı bir günahıdır!" verdiler Gimil-Ninurta'ya iki kırmızı mina. Kiraladığı elbisenin yerine başkalarını verdi. Gimil-Ninurta ayrılırken kapıdan, kapı bekçisi Tukulti-Enlil'e söyledi: "efendinize deyin, tanrılara selam olsun! Bana yaptığın tek suç için bir kez borcumu ödedim, geriye iki kaldı." Hâzannū bunu duydu... bütün gün [...]... Endişelendi. Gimil-Ninurta saçlarının tamamını tıraş etti. Kararmış bir kaseyi doldurdu...[...]. Nippur'un Hâzannū'sunun önüne gitti. Kapı bekçisine şöyle dedi: "girip görmek istediğimi söyle...[...]" cevap verdi bekçi: "sen kimsin ki onu görmek istiyorsun?" Gimil-Ninurta: "İsinli bir doktorum ben. Hastaları inceleyen, onları iyi eden." İçeri girdi Gimil-Ninurta. Hâzannū gösterdi ona yaralarını, parçalanmış yerleri. Hâzannū döndü hadımlarına şöyle dedi: "doktor işinin ehlidir!" Gimil-Ninurta: "Efendim! Tedavilerim sadece karanlıkta işe yaramaktadır. Ayağın girdiği yere erişim yasaktır." Onu ulaşılmaz bir yere, bir eve götürdü. Dostlarının ve arkadaşlarının ona

merhamet göstermediği yerde, kâseyi attı ateşe. Ve sağlam zemine beş çivi çaktı. Ellerini, ayaklarını ve başını bağladı Hâzannū'nun. Başından ayaklarına kadar dövdü Hâzannū'yu. Ayrılırken kapıdan döndü kapı bekçisine: “efendiniz için tanrılara selam olsun. Ona söyle söyleyin bana verdiği tek şey yüzünden sana bir zaman hediye ettim. Geriye bir kaldı.” Gimil-Ninurta çok sıkıntılıydı. Bir köpek gibi kaldırmıştı kulaklarını. Kara kafalılarının tamamını izledi, tüm insanları izledi. Genç bir adamı izledi...[...]. Herhangi bir şey...[...] ona bir hediye olarak verdi ...[...]: “Efendi Hâzannū'nun kapısına gidin ve bağırın. Böylece herkes senin çığlığın üzerine toplansın. “Hâzannū'nun kapısındaayım, keçisi olan benim!” Gimil-Ninurta bir köprünün altına köpek gibi çömeldi. Hâzannū'nun adamları, adamın bağırması üzerine çıktı, evindeki kadın erkek herkesi göndermişti. Aramaya gittiler adamı. Hâzannū, kırsalda ...[...]. yakaladı Gimil-Ninurta onu köprünün altında. Hâzannū dua ederken, başından ayaklarına kadar dövdü: “Bana yüklediğin tek yük yüzünden sana üç karşılık verdim.” Onu bıraktı, kırlara gitti, şehre gitti. Hâzannū sürünerek gitti [...]. orjinalinden on adet yazıldı. Kontrol edildi. Nabû-rihtu-uşur, [...] atölyenin çırak katibi...[...].bit-mummu üyesi...[...]. Qurdi-Nergal'de okunması. Nabû-aḥa-iddin'in hadımı...[...].kim bu tableti alırsa, Ea onu götürsün. Ezida'da oturan Nabû'nun emriyle, onun soyu ve tohumu yok olsun. Adaru ayının 21. Gününde Hanani'nin (MÖ 701) adı. Til-Barsip valisi, tabletleri almayın, kütüphaneyi dağıtmayın. Apsu kralı Ea'nın tabusu'dur.” Metnin transkripsiyon ve çeviri için bkz, Cooper, 1975; Dietrich, 2009; Ellis, 1974; Finet, 1992; Gurney, 1956; Gurney, 1972; Jason, 1979; Milano, 1998; Noegel, 1996; Ottervanger, 2016.

Masalın adı, ilk kısımda yer alan “Nippurlu yoksul bir adam” tamlamasından gelmektedir. Kahramanın adı Gimil-Ninurta, metinde ^mŠU—^dMAŠ biçiminde yazılmıştır (Ottervanger, 2016, s. 21). Kahramanın adı, bir teoforik isimdir. Nitekim eşsesli bir Sumer işareti olan Mas, keçinin arkadaşı (UZ) için kullanılan logogramla aynıdır. Bu, masalda belirgin biçimde yer almaktadır (Ottervanger, 2016, s. 21). Kelimenin logogramik yazılımında Gimil-Ninurta'nın tam adı, tanrı Ninurta'nın lütfü ya da Ninurta'nın intikamı olarak çevrilebilir (Gurney, 1956, s. 147).

Gimil-Ninurta bir *mār Nippūr*, yani Nippur vatandaşıdır (Jason, 1979, s. 193). Fakat metinde Nippur'un bir mekân olarak tanımlandığına dair ifade yoktur. Metnin Nippur'la ilişkisini dolaylı olarak gösteren en belirgin unsur, teoforik isimlerdeki tanrı adlarıdır. Nippur'un iki ana tanrısının Ninurta ve Enlil'in adı, metindeki iki figürün isimlerinde yer almaktadır. Bu tanrılar, Nippur'da tapınım gören tanrılardır (Schneider, 2022, s. 745-746). Nitekim Nippur adı, EN.LÍL^{KI} olarak yazılmıştır, Enlil'in yeri anlamına gelmektedir (Schneider, 2022, s. 745).

Metindeki adı bilinen diğer figür, kapı bekçisi Tukulti-Enlil'dir. Tukulti-Enlil, Enlil'e güvenen anlamına gelmektedir (CAD, T, s. 461-463). Kahramanların isimlerinde yer alan tanrı adları, Nippur'un yerel kültlerini ayrıca toplumsal açıdan halkın kullandığı isimlere dair bilgi sunmaktadır (Dietrich, 2009, s. 334-335).

Metinde isimleri bilinmeyen iki figür Hâzannū ve kraldır (Jason, 1979, s. 192). Kral, Gimil-Ninurta'dan şüphelenmeyen üç yan yardımcı figürden biridir. Kral, anlatıda bilinçsiz bir biçimde Gimil-Ninurta'nın tamamlayıcısı, yan figürüdür. Yaptığı yardım ile Gimil-Ninurta'nın

işlerini kolaylaştırmıştır. Kralla beraber ev personeli, kapı bekçisi ve kralın takipçileri gibi yan figürler bulunmaktadır.

Ḫâzannū, kısaca belediye başkanı olarak çevrilebilir. Terim, ilk kez MÖ III. Ur Dönemi belgelerinde görülmektedir. Tarihsel süreçte rolü değişse de genel olarak eyalet içerisinde yer alan büyük ve önemli kentlerin yöneticilerine verilen isimdir. Mezopotamya’da eyalet sistemi, merkez ve taşra olarak ikiye ayrılırdı. Her iki bölgenin *šaknu* dedikleri idari görevlileri bulunmaktadır (Postgate, 1980, s. 67-68). *Šaknu* eyaletin sorumlusu ve görevlisi olarak sarayda ikamet etmekteydi. *Šaknu*’nun altında ise Ḫâzannū yer almaktadır. Ḫâzannū, kendi kentinden sorumlu, merkezde görev yapan kimselerdi. Taşra yönetiminde Ḫâzannū bulunması, döneme göre değişmekle beraber genellikle merkezde yer almaktaydılar (Grayson, 1993, s. 199- 200). Ḫâzannū kral tarafından atanan yönetici bir memurdur (Tarasewicz, 2012, s. 26-28). Eyalette idari işlerin denetlenmesi, gayrimenkul devirleri gibi işlerle ilgilenen Ḫâzannū’nun yargısal görevleri de bulunmaktaydı (Tarasewicz, 2012, s. 26-28). MÖ I. Binyıl belgelerinde Ḫâzannū görevlilerinin sayısında bir artış olduğu da görülmektedir. Bu, dönemin ihtiyaçlarının bir yansımasıdır.

Kral ve Ḫâzannū’nun isimlerine metinde yer verilmemesi, metnin gerçekliği ile orantılıdır. Bahsi geçen dönemde metinlerin kraliyet tarafından üretildiği düşünülürse, olayların gerçekliğine yapılan bu dolaylı gönderme anlam kazanır. Metin kurgulanırken kullanılan salt gerçeklik, Mezopotamya’daki diğer metinlerde de yer almaktadır. Mezopotamya’da krallar, çıkarttığı kanun ve fermanlarla, mevcut adaletsizliği ve rüşveti bitirmeye çalışmıştır. Örneğin Urukagina döneminde, toplumda adaletsizlik, düzensizlik ve birçok sosyal problem yer almaktaydı (Heinz, 2008, s. 71-72). Kral, I. Ur döneminde yazdırdığı bir ferman ile toplumdaki sosyal problemleri çözmeye çalışmıştır. Fermanında, “*yoksul bir adamın oğlu, kendi çabasıyla balık tutmuşsa artık onun balığını kimse çalmayacaktır... Hiçbir memur, yoksul bir adamın anasının bahçesine girip ağaçları silkelemeyecek, meyveleri götürmeyecektir*” ifadeleri yer almaktadır (Kramer, 2002, s. 74). Fermanında, krallığa bağlı memurların görevini kötüye kullandığı bilgisi yer almaktadır.

Benzer bir anlatı, Ur-Nammu kanunlarında da yer alır. Kralın yasalarında

“Ardından, savaşçıların kudretlisi, Ur’un kralı, Sumer ve Akkad’ın kralı, Ur-Nammu, kent beyi Nanna’nın emriyle ve Utu’nun doğruluğuyla, ülkeye eşitlik getirdi. Zorbalığı, şiddeti, kaosu, rekabeti kovdu. Tunçtan sila ölçüsünü meydana getirdi, bir mina, belirledi. Gümüş bir şeklinin taş ağırlığını bir mina’ya uygun olarak belirledi. Yetimi zalime bırakmadı, dolu güçlü adama bırakmadı, bir şekeli olanı (yoksulu), mina’sı olana bırakmadı” ifadeleri yer almaktadır (Kramer, 2002, s. 316).

Nippurlu Yoksul Adam Masalı, dönemin adaletsizliğinden esinlenerek kurgulanmıştır. Bu nedenle herhangi bir kral ya da Hâzannū adı belirtilmemiştir. Masalda yer alan tüm karakterler yetişkin erkekler olup, bireysel olarak ele alınmışlardır. Yalnızca kral ve Hâzannū'nun etrafı kalabalıktır. Bürokratik olarak bu iki figürün yalnız kalamayacağı aşikârdır. Bu duruma ek olarak edebiyatta, dolandırıcıların tipik niteliği de beraberinde takipçilerinin olmasıdır.

Masaldaki dünya, gerçektir (Jason, 1979, s. 193-194). Kasaba, Mezopotamya'da herhangi bir yerin kasabası olabilir. Kral, şehrin merkezi kurumu, piyasa, ekonomi, toplumdaki yoksullar, zenginler, sosyal adaletsizlik ve rüşvet anlatıda ustalıkla işlenmiştir. Bu durum anlatıların dönemin dünyasının bir gerçeği olduğunu da gösterir. Nitekim kullanılan nesnelere de gerçektir.

Masal Nippur Kentinde geçmektedir. Ancak dolandırıcılık temalı eserlerde, olayların geçtiği mekânlar genellikle belirsizdir. Olayın dünyanın herhangi bir yerinde olabileceği izlenimi verilmektedir. Nüfusun çok ve çeşitli olduğu yerler, merkezler ve pazar yerleri dolandırıcılık romanlarının sahnesidir. Metinde, Babil'in ekonomik merkezlerinden olan Nippur bir mekân olarak ayrıntılı tasvir edilmez. Metinde karakter tahlilleri iyi yapılmakla beraber mekân için benzer bir tahlil sunulmaz.

Mekân gibi metnin geçtiği zaman da belirsizdir. Olaylar, anlatının üretildiği toplumda herhangi bir tarihsel zaman ufkunda gerçekleşmektedir. Ancak metinde zamana dair ifadeler yer almaktadır ve bu ifadeler yalnızca olayın geçtiği günlere dayalıdır. *Ūmešamma/ tüm gün, U₄-I-KAM/ bir gün, muši- mušiš/gece* gibi ifadeler yer almaktadır. Zamana yönelik diyaloglarda geçmiş ve gelecek zaman fiillerinin titizlikle kullanıldığı görülmektedir. Bu sadece karakterler arasındaki diyaloglarda değil, aynı zamanda Gimil-Ninurta'nın kendi iç sesiyle olan monologlarında da belirgindir. Bu iç diyalog, onun kendi arzusunu ve hayallerini içermesi açısından oldukça önemlidir (Ottervanger, 2016, s. 25).

Metin, kurgusal olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. İlk kısım, kahramanla ilgilidir. Bu kısımda, kahramana dair bilgiler verilir, karakteri analiz edilmektedir. Ayrıca dönemin Nippur Kentine dair ekonomik ve sosyal açıdan bilgiler sağlanmaktadır. Bu giriş bölümü, kahramanın tipolojisinin verildiği ve ana fikrin ortaya konduğu bölümdür. Genel bir çerçeve çizildikten sonra, bu genellemeler daha spesifik hale getirilir (Cooper, 1975, s. 166). Metin Gimil-Ninurta'nın elindeki son mal varlığı ile satın aldığı keçiyi Hâzannū'nun huzuruna getirdiği kısmıyla devam etmektedir. Kahramanın karşılaştığı ilk olay ise hediyesinin yanlış anlaşılması, Hâzannū ve korumaları tarafından küçümsenmesidir.

Metinde, ekonomik durum ya da sosyal adaletsizlik burada işlenmiştir. Gimil-Ninurta, son elbisesini satıp bir veda yemeği vesilesiyle arkadaşlarını ve komşularını yemeğe davet etmeyi planladığında *udu.nitá* yani keçi almaya karar verir. Ancak bütçesi, daha kaliteli bir oğlak ya da başka bir hayvan almaya yetmemektedir (Gurney, 1956, s. 146). Aldığı kalitesiz ve çelimsiz keçiyi, uzun bir sorgulamanın ardından bir veda hediyesi olarak Hâzannū'ya sunmaktadır. Hâzannū'nun kapı bekçisi, Gimil-Ninurta'nın rüşvet verdiğini sanmıştır (Gurney, 1956, s. 146). Bu durum, Hâzannū'nun Gimil-Ninurta'ya karşı kibirli bir tavır sergilemesine ve kapı bekçisinin de benzer bir yaklaşım sergilemesine yol açar. Gimil-Ninurta'nın elindeki tek mal varlığının Hâzannū'ya götürmesinin nedeni, metinde *šulmānu* yani tebrik hediyesi olarak geçmektedir. Gimil-Ninurta, bunun karşılığında Hâzannū'dan bir karşılık beklemiştir. Bu, Mezopotamyalılarda karşılıklı hediyeleşmenin var olduğu gösterebilir. Ancak Hâzannū, hediye kabul edip herhangi bir karşılık vermediğinde Gimil-Ninurta küçük düşmüştür. Gimil-Ninurta'nın beklentisi, dikey tabakalaşmada kentsel toplumlara özgü sosyal davranış beklentisidir.

Eski Mezopotamya'da bir krala ya da yüksek rütbeli bir memura karşılık beklenilerek bir hediye takdim edilecekse eğer, bu hediye veren kişinin değil hediye verilenin verildiği kişinin sosyo-ekonomik statüsüne uygun olması gerekmektedir (Jason, 1979, s. 196). Gimil-Ninurta'nın aşağılanma nedenlerinden biri de metinde bu olduğu anlaşılmaktadır. Gurney'e göre, dönemin toplumsal geleneğinde tüm arkadaşların ve akrabaların davet edilerek yemeği paylaşma anlayışı mevcuttu (1956, 145-146). Fakat Gimil-Ninurta'nın yemeğin yanında vereceği birasının olmamasından dolayı kimseyi davet edememiştir. Gimil-Ninurta'nın bu durumu, eski bir Sumer atasözünde yer almaktadır. “Yoksul bir adam ölünce, onu diriltmeye çalışma. Fakir yaşamaktansa ölmeli, yoksulun ekmeği varsa tuzu yoktur, tuzu varsa ekmeği yoktur. Eti varsa baharatı/kuzusu yoktur, baharatı/baharatı varsa eti yoktur.” (Kramer, 2002, s. 348; Gordon, 1959, s. 193-196). Sumer'de toplumsal sınıflaşma, ekonomik düzende sınıfların oluşmasına izin vermekten ve şahısların yaşamsal ihtiyaçlarını temin edebilecekleri bir ekonomik düzenden geçmektedir. Zira ihtiyaç, kişinin herhangi bir metaya karşı duyduğu arzudur. Yaşamsal ihtiyaçların temin edemeyen ve bu nedenle yoksullaşan birey, ekonomik yoksunluğun karşılığı olarak sosyo-ekonomik düzende “ölüm” ile karşılık bulmaktadır. Bu atasözünde, kısmen zayıf ve yoksulların çaresizliğine yönelik sosyal bir alaycılık göze çarpmaktadır. Ottenvarger ise Gimil-Ninurta'nın bu durumunu hem aç susuz hem de aynı zamanda iyi et ve birayı hak ettiğini düşünen bir kişi olarak yorumlamıştır (2016, s. 22).

Ḥâzannū, hediye kabul edip akşam ziyafete hazırlandıktan sonra Gimil-Ninurta'nın dışarı çıkartılmasını emreder. Dışarı çıkarılırken ona bir kemik, kalitesiz bira ve ilik verilir. Dietrich'e göre, sadece kalitesiz bir hediye Ḥâzannū'nun bu şekilde davranması için yeterli değildir. Gimil-Ninurta'nın dışarı atılması ve arta kalanların ona verilmesi, aslında Ḥâzannū'nun onu tanımasından kaynaklanmaktadır (2009, s. 334-335).

Metnin başlangıcında, Gimil-Ninurta'nın kötü yaşam koşulları, mār Nippūr sıfatıyla ima edilmiştir. Burada, öz saygınlık ve gerçek yaşam arasındaki tezat ilişki vurgulanır. "Nippurlu" tabiri metnin ilk kısmında, Gimil-Ninurta bekletilirken Ḥâzannū'nun sözlerinde yer almaktadır. Ḥâzannū'nun burada yalnızca Gimil-Ninurta'yı değil, bir figür üzerinden kent ve toplumu da hakir gördüğü anlaşılmaktadır. Gimil-Ninurta sadece birey olarak kendisini değil, aynı zamanda toplumu ve bir sınıfı da temsil etmektedir.

Metnin ikinci kısmı, Gimil-Ninurta'nın intikam planı yapmasını ve bunu uygulamasını konu alır (Foster, 1974, s. 73). Bu bölümde, Gimil-Ninurta, iki farklı kılıkta zekice planlar yaparak intikamını alır. Gerçekleştirdiği tüm eylemler, ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Üçüncü ve son eylemine kadar karakter özelliklerini sürdüren Gimil-Ninurta, üçüncü intikam eyleminde rolünü değiştirmiştir. Ḥâzannū bu kısımda Gimil-Ninurta'nın ayaklarına düşerek olay örgüsünün başlangıcında bizzat aşağıladığı figürün yaşadığını yaşamıştır (Milano, 1998, s. 7).

İkinci kısım, Gimil-Ninurta'nın üç kez alacağı vurguladığı intikam yeminiyle başlar. Cümlede söylediği *biltu-* (bil₂-tu₂) aynı zamanda haraç anlamına gelmektedir (CAD, B, 229-230). Bu kelime, Ḥâzannū'nun Gimil-Ninurta'yı karşısında gördüğünde kurduğu cümlede yer alır (Noegel, 1996, 72-73). Yine aynı biçimde Ḥâzannū'nun ifadesinde yer alan *hābalu-* ise kredi ödemesi anlamına gelmektedir. Burada dolay yoldan işlerin halledilmesi için ödenen ücret, rüşvet kast edilmektedir (Noegel, 1996, s. 73).

Gimil-Ninurta, kılık değiştirerek kralın yanına gitmiştir. Gimil-Ninurta, kraldan adalet istemez, yalnızca bir iş teklifinde bulunur (Cooper, 1975, s. 168-169). Gimil-Ninurta'nın suçluyu cezalandırması için kendisi çabalaması gerekmektedir. Bu da masalda yerleşik otoriteye karşı eleştirel bir yaklaşımdır (Ottervanger, 2016, s. 35). Nitekim Gimil-Ninurta, en başta Ḥâzannū'ya oldukça saf ve iyi niyetli yaklaşırken, krala şüpheyle ve temkinli yaklaşmaktadır. Bu açıdan üst düzeylere olan güvenini kaybeden kahraman yalnızca bürokratik değil, ayrıca kraliyet ailesi üyelerinin yolsuzluğunu da açığa çıkarmaktadır. Gimil-Ninurta ücreti karşılığında saraydan kullanmak için araba temin etmek istediğinde dış görünüşünün yansıttığı zenginlikle işini halletmiştir. Arabayı aldıktan sonra Nippur'a doğru yola çıkmıştır. Bu esnada, bir takım kuşları kafeslemiştir. Kafes, *quppu* aynı zamanda kutu anlamına gelmekle beraber

mal varlığının depolandığı durumlarda da kullanılmaktadır. Quppu ile burada doğrudan yalnızca kuş kafesi bilgisi verilmez, dolaylı yoldan rüşvet vurgusu da yapılmaktadır.

Gimil-Ninurta, yeniden Hâzannū'nun karşısına çıkmıştır. Zengin görüntüsü, saraya ait aracıyla Hâzannū'yu kandırmıştır. Kahraman burada dönüşümünü tamamlayarak saflık özelliğini kaybederek kurnaz ve hilekâr birine dönüşmüştür. Fakat bu kurnazlık başına gelenlerden dolayı hak edilmiş bir imajdır.

Gimil-Ninurta, kral tarafından gönderilen bir yetkili gibi davranarak Hâzannū'yu uyanık tutup tuzağa düşürmüştür. Sabah kuşların ve altının çalındığını fark eden Hâzannū, olayın kendi evinde gerçekleştiği için sorumlu tutulmuş ve cezalandırılmıştır. Kuş kafesinin yıkılması ve kuşların salınması, rüşvet ve haraçların geçersizliğine dair bir metafor olarak yorumlanabilir. Hâzannū'nun cezalandırılmasında rüşvet ve haraçların işlevsiz kaldığı sembolik olarak aktarılmıştır. Ayrıca, Gimil-Ninurta'ya tazminat olarak verilenler, onun kiraladığı araba ve bir sonraki adamı için gerekli ödemeyi karşılamıştır.

İkinci adımda Gimil-Ninurta, hekim kılığına girer. Saçlarını kazıtarak Hâzannū'nun karşısına çıkar ve tanınmaz. Hâzannū tarafından kontrol edilen Gimil-Ninurta, iyi bir hekim olduğu düşünülür. Ancak yine kurnazca Hâzannū'yu tuzağa düşürerek ona bir ceza daha verir. Bu karşılaşmada Gimil-Ninurta, biltu- kelimesini kullanmıştır. Hekim kılığındaki Gimil-Ninurta, tedavilerinin sadece karanlıkta etkili olacağını öne sürer ve “*verilen haraç karanlıkta ödenir*” ifadesini kullanır (Noegel, 1996, s. 72).

Üçüncü ve son intikamında kahraman daha sakin ve derin düşüncelidir. Metinde “kulaklarını kaldırdı” ifadesi, Gimil-Ninurta'nın kurnazlığını simgeler. Bu ifadeden sonra eylemler aktarılır. Genç bir Nippurlu adamı kapıya göndererek dikkatleri dağıtır, ardından yalnız kalan Hâzannū'yu yakalayıp son intikamını alır. Metnin başında Hâzannū, Gimil-Ninurta'yı Nippurlu olduğu için aşağılarken metnin sonunda kendisini bir Nippurlu olarak tanıtip af dilemiştir. Bu, başlangıçtaki aşağılamanın ve rollerin değiştiğinin göstergesidir.

Masalın sonunda, Gimil-Ninurta intikamını almış, zihni sakinleşmiş ve yalnızlığı kabullenmiştir. Yoksulluk nedeniyle hemcinsleri tarafından dışlanan biri iken, kralın karşısına çıkan ve dolaylı olarak şehirdeki sosyal adaletsizliklere karşı Hâzannū'dan intikam alan bir karaktere dönüşmüştür. Bu masal, Mezopotamya'da sosyal adaletsizliklerin ve toplumsal geleneklerin vurgulandığı bir kıssadan hisse niteliğindedir (Dietrich, 2009, s. 340).

Metnin sonu ilginç bir şekilde aniden biter. Gimil-Ninurta'nın son eyleminden sonra ne olduğuna dair bir bilgi verilmez, sadece kolofon kısmındaki bilgiler yer alır. Metinde ilginç bir

nokta da, Gimil-Ninurta'nın tanrılara yakardığının görülmemesidir. Metin boyunca ilahi bolluk arzusuna yer verilse de, bu bolluk arzusu Gimil-Ninurta'nın Hâzannû'ya yönelik üç eylemiyle ilişkilendirilmiştir.

Metinde öne çıkan bir diğer metafor, eldir. Birinci kısımda Gimil-Ninurta'nın kovulmadan önce havaya kaldırdığı elleri, ikinci kısımda sarayda, kralı selamlarken görünmektedir. Havaya kaldırılmış iki el, Hâzannû'yu selamlarken tek ele düşürülmüştür. Hâzannû'ya ettiği selam ve dualarda tanrıları aracı olarak sunmuşken, krala ettiği dualar da ise krala direkt tanrı gibi davranmaktadır.

Kolofon kısmındaki bilgilere göre, Qurdi-Nergal, Sultantepe'de faaliyet göstermektedir (Ottervanger, 2016, s. 43-44). Metin, yılın son ayı olan Addaru ayında yapılmıştır. Addaru ayı, hem olumlu hem de olumsuz günleri bünyesinde barındıran bir aydır. Hana'nu yılında metnin yazımı gerçekleşmiştir. Hanu'nu MÖ 701/700 yılına verilen bir isimdir. Metin, Akitu Festivalinden kısa bir süre önce yazılmıştır (Ottervanger, 2016, s. 45).

Metinde yoğun bir şekilde Sumerogram kullanılmıştır. MÖ I. Binyılda, ölü bir dil olan Sumerce'nin yazım dilinde var olduğu bilinmekle beraber logogramların bu denli yoğun kullanımı kâtip dilinin zenginliğinin bir vurgusu olarak düşünebiliriz (Sibbing-Plantholt, 2022, s. 233). D'Agostino'ya göre, bu, öğretici amaçlarla kullanılan eşsiz bir mizah örneğidir. Öğrencilerin metindeki karmaşık Sumer isimlerini nasıl yazacaklarını ezberlemelerini sağlayan bir kurgudur (1998, s. 273-274). Öğrenciler eğitimlerine devam ettikçe gelişmiş işaret listelerini ve çeşitli sözlük listelerini kopyalayacaklardı. Ayrıca dilin yapısı hakkında bilgi edinmek için seçilen kompozisyonlardan alıntıları da kopyalayacak, böylelikle dilbilgisi açısından zenginleşeceklerdi. Öğrenciler, müfredatta ilerledikçe bu listelerin ve metinlerinin zorluğunun da artması beklenmekteydi.

Nippurlu Yoksul Adam Masalı, genel olarak mizahın somutlaştığı bir form olarak hile ve kurnazlığı barındıran bir eserdir (Foster, 1974, s. 72). Metinde yer alan tekrarlar, paralel yapıdaki tekrarlar ve bazı satırlardaki doğaçlamalar, metnin düzyazı değil manzum bir biçimde yazıldığını göstermektedir (Jason, 1979, s. 190). Cümlelerin belirli aralıklarla tekrarlanması, metne hem kontrol hem de ritmik bir yapı kazandırmaktadır (Ottervanger, 2016, s. 23). Metnin şiirsel yapısı, sahneler arasındaki keskin geçişler ve karakterlerin dönüşümleri, bu masalın sadece okunmak için değil, bir şekilde sahnelenmek amacıyla yazıldığını göstermektedir. Karakterler ise derinlemesine analiz edilmiştir (Jason, 1979, s. 192).

Metinde, Gimil-Ninurta'nın intikam almasının ardındaki temel motivasyonlardan biri sosyal adaletsizliktir. Yalnız ve fakir olan Gimil-Ninurta'nın son mal varlığını belediye başkanına sunması ve aşağılanması olayların başlangıcı olmuştur. Gimil-Ninurta'nın belediye başkanına rüşvet verdiği düşünülmektedir. Fakir, yoksul ve muhtaç bir kişinin ekonomik zorluklarının yanı sıra toplumsal bir adaletsizliğe de maruz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle masal, toplumsal hiciv ve eleştiri niteliği taşır (Dietrich, 2009, s. 338-339).

Aldatma, hiciv ve eylemler arasındaki ironi, metnin sürükleyiciliğini artırmaktadır. Cooper'a göre, bu üç unsur farklı biçimlerde işlenmiştir. Naif veya alaycı bir ifadenin gerçekçi bir söylemle yan yana getirilmesiyle ortaya çıkan ironi; belirsiz kelimelerin alaycı kullanımı ve rollerin tersine çevrilmesiyle sağlanır (1975, s. 165-166). Metnin dili mizahi olup, kasıtlı bir mizah anlayışı içermektedir. Aldatma ve hiciv mizahı, dil ve üslupta yalınlıkla beraber ironi ve alaycılıkla bir araya getirilmiştir (Noegel, 1996, s. 72).

Bir diğer açıdan, metin bürokrasi, sosyal adalet, kraliyet yoksunluğu ve yolsuzluğa karşı bir hicivdir. Bu hiciv yozlaşmış Hâzannû metaforu üzerinden aktarılır (Lenzi 2020, s. 190; Cooper, 1975, s. 167). Gimil-Ninurta ise gerek karakteri gerekse eylemleriyle zekice kurgulanmış, mizahi bir figür olarak karşımıza çıkar. Dolandırıcılığın yer aldığı bir masal olmakla birlikte, dolandırıcılık metnin merkezinde değildir. Bu masal, zekâsıyla haksızlığa karşı mücadele eden bir bireyin hikâyesini anlatmaktadır (Jason, 1979, s. 195).

Gurney'e göre, haksızlığa uğramış çaresiz bir bireyin intikam alması, dönemi ve sonraki yüzyılları etkileyen ana motiftir. Bu hikâye, benzer anlatılara prototip olmuştur. Benzersiz bir eser olup, mizahi yanı da dikkat çekicidir. Hem karakterler hem de ilişkileri esprili bir yaklaşımla sunulmuştur; bu da eserin bilgelik edebiyatı türüne ait olduğunu göstermektedir.

Dietrich'e göre, masal, bir kriz edebiyatı örneğidir. MÖ I. binyılda yazılmış bu eser, Mezopotamya'da bu türün yaygınlaşmasıyla ilgilidir. Dietrich'e göre, Gimil-Ninurta eski bir Hâzannû'dur. Bu süreç, onun makamını terk etmesini ve bu durumu kabullenmesini anlatır. Masal, toplumda dışlanan bir yoksulun, manevi olarak nasıl başa çıktığını gösterir (2009, s. 349-352).

D'Agostino, masalı bir geleneksel ve mizahi hikâye olarak değerlendirir ve belirli bir folk türüne ait olmadığını, daha sonraki dönemlerde de bölgesel olarak kullanılan unsurlara sahip olduğunu belirtir (2000, s. 111-113). Metnin edebi bir ürün olması, yazılı olduğu dönemden daha erken zamanlara dayandığını düşündürmektedir. Gurney de masalın sözlü gelenekten geldiğini ve geç dönemde yazıya geçirildiğini ifade etmiştir (1972, s. 157). Daha önceki

dönemlere dair yazılı belgelerin bulunmaması, bu masalın sözlü geleneğe ait olduğunu düşündürmektedir. Masalın neden geç dönemde kayıt altına alındığı ise bilinmemektedir.

Nippurlu Yoksul Adam, zekice hazırlanmış mizahi unsurlarıyla dikkat çeker. Fakir bir adamın zalim bir yöneticiye karşı zaferini konu edinir (Cooper, 1975, s. 163). Bu metin, Akad edebiyatında bilinen diğer eserlere benzerlik göstermeyen nadir bir eserdir (Cooper, 1975, s. 163). Standart etno-şiirsel özelliklere sahip olması, Mezopotamya edebiyatında geleneksel anlamda az sayıda örnekten biri olduğunu gösterir.

SONUÇ

Toplumda zayıf, yoksul görünen bireylerin, güçlü ve kudretli kimseler tarafından zorluğa maruz bırakılması evrensel bir insan deneyimidir. Bu evrensel insan deneyimi çeşitli söylemler aracılığıyla kendisini var ederek nesilden nesile toplumlarca aktarılmıştır. Yoksul ya da zayıf insanların maruz kaldığı çeşitli zorbalıklar, gerek tarihi metinlerde gerekse edebi eserlere konu olmuştur. Sosyal yaşama, halka ve halkın dünyayı ne şekilde gördüğüne dair bilgiler ve algılamaların neredeyse yok denecek kadar az kaynaktan yer aldığı Mezopotamya’da, Nippurlu Yoksul Adam Masalı, dönemin gerçekliği hakkında oldukça kıymetli bilgiler sağlamaktadır. Metin kurgulandığı, aktarıldığı ve kayda geçirildiği süreç boyunca Mezopotamya’nın tarih boyunca yaşadığı sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, dolandırıcılık, kötü ekonomik koşullar, haksızlık ve görevini kötüye kullanma gibi konuları içermektedir. Eski Mezopotamya insanının karşılaştığı zorlu durumlar, masal aracılığıyla günümüze kadar gelmiştir.

Yazının mutlak otoritelerce kullanıldığı, sosyal hiyerarşinin üst düzeyde olduğu ve sosyal-siyasi hayatın tanrılarca kurgulandığına inanıldığı bir dönemde; hayattaki haksızlık ve eksiklikleri belirtmek dönem şartları gereğince oldukça kısıtlıydı. Merkezi otorite tarafından kontrol edilen sistemde, yazım geleneği toplumun, kralların ve ülkenin yüceliği, kutsallığı gibi sübjektif konularla ilgiliydi. Böyle bir dönemde oluşan Nippur’da yaşayan yoksul bir adam kurgusu üzerinden aktarılan gerçeklik, toplumun yapısına yönelik mizahi bir hicivdir. Yoksul bir adamın intikamını konu alan sosyal adalet arayışı, toplumsal adaletsizliğe dikkat çekmektedir.

Masal belirsiz bir zaman diliminde bir kentte geçmektedir. Bozulan sosyal, siyasi ve ekonomik düzende zor durumda kalan yoksul bir adamın başına gelen kötü ve istenmeyen olaylar üzerinden yitirilen sosyal yargılar eleştirilmektedir. Yoksul bir adamın kendisinden beklenmeyecek zeki ve kurnazca bir performans sergilemesi; yalnız karakterin gruplar halindeki figürlere karşı olan başarısı edebiyattaki parodi ve ironiye örnektir. Karakterler zekice

kurulanmıştır. Yoksul adamın yaşadığı fiziksel ve duygusal zorluklar dinleyicilere empati duygusunu aşılıyarak kahramanla özdeşleşmelerine aracı olur. Sosyal adalet ve haklar konusunda mevcut düzenin zayıf ve yoksulları ne denli ezdiğini göstermektedir. Karmaşık bir öykü dizini olan masalda çok sayıda kelime oyunu ve edebi söz sanatı içermektedir. Bu da metindeki mizahi yönü tamamlamaktadır. Nippurlu Yoksul Adam Masalı, Eski Mezopotamya’da mizahın ve hicvin gücüyle toplumsal eleştirinin yapılabilirdiği göstermektedir. Nitekim mizah, masaldaki trajik unsurları yumuşatırken, hiciv ise eleştiriyi keskinleştirmektedir. Karakterlerin kurgulanmasındaki ironi ise masaldaki kahramanların dönüşümünde uygulanan parodiyle uyum sağlamaktadır. Bütünsel açıdan oldukça titizlikle hazırlanmış bir kurgudur.

Geleneksel Babil ve Mezopotamya edebiyatının spesifik örneklerinden biri olan bu metin; tekrarlanmalar ve yinelenmelerle şiirsel bir aktarımdır. Metinde kelimelerin ve işaretlerin eş ve çoksesli anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Zengin bir yazım tekniğine sahip olan metin bu açıdan da önemli olan bir eğitim tabletidir. Nippurlu Yoksul Adam Masalı hicvin, mizahın, ironinin, bir kahramanın dönüşümünün yer aldığı bir metin olarak geleneksel Mezopotamya edebiyatından farklı, eşsiz bir örnektir.

KAYNAKÇA

Apte, M. L. (1985) *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*. Cornell University Press.

CAD, Biggs, R. & Brinkman J. & Civil, M., Farber, W.(2008). T, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. The Oriental Institute.

CAD, Briknman, J.,& Civil, M., Reiner, E. (1989). Š. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. The Oriental Institute.

CAD, Gelb, I. & Landsberger, B. & Oppenheim, L. & Reiner, E. (1965). B. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. The Oriental Institute.

CAD, Oppenheim A. L.& Ignace & J. Gelb,& Landsberger, B. & Reiner E. (Ed.) (1964). A. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. The Oriental Institute.

Carrel, A. (2008). *Historical Views of Humor*. In V. Raskin (Ed.). *The Primer of Human Research* (ss. 303-333). Mouton de Gruyter

Cebeci, O. (2008). *Komik Edebi Türler: Parodi, Satir ve İroni*. İthaki Yayınları.

Colebrook, C. (2004), *Irony*. Cambridge University Press.

Cooper, J. S. (1975). Structure, Humor, and Satire in the Poor Man of Nippur. *Journal of Cuneiform Studies*, 27(3), 163-174. <https://doi.org/10.2307/1359242>

D'Agostino, F. (1998). Some Considerations on Humour in Mesopotamia. *Rivista degli studi orientali*, 72 (1/4), 273-278.

D'Agostino, F. (2000). Testi Uморistici Babilonesi e Assiri. Data di pubblicazione.

Dietrich, M. (2009). Armer Mann von Nippur: ein Werk der Krisenliteratur des 8. Jh. v. Chr. *Studia Orientalia Electronica*, 106, 333-352.

E. Frahm (1998). Humor in assyrischen Königsinschriften. In J. Prosecký (Ed.), *Intellectual life of the ancient Near East: Papers presented at the 43rd Recontre Assyriologique Internationale, Prague, July 1-5, 1996*. (ss. 147-162), Oriental Inst.

E. Frahm (2008). Babylonischer Humor. In J. Marzahn & G. Schauerte (Ed.), *Babylon. Mythos und Wahrheit: 1 Wahrheit- Eine Ausstellung des Vorderasiatischen Museums, Staatliche Museen zu Berlin mit Unterstützung der Staatsbibliothek zu Berlin* (ss. 463-464), Hirmer.

- Ellis, M. (1974). A New Fragment of the Poor Man of Nippur. *Journal Cuneiform Studies*, 26 (2), 88-89.
- Fırat, T. E. (2019). Postmodern Bağlamda Parodi, İroni ve Absürd'ün Zaytung Örneğinde Yeniden Üretimine İlişkin Bir İçerik Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 426-438.
- Finet, A. (1992). Les Trois Vengeances du Pauvre Home de Nippur: Conte babylonien. In M. Broze & Talon P. (Eds.) *L'atelier de l'orfèvre: Me'langes offerts a' Ph. Derchain* (ss. 87-106), Broché.
- Foster, B. R. (1974). Humor and Cuneiform Literature. *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 6 (1) 69-85.
- Freud, S. (1976). *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewusstenn*, Leipzig.
- George, A. R. (1993). Ninurta-Pāqidāt's Dog Bite, and Notes on Other Comic Tales. *Iraq*, 55, 63-75. <https://doi.org/10.2307/4200367>
- Gordon, E. (1959). *Sumerian Proverbs: Glimpses of Everyday Life in Ancient Mesopotamia*. The University Museum of Pennsylvania.
- Grayson, A. (1993). Assyrian Civilization. *CAH*, 3(2), 194-228.
- Gurney, O. R. (1956). The Sultantepe Tablets (Continued). V. The Tale of the Poor Man of Nippur. *Anatolian Studies*, 6, 145-164. <https://doi.org/10.2307/3642407>
- Gurney, O. R. (1972). The Tale of the Poor Man of Nippur and its Folktale Parallels. *Anatolian Studies*, 22, 149-158. <https://doi.org/10.2307/3642559>.
- Heinz, M. (2008). *Die Repräsentation der Macht un die Macht der Repräsentation in Zeiten Politischen UmbruchsRebillon in Mesopotamien*, BRILL
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Aözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Jaques, M., & Kipfer, S. (2017). The Discourse on Emotion in Ancient Mesopotamia: A Theoretical Approach. *Orbis Biblicus et Orientalis*, (285), 185-205.
- Jason, H. (1979). The Poor Man of Nippur: an Ethnopoetic Analysis. *Journal of Cuneiform Studies*, 31(4), 189-215. <https://doi.org/10.2307/1359751>
- Karaalioglu, S. K. (1983). *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İnkılap ve Aka Yayınları.

- Kierkegaard, S. (2009), *İroni Kavramı: Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*. (Çev. S. Okur), İmge Kitabevi.
- Koç, O. (2015). Komik Olanın Peşinde: Parodi. *Türk Dili, Kasım-Aralık*, 109, (767-768), 233-238.
- Koestler, A. (1997). *Mizah Yaratma Eylemi*, (Çev. S. Kabakçioğlu & Ö. Kabakçioğlu) İris Yayınevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi* (Çev. H. Koyukan), Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002). *Sumerler* (Çev. Ö. Buze), Kabalcı Yayınevi.
- Lenzi, A. (2020). *An Introduction to Akkadian Literature: Contexts and Content*. Penn State Press.
- Milano, L. (1998). Aspects of Meat Consumption in Mesopotamia and the food Paradigm of the Poor Man of Nippur. *State Archives of Assyria/Bulletin*, 12 (2), 111-127.
- Noegel, S. B. (1996). Wordplay in the Tale of the Poor Man of Nippur. *Acta Sumerologica Japonica*, 18, 169-186.
- Ottervanger, B. (2016). *The Tale of the Poor Man of Nippur*. Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Postgate, J. N. (1980). The Place of the šaknu in Assyrian Government. *Anatolian Studies*, 30, 67-76. <https://doi.org/10.2307/3642778>
- Raskin, V., Ruch, W., & Raskin, V. (Eds.). (2008). *The primer of humor research*. Mouton de Gruyter.
- Reiner, E. (1986). Why do you cuss me?. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 130(1), 1-6.
- Rumor, M. (2017). There's no Fool Like an Old Fool: The Mesopotamian Aluzinnu and its Relationship to the Greek Alazôn. *KASKAL: Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico*, 14, 187-210.
- Schneider, B. (2022). Nippur: City of Enlil and Ninurta. In C. Bonnet vd. (Ed.), *Proceedings of the MAP-Conference, Toulouse*, (ss. 745-762), De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110798432-039>
- Sibbing-Plantholt, I. (2022). *The Image of Mesopotamian Divine Healers: Healing Goddesses and the Legitimization of Professional Asûs in the Mesopotamian Medical Marketplace*. Brill.

Speiser, E. A. (1957). Sultantepe Tablet 38 73 and Enūma Eliš III 69. *Journal of Cuneiform Studies*, 11(2), 43-44.

Tarasewicz, R. (2012). On the Hazannu in the Neo-Babylonian and Persian Periods. *Palamedes: A Journal of Ancient History*, 7, 25-42. <https://doi.org/10.4000/abstractairanica.41591>.

Veldhuis, N. (2021). *Religion, Literature, and Scholarship: The Sumerian Composition Nanše and the Birds*. Brill.

Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 1-41. <https://doi.org/10.12780/UUSBD69>

RODOS PERAİASI'NDA BULUNAN YENİ BİR KIRSAL YAPI TİPOLOJİSİ ÖRNEĞİ: HELLENİSTİK ÇİFTLİK EVİ

A NEW RURAL BUILDING TYPOLOGY FOUND IN THE RHODIAN PERAIA:
HELLENISTIC FARMSTEAD

Volkan DEMİRCİLER*

Öz

Marmaris'e bağlı Bozburun Yarımadası'nda yürüttüğümüz yüzey araştırmaları kapsamında, 2009 sezonunda Phoinix (başta Gedikçukuru, Burgaz Tepe ve Küçükdebekbaşı mevkiinde olmak üzere) ve Tymnos demoslarının teritoryumlarında ilk kez tapınak(?) - çiftlik veya küçük çiftlik yapıları bulunmuştur. Devamındaki çalışmalarda, 2022 sezonunda, söz konusu demoslar için getirdiğimiz çiftlik tipolojilerinden oldukça farklılaşan ve hepsinden daha büyük ölçekte belgelediğimiz bir kırsal yapı, Selimiye'nin halk arasında Cinbükü denilen Erler Koyu'nda bulunmuştur. Bu çalışmada, Erler Koyu'nda tespit ettiğimiz kırsal yapının mikro ölçekteki nüfuz alanı, işlevi ve geçirdiği dönüşüm irdelenmektedir. Kıyısız alanda konuşlanmış Losta Koyu'na hâkim vaziyetiyle ve yakın art alanında mutlak yüksekliği ve eğim dereceleri düşük, lateralde eni genişçe olan teraslarla bütünlüklü yapı, deniz ticareti için bir kontrol ve/veya dağıtım noktası misyonu üstlenmiş bir deniz kapısı olabilirdi. Ancak, morfolojisi ve inşaat tekniği ışığında, bölgedeki çiftlik ve bazı kült yapı mimarisıyla örtüştüğü oranda çift işlevli olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelime: Bozburun, Rodos Peraia, Hellenistik çiftlik evi

Abstract

Within the scope of the surveys we have been conducting in the Bozburun Peninsula of Marmaris, in the 2009, temple(?) - farmstead or small farm structures were found for the first time in the territories of the demes of Phoinix (mainly at Gedikçukuru, Burgaz Tepe and Küçükdebekbaşı) and Tymnos. During the subsequent studies, in the 2022 campaign, a rural structure, which looks quite different from the farmstead typologies we brought for these demes and which we documented as the largest scale of all, was found in Erler Bay, locally known as Cinbükü at Selimiye. This study examines the micro-scale catchment area, function and transformation of the rural structure documented in Erler Bay. Along with its dominant position on the coastal area overlooking Losta Bay and integrated with terraces with low absolute height and slope gradients and wider dimensions laterally, the structure could have been a sea-port that served as a control and/or distribution point for maritime trade. However; in light of its morphology and construction technique; the possibility of a dual function is emphasized to the extent that it overlaps with the architecture of farmsteads and some cult buildings in the region.

Keywords: Bozburun, Rhodian Peraia, Hellenistic farmstead

GİRİŞ

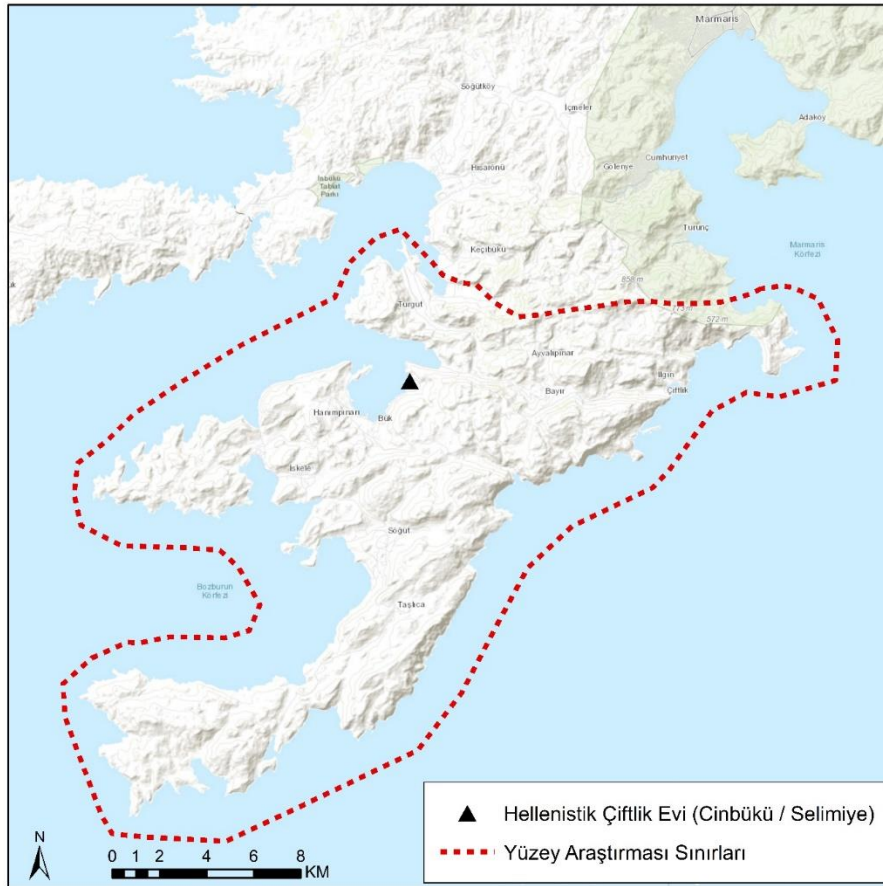
Bozburun Yarımadası'nda 2009-2012 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmaları ve 2021 yılı itibariyle Turgut-Palamut Dağı-Çiftlik Koyu çizgisinden itibaren güneye doğru tüm bölgeyi içine alan yüzey araştırmalarımız kapsamında (Şekil 1), özellikle Geç Klasik Dönem'in sonundan Geç Antik Çağ'ın bitimine kadar çok sayıda arkeolojik sit belgelenmiştir. Araştırmalar çerçevesinde, Klasik Dönem'den itibaren varlığı bilinen demos kategorisindeki kırsal nitelikli köy ve köyaltı yerleşimlerin sınırları, coğrafi parametreler ve arkeolojik malzeme ışığında belirlenmiş, bunların siyasi ve ekonomik nüfuz alanları ortaya konmuş ve geçirdikleri dönüşüm süreçleri sırasıyla yorumlanmaya başlanmıştır. Bölgede, Erken Hellenistik dönemden itibaren aktif olarak öne çıkmaya başlayan ve yazıtlarda da adı geçen demoslar (kuzeyden güneye) Bybassos, Hydas, Amos, Hygassos, Syrna, Tymnos, Thyssanos, Phoinix ve Kasarae olarak sıralanmaktadır. Phoinix (KD-GB aksında konumlanmış modern Taşlıca Köyü ve civarı), Hygassos (antik Losta Koyu'na hâkim modern Selimiye Köyü ve teritoryumu) ve Tymnos (Bozburun Mahallesi)'ta yürütülen çalışmalar ışığında, bölgenin Geç Klasik/ Erken Hellenistik Dönem'den itibaren Rodos'un politik himayesinde ve adanın ekonomik çıkarlarına hizmet eden perde arkası statüsüne vurgu yapan kırsal nitelikli pek çok yapı belgelenmiştir (Demirciler, 2014, ss. 57-61, 89, 95-98, 102-105, 116-120, 130-139; Demirciler & Oğuz-Kırca, 2022, ss. 263-269). Teras ekonomisine dayalı bir geçim kaynağı olan yarımadanın böylesi "marjinal" arazileri en etkin ve verimli şekilde kullandığına dair fiziksel kanıtlar uzun zamandır tartışma götürmeyen konular kategorisindedir. Burada, farklı tiplerde teraslama faaliyetlerinin (Rachkam & Moody, 1992, ss. 123-125; Demirciler, 2014, ss. 12-14) Akdeniz havzasında bin yıllardır süregelen bir pratik olduğunu belirtmek ve Yarımada genelinde ciddi bir işgücü gerektirdiğinin altını çizmek yeterlidir.

Coğrafi açıdan oldukça engebeli araziler silsilesine sahip olan Yarımada'nın büyük bölümü teraslanmıştır. Ancak, günümüzden birkaç on yıl öncesine kadar kullanılan bu geçim alanları bozulmaya yüz tutmuştur. Yarımada'nın ortasında, antik dönemde Losta olarak adlandırılan koyun/ küçük limanın hemen güneyinde Selimiye Köyü yer almaktadır. Doğusundaki kurumuş dere yatağı boyunca iç kısımlara doğru taraçalar yoğunlaşmakta, bir akropolün tespit edildiği Kızılköy ve art alanına kadar tarım alanları devam etmektedir (Oğuz-Kırca vd., 2019, ss. 379-420). Antik Selimiye, hipotetik de olsa, Hygassos demosu ile eşlenmektedir. Hygassos'un teritoryumu, kuzeyde Turgut fayının başladığı noktadan güneyde Kaletepe eteklerine, batıda Gemecitdüzü, Kameriye Adası ve Losta Koyu'ndan doğuda Kızılköy ve Kayalı Koyu'na kadar uzanmaktadır. Demosun kuzey-güney aksında, bugün anayolun geçtiği sahilde, halk arasında

Cinbükü denilen Erler Koyu'nun ortalarındaki kayalık bir alana sırtını yaslamak suretiyle Losta'yı geniş bir açıdan gören bir dev kırsal yapı ilk kez yerinde belgelenmiş olup yapıya dair tescil önerisinde bulunulmuştur.

Bu çalışmada, yüzey araştırmaları esnasında uzaktan algılama ve yerinde belgeleme tekniklerinin eş zamanlı kullanılmasıyla antik Selimiye sınırlarındaki Erler Koyu'nda (halk arasında Cinbükü) bulunup nitelikli mimari kategorisinde değerlendirilen kırsal yapının mikro ölçekteki nüfuz alanı, işlevi ve geçirdiği dönüşüm sorgulanmaktadır. 2022 yılında tespit edilen yapı, içinde ve yakın çevresinde tespit edilen kırsal unsurlara bağlı olarak çiftlik evi olarak tanımlanmış, İHA görüntüleme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, İHA ile görüntülenemeyen bazı kısımlara ilişkin iç ölçüler yerinde alınarak taslak plan çalışmaları başlatılmıştır. İlerleyen sezonlarda ve çevre düzenleme çalışmaları tamamlandıktan sonra yapıya ilişkin yeni öneriler getirilmesi olasıdır. Bununla birlikte, yapının öz niteliklerine ilişkin başlangıç değerlendirmeleri ve bölge özelinde daha önce yayımlanmış veriye dayanarak karşılaştırmalı yorumlar ortaya konmaktadır.

Şekil 1. Yüzey araştırması sınırları ve çiftlik evinin konumunu gösteren harita.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzey Araştırması Arşivi)

1. Çiftlik Evinin Öz Nitelikleri

Halk arasında Cinbükü denilen Erler Koyu'nda, günümüzde hayvancılık faaliyetlerine devam edilen ve zeytinliklerin yanında bir Phoinix theophrasti (endemik Datça hurması) örneğinin de yer aldığı kıyı düzlüğünde, Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadarki aralıkta kullanılmış olduğu belirlenen yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Fotoğraf 1-2).

Kıyı şeridinin ilk yakasında, geç döneme ait bir konut ve girişinde kontekstinden kopmuş pres yatağı ve kireçtaşından bir litus parçası gözlenmiştir (Fotoğraf 3). Pres yatağı akıtma kanalı 3 cm'dir. Ortasında, 38-40 cm'si görünen bir başka kanalın genişliği 7-9 cm arasında değişken olup derinliği de aynı ölçüde kaydedilmiştir. Koyun diğer yakasında, yine in-situ vaziyette olmayan bir hazne, bu hazneye bağlanan 5 cm genişliğindeki akıtma kanalıyla birlikte bulunmuştur. Haznenin ölçüleri 20 x 40 cm, derinliği en az 5 cm'dir.

Bahse konu geç dönem konutunun hemen güneyinde, koyun orta sektöründe, Hellenistik mimari düzeni gösteren bir kırsal nitelikli yapı/ çiftlik yapısı tespit edilmiştir (Fotoğraf 4, Şekil 2). Selimiye Koyu'nu geniş bir açıdan gören ve ana girişi kuzeydoğu-doğudan olan yapı, kuzeybatı-güneydoğu aksında konuşlanmıştır. Güney, güneybatı ve doğudan doğal kayalıklarla çevrilmiştir. Yapının iki kapısı ayakta olup kapıların lentoları yekpare kesme taştan, söve kuruluşları kesme blok taşların üst üste bindirilmesiyle inşa edilmiştir (Fotoğraf 5-6). Açıldığı avlu iri ve bosajlı polygonal taşlarla örülmüş teras duvarlarıyla sınırlandırılmıştır (Fotoğraf 7).

Çiftlik yapısının kuzeydoğuya bakan kapısının (1 no.lu kapı) önünde olasılıkla bir sarnıç bulunuyordu. 1 no.lu kapının giriş açıklığı 120 cm, zeminden yüksekliği 170 cm, yanal derinliği 70 cm olarak kaydedilmiştir. Lentonun genişliği 210 cm, yüksekliği ve derinliği 70'er cm'dir. kuzeybatıya bakan ve daha alt kottaki diğer kapı (2 no.lu kapı) koy manzaralıdır. 2 no.lu kapının açıldığı avlunun batısı, deniz yönünde kalan ve hemen kıyıda yükselen kuzey-kuzeybatı yönlü, iki sıralı, oldukça iri ve bosajlı poligonel taşlarla örülmüş teras duvarlarıyla sınırlandırılmıştır. 2 no.lu kapı deprensellikten daha fazla etkilenmiş olup kapının aksı kaymıştır. Giriş açıklığı 120 cm, zeminden yüksekliği 170 cm, yanal derinliği 80 cm olarak kaydedilmiştir. Lentosunun genişliği 185 cm, yüksekliği 80 cm, derinliği 70 cm'dir. 2 no.lu kapının açıldığı bu avlu içerisinde bir ışık düzeneğine ait kalıntılar (1 m uzunluğunda ve 6-7 cm genişliğinde bağlama çukuru olan bir litus ve ihtimal ki havuz? işlevli, iç duvarları sıg (görünen iç derinlik min. 40 cm), kiremit ve taş örgülü, in-situ bir hazne) izlenmektedir (Fotoğraf 8). 2 no.lu kapının açıldığı kuzeybatı yönlü avlunun iç alanı 30 m² (10 x 3 m)'dir. Bu avluya kıyıda alt terastan basamaklarla erişildiği anlaşılmaktadır. Koya hakim kuzey-kuzeybatı yönlü duvarların ana

girişe olan uzaklığı yaklaşık 15 m olarak ölçülmüştür. 2 no.lu kapıdan yaklaşık 3 m kot yukarıdaki 1 no.lu kapıya geçiş alanı kiremit dolgulu duvarlarla sınırlanmıştır.

1 ve 2 no.lu kapıların ölçüleri büyük oranda eşdeğer olup bunların belli bir standardizasyon gözetilerek inşa edildiği anlaşılmaktadır. Doğu bakılı ana giriş ve 1 no.lu kapı arasındaki koridor yaklaşık 6 m, 2 no.lu kapının söz konusu koridora olan uzaklığı da aynı ölçülerde planlanmıştır.

Çiftlik evinin iç mekânlara ve avlulara açılan duvarları, deprem hasarına rağmen takip edilebilmektedir. 1 no.lu kapının arkasında mekânlara ulaşmakta, yine kapının önünden güneydeki oval planlı bir arka avluya erişim sağlayan bir koridordan geçilmektedir. Arkadaki mekânlarda depreme bağlı olarak kesme taş mimari blok yığınları yoğunlaşmaktadır. güney-güneydoğudaki, yine teras duvarlarıyla ve kayalıklarla sınırlı oval planlı arka avluda, kayalıkların dibinde sonradan açılmış bir kovuk mevcuttur.

Çiftlik yapısı mekân içinde dağıtımaya verdiği suyu yeraltı suyundan temin ediyor olmalıydı. Koyun girişinde çiftlik evi ile ilişkili olduğu düşünülen ve bugün hala kullanımda olan bir kuyu ve yalak tespit edilmiştir. Su ana kaynaktan alındıktan sonra mekân içinde bir isale hattı kurulmuş ve temiz ve atık su dağıtımını planlanmış olmalıydı.

Yapının keşfini izleyen sezonda yeni defineci çukuru tespit edilmiş, yapıda açılan olası bir taban blokunda, içinde yer yer beyaz sıva/ kireç izleri bulunan su akıtma (yaklaşık 1 m kotunda) izleri tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında yağmura bağlı oluşan balçık nedeniyle yeterli bir değerlendirme yapılamamıştır.

Yapının çevresindeki kırık yapı bloklarında yine mekân içi su iletim hattına ait akıtma izleri gözlenmiştir. Kontekst bozuk olmasına rağmen taş kanal hattının ve çatallanan kısmının genişliği 8 cm, derinliği 5 cm ölçülmüştür. Kuzey-güney yönünde ilerleyen hattın ancak 220 cm'lik bölümü takip edilebilmektedir.

Yüzey seramiği, duvar inşa tekniği ve mimari örüntüler ve düzeni ışığında yapı Erken Hellenistik Dönem özellikleri göstermektedir. Çiftliğin iç mekân ölçüleri toplamda 300 m², tahmini fiziksel yayılım alanı ise 500 m² olarak hesaplanmıştır.

Fotoğraf 1. Çiftlik evi ve yapı kalıntılarının bulunduğu kıyı düzlüğü, Selimiye.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzev Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 2. Endemik Datça hurması (Phoinix theophrasti).

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzev Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 3. Geç dönem yapı kalıntısı, pres yatağı ve litus parçası.

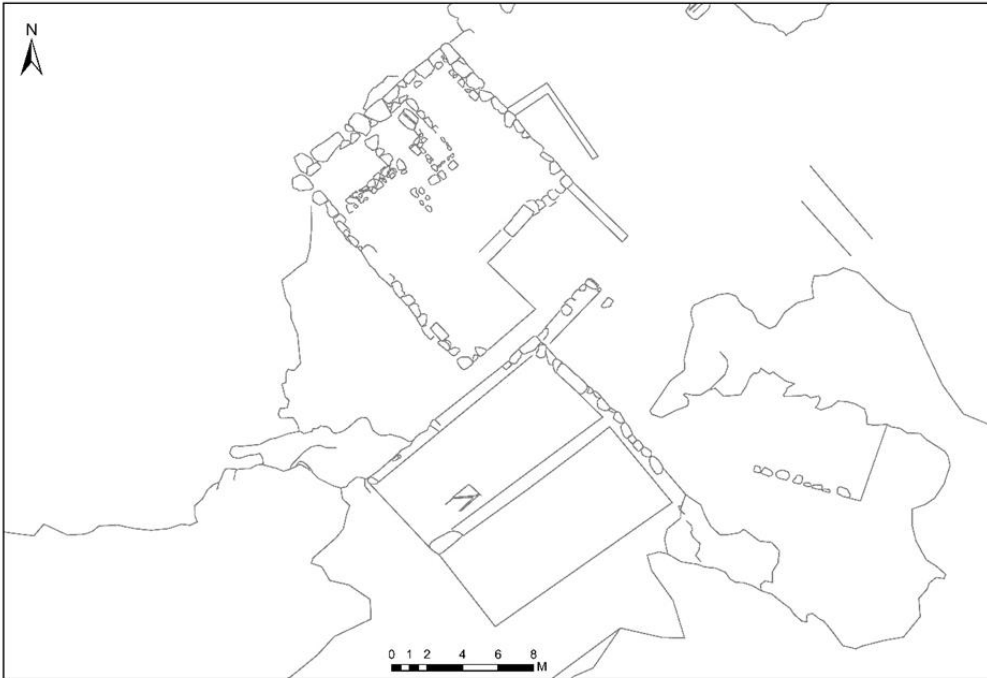
(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzev Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 4. Çiftlik evinin havadan görüntüsü.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası YüzeY Araştırması Arşivi)

Şekil 2. Çiftlik evinin planı.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası YüzeY Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 5. 1 no.lu giriş kapısı.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzey Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 6. 2 no.lu giriş kapısı.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzey Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 7. Yapıya ait teras duvarları.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzey Araştırması Arşivi)

Fotoğraf 8. İşlik düzeneğine ait kalıntılar.

(Kaynak: Bozburun Yarımadası Yüzey Araştırması Arşivi)

2. Yarımada'nın Diğer Benzer Yapıları ve Karşılaştırma

Atina, Korint ve Batı Argolid gibi bölgelerde, Arkaik ve Klasik dönemler arasında, art alanlarda/ khora özelinde erken genişlemeler yaşanmıştır. Geç Helenistik ve Erken Roma dönemlerinde Dalmaçya ve Adriyatik kıyıları boyunca yerleşimlerde büyümeler meydana gelmiştir. Kıbrıs'taki Nea Paphos yüzey araştırması, Helenistik Dönem'de, özellikle de Ptolemaios kontrolü altında, kırsal yerleşimlerde kayda değer bir patlama olduğunu göstermektedir. Anadolu'da ise diğer birçok alt bölgeyle birlikte örneğin Miletos teritoryumu, Geç Klasik ve Erken Helenistik dönemlerde kırsal bir sömürü nosyonu altında ifade edilen dağınık modellerle farklı bir eğilime tanık olmuştur (Mueller, 2006, ss. 52-55).

Teraslarla çevrili çiftlik evleri, Klasik Dönem Attika ve çevresinde, özellikle M.Ö. 4. yy sonlarına kadar yoğun olarak talep gören kırsal yapıların önde gelenlerinden biriydi (Lohmann, 1992, ss. 30-58). Yine benzer durumun, batı ve güneybatı Anadolu coğrafyasında ancak özellikle M.Ö. 4. yy'dan itibaren hareketlendiği belirtilebilir (Mueller, 2006, ss. 52-55).

Vari-Vouliagmeni bölgesi, Klasik Attika'nın yerleşim düzeninin sorgulanmasında örneklerden biri olarak çalışılmıştır. Yazılı kaynaklar izole çiftlik yapılarına ilişkin herhangi bir kanıt sunmasa da arkeolojik çalışmalarda kıyı yerleşiminin eteklerine dağılmış çiftlik yapısı kalıntıları gün ışığına çıkarılmıştır. Yerel öneme sahip Zoster Burnu (Mikro Kavouri) Tapınağı çevresinde ve Agios Nikolaos'un kuzey ve doğusunda iki "ana yerleşim kümesi" tespit edilmiştir. Güneyinde bir mezarlık bulunan Agios Nikolaos çevresindeki yerleşim, yaklaşık 50 hektarlık bir alanı kaplamakta olup "kuzeye Atina'ya giden yollarda şerit halinde gelişmeyi" sürdüren, değişen yoğunlukta karma bir yerleşimdir (Osborne, 1985, ss. 22-23, 25). Bu ikili karakter, bize Yarımada'nın yine ortasında yer alan Tymnos'u anımsatıyor (Demirciler &

Oğuz-Kırca, 2022, ss. 267-269). Küçük ölçekli çiftlik evlerinin Tymnos'ta dışarıya doğru dağılım deseni göstermesi, pres döşemeleri gibi öne çıkan kırsal öğelerin de ışığında demosların varlığından bahsetmek için yeterince dikkat çekicidir. Örneğin Lathouresa tepesi (Osborne, 1985, s. 27), kuzeydoğudaki konumlanması ve mezar kalıntıları açısından Tymnos Kaletepe'yi hatırlatıyor. Antik köy, geniş bir yerleşim alanı olarak bu noktada veya çevresinde olabilirdi.

Selimiye'deki çiftlik yapısı, Yarımada'da yürüttüğümüz yüzey araştırmaları kapsamında ilk kez bulup yayınladığımız çiftlik evleri tipolojileri çerçevesinde yeni bir sınıf kategorisinde ele alınmaktadır. Aynı zamanda yapının keşfi, yeni bir teras tipolojisinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır; şöyle ki, rakım düştükçe genişlikleri artan kıyı teraslarının üzerinde/ yanında konumlanan çiftlik evi olarak yeni bir kategori olarak belirlenmiştir. Kıyısal alanda teraslarla bütünleşik ilk elit yapı örneği olarak ayrıntılı çalışmalarına devam edilen yapının, daha önce Phoinix teritoryumundaki Gedikçukuru ve Gökseriç'te ilk kez 2009 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilip belgelediğimiz iki ayrıcalıklı tapınak(?) - çiftlik yapısıyla (Demirciler & Oğuz-Kırca, 2022, ss. 265-267, 285-291) ortak bir işleve sahip olabileceği anlaşılmaktadır. Yine Phoinix'e bağlı Küçükdibekbaşı mevkiinde ve yakın çevresinde bulduğumuz ancak sınır taşları yerinde olmayan çiftlik ev(ler)i ve Tymnos teritoryumunda bulduğumuz mezra nitelikli küçük kırsal yapı öbeklenmeleri dikkate alındığında, teras ekonomisinin ve etrafında oluşturduğu mimari örüntülerin ve yerleşim düzenlerinin benzerlikler arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu sayılan örnekler, verilen ortalama arazi ölçüleriyle uyum içerisindedir. Selimiye, Cinbükü'ndeki Hellenistik çiftlik evi, en az 0,1 hektarlık bir alanı dar fiziksel çerçevede kontrol ediyor olmalıydı. Öte yandan, Phoinix teritoryumunda bulduğumuz önemli ve büyük ölçekli çiftlik yapılarından belli noktalarda farklılaşmaktadır, şöyle ki; arka sektörüne düşen sınırlı çevrede kontrol ettiği terasların vizibilitesi, Phoinix teritoryumunda saptadığımız çiftlik evi-teraz vizibilitelerinden oldukça farklı ve sınırlıdır. Teras bakılı olmaktan öte deniz bakılı tasarlanmış görünmektedir. Dolayısıyla en temel farklılık, peyzaj arkeolojisi çerçevesinde de tartışmaya açılacak mekânsal yönelimdedir.

Yapının deniz bakılı teras duvarlarının önünde, plaja yakın kısımdaki kayalık alanda bir başka litus daha tespit edilmiştir. Mikro ölçekli bir ekonominin varlığı neredeyse açıktır. Bununla birlikte yapının, arkasındaki teraslarla sınırlı kalmayıp bölgesel üretime dönük işlev gördüğü öne sürülebilir. Yanı sıra denize hâkim konumu nedeniyle bir liman yapısı olup olmadığı konusunda yeni soruları beraberinde getirirse de deniz aracı, tekne, vb. bağlama yeri gibi bir alan somut olarak tespit edilememiştir.

Yapı içi mekânlara ve dış avlulara açılan duvarların, depremlerin yarattığı tahribata rağmen takip edilebilmekte olduğu belirtilmiş idi. Yarımada, tektonik hareketliliğe maruz bir coğrafyada yer aldığından, tarihi kayıtlarda yer eden merkez üssü Rodos dâhil çevre depremlerden etkilenmiş, ardışık yıkımlara maruz kalmış olmalıdır (Roussos, 2017, s. 45). Depremler, M.Ö. 227'den başlayacak şekilde antik yazarlar, yazıtlar ve Ortaçağ kronikleri ışığında sistematik bir şekilde kataloglanmıştır (Ör: Polybius.5.88.1-4; Pausanias.2.7.1; Pausanias.8.43.4; Tit.Cam.161; Lindos 2.449 (1.13-16). Guidobani, 1994, ss. 140-141, 147, 235, 251, 301, 312, 407, 420-422. Ayrıca, M.Ö. 227'den sonraki diğerleri ve 115/116 yılındaki olası Rodos depremi için Malalas.11.275; 16.406; 1302'de Hospitaller Şövalyelerinin adayı fethinden kısa süre önceki deprem için Ambraseys, 2009, s. 358). Rodos ve anakara merkezli kayıtlar sırasıyla, M.Ö. 227; M.Ö. 199-198; M.S. 141, 142/144, 344, 474-478 arası ve 515/516 ve 554 yıllarına tarihlendirilmektedir. Depremlerin yarattığı morfolojinin de etkisiyle kırık yapıları arazilerdeki marjinal alanların profesyonelce işletilerek tarıma, dolayısıyla ticari değeri yüksek ürünler için avantaja çevrilmesi bir tesadüf olmasa gerek.

Bölgedeki yerleşimlerin yoğunluğu göstermektedir ki Hellenistik Dönem'den Erken Roma'ya geçişte de dağınık yerleşim düzeni norm olmaya devam etmiştir. Tarımsal doku Erken Hellenistik'ten itibaren yoğunlaşsa da arazi kullanım biçimleri Geç Antik Dönem'e kadar daha geniş bir kronolojide ele alınmaktadır. Bunlar genellikle uzak khoralara doğru yelpaze benzeri genişlemeler şeklinde kendini göstermektedir. Tarımsal yerleşkelerin "etki alanı"nın ve merkezden uzaklığının ortalama 3 km olduğu yönündeki görüşün (Taşlıgil, 2008, s. 294), cep teraslarından oluşan tepelik mikro yerleşkeler için geçerli olabileceği düşünülebilir. Ancak her halükârda bu değer, çiftlik yapıları ve teraslar arasındaki mesafeyi belirtmekten uzaktır.

SONUÇ

Klasik Dönem öncesi, örneğin Korint ve Atina'nın aksine, Rodos Peraiası ve Miletos'taki kırsal habitat genişlemelerinin ve arazi kullanımının, Geç Klasik-Erken Hellenistik dönemlerde dağınık düzenlere doğru gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Böylelikle, Hellenistik dünyayla sınırlanmış siyah-beyaz bir resme karşın, antik Bozburun Yarımadası'nın Karia kültüründen miras aldığı sosyo-kültürel yapı ve zengin yerel unsurlara dayanarak kendine has niteliklerini her dönemde içselleştirmiş olması gerektiği sonucuna da ulaşılabilir. Khoradaki genişlemeler tekil çiftlik evlerinin artışıyla ayrıca açıklanabilir.

Büyükliklerine bakılmaksızın, khoradaki üçüncü seviye yerleşimleri çiftlik yapıları meydana getirmektedir. Amos yazıtlarında (Fraser & Bean, 1954, ss. 6-12, 14, 19, 125) kiraya verilen

parsellere ilişkin bilgi ışığında Rodos Peraiası'nda tespit ettiğimiz çiftlik evlerinin büyüklükleri ve nüfuz alanlarının 0.7-1.8 hektar arasında değişkenlik gösterdiği, öncelikle Gedikçukur'daki büyük tapınak?-çiftlik kompleksi özelinde daha önce belirtilmişti (Demirciler & Oğuz-Kırca, 2022, ss. 269, 285-286). Daha küçük ölçekli çiftlik arazi örneklerinin de literatürde verilen değerlerle (ortalamada 0.1- 0.3 hektar) (Alcock, 2017, s.126) büyük oranda örtüştüğü anlaşılmıştır.

Karia ve Rodos yazıtları ışığında, kamuya ait arazilerin tapınaklar başta olmak üzere dini kurumlar tarafından kiraya verildiği, üstelik bunların yine tapınak eliyle yönetilip denetlendiği bilinmektedir (Dubois & Hauvette-Besnault, 1881, s. 107; Fraser, 1972, s. 118; Osborne, 1987, s. 43; Oğuz-Kırca, 2014, s. 289; Demirciler & Oğuz-Kırca, 2022, s. 265). Örneğin, Amos'taki tapınak envanteri hieromnamonesten de bahseder (Fraser & Bean, 1954, s.19). Selimiye, Cinbükü'ndeki çiftlik evi de, tıpkı Gedikçukuru'nda öne çıkan tapınak?-çiftlik olarak üzerinde düşünülen yapı gibi, ekonomik değeri olan ürünlerin devlet (ya da elitler) eliyle işlenmesi için toprakların kamu adına kiraya verilmesi işinde yer almış olabilir miydi? Böylesi bir yaklaşıma, Cato'ya dönerek ve kırsal ekonomi öğeleri bağlamında destek arayabiliriz.

Cato, çiftlikler özelinde, kırsal yapıların, pek çok diğer gerekliliğin yanında iyi organize edilip planlanmış pres donanımları ve atölyelere sahip olması gerektiğinin altını çizer. (Hooper & Ash, 1934, s. 11). Diğer yandan, örneğin M.Ö. 4. yy'da Taurik Khersonesosunda ve M.Ö. 2. yy'da Teselya'daki Larissa'da, tarım arazilerinin 50 plethra (500.000 feet²) olarak planlandığı anlaşılmaktadır. Ancak Arkaik Dönem'e ilişkin kanıtlar yok denecek kadar zayıftır (Boyd & Jameson, 1981, s. 334). Yukarıda belirtilen literatürdeki tüm etki alanı değerleri kapsamında, Cinbükü'ndeki çiftliğin, fiziksel büyüklüğü- art alanı- nüfuz alanı ölçeği korelasyonu bağlamında daha geniş bir art alanı kontrol ediyor olması gerekirdi.

Yarımada'daki büyük çiftlik evlerinin çoğunlukla dörtgen planlı ve en uzun teras duvarının şimdilik 50 m'yi aşmayan yapılar olduğu saptanmıştır. Art alanlarında mutlaka tarımsal plantasyona sahip olan böylesi kırsal yapıların, mikro nüfuz alanlarına göre oikos ve domus olarak adlandırılmaları olağandır. Hatta Selimiye'deki çiftliği Roma Dönemi'ndeki olası kullanımına göre villa rustica olarak dahi tanımlamak yerinde bir yaklaşım olabilir çünkü bugüne kadar (Tymnos khorasında ilk kez tekil yapılar grubu çevresinde bulunan künk parçaları haricinde) Yarımada'da bulunan çiftlik yapılarının hiçbirinde, sarnıç gibi su öğeleri hariç, yapı/konut içi su dağıtım hattına ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. Bu anlamda, Cinbükü'ndeki çiftlik evi bir ilki oluşturmaktadır. Öte yandan, çiftliği, her halükârda bir geçim, toplama ve

dağıtım istasyonu kimliğiyle karakterize etmek, Yarımada antik ekonomisi bağlamında dikkate sunulması gereken bir tespittir. Ekonomik işlevinin yanı sıra Rodos gözetiminde bir idari misyonu üstlenmiş olma olasılığı, denize hâkim konumu nedeniyle de mümkündür. Daha önceki çalışmalarımızda vurgulandığı üzere bu gibi yapılar, Geç Klasik Dönem'den itibaren görünür olmaya başlayan, Batı ve Güney Anadolu'da mimari kalıntılar veya arkeolojik buluntularla yorumlanıp belgelenen pek çok çiftlik evi çerçevesinde de ele alınmalıdır (Demirciler & Oğuz-Kırca, 2022, s. 271). Bu kapsamda, Karia'nın bir alt kırsal yöresi olan antik Bozburun Yarımadası'ndaki çiftlik yapılarının işlevi ve nüfuz alanına ilişkin tartışmalar daha da genişleterek aşağıdaki yeni öneriler getirilmektedir:

Tarımsal faaliyetlerin üzerinde geliştiği teras tipolojisini jeoarkeoloji çalışmalarımız ışığında şimdilik en jenerik haliyle: (i) kireçtaşı sınırına kadar kumtaşı üzerinde oluşturulmuş teraslar; (ii) iki kireçtaşı arasında yalnızca kumtaşı gibi gevşek malzeme üzerinde açılmış teraslar; (iii) yalnızca kireçtaşı birimlerin üzerinde oluşturulmuş teraslar olarak önermekteyiz. Yanı sıra ve gelinen nokta itibariyle üç çeşit çiftlik evi tipolojisi ortaya çıkarılmıştır. Bunlar: (i) iç kesimlerdeki cep vadilerinin elverişli noktalarında/ boyunlarda vizibilitesi iyi olacak şekilde planlanan çiftlik evleri; (ii) kıyı bandına açılan vadi tabanlarına oldukça yakın yer alan çiftlik evleri; (iii) denize hâkim ve/veya denize yakın teraslarda yer alan (ancak denize yeterli uzaklıkta) konuşlanan çiftlik evleri. Daha özel koşulları içeren tipolojilerin önümüzdeki sezonlarda, çiftlik evleriyle birlikte diğer kırsal yerleşim birim ve desenleri eşliğinde değerlendirilip modellenerek ortaya konması hedeflenmektedir.

Son 2000 yılın tektonizması, yüzey süreçleri ve deniz seviyesindeki değişiklikler de dikkate alınarak yapının denizden yeterince uzak olmasa da bugünkü kıyıya sıfır konumundan farklı bir uzaklıkta durduğu belirtilebilir.

Öte yandan, civardaki Geç Antik Dönem konutları göz önüne alındığında çiftliğin konumlanmış olduğu dar kıyı şeridinin en az Erken Hellenistik Dönem'den itibaren rağbet gördüğü açıktır. Ana planda herhangi bir eklenti alanı şimdilik anlaşılammış olsa da böyle bir ihtimalin varlığını, en azından kısa mesafeli art alanını dikkate alarak düşünebiliriz. Büyüklüğü ve mevcut etki alanındaki korelasyon dikkate alındığında, yapının işlevinin, kendi ekonomisini yöneten sıradan bir çiftliğe indirgeyemeyecek ölçüde genişletilerek revize edilmesi gerekliliği açıktır. Bununla da bağlantılı olarak tescil önerisi 2022 yılı itibariyle yapılan çiftlik evinin, mevcut haliyle ve daha önceden ortaya atılan tapınak ekonomileri tezimizi güçlendirebilecek bazı işaretlere sahip olduğuna dikkat çekilmelidir. Keza benzer planlamalar, gelecek araştırmalar için, dörtgen planlı bir neorion yapısının içinde bulunduğu Semadirek Adası

pantheonu (Lehmann, 1998, ss. 29-45) gibi “uzak” örnekler bağlamında üzerinde yeniden düşünmeye değerdir. Öte yandan, yeni jeoarkeolojik araştırmalar ışığında yapıya ilişkin yeni şeyler söyleyebileceğimizi ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Alcock, S.E. (2007). *The essential countryside*. İçinde S. E. Alcock & R. Osborne (Eds.). Classical archaeology, (ss.118-161). Blackwell Publishing.
- Ambraseys, N. (2009). *Earthquakes in the Mediterranean and middle east: a multidisciplinary study of seismicity up to 1900*. Cambridge University Press.
- Boyd, T.D., & Jameson, M.H. (1981). Urban and rural land division in ancient Greece. *Hesperia*, 50, 327–342.
- Demirciler, V. (2014). *Agricultural terraces and farmsteads of Bozburun peninsula in antiquity*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Demirciler, V., & Oğuz-Kırca, E.D. (2022). Phoinix ve Tymnos'un çiftlik yapıları ışığında Bozburun yarımadası kırsal yerleşim düzenlemesi (i.ö. 4. yüzyıl-geç antik çağ). *TroyAcademy*, 7(3), 258-298. <https://doi.org/10.31454/troyacademy.1119289>
- Dubois, M.M., & Hauvette-Besnault, A. (1881). Antiquités de Mylasa. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 5, 95-119.
- Fraser, P.M. (1972). Notes on two Rhodian institutions. *The Annual of the British School at Athens*, 67, 113-125.
- Fraser, P.M., & Bean, G.E. (1954). *The Rhodian peraea and islands*. Oxford University Press.
- Guidobani, E. (1994). *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century*. Istituto Nazionale di Geofisica.
- Hooper, W.D., & Ash, H.B. (1934). *On agriculture (Cato)*. Harvard University Press.
- Lehmann, K. (1998). *Samothrace: a guide to the excavations and museum (6. baskı.)*. ASCSA.
- Lohmann, H. (1992). *Agriculture and country life in classical Attica*. İçinde B. Wells (Ed.). Agriculture in ancient Greece, (ss.29-58). Proceedings of the seventh international symposium at the Swedish institute at Athens, 16-17 Mayıs, 1990, Stockholm.
- Malalas. *Chronography* (1-7, 10-18).<https://topostext.org/work/793> (Erişim Tarihi: 11.01.2024)
- Mueller, K. (2006). *Settlements of the Ptolemies: city foundations and new settlement in the hellenistic world*. Peeters.
- Oğuz-Kırca, E.D. (2014). Restructuring the settlement pattern of a peraeian deme through photogrammetry and gis: the case of Phoinix (Bozburun peninsula, Turkey). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14 (2), 281-313.
- Oğuz-Kırca, E.D., Liritzis, I., & Demirciler, V. (2019). The potential of a terrace-wise economy: Hygassos' agricultural heritage in the hellenistic Rhodian peraea (Bozburun peninsula). *Journal of Greek Archaeology*, 4, 378–421.
- Osborne, R. (1987). *Classical landscape with figures: the ancient Greek city and its countryside*. George Philip.
- Osborne, R. (1985). *Demos: the discovery of classical Attika*. Cambridge University Press.

- Pausanias. *Description of Greece* (Çev. W.H.S. Jones, D. Litt & H.A. Ormerod). Harvard University Press. (1918).
- Polybius. *The histories (books 1–39)*. (Çev. W.R. Paton). http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/30*.html (Erişim Tarihi: 22.02.2024).
- Rackham, O., & Moody, J.A (1992). *Terraces*. İçinde B. Wells (Ed.). Agriculture in ancient Greece, (ss.123-133). Proceedings of the seventh international symposium at the Swedish institute at Athens, 16-17 Mayıs, 1990, Stockholm.
- PHI Greek inscriptions. region: Aegean islands, incl. Crete (IG XI-[XIII]) Rhodes and s. Dodecanese (IG XII,1), Blinkenberg, Lindos II. inscriptions; Segre & Pugliese Carratelli, Tituli Camirenses (ASAtene 27-29) [Tit. Cam.]; Asia minor: Caria, Rhodian peraia; IK Rhodische peraia. <https://inscriptions.packhum.org/> (Erişim Tarihi: 22.02.2024).

THE CONCEPT OF THE EXISTENTIAL FALL IN ALBERT CAMUS' *THE FALL* AND WILLIAM GOLDING'S *FREE FALL*

ALBERT CAMUS'NUN *DÜŞÜŞ* VE WILLIAM GOLDING'İN *SERBEST DÜŞÜŞ*
ROMANLARINDA VAROLUŞSAL DÜŞÜŞ KAVRAMI

Volha KORBUT SALMAN*

Abstract

The atrocities of World War II and the following period of recovery in Europe resulted in the fact that human innocence was wiped away and replaced by the state of never-ending guilt for crimes committed in the pre- and post-WWII period. The overwhelming majority of people realized that their lives were wrought by the previously dormant qualities of selfishness and hypocrisy leading them to experience their "fall", standing for the loss of innocence and disappearing trust in the meaning of rationalised existence, from then on undermined by the absurdity of everyday life. The concept of the existentialist fall is a recurrent theme both in Albert Camus' *The Fall* and William Golding's *Free Fall*. While *The Fall* is the forefather of many existentialist novels, portraying man strangled in a hopeless and nihilist struggle taking place in the new historical environment, *Free Fall*, in its turn, has become one of the best specimens of fiction dealing with the concepts of human sin, free will, guilt, alienation and loss of freedom. Therefore, the aim of this paper is to analyse and compare Camus' *The Fall* with Golding's *Free Fall* in terms of their treatment of the concept of the existentialist fall.

Keywords: Camus, Golding, existentialism, the fall, loss of innocence.

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın vahşeti ve bunu takip eden Avrupa'daki zorlayıcı toparlanma dönemi, insan masumiyetini silip yerine, savaş öncesi ve savaş zamanında işlenen suçlardan kaynaklayan hiç bitmeyen suçluluk duygusunun yer almasıyla sonuçlandı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde insanların çoğu hayatlarının, daha önce görünmez olan bencillik ve ikiyüzlülük tarafından şekillendirildiğini fark ettiler; bu da onları, masumiyetin kaybına ve o andan itibaren gündelik yaşamın anlamsızlığına ve rasyonelleştirilmiş varoluşun anlamına duyulan güvenin kaybolmasına dayanarak "düşmelerini" deneyimlemeye yönlendirdi. Bu bağlamda varoluşçu düşünüş kavramı hem Albert Camus'nün *Düşüş* romanında hem de William Golding'in *Serbest Düşüş* adlı eserinde tekrarlanan bir temadır. *Düşüş*, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki pek çok varoluşçu romanın öncüsü olurken, yeni tarihsel ortamda yaşanan umutsuz ve nihilist bir mücadele içinde boğulan insanı tasvir ederken, üç yıl sonra yazılan *Serbest Düşüş* romanı da insanın günahı, özgür iradesi, suçluluk, yabancılaşma ve özgürlük kaybı kavramlarını ele alan en iyi kurgu örneklerinden biri haline gelir. Dolayısıyla bu makalenin amacı, Camus'nün *Düşüş* ile Golding'in *Serbest Düşüş* romanlarında varoluşçu düşünüş kavramını ele alışları açısından analiz etmek ve birbirleriyle karşılaştırmaktır.

Anahtar Kelime: Camus, Golding, varoluşçuluk, düşünüş, masumiyet kaybı.

Introduction and Theoretical Premises

The idea of the existentialist "fall" was one of the most prevalent concepts in the second half of the twentieth century and dominated the European philosophical and literary arena for many decades. Yet, it was the nineteenth century with its blind belief in the power of Rationalism that prepared background for the human "fall" by liberating the man from religion and God, which allowed him to see himself as the ultimate power at the centre of the universe and to use reason alone in his attempt to discover the truth of existence. Due to his overwhelming sense of accomplishment, the modern man rejected religion and replaced it with science, believing that everything was possible through human reason. Proud of his scientific achievements, the man disregarded his spiritual side, which led him to become avaricious, fervent, and self-centred, and to forget certain virtues like justice, love and righteousness. As a consequence, the humanity paid a heavy price for this reason-based enthusiasm by entering the state of "cosmic chaos" (Friedman, 1993, p. 67) of World War I and II, the deadliest wars in human history, in which science and reason were used for deliberate extermination of millions of people. The atrocities of World War II and the following grim period of recovery in Europe resulted in the fact that human innocence as such was wiped away and replaced by the commonly prevailing state of never-ending guilt for crimes and wrongs committed in the pre- and post-WWII period. The overwhelming majority of people realized that their lives were wrought by the previously dormant qualities of selfishness and hypocrisy leading them to experience their "fall", standing for the loss of innocence and disappearing trust in the meaning of rationalised existence, which from then on was undermined by the absurdity of everyday life. It was the time of "the passage from Newtonian dynamics to generalized relativity" (Sartre, 1949, p. 1631) – the movement which became to be known as Existentialism. Existentialism rejected the merit of the masterplan of life and gave prominence to fleeting moments in the life of man who was a "means rather than ends" (Sinfield, 1983, p. 35) in the mechanism of existence. The major pinnacles of Existentialism were formulated by Jean Paul Sartre in *Existentialism and Humanism* (1946) and Albert Camus in *The Myth of Sisyphus* (1942) and advocated the necessity to generate one's inner individual meaning to survive in the outer world that underwent the "fall", as from the existentialist point of view "existence comes before essence" (Sartre, 1948, p. 26). Hence, Existentialism may be viewed as "an attempt to reconcile the objective and the subjective, the absolute and the relative, the timeless and the historical [...] to evoke the primordial gushing-fourth of life in all its concrete, particular and temporal verity" (Beauvoir, 1946, p. 1160).

The existentialist fall - “a problem of impure properties carried tediously to an unvarying end: the stalemate of dust and desire” (Faulkner, 1987, p. 114) - is the phenomenon that has been frequently explored in works of European fiction. The protagonist in these novels represents the predicament of the modern man first shaken to the core by a dreadful experience from the recent past and then made to perceive the absurdity of one’s existence, is obliged to undergo a fall from grace - a course of transformation from the condition of static ‘being’ to the condition of incessant ‘becoming’. As a result, the protagonist often embarks on the existentialist pursuit of meaning and freedom by incessantly cross-examining his instance of guilt and responsibility. Yet, this quest is not devoid of the feeling of agony, which “comes from the realization of helplessness, of hopelessness: man does not carry within himself the means of the solution of his life’s problems” (Bruneau, 1948, p. 70). In this connection, for the protagonist to be able to cross-examine one’s existence the existentialist novel “will not tell a story; it will choose a particularly important relationship between a character and the world, or society, or other characters, and develop all its possibilities” (Bruneau, 1948, p. 70). Hence, the protagonist’s increasing awareness will be the sole source of development in the existentialist novel, while the progressive realization of the human condition will be the most important tool empowering the central character, because, as Sartre said, “purifying consciousness is the only way out of viscosity” (1970, p. 5). What is more, provided that existential living is governed by irrationalism and impossibility to grasp the meaning of outside reality neither the writers of fiction nor the characters can fully perceive one’s motives and the logic behind one’s deeds. The characters are not given the luxury to understand each other. It is for this reason that “the heroes never explain themselves; do not allow themselves to be dissected: they act only. To analyse them would be to kill them” (Sartre, 1946, p. 117). Indeed, most existentialist novelists portray their characters in a puzzling and obscure way, as it is freedom and not rational understanding that guide them in their endeavour. The characters “perform before our eyes acts which were complete in themselves, impossible to explain, acts which it was necessary to grasp completely, with all the obscure powers of our souls” (Sartre, 1946, p. 117). The swift multiplication of acts in existentialist fiction does not allow the existentialist novelist to “locate the meaning in a fixed concept” (Karabulut, 2021, p.165) and employ the chronological representation of time, which in this case becomes completely irrelevant to the real essence of time for the character. For this reason, the existentialists often use the “profile technique” (Bruneau, 1948, p. 69) standing for the endless multiplication and alteration of characters in the novel, “weaving a novel out of various simultaneous lives, with characters who pass each other

by without knowing one another and who all contribute to the atmosphere of a moment or a historical period (Sartre, 1946, p. 115).

Hence, the existentialist protagonist cannot be constructed by using literary devices from the preceding realist or naturalist literary periods, as the

existentialist believes in freedom, in the unpredictability of men's actions; human life, for him, cannot, must not be degraded into automatism. A character in a novel must vibrate with the same anxieties and "anguish" as the "man-in-the-world", must be, in the present tense, and not have been, in the past. (Bruneau, 1948, p. 67)

As a result, the existentialist hero is constructed through a rapidly changing series of commonplace actions, taking place in the "external and internal worlds [comprising] irregular spaces left between 'within' and 'without'" (Karabulut, 2021, p. 165), that are left up to our interpretation, much like it happens in real day-to-day life - the only tool pleasing existential writers who employed literary representation for their philosophy.

Though Albert Camus (1913-1960) always denied his ideological association with existentialism and was suspicious of labels of any sort by saying "No, I am not an existentialist. Sartre and I are always surprised to see our names linked (...)" (qtd. in Baker, 1988, p. 1993), he is widely considered to be the founder of existentialist philosophy alongside with Jean Paul Sartre, as well as a great French writer. Camus' literary works are well known for their deeply existential themes, such as absurdity of life, denunciation of God, constant encounters with death and a desperate craving for life, deep alienation, freedom of choice, anguish as an inseparable part of human existence, opposition of an individual to the society, facticity or the "absence of reason for any reality; in other words, the impossibility of providing an ultimate ground for the existence of any being" (Meillassoux, 2014, p. 8), which fosters man to resort to myths that provide seeming explanations for the givens of life. *The Fall* (1956), a novel written in the last decade of Camus' intellectual effervescence, consolidates the major principles of Camus' existential point of view by implying that it is useless to pretend that man, being a hypocritical, selfish, guilt ridden and fallen from grace creature, can change with the passage of time.

In his turn, the English novelist and poet William Golding (1911 - 1993) was a prominent figure in the field of existential literature. Since he served in the Royal Navy at the time of World War II, he was profoundly affected by wartime atrocities against humanity, which he depicted in detail in his novels. What is more, Golding had an opportunity to witness the brutalism of intellectuals propagating the power of reason that was used to create an intolerably defective world towards the middle of the twentieth century. For this reason, in his fiction Golding dealt

with the confines of human reason held accountable for the rise of the evil potential in human beings, as he believed that “what it is to be human, what it is to create and simultaneously to destroy” (Dickson, 1990, p. 36). The situation is no different in the novel *Free Fall* (1959) by William Golding where the author expresses himself as a novelist who is reacting to his universe and to the predicament of man.

The concept of the existentialist fall is a recurrent theme both in Albert Camus’ novel *The Fall* and William Golding’s *Free Fall*. While *The Fall* is the forefather of many existentialist novels of the second part of the twentieth century, portraying man strangled in a hopeless and nihilist struggle taking place in the new historical environment, *Free Fall*, in its turn, written three years later, managed to become one of the best specimens of fiction dealing with the concepts of human sin, free will, guilt, alienation and loss of freedom. As a consequence, the aim of this paper is to analyse and compare Camus’ *The Fall* and Golding’s *Free Fall* with each other in terms of their treatment of the concept of the existentialist fall.

1. The Fallen Prophets and Lawless Judges in Albert Camus’ *The Fall*

Albert Camus was always interested in the painful absurdity of life. For Camus, the central challenge of modernity was to oppose nihilism directly, to “accept life as it was given, persuaded as it is by an absurd sensibility and lacking transcendent values, while remaining committed to the possibility of meaningful leaving” (Sprintzen, 1988, p. 16). Camus was strongly determined to find a functioning solution to nihilism overwhelming human existence, which was the result of the horrifying experience of World War II. According to Camus, the real pessimism “lies not in acknowledging the injustice, cruelty and absurdity which govern the world, but in giving one’s assent to them” (Masters, 1975, p. 2). This was the central idea underlying Camus’ literary works. However, his novel *The Fall* (1956) astonished the readers as it was different in mood from his previous works. Camus’ last decade of literary activity was a time of reflection and re-evaluation, during which all the contradictions torturing his mind came to the fore alongside with the “hopeless conflict between his ideal and the new historical situation that was taking shape” (Braun, 1974, p. 205). Hence, it can be assumed that *The Fall* reflects the change Camus underwent through the years of his literary career.

As the title of the book suggests, *The Fall*, being a biblical metaphor, intimates a descent into a hell-like world presided by conflict and strife. Even without reading the book, one might predict that the novel builds on the theme of the fall from grace. *The Fall*, written as a sequence of monologues, comprises a haughty confession of a judge penitent Jean-Baptiste Clamence in a seedy bar, *Mexico City*, in Amsterdam over the course of five days. The novel begins with

Clamence elaborating on his past and his orderly life in Paris for the sole purpose of rediscovering his essence and the reasons for his fall. Being a rather well-known lawyer in Paris, he was “buoyed up by two sincere feelings: the satisfaction of being on the right side of the bar and an instinctive scorn for judges in general” (Camus, 1962, p. 15). Clamence’s Parisian life may be compared to Adam’s idyllic existence in the gardens of Eden “free of any duty, shielded equally from judgement as from penalty” (Camus, 1962, p. 22), which resulted in the fact that Clamence, satisfied with his own virtuousness and success saw himself superior to all:

I felt like a king’s son or a burning bush...I felt, I hesitate to admit, marked out. Personally marked out, among all, for that long and uninterrupted success. (Camus, 1962, p. 23)

As a man of generosity and warmth, Clamence provided care and support to poor and disabled people, which enabled him to utilize his innate gift of virtuousness. Thus, Clamence would give his seat to someone who deserved it or forfeit his taxi seat to someone in greater hurry than himself, which frequently instilled him with the feeling of sheer pleasure:

I enjoyed my nature to the fullest and we all know that therein lies happiness...good manners provided me with great delights. Consequently, I was considered generous and so I was. (Camus, 1962, p. 18)

As for Clamence’s association with the opposite sex, he exhibited no less success because his “relationship with women was natural, free, easy as the saying goes” (Camus, 1962, p. 43). Yet, towards the end of the novel the reader comes to the realization that Clamence was far from being in love with any of them. Being quite attractive, it was no difficult for him to seduce women. Yet, most of the time, he was guided by the selfish motive of making as much use as possible of any female having a close relationship with him. Just like a typical specimen of a modern man, Clamence attached more importance to physical qualities of women rather than to their emotional characteristics:

I looked merely for objects of pleasure and conquest...I was aided in by my looks: nature had been generous with me. I was considerably proud of this and derived many satisfactions there from. (Camus, 1962, p. 44)

Nevertheless, despite Clamence’s initial portrayal as a successful lawyer and a self-confident, helpful citizen, the character undergoes a deeply disturbing experience that shatters his framework of moral values and self-respect. While walking across the Pont des Arts between the Institute de France and the Louvre, Clamence was taken astray by a “mysterious burst of laughter” (Lottman, 1979, p. 562):

I had gone up on Pont des Arts...at that very moment a laugh burst out behind me...there was nobody there...I was aware of the rapid beating of my heart. (Camus, 1962, p. 30)

From that moment, provoked by continuing bursts of laughter, Clamence “begins to re-examine his previous image of himself and to plunge slowly downward into an abyss of total self-contempt” (Brée, 1962, p. 230). Yet, it is the instance of seeing a drowning woman from the bridge and displaying no visible attempts to save her that functions as a breaking moment upon the timeline of Clamence’s existence:

I went on after a moment’s hesitation...I heard the sound which, despite the distance, seemed dreadfully loud in the midnight silence of a body striking the water...I heard a cry, repeated several times...I wanted to run and yet I did not move an inch. (Camus, 1962, p. 52)

Being deeply shaken by the immobility and impotence to act, Clamence is surpassed by the feeling of utmost weakness, which makes him realize the absurdity of life he led until it was upturned by the cries of the drowning woman. Clamence is fully aware that it is too late to save the woman, so he does not even turn back to look at her. Hence, the physical fall of the woman evolves into Clamence’s spiritual fall:

I was trembling, I believe from cold and shock...I felt an irresistible weakness steal over me. I have forgotten what I thought then. Too late, too far...or something of that sort. (Camus, 1962, p. 52)

The instance is very indicative of the Biblical description of the fall from grace, or the Fall, which is associated with the episode when both Adam and Eve were evicted from the Garden of Eden after they had eaten the forbidden fruit: “You who are trying to be justified by law have been alienated from Christ; you have fallen away from grace” (Galatians 5:4). In this excerpt from New Testament Paul the Apostle reminds the early Christian converts that if they pursue to justify themselves by pertaining to law, they will fall from the grace of God, as grace is not something to be earned through our efforts but is freely granted by God. Camus takes a similar stance in the novel by saying that “he who clings to a law does not fear the judgment that reinstates him in an order he believes in” (Camus, 1962, p. 57). Thus, to ‘earn’ grace by abiding to the law merely means disregarding God’s grace upon humans. In this connection, it is possible to trace Camus’ intention to question the Western belief in the power of pure reason by means of presenting a clear break between Jean-Baptist Clamence in the position of John the Baptist the Merciful (as his name and last name imply), Clamence the Lawyer or Clamence the God at the beginning of novel, exercising the rule of law, administering punishments and pronouncing verdicts, and the downfallen Clamence, who, just like the Biblical Adam, is shown no mercy by God and exiled from Eden for neglecting the momentousness of heavenly grace, or, to put it in existential terms, for sheer hypocrisy and mechanical superficiality permeating his existence. In this way, Camus brings to the fore the impairments of human condition in the post-WWII era, as “Clamence paralyzed on the bridge can be seen as an emblem of the

aristocratic or bourgeois intellectual, well-intentioned but too comfortable and narcissistic to be able to really commit himself" (Lazere, 1973, p. 187).

Clamence's life is shattered into pieces following his fall, as "every item of his life is reinterpreted in the light of this experience and found to be hypocritical" (Masters, 1975, p. 118). Indeed, Clamence realises that he helped people for the mere act of helping, not being guided by any sincere intentions. Similarly, he is completely dispassionate about the drowning woman simply because there was no one watching him. Clamence leaves Paris for Amsterdam, a city notorious for its debauchery, and arrives at a seedy ill-famed bar named Mexico City where he confides into a complete stranger. Ironically, just like the drowning woman, Clamence sinks into the aquatic milieu of Amsterdam, whose canals he likens to the concentric circles of hell. The dark and suffocating atmosphere of Amsterdam accentuates Clamence's predicament:

Have you noticed that Amsterdam's concentric canals resemble the circles of hell? The middle-class hell, of course, peopled with bad dreams. When one comes from the outside, as one gradually goes through those circles, life - and hence its crimes - becomes dense, darker. (Camus, 1962, p. 13)

In the lawless solitude of the *Mexico City* bar, Clamence discovers that there is no certainty in human life; nothing is obvious just like in a surrealist painting:

We are not sure; we cannot be sure. [...] So as long as you are alive, your case is doubtful; you have a right only to their scepticism [...] In order to cease being an doubtful case, one has to cease being, that is all. (Camus, 1962, p. 56)

This depicts the predicament of modern man who cannot be sure of anything in his life. In the obvious void of meaning Clamence takes oneself for a pseudo-prophet:

An empty prophet for shabby times, Elijah without a messiah, choked with fever and alcohol, my back up against this mouldy door, my finger raised toward a threatening sky, showering imprecations on lawless men. (Camus, 1962, p. 57)

Thus, just like the fallen angel Lucifer, Clamence undertakes the profession of judge-penitent aimed at judging people without law, as "the keenest of human torments is to be judged without a law [...] yet we are in that torment" (Camus, 1962, p. 57). Clamence rejects human innocence and serves as an enlightened supporter of man's ultimate slavery, since he does not envision himself as a man who defeated his former flaws, but as a man who invented a recipe to live with them all. Having recognised the wrongs in his life, Clamence is far from repenting and reforming oneself. Instead, he clings to the role of the judge penitent as a hypocritical instrument of personal justification, alleviating one's conscience and manipulating others for the rest of his existence.

To be able to justify himself and to transfer his personal guilt onto others Clamence devised an intricate four-step mechanism of administering penitent judgement. At the initial stage, instead of directly denouncing the sins of frequent visitors to *Mexico Bar*, Clamence cunningly reverses the process and condemns himself first, so as to avoid immediate condemnation:

Inasmuch as every judge someday ends up as a penitent, one had to travel the road in the opposite direction and practice the profession of penitent to be able to end up as a judge. (Camus, 1962, p. 66)

As Clamence narrates his story, he intermingles his own experience with that of his listeners and thus encourages his interlocutors surpass him in his sinful confession. Thus, at the second stage of judgement Clamence creates a portrayal not only of himself alone but a complex representation gulping down his listeners - a depiction of everyone and of no one at all:

I navigate skilfully, multiplying distinctions and digressions [...] I adapt my words to my listener and lead him to go on one better. I mingle what concerns me and what concerns others. I choose the features we have in common, the experiences we have endured together, the failings we share [...]. With all that I construct a portrait which is the image of all and of no one. A mask [...]. When the portrait is finished, I show it with great sorrow: "This, alas, is what I am!" The prosecutor's charge is finished. But at the same time the portrait I hold out to my contemporaries becomes a mirror. (Camus, 1962, p. 67)

By condemning himself, Clamence administers justice on his listeners to provoke them to judge themselves - the situation that provides him with the feeling of relief and temporary redemption. Thus, at the third stage, in the entirely Luciferian manner, Clamence states that "the more I accuse myself, the more I have a right to judge you. Even better, I provoke you into judging yourself, and this relieves me of that much of the burden" (Camus, 1962, p. 67). Similarly, the fourth and the final stage in Clamence's calculating mechanism of judgement is based on inviting the interlocutor to start his own confession. No matter how resilient the listener might be at the point of Clamence's invitation, his life never stays the same being poisoned by seeds of doubt sown by Clamence: "They don't forget it; they reflect. Sooner or later, half as a game and half out of emotional upset, they give up and tell all" (Camus, 1962, p. 68). With this diabolic formula, Clamence, just like a fallen angel, can grant himself almost everything, can exist with his flaws and enjoy his failings in plenty. This instils him with confidence about his ability to remain in control until the end by transmitting personal guilt and sins onto others with no sense of remorse:

You'll find me unchanged. And why should I change, since I have found the happiness that suits me? I have accepted duplicity instead of being upset about it. On the contrary, I have settled into it and found there the comfort I was looking for throughout life. I was wrong, after all, to tell you that the essential was to avoid judgment. The essential is being able to permit oneself everything, even if, from time to time, one has to profess vociferously one's own infamy. (Camus, 1962, p. 68)

At the end of the novel, Clamence makes the most shocking confession of all - that is, if he could live the same experience again, if "the young woman throws herself into water again, so that I may a second time have the chance of saving" (Camus, 1962, p. 108), he would not attempt to save her. Even the idea of diving into water makes him feel cold. "Brr...! The water is so cold! But let's not worry! It's too late now. It will always be too late. Fortunately!" (Camus, 1962, p. 108). So, with this last exclamation "Fortunately!" (Camus, 1962, p. 108), Camus underlines the fact that it is useless to pretend that men, depicted as hypocritical, selfish, guilt ridden and fallen from grace can ever change.

As a result, *The Fall* is neither a dwelling upon an individual character nor a portrait of Camus himself. It is, indeed, the description of the whole fallen generation that symbolises the merciless hypocrisy of modern man, while the quotation taken from the novel *The Hero of Our Time* (1840) by Mikhail Lermontov and used by Camus on the very first page of his novel is a sound proof of that, stating that the novel "is in fact a portrait but not of an individual; it is the aggregate of the vices of our whole generation in their fullest expression" (Camus, 1962, p. 5). Similarly, Clamence masterfully delineates the condition of modern man: "A single sentence will suffice for modern man: he fornicated and read papers" (Camus, 1962, p. 7). Therefore, the protagonist echoes Camus' deep existential pessimism about the future of mankind, populated by selfish, hypocritical and, therefore, fallen individuals, who have lost their innocence and trust in the meaning of rationalised existence, undermined by the absurdity of everyday life.

2. The Fall from Grace in William Golding's Novel *Free Fall*

William Golding was an author celebrated for his profound treatment of universal and essential human values. World War II and the following period of all-encompassing disillusionment with rationalism and humanistic beliefs of the previous century instilled Golding with the desire to verbalize the truth about the predicament of man in the light of the existentialist philosophy. Just like the founder of existentialism Albert Camus in *The Fall* (1956), William Golding wrote the novel *Free Fall* (1959) to expand on the concept of human "fall" through the course of one's individual life. The novel serves as a "highly sophisticated inquiry into how a particular psychic projection, called "Samuel Mountjoy," confers meaning on his existence: how he interprets his past and assimilates the events of his life into patterns of significance which embody that past as well as prefigure a future" (O'Donnell, 1980, p. 83). Golding begins the novel by making Sammy Mountjoy, its main character, retroactively to discover the instance when he lost his freedom: "When did I lose my freedom? (Golding, 1991, p. 5). The loss of freedom and the

human “fall” are events of profound similarity, which Sammy Montjoy, “predestined by his ironical name to descend into sorrow rather than mount in joy, finds it very hard to pinpoint, however hard he tries” (Monod, 1985, p. 136). The fact underlines the idea that the fall of man is strongly linked to the workings of one’s free will, feelings of responsibility and guilt.

The novel *Free Fall* portrays Sammy as an artist discarding all systems in his determination to comprehend himself and his universe: “I have hung all systems on the wall like a row of useless hats. They do not fit” (Golding, 1991, p. 5). The reason for this denial might lie in the protagonist’s name - Sammy Mountjoy, which symbolizes the conflict between the character’s “spiritual vision and cross sensuality” (Dickson, 1990, p. 61) primary to Sammy’s inner suffering. Just like Jean-Baptiste Clamence in Camus’ *The Fall*, Sammy Mountjoy possesses a name of dual nature. His name is based on the combination of the uncomparable, namely the reference to the Biblical prophet Samuel – the last judge and the prophet of God, anointing the first king of Israel and inspiring believers to dispose of false idols in order to worship one true God, and that of mons veneris or the pubic mound, considered to be an erogenous pleasure zone and exceedingly eroticized in numerous cultures.

At the beginning of the novel the reader finds Sammy in prison held by Germans. In captivity, he traces his life back to the point he lost his freedom and recalls his childhood, while Sammy’s overall progress towards self-knowledge happens upon his release from prison. Only after being exposed to torture can Sammy understand his moral failure in the past and start examining it. As a result, Sammy attempts to give some direction to his present by conjuring up fragments from the past. The character’s earliest memories take him to his childhood in Kentish slum, Rotten Row, which represents the innocent world of Sammy’s childhood. This “Garden of England” (Golding, 1991, p. 18) is ironically a garden of Eden to Sammy Mountjoy, at that time a “guiltless ragamuffin wandering in paradise” (Dickson, 1990, p. 61). Sammy’s fragmented memory of his past is depicted through the dualism governing his childhood. Sammy is an illegitimate child brought up by a good-natured mother: “What was my dad, Ma? Let him never know” (Golding, 1991, p. 13). The character of Sammy’s mother, in her turn, is presented through an endless list of binary oppositions:

- She terrifies but she does not frighten.
- She neglects but she does not warp or exploit.
- She is violent without malice or cruelty.
- She is adult without patronage or condescension.
- She is warm without possessiveness.

But, above all, she is there. (Golding, 1991, p. 14)

Similarly, Sammy's childhood friends, Evie and Maggie, are completely different from each other. While Elvie, as a dominant figure, is a liar and a fantasist, Maggie is more introverted. As Sammy gets older, the dualism represented by Evie and Maggie evolves into the dualism of between his male friends Philip and Johnny. Sammy acts in a boyish manner with Johnny when they attempt to have a night excursion to an airport and to enter a private estate. Unlike Johnny, Philip is a coward disguising in Sammy's shadow.

Sammy's next collection of binary oppositions includes his two teachers. One is Rowena Pringle, who, just like her surname, signifying a "tingling and annoying action" (Merriam-Webster, n.d.), is religious, dogmatic, unsympathetic and fond of telling Biblical stories of man's creation. The other one is Nick Shales - a scientist and positivist, who, just like his surname, standing for a finely stratified "grey rock, usually formed from clay that has become hard, that breaks easily into thin layers" (Cambridge Dictionary, n.d.), refuses to believe anything he cannot prove using the rock of science, notwithstanding the fact that science and reason are nothing more than a collection of easily breakable postulates. At first, Sammy finds Nick's world "cool and reasonable" (Golding, 1991, p. 143):

I chose Nick. For this reason, truth seems to be unattainable. I know myself to be irrational because rationalist belief dawned in me, and I had no basis for it in logic or calm thought. People are the walls of our room, not philosophies. (Golding, 1991, p. 217)

However, later he decides that Miss Pringle understands human essence in a better way in the world where humans presume that "good and evil can be decided by the majority vote" (Gindin, 1988, p. 45). Yet, at a later stage Sammy realizes that it is impossible to merge the "physical" and the "spiritual", exemplified by Nick and Miss Pringle. Hence, the multitude of dualisms pervading the novel emphasizes the fact that existential living is governed by irrationalism and impossibility to grasp the meaning of outside reality. For this reason, it becomes impossible for the characters to fully perceive one's motives and the logic behind one's deeds.

At this point of the novel, Sammy attempts to detect the point he lost his freedom. Yet, neither his infancy, nor his childhood pronounce him guilty of any crimes. The young Sammy is "innocent of guilt, unconscious of innocence; happy, therefore, and unconscious of happiness" (Golding, 1991, p. 53). This is the reason why Sammy must look somewhere else to locate the moment of his fall. As a result, he turns to Beatrice, his corporal love that ironically echoes Dante Alighieri's platonic love for his muse Beatrice di Folco Portinari. Just like Dante, Sammy draws a picture of Beatrice while at school. The picture is so highly praised that none of his later paintings can get a similar acclaim. In opposition to Dante, Sammy's tragedy lies in the

fact that he confuses, as Dante never did, his feeling of love for Beatrice with the carnal possession of her body:

I want you, I want all of you, not just cold kisses and walks—I want to be with you and in you and on you and round you—I want fusion and identity—I want to understand and be understood—oh God, Beatrice, Beatrice, I love you—I want to be you! (Golding, 1991, p. 71)

As can be seen, Sammy goes beyond adoring Beatrice - he possesses her and destroys her, which marks the instance of his initial fall and loss of freedom. Although the relationship with Beatrice lasts for two years, Sammy does not have any regrets when starting an affair with Taffy, whose name is reminiscent of the sensuous sweetness of a toffy candy – a sexually liberated daughter of a Communist and a complete counterpart of Beatrice:

What was I to do about her? What could I do? Give Taffy up? Presumably that would be the standard reply of the moralist. But was I now to live the rest of my life with Beatrice, knowing all the time that I was in love with Taffy? (Golding, 1991, p. 85)

In this connection, Sammy selfishly believes that nothing is certain about his existence, “what has to be cared for is the quiet and the pleasure of this sultan” (Golding, 1991, p. 128). Yet, despite the egoism he displayed in the past, at the instance of narration Sammy feels guilty for the wrongs he has done to Beatrice. Indeed, the passive character of Beatrice was constantly victimized by Sammy - her life broken, first, by his possessing her and, afterwards, by his leaving her. It is only at the end of World War II that Sammy sees Beatrice for the last time, but this time in mental hospital where she is kept coercively. Seeing Beatrice in such a pitiful situation makes Sammy realize that it is too late to correct the harm he has done in the past, which renders him as a specimen of a man “fallen” from grace at his own “free” will.

The literal moment when Sammy loses his independence is revealed when he makes a confession to a friend by disclosing that he has sacrificed everything to possess Beatrice:

What is important to you?

“Beatrice I for.”

She thinks you depraved already. She dislikes you.

“If I want something enough I can always get it provided I am willing to make the appropriate sacrifice.”

What will you sacrifice?

“Everything.” (Golding, 1991, p. 155)

Thus, the suggestion, the resolution, the readiness to sacrifice everything to attain his intention, is a sign of “human pride and egoism, the conscious human impulse to abandon concern for others, freedom of action, salvation itself, for the satisfaction of one’s own” (Redpath, 1986, p.

73). Sammy cements the instance of his fall and passes a verdict upon the loss of personal freedom by saying:

Guilty am I; therefore wicked I will be. If I cannot find the brilliant crimes to commit then at least I will claim to have committed them. Guilt comes before the crime and can cause it. (Golding, 1991, p. 152)

Thus, Sammy constructs one of the many possible narratives of himself and “realizes that, at any given time, he lives in several worlds at once” (O’Donnell, 1980, p. 85). Still, and this is the other side of existentialist consciousness, in order to survive in the meaningless commotion of the fallen post-WWII era, Sammy senses the need to do something, the need to outline a map of actions, a “route once taken, which point the way to the guilt he feels” (O’Donnell, 1980, p. 85).

Yet, it is not just Sammy who undergoes the fall from grace, but also the character of Doctor Halde – a hellish Gestapo inquisitor, interrogating Sammy in the Nazi prison in the course of World War II on the subject of a planned escape from the concentration camp. Doctor Halde, a Nazi psychologist, exposes Sammy to a mental torture by incarcerating him in a broom-closet submerged in complete darkness, which might be interpreted as a symbol of the impenetrable darkness of Sammy’s fallen soul. Doctor Halde has no warmth, no human emotions and no compassion. Even his voice is the “foreign voice, nationless, voice of a divorced area, a voice that might be conveyed better by the symbols of maths than the printed words” (Golding, 1991, p. 135). Although Doctor Halde possesses little human features, he is, nevertheless, accurate in his analysis of Sammy truly existentialist predicament. Doctor Halde accentuates Sammy’s total loss among intellectual ideas, among dualisms and binary oppositions governing his life, which makes him belittle Sammy to the level of animals:

There is no health in you, Mr. Mountjoy. You do not believe in anything enough to suffer for it or be glad. [...] You possess yourself. Intellectual ideas, even the idea of loyalty to your country sit on you loosely. [...] Oh, yes, you are capable of a certain degree of friendship and a certain degree of love, but nothing to mark you out from the ants or the sparrows. (Golding, 1991, p. 96)

In this connection, both Sammy and Doctor Halde comprise an insightful representation of a modern individual whose wickedness does not originate from an inborn lack of spiritual empathy, or from a misinterpretation of his inner self. Rather, it stems from his free fall or “deliberate choice to sacrifice his spiritual capacity and to serve only his reasoning faculty” (Baker, 1988, p. 64). The last lines of the novel - “The Herr Doctor does not know about peoples” (Golding, 1991, p. 168) are symbolical of both, the Rationalist excellence to deal with people in terms of clinical treatment, and the Rationalist impotence to become aware of human

nature as it is and its basic needs. Hence, Sammy's imposition of his ego onto Beatrice is analogous to Helde's imposition of his ego onto Sammy, which is nothing more than evil stemming from a creature that has undergone the fall.

As a result, William Golding's novel *Free Fall* accentuates the existentialist dilemma of the modern man that is characterised by the "lack of stability and even permanence of human personality" (Monod, 1985, p. 136). Golding achieves this through his narrative technique, in which the events are mixed among fourteen chapters. Thus, modern man is trapped within the limits of the existentialist predicament, because "what men believe is a function of what they are; and what they are is in part what has happened to them" (Golding, 1991, p. 140). Having accomplished many misdeeds and having undergone the subsequent fall, modern man loses his capacity to make free choices and to disentangle himself from the net of existentialist meaninglessness. Sammy states that "I had lost my power to choose. I had given away my freedom [...] What I was, I had become" (Golding, 1991, p. 100), emphasising the fact that evil and unhappiness are unavoidable in the modern world succeeding the human fall.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The concept of existentialist fall, human hypocrisy, disillusionment with the rational forces shaping the magnitude of modern existence, loss of free will and elusiveness of ultimate meaning are the pivotal themes both in Albert Camus' novel *The Fall* and William Golding's novel *Free Fall*. However, not just the themes, but also the narrative techniques employed in the novels have many features in common. Both novels are narrated in the first person, which brings to the fore the characters' awareness of the reasons and the aftermath of their fall. In both novels protagonists cross-examine themselves. In *Free Fall*, Sammy attempts to respond to the question "When did I lose my freedom?" (Golding, 1991, p. 8), which might be equated to his loss of innocence, while in *The Fall* Clamence writes in order to discover who he really is and, hence, to justify his fall from grace.

In both novels the protagonists examine themselves through evoking memories from their past in the form of monologues. Clamence recollects his time as a successful lawyer in Paris. Likewise, Sammy recalls his childhood and infancy when he felt happy and innocent. Both protagonists are engaged in detecting the exact point they lost their innocence. Interestingly enough, these points are directly related to their relationship with women. In this way, both Camus and Golding undermine the commonly accepted dogma about woman being the primal instigator of the human fall. The authors deconstruct this premise by putting the blame on any individual submersed in hypocrisy, superficiality and sin, be it Clamence, Sammy or Doctor

Halde. Unlike Sammy, whose fall takes place because of the act of commission, Clamence's fall results from the act of omission. From the moment Clamence neglected to dive into the river Seine in order to save the drowning woman, he was haunted by the failure of nerve. As a result, just like the woman who drowned in Paris, Clamence drowns in the hell-like circles of Amsterdam. Sammy, in his turn, lives in the district named Paradise Hill, presumably removed from the Rotton Row of his birth; but like Clamence, he exists in a personal hell compiled of personal guilt.

The process of cross-examination makes the protagonists aware of the complete absurdity of their lives. In Clamence's case, he does nothing to save the drowning woman which brings his life into pieces. Clamence questions his morality and becomes aware of his fall from grace. To somehow justify himself, Clamence attempts to transmit his guilt onto the whole humanity. Likewise, Sammy is conscious of his guilt before Beatrice, which he attributes to the overall post-Nazi guilty state of humanity. In this connection, Sammy states that humans torture each other because of our imperfections and innate proneness to fall:

Do you not see how our imperfections force us to torture each other? Of course you do! The innocent and the wicked live in one world [...] But we are neither the innocent nor the wicked. We are the guilty. We fall down. We crawl on hands and knees. We weep and tear each other. (Golding, 1991, p. 167)

In a similar manner, Clamence delineates human fate through his portrayal of a prison cell "not high enough to stand up nor yet wide enough to lie down" (Camus, 1962, p. 53), while Sammy imagines that he has to "keep lifting [his] chin in order to look over the likeness of a wall" (Golding, 1991, p. 111) at the time of his interrogation by Doctor Halde.

Both novels underline the impossibility to change the past in their final scenes. In *The Fall*, Clamence states that "it is too late" (Camus, 1962, p. 70) to go back and to save the drowned woman. Similarly, during Sammy's visit of the mental hospital where Beatrice is confined, Beatrice pisses on the ground, thus, emphasizing the impossibility of changing her predicament:

"What I mean is: can you cure her?"
More stuff. More quacking.
"Look, Kenneth. Can she be cured?"
"In the present state of our knowledge -"
"Can she be cured?"
"No." (Golding, 1991, p. 161)

Therefore, the protagonists become aware of the existential absurdity of modern condition that cannot be altered due to one's loss of free will resulting from actions committed in the past.

Thus, the characters become trapped in the ambiguous, yet pushing world where one's personality is plunged into the jumble of guilt and ambiguity.

As a consequence, the concept of fall is a major theme both in Albert Camus' *The Fall*, the forefather of many existentialist novels written in the twentieth century, and William Golding's illustrious novel *Free Fall*. When these two novels are compared to each other in terms of falling from grace, both have many common characteristics. That is, as the protagonists evoke their memories of the past and find that it is impossible to define and complete the real-life selves, they realize their moral failure and develop the feeling of guilt which they later expand onto the whole mankind. Interestingly enough, despite the outspoken tragedy of the main characters in *The Fall* and *The Free Fall*, both Albert Camus and William Golding believe that though, "this world has no ultimate meaning [...] something in it has meaning, and that is man, because he is the only creature to insist on having one" (qtd. in Masters, 1975, p. 2), so as not be misled by some vague promises offered by myths or divine entities. As a result, through a highly dramatic style, imagery, and irony both novels provide a comprehensive exploration of the concept of the existential fall and aim to voice the predestination of ordinary people "with the gift of vivid and persuasive expression" (Masters, 1975, p. 2).

BIBLIOGRAPHY

- Baker, J. (1988). *Critical essays on William Golding*. G. K. Hall & Co.
- Braun, L. (1974). *Witness of decline, Albert Camus: moralist of the absurd*. Dickinson University Press.
- Beauvoir, S. (1946). Littérature et métaphysique. *Les Temps Modernes Economics*, 1 (7), 1153-1163.
- Bruneau, J. (1948). Existentialism and the American novel. *Yale French Studies*, 1, 66-72.
- Camus, A. (1962). *The fall*. Penguin Books.
- Cambridge University Press. (n.d.). Shale. In Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/shale> (20 February, 2024).
- Dickson, L. (1990). *The modern allegories of William Golding*. University Press of Florida.

- Faulkner, W. (1987). *The sound and the fury*. Vintage.
- Friedman, S. (1993). *William Golding*. Continuum.
- Gindin, J. (1988). *Modern novelists, William Golding*. Macmillan.
- Golding, W. (1991). *Free fall*. Clays.
- Karabulut, T. (2021). The feminist-futurist fragmented narrator in Mina Loy's "Parturition". *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 39 (1), 161-183.
- Lazere, D. (1973). *The unique creation of Albert Camus*. Yale University Press.
- Lottman, R. (1979). *Albert Camus: a biography*. Richard Clay.
- Masters, B. (1975). *Camus: a study*. Heinemann.
- Meillassoux, Q. (2014). *Time without becoming*. Mimesis International.
- Merriam-Webster. (n.d.). Pringle. In Merriam-Webster Dictionary. https://www.merriam-webster.com/dictionary/pringle?utm_campaign=sd&utm_medium=serp&utm_source=jsonld (20 February, 2024).
- Monod, S. (1985). *Golding's view of the human condition in Free Fall*. Macmillan.
- O'Donnel, P. (1980). Journeying to the centre: time, pattern, and transcendence in William Golding's "Free Fall". *Ariel: A Review of International English Literature*, 11 (3), 83-98
- Redpath, P. (1986), *William Golding, structural reading of his fiction*. Vision.
- Sartre, J. P. (1946). American novelists in French eyes. *Atlantic*, August, 114-119.
- Sartre, J. P. (1948). *Existentialism and humanism*. Methuen.
- Sartre, J. P. (1949). *What is literature?* Philosophical library.
- Sartre, J. P. (1970). Intentionality: a fundamental idea of Husserl's phenomenology. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 1(2), 4-5.
- Sinfield, A. (1983). *Society and literature 1945-1970*. Holmes & Meier Publishers.
- The Holy Bible: new living translation*. (1979). Galatians 5:4.

LI DOR ZAYEND Û NETEWE(TÎ)YÊ JINA KURD DI BERHEMÊN ELİYÊ EVDILREHMANÎ DA

CİNSİYET VE MİLLET/MİLLİYETÇİLİK BAĞLAMINDA ELİYÊ EVDILREHMAN'IN
ESERLERİNDE KÜRT KADINI

KURDISH WOMEN IN THE WORKS OF ELİYÊ EVDILREHMAN IN THE CONTEXT OF
GENDER AND NATION(ALİSM)

Güneş KAN*

Kurte

Netewe(tî) qadeke mêrane ye û xwe dispêre “yekîtiya birayan”. Tevî vê, beşdariyeke giring a jinê heye di projeyên neteweyî da. Çi bi beşdariya çalak çi bi beşdariya çandî û îdeolojîk jin di îna, xurtkirin û berdewamiya netewe(tî)yê da roleke giring digire. Jin, ji ber vê bal û meraqa gotara neteweyî dikişîne ser xwe û dibe mijareke wê ya jêner. Ev rewş bi heman rengî di berhemên Eliyê Evdilrehmanî da jî tê dîtin. Di vê çarçoveyê da ji bo piştrastkirina vê îdiayê sê berhemên Evdilrehmanî yên bi navên *Xatê Xanim*, *Şer Li Çiya*, *Gundê Mêrxasan* hatine vekolan ku tê da nivîskar hewl daye nasnameyeke neteweyî çêbike û xwînerên xwe bi hişmendiyêke kurdperwer dorpêç bike. Di encamê da hate dîtin ku nivîskarî jina kurd bi rol û taybetmendiyên ciyawaz wek temsîleke neteweyî derxistiye pêş. Nivîskarî jina kurd bi rolên wek desthilatdar, pêşeng, şervan, berxwedêr, şewirmenda mêri, hilgira biyolojîk, hilgira çand û namûsê karakterize kiriye û ew bi taybetmendiyên wek xurt, azad, aqilmend, pêşbîn îdealîze kiriye. Nivîskarî, zêde pesn û payên jina kurd daye, lêbelê ev bi zimanekî zayendparêz û li jinê barkirina tevger û xesletên mêr(ane) kiriye. Loma di berhemên vekolandî da berzûbalakirina jina kurd bi awayekî îronîk û paradoksî bûye sedema veafirandina pederşahiye.

Bêjeyên Sereke: Zayend, Netewe(tî), Eliyê Evdilrehman, Jina Kurd, Texeyul.

Öz

Milliyetçilik eril bir alan olup “erkek kardeşler birliği”ne dayanmaktadır. Bununla birlikte milli projelerde kadının önemli bir katılımı söz konusudur. Kadın gerek aktif katılım gerekse de kültürel ve ideolojik katılımıla millet ve milliyetçiliğin inşası, güçlendirilmesi ve devamlılığında önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden kadın, milli hareket ve söylemlerin ilgisini çekip millet ve milliyetçiliğin vazgeçilmez konusu olmaktadır. Bu durum aynı şekilde Eliyê Evdilrehman'ın eserlerinde de görülmektedir. Bu çerçevede bu iddiayı doğrulamak için Eliyê Evdilrehman'ın milliyetçi söylemlerle milli bir kimlik oluşturup okurunu Kürtçü bir bilinçle donatma çabasında olduğu *Xatê Xanim*, *Şer Li Çiya*, *Gundê Mêrxasan* isimli üç eseri incelenmiştir. Sonuç olarak görüldü ki yazar Kürt kadını farklı rol ve özellikleriyle milli bir temsil olarak sunmuştur. Yazar, Kürt kadını; iktidar sahibi, lider, savaşçı, direnişçi, erkeğin danışmanı, biyolojik taşıyıcı, kültür ve namusun taşıyıcısı gibi rollerle karakterize edip güçlü, özgür, akıllı, öngörülü gibi özellikleriyle idealize etmiştir. Yazar, Kürt kadını ziyadesiyle yüceltmıştır, ancak bunu cinsiyetçi bir dil kullanmak ve erkek(si) davranış ve özellikleri kadına yüklemek suretiyle yapmıştır. Dolayısıyla incelenen eserlerde Kürt kadınının yüceltilmesi ironik ve paradoksal bir biçimde ataerkilliğin yeniden üretimine hizmet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Millet/Milliyetçilik, Eliyê Evdilrehman, Kürt Kadını, Tahayyül.

Abstract

* Dr. Vekeler, Zanîngeha Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, E-posta: rojxun@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7097-6047>.

Nationalism is a masculine field and is based on “the unity of brothers”. However, there is an important participation of women in national projects. Women play an important role in the construction, strengthening and continuity of nationalism, both through active participation and through cultural and ideological involvement. Therefore, women attract the attention of national movements and discourses and become an indispensable subject of nationalism. This situation is also seen in the works of Eliyê Evdilrehman. In this context, in order to verify this claim, three works of Eliyê Evdilrehman, named *Xatê Xanim*, *Şer Li Çîya*, *Gundê Mêrxasan*, in which he tries to create a national identity with nationalist discourse and equip his readers with a Kurdish consciousness, have been examined. As a result, it was seen that the author presented the Kurdish woman as a national representation with her different roles and characteristics. The author characterises Kurdish women as rulers, leaders, warriors, resisters, advisors to men, biological carriers, carriers of culture and honour and idealises them as strong, free, intelligent and visionary. The author has glorified the Kurdish woman greatly, but he has done so by using sexist language and attributing masculine behavior and characteristics to women. Therefore, ironically and paradoxically, the glorification of Kurdish women in the works studied served to reproduce the patriarchy embedded in the Kurdish language and society. **Keyword:** Gender, Nation(alism), Eliyê Evdilrehman, Kurdish Woman, Imagination.

DESTPÊK

Nîqaşên di derbarê zayendê da bi giştî di derbarê jin û zayenda civakî da ne. Jin û mêr di civakê da statuyên xwe yên cuda hene, ji ber vê jî berjewendiyên wan cuda ne (Walby, 2016, r. 57). Ne bi tenê berjewendiyên wan, rol û berpirsiyarên wan ên civakî û neteweyî jî ne wek hev in. Projeyên neteweyî, bi awayên cuda karîgeriyê li ser jin û mêran dihêlin û bi awayên cuda bala wan dikişînin (Walby, 2016, r. 41). Ji ber vê jin û mêr bi awayên cîyawaz beşdarî pêvajoyê û projeyên neteweyî dibin. Hin vekoler neteweyê bi piranî wek “yekîtiyeke birayan” dinirxînin (Najmabadi, 2016, r. 131). Lewre siyaseta netewe(tî)yê bi piranî li ser tecrubeyên meran ava dibe. Lewra dikare bê gotin netewetî, “Bi giştî ji hiş û bîreke maskulînîzekirî (nêrkirî), biçûkxistineke maskulînîzekirî û hêviyeke maskulînîzekirî derçû”ye (Enloe, 2003, r. 79).

Herçend siyaseta û bizavên netewetiyê, bi giştî xwedî rengûrûyekî mêrane be jî jin bi awayên cuda beşdarî projeyên neteweyî dibin. Li gor Anthias û Yuval-Davis jin dikarin bi pênc awayên sereke beşdarî pêvajoya projeyên neteweyî, etnîk û herweha dewletbûnê bibin:

- (a) Wek berhemînerên biyolojîk ên endamên komên etnîk,
- (b) Wek ve-berhemînerên sînorên normatîf ên komên etnîk û neteweyî,
- (c) Wek veguhêzera çandê û rolgirtineke navendî di ve-berhemanîna îdeolojîk a komê da,
- (d) Wek nîşaneyên cîyawaziyên etnîk/neteweyî -yanî wek nivend (focus) û sembolên di gotarên îdeolojîk da ku di înşa, ve-berhemanîna û veguherîna kategoriyên etnîk/neteweyî da tînan bikaranîn,
- (e) Wek beşdarên têkoşînên neteweyî, ekonomîk, polîtîk û leşkerî (1989, r. 7).

Ji salên 1960î û şûn da aîdiyet, hişmendî û hestên neteweyî di berhemên edebiyata kurdî ya Sovyetê da derdikevin pêş. Di berhemên Eliyê Evdilrehmanî -ku nivîskarekî edebiyata kurdî ya Sovyetê ye- da fikr û hesta netewetiyê tê çavdêrîkirin (Ergün, 2023, r. 101-133). Sedema dorpêçbûna berhemên nivîskarî bi hêmanên neteweyî, dikare bi cureya wan bê nirxandin. Berhemên nivîskarî yên bi navên *Xatê Xanim* (1958), *Gundê Mêrxasan* (1968), *Şer Li Çîya* (1989), vegêranên edebî yên mijar-dîrokî ne û pevçûn û serhildanên kurdan ên neteweyî vedigêrin. Li aliyê din di berhemên nivîskarî da pesinandina sosyalîzm û propagandaya pergala Sovyetê jî tê ber çavan. Dikare bê îdiakirin, nivîskarî bi hewla çêkirina hevsengiyekê di navbera netewetî û sosyalîzmê da netewetiyê çepgir pêşkêş kiriye.

Afirandin û roldayîna karakterên jin di berhemên Evdilrehmanî da, dikare wek deravêtiyeke polîtîkayên Sovyetê yên derbarê jinê û giringiya jinê di gotara netewetiyê da bê nirxandin. Wekî

ku Millett (2011, r. 272-273) jî dibêje Yekîtiya Sovyetê pederşahî rexne dikir û dixwest wê bi dawî bike, herweha dixwest malbatê ji nû ve saz bike. Di vê çarçoveyê da li ser azadî û mafên jinê hate rawestandî. Bi qanûnan serdestiya mêran ji ser jinan hate rakirin, mafên jinê yên aborî, zayendî û civakî hate bicihkirin. Piştî şoreşê wek amraza estetîk a polîtîkayên Sovyetan realîzma sosyalîst jî ji nivîskaran dixwest karakterên jin di berhemên xwe da bi cih bikin, wan wek qehreman sembolîze bikin û wan bikin rol-modelên civakê (Uygur, 2005, r. 6). Bicihbûna karakterên jin di berhemên nivîskarî da bi taybetmendiyên azad, wekheva mêran, xurt û îdealîzebûyîna wan ji vî alî ve tesîra polîtîkayên Sovyetê yên zayendê û rêgezên realîzma sosyalîst destnîşan dike. Bi nêrîneke neteweyî texeyula jinê di berhemên nivîskarî da jî dikare bi girêdana zayend û netewe(tî)yê bê nîrxandin.

Di vê xebatê da dê li dor zayend û netewe(tî)yê texeyula jina kurd bê analîzkirin. Li dor têkiliya zayend û netewe(tî)yê em dê analîz û şîrove bikin ka di berhemên Eliyê Evdilrehmanî yên bi navên *Xatê Xanim*, *Şer Li Çîya*, *Gundê Mêrxasan* da jin çawa hatiye pêşkêşkirin û jina kurd bi kîjan taybetmendiyên bûye perçeyekî texeyula neteweyî.

1. Jina Kurd Wek Desthilatdar û Pêşenga Neteweyê: “Dayika Neteweyê”

Di *Xatê Xanima* Eliyê Evdilrehmanî da jin wek serlehenga berhemê derketiye pêş û navê xwe daye berhemê. Di berhemê da serokeşîrê kurdan, Têmûr Eliyê Îsa dimire û kurê wî, Sultan di şûna wî da rûdine. Rêvebirên dewletê piştî mirina Têmûrî baca li ser eşîrên kurdan zêde dikin. Sultan diçe Ezîrganê û ji milazim hêvî dike ku bacên li ser gel sivik bike. Lêbelê milazim wî diavêje girtîgehê û dûre cezayê îdamê didinê. Piştî girtina Sultên cara duyem eşîrên kurdan bêpêşeng dibin. Îcar dora serokeşîriyê dibe ya Xatê Xanimê. Wek serokeşîr Xatê Xanim tevî eşîrên girêdayî xwe ji bo berdana kurê xwe dixebite. Di berhemê da nivîskarî girtina Sultên, li ser bacan nelihevkirina Sultên û rêvebirên dewletê –ku meseleyeke sosyo-ekonomîk û herêmî ye- û hewildanên Xatê Xanimê yên bo berdana kurê xwe kiriye çarçoveya meseleyeke neteweyî û xwestiye li ser wê nasnameyê neteweyî ava bike (bnr. Sayım, 2020, r. 112; Ölmez, 2018, r. 61-62). Li ser vê bingehe nivîskarî kurd û tirk wek du nasnameyên neteweyî yên dijber ên nelihev raxistiye ber çavan. Heta dawiya berhemê bendewariyek di xwîner da çêdibe ku şerekî giran di nava her du neteweyan da derkeve. Lêbelê ji ber zîrekî, jêhatîbûn û rêzanîna Xatê Xanimê şerekî şênber dernakeve û Sultan tê berdana. Di çarçoveya mijara berhemê da li ser têkilî û ciyawaziyên neteweyî yên tirk û kurdan nivîskarî di şexsiyeta Xatê Xanimê da tîpolojîyê zayend-neteweyî ya jina kurd çêkiriye. Xatê Xanim wek jineke desthilatdar, pêşeng, dilpola, azad, xurt, qehreman, rêzan, wêrek, berxwedêr, aqilmend teswîr kiriye.

Di karakterîzasyona Xatê Xanimê da taybetmendîya herî balkêş, desthilatdarî, pêşengiya cîmaetê û taybetmendiyên li dor wê şewegirtî ne. Xatê Xanim wek serokeşîr eşîran bi rê ve dibe, li hember dijmin –rom- yekîtiya eşîrên kurdan saz dike. Ji aliyekî ve ji bo çareya dawîn mîna qumandarekê hemû eşîrên kurdan ji bo şerekî giran organîze dike, ji aliyê din ve bi aqilmendîya polîtîk ji bo çareserkirineke bêşer hewil dide. Nivîskarî di şexsiyeta Xatê Xanimê da jina kurd wek hikumdareke xwedî feraseta polîtîk û leşkerî derxistiye pêş.

Dikare bê gotin Evdilrehmanî, di çêkirina karaktera Xatê Xanimê da ji taybetmendiyên jinên kurd ên pêşeng, ên wek Adîle Xanim, Fatîma Xanima Reş, Pêrixan Xanim, Şemsî Xanim, Fasla Xanim sûdewar bûye. Li gor van Bruinessen jinên navborî –ji bilî Adîle Xanimê- encax piştî mirina mêrên xwe bûne pêşengên siyasî û civakî. Di mînaka Xatê Xanimê da jî heman rewş tê dîtîn, ew piştî mirina mêrê xwe û derdestkirina kurê xwe dibe serokeşîr. Hem mînakên dîrokî hem lehenga Xatê Xanimê jî destnîşan dike ku di dîroka kurdan da jin encax ji xwedêdanê yan jî bi rêya zewacê hatiye mercên bilind û hingê zayend êdî ji bo wê nebûye asteng. Jina li jor pîramîda civakî karîbûye bi kesayet û xurtbûna xwe têkeve pêşîya mêran û mêrên kurd serdestiya jineke weha wek rewşeke hetîketî hesab nekin. Mensûbiyeta malbateke elît jixweber ew jin derxistiye merceke bilind, maf û rûmet kiriye para wê û ew ji cezayên zayendî muaf kiriye (2013, r. 140-141). Li aliyê din gelek balkêş e ku hem jinên kurd ên pêşeng ên dîrokî û hem Xatê Xanim wek berdêla gihaştina mercên bilind û muafiyeta ji astengî û cezayên zayendî ji taybetmendiyên jinan(e) feraxet kirine, bûne wek mêran. Ew çawa li textên mêran rûniştine, herweha taybetmendiyên mêran li xwe kirine, rolên wan girtine ser xwe. Lewma jî di şexsiyeta Xatê Xanimê da temsîla jina kurd a pêşeng, xurt, azad ji temsîleke femînen gelek dûr e û temsîleke deynkirî ya mêran(e) ye. Ew şûngira mêr e û loma -wek mêran- dilpola ye. Pêşaniya wê ne kurê wê ye, xêr û aramiya cîmaetê ye. Wekî Kandiyoti amaje pê kiriye feraxeta jinê ji taybetmendiyên jinan(e) ji bo statuyeke bilind, dikare bi hişkiya pênaseyên çandî yên derbarê jinbûnê bê şîrovekirin (2013, r. 84).

Di *Xatê Xanimê* da Evdilrehmanî roleke mezin daye karaktera xwe: “dayika neteweyê”. Xatê Xanim çawa diya Sultanî ye weha jî wek “dayika neteweyê” hatiye simbolîzekirin. Nivîskarî ev rola alegorîk li ser zîmanê cîmaetê bêtir berceste kiriye. Dema biryara îdamkirina Sultanî derdikeve, hemû eşîrên kurdan ên Dêrsîmê tîni di hizûra Xatê Xanimê da dicivin û bi yekdengî dibêjin: “Em ji îro de li hêviya emirê te ne û em ê rojê ji her êlekê merivekî bişînin hizûra te, te çawa emir da, em ê wisa jî biqedînin. Xatê Xanim, diya me!” (r. 53). Berçav e nivîskarî ji dayika biyolojîk zêdetir giringî li ser “dayika neteweyê” daniye. Dayika biyolojîk ji bo avakirin û bihêzkirina dayika simbolîk kiriye amraz. Lewre jî ji bo xurtkirina rola simbolîk a “dayika

neteweyê” taybetmendiye berçav ên dayika biyolojîk sist kirine û leheng ji hestên dayikê dûr xistiye. Xatê Xanim, li çareseriyên digere ji bo kurê xwe bêyî şer ji îdamê rizgar bike. Lê ew, ne bi hestên dayikekê, bi sebir, pêşbînî, xemsarî, mentiq û polîtîk tevdi gere da ku aramî û aştiya cimaetê xera nebe. Heta ji ber vê sekna wê cimaet diheyire û di seranserê berhemê da hevalnava “dîlpola” wek taybetmendiya wê ya sereke tê destnîşankirin. Ew bi hest û tevgerên mêran(e) hatiye xemilandin. Texeyuleke hevşib di romana nivîskarî ya *Şer Li Çîya* de jî tê ber çavan. Kurê Zelîxeyê, Memo, ji aliyê desteya Şêx Zayîrî ve tê dîlgirtin û kuştin. Qasidên walîtîyê dema agahiyê didin Zelîxeyê, ew ewladiya Memoyî red dîke û nahêle ku Memo di gund da bê defînkirin. Zelîxe bi hestên dêtiyê tevnagere, şîna kurê xwe nake (r. 112-113). Ji ber ku Memo bi dîwana Romê ra hevalbendî kiriye û zilm li gel kiriye ji aliyê neteweya xwe û herweha dayika xwe ve tê redkirin. Nivîskarî di şexsiyeta Zelîxeyê da hestên neteweyî kirine pêşiya hestên dêtiyê. Tîpolojîya jineke neteweperwer a îdeal afirandiye û ew kiriye nimûneyeke herî berçav bo helwesta berzûbalakirina netewetiyê. Zelîxeyê ji bo lixwedîderketina neteweya xwe kurê xwe red û înkâr kiriye. Bi gotineke din di şûna berevaniya kurê xwe yê biyolojîk da berevaniya neteweyê kiriye, di şûna dayika kurekî kurdîroş da bûye “dayika neteweyê”.

Di vegêrana netewetiyê da bi piranî ji jinê ra rola dêtiyê hatiye tayînkirin, jin bûye temsîlkera “hêlîna neteweyê” (Nagel, 2016, r. 86). Ji xeynî zarokanîne hin taybetmendiye din ên dayikê di texeyulên neteweperweriyê da hatine bikaranîn. Bo nimûne, netewe, netewe-dewlet wek dayikeke hewcedarî parastinê hatiye sêwirîn (Saigol, 2016, r. 231-232). Welat wek dayik û bedeneke bi nexweşiyê giran ketî, qels û bêhal hatiye teswîrkirin (Najmabadi, 2016, r. 154). Ev mecaza dayikê bi giştî ji bo “hişyarkirin û jixewrakirin”ê hatiye bikaranîn. Sembolîzekirina welêt di şexsiyeta dayikeke nexweş da balê dikişîne ser zarokên wê -yanî endamên neteweyê- û peywîrên wan ên ji bo dayikê -yanî welêt-. Di gotarên netewe(tî)yê da bi giştî kurê dayikê ji bo berevaniya dayikê hatiye peywirdarkirin. Divê kurê wê, dayikê ji halê xirab û mirinê rizgar bike. Li aliyê din di vegêranên netewetiyê da “dayik” kurên mêrxas tînin, ew dayikeke fedakar û biêş e, şhadeta kurê xwe bi aramî û serbilindiyê pêşwazî dîke (Saigol, 2016, r. 237). Di çarçoveya şhadetê da mirov dikare analojîyekê di navbera axa welêt (gor/merzel) û hembêza dayikê da jî bike. Kurê şehîd, di axa welatê xwe da tê defînkirin ku mecazen hembêza dayikê ye. Li ber ronahiya van agahiyan em dibînin ku Xatê Xanim a dîlpola ji bo xweşiya kurên din ên neteweyê dikare kurê xwe yê heq feda bike û di axa welêt da defîn bike. Di mînaka Zelîxeyê da jî dayik, kurê xwe yê heq red û înkâr dîke ji ber ku wî peywîrên neteweyî bi cih neanîne. Zelîxeyê nehiştiye kurê wê di gund da -di axa welêt da- bê defînkirin, bi gotineke din hembêza xwe ji kurê xwe hêvişandiye.

2. Jina Kurd Wek Hilgira Biyolojîk: “Dayika Zarokan”

Aîdiyeta jinan a bi neteweyê ra bi zewacê û xasma bi anîna zarokên lawîn çêdibe, jin encax hingê bi awayekî sembolîk dibin perçeyê yekîneya neteweyî. Jin bi anîna zarokên lawîn ên wêrek û jêhatî, ji nû ve ruh dide neteweyê. Kurên wê di şeran da wek leşkerên çalak, wêrek, canfeda axa welatî diparêzin, di aştiyê da wek xebatkarên jêhatî xizmeta neteweya xwe dikin. Di vê çarçoveyê da dayiktî di projeyên neteweyî da wek “xizmeteke neteweyî” tê dîtin û bi saya vê xizmetê dahatûya neteweyê tê dabînkirin (Saigol, 2016, r. 235-236). Ji ber vê bi taybetî di rewşên aloz da rengêkî polîtîk li dayiktî û zarokanîne tê barkirin.

Di berhemên Evdilrehmanî da berhemîneriya biyolojîk a jinê di çend mînakên da tê raçavkirin. Di *Xatê Xanimê* da Xatê Xanim berî her tiştî diya biyolojîk a kurekî -Sultan- ye ku ev yeka di projeyên netewe(tî)yê da amaje bi berdewamiya malbatê û jê wêdetir a neteweyê dike. Piştî mirina bavî Sultan dibe şûngirê wî û serkariyê li eşîrên kurdan dike. Dema ew tê derdestkirin çarenûsa neteweyê dikeve xetereyê, di wê navberê da Xatê Xanim bi serkeftî statuya wî bi deyn werdigire. Lê piştî berdanê ew dîsa li pêgeha pêşengiya neteweyî rûdine. Evdilrehmanî di hin mînakên din da rola dayika biyolojîk di netewe(tî)yê da û pêwendiya zarokê lawîn û berdewamiya neteweyê bêtir bi eşkereyî teswîr kiriye. Di *Şer Li Çiya* da piştî destpêka şerê desteya Şêx Zayîr bi romê ra, rayedarên dewletê ji bo ku Şêx Zayîrî derdest bikin planan dikin. Mesela eşîra kirîvê Şêx Zayîrî sirgûnê Îzmîrê dikin ku Zayîr bê hawara wan û têkeve kemînê. Di rêya sirgûnê da bûka Ebûbekîr li ber zarokanîne ye, lê efserê artêşê nahêle ku ew bi hemlê xwe zarok bîne. Dema sirgûnê digihîjin gundekî, şervanên kurd ji jor guleyan dibarînin. Efser bi metirsiyê hingê destûr dide ku bûk bi hemlê xwe zarokê xwe bîne dinyayê. Bûk kurekî tîne dinyayê û navê Sirgûn lê dikin (r. 124-126). Li aliyê din nivîskarî di prologa romanê da bi awayekî berfireh behsa jin û dota kurd kiriye, pesnê wê daye. Taybetmendî û rolên wê vegêrane û bi gotinên “[dikare] zarokan bîne û jîndariya kurdeyatîyê bîdomîne. Dikare ku weke mirovên cîhanê herî eyan jî bixulîqîne” (r. 23) bal kişandiye ser zarokanîne. Zarokanîn wek taybetmendî, peywîr yan jî xizmeteke neteweyî ya jina kurd destnîşan kiriye.

Di projeyên netewetiyê da anîna zarokên lawîn qîmeta jinê zêde dike. Ev xaleke temasê ye di navbera netewetî û pederşahiye da. Di civakên pederşahî da çawa zarokên lawîn wek dewamkerên silsileyê malbatê tên dîtin, di projeyên netewetiyê da jî wek dewamkerên neteweyê tên dîtin. Di vê çarçoveyê da di berhemên nivîskarî da texeyula malbatê û zayenda zarokên malbatê balkêş e. Di texeyula nivîskarî da malbatên kurdperwer her zarokên lawîn ên qehreman hene, malbatên bav-xayîn jî bi giştî xwedî ewladên qîz in. Bi vî rengî di berhemên nivîskarî da bi hebûna zarokên lawîn berdewamiya malbatên kurdperwer bi berdewamiya neteweyê ra

hatiye hevyeckirin. Piştî bavî dê kur wek garantor berdewamiya malbatê û herweha ya neteweyê dabîn bike. Digel vê di malbatên bav-netewefiroş da malbat di rewşeke perçebûyî da û li ber jiholêrabûnê ye. Nebûna zarokên lawîn di malbatên nekurdperwer da bidawîbûna wan a jixweber îma dike. Li aliyê din wek leîtmotîfekê di hemû berhemên nivîskarî da qîzên malbatên bavxayîn gelek welatperwer û neteweperwer in. Ew bavên xwe red dikin û bi kurên malbatên îdeal ra dizewicin -Simbil bi Şêx Zayîrî ra, Xezal bi Qasimî ra û Zeynê bi Sultanî ra-. Bi vî rengî ew jî dê beşdarî anîna zarokên neteweperwer bibin. Digel karakterên xayîn ên mêr nivîskarî karakterên jin ên xayîn neafirandine. Hevjîn û qîzên mêrên nekurdperwer, bi taybetmendiyên aqilmend, xwedî hişmendiyeke neteweyî, gelhez afirandine.

3. Jina Kurd Wek Aqilmend, Pêşbîn, Neteweperwer û Şêwirmend: “Palpişt û Rêhevala Mêr”

Netewe di teorî û vegêranên edebî da bi piranî bi metaforên malbatê tê texeyulkirin (Najmabadi, 2016, r. 129) û malbat wek prototîpa neteweyê tê ber çavan. Projeyên netewe(tî)yê gelek giringiyê didin malbatê û hin berpirsiyarî û rolên diyar li endamên malbatê dabeş dibin. Di vê çarçoveyê da di her sê berhemên nivîskarî da malbateke kurdperwer hatiye texeyulkirin, hin taybetmendî û rolên diyar li dê û bavê malbatê hatine barkirin. Bo nimûne, bavên malbata kurdperwer di *Şer Li Çîya* û *Xatê Xanimê* da bi taybetmendiyên mêvanhez, pêbawer, merd, jîr, xwedîtecrube, birûmet, zana, navbeynkar, wêrek, adil û ji her tiştî giringtir kurdperwer hatine derpêşkirin. Xala herî berçav a bavê her du malbatan ew e ku hîn di zarokatiyê da nixrên kurdayetiyê hînî kurên xwe dikin, ji wan re dîrok û rewşa kurdan, dijminatî û zordariya dagirkerên kurdan vedigêrin. Kurên xwe bi hişmendiyeke neteweyî mezin dikin, şîretan li wan dikin ka dê çawa berevaniya neteweya xwe bikin (2011, r. 38-49; 2004, r. 15-16). Herweha di her du berheman da statuya jinê jî di malbatê da wekhev e. Jina kurd wek hevjin û dayik di her du berheman da bi rengdêrên kamil, aqilmend, rêhevala mêrê xwe, birêûrêbaz, zana, pêşbîn, bifesal û di heman demê da dilovan tê ber çavan. Diyar e nivîskarî di malbatên kurdperwer da rola perwerdekariyê daye bavî. Dayika malbatê jî bi rol û taybetmendiyên temamker, alîkar û şêwirmenda mêrî aniye pêş.

Di berhemên nivîskarî da yek ji rolên sereke ya jina kurd, şêwirmendî ye. Ew, bi giştî yan şêwirmenda mêr/hezkiriyê xwe yan ya kurê xwe ye. Di *Şer Li Çîya* da Şêx Emer, derbarê pêşeroja kurên xwe da bi tenê biryarê nade, fikrên Xezê Xanimê jî digire ber çavan. Di romanê da Xezê Xanim ne bi tenê derbarê pêşeroja kurên xwe da xwedî biryar e, herweha ew ji aboriya malbatê jî agahdar e û wek hesabdarekê hesaban dike. Rewşa aborî ya malbatê bi tenê rê dide xwendina kurekî. Şêx Emer ji her du kurên xwe dixwaze ku ew di nava xwe da biryarê bidin

ka dê kîjan biçe medreseyê. Tevî vê, fikrê Xezê Xanimê jî digire bi sedema ku ew dûre nebêje wan ew ber tiştêkî hesab nekiriye (r. 44-49). Herweha di heman romanê da Simbila yara Şêx Zayîr û keça Edo baweriya bavî bi xwe tîne ku tu tîkiliya wê bi Şêx Zayîr ra nîne û şixulên bavê xwe dipejirîne. Piştî bawerkirinê Edo wek hevkarê hikûmetê planên ji bo serkutkirina serhildana Şêx Zayîrî û tîkbirina desteya wî ji Simbilê ra vedigêre. Simbil jî ji aliyekî ve agahiyên wergirtî digihîne Şêx Zayîr, ji aliyê din ve ji bo gumana bavî biqedîne û baweriya wî qewîn bike kirinên Şêx Zayîrî û desteya wî reş dike. Bav, bi temamî ji keça xwe bawer dike û êdî her bi wê dişewire: “Niha keça min şewirdara min e, ew çî bibêje ez ji gotina wê dernayêm” (r. 158). Li ser zimanê hevjinê Edo, Nûrê (Werdek) tê vegêran ku demekê şewra Edo di destê wê da bûye, berî her kirinekê pê dişewirî. Ji ber vê jî wê demê di nava “birayên xwe yên Kurd” da birûmet û rêzdar bûye. Lê niha bi dijminan ra hevkarîyê dike, ji ber helwest û kirinên wî yên nelirê kurd ji wî hez nakin û wî red dikin. Tê dîtin ku nivîskarî amaje bi rastbînî û pêşbîniya jinê kiriye ku tîkiliyên erênî ava dike di nava endamên neteweyê da û guhpênedana şîretên wê ji bo mêrî dibe sedema hin rewşên nexweş. Di mînakê da jî ji ber ku Edo êdî qet bi jina xwe naşewire û şîretên wê guhdar nake (r. 157-158) ji rê derketiye, kirinên li dijî neteweya xwe dike û neteweyê ew ji cimaeta xwe veder kiriye.

Dijberiya lehengên erênî û neyînî -ku rêgezeke berbelav a realîzma sosyalîst e- di berhemên Evdilrehmanî da li ser bingeha modela malbatê hatiye çêkirin. Li hemberî her malbateke kurdperwer a îdeal, modela malbateke neîdeal hatiye bicihkirin. Di malbatên neîdeal da, bavê malbatê netewefiroş e û bi hemû taybetmendiyan xwe tîpên neyînî ne. Bavên netewefiroş çawa ji neteweya xwe ra nederust û xayîn in herweha bi hevjin û zarokên xwe ra jî li hev nakin. Çawa ku hezkirin û sêdaqeta wan bo welat û neteweya wan tune herweha hezkirin, rêzdarî, dilsozî û sêdaqeta wan bo hevjinê xwe jî nîne, girêdanekê tîkûz a hezkirin û baweriyê di nav wan û qîzên wan da nîne. Lêbelê beravajî bavên netewefiroş, hevjin û qîzên wan gelek neteweperwer û welatperwer in. Bi gotineke din digel zarokên bavên neteweperwer, yên netewefiroş jî tev neteweperwer in. Lewra berevajî bavî dayikên wan neteweperwer in, nîrx û hişmendiya neteweyî veguhezandine zarokên xwe.

4. Jina Kurd Wek Şervan û Berxwedêr: “Keça Neteweya Xwe”

Eliyê Evdilrehmanî, şervanî û berxwedêrî wek taybetmendiyeke jina kurd derxistiye pêş. Di vê peywendê da di berhemên nivîskarî da behsa qehremenî, berxwedêrî û herweha dilsozî, aqilmendiya jina kurd di şerên neteweyî da hatiye kirin. Di cîhana çîrokî ya *Şer Li Çîya* da nivîskarî li hember qehremenî û mîrxasiya mîrê kurd Şêx Zayîr, Simbil wek qîza kurd a qehreman, fedayî, berxwedêr bi cih kiriye. Di romanê da Simbil keça kurdfiroşekî ye, lê balkêş

e ku hîn di zarokatiya xwe da xwedî hest û ramanên neteweyî ye, canfedaya neteweya xwe ye. Ew û Şêx Zayîr di heman medreseya da dixwînin û li wir Şêx Zayîr ji ber taybetmendiya kurbûn û serfiraziyê bala wê dikişîne.

Nivîskarî di peywenda texeyula neteweyî, “tolhildana xwişk û birayê xwe”, berevanî û rizgariya welatî da hin taybetmendî, berpirsiyarî û rol dane ser keça kurd -Simbil- û ew îdealîze kiriye. Di vê çarçoveyê da dikare bê gotin nivîskarî bi giştî bi du sedeman karaktera Simbilê afirandiye: Yek bi piştgirî û helwesta jina kurd a kurdperwer zexmkirina hemaseta neteweyî û ya duyem birêkûpêkkirina serhildana Şêx Zayîrî. Ji vî alî ve Simbil hem ji bo hemaseta îdeolojîk û hem ji bo sêwirîna rêzebûyera romanê wek amrazêke fonksiyonel xuya dibe. Simbil di destpêkirina serhildana Şêx Zayîrî û serkeftina çalakiyên ewil da xwedî roleke diyar e. Ji ber hevalbendiya bavî bi waliyan û paşayên Romê ra Simbil hay ji plan û agahiyên veşartî yên dîwanê dibe û wan digihîne Şêx Zayîrî. Bi vî rengî planên dijmin betal dibin, Şêx Zayîr û desteya wî çalakiyên serketî pêk tînin. Simbil kirinên qirêj ên bavê xwe erê nake, ji bo betalkirin û pûçkirina polîtîkayên dîwanê û kiryarên bavî dixebite û alîkariyeke giring dide desteya Şêx Zayîrî. Bi vî awayî taybetmendiya berxwedêriyê digire ser xwe.

Simbil rojekê qirmeke mawzer diyariyî Şêx Zayîr, “lawê neteweya xwe” dike (r. 84). Di dûmahîka romanê da em dibînin ku serhildana Şêx Zayîr dest pê dike û ew ligel desteya xwe dikişe çiyayan. Hevalên wî dibînin ku Şêx Zayîr, “...qirma mawzera ku Simbilê pêşkêş dabû wî, ji xwe re kiribû edet, çeka xwe ji qibûrê derdixist, pê ra şa dibû, bîhn dikir û fena carina jî wexta razanê maç dikir” (r. 160-161). Bi vî rengî nivîskar evîna Simbil û Şêx Zayîrî derdixe pêş. Lêbelê evîna wan evîneke dualî nîne, evîneke sêgoşeyî ye. Li aliyekî evîna Simbil û Şêx Zayîrî, yanî evîna dinyewî; li aliyê din evîna wan a bo welêt, yanî evîna manewî mewzûbehs e. Di destpêkê da pêwendîya Şêx Zayîr û Simbilê bi evîna welêt dest pê dike, evîna dinyewî bi temamî li paş e. Lê dema ku rojekê reqîbek derdikeve navê ku bavê Simbilê dixwaze wê pê ra bizewicîne -ya rastî êdî di romanê da fonksiyona Simbilê ya gihandina sirên dewletê diqede- Simbil bi nameyekê ji Şêx Zayîrî dixwaze ku wê ji destê xayinan xelas bike. Hingê “[a]lava bengîtîyê” Şêx Zayîrî zevt dike û “mecbûr dibe kilîda sira xwe ya bengîtîyê ji xwe ra veke!” (r. 160). Evîna welêt, her du bengîyan digihîne hev û herî dawîn her du jî di oxira wê evînê da canê xwe didin. Evîna welêt û neteweyî ji bo wan evîna heqîqî ye, evîna dinyewî ya jin û mêrî di asta duyem da ye. Di evîna sêgoşeyî ya Simbil, Şêx Zayîrî û evîna wan a bo welêt da, ya serdest evîna welêt e. Evîna du karakteran ji bo diyarkirina berzahî û pîroziya evîna welêt, wek xaleke derbasîyê hatiye bikaranîn.

Di *Xatê Xanimê* da temsîla jina berxwedêr, di şexsiyeta Xatê Xanimê da bi zêdeyî hatiye bercestekirin ku temsîleke wê ya din -jina kurd a desthilatdar- xurt dike. Lêbelê di heman berhemê da afirandina Zeynê wek jineke berxwedêr gelek balkêş e. Lewre ewil Zeynê bi taybetmendiyan nerîtî û pederşahiye hatiye texeyulkirin. Ew bi tenê bi wesfên wek jina Sultan û bûka Xatê Xanimê di nava rêzebûyeran da xuya dibe. Tevger û taybetmendiyan wê li gor pîvan û taybetmendiyan nerîtî yên bûka kurd hatine çêkirin. Ew wek bûka malê kar û barên malê dike, xizmeta xesû, mêrê xwe û mêvanan dike û hwd. Ew heta derekê bi tamamî bêdeng e û di rengê figuranekê da ye. Bi tenê bi taybetmendiya jintî û bûktiyê, bi peywira xizmeta malê û hezkirina Sultanî car caran tê ber çavan (r. 30, 44, 48, 54). Piştî ku Xatê Xanim wê bo hawarê dişîne mala bavê wê, xeslet û karakterê Zeynê bi awayekî din tê pêş. Di rêzebûyer, teswîr û diyalogên li dor mala bavê da bi giştî bal hatiye kişandin ser edet û toreyên xirab ên berê yên wek qelend û bêqîmetiya qîz û jinan û ew ji perspektîfa Zeynê hatine rexnekirin. Herçiqaş Zeynê rexne bike jî ew dîsa li gor qalibên nerîtî yên civakî tevdigere. Mesela di hizûra bavê xwe da naaxive û yekser hawara xwe nagihîne wî. Bi amraza dayika xwe sedema hatina xwe digihîne bavî. Dema bav tê odeyê, “Zeynê ji şerma bavê xwe” ji odeyê derdikeve (r. 59). Herweha bav bi navbeynkariya Fatê Xanimê gotinên xwe digihîne keça xwe. Ji gotinên bavî, Zeynê fam dike bav derdê wê derman nake û di ser da bi fêlbazî li dû hesabên xirab e wekî piştî mirina Sultên bo qelend keça xwe bide yekî din. Li ser vê Zeynê bav û dêya xwe red dike. Ew herweha kirinên nebaş ên bavê xwe dinirxîne û digihîje wê qeneatê ku ew bi neteweya xwe ra xayîn e (r. 60-62). Lewra bi hêrs û qehr destvala vedigere mala xwe. Nivîskarî ji vir û şûn da Zeynê bi taybetmendî û tevgerên dijberî yên berê texeyul kiriye. Ev veguherîna radîkal a karakterê li ser zimanê wê wiha vegêraye: “Min hetanî roja îroyîn bûktî ji herkesî re dikir, çimkî Sultanê tayê tenê li malê bû. Roja îro ez jî di mala xwe de Sultan im. Ji şermkirinê tukes tiştêkî nade min.” (r. 62). Ew lê zêde dike: “Heta deqîqeya min a paşîn ez ê bona berdana Sultên tevî Kurdan şer bikim.” (r. 62). Ev biryar, tevgerên Zeynê diguherîne. Ew êdî ne bi tevgêrana bûktiyê, lê bi hêrs û bêşerm tevdigere, diçe “nava koma mêran” û “li cem Xatê Xanimê rûdine”. Hemû cimaet di tevgerên wê da şaş dibin. Xatê Xanim xwe zevt nake û bi bertek sedema guherîna wê dipirse. Bersiva Zeynê sedema guherîna xeslet û tevgerên wê eşkere dike: “Bibexşînin ku min şerm bi carekê ve avêt. Helbet, bi adetên bav û kalan ev yek ne lazimî jina Kurd e, lê rojên qalmeqalmên giran, ev yek lazim e û ferz e.” (r. 63). Wek sedema bingeîn jî fen û fêl, kirinên xirab ên bavê xwe destnîşan dike (r. 63). Piştî eşkerebûna sedema veguherîna tevgerên Zeynê, li ser zimanê Xatê Xanimê ew veguherîna radîkal tê erêkirin: “Jina Kurd di hemû qalan de darpiştê mêrê xwe ye. Lawo, bi dû van mêranîyên te re, tu jî yeka nola Sultên î.

Tu jî tevî cimaeta me bona şixulê Sultên şer bike, ka bê heta wê çaxê çi dibe.” (r. 64). Herçend Xatê Xanim bêyî şer Sultên bide berdan û karaktera Zeynê di bin siya karaktera Xatê Xanimê da be nivîskarî bi veguherîna radîkal û biryara şerkirinê ya Zeynê berxwedêrî û amadebûna bo şerî kiriye taybetmendiyeke bingehîn a jina kurd. Diyar e wek temsîla jina desthilatdar û pêşenga neteweyê, temsîla berxwedêriyê jî bi deyn li jina kurd hatiye danîn. Lewre wekî ji gotinên wê jî diyar e Zeynê encax di “rojên qalmeqalmên giran” da taybetmendiya berxwedêriyê dide ser xwe. Ev jî diyar dike ku temsîla jina kurd a berxwedêr, rol û fonksiyeneke alîkar û palpiştîyê heye. Herwekî din Zeynê di şûna mêrê xwe da rûdine û pê ra jî taybetmendiyan wî li xwe dike. Bûktiyê û şermê, yanî taybetmendiyan nerîtî yên jintiyê dide aliyekî û dibe wek mêran. Bi gotineke din ew ne bi taybetmendiyan jinan(e), bêtir bi yên ji mêran deynkirî dibe temsîlkara berxwedêriyê.

Ji xeynî berxwedêriyeke hisî û îradeyî, daxwaz û amadebûna jinê bo şerî di berhemên nivîskarî da karakterên jin ên şervan jî hatine sêwirîn. Temsîla jina kurd a şervan herî zêde di romana *Şer Li Çiya* da heye. Piştî çûyîna çiyê, Simbil jî tevî desteya Şêx Zayîrî dibe. Ji devê Şêx Zayîrî hatiye vegêran ku ji xeynî Simbilê di desteyê da gelek jinên din hene (r. 246). Lêbelê herçiqas behsa hebûna şervanên jin û lehengiyan wan hatibe kirin jî di şeran da çalakî û şervaniyan wan berceste nebûye. Bi tenê ber bi dawîya şerî nivîskarî behsa desteya jinan kiriye û di şexsiyeta Simbilê da berxwedêrî û şervaniya jina kurd di nava rûdanan da aniye ber çavan. Di dawîya şerî da desteya Şêx Zayîrî têk diçe, desteya ku Simbilê lê efserî dikir jî neçar dibe li hinda zagekê -ku Şêx Zayîr jî tevî desteya xwe di hundirê wê da ye- qeleceyekî çêbike. Leşker êrişî qeleceyê dikin, lêbelê dixwazin Simbilê bi saxî derdest bikin. Lewma jî apê wê, Evdilmecîd wek navbeynkar dibêje Simbilê ku ew êdî şer neke, teslîm bibe û sozê dide ku dê tiştêkî pê nekin. Simbil bi xapê bi teslîmbûnê qayîl dibe, lê dema apê wê ber bi wê ve tê wî dikuje. Herweha ji bo ku nekeve destê dijmin guleya dawîn di serê xwe da diteqîne (r. 310-313). Dema Şêx Zayîr vê rûdanê dibîne ji aliyekî ve hêrs û xemgîn dibe, ji aliyê din ve ji bo ku “helala wî û qîzên hevalên wê dil neketine destê qetilkaran” (r. 313) şa dibe. Di prologa romanê da jî nivîskarî teslîmnebûn û bi fişenga dawîn xwekuştina jina kurd wek rawesteke giştî ya jina kurd vegêraye (r. 22). Bi vî rengî berxwedêrî wek taybetmendiyeke giştî ya jina kurd pêşkêş kiriye.

Di romana *Gundê Mêrxasan* da jî em rastî jina kurd a berxwedêr û şervan tînin. Vegêr dema behsa şervanî û azadiheziya kurdan kiriye bi taybetî bal kişandiye berxwedêrî û şervaniya jina kurd. Li gor vegêrî hemû dinya şahid e ku jina kurd di rojên xirab da bûye palpiştî neteweya xwe. Wê, “[t]îving hildaye, bi mêran re bi tevayî li çiyayan, li miqabilî dijmin şer kiriye.” (r. 51). Di romanê da di şerê Îran û kurdan da kurd hilkişiyane çiyayê Xezalê. Li wir tevî mêran

“jin û qîzan tiving hilda[ne]” (r. 52), sînorên xwe parastine. Berxwedêrî û şervaniya jina kurd bi giştî di karaktera Gogê da hatiye temsîlkirin. Gogê di şerî da Riza Efendî têk dibe ku xayîn û dijminê kurdan e û çav berdaye Gogê (r. 43-48).

Di *Gundê Mêrxasan* da nivîskarî bal kişandiye dijberiya jina kurd a berxwedêr û bavê xayîn. Di diyalogekê da jina kurd weha teswîr kiriye: “...jina Kurd li ber her tehlî û tengasiyên mêrê xwe sekiniye. Roja ku dibe ceng, ew mîna bira li pişta mêrê xwe disekine. Dikute, tê kutan. Dikuje, tê kuştin... Îro dota Kurd li pişta cimaeta xwe sekiniye, seba azayiyê û bextewariya paşwextiyê, heta li miqabilî bavê xwe şer dike.” (r. 193). Xuya ye teswîr û pesinandina jina kurd bi nasnameya wan (Seyari, 2020:108) hatiye kirin. Li aliyê din nelihevkirina îdeolojîk a bav û qîzê xaleke hevpar a berhemên nivîskarî ye (Sayım, 2020, r. 131). Nivîskarî bi dijberiya bavê xayîn û qîza welatparêz xwestiye bide zanîn netewe(tî) nirxa herî bilind e. Eger ji bo wê xizmetê nekin tîkiliyên malbata pederşahî dê bîn serûbinkirin. Ev rewşeke paradoksî ye ji ber ku tê îdîakirin jinên kurdperwer ji bo nirxên gelî şer dikin, lê li aliyê din ji nirxên gelî û rolên zayenda civakî -ku otoriteya bavî bê lêpirsîn û gumanê qebûl dike- tî dîrxistin (bnr. Yalçın-Heckmann ve van Gelder, 2016, r. 335).

Herçend nivîskarî jina kurd bi rengûrûyekî berxwedêr û şervan texeyul kiribe jî ew her tabîî mêr hiştiye. Ji vî alî ve texeyula nivîskarî bi rastiyan civakî û dîrokî ra li hev e. Lewre di bizav û dozên neteweyî yên kurdan da jin di asta duyemîn da ne, ew bi giştî bûne alîkar û palpişta mêran. Statûyeke wan a pêşengiyê nebûye (bnr. Mojab, 2013, r. 123-127). Texeyula jina kurd a berxwedêr û şervan di berhemên nivîskarî da ji rol û fonksiyoneke alîkar û palpiştiyê wêdetir neçûye. Di vê peywendê da di berhemên nivîskarî da -bi tesîra polîtîkayên sosyalîzmê jî- ji hin aliyan ve jin û mêr wekhev hatine texeyulkirin. Digel vê di rêzebûyer û rûdanan da jin her li paş e, pêşeng û aktorên esas mêr in. Wekî rastiya dîrokî û civakî berxwedêrî û şervaniyê, azadî û wekheviyeke mitleq bexşî jina kurd nekiriye.

5. Jina Kurd Wek Hilgira Çand û Namûsa Neteweyê/î: “Jina Kurd a Xas”

5.1. Jina Kurd wek hilgira çand û nerîte

Di civaka kurdan da girêdayî çanda nerîtî taybetmendî, tevger, karbeşî, erk û rolên cuda li jin û mêran hatine ferzkirin. Ev yeka zayenda civakî bi awayekî qatqatî diafirîne. Di nerît û jiyana kurdan da zayenda civakî tevî zayendên dijber di navbera hev-zayendê da jî mewzûbehs e. Li gor hin taybetmendiyên -zewac, zarokanîn, sal- erk û tevgerên cuda li jinê hatine barkirin. Di tîkiliya bûk û xesûyê da ev yeka bi eşkereyî tê dîtin. Bûk -bi taybetî yên nû- wek erkeke zayenda civakî li cem mêrên malê yên jê mezintir, tî û xezûrê xwe rûnane, xwarinê naxwe, naaxive, ji

zarokên xwe hez nake. Her di hundir da ye, bitenê dernakeve derve û ji hemû karên malê berpirsiyar e. Kontrolkirina bicihanîna erkên bûkê di bin berpirsiyariya xwesûyê da ye. Xesû heta asteke bilind ji erk û pêwîstiyên zayenda civakî azade dibe û bi rihetî dikare hem têkeve civata jinan û hem ya mêran. Ji vî alî ve jina gihîştibe statûya xesûbûnê, dibe wek miroveke navzayend. Ew di cimaeta mêran da rûdine, pûte bi fikr û gotinên wê tê kirin, tesîra wê li ser zewaca kurê(n) wê dibe û hwd. Eşkere ye di civak û çanda kurdan a nerîtî da qîz û bûk zêde di rol û erkên tepisandî û hişk ên zayendî da hatine asêkirin, dayiktî -bi taybetî dayiktiya lawan-heta derekê wan rol û erkan sist dike. Lêbelê bûkanîn, yanî statûya xwesûbûnê jinê ji rol û erkên tepisandî heta asteke bilind rizgar dike, lê îcar roleke din lê bar dike: Kontrolkirina bicihanîna rol û erkên zayendî ji aliyê jinên ciwan ve. Di vê çarçoveyê da têkiliya xesû û bûktiyê li ser hiyerarşiyekê ava dibe (bnr. Yalçın-Heckmann, 2012, r. 217-219; Çağlayan, 2017, r. 42; Suvağci, 2021, r. 765). Di *Xatê Xanimê* da têkiliya bûk û xesûyê dikare di bin ronahiya van agahiyan da bê nirxandin. Tevî ku nivîskarî xwestiye statûya jina kurd di asteke bilind û îdeal da, bi mêran ra wekhev destnîşan bike jî cih bi cih nekariye newekheviyên zayendî binuximîne. Di berhemê da bûka malê, Zeynê wek bermalekê ji karên malê û xizmeta xesû û mêrê xwe û mêvanan berpirsiyar e, di cimaetê da rûnane, naaxive. Lêbelê *Xatê Xanim* karaktereke gelek serdest e, pêşanga hemû cimaetê ye, gotin û biryara wê qeder û dahatûya hemû cimaetê diyar dike. Herweha serdestî kur û bûka xwe ye, li ser wan xwedî biryar û hikum e. Sultan derbarê rewşa xwe da bi Zeynê qet naşêwire, fikrê wê napirse. Lê wê wek bermalekê dişîne cem diya xwe, “[h]ere gazî diya min bike, bila bê, bê çi şêwr û rayê dide me” (r. 18). *Xatê Xanim* tê, jixwebawer temiyar li kurê xwe dike. Herweha *Xatê Xanim* wek hikumdar û qumandarekê di cimaetê da rûdine, cimaetê bi rê ve dibe. Dema mêvanên nû tîn cimaetê ji bûka xwe, Zeynê daxwaz dike ku xizmeta wan bike (r. 30). Berçav e têkiliya xesû û bûkê li ser zemînekê hiyerarşîk e.

Di civaka kurdan da biedebbûn û biterbiyebûn wek tevgerê zayendî li ser jinan hatiye ferzkirin (Bayezîdî, 2010, r. 104). Herçiqas jinên elît, jinên salmezî -bi taybetî dayikên kuran- ji hin rol û erkên zayendî azade bin jî tevgerên biedeb wan mutebertir dike. Di *Şer Li Çiya* da Xezê Xanim, wek jineke rêzdar hatiye pênasekirin û hatiye diyarkirin ku ew bi taybetî beşdarî çareserkirina pirsgerêkên dijwar ên êl û eşîran dibe. Hatiye vegêran ku “Xezê Xanim cahil bû! Lê kirinên wê yên porspîyan bûn” (r. 36) û di dewamê da cixarekêşana wê bi berfirehî hatiye teswîrkirin. Ev teswîr, teswîrên seyyahên Rojavayî bi bîr dixwe ku jina kurd di îmajê gelek azad û serdest da destnîşan dikin. Lê hema piştî wê teswîrê Evdilrehman karakterê bi awayekî din teswîr dike. Xezê Xanima ku “şahî sekinîbûya, padişayî sekinîbûya, wê gotar dida” (r. 36)

îcar bi tevgerên zayendî xuya dibe: “Xezê tu wext li jorî mêvan û gelî de rûnedinişt. Ew her dem li jêrê û li aliyê çepê rûdinişt û wexta ku gilî dihate ser wê, dest bi bersîva xwe dikir” (r. 37). Biedebiya karakterê di romanê da ji aliyê cimaetê ve tê teqdîrkirin û dibêjin: “Şîrê vê jinikê bi rûmêtî û helalî ye” (r. 37). Ev mînak piştrast dike ku di gotara netewetiyê da jin tê berzûbalakirin, lêbelê di jiyana rojane da di têkiliyên pedersahiyê û erkên zayendî da tê asêkirin (Yalçın-Heckmann & van Gelder, 2016, r. 350). Bicihanîna rol û erkên zayendî, ji aliyê civakê ve bi kêfxweşî tê pêşwazîkirin.

Di rojên taybet da jî karbeşiyêke zayendî tê dîtin di nerîta kurdan da. Di şînên kurdan da jin guliyên xwe jêdikin, bêtir digirîn, reş girê didin (Bayezîdî, 2010, r. 50). Di şînan da li ser miriyan vegêrana zêmaran bêtir wek karê jinan tê zanîn. Jin li ser miriyan hestên xwe yên keser û şînê, derd û xemên xwe vedigêrin (Allison, 2013, r. 255). Lewma zêmar dikare wek cureyêke “folklorî jinan”; jinên reşgirêdayî, porkurî û bigirî di çanda kurdan da wek semboleke xemginiyê bînin binavkirin. Di berhemên Evdilrehmanî da jî ji bo têkçûyîn û şehîdên neteweyî girî û reşgirêdan wek erk û taybetmendiyêke jinan xuya dibe. Di *Gundê Mêrxasan* da di şerê Îranê û eşîrên kurdan da kurd têk diçin û gelek fedayiyên kurd dimirin. Teswîra şîna fedayiyên kurd bêtir bi tevgerên jinan hatiye kirin: “Jinan reş wergirtin, guliyên xwe jê kirin, sûretên xwe qelişandin...” (2012, r. 64).

Di berhemên nivîskarî da mêr bi xeslet û erkên jorîn nayên dîtin. Ev dikare bi feraseta patriyarkalîzmê bê şîrovekirin ku newekhevî û ducemseriya zayendî ava dike. Di patriyarkalîzmê da jin û mêr wek du zayendên dijber tînin însakirin. Mêr bi taybetmendiyên parêzger, hêzdar, çalاک, têkoşer, cîhangîr; jin bi taybetmendiyên pasîf, bêhêz, neçalak, pêwîstî parastinê tê texeyulkirin (Yekdeş, 2008, r. 120). Herweha bêtir hestên navxweyî li jinê, mentiq û hestên derveyî li mêrî hatine dabeşkirin. Însakirin yan jî veînsakirina patriyarkalîzmê ya ferhengî û wateyî di zimanê kurdî da, deravêtiyêke vê dabeşkirinê ye. Di kurdî da bêjeya “jinê” wek tirsonek, qels, bêderman; beravajî wê bêjeya “mêrî” wek xîret, dilawêr, wêrekî tê pênasekirin. Cîhana jin û mêran wek du cîhanên dijber hatine saz kirin û nayê xwestin ku ew ji sînorên zayendî derkevin. Derketina yekî/ê ji sînorên zayendî bêje û wateyên nû yên patriyarkalî diafirîne: wek jinanî, jinreng, kiçanî, kuranî, dêlekuranî û hwd. (Hassanpour, 2013, r. 319-322). Di vê çarçoveyê da di berhemên nivîskarî da li jinê barkirina kar û barên şînê yên wek girî, reşgirêdan û vegêrana zêmaran divê wek encama hevyeckirina jinê bi hestên navxweyî û wateya qelsbûnê bê nirxandin. Nayê hevîkirin û xwestin ku mêrek bigirî, reş girê bide û li ser miriyan zêmaran vegêre. Lewra ev ne kar û barên mêran(e) ne û mêran ji sînorên zayenda wan derdixe û qels dide nîşandan.

Bi taybetî di *Gundê Mêrxasan* da nivîskarî, cil û bergên jinên kurd bi hûrgilî teswîr kirine û edetên dîlanên kurdan ên bêtir girêdayî jinan vegêrane. Di dîlanê da “[q]îz, bûk û jinan kincên awazawazî li xwe kiribûn, qolên zêran li ser kofî û eniyên xwe nitirandibûn” (r. 198). Bi vî rengî jin wek nîşaneyê ciyawaziyên neteweyî tê xuyakirin. Nivîskarî behsa birina pişt perdeyê ya bûkan, edetên xwarina dîlanê, stranên ji aliyê jin û qîzan ve li ser bûkan tîn gotin, xemginiya dê û bavê bûkê kiriye (r. 203). Herweha nivîskarî, edetên derbarê birina bûkê ya mala nû da veguhestine ku jin tê da hem bireser (bûk) e û hem jî beşdara sereke (xesû) ya bicihanîna wan edetan e (r. 206). Bi vî rengî nivîskarî, jin bi roldîtina navendî di edetên kurdan da wek hilgira çandî derxisteye pêş.

5.2. Jina Kurd wek hilgira namûsa neteweyê/î

Bi awayekî dubare em dikarin bibêjin xaleke hevpar a pederşahî û netewetiyê, texeyula malbatê û giringpêdayîna zayendîtîya jinê ye. Di pederşahiye da sermiyanê malbatê mêr e, jin û mêr li gor zayenda xwe tevdigerin, parastin û namûsa endamên jin peywira mêran e. Di netewetiyê da jî heman modela malbatê dibe temsîla neteweyê. Hem di pergala pederşahiye û hem di bizav û siyaseta netewetiyê da jin di bin tehekuma maskulen da ye, lêbelê jin tê berzûbalakirin jî. Ji ber vê giringiyeke zêde li ser zayendîtî û namûsa wan tê dayîn. Temsîla welêt wek jinekê -dayik, bûk, keça xweşik- esasen bi analojiya netewe û malbatê ra û namûsa jinê ra têkildar e. Bi nêrîna mêrên nerîtparêz jin temsîlkarên namûsa malbatê û neteweyê ne û bi xwe jî parêzvanên malbatê û neteweyê ne. Di vê peywendê da namûsa jinê, bi gotineke rasttir destdirêjiya li jinê, hetîketiya mêr, malbat û neteweyê ye (Nagel, 2016, r. 84). Di berhemên Evdilrehmanî da jî welat wek jinekê hatiye texeyulkirin û destdirêjiya li jina kurd wek pîrsgirêka mêran hatiye dîtin. Di berhemên nivîskarî da yekcaran welat dayik e ku ji lawên xwe yên têkoşer ra bûye starek, di roja teng da ketine “paxila” wê (2011, r. 320) yan bûye hembêza dayikê: “...bi hezaran şoreşvanên mêr û jin bona azadbûn û serbestîya neteweya xwe şehîd ketine, heta hetayê di paşila Girîdaxa dayik de serê xwe danîne” (2011, r. 340). Yekcaran jî bi qasî bûkekê xweşik e, “...mîna bûka Kurdan a bi xêlî” (2004, r. 14) hatiye xemilandin û “...bi bedewiya tebîetê ve mîna bûkeke Kurdan a dêrewazî” (2012, r. 197) ye. Çawa ku di texeyula nivîskarî da cografyaya welêt hevşibê jinê ye, namûs, zayendîtîya jinê û destdirêjiya li jinê jî bûye meseleyeke neteweyî. Mesela di *Şer Li Çiya* da desteya Şêx Zayîrî bi alîkariya pasewanekî -Xosrov- dê girtiyekî kurdperwer -Elî- ji girtîgehê birevînin. Şêx Zayîr encamên mihtemel ên revandinê difikire ku dibe Xosrov jî bê derdestkirin û kuştin. Ew derbarê namûsa jinên malbatê yên dê bêmêr bimînin da difikire û li çareseriyên digere. Weha vedigêre ji dayikê ra: “...herdu keçên te cahil in, min bibexşînin. Tirk çi bixwazin wê bikin, dibe namûsa me re... Roja kifşkirî ez ê wisa bikim wekî

lawik bên we bibine cîhekî bê talûke ku namûsa me di cîyê xwe de be” (2011, r. 117). Berçav e çawa di civaka nerîtî da mêrê malbatê namûsa jinê diparêze, di peywenda neteweyê da namûsa jinê bûye namûsa neteweyî û meseleya têkoşerên lawîn. Di cîhekî din ê romanê da gundî agahiyan ji Şêx Zayîr ra dişînin ku leşker bi ser gundan da digirin, zilm û zordariyê dikin. Ji bo rastdêranê Şêx Zayîr desteyeke biçûk dişîne nava gundan. Li gundekî dengê hawar û gaziya jinekê tê canfedayîyan. Canfedayî dibînin ku sê cendirme hewil didin tecawizî keçikeke kurd bikin. Canfedayî xwe bi hawara keçikê re digihînin û tecawizkeran derdest dikin. Hingê keçika rizgarbûyî, “...ber bi xwînmijan diçe, tû dike rûyê wan, her yekî çend şermaqan lê dide û paşve tê cem canfidayîyan, wan maç dike” (r. 124). Rûdan, wêneyekî hevrenge di texeyula xwînerî/ê da çêdike ku di şerên neteweyî da pircaran tê dîtin. Dipeyîtine ku di şerên neteweyî da jin dibin qurbanên êrîşên cinsî. Di şerên neteweyî da têgiha namûsê dibe sedema şabûn û serbilindiya yê têkbirî û hetîketiya yê têkçûyî. Dijmin dixwaze serkeftin û serdestiya xwe di ser bedena jinê ra destnîşan bike. Lewra qirêjkirina namûsa jinê, tê wateya qirêjkirina netewe û welêt. Jidestçûyîna namûsa jinan rûreşî û hetîketiyeke mezin a neteweyî ye, pêwîst e tol bê hilanîn (Saigol, 2016, r. 250-251). Di mînakê da keçik heta deqîqeya dawîn li ber xwe dide û şervanên kurd tên wê û namûsa wê rizgar dikin. Bi vî rengî namûsa netewe û welêt tê rizgarkirin, rê li ber rûreşî û hetîketiya neteweyî tê girtin. Bi rizgariya namûsê, hevsengiya têkbir-têkçûyî, şabûn-hetîketiyê beravajî dibe. Bi tûkîrin û şermaqên keçikê, hetîketî dibe para aliyê din.

6. Pesinandin yan Biçûkxistin: “Jina Kurd a Mêrxas”

Eliyê Evdilrehmanî di berhemên xwe da tîpolojîyeke îdeal a jina kurd çêkiriye û ew zêde pesinandiye. Lêbele gelek balkêş e di pesinandina karakterên jin de zimanekî zêde mêrane bi kar anîye. Ji aliyê qehremenî, tirsnezani û wêrekiyê ve jin hertim bi xeslet û tevgerên mêr(ane) teswîr kiriye (bnr. Ölmez, 2018, r. 57). Bo nimûne; serokeşîr ji bo qehremaniya wê Gogê ji eniyê maç dike û weha pîroz dike: “Eferim, mêrxasa min, dota Kurdan!” (2012, r. 47). Herweha nivîskar, daxwaza Simbilê bo beşdariya li desteyê ji devê Şêx Zayîr weha şîrove dike: “Lê wisa jina Kurd jî mêrxas e.” (2011, r. 160).

Herwekî din di civînên giregirên êlê da Xatê Xanim hestên xwe yên dayikiyê vedişêre. Lewre “wê dixwest mêrxasiya jina Kurd bide kifşê û di ber dilê wan de bihata” (2004, r. 26). Ji ber vê rawestê cimaet derbarê wê da weha difikire: “Welleh ev jinika, mêrxas e” (2004, r. 28). Herweha dema bi hewildanên wê Sultan tê berdandina cimaet bi yekdevî bi gotinên wek “[c]anim, jinik mêr e, ne jin e...” (2004, r. 75) pesnên Xatê Xanimê didin.

Mirov dikare teswîra qehremeniya jinê bi têgihên mêrane ji du aliyan ve binirxîne. Ya yekem: Hem di warê ferhengî û hem di warê wateyî da zimanê kurdî di însa û (ve)berhemanîna pederşahiye da amrazeke rewa ye. Bo nimûne, di kurdî da sifetên taybetmendî û tevgerên jin û mêran bi mîsogerî ji hev hatine veqetandin. Di ferhengên kurdî da bêjeya “mêr”î (zilam, piyaw), bi taybetmendiyan wêrekî, mêranî, mêrane, netirsî, dilawêrî, merd, nêr, qewîn ra hevyeke hatiye dîtin; bêjeya “jin”ê, ji gelek aliyan ve wek dijberî “mêr, zilam, piyaw” hatiye dîtin. Bêjeya “jin”ê, bi bêjeyên wek “zeîf, bêhal, bêzar, mê, tirsonek” hatiye ravekirin. Di kurdî da eger hewce bi îfadekirina wêrekî, xurtî, netirsî û qehremaniya jinê bê dîtin bi têgihên mêrane tê kirin (Hassanpour, 2013, r. 319-320). Herwekî di îfadeya “[c]aba heft mêra dide” da tê dîtin cengawerî û xurtbûna jinê bi ya mêran tê qiyaskirin û pênasekirin. Herweha jina jêhatî û wêrek, bi aîdiyeta mêrekî tê binavkirin wek “keçebav” (Alakom, 2013, r. 80). Ya duyem: Di texeyula nivîskarî da welat bi jinê ra hevyeke hatiye dîtin û ji hin aliyan ve jin bûye temsîlkara welêt. Di texeyuleke bi vî rengî da netewe ji mêran pêk tê û nasnameya neteweyî li ser yekîtî û palpiştiya mêran ava dibe. Netewe-dewlet, -di rewşa kurdan da nasnameya neteweyî- herçiqas li ser modeleke nû ya civakê saz bibe jî rolên nerîtî yên li jinan barkirî di şeweyên modern da didomîne. Qalibên tevgerên zayendê êdî di şûna dîn yan nerîtê da ji aliyê netewe-dewletan -di rewşa kurdan da bizavên neteweyî- ve tîr diyardin (Berktay, 2012, r. 154). Di berhemên nivîskarî da gelek caran ev texeyula zayendparêz tê berçavkirin. Nivîskarî di vegêrana şer û serhildanên neteweyî da zimanekî gelek maskülen bi kar aniyê û taybetmendiyan mêran(e) li neteweyê bar kiriye. Wî gelek caran ligel bêjeya “netewe”yê û “kurd” navdêr û hevalnava “mêrxas” bi kar aniyê. Em geh dibînin “...Kurd fena mêran ber wê doza xwe dikin. Bi vê yekê ve navê mêrxasiya neteweya me wê li dunê belav be” (2011, r. 212), geh dibînin hinekan “...navê ‘Tirkên çiya’ daniye ser wê neteweya mêrxas” (2011, r. 340-341), geh dibînin pêşengên kurdan berî mirinê dixwazin cara dawîn “... çiya, mêşe, gelî û qeleçên Kurdên mêrxas” (2004, r. 16) bibînin, geh jî dibînin ku endamên neteweyên din bi gotinên “[w]eleh Kurd zor in, hundirê wan pola ye. Eferim ji we miletê mêrxas re!” (2012, r. 91) pesnên kurdan didin. Di vê rewşê da ku netewe bi mêrxasiyê hatiye pênasekirin, eşkere ye jin û xesletên jinan(e) ji netewe(tî)yê hatine vederkirin. Ev yeka taybetmendiyeke hevpar a netewetî û pederşahiye ye. Lewre di civakên pederşahiye da jî jin û xesletên jinan(e) biçûk tîr dîtin, qeder û berdewamiya malbat û civakê girêdayî endamên mêr tê qebûlkirin. Di *Şer Li Çiya* da Edoyê kurdfiroş ji aqilmendî û jêhatîbûna keça xwe, Simbilê gelek dilşa ye, lêbelê zayenda wê ne bi dilê wî ye. Lewre weha vedigêre: “De bila heft mîrên mirazan re tu kur bûyayî. Te dê dewsa min bigirta û di cîhanê de derdê min ê qet tunebûna, lê...” (2011, r. 145). Berçav e di civaka

pedersahiyê da jinek çiqas bi taybetmendiyên erênî hatibe dorpêçkirin jî zayenda wê wek kêmasiyekê tê dîtin.

Di berhemên nivîskarî da jin bi tevgerên xwe jî wek mêran in. Wek mînak, di *Xatê Xanimê* da “Xatê Xanim bi mêranî” (r. 27) disekine, “[d]ergê qaymeqamtiyê bi mêranî” (r. 74) dikute; Zeynê “bi forma mêran” (r. 62) li hespê xwe siwar dibe û “bi forma mêrê mewetê li derê malê peya” (r. 63) dibe. Di *Gundê Mêrxasan* da “Gogê bi mêranî” (r. 105) dikeve hundir, Xezal “bi mêranî tevî wî şerî dibe” (r. 181), jina kurd di şeran da “mîna bira li piştta mêrê xwe disekine” (r. 193). Di *Şer Li Çîya* da dema Şêx Zayîr evîna xwe ji Simbilê ra eyan dike û bi evîndarî lê mezê dike “Simbil jî mêr kîmî li wî dinêhêre” (r. 95), Zozan “mîna mêran tilîya xwe bi ser” (r. 131) efser da dihejîne, diya Simbilê “bi hers û mêranî” (r. 146) diaxive, Fatma “mîna jina Kurd a mêrxas” (r. 245) şikurbûna xwe tîne. Balkêş e tevî ku *Şer Li Çîya* berhema herî qerase ya nivîskarî ye û wî lehengeke sereke ya jin, Simbil, afirandiye jî bi qasî berhemên din ên nivîskarî em jinan ewçend bi tevgerên mêran(e) nabînin. Ev, dikare girêdayî mêrxasî û lehengiya Şêx Zayîrî bê şîrovekirin. Lewre ew serlehengê romanê ye û taybetmendiyên erênî bêtir di şexsiyeta wî da hatine civandin. Jixwe di berhemên nivîskarî da lehengî û mêrxasiya jina kurd zêdetir di nebûna mêran yan hebûna mêrên jirêzê da tê ber çavan. Lewre di hebûna mêrekî wek Şêx Zayîr da nivîskarî, Simbil -tevî ew kiribe şervan û berxwedêr- bi giştî bi taybetmendiyên zayenda wê afirandiye.

Mîrov dikare teswîrkirina jinê bi xeslet, taybetmendî û tevgerên mêran(e), bi nêrîneke sethî wek şikandina sînoren zayenda civakî binirxîne. Lêbelê dema li teswîrkirina mêrî bi xeslet, taybetmendî û tevgerên jin(ane) û wateyên lêbarkirî binêre dê bibîne ku ne weha ye. Lewre vegêrana mêrî bi reng û awayên jinan(e) ji bo biçûkxistinê hatiye kirin. Nivîskarî, mêrên netewefiroş, xayîn bi rengûrûyên jinan(e) teswîr kirine û bêxîretiya mêran di şerê neteweyî da bi sifetên têkildarî jinê rexne kirine. Mesela dema Şêx Zayîr tevî desteya xwe bi ser mala Edo da digirin wî nabînin. Lewre Edo kincên jinan li xwe kirine û weha reviyaye (2011, r. 135). Teswîreke hevşib di *Gundê Mêrxasan* da jî heye. Di şerî da fedayîyên kurd leşkerên Îranê têk dibin. Destpêkerê şerî Riza Efendî jî ji bo ku nekeve destê şervanên kurd, kincên jinan li xwe dike û hewl dide bireve (2012, r. 43-47). Rewşa Riza Efendî bi rewş û tevgerên jinan(e) hatiye teswîrkirin: “Reng lê çilmisî, kelogirî bû, bi forma jineke delkbaz hêsir bi ser sûretê xwe da barandin...” (2012, r. 26). Li aliyê din di şerê neteweyî da kêmasî û bêxîretiya mêran bi girêdana jinan hatiye rexnekirin. Bo nimûne, Şêx Zayîr li gundekî ji ber nebûna nobederan û neamadebûna gundiyan bo parastinê mêrên gundî bi van gotinan rexne dike: “Filankes, ji zilma xwînxwaran dayîk û dotên Kurd dergûşên xwe ji milê xwe davêjin, sîlehan hiltînin û miqabilî

dijminî şer dikin ku neteweya wan nekeve bin destan. Lê hûn axirî di paşila jinên xwe de razane” (2011, r. 169).

Berçav e li jinê barkirina taybetmendî û tevgerên mêran(e) di wateyên erênî da, lêbelê li mêrî barkirina taybetmendî û tevgerên jinan(e) di wateyên neyînî da hatiye kirin. Bi gotineke din jin bi teswîrên mêran(e) hatine pesinandin, mêr bi teswîrên jinan(e) hatine biçûkxistin. Bûna wek mêrî ji bo jinê nîşaneyê serbilindî, jêhatîbûn, aqilmendî, tirsnezani, qehremani, pesinandinê; bûna wek jinê ji bo mêrî nîşaneyê hetîketî, biçûkdîtin, tirs, zeîftî, xayîntî, bêrûmetiyê ye. Loma li jinê barkirina xeslet û taybetmendiyan mêran(e) û dûrxistina ji zayendê, nikare wek şikandina sînorên hişk ên zayenda civakî bê nirxandin. Bileks dikare bê gotin ku sînorên heyî yên zayenda civakî bêtir zexm dike.

ENCAM

Netewe(tî) bi giştî li ser bingeha hest, fikr û tecrubeyên mêran hatiye înşakirin, lêbelê di înşakirin, bihêzkirin û berdewamiya wê da beşdariya jinê –çi simbolîk çi aktîf- gelek giringiya xwe heye. Di peywenda hezkirin û parastinê da bi awayekî metaforîk hevyeckirina welêt bi jinê ra, hişmendiya neteweyî ji aliyê hisî ve zexm dike. Jin bi taybetmendiyan xwe dibe nîşaneyê cîyawaziyên neteweyê, bi rêya zarokanî endaman –têkoşer, leşker û karker- li neteweyê zêde dike û berdewamiya neteweyê dabîn dike. Wek veguhêzer û fêrkerekê zarokên neteweyê bi ziman, çand û nirxên neteweyê/î perwerde dike. Herweha jin yekser beşdarî têkoşîn û şerên neteweyî û leşkerî dibe, di bizavên polîtîk û rêveberiya netewe-dewletê da bi cih dibe. Ji vê jin bi taybetî bala gotar û bizavên netewe(tî)yê dikişîne û di navenda texeyulên netewe(tî)yê da tê bicihkirin. Edebiyat jî bi vegêrana dîrok, şer û pevçûnên neteweyî; afirandina karakterên neteweyî, xayîn û dijmin dibe amrazek bo çêkirin, belavkirin û bihêzkirina texeyula neteweyî. Ne bi tenê netewe(tî) edebiyat, ji bo îdeolojiyên dîtir jî bûye/dibe amrazek. Heta amrazkirina edebiyatê bo îdeolojiyekê yekcaran dibe politikaya fermî ya dewletan. Rêbaza realîzma sosyalîst mîna herî berçav e ku ji aliyê endamên partiya sosyalîst ve hatibû teorîzekirin û li nivîskarên Yekîtiya Sovyetê hatibû ferzkirin ku pê propagandaya sosyalîzmê bikin. Wek nivîskarekî kurd ê Sovyetê Eliyê Evdilrehman jî berhemên xwe bi rêbazên realîzma sosyalîst nivîsandine. Tevî vê Evdilrehmanî di berhemên xwe da rûdanên dîrokî, şer, pevçûn û serhildanên kurdan ên neteweyî vegêrane. Berhemên xwe bi gotareke neteweyî nivîsandine, bi ajîtasyon û propagandaya neteweyî xwestiye hest û hişmendiyeke neteweyî di xwîneran da çêbike. Lewma dikare bê gotin nivîskarî herçend di berhemên xwe da berevaniya nirxên sosyalîst kiribe jî bêtir ew kirine amraza çêkirina nasmameya neteweyî, bihêzkirin û belavkirina fikr û hestên neteweyî. Netewetiya di berhemên nivîskarî da hatiye derpêşkirin carcaran di

rûyekî gelek tûj û tundraw da tê berçavkirin, lêbelê bi propagandaya nîrxên sosyalîst, gotara biratiya gelan nivîskarî hewil daye hevsengiyekê çêbike. Ji ber vê netewetiya di berhemên nivîskarî hatiye texeyulkirin, di rengê netewetiyeke çepgir da ye.

Di vê xebatê da li dor girêdana zayend û netewe(tî)yê hate vekolan ka di berhemên Eliyê Evdilrehmanî jina kurd çawa hatiye texeyulkirin. Nivîskarî di texeyula netewe(tî)yê da jina kurd bi hin rol û peywiran bi cih kiriye. Bicihkirina karakterên jin di berhemên Evdilrehmanî da qismen dikare wek deravêtiyeke polîtîkayên Yekîtiya Sovyetê yê derbarê mafên jinê da bê nîrxandin. Herweha di berhemên edebî da bicihkirina karakterên jin bi taybetmendiyan azad, jêhatî, jîr, wekheva mêr yek ji pêwîstiyên realîzma sosyalîst bû. Tevî vê nivîskarî karakterên jin bi giştî bi tîpolojîyeke neteweyî derxistine pêş, kirpandin li ser taybetmendiyan neteweyî, neteweperwerî û welatperweriya jina kurd daniye, rola wê di şerên neteweyî da berçav kiriye, girêdanên metaforîk di navbera jina kurd û welêt da çêkirine.

Di berhemên Evdilrehmanî da li dor girêdana zayend û netewe(tî)yê jina kurd bi giştî wek “dayika neteweyê”, “dayika zarokan” -yên neteweyê-, “piştewan û rêhevala mêrî”, “keça neteweya xwe”, “jina kurd a xas” hatiye texeyulkirin. Li ser vê texeyula neteweyî jina kurd bi rol, taybetmendî û berpirsiyarên wek desthilatdar, pêşenga neteweyê, hilgira biyolojîk, aqilmend, pêşbîn, neteweperwer, şewirmend, şervan, berxwedêr, hilgira çand û namûsa neteweyê hatiye karakterîzekirin. Nivîskarî di vê texeyul û karakterîzekirinê da bi giştî bi taybetmendiyan wek azad, xurt, jîr, jêhatî, cengawer jina kurd îdealîze kiriye û bi girêdana nasnameya neteweyî ew zêde pesinandiye. Lêbelê nivîskarî bi zimanekî zayendparêz, barkirina hest û tevgerên mêran(e) li karakterên jin pesn û payê jina kurd daye. Loma berzûbalakirina jina kurd di berhemên nivîskarî da bi awayekî îronîk û paradoksî bûye sedema veberhemanîna pederşahiye.

ÇAVKANÎ

- Alakom, R. (2013). *Di folklor kurdî de serdestiyeke jinan*. Avesta.
- Allison, C. (2013). *Folklor ve fantezi: Kürt sözlü geleneğinde kadınların sunumu*. Di nav S. Mojab (Ed.). *Devletsiz ulusun kadınları- Kürt kadını üzerine bazı araştırmalar* (245-263). Avesta.
- Bayezîdî, M. M. (2010). *Adat û rusûmatnameê ekradiye*. Nûbihar.
- Berktaş, F. (2012). *Tarihin cinsiyeti*. Metis.
- Çağlayan, H. (2017). *Analar, yoldaşlar, tanrıçalar*. İletişim.
- Ebdilrehman, E. (2004). *Xatê xanim*. Belkî.
- Enloe, C. (2003). *Muzlar, plajlar ve askeri üsler- feminist bakış açısından uluslararası siyaset*. Çitlembik.
- Ergün, Z. (2023). *Edebîyata kurdî ya Sovyetê*. Nûbihar.
- Evdilrehman, E. (2011). *Şer li çîya-şêx Zayîr*. Pêrî.
- Evdilrehman, E. (2012). *Gundê mêrxasan*. Lîs.
- Hassanpour, A. (2013). *Kürt dilinde ataerkilliğin (yeniden) üretilmesi*. Di nav S. Mojab (Ed.). *Devletsiz ulusun kadınları- Kürt kadını üzerine bazı araştırmalar* (307-356). Avesta.
- Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, bacılar, yoldaşlar – kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. Metis.
- Millett, K. (2011). *Cinsel politika*. Payel.
- Mojab, S. (2013). *1946 Kürt Cumhuriyeti'nde kadınlar ve milliyetçilik*. Di nav S. Mojab (Ed.). *Devletsiz ulusun kadınları- Kürt kadını üzerine bazı araştırmalar* (101-128). Avesta.
- Nagel, J. (2016). *Erkeklik ve milliyetçilik: ulusun inşasında toplumsal cinsiyet ve cinsellik*. Di nav A. G. Altınay (Der.). *Vatan millet kadınlar* (65-101). İletişim.
- Najmabadi, A. (2016). *Sevgili ve ana olarak erotik vatan: sevmek, sahiplenmek, korumak*. Di nav A. G. Altınay (Der.). *Vatan millet kadınlar* (129-165). İletişim.
- Ölmez, C. (2018). *Temsil di romanên dîrokî yên Eliyê Evdilrehman de*. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 3/2, 43-63.
- Saigol, R. (2016). *Militarizasyon, ulus ve toplumsal cinsiyet: şiddetli çatışma alanları olarak kadın bedenleri*. Di nav A. G. Altınay (Der.). *Vatan millet kadınlar* (227-259). İletişim.
- Sayım, İ. (2020). *Zordariya feodalîzmê û rizgarkeriya şoreşa Bolşevîk di romanên Eliyê Evdilrehman de*. Di nav M. Z. Ertekin- M. Yıldırımçakar (Ed.). *Destpêka romana kurdî – gotarên li ser romana êwra Kavkazê* (117-134). Peywend.
- Seyari, A. (2020). *Hewla avakirina bêjara neteweperwer di romanên Eliyê Evdilrehman de*. Di nav M. Z. Ertekin- M. Yıldırımçakar (Ed.). *Destpêka romana kurdî – gotarên li ser romana êwra Kavkazê* (99-116). Peywend.
- Suvağci, İ. (2021). *Zayenda civakî di lorîyên kurdî da*. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 763-770.

- Uygur, E. (2005). Sosyalist realizm kavramının ortaya çıkış süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi- Turkish Journal of Social Research*, 9/1-2, 1-9.
- van Bruinessen, M. (2013). *Adile Hanım'dan Leyla Zana'ya: Kürt tarihinde siyasi liderler olarak kadınlar*. Di nav S. Mojab (Ed.). *Devletsiz ulusun kadınları- Kürt kadını üzerine bazı araştırmalar* (131-153). Avesta.
- Walby, S. (2016). *Kadınlık ve ulus*. Di nav A. G. Altınay (Der.). *Vatan millet kadınlar* (35-63). İletişim.
- Yalçın-Heckmann L. (2012). *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. İletişim.
- Yalçın-Heckmann, L. & van Gelder, P. (2016). *'90'larda Türkiye'de siyasal söylemin dönüşümü çerçevesinde Kürt kadınlarının imajı: bazı eleştirel değerlendirmeler*. Di nav A. G. Altınay (Der.). *Vatan millet kadınlar* (325-355). İletişim.
- Yekdeğ, Ö. F. (2008). *Nâzım Hikmet ve Cegerxwîn'de aşk şiirinin ideolojisi*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Bilkent Üniversitesi.
- Yuval-Davis, N. and Anthias, F. (1989). *Woman-nation-state*. Macmillan.

ÇAĞDAŞ SANATTA GÖÇ VE YERİNDEN EDİLME TEMASININ TEMSİLİ OLARAK BAVUL, VALİZ VE ÇANTA

REPRESENTATION OF MIGRATION AND DISPLACEMENT IN CONTEMPORARY ART:
SUITCASE, LUGGAGE AND BAG

Figen GİRGİN*

Öz

Göç, hareketlilik ve yerinden edilme konuları, sanatçılar tarafından farklı şekillerde ele alınabilir. Çağdaş sanatçılar, yerinden edilme ve yer değiştirme kavramlarını görsel olarak ifade etmek istediklerinde genellikle harita, bavul, valiz ve çanta gibi öğelere başvururlar. Bu çalışmada, bavul, valiz ve çanta gibi nesnelerin çağdaş sanatta göç ve yerinden edilme temalarının temsili olarak nasıl kullanıldığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu çalışma, konuyla ilgili literatür taraması yöntemine dayanmaktadır. Çalışma göç ve yerinden edilme temasının temsili olarak bavul, valiz ve çantaları kullanan: Vlassis Caniaris, Barthélémy Toguo, Dan Halter, Zoe Leonard, Mohamad Hafez, Mona Hatoum ve Handan Börüteçene'nin eserleri ile sınırlandırılmıştır. İncelenen eserler ışığında, bavulların, valizlerin ve çantaların genellikle modernlik ve ilerleme ile ilişkilendirilen hareketlilik ve göçmenlik deneyimi hakkında yeni sorular sormak için kullanıldığı görülmüştür. Bu nesneler, sınır ötesine geçiş ve yabancılaşmanın ifadesi olarak kabul edilir. Hareket halindeki bireyin istediği varış noktasına ulaşamaması, yeni bir dünya kurma çabası, aidiyet arayışı, nostalji, bellek ve dışlanma gibi kavramların bir metaforu olarak görülür. Ayrıca bu nesneler, göçmenlerin ve mültecilerin yaşadığı duygusal ve fiziksel deneyimi derinlemesine anlamak ve ifade etmek için güçlü birer araç olarak hizmet eder.

Anahtar Kelime: Bavul, Valiz, Çanta, Göç, Çağdaş Sanat.

Jel Kodu: Z00

Abstract

The representation of migration, mobility, and displacement in contemporary art can take various forms. Contemporary artists often use elements such as maps, suitcases, luggage, and bags when they want to visually express concepts of displacement and relocation. This study aims to reveal how objects such as suitcases, luggage, and bags are used in contemporary art as representations of migration and displacement themes. This study is based on literature review approach. It focuses on the artworks of Vlassis Caniaris, Barthélémy Toguo, Dan Halter, Zoe Leonard, Mohamad Hafez, Mona Hatoum and Handan Börüteçene, which utilize suitcases, luggage, and bags as representations of migration and displacement. In light of the examined artworks, it has been observed that suitcases, luggage, and bags are often utilized to raise new questions about mobility and the migrant experience, which are typically associated with modernity and progress. These objects are considered expressions of crossing borders and alienation. The inability of the mobile individual to reach their desired destination, the endeavor to establish a new world, the search for belonging, nostalgia, memory, and exclusion are seen as metaphors symbolized by these objects. Additionally, these objects serve as powerful tools to deeply understand and express the emotional and physical experiences of migrants and refugees.

Keywords: Suitcase, Luggage, Bag, Migration, Contemporary Art.

Jel Code: Z00

GİRİŞ

Bavul, valiz veya çanta, kişinin eşyalarını bir noktadan başka bir noktaya götürmesini sağlayan işlevsel bir nesnedir. Ancak işlevselliğinin yanı sıra statü, sınırlar, seyahat ve zorunlu göç gibi anlamları da içinde barındırır. Bu nesnelere, yanında onu taşıyan olmaksızın çok farklı gezgin tiplerine ve hayat hikâyelerine çağrışımında bulunabilir. Burrell'in de ifade ettiği gibi "insanların bir yolculuk sırasında yanlarında götürmeyi tercih ettikleri eşyalar ve bunları nasıl taşıdıkları, seyahat deneyiminin önemli yönlerindedir" (Burrell, 2008, s. 354). Yıllar boyunca film yapımcıları, şairler, oyun, roman ve söz yazarlarının yanı sıra çok sayıda sanatçı, bavulu ve valizi sembolik olarak kullanmıştır (Mendelsohn, 2016). Lin'e göre, "bu taşınabilir nesnelere, geçmiş zamanları ya da uzak gezegenleri çağrıştıran öğelerden oluşan, kendilerine ait bir mikrokozmosu barındırabilir" (Lin, 2016). Aslında bavul, sırt çantası veya valiz, ister görünür isterse gizli bir şekilde taşınınsın, çoğu zaman kişinin ulaşım şeklinin, seyahat amacının, özgürlüklerinin ve hareket haklarının simgesi haline gelir (Ury, 2016, aktaran Barry, 2019, s. 206). Çağdaş sanatçılar, yerinden edilme ve yer değiştirme fikrini görsel imgeler aracılığıyla ifade etmek istediklerinde en sık başvurdukları öğelerin başında bavullar, valizler ve çantalar gelmektedir. Onların sembol olarak kullanılmasının sebebi, temsil ettiği şeyi daha iyi tasavvur edebilme özelliğine sahip olmalarıdır. Barry'nin de ifade ettiği gibi "göç bağlamında materyaller, genellikle bireyin yolculuğunun veya kişisel tarihinin anlatımında önemli bir rol oynar. Nesnelere, duygusal değer taşıyabilir, insanları uzak yerlere bağlayabilir veya sosyopolitik gerilim ve güçlerle suçlanabilir" (Barry, 2019, s. 206). Poehls ise göç sergilerinde bavulların yaygın olarak yer almasını 'kültürel bagaj' fikri için uygun bir metafor olarak görür (Poehls, aktaran Macdonald, 2013, s. 183). Bavul, paketlenabilir, muhafaza edilebilir ve sınırların ötesine taşınabilir bir kültürü çağrıştıtır; ama belki de ambalajın açılmasını gerektiren geçici bir duruma işaret eder (Macdonald, 2013, s. 183). Bir göçmen için valiz, umut demektir. Yatağın altına ya da dolaba konulmaz. Umudu canlı tutmak üzere gözlerinin önünde tutulur (Pitt Rivers Museum, t.y.).

Çağdaş sanatta göç konusunun, bavul, valiz ve çanta temsili üzerinden nasıl ele alındığının belirlenmesinin amaçlandığı literatür tarama modeli bu araştırmada, konforlu bir seyahatten ziyade, yerinden edilmiş, göçmen ve sürgün bireyin zorunlu yolculuğuna çağrışımında bulunan bavul, valiz ve çanta çalışmalarına odaklanılmıştır. Araştırmada: "Çağdaş sanatçıların, kültürlerin, imgelerin ve nesnelere kesişen hareketliliği aracılığıyla göçe bakış açıları nasıldır?", "Sanatçılar, göçmenlerin ve mültecilerin mücadelelerini göstermek için nesneyi nasıl dönüştürürler?", "Sanatçıların kişisel veya ailesel göç deneyimleri, sanatsal üretimlerini

nasıl etkilemektedir?”, “Sanatçılar, estetik pratikler yoluyla, göç olgusuna karşı bizi duyarlı kılmaya nasıl yardımcı oluyorlar?” sorularına farklı coğrafyalardan gelen ve kendi istekleri veya zorunluluk nedeniyle doğdukları yerden farklı yerlerde yaşamış olan Vlassis Caniaris, Barthélémy Togo, Dan Halter, Zoe Leonard, Mohamad Hafez, Mona Hatoum ve Handan Börüteçene'nin eserleri üzerinden cevap aranmıştır. Bu yaklaşım, göçün çok boyutlu bir perspektifle değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Göç, küresel bir olgu olmasının yanı sıra, her coğrafyada farklı dinamiklere sahiptir. Eser incelemelerinde, farklı coğrafyalardan sanatçıların seçilmesi ve onların kendi hikâyelerini sanat yoluyla anlatmaları, tarih ve kimlik üzerine daha kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

1. Bavul, Valiz ve Çanta

Jules Verne'nin 1873 tarihli 80 Günde Devr-i Âlem isimli romanının başkahramanı Phileas Fogg, dünyayı turlamaya karar verdiğinde yanına bir bavul almaz. Uşağı Passepartout'ya, “yalnızca bir çanta, içinde benim için iki gömlek ve üç çift çorap olsun, senin için de aynısı” demiştir. Verne'nin zamanında bugünkü haliyle bildiğimiz bavullar ve valizler yoktur. O dönemlerde yolculuklarda ahşap, deri ve çoğunlukla ağır metal bir tabandan yapılmış sandıklar kullanılmaktadır. Bunda elbette ulaşımın da etkisi büyüktür. Yaygın seyahat şekli buharlı gemiler olduğundan, bu bavulların su geçirmeyecek ve ezilmeyecek özelliklere sahip olması gerekiyordu. 19. yüzyılın sonunda popülerlik kazanan bavul, tam anlamıyla bir takım elbise çantasıdır. Bu bavullar, gömleklerin saklandığı iç bölme ve bazen de yan taraflarında yer alan küçük şapka kutularından oluşmaktadır. Bavul işinde patlama yaşanmasına rağmen çoğu insan için içindekiler, bavulun kendisinden çok daha değerlidir. Buna rağmen, ulaşım biçimlerindeki değişikliğin taşıma çantalarının tasarımlarını etkilediği de yadsınamaz. Bu anlamda bavullar, insan hareketinin incelikli bir geçmişini taşır (Gross, 2014).

Aktarmalı bir yolculukta, bavulun ebatları ve ağırlığı kişinin hareket hızını etkiler. Uzun mesafe taşımacılığı yaygınlaşınca kadar, zenginler, bavullarını taşıyacak kiralık işçiler tutmuştur. 18. yüzyılda Büyük Tur'a katılan Avrupalı seçkinler, birkaç hizmetçiyle birlikte, sandıklar ve mobilyalarla dolu bir arabada seyahat etmektedirler. Zengin gezginler bu eşyaların taşınmasında demiryolundaki hamallara ve otel görevlilerine güvenmekteydi. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise kitle turizmi ve gezme amaçlı yapılan seyahatler başlamıştır. 1900'lerde İsviçre gibi bazı ülkelerdeki otellerde konaklayanların sayısı seyahatin artık sadece zenginlere has olmadığını göstermektedir. Bavullar, valizler ve deri çantalar artık seyahatin sembolleri haline gelir. İlk bavullar, sandıklara göre daha hafif olmakla birlikte günümüz standartlarına göre hala hantaldır. 20. yüzyılın ortalarında buharlı gemi seyahatleri azalana

kadar, bavulların su geçirmez olması en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu dönemlerde sandıkların modası geçmiş ve bavullar daha çok önem kazanmıştır. Onlar hem taşıma kolaylığına sahiptir. Hem de hareketliliğin ve gizemin edebi bir simgesi olarak kitaplarda, filmlerde ve fotoğraflarda yer almış ve kazandığı kültürel önemle, insan yaşamındaki yerini iyice sağlamlaştırmaya başlamıştır. Bavulların bugünkü formuna ulaşmasında, otomobil ve hava yolu seyahatindeki yaygınlaşma etkili olmuştur. Nasıl buharlı gemi ulaşımında içine su sızdırmaması önemliyse, 20. yüzyılda otomobil ve hava yolu ulaşımında da kullanılan malzeme bakımından hafifliği ve fiyat olarak ucuz olması yeni rekabet türü ve satın alma sebebidir. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kitlesel havacılıkla birlikte, bugün satın aldığımız valizlerde olduğu gibi büyük sert plastik parçalar ve tekerlekler bulunmaktadır. Aslında bavul, ulaşım şekillerine uyum sağlamıştır. Günümüzün bavulları büyük bir ayakkabı kutusunun kaba oranlarına benzerdir. Neredeyse Fogg'un evde bırakmayı tercih ettiği hantal sandıkları andırır. Eşyalarımızı bavulumuza uygun şekilde hazırladığımız gibi, bavulumuzu da yaşamımıza uyarlanabilir hale getiriyoruz (Gross, 2014).

Seyahatin en önemli ögesi bavul, valiz ve çantalar, son yıllarda göçmen deneyiminin tanımlayıcı simgeleri olarak müzelerde yerini almıştır. Göç tarihinin, müze mekânları ve anlatılarla bütünleştirilmesi, uluslararası müzelerin gittikçe daha fazla dikkat çeken özelliklerinden biri haline gelir. Küreselleşme çağında, artan insan hareketleri, karmaşık uluslararası ağlar ve ucuz, hızla gelişen iletişim araçlarıyla birlikte müzeler, bu değişikliklerin sosyo-kültürel sonuçlarını ve toplumların giderek artan çeşitliliğini yansıtmaya teşvik edilmektedir (Gouriévidis, 2014, s. 1). Hatta bazı tasarım kuruluşları, insani krizi ilk elden deneyimleyen göçmen ve mültecilerle işbirliği içerisinde çalışarak, halkın mültecilerle ilgili algısını değiştirmek için çabalamaktadır. Mimycri, bu kuruluşlardan biridir. İşbirliği fikri, Mimycri'nin Berlin merkezli kurucu ortaklarından Vera Günther ve Nora Azzaoui'nin 2015-2016 yılları arasında mülteci krizi sırasında gönüllü olarak çalıştıkları Sakız Adası'nda doğmuştur. Özellikle atıl durumdaki malzemeleri kullanarak çanta ve diğer moda ürünlerini tasarlayan markanın mültecilerle bağıntılı nesnelere tasarımlarında kullanması, küresel göç anlatısına yeni bir katman ekler. Kırık bir mülteci teknesinden dikilen sırt çantası, göçmen ve mülteciler tarafından taşınan fiziksel ve duygusal yük kavramlarını kapsar (Tao, 2020). Şanlı'ya göre geri dönüştürülmüş bu türden çantalar, nesnelere çoklu yaşamının ilginç örnekleri arasındadır. Bu çantalar, kırık bir mülteci teknesini pratik bir şeye dönüştürmek için yapılmıştır. Dolayısıyla, tekne fiziksel şeklini değiştirmiştir. Burada çanta, teknenin biyografisinin farklı

bir yönü olarak düşünülebilir. Şanlı'ya göre, “nesnenin parçalanması ve işlenmesi, yaşamın çoğaltılmasına yol açar” (Şanlı, 2022, s. 153).

Rogoff, bagajı bellek, nostalji ve farklı dönemlere erişim imkânının çoklu işareti olarak görür. Aynı zamanda, bu bagajlar ütöpik yeni başlangıçların veya trajik sonların ideolojik bir inşası olabilir. Onun bagaj metaforunda, heyecana, beklentiye, üzüntüye ve geride kalan her şeye yer olduğu gibi yeni bir hayata yolculuk da vardır (Rogoff, 2000, s. 37).

2. Sanatta Bavul, Valiz ve Çantaların Kullanım Biçimleri

Sanatta bavul, valiz ve çanta kullanımı, sanatçının yaratıcılığını sergileyebileceği ve izleyiciye farklı düşünce deneyimleri sunabileceği çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir. Sanatta bavul, valiz ve çanta, bu nesnelerin temsilinin geleneksel yöntemlerle bir yüzey üzerine resmedilmesinin dışında, çoğunlukla üç biçimde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi saklama özelliğinden dolayı işlevsel olarak kullanılmasıdır. Ortaçağ'da, özellikle zengin sınıf arasında, işlenmiş deriden yapılmış çantalar, genellikle değerli eşyaların taşınması için tercih edilmiştir. Bu çantalarda takılar, mücevherler, dini objeler ve el yazmaları gibi değerli eşyalar da yer almaktadır. 15.yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa'da genellikle ahşap paneller üzerine küçük ve orta boy resimler yapılmış ve bu paneller çoğunlukla kutulara yerleştirilmiştir. Bu resimler, sürekli sergilenen modern resimlerden oldukça farklıdır. Genellikle yatay yüzeylere, sunaklara, kürsülere veya diğer desteklere yerleştirilmiştir. Açılıp kapanabilen küçük ölçekli diptik ve triptikler, 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bunlardan bazıları deri, ahşap veya kumaştan yapılmış özel yapım sandıklarda saklanmaktadır (Powell, 2018, s. 97). 19.yüzyılın sonlarında ise valiz veya çantalar, açık havada çalışmayı tercih eden Empresyonist sanatçılara, boya, fırça, palet ve çizim kâğıtları gibi malzemeleri rahatlıkla taşıyabilme, doğada dolaşabilme ve doğadan farklı sahneleri yakalayabilme imkânı tanır. Valizin taşınabilir ve saklanabilir olma özelliği zamanla onun başlı başına sanatsal bir nesne olarak kullanımına evrilmiştir. Marcel Duchamp, 15. yüzyıla kadar ahşap panelleri saklayan bu sandıkları, “Valizdeki Kutu” (Box in a Valise) (Görsel 1) projesinde olduğu gibi, kendi sanat eserlerinin minyatür röprodüksiyonlarını barındıran taşınabilir bir sanat koleksiyonuna dönüştürür. Duchamp'ın 1952'de ifade ettiği: “Yaptığım önemli her şey küçük bir çantaya sığabilir” sözü, kendini küçümsemesinden ziyade, “Valizdeki Kutu” projesiyle bağlantılıdır. Küçük kahverengi deri valizlerde saklanan kutular, sanattaki özgünlük, taşınabilirlik ve sanatın geleneksel sınırlarını sorgulamanın yanı sıra, Duchamp'ın gezgin varlığını da yansıtan kişisel bir öneme sahiptir (Mendelsohn, 2016).

Mayıs 1940'ta Nazilerin Paris'e ilerlemesiyle Duchamp, Bordeaux yakınlarındaki Arcachon'a gitmiştir. Maginot Hattı'nın Almanlar tarafından geçilmesi, Paris de dahil olmak üzere Fransa'nın kuzey bölgelerinden büyük bir göç dalgasını başlatmıştır. Arcachon'un da tehdit altında olması nedeniyle Duchamp, Marsilya yakınlarındaki kız kardeşinin yanına taşınmıştır. "Valizdeki Kutu" adlı projesi, bu çalkantılı dönemde yer değiştirme sürecinde yapılmıştır (Demos, 2007, s. 12-13). Valizde, sanatçının 1935- 1941 yılları arasında, 1935 öncesi yaptığı eserlerin altmış dokuz röprodüksiyonu yer almaktadır. Deri çanta içindeki kutunun bazı bölümleri kaydırılabilir, bazı röprodüksiyonlar siyah karton üzerine yerleştirilmiştir.

Görsel 1. Marcel Duchamp veya Rose Sélavy, Valizdeki Kutu, 1935- 1941.

(Kaynak: <https://www.moma.org/collection/works/80890> Erişim tarihi: 03.12.2023).

Yaşam koşullarının kötüleştiğini fark eden Duchamp, Fransa'yı terk ederek Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmeye karar vermiştir. Ancak bu projenin malzemelerini önce işgal altında olmayan Fransa'nın güneyine, ardından New York'a göndermesi gerekmiştir. Amerika'ya gidebilmek için vize beklediği süreçte, Paris ve Sanary arasında birkaç kez seyahat etmiş ve Nazi kontrol noktalarını geçmek için sanatçı kimliğini gizleyerek peynir tüccarı kılığına bürünmüştür. Duchamp'ın "Valizdeki Kutu" projesi, sürgünlük estetiği olarak değerlendirilebilir. Bu valiz, sürgünlük durumunun varoluşsal savunmasızlığını ve portatif bir evin yeniden inşası yoluyla sürgünün parçalanma etkileriyle mücadele etmenin araçlarını sunmaktadır. Ancak Duchamp'ın evsizliği, Nazi zulmünden kaçan Walter Benjamin gibi kişilerin ölüm tehditleri ile karar verilmiş travmatik sürgün deneyiminden farklıdır. Duchamp için sürgün, arzulanır ve üretken bir durumu temsil etmektedir. "Valizdeki Proje", evsizlik döneminde ev arzusunun imkânsızlığını ve mülkiyetlerin kaybedilmesi durumunda nesnelere olan isteği yansıtır. Faşist egemenlik ve artan sanatsal kurumsallaşmanın yaşandığı bir dönemde bağımsız bir varoluşa duyulan özlemi gösterir. Bu proje, Duchamp'ın göçebe yaşamının bir uzantısıdır ve geleneklerin baskılarından kaçışını temsil eder (Demos, 2007, s.13-21).

Duchamp, projeyi taşınabilir bir müze olarak adlandırmıştır: “Bir şeyler çizmek yerine aklımda çok sevdiğim resimleri minyatür olarak çoğaltma fikri vardı. Nasıl yapacağımı bilmiyordum. Bir kitap düşündüm, ama o fikri beğenmedim. Sonra tüm eserlerimin küçük bir müzede olduğu gibi monte edilebileceği bir kutu fikri aklıma geldi, taşınabilir bir müze...” (Duchamp, 1973, s. 136). Bu proje, müze ve fotoğrafçılığın bağlamdan koparma çabaları ile örtüşür ve kayıp ile karşılaşma ve kurtarma arzusu arasındaki ilişkileri açığa çıkarır. Duchamp’ın evsizliği, hafıza krizini fotoğraflarla hafifletmesi ile ilişkilidir. Eserlerinin minyatür versiyonları, nostalji ve oyuncaklara benzer ölçekleri ile çocukluğa ve eve dönüşü simgeler (Demos, 2007, s. 25, 57). Valizin keşfetmeye açık ve temas edilebilir olması, onu son derece oyunbaz hale getirir. Judovitz’e göre, bu proje sanatın anıtsallaştırılmasına ve sanatçının kendini yüceltmesine sırt çevirir, sanata sığınmanın imkânsızlığına işaret eder ve geçiciliğe yaptığı çağrı ile sanata farklı bir ifade biçimi sunar (Judovitz, 2005).

Sanatta valizin ikinci kullanım şekli ise sanat malzemesi olarak seçilmesidir. Sanatçılar burada valizi bir tuval ya da kâğıt gibi kullanarak üzerine çizim yapabilir, içine farklı nesnelere yerleştirebilir veya farklı malzemelerle birleştirebilirler. Bu çalışmaların bazılarında valiz hala saklama ve taşıma özelliğini korurken bazılarında nesnenin orijinal işlevine yeni anlamlar eklenmektedir. Duchamp’ın “Valiz Projesi”, valizin işlevsel kullanımının yanı sıra sanat malzemesi olarak kullanılmasına da bir örnek teşkil edebilir. Sanat pratiğinde geniş bir malzeme yelpazesine sahip olan Joseph Beuys için valizler, kişisel ve sembolik bir öneme sahiptir. Beuys, sıklıkla kullanılmış olan valiz, çanta ve kutulara, yeni anlam ve bağlam katmanları ekler. 1984- 1985 tarihli “Amtlich, Um” (Görsel 2) muhtemelen ordunun savaştan önce dosya taşımak için kullandığı bir valizdir. Bu valizde ilk dikkati çeken ‘Amtlich’ (Resmi) yazısıdır. Kurye veya demiryolu taşımacılığıyla gönderilen ve resmi olarak işaretlenen dosyaların önemli bir rol oynadığı görülür. Ancak zamanla kaybolmuş ve valiz de orijinal işlevini yitirmiştir (Blume, t.y.). Ayrıca Yayoi Kusama’nın kendine özgü renkli noktaları ve desenleri içeren bazı eserlerinde, valizleri yüzey olarak kullandığı çalışmalar da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Görsel 2. Joseph Beuys, Amtlich, Um 1984- 1985, Deri, yapışkan etiket kalıntıları, maskeleme bandı ve 1985 yılına ait gazete parçaları ile dolu kanvas valiz, 54 x 43 x 17 cm. (Kaynak: <https://www.kettererkunst.com/details-e.php?obnr=120003405&anummer=519&detail=1> Erişim tarihi: 10.02.2024).

Sanatta valizin üçüncü kullanım şekli ise valizin performansın bir aracı olmasıdır. Bir performans sanatçısı, valizi taşıyabilir, içine girebilir, içinden çıkabilir veya farklı nesnelere çıkarabilir. Bu tür performanslarda sanatçı, izleyiciler ile etkileşime girerek onları belirli konular üzerine düşünmeye veya hissetmeye iter. Burada yaşamlarının büyük bir çoğunluğunu seyahat ederek geçiren ebeveynler tarafından büyütülen Rachel Libeskind'in "Seyahat Eden Çanta" (Travelling Bag) (Görsel 3) performansını örnek vermek yerinde olacaktır. Libeskind, Lehrer ile yaptığı röportajda valizi bir totem olarak gördüğünü ve hayatındaki seyahat, sürgün ve göç temalarıyla ilişkilendirdiğini ifade etmiştir. Valizler onun için hafızanın taşıyıcılarıdır. Libeskind, performanslarındaki valiz fikrini şöyle detaylandırmaktadır: "Bir şeylere sahip olma, onları yanınıza alma, onları açma kavramı; bunlar modern yaşamın temel unsurlarıdır. Performans aracılığıyla, valizin ritüelini araştırıyorum". Bir Doğu Avrupa Yahudisi olan sanatçıya göre valiz, Doğu'ya özgü bir hassasiyet barındırır (Libeskind, 2015). Özellikle sürekli olarak yer değiştiren ve taşınmak zorunda olan bir Yahudi olarak, kimliği ile valiz arasında bir bağlantı kurar.

Görsel 3. Rachel Libeskind, Seyahat Eden Çanta, Fotoğraf: Lana Barkin.

(Kaynak: <https://www.forbes.com/sites/adamlehrer/2015/06/10/multi-media-artist-rachel-libeskind-reveals-art-of-packing-in-new-performance-the-traveling-bag/?sh=463f3a7c5bcc> Erişim tarihi: 01.02.2024).

Sanatta bavul, valiz ve çanta bu kullanım biçimlerinin yanı sıra; malzeme kültürü, tüketim kültürü, hazır nesne ve nesnelerin anlamına odaklanan eserlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Claes Oldenburg'a göre valiz, çok parçalı çalışmalar için bir kap görevi görmekle birlikte onun, sanat ve tüketici ürünleri arasında bir bağlantı kurmasına da olanak sağlar (Mendelsohn, 2016). Bunun yanı sıra son yıllarda artan küresel göç hareketleri ile birlikte valiz; seyahat, göç, sınırlar, yer değiştirme, yerinden edilme, sürgün, bellek, kişisel tarih, kimlik arayışı, gizlilik, yabancılaşma ve izole olma gibi temalara bağlı olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Valizin açık veya kapalı olması, fiziksel özelliğine yapılan müdahaleler, ona eşlik eden öğeler, sergilenme biçimi, rengi, boyutları ve kullanılan malzeme gibi birçok farklı etken bu temaların derinleştirilmesine katkı sağlar.

2.1. Göç Bağlamında Bavul, Valiz, Çanta ve Sanat İlişkisi

Bavul, 20. yüzyılda güçlü bir hafıza şifresi olarak kabul görmüştür. 1920'ler ve 1930'larda transatlantik seyahatin ihtişamını çağırırsa da 20. yüzyıla damgasını vuran trajik olaylarla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından bu yana Holokost'un temsiline bağlı olarak bavulun çok sayıda kültürel ifadesine rastlanmaktadır. 1945'te Auschwitz'in kurtuluşu sırasında toplama kampında fotoğraflanan terk edilmiş bavul yığınları, sahiplerinin birkaç eşyayla alelacele ayrılmak zorunda kalışlarının yanı sıra bu bavulların onların ellerinden alınmasına ve dolayısıyla şiddet, suçların gizlenmesi ve kayıp sahiplere bir göndermede bulunur. Buradaki bavullar, geri dönülemeyecek geçmişin kalıntıları haline gelir. Ellis Adası Göçmenlik Müzesi'ndeki Bagaj Odasında bavullar, heybetli bir bagaj duvarı oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. 1892- 1954 yılları arasında ABD'ye gelen yeni göçmenler için bir geçiş merkezi olan bu müzedeki bavullar, burada denetimden geçen uzun insan

kuyruklarının hatırlatıcısı olarak işlev görmektedir (Levey, 2023). Örneğin İrlandalı göçmen Annie Mooere bu müzede, çantasını taşıyan bir heykelde temsil edilir. Burada çanta, ‘yer değiştirme, hafıza ve geride bırakılan şey’ için bir metafor haline gelir (Kelly & Moton, 2004, aktaran Crooke, 2014, s. 191). Auschwitz’teki bavullarda olduğu gibi yalnızca gidiş görüntülerini akla getirmekle kalmaz, aynı zamanda varışlara ve belirsiz geleceklere de göndermede bulunur. Bavul, kalkıştan varışa kadar göç sürecinin her aşamasında yer alsa da aynı zamanda, Sánchez-Vázquez’in ima ettiği belirsizlik duygusunun ve yeni bir ortamın pek de ‘ev’ olmadığı hissini simgesidir. Sürgün özne için bavul; geçici, kırılğan ve aynı anda birden fazla yerde bulunan karmaşık bir ev duygusunu barındırır. Bavullar, hafızanın inşasında yaratıcı ve farklı şekillerde kullanılmaktadır (Levey, 2023). Rayyane Tabet bu sanatçılardan biridir. Lübnan’da yaşayan ailesinin gerekli eşyalarını paketleyerek her an gitmeye hazır bir şekilde beklemelerini, içi nesnelere dolu ve üzeri betonla kaplı valizlerde yansıtır. Valiz, yaşamında fiziksel nesnelere bağlantılı hatırladığı beş anınsından birinde yer alır. Anılarında valiz, yatağının başucunda hazır beklemektedir. Bu serinin tekrarlanan temalarından birkaçı, hafıza gibi şekillendirilebilir kavramları ele alırken, heykelsi formların, hatırlama, unutma, hayal etme ve iyileşme gibi esnek mekanizmalara uyum sağlaması veya bu kavramların dönüşmesi gerektiği sorunlarıyla ilgilenir (Centre Pompidou, t.y.). Bavul, sadece travmatik bir geçmişe sıkışıp kalmanın ifadesi değildir. Bellek çalışmasına yol açan olaylar çoğunla doğası gereği travmatiktir. Bellek ve travma çalışmaları arasında yakın bir ilişki olsa da belleğin inşa edilme yolları mutlaka bu tür bir travmayı yeniden yaratmaya çalışmaz. Anımsatıcı bir nesne olarak bavul, yalnızca sürgün öznenin anılarını çağrıştırmakla kalmaz, geçmişe yönelik sembolik bir dönüş de direnir (Levey, 2023). Arendt’e göre, “sadece gelecek değil geçmiş de bir güç olarak görülmelidir. Ona göre, geçmiş, insanı başlangıç noktasına doğru, yani geriye çekmez, aksine ileri iter” (Kılıç, 2012, s. 86).

Toplumsal hareketler arasında göç, oldukça dramatik bir etkiye sahiptir ve birçok alanı etkileyebilecek sonuçlar doğurur. Yüzyıllardır insanlar göç etmektedir. İnsanları göç etmeye iten sebepler nelerdir? İnsanların göçüne ilişkin savaş, doğal afetler, sağlık, iç karışıklıklar, ekonomik bozulmalar, eğitim, ırkçılık, dini, siyasi, etnik baskılar ve psikolojik sorunlar gibi birçok sebep sayılabilir. Ancak ister bireysel isterse kitlesel, ister isteyerek isterse zorunlu olarak göç edilsin, insan, göç motivasyonunu ‘daha iyi...’ düşüncesinden almaktadır. Yeni bir başlangıç ve var olan yaşam koşullarını iyileştirme isteği, insanları yeni varış noktaları belirlemeye iter. Yalnızca insanlar değil, onların görüşleri, inançları, yaşanmışlıkları ve onlara ait eşyalar da göç ettiğinden, göç konusu oldukça karmaşıktır. 1980’lerden günümüze değin,

hem iç göç hem de uluslararası göç, küresel ölçekte büyümektedir. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalarda, kapitalizm, siyasi radikalleşme ve kaçış/göç arasında yakın bir ilişki olduğu vurgulanmıştır (Žižek, 2015; Acemoğlu & Robinson, 2012, aktaran Dogramaci & Mersmann, 2019, s. 9). Dogramaci ve Mersmann göç ve küreselleşmenin yakından bağlantılı olduğunu ve farklı sebeplerle göç edenlerin birçok varış noktasında kesiştiklerini şöyle açıklıyorlar:

Çok uluslu şirketlerde çalışan ve lider olarak çalışmak üzere evlerinden ayrılan yüksek vasıflı göçmenlerin yolları, geçici göçmen işçiler, düşük vasıflı uzun vadeli göçmenler, düzensiz göçmenler ve mültecilerin yolları ile örtüşmektedir. Buna ek olarak, turistlerin ve göçmenlerin seyahat rotaları, örneğin Akdeniz'deki Tenerife, Lampedusa ve Midilli adaları gibi mülteci hareketlerinin nevralkjik varış noktalarında kesişiyor. (Dogramaci & Mersmann, 2019, s. 9).

Göç, Avrupa'daki sergilerin ve sayıları her geçen gün artan yeni müzelerin en yaygın konularından biri haline gelmiştir. Bu müzeler ve sergilerle ilgili en temel sorulardan biri, kültürlerarası kimlik oluşumlarına izin vermede ne kadar başarılı olduklarıdır. Bu sergilerde çoğunlukla sınırlardan ziyade harekete odaklanılmış olması, izleyici için kısmen rahatsız edicidir (Macdonald, 2013, s. 183). Göçle ilgili birçok sergide yer alan bavul, valiz ve çantalar, izleyiciyi göçe ilişkin ortak bir deneyimi paylaşmaya davet eder. Bu nesnelerin orijinal bağlamlarından ve kullanım alanlarından uzaklaştırılması, onların işlev ve anlamlarını da değiştirmektedir. Böylece bu türden nesnelere, sergilerde, tarihi belgelere dönüşmektedir (Ulz, 2019, s. 327). Fransa'da yer alan Ulusal Göç Tarihi Müzesi'nin (Musée de l'Histoire de l'Immigration) Göçmen bölümünde sergilenen bavullar, İrlandalıları temsil eden bir göçmen çantasının 'İrlanda Tarihinin 100 Nesne Projesi'ne (Irish Times' History of Ireland in 100 Objects Project) dahil edilmesi ve Göteborg'daki Dünya Kültürleri Müzesi'nde (Museum of World Culture) turizm ve iş seyahatinin yanı sıra göç ve zorunlu göçü ele alan 'Varış Yeri X' (Destination X) gibi sergiler, bu türden örnekler arasında değerlendirilebilir. Son yıllarda İsviçre ve İngiltere gibi birçok ülke, göç konusu ile ilgili ulusal müzelerin durumunu değerlendirmektedir. Ancak bu konu, bu ülkelerde, daha çok yerel müzeler ve göçmen dernekleri tarafından düzenlenen daha küçük ölçekli müze ve sergilerde yer bulmaktadır. Bunun yanı sıra Danimarka, İrlanda ve Portekiz'de ise göç müzelerinin sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Yine başlangıçta Türk göçmenler tarafından kurulmuş, daha sonra pek çok farklı ülkeden göçmeni kapsayacak şekilde genişletilmiş olan Almanya'daki Dokümantasyon ve Göç Müzesi (DOMİD) (Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland), göçmenlerin örgütlenmesinde etkili olmuştur (Macdonald, 2013, s. 183). Birçok ülkedeki şehir müzeleri ve etnografya müzelerinde de sıklıkla göç konusuna yer verilmeye başlanmış ve göçmen topluluklara sergiler düzenlenmiştir. 23 Ekim 2019- 26 Ocak 2020 tarihleri arasında Boston Çağdaş Sanat Enstitüsü'nde (Institute of Contemporary Art Boston)

gerçekleştirilen ‘Ev Kalmanıza İzin Vermediğinde: Çağdaş Sanat Yoluyla Göç’ (When Home Won’t Let You Stay: Migration through Contemporary Art) adlı sergide, Dominik Cumhuriyeti, Filipinler, Zimbabve, Haiti, Afganistan ve Güney Kore de dahil olmak üzere birçok ülke ve kökenden gelen kişilerin kendi hikâyelerini anlattıkları videolar da yer almıştır. Bu hikâyelerde bir ismin ardındaki gizli anlam, düşmanca bir ortamda eğitim arayışı, kültürlerarası dostluklar, kabullenme ve sevgi bulunmaktadır (International Institute of New England, 2019). Ancak Macdonald göçle ilgili bazı sergilerin kültürel dinamiğinin, göçe ve Avrupa’nın artan çoklu ve kaynaşma kültürüne odaklanmaktan farklı olduğunu ancak yine de küresel hareketi hatırlatan bir role sahip oldukları için önemli olduğu fikri üzerinde durur (Macdonald, 2013, s. 183).

Görsel 4. Vlassis Caniaris, Misafir İşçiler- Yabancı İşçiler, 1975, Yeni Güzel Sanatlar Derneği, Berlin. (Kaynak: <https://archiv.ngbk.de/projekte/vlassis-caniaris/> Erişim tarihi: 30.01.2024).

Göçle ilgili bir sergide valiz kullanımının en erken örneklerinden biri Vlassis Caniaris’in Berlin’deki Yeni Güzel Sanatlar Derneği’nde (neue Gesellschaft für bildende Kunst (nGbK) sergilenen “Misafir İşçiler- Yabancı İşçiler” (Gastarbeiter-Fremdarbeiter) (Görsel 4) adlı eseridir. Caniaris misafir işçilerin durumuyla da ilgilenen ilk sanatçılardan biridir. 1970’lerdeki göçmen deneyimini, başsız veya yüzü olmayan heykellerle ve onlara eşlik eden valizlerle dolaşılabilen mekânlar olarak tasarlamıştır. Misafir işçilerin ortamı, yoksulluk ve geçici düzenlemelerle karakterize edilmiştir (Ulz, 2019, s. 327). ‘Misafir İşçi’ olarak adlandırılan insan, iki farklı varlığa bölünür. Bir tarafta çalışmıyorsa nerede kalacağını düşünmek zorunda olan özel bir varlık; diğer tarafta ise hak iddia edemeyen ve bu nedenle fiilen var olmamış sayılan kamusal bir varlık. Bu insanların yemek yeme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarına yönelik özel alanları, yabancılık, evsizlik ve korku durumları olarak tasvir edilmiştir. Buradaki kişiler, seyahat edenlerin ayrıcalıklarına sahip değildir, ne kadar acı verici olursa olsun yabancı birer işçi olarak kalırlar. Caniaris’in kendisi de o dönemlerde DAAD bursu ile Almanya’da ikamet eden bir sanat öğrencisidir (“Vlassis Caniaris Gastarbeiter”, 1975). Caniaris’e göre

sadece yetişkinler değil, aynı zamanda bir ailenin kökleri kopmuş çocukları da ayrıcalıklı olmayan bir varoluşun kurbanıdır (Orthofer, 1975). Caniaris'in bavulu kullanması, göçmenlerin yaşamlarının gerçekliğini, göçe ilişkin basmakalıp bakış açılarıyla karşılaştırarak, toplumsal gerçekleri eleştirel bir şekilde araştırma gündemini takip eder. Ancak nesne, çok geçmeden neredeyse kaçınılmaz bir klişe haline gelmiştir (Wonisch & Hübel, 2012, aktaran Ulz, 2019, s. 327).

Bir göçmen için taşınacak nesnelerin seçimi büyük önem taşır. Duygusal ve anımsatıcı değerleri nedeniyle önemsenen bazı nesnelere, o valizlerin içerisine konulmak istenir. Bir göçmenin çantasında yer alan fotoğraflar, hafıza nesnelere olarak varsayılmaktadır. Ailenin veya kişinin biyografisinin önemli anlarını tasvir eden bu görüntüler, aralarındaki mesafeye rağmen onların kendilerini ailenin bir parçası olarak hissetmelerine de olanak tanımaktadır. Örneğin Uruguaylı göçmen kadınlar, havaalanı ya da sınır aramasında, yetkililerin onların üzerinde fotoğraf bulmaları durumunda, ülkeye, orada yaşamak için geldiklerini varsayacakları için göç planları, onların geri gönderilmeleriyle sonuçlanabileceğinden, valizlerinin göçmen valizi gibi görünmemesine dikkat etmektedirler. Göç planının başarılı olması için bir turist gibi görünmeleri gerekir. Bu durum, anıların ve bazı eşyaların, göç üzerinde nasıl bir tehdit oluşturabileceğini ve buradaki göçmenlerin bunu öngörebildiklerini göstermektedir. Graciela adlı göçmen bu durumu şu sözlerle ifade eder: "...Bir şeyleri almaktan, hatıra taşımaktan çok korkuyorduk... Durdurulup geri gönderilmekten korkuyorduk" (Rey, 2016, s. 108- 110).

Barthélémy Togo'nun 1996 yılında yaptığı "Transit 1" adlı eserinin kökeni de havaalanından yaptığı seyahatlerinde, valizlerinin defalarca aranmasına dayanır. Görevliler kendisine valizinde şüpheli olarak gördükleri şeyin ne olduğunu sormuş ve sanatçı da bunun şekerleme olduğunu söylemiştir. Bu arama, görevlilerin her bir şekeri detaylı bir şekilde incelemeleri ve yirmi dakikalık kontrolün ardından, sanatçının havalanmak üzere olan uçağına son anda yetişmesi ile son bulur. Togo, Roissy- Charles de Gaulle havaalanında polisler tarafından sistematik olarak arandığını ve polislerin adeta onun valizlerini aramaktan büyük bir keyif aldıklarını düşünmektedir. Bunun üzerine Kamerun'dan Fransa'ya dönmeden önce polislerin araması için masif ahşaptan üç valiz yaptırır. Bu valizler, X-ışınları, ultraviyole ışıklar, lazerler ve ardından bilgisayar ekranlarında taranarak incelenir. İki saat sonunda kontrol biter (Togo, t.y.). Sanatçıyı böyle bir çalışmaya iten şey, kimliğinden kaynaklı, eşit olmayan bir davranış biçiminden duyduğu rahatsızlığı dile getirme ihtiyacıdır. Aslında böyle bir eylem, seyahat eden bazı kişilerin, tren istasyonları ve havalimanlarında karşılaştıkları zorlukları gösterir. İnsanlara, ten rengine ve diğer fizyonomi özelliklerine göre muamele edilmesinin eşitsizliğini ve

hümanizm iddiaları altındaki ikiyüzlülüğü ortaya koyması bakımından siyasi bir eylem olarak görülebilir (Diop, 2023, s. 110).

Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya gibi savaşın harap ettiği ülkelerden kaçan kadın, erkek ve çocuklar ise Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a, oradan da farklı ülkelere lastik botlarla ya da küçük teknelerle, istiflenmiş halde tehlikeli yolculuklara çıkıyorlar. Bu yolculuklarda, yanlarına az eşya almalarına izin verilmektedir. Küçük tekneler ya da botlar su sızdırmaya başlarsa, ağırlık yapan eşyalarının bir kısmını da suya atmaktadırlar. Çok az kişi, gideceği yere yaşamsal ihtiyaçlarının dışında birkaç eşya ile varabilmektedir. Uluslararası Kurtarma Komitesi bir anne, bir çocuk, bir genç, bir eczacı, bir sanatçı ve 31 kişilik bir aileden çantalarının içindikileri paylaşmalarını ve evlerinden neleri yanlarında getirebildiklerini göstermelerini istemiş ve bunları fotoğraflamıştır (International Rescue Committee, 2015). Fotoğraflanan çantalarda ilaçlar, diş macunu ve diş fırçası gibi bazı kişisel bakım ürünleri, küçük bir kap bebek maması, süt, bisküvi gibi atıştırılmalıklar, telefon, şarj aleti, biraz para ve birkaç takı gibi ağırlık yapmayacak şeyler yer almaktadır. Dudley, giysi ve yiyecek gibi bazı nesnelere, özellikle belirli duyguları hatırlatma ve fiziksel duyumları tetikleme gücü olduğunu belirtir (Dudley, 2010, s. 55). Bu nesnelere, eski bir yurdu veya aile üyelerini hatırlamak için bilinçli bir şekilde seçilen "hatıra eşyaları" olabilir veya zamanla belirli duyguları ve anıları tetikleyerek "bellek nesnelere" haline gelebilir. İnsanlar, bu nesnelere kullanarak alışılmış duysal bir ortam oluşturabilir ve yerinden edilmiş oldukları durumda "ev inşa etme" sürecine geçebilirler (Bräunlein, 2022, s. 163).

Birçok sergisinde göç ve mülteci konusuna değinen Barthélémy Togo, göçmenlerin yolculuğunun ne kadar tehlikeli ve kırılgan olduğunu yerleştirmelerinde gösterir. Togo, Fransa ve Kamerun'da yaşayan ve Avrupa, Afrika ve Asya'daki diğer ülkelere sıklıkla seyahat eden göçebe ve kültürlerarası bir sanatçıdır. Afrikalıların daha iyi bir yaşam umuduyla kaçma arzularına değinen "Sürgüne Giden Yol" (Road to Exile) (Görsel 5) adlı yerleştirmede, yüzeye döşenmiş cam şişelerin üzerine yerleştirilmiş gerçek boyutlu bir tekne, Afrika kumaşlarından yapılmış çantalarla yüklüdür. Çantalar, mültecilerin yanlarında getirdikleri eşyalara vurgu niteliğindedir. Togo, OkayAfrica'ya gönderdiği bir e-postada: "Su, insanları bir noktadan diğerine taşıyabilen aynı zamanda öldürebilen bir elementtir" der (Okwuosa, 2018). "Sürgüne Giden Yol" adlı eserin, deniz yolculuğunu, keşfi ve ticareti kutlayan eserlerle yan yana sergilenmesi de denizciliğin katı zıtlıklarını ve muğlak tarihini ortaya çıkarmaktadır (Parrish Art Museum, 2018). Pratiğinin temelinde, Fransız/Kamerun çifte vatandaşlığından kaynaklanan aidiyet kavramı yer alır (Galerie Lelong&Co., t.y.).

Görsel 5. Barthélémy Togo, Sürgüne Giden Yol, 2008, Ahşap tekne, kumaş, şişeler, 220x 260x 135 cm, Göç Tarihi Müzesi, Paris.

(Kaynak: <https://www.histoire-immigration.fr/collections/road-to-exile> Erişim tarihi: 11.12.2023).

Birçok Afrikalı sanatçı, Afrika ile bağlarını koruyarak Avrupa’da yaşamaya karar vermiştir. Bunun nedeni, Amin Moghadam’ın vurguladığı gibi, “seyahat etmek, farklı kültürleri keşfetmek ve yeni insanlarla tanışmak, kişilere kendi ülkeleri dışındaki entelektüel deneyimleri genişletme şansı verir; bu da, kendi kültürlerinden farklı olanları anlama ve dengeleme fırsatı sunar” (Moghadam, 2015, aktaran Diop, 2023, s. 108). ArtsReach ve Parrish Sanat Müzesi’nde birçok projenin küratörlüğünü üstlenen Corienne Erni’ye göre Togo, “bize acı gerçekleri gösteriyor; ırkçılık, sömürgecilik sonrası baskı, zorunlu göç, sürgün ve ülkesini yüzyıllar boyunca yoksullaştıran adil olmayan ticaret koşulları” (Okwuosa, 2018). İnsanlara, kimliklere ve ülkelere göre farklı ve eşit olmayan davranış biçimleri üzerinden, karmaşık bir hümanizme sahip olduklarını gösterir (Diop, 2023, s. 109). Togo, göç ve sürgün özelinde “ötekine” biraz daha yaklaşmamızı sağlar. Dorléac’a göre o, “küresel Kuzey ve Güney sanatları arasındaki diyalogu ve Afrika kıtasından çalınanların Afrika kıtasına verilmesini teşvik eder” (Dorléac, 2022). Göç, göçmenlerin sosyal statüsü, ırkçılık, uyum, kimlik, yerinden edilme ve seyahat konularını adeta kendine görev edinen Togo’yu, Albert Camus’un, bir sanatçının ortak acı ve neşe imajı sunarak olabildiğince fazla insanı harekete geçirme yükümlülüğü hakkındaki 1957 tarihli Nobel konuşması etkilemiştir (Sansom, 2021). Birçok sanatçının aksine kurban ve suçluları aramak yerine, analiz ettiği çatışmalardan istemsizce etkilenen insanlarla ilgilenir. Sanatçı bir tarafın lehine diğer tarafın aleyhine olacak şekilde pozisyon almak yerine, yalnızca bizleri uyarmaya ve bakış açımızı genişletmeye çalışır. Yani bir taraftan güncel olaylara, dünya çapındaki önemli tartışmalara anında tepki verip, başkalarını kışkırtırken; diğer taraftan olayları analiz edip, yenilikçi önerilerde bulunur (Diop, 2023, s. 109- 110).

Görsel 6. Dan Halter, Mai MaBag, 2019, Bulunmuş plastik dokuma çantalar, siyah serpantin, özel yapım kumaş, 240 x 122 x 110 cm, Yerleştirmeden detay.

(Kaynak: <http://danhalter.com/tag/bags/> Erişim tarihi: 03.12.2023).

Dan Halter ise dünya çapında pek çok yoksul insan tarafından kullanılan, Çin yapımı ucuz, hafif ve sağlam plastik dokuma çantalarla, insanların hareketini, mültecileri ve yoksul göçmenleri anlatır. Kırmızı, mavi ve beyaz polipropilen liflerden yapılmış bu file Çin yapımı çantalar, Afrika görsel kültüründe önemli bir unsur haline gelmiştir (Cheng, 2018, s. 18). Çantalar, göçmen nüfusunun yaygınlığına bağlı olarak ülkelerde farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu çantalara, Nijerya'da 'Gana Eve Gitmeli', Almanya'da 'Türk Çantası', ABD'de 'Meksika Çantası', Karayipler'de 'Guyanalı Samsonite' ve Birleşik Krallık'ta 'Bangladeş Çantası' isimleri verilmektedir (Halter, t.y.). Bu yabancılaştırıcı isimler, yerleştikleri toplulukların bu çantaları taşıyanlara ilişkin duydukları kaygıyı ve ayrıştırıcı dili de gözler önüne serer. Örneğin Nijerya'da, 'Gana Gitmeli' olarak adlandırılan Çin çantası, 1980'lerde, Ganalıların Nijerya hükümeti tarafından sınır dışı edilmesiyle ilişkilendirilir. 1970'lerde, Nijerya petrol zenginliği dönemindeyken Gana ciddi bir ekonomik çöküş yaşar ve birçok Ganalı Nijerya'ya akın eder. Ancak Nijerya ekonomisi, 1980'lerin başlarında düşük petrol fiyatları nedeniyle düşüş yaşamaya başlayınca, 1983'te Nijerya Hükümeti, Ganalılar ve diğer Afrika göçmenlerini sınır dışı etme kararı almıştır. Nijerya Hükümetinin bu tavrı göçmen tabirinin muğlak mevcudiyetini ortaya çıkarır. Saybaşı'nın da ifade ettiği gibi: "Göçmen, kimileri için olumlu bir kozmopolitlik imgesi yaratırken, kimileri içinse ulus-devletin sınırlı kaynaklarını kötüye kullanan 'pis yabancı', 'sahte sığınmacı'dır ve savunmacı tepkileri kışkırtır" (Saybaşı, 2011,

s. 33). Tahminlere göre, bir milyondan fazla Ganalı, sahip olduklarını alıp bu büyük çantalara doldurarak, Nijerya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu göç sırasında birçok Ganalı bu örgü çantaları eşyalarını taşımak üzere kullandığı için Nijeryalılar onlara, 'Gana Gitmeli' adını vermiştir. Bu çantalar, üretildikleri Çin'de ise 'Çin çantaları' olarak adlandırılmaz. Yine de, belirli bir grup insanın hareketiyle ilişkilendirilir. Bazı insanlar onlara 'göçmen işçilerin çantası' anlamına gelen 'mingong bao' der. Çanta, genellikle ailelerin bir araya geldiği önemli geleneksel festivaller sırasında kırsal ve kentsel alanlar arasında seyahat eden göçmen işçiler tarafından kullanıldığı için bu adı almıştır. Bu kırsal-kentsel göçmen işçiler, Çin'in iş gücünün önemli bir bölümünü oluşturur (Cheng, 2018, s. 20).

Halter, 2010 yılında İskoçya'da yaşarken, bu çantaları 'mülteci veya göçmen ekose' olarak tanımladığı yüksek kaliteli bir ekose kumaşa dönüştürmek için tanınmış bir ekose üreticisi olan Johnstons of Elgin'e başvurmuştur (Martin, 2016, s. 246). Halter'in yanı sıra Nobukho Nqaba da 2011'den bu yana işlerinde bu ucuz çantaları kullanır. Nqaba bu çantaları, "ülke içindeki göçün ve hareketin sembolü" olarak görür. Hatta Nqaba toplu olarak satın aldığı bu çantaları, Cape Town'daki Greenmarket Square ve Pretoria'daki Marabastad gibi pazarlara giderek, insanların eski çantaları ile değiştirir. Eski çantalardaki kir, yıpranma ve dikişler, seyahat geçmişinin hatırlatıcıları olduğu için oldukça önemlidir. Her iki Afrikalı sanatçı benzer Çin çantalarını kullanmalarına rağmen, Nqaba'nın eserleri Güney Afrika içindeki insan göçünü keşfederken, Halter, bu çantaları, Güney Afrika'ya kaçan Zimbabvelilerin yaşadığı deneyimin bir metaforu olarak kullanır (Cheng, 2018, s. 22).

Halter'in "Mai MaBag" (Görsel 6) adlı eserinde, timsahların olduğu bir nehirde sırtında taşıdığı bebeğiyle karşıdan karşıya geçmeye çalışan bir anne yer alır. Bu eserin yer aldığı sergi, adını bir Madagaskar atasözünden alır: "Kalabalık içinde nehri geçerseniz timsah sizi yemez". Oysa bu yerleştirmede, anne ve bebeği iki timsah arasında tek başlarındadır. Bir nehrin içerisinden geçmek her zaman tehlikelidir. Hele timsahların olduğu bir nehirden geçmek çok daha tehlikelidir. Sanatçı bu nehirde anne ve bebeği tek başlarına bırakarak, göç etmek için alınan riski ve tehlikeyi, daha görünür kılar. Bu eser, ülkesindeki güncel olaylarla bağıntılıdır. Hükümet, seyahat belgelerini vermediği için Zimbabwe'den çıkmanın güçlüğü ve kendi göç hikâyesi ile ilişkilidir. Halter'in anne ve babası Zimbabwe'de saldırıya uğradıktan sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve İsviçre'ye yerleşmiştir. Halter, 18 yaşında yaşamaya başladığı İsviçre'de kültür şoku yaşar, ülkesine ve evine özlem duyar (Tyilo, 2019). Said'in dediği gibi: "Bir kere yurdunuzdan ayrıldıktan sonra nereye giderseniz gidin orada hayata kaldığımız yerden devam edemez, o yeni yerin bir başka yurttaşı olup çıkamazsınız". Belki de ülkesine duyduğu

bu özlem Halter’i sanat eğitimi almak üzere Cape Town’a gelmeye itmiştir (Said, 1995, s. 65). Uyumlanma ve yeni bir yaşam tarzını öğrenme, bir göçmen için en önemli aşamalardan biridir. Göç, bu anlamda fiziksel olmanın yanı sıra zihinsel olarak da gerçekleşir.

Görsel 7. Zoe Leonard, 1961, 2002, Klasik valizler (Her yıl yeni 1 valiz eklenmektedir),
Solomon R. Guggenheim Müzesi Koleksiyonu, New York.

(Kaynak: <https://www.guggenheim.org/artwork/33792> Erişim tarihi: 03.12.2023).

Zoe Leonard ise boş valizleri kullanarak çeşitli yerleştirmeler yapar. “1961” (Görsel 7) adlı yerleştirme, her biri sanatçının kendi hayatının bir yılını temsil eden klasik valizlerden oluşmaktadır. Her valiz, sanatçının ruhunun bir parçası ya da her yıl yaşanan anıların saklayıcısı gibidir. Sanatçının kendi geçmişi göz önüne alındığında bu valizler, aynı zamanda sürgün ve yerinden edilmenin simgesi haline gelmektedir. Powell’a göre Leonard: “Mekândan ziyade zamanda yapılan yolculukların ikonu ve bu süreçte dikdörtgenin analogik ulaşım güçlerinin derin tarihini ortaya çıkarıyor” (Powell, 2023). Bu yerleştirme, 1961 yılında ilk kez Paula Cooper Galerisi’nde sergilendiğinde, valizlerin yanında ailesinin fotoğrafları da yer almıştır. Savaş sırasında annesinin ailesi Varşova’da mahsur kalmıştır. Sovyetler Birliği, yönetimi ele geçirdiğinde ailesi İtalya’ya kaçmış ve on yıl kadar burada kaldıktan sonra da ABD’ye göç etmiştir (Mendelsohn, 2016). Dolayısıyla Leonard, göçmenlerin daha güvenli bir yer arayışı için çıktıkları yolda, yaşadıkları zorluk ve yerinden edilme duygusuna oldukça aşina bir sanatçıdır. Adını doğduğu yıldan alan ve her yıl eklenen bir valizle güçlendirilen bu yaşam kaydı, onun yaşadığı yılların yanı sıra gelecek yıllarını da işaret eder. “1961”, kaçış, seyahat, macera, romantizm ve nostaljiyi çağrıştırarak bir ömrün geçişini gösterir; ancak diğer taraftan da, valizlerin sayısı arttıkça, sanatçının yaşlanması ve kaçınılmaz olarak ölüme daha da yaklaşmasının altını çizer. İçleri boş olan ikinci el valizler boyut, renk, dönem ve tasarım bakımından birbirlerinden farklıdır. Bazılarının üzerinde kişisel etiketler de yer alır. Leonard, kendi hayatını, zamanın akışında kaybolan olayların, bireylerin ve duyguların şifresi olarak

ortaya koyar (Leonard, 1961). Rosenheim'a göre bu esere çoğunlukla sosyal bağlam açısından bakılmaktadır. "Ancak Leonard'ın valizlerinin ilk sergideki orijinal çerçevesinin dışına yerleştirilmesi, eserin sosyal çağrışımlarından arınmasına ve eserin estetik bir obje olarak var olmasına olanak tanır". Bu, çalışmayı 'kişisel ve toplumsal' kategorisinden, 'soyutlama ve tekrar' kategorisine aktarır. Beton zemin üzerine düz bir çizgi halinde dizilmiş valizler, yatay ve dikey açıdan görülebilmektedir. Yatay açıdan bakıldığında, izleyici ve sergideki diğer eserler arasında bir bariyer; dikey açıdan bakıldığında ise duygusal niteliği sonsuza kadar hatırlanacak tek bir çizgi oluşturmaktadır. Yerleştirmenin yatay görünümünde valizlerin maddeselliği hâkimken; dikey bakış açısında her valizin bireysel doğası ve maddeselliği ortadan kalkar (Rosenheim, 2013).

Suriye doğumlu mimar ve sanatçı Mohamad Hafez ise Leonard'ın aksine valizi açar ve içeriğini gösterir. 2017 tarihli "Paketlenmemiş: Mülteci Bagajı" (Unpacked: Refugee Baggage), Hafez ve Irak doğumlu yazar ve konuşmacı Ahmet Badr'ın işbirliğinde gerçekleştirilmiş bir projedir. Badr aynı zamanda bir mültecidir. Hafez ise bir göçmendir. Hafez, Şam'da doğmuş, Suudi Arabistan'da büyümüş ve Suriye'deki çatışmalardan 14 yıl önce Amerika'ya öğrenci olarak gitmiştir. Evine duyduğu özlem ve nostalji onu sanata iter. Mülteciler ve göçmenlerle ilgili anlatılara yer vermesinin bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri, başörtülü eşiyse seyahat ederken kendisine farklı davranıldığını fark etmesidir. Diğerleri ise 2014 yılında Suriye'de yaşayan kız kardeşi ve eniştesinin mülteci olmaları ve İsveç'teki mülteci kampına kaçmalarıdır. Ailesini bu şartlarda görmek, onu bu konuda daha farklı bir şeyler yapması gerektiği düşüncesi ile baş başa bırakır. Ortadoğu'da mevcut ve devam eden siyasi krizden etkilenen Hafez ve Badr, benlik algıları için hayati önem taşıyan sosyal ve kültürel yapıların yok edilmesine tepki vermeye itilmiştir (Josenhans, 2017, s. 205). Bu projenin amacı, mültecileri, göçmenleri ve Müslümanları daha da insanileştirmek ve siyasi yetkiye sahip kişilere, onlarla bağ kurma konusunda ilham vermektir. Sanat ona sözcüklere gerek duymadan, insanların hikâyelerini anlatabilme fırsatı tanır. Araç olarak valizi seçme sebebi, pek çok insanın onu, duygusal ve fiziksel bağ kurabileceği bir şey olarak görmesidir. Ayrıca valiz, Yale Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne verdiği röportajda ifade ettiği gibi, "göçmenleri ve mültecileri insanileştirmesini sağlar" (Hafez, 2019). Ona göre yolculuk, hiçbir zaman hikâyenin tamamı değildir: "Hepimiz hayatımızda engellerle karşılaştık... Mülteci, göçmen gibi bu etiketler bizi tanımlamaz". "Paketlenmemiş: Mülteci Bagajı" projesinde yer alan valizler, ses bileşenleri ile birlikte sergilenir. Valizlerin her birine yerleştirilen kulaklıklarla, Afganistan, Kongo, Suriye, Irak ve Sudan'ı terk edip Amerika'ya yerleşen mülteci bir ailenin hikâyesi dinlenebilir. Bu kişilerden

biri de Badr'ın annesidir. O, konuşmasında 2006'da Irak'ta evlerinin bombalanması sonucu hayatta kalmalarını ve ardından Irak'ı terk ederek Amerika'ya yerleşmelerini anlatır. Valizlerin çoğu, Amerikalılar tarafından bağışlanmıştır. Yahudi, İrlandalı, Alman ve Hintli birçok göçmen topluluk kendisine, zamanında aynı yabancı düşmanlığını yaşayan büyükanne ve büyükbabalarının valizlerini vermiştir. Hafez bunu, dünün göçmenlerinin bugünün göçmenlerinin hikâyelerini anlatmalarına yardımcı olması bakımından oldukça değerli bulur (Petronzio, 2017). Bu valiz bağışları akla Marianne Hirsch tarafından türetilen postbellek kavramını getirir. Postbellek, ilişkisel ve ailesel boyutların karışımının sonucudur. Valizler, onları bağışlayanların genellikle doğumlarından önce gerçekleşmiş ancak yine de kendi başlarına anılar oluşturacak kadar derin bir şekilde aktarılan güçlü, çoğu zaman travmatik deneyimlerle ilişkilendirdiği nesnelere (Hirsch, 2008, aktaran Levey, 2023).

“Paketlenmemiş: Mülteci Bagajı” projesinde yer alan eserler, insanların eşyalarını ve sevdiklerini geride bırakarak kaçtıkları evlerin ve apartmanların bombalanmış cephelerini gösterir. Bu eserler, evlerini terk etmek zorunda kalanların duygusal yükünü temsil etmenin yanı sıra savaşın yıkıp geçtiği ülkelere atfedilen kimliği de simgelemektedir. Bir zamanların canlı, hareketli ve yaşam dolu kültürlerinin yerini, savaşın harap ettiği bir ulus imajı alır. Kültür, kimlik, ardından gelen yeni bağlılıklar, yeni bir benliğin inşası, geleneksel köklere yaratıcı bir dönüş, bu köklerin sarsılması ve kopuş, valizlerin içindeki evlerin karmaşık görselliğinde sunulur (Josenhans, 2017, s. 205).

Görsel 8. Mohamad Hafez ve Ahmet Badr, Bagaj 2, Alçı, boya, antika bavul, buluntu nesnelere, paslanmış metal, ahşap, İran halısı, kurumuş bitki, 61x 40x 25 cm.

(Kaynak: <https://www.mohamadhafez.com/Baggage-Series> Erişim tarihi: 03.12.2023).

“Bagaj 2” de (Baggage 2) (Görsel 8) açılan valizde, harap bir odanın minyatür modeli yer alır. Odanın duvarları çatlaklarla ve deliklerle doludur. Bir toz tabakası ile kaplanmış pembe koltuk, İran halısı ve sehpanın üzerindeki telefon, bir zamanlar insanların yaşadığı ev ortamını anımsatır. Ancak şiddet ve terk edilmişlik evin her bir noktasına sızmıştır (Gandhi & Nguyen, 2023). Bavulların içindeki sahneler, Hafez ve Badr’ın mültecilerden duydukları hikâyelere dayanmaktadır. “Burada, insanların hayatını değiştiren dramatik olaylarla ilgili hikâyeler olduğu gibi, bazıları biraz daha hafif ve anekdot niteliğindedir. Örneğin, sehpanın üzerine bir fincan çay bırakan birinin, beş gün sonra gelip onu alıp temizlemek üzere geri döneceğini düşünmesi gibi” (Hafez, 2019). Kozmopolit bir gezgin için valiz, seyahat tutkusunun sembolüdür. Ancak Hafez’in yorumunda valiz, sadece temel ihtiyaçları ile kaçmak zorunda kalan mültecilerin sırt çantalarını anımsatır. Her ne kadar taşıdıkları çantalar hafif olsa da çıktıkları yolculuğun yükü oldukça ağırdır. Sanatçı, zorunlu ayrılığın hem siyasi hem kişisel kayıplarını keşfeder (Hafez, t.y.). Eserde insanın yokluğu, bir öznel kayıp olarak değil, daha çok izleyicileri, çerçevenin dışındaki insanları düşündüren bir özellik olarak algılanabilir. Evin köşesindeki küçük bitki ve sehpanın üzerindeki siyah telefon, yaşam, hayatta kalma, dayanıklılık ve başka bir yere kaçma olasılığını yansıtır. Valizin kendisi, bir öznenin -taşıyan kişinin- gitmiş ya da gelmek üzere olduğunu kanıtıdır. Hafez bizi, metnin ötesinde ve görünenin dışında kalan mülteci anlatıları üzerine düşünmeye davet eder (Gandhi & Nguyen, 2023).

Görsel 9. Mona Hatoum, Trafik, 2002, Sıkıştırılmış karton, plastik, metal, balmumu, insan saçı, 48x 65x 68 cm. (Kaynak: <https://www.agsa.sa.gov.au/collection-publications/collection/works/traffic/23552/> Erişim tarihi: 05.02.2024).

Filistinli bir ailenin çocuğu olarak Lübnan’da doğan ve burada başlayan savaş nedeniyle İngiltere’ye kaçmak zorunda kalan Mona Hatoum da Leonard gibi valizin katı dikdörtgen

geometrisini galeri mekânına taşır. Ancak Leonard'ın yerleştirmesinin aksine bu valizler birbirine yapışık değildir. “Trafik” (Traffic) (Görsel 9) adlı yerleştirmede iki valiz, insan saçı ile birbirlerine bağlanmaktadır. Onları taşıyan öznenin kaybolan bedeninin tek hatırlatıcısı da bu saçlardır. Bu eser, birçok anlamı içinde barındırabilir. Bu esere ilişkin yorumların farklılığı, Hatoum'un, “her sanat eserinin tek bir anlamı olmaz, bu nedenle yoruma açık bırakırım” (Radescu, t.y.) sözü ile doğru orantılıdır. Başlığından ötürü insan kaçakçılığı ile ilişkilendirilebilir. Saçlar, bu iki valizin içine sığamayan bir bedenden dışarıya dökülmektedir. Bedenin esnekliği ve nesnenin katı estetiği arasında tezatlık oluşturan bu eser, Freud'un tekinsizlik kavramını çağırır. Bunun yanı sıra, yerinden edilmenin bir temsili olarak da değerlendirilebilir. Seyahat edenlerin, duygusal, kültürel ve somut bagajlarını bir kültürden diğerine taşıyanların metaforu olarak görülebilir. Aynı zamanda, hiçbir nesnenin kendi bedenimizde, duygularımızda ve kendimize dair algımızda dolaşmadan var olmadığını da hatırlatır (Ohlin, 2008, s. 39; Lin, 2016).

Görsel 10. Handan Börüteçene, Bana Kendini Getir, 2009, 1800-1960 tarihli 19 bavul, 19 sandalye ve 30 tekerlekli büyüteç, Dr. F. Eczacıbaşı Vakfı Koleksiyonu.

(Kaynak: <https://handanborutecene.com/portfolio-item/bana-kendini-getir/> Erişim tarihi: 08.02.2024).

Handan Börüteçene ise valizleri, sandalye ve tekerlekli büyüteçlerle bir arada sunar. Börüteçene'nin birçok eserinde olduğu gibi “Bana Kendini Getir” (Bring Yourself to Me) (Görsel 10) adlı yerleştirmesinde de, akademiye katıldığı kazı çalışmalarının etkisi hissedilir. Bellek, kültürel miras ve coğrafya gibi konular üzerine yoğunlaşır. Sanatçı, “Bana Kendini Getir” de sergi alanının kimliği ve geçmişine referansta bulunur. Eski uygarlıkların günümüze uzanan izlerinden etkilenen sanatçı, eserlerinde geçmişle bugünün kimi zaman çatışan, kimi zaman da uyum içinde olan birlikteliklerini gündeme getirir (Rona, 2008, s. 259).

Bu yerleştirme kaynağını, Paris’te sergilendiği binanın tarihsel kimliğinden alır. Palais de la Porte Dorée adlı bina, ilk olarak Fransa’nın sömürge ülkelerinden toplanmış parçaları sergilemek üzere inşa edilmiş, sonrasında Afrika ve Okyanusya Sanatları Müzesi’ne dönüştürülmüştür. 2003’ten beri ise Ulusal Göçmenlik Tarihi Müzesi’ne ev sahipliği yapmaktadır. Bu bina, postkolonyal dönemdeki siyasi ve toplumsal değişimlere şahitlik etmiş, içerisinde birçok kişiye ve eşyaya dair anıları barındırmıştır. “Bana Kendini Getir” adlı çalışmada sanatçı, müzenin Thonet tasarımı sandalyelerine, Papua Yeni Gine’nin Kurimbu köyüne ait, yekpare bir ağaç gövdesine oyulmuş 19 portreyi yerleştirir. Afrika ve Okyanusya Sanatları Müzesi koleksiyonunda yer alan portrelerle, 1800- 1960 yıllarına ait dünyanın çeşitli ülkelerinden valizleri bir araya getirir. Paris’teki Quai Branly Müzesi’ne taşınan portrelere atıfta bulunan “Bana Kendini Getir”, adını bu değişim sonrasında ortaya çıkan özlemden alır. Çalışmanın tamamlanması içinse, büyüteçler yardımıyla valizlerdeki izleri keşfedecek, eski anıları belleğinde canlandıracak insanlara ihtiyaç vardır. Bu insanlar ülkenin göçlerle zenginleşen yeni kültürünün temsilcileridir. (İstanbul Modern Sanat Müzesi, t.y.).

Valizler, büyüteçler ve sandalyelere eşlik eden bir şiirden alınan şu dizeler belleğe verdiği önemi daha da pekiştirmektedir:

...
 Bana eski misafirlerimden bir parça getir,
 Hani senin de şu çok sevdiğin,
 Yan yana dizili 19 kişinin bize bakan yüzlerini taşıyan.
 Kurimbu köylülerinin yekpare ağaca yonttuğu,
 Her birinin hikâyesi uzaklarda boş bir bavul gibi asılı kalmış olan.
 Bana 19 bavul getir,
 Her biri başka birinin belleğini saklayan.
 ...
 Bana kendi belleğimi getir,
 Hasretle karşılaşmayı beklediğim.
 Bana her şeyi getir,
 Her biri bir başka şeyin her şeyi olan. (Börüteçene, t.y.).

Ancak Börüteçene’nin bellekten bahsetmesinin nostaljiyle bir ilgisi yoktur. Bellek, gelecek ve şu an yaşadığımız ana verdiği önemden ötürü eserlerinde bu denli yer kaplar. Ayrıca sanatçı, kültürel belleğin katmanlarına güvenmemiz gerektiğine inanır (“Handan Börüteçene: Bellek”, 2023). Börüteçene, “Bana Kendini Getir” de izleyiciye, geçmişle bağlantı kurma veya geçmişin etkisini anlama fırsatı sunar. İzleyici, bu eserde merceklerden bakarak zamanın izlerini sürebilir. Bu yerleştirmedeki her bir öge kendi kişisel belleğini ve deneyimlerini çağrıştırmaya hizmet edebilir.

SONUÇ

Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra, dünya sanatında, Batı dışı coğrafyalardan gelen sanatçılara ilgi gösterilmiştir. Uzak Doğu, Afrika ve Orta Doğu gibi bölgelerden çeşitli nedenlerle göç eden sanatçılar, özellikle Suriye iç savaşı gibi olaylarla tetiklenen büyük göç dalgaları, Batı’daki sanat kurumlarının dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sergiler ve bienallerin kavramsal çerçeveleri göç teması etrafında şekillenmiştir. Örneğin, 2017 yılında

gerçekleşen Documenta 14’de, Suriye iç savaşı nedeniyle Avrupa’ya geçiş kapısı olarak görülen Yunanistan ve adaları ile göç konusu ön planda yer almıştır. Benzer şekilde, 6. Selanik Bienali’nin (30 Eylül 2017- 14 Ekim 2018) kavramsal çerçevesi ‘Hayal Edilen Ev’ (Imagined Homes) ve 15. İstanbul Bienal’inin (16 Eylül- 12 Kasım 2017) başlığı ‘İyi Bir Komşu’ olarak belirlenmiştir, Ayrıca, Venedik Bienali 60. Uluslararası Sanat Sergisi’nin (20 Nisan- 24 Kasım 2024) başlığı, ‘Yabancılar Her Yerde’ dir (Foreigners Everywhere). Serginin küratörü Adriano Pedrosa, ‘Yabancılar Her Yerde’ ifadesinin iki anlam taşıdığını açıklar. “İlk olarak, nereye giderseniz gidin ve nerede olursanız olun, her zaman yabancılarla karşılaşacaksınız- yabancılar her yerdedir. İkincisi, nerede olursanız olun, derinlerde ve içten içe, her zaman gerçekten bir yabancıyız”. Bu sergide Hong Kong, Filistin ve Porto Riko gibi ülkeler de dahil olmak üzere 80 ülkeden toplam 331 sanatçı ve kolektifi yer almıştır. Bienalin birincil odağı, özellikle Küresel Güney ile Küresel Kuzey arasında hareket eden yabancılar, göçmenler, gurbetçiler, diasporik, sürgün ya da mülteci olan sanatçılardır. Batı dışı coğrafyalardan gelen sanatçılar, göçmen karşıtı söylemlerle mücadelede ve ayrımcılıkla ilgili tartışmalarda önemli bir rol oynamaktadırlar. Örneğin, İspanyol sanatçı Santiago Sierra’nın, 2001 yılında gerçekleştirdiği “133 Kişiye Sarı Saç Boyası” (133 Persons Paid to Have Their Hair Dyed Blonde) adlı çalışması, bu konuya dikkat çekmek için güçlü bir örnek olarak gösterilebilir. Sierra, 49. Venedik Bienali’nin açılışına, 133 illegal sokak satıcısını davet etmiş ve saçlarını sarıya boyamaları karşılığında onlara para vermiştir. Bu sokak satıcıları, onları görmezden gelen çağdaş sanat dünyasının tam merkezinde yer alarak, Batı dışı ülkelere gelen göçmenlerin Batı’da istenmemesi durumunu simgelemiştir. Olu Oguibe’nin Documenta 14’te sergilenen “Yabancılara ve Mültecilere Anıt” (Monument to Strangers and Refugees) adlı çalışması da benzer şekilde etkileyici bir örnektir. Bu çalışmada, Yeni Ahit’ten alınan “Yabancıydım, beni içeri aldınız” cümlesi Arapça, İngilizce, Almanca ve Türkçe dillerinde bir obeliskin dört tarafına yazılmıştır. Oguibe, bu anıt aracılığıyla, Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra değişen ekonomik ve toplumsal yapıda Almanya’da yabancılarla yönelik ırkçı sloganlara karşı bir tepki verir (Pedrosa, 2024; Yıldız, 2021, s. 485- 491).

Göç ve müzeler arasındaki ilişki yeni değildir. Dünyanın çeşitli yerlerinde, söz konusu ülkeden göç eden veya o ülkeye göç edenlerle ilgili koleksiyonlara sahip göç müzeleri bulmak mümkündür. Bu müze sergileri, bavullar, valizler, çantalar, anahtarlar, pasaportlar ve mektuplar gibi nesnelere içerir. Bu nesnelere orijinal bağlamlarından koparılması ve kullanım alanlarından uzaklaştırılarak müze ve galerilerde sergilenmesi, onları tarihi belgelere dönüştürür. Ancak son yıllarda, yeni bir müze sergisi türü ortaya çıkmıştır. Bu yeni sergiler,

çağdaş zorunlu göçleri, hayatlarını riske atan ve genellikle yasadışı yollarla sınırları geçmek için tehlikeli rotaları göze alan insanları, küresel dikkatin odağına yerleştirir. Bu sergilerde çoğunlukla sırt çantaları, su şişeleri ve can yelekleri gibi sınır geçiş noktalarında bulunan nesnelere ve geçici barınaklara ait fotoğraflar sergilenir. Ayrıca göç yolculuğu ile ilgili bot ve kayık gibi ulaşım araçlarına, bazı kişisel eşyalara ve belgelere de yer verilir. Örneğin 58. Uluslararası Venedik Bienali'nde (11 Mayıs- 24 Kasım 2019) büyük tartışmalara yol açan ve 800'den fazla mültecinin hayatını kaybetmesine neden olan Libya açıklarında batan bir balıkçı teknesi, denizden çıkarıldıktan sonra Christoph Büchel'in talebi üzerine "Barca Nostra" adı ile sergilenmiştir. Bu nesnelere, göçmenlerin yolculuklarının, mücadelelerinin ve uyumlarının somut hatırlatıcıları olarak hizmet eder ve ziyaretçilere göç sürecinin daha samimi ve kişisel bir anlayışını sunar. İnsanları bu nesnelere arkasındaki hikâyeleri düşünmeye teşvik eder (Şanlı, 2022, s. 147- 149).

Bavul, valiz ve çantaların açık veya kapalı olması, fiziksel özelliklerine yapılan müdahaleler, ona eşlik eden öğeler, sergilenme biçimi, rengi, boyutları ve kullanılan malzeme onun anlamsal yapısını değiştirmektedir. Yani bir eserde bu taşıyıcı nesnelere kullanılması her zaman göçle bağıntılı olmayabilir. Örneğin Kusama'nın valizler üzerine yaptığı resimlerde göç ve yerinden edilme ile ilgili bir bağlantı kurmaktan ziyade valizin bir tuval yüzeyi, yani bir sanat malzemesi olarak kullanılmasına tanıklık ederiz.

İnsanların yanlarında götürmeyi tercih ettikleri eşyalar ve bunları nasıl taşıdıkları, hareket deneyiminin önemli yönlerindedir. Bavul, valiz, çantalar ve onların içindeki eşyalar, duygusal değere sahip olabilir ve taşıyıcısını uzak yerlere bağlayabilir. Yer değiştirme, hafıza ve geride bırakılan şey için bir metafor haline gelir. Hafez ve Badr'ın işbirliğinde gerçekleştirilen bagaj serisi ve Ellis Adası'ndaki Göçmenlik Müzesi'nde yer alan Annie Moore'un heykelinde bunu görmek mümkündür. Bu taşıyıcı nesnelere ayrıca bir şeye sahip olma, sahip olduklarımızdan bazılarını seçerek yanımıza alma ve onları açma kavramı bakımından da önemlidir. Sürekli yer değiştiren ya da yer değiştirmek zorunda kalan özne için kimlik ve benlikle ilgili bağlantılara sahiptir. Bunu Libeskind'in eserlerinde görmek mümkündür. Bir göçmen için taşınacak nesnelere seçimi oldukça önemlidir. Göçmenlerin bazıları, sınır kontrollerinde, o ülkeye yaşamak üzere geldiğinin düşünülmemesi ve bavullarının bir göçmene ait görünmemesi için çoğunlukla anı olarak algılanacak eşyaları ve fotoğrafları yanlarına almazlar. Togo'nun "Transit 1" adlı eserinde görüldüğü gibi bavul, valiz ve çantalar, hareketin yanı sıra sınır geçişlerinde eşit olmayan bir şekilde aramalara tabi tutulmanın ve kişilere fizyonomi özelliklerine göre muamele edilmesinin temsili haline de gelir. Bunun yanı sıra, bavul, valiz ve

çantalar, yolculuğun tehlikeli boyutlarını göstermek için de tercih edilmektedir. Böyle bir anlatım için Togo'nun "Sürgüne Giden Yol" ve Halter'in "Mai MaBag" eserlerinde olduğu gibi bavul ve valizlerin yerine çoğunlukla, çanta ve bohça gibi içine daha az eşyanın konulabildiği hafiflikte nesnelere başvurulmaktadır. Togo, yolculuğun zorluğunu, bir tekne üzerine istiflenen bohça biçimindeki çantalarla; Halter ise timsahların olduğu bir nehri sırtındaki bebeği ile geçmeye çalışan annenin başı üzerine istiflenen çantalarla anlatır. Her iki eserde de üzerine çantaların istiflendiği taşıyıcı nesne ya da özne, potansiyelinden fazla yüklerle doludur. Çanta, taşımaya yardımcı olan bir nesne olmanın yanı sıra kültür ve kimliğe ilişkin ipuçlarını da barındırır. Afrika kumaşının kullanıldığı bohçalar, Afrikalıların göçünü; Gana'da yaygın olarak kullanılan Çin çantaları ise Ganalıların göçünü aktarır.

Birçok göçmen ve mülteci seyahat edenlerin ayrıcalığına sahip değildir. Saybaşılı, Derrida'nın önerdiği 'hayalet' kavramını takip ederek, sınır bölgelerinde ya da misafirperver olmayan şehirlerde yaşam sürdürmenin ne anlama geldiğini 'hayalet' metaforu üzerinden yorumlar. Göçmen, mülteci ve sığınmacıların tıpkı birer 'hayalet' gibi, ölçülerini tümüyle yitirmiş olan bir dünyaya 'yerleştirilemez' hale getirilerek 'hayaletsi bir gerçek'liğin parçasına dönüştürüldüklerini söyler. Özellikle sınır bölgesinde duran kişilerin ise tam olarak somutluk kazanamayan bir varoluşları olduğunu öne sürer (Saybaşılı, 2011, s. 52- 53). Göç, sadece onu deneyimleyenleri değil, göç edilen yeri ve göç edenlerin kendilerinden sonraki neslini de etkiler. Kökleri kopmuş birey, sürekli o kökleri bulma arayışındadır. Caniaris'in "Misafir İşçiler" adlı eserinde bunu görmek mümkündür. Göçebe öznenin kullandığı bavul, valiz ve çantalar genellikle varılan ya da varılacak yerlere yönelik değil de geçmişe dairdir. Yeni deneyimler yaşanmasına ve farklı yerlerde ikamet edilmesine rağmen, artık bulunulmayan o yeri tanımlamak için kullanılır. Bu belki sorumluluk, belki köklerine duyulan saygı ve özlem, belki de özne olarak var olmanın yoludur (Girgin, 2023, s. 178). Göçle ilgili eserlerin çatışmacı doğası, travmanın boyutu ve göç etme mecburiyetinin baskısı ile doğru orantılıdır.

Yerinden edilme ve göç söz konusu olduğunda, medyada sayısız imge ile karşılaşırız. Sorun, hiç kimsenin göçmen, mülteci ya da sığınmacıların yaşamları hakkında konuşup yazmaması değildir. Tam tersine, bu denli yapılan haber, yazı ve tartışmalara rağmen, göçsel hareketliliğin birçok boyutu hala bilinmezliğini korumaktadır. Bu imgelerin çoğu sorunun altında yatan en önemli nedenlerin üstünü örterek gösterdiklerinden, göç hareketlerinin varlığını ve gerçekliğini daha önemsiz hale getirmektedir. Bu imgelerdeki insanlar, çoğunlukla yardıma ve korunmaya muhtaç pasif ve güçsüz figürlere indirgenmektedir (Saybaşılı, 2011, s. 59). Medyada yer alan çoğu fotoğraftaki temsil biçiminin aksine sanat, toplumsal değişimi yaratmada güçlü bir etkiye

sahiptir. İnsanlar, sanatla bir politika belgeseli, bir haber veya bir protesto ile ilgilendiklerinden farklı bir şekilde bağ kurarlar. Bu nedenle, sanatın düşünceleri şekillendirme, tutumları değiştirme ve nihayetinde yasaları ve politikaları etkileme gücüne inanılır (Brooks, 2013). Sonuç olarak sanatçılar, göçün temsili olarak kullandıkları bavul, valiz ve çantalar üzerinden göçmenlerin zorlu yolculuklarını, mücadelelerini ve yeni ortama uyum sağlama çabalarını anlatır ve insanları, bu nesnelerin ardındaki duygusal ve fiziksel deneyimi anlamaya ve toplulukları birbirlerine daha fazla empati ile yaklaşmaya teşvik ederler.

KAYNAKÇA

- Barry, K. (2019). Art and materiality in the global refugee crisis: Ai Weiwei's artworks and the emerging aesthetics of mobilities. *Mobilities*, 14(2), 204-217. <https://doi.org/10.1080/17450101.2018.1533683>
- Blume, E. (t.y.). Essay: Joseph Beuys- Amtlich, Um 1984/85, *Ketterer Kunst*. <https://www.kettererkunst.com/details-e.php> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Börüteçene, H. (t.y.). Bana Kendini Getir [Yerleştirme]. Handan Börüteçene resmi web sitesi. <https://handanborutecene.com/portfolio-item/bana-kendini-getir/> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- Braunlein, P. J. (2022). *Introduction*. İçinde F. Yi-Neumann, A. Lauser, A. Fuhse ve P. J. Braunlein (Eds.). *Material culture and (forced) migration* (ss. 159-170). UCL Press.
- Brooks, K. (2013, 26 Ocak). Migration is beautiful documentary: Artist Favianna Rodriguez talks immigrant rights and art's role in politics (video). *Huffpost*. http://www.huffingtonpost.com/2013/01/26/migration-is-beautiful-artist-favianna-rodriguez-documentary_n_2535690.html (Erişim Tarihi: 02.01.2024).
- Burrell, K. (2008). Materialising the border: Spaces of mobility and material culture in migration from post-socialist Poland. *Mobilities*, 3(3), 353-373. <https://doi.org/10.1080/17450100802376779>
- Centre Pompidou. (t.y.). *Meeting with Rayyane Tabet* [20 February 2014], [Sergi]. Paris, Fransa. <https://www.centrepompidou.fr/en/program/calendar/event/cRRBaEn> (Erişim Tarihi: 25.02.2024).
- Cheng, Y. (2018). The bag is my home: Recycling "China Bags" in contemporary African art. *African Arts*, 51(2), 18-31. https://doi.org/10.1162/afar_a_00400
- Crooke, E. (2014). *The migrant and the museum: Place and representation in Ireland*. İçinde L. Gouriévidis (Ed.). *Museums and migration: History, memory and politics* (ss. 189-201). Routledge.
- Demos, T. J. (2013). *The exiles of Marcel Duchamp*. The Mit Press.
- Diop, B. M. (2023). *The notion of mobility in Barthélémy Toguo's work: Reflection on decolonial artistic practice*. İçinde M. Ott ve B. M. Diop (Eds.). *Decolonial aesthetics I: Tangled humanism in the Afro-European context* (ss. 95-112). J. B. Metzler.
- Dogramaci, B., & Mersmann, B. (2019). *Art and global migration. Theories, practices, and challenges: Editorial introduction*. İçinde B. Dogramaci ve B. Mersmann (Eds.). *Handbook of art and global migration: Theories, practices, and challenges* (ss. 1-13). De Gruyter.
- Dorléac, L. B. (2022, 21 Eylül). *Barthélémy Toguo, the pillar of the missing migrants* [12 October 2022-23 January 2022], [Sergi]. Louvre Museum, Paris, France. <https://www.louvre.fr/en/what-s-on/life-at-the-museum/barthelemy-toguo-the-pillar-of-the-missing-migrants> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).

- Duchamp, M. (1973). *Salt seller: The writings of Marcel Duchamp*. İçinde M. Sanouillet ve E. Peterson (Eds.). Oxford University Press.
- Dudley, S. H. (2010). *Materialising exile: Material culture and embodied experience among Karenni refugees in Thailand*. Berghahn Books.
- Galerie Lelong&Co. (t.y.). *Barthélemy Toguô biography*. Paris, Fransa. <https://www.galerielelong.com/artists/barthelemy-toguo/slideshow?view=slider> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Gandhi, E. L. E., & Nguyen, V. (2023). *Introduction*. İçinde E. L. E. Gandhi ve V. Nguyen (Eds.). *The Routledge handbook of refugee narratives*. Routledge.
- Girgin, F. (2023). *Çağdaş sanatta yerinden edilme temasının temsili olarak harita*. İçinde A. Tilbe ve M. C. Atalay (Eds.). *Göç ve sanat: Eleştirel incelemeler* (ss. 151-184). Hiperyayın.
- Gouriévidis, L. (2014). *Representing migration in museums: History, diversity and the politics of memory*. İçinde L. Gouriévidis (Ed.). *Museums and migration: History, memory and politics* (ss. 1-24). Routledge.
- Gross, D. A. (2014, 9 Mayıs). The history of the humble suitcase. *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/history/history-humble-suitcase-180951376/#rzPgBLHAWZl4R3WG.99> (Erişim Tarihi: 18.01.2024).
- Hafez, M. (2019, 3 Nisan). Unpacking “Unpacked” with Mohamed Hafez [Interview]. *Yale Law School*. <https://law.yale.edu/yls-today/news/unpacking-unpacked-mohamed-hafez> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Hafez, M. (t.y.). Baggage Series [Installations]. Official web cite of Mohamad Hafez. <https://www.mohamadhafez.com/Baggage-Series> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- Halter, D. (t.y.). Transnational blocks [Installations]. Official web cite of Dan Halter. <http://danhalter.com/transnational-blocks/> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Handan Börüteçene: Bellek yittiğinde her güne sıfırdan başlarsınız. (2023, 19 Aralık). *Dünya Gazetesi*. <https://www.dunya.com/kultur-sanat/handan-borutecene-bellek-yittiginde-her-gune-sifirdan-baslarsiniz-haberi-714038> (Erişim Tarihi: 08.02.2024).
- International Institute of New England. (2019, 22 Ekim). *Suitcase stories featured at Institute of Contemporary Art*. <https://iine.org/suitcase-stories-featured-at-institute-of-contemporary-art/> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- International Rescue Committee. (2015, 4 Eylül). *What’s in my bag?: What refugees bring when they run for their lives*. Medium. <https://medium.com/uprooted/what-s-in-my-bag-758d435f6e62> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- İstanbul Modern Sanat Müzesi. (t.y.). *Handan Börüteçene, 1957/ Bana Kendini Getir, 2009* [Sergi]. İstanbul, Türkiye. <https://www.istanbulmodern.org/koleksiyon/bana-kendini-getir> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).

- Josenhans, F. V. (2017). *(Re)Defining the "I" in exile*. İçinde F. V. Josenhans (Ed.). *Artists in exile: Expressions of loss and hope* (ss. 185-207). Yale University Press.
- Judovitz, D. (2005). Duchamp's luggage physics: Art on the move. *Postmodern Culture*, 16(1).
- Kılıç, Y. (2012). Geçmişle gelecek arasında insan. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (19), 77-90.
- Leonard, Z. (1961). *1961* [Installation]. Guggenheim Museum, New York, ABD. <https://www.guggenheim.org/artwork/33792> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Levey, C. (2023). *Valijas militantes: Activist suitcases and memories of exile across the Spanish-speaking world*. İçinde C. Giuliani ve K. Hodgson (Eds.). *Memory, mobility, and material culture*. Routledge.
- Libeskind, R. (2015, 10 Haziran). Multi-Media artist Rachel Libeskind reveals the art of packing in 'The Traveling Bag' [Interview]. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/adamlehrer/2015/06/10/multi-media-artist-rachel-libeskind-reveals-art-of-packing-in-new-performance-the-traveling-bag/?sh=463f3a7c5bcc> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Lin, A. (2016, 12 Aralık). These artists create microcosmos with suitcase as art. *Widewalls*. <https://www.widewalls.ch/magazine/suitcase-art> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and identity in Europe today*. Routledge.
- Martin, M. (2016). *Abstract art in South Africa: Then and now*. İçinde I. Wünsche ve W. Gronemeyer (Eds.). *Practices of abstract art: Between anarchism and appropriation* (ss. 225-248). Cambridge Scholars Publishing.
- Mendelsohn, M. (2016, 18 Kasım). 9 artists who turned suitcases into works of art. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-9-artists-who-turned-suitcases-into-works-of-art> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Ohlin, A. (2008). *Home and away: The strange surrealism of Mona Hatoum*. İçinde N. al Issa & H. Saleh (Eds.). *Mona Hatoum- Exhibition Catalogue*. Darat al Funun- The Khalid Shoman Foundation. <https://daratalfunun.org/?publication=mona-hatoum-2008> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- Okwuosa, A. (2018, 10 Eylül). Barthélémy Togo's exhibition explores the push & pull of the global migration crisis. *OkayAfrica*. <https://www.okayafrica.com/barthelemy-togo-head-above-water-global-migration-crisis/> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Orthofer, M. (Manuskript) (1975, 23 Nisan). Über die ausstellung in Ingolstadt. *Deutsches Fernsehen*. <https://archiv.ngbk.de/en/projekte/vlassis-caniaris/> (Erişim Tarihi: 30.01.2024).
- Parrish Art Museum. (2018). *Barthélémy Togo: The beauty of our voice* [August 5-October 21, 2018], [Sergi]. New York, ABD. <https://parrishart.org/exhibitions/platform-barthelemy-togo/> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).

- Pedrosa, A. (2024). Foreigners Everywhere. İçinde *Biennale Arte 2024: 60th International Art Exhibition 20 April- 24 November 2024* [Broşür]. Venedik, İtalya. <https://www.labiennale.org/en/art/2024> (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Petronzio, M. (2017, 24 Ekim). Syrian artist uses suitcases to recreate the homes refugees left behind. *Mashable*. <https://mashable.com/article/unpacked-refugee-baggage-suitcase-art-project> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Pitt Rivers Museum. (t.y.). *Memoirs in my suitcase: 10 December 2019- 31 May 2020 (extended to 20 September 2021) Archive Case (First Floor) Memoirs in My Suitcase* [Sergi], [2019-2021]. Oxford, İngiltere. <https://www.prm.ox.ac.uk/event/memoirs-in-my-suitcase> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Powell, A. K. (2018). A short history of the picture as box. *Representations* 141, 95-130. <https://doi.org/10.1525/rep.2018.141.1.95>
- Powell, A. K. (2023). *Zoe Leonard's Suitcases*. İçinde C. Denoël, L. Dryansky, I. Marchesin ve E. Verhagen (Eds.). *L'art médiéval est-il contemporain? Is Medieval art contemporary?* (ss.229-244). Brepols Publishing.
- Radescu, E. (t.y.). Mona Hatoum: Work of body/The artist of body. *Pavilion Magazine*. <https://www.pavilionmagazine.org/index-11/> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Rey, N. A. (2016). *Memory in motion: Photographs in suitcases*. İçinde M. Palmberger ve J. Tošić (Eds.). *Memories on the move: Experiencing mobility, rethinking the past* (ss. 101-126). Palgrave Macmillan.
- Rogoff, I. (2000). *Terra Infirma: Geography's visual culture*. Routledge.
- Rona, Z. (2008). Börüteçene, Handan. İçinde *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi: Resim, Heykel, Mimarlık, Tasarım, Arkeoloji, Fotoğraf* (Cilt.1, ss. 259-260). Yem Yayın.
- Rosenheim, K. (2013). Smoke and clouds; Zoe Leonard's 1961, 2002- Ongoing suitcases through the lens of Rosalind Krauss's "The /Cloud/". *Drain Magazine. Black*, 8(1). <http://drainmag.com/smoke-and-clouds-zoe-leonards-1961-2002-ongoing-suitcases-through-the-lens-of-rosalind-krauss-the-cloud/> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- Said, E. (1995). *Entelektüel: Sürgün, marjinal, yabancı* (Çev. T. Birkan). Ayrıntı Yayınları.
- Sansom, A. (2021, 25 Mayıs). An artist is a visionary: Cameroonian artist Barthélémy Toguo on why he began making art about viruses well before 2020. *Artnet*. <https://news.artnet.com/art-world/barthelemy-toguo-interview-1971063> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Saybaşı, N. (2011). *Sınırlar ve hayaletler: Görsel kültürde göç hareketleri* (Çev. B. Doğan). Metis Yayınları.
- Şanlı, A. (2022). *Undocumented migration and the multiplicity of object lives*. İçinde F. Yi-Neumann, A. Lauser, A. Fuhse ve P. J. Bräunlein (Eds.). *Material culture and (forced) migration* (ss. 147-156). UCL Press.

- Tao, K. (2020, 12 Ekim). The art of making: New immigration acquisitions. <https://www.sea.museum/2020/10/12/the-art-of-making-new-immigration-acquisitions> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Toguo, B. (t.y.). Transit [Installations]. Official web cite of Barthélémy Toguo. <https://www.barthelemytoguo.com/transit/> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Tyilo, M. (2019, 10 Ağustos). The tricolour bag that came to symbolise migration. *Daily Maverick*. <https://www.dailymaverick.co.za/article/2019-08-10-the-tricolour-bag-that-came-to-symbolise-migration/> (Erişim Tarihi: 03.12.2023).
- Ulz, M. (2019). *Migration on display: Curatorial concepts and artistic approaches in France and Germany*. İçinde B. Dogramaci ve B. Mersmann (Eds.). *Handbook of art and global migration: Theories, practices, and challenges* (ss. 315-330). De Gruyter.
- Vlassis Caniaris Gastarbeiter- Fremdarbeiter NGBK RealismusStudio/ 3. (1975). neue Gesellschaft für bildende Kunst, Berlin- Aus der Publikation (17 January- 12 February 1975). <https://archiv.ngbk.de/en/projekte/vlassis-caniaris/> (Erişim Tarihi: 30.01.2024).
- Yıldız, E. (2021). Çağdaş sanatta göç teması, temsili ve çelişkileri üzerine. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 11(2), 482-497. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1049029>

CHILDREN'S RIGHT TO PARTICIPATE IN PUBLIC SPACES FOR REINFORCING DEMOCRACY

DEMOKRASİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÇOCUKLARIN KAMUSAL ALANLARA KATILIM HAKKI

Yasemin MAMUR IŞIKÇI*

Abstract

Public spaces are areas that allow people to interact, express themselves, and make them visible. Yet, limited attention has focused on understanding and designing public spaces with regard to children's rights. Grounded in Habermas's deliberative democracy model, the research explores the intricate relationship between children and public spaces. This study aims to the discourse on public spaces, and their significance in facilitating children's interaction and expression. In the study, the relationship between children and public space is established within the framework of deliberative democracy and children's rights, and then the characteristics of accessible public spaces for children are discussed. The study was designed in accordance with qualitative research methodology, and the data were obtained through document analysis technique. Here we show that organizing public spaces as child-friendly environments will make them new actors of democracy by gaining visibility in public spaces and this will guide the making of public policies.

Keywords: Children, Children's Rights, Children Participation, Public Space, Democracy

Öz

Kamusal alanlar, insanların etkileşime girmesine, kendilerini ifade etmesine ve görünür olmasına olanak tanıyan alanlardır. Ancak, kamusal alanların çocuk hakları açısından anlaşılması ve tasarlanması konusuna sınırlı ilgi gösterilmiştir. Habermas'ın müzakereci demokrasi modelini temel alan bu araştırma, çocuklar ve kamusal alanlar arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Bu çalışma, kamusal alanlara ilişkin söylemi ve bu alanların çocukların etkileşim ve ifadelerini kolaylaştırmadaki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, çocuklar ve kamusal alan arasındaki ilişki müzakereci demokrasi ve çocuk hakları çerçevesinde kurulmakta, ardından çocuklar için erişilebilir kamusal alanların özellikleri tartışılmaktadır. Çalışma nitel araştırma metodolojisine uygun olarak tasarlanmış ve veriler doküman analizi tekniği ile elde edilmiştir. Burada kamusal alanların çocuk dostu ortamlar olarak düzenlenmesinin, çocukların kamusal alanlarda görünürlük kazanarak demokrasinin yeni aktörleri haline gelmelerini sağlayacağı ve bunun kamu politikalarının oluşturulmasında yol gösterici olacağı gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Hakları, Çocuk Katılımı, Kamusal Alan, Demokrasi

INTRODUCTION

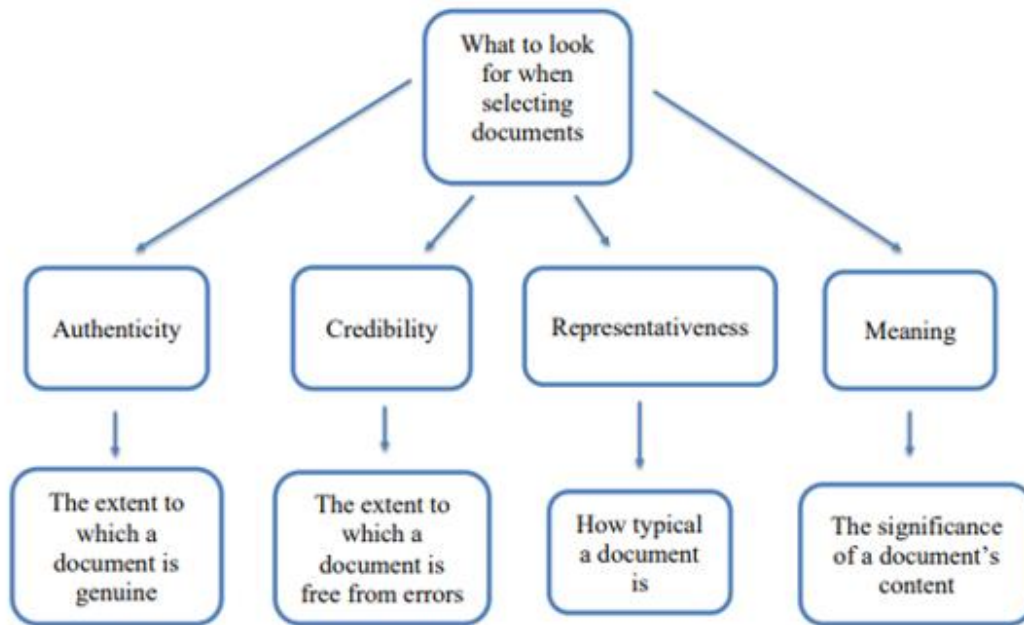
Rooted in antiquity, ideas about the public sphere have been hotly debated at the theoretical level since the 1970's under the leadership of Habermas and Arendt. This concept, seen by Habermas as 'communicative environments' and by Arendt as spaces where 'freedoms and action are exhibited', has been discussed in a way to cover the definition of 'private sphere' and the distinction between 'public sphere and private sphere'. In this process, the private sphere was positioned as 'the sphere of obligation, related to the family and associated with women', while the public sphere was characterized as 'the sphere of freedom for men'. The evaluations of Locke, Hegel and Rousseau were influential in making this distinction (Çaha, 1998, p.78). With the development of feminist movements, women have, in a sense, moved the private sphere into the public sphere, both in the struggle for rights and by opening the hierarchical and unequal conditions that regulate the private sphere to discussion. This development transformed the concept of the public sphere along with changing social and economic conditions. Thinkers such as Habermas and Arendt, who came after the theorists of the Age of Enlightenment, contributed to this transformation by emphasizing "transitivity, display of differences, openness to all, dialogue" instead of the strictly separated private and public spheres. In this way, the definitions of the public sphere, which was previously seen as the sphere of political activity of wealthy, white men, have diversified to include women, the poor and the disabled, who are considered to be the actors of the private sphere, and to include actions aimed at creating an environment for dialogue rather than establishing political superiority.

Thanks to these contributions, public spaces today are defined as environments where people interact (Rappa, 2002, p.7) and form public opinion (Habermas, 2004, p.95), regardless of color, race, gender (Madanipour 1996). Public spaces appear as a type of these environments. Public spaces, which can be exemplified as parks, streets, gardens, avenues, squares and plazas, can be described as gathering spaces where different groups of people can come together and can be used by everyone - in line with the public life order. The most important function of public spaces is that they enable individuals to interact with each other and organize social activities to realize themselves as social beings. As such, public spaces contribute to democratization by making people 'visible'. Because in order for people to communicate their demands and ideas to those concerned, they must first be "visible" and have the support of others. Ideas and demands are shaped through mutual interaction. Public spaces provide individuals with the freedom to 'interact', 'come together' and 'organize'. For social segments that cannot use public spaces, there is a danger that their ideas and demands cannot be carried to public spaces.

This situation also results in the exclusion of those who cannot benefit from public spaces from democratic processes. From this perspective, public spaces should be accessible and usable for 'everyone'. However, it is not possible to say that these spaces are easily accessible for women, the disabled, the elderly and the poor.

"Children" are one of the groups for whom public spaces are not 'accessible'. As Malone and Tranter (2003) implied children worldwide, regardless of location, often reside in crowded, unsafe, and polluted areas that hinder their ability to learn, play, and relax. These conditions pose a threat to their well-being and restrict their potential for growth. Urban children specifically face limited opportunities for personal exploration and engagement with nature. However, public spaces are very important places for the realization of children's rights to 'development and participation' as stipulated in the United Nations Convention on the Rights of the Child. As a matter of fact, at this point, it should be kept in mind that the state parties to the Convention have a legal responsibility to ensure children's participation in public spaces. In this study, public spaces are evaluated in the context of children's rights. After establishing the relationship between children and public space, the characteristics of accessible public spaces for children are discussed in the context of children's rights.

The study was designed in accordance with the qualitative research approach, and the data were obtained through document analysis method, which is one of the methods based on the literature. Merriam (2009) stages document analysis as (1) finding appropriate documents, (2) checking the authenticity of documents, (3) creating a systematic for coding and cataloging, and (4) analyzing data (content analysis) (Merriam, S. B. (2009). In this study, document analysis was carried out on the documents that were decided to be directly related to the research problem of the documents accessed with the keywords "public space, public sphere, children's rights, children's participation rights, democracy, child-friendly space". In order to reach original and reliable documents, the document search was carried out in Google Scholar, National Academic Network and Information Center (ULAKBIM), Web of Science (WOS) and Scopus databases, and books and related reports frequently mentioned in the literature were also consulted. The data obtained were processed through content analysis under the categories of "public space, public sphere, children's rights, children's participation, democracy, children's rights and public space/public space relationship". The search was limited to "title" and "or" criteria. A total of 1 million 664 thousand documents were revealed. Approximately 512 thousand of these documents are open source. The documents obtained were selected and analyzed within the framework indicated by Morgan.

Source: Kridel 2015 cited by Morgan, 2022, p.71

"Text content" was used as the unit of analysis. The aim of the Interpretivist Approach in general is to understand any expression, meaning, text or work of art (Keat & Urry, 2011). The study is expected to contribute to the field of children's rights as it brings up an issue focused on "children's rights" as a different perspective on public space discussions.

1. Literature

1.1. Concept of public space

The concept of public space can be defined in many ways. Geuss (2001, p.52) defines public space as a place that can be observed by all, freely entered by all, accessible by all, and inevitably encountered by strangers. According to Rappa (2002, p.7), the public sphere is the space that allows people to interact, where information is exchanged and debates take place between parties, and where policies of state and non-state actors are formed. The public sphere is the space for democratic deliberation between civil society and political society. In other words, public spheres can be defined as democratic platforms where social demands and problems are discussed and then transferred to the political society (Keyman, 2004). In

Erdoğan's (2000, p.35) definition, the public sphere is a civil space where discussions and activities are held to determine the common good of society. These definitions are like the definition of Habermas (1996a), who was the first to work on the concept of publicness, as "areas where public debates about the general interest are held and public opinion is formed". According to the "agnostic" model explained by Arendt, the public sphere is a space where political greatness and elitism are revealed/exhibited and shared with others (Ünüvar, 1998 cited by Demir & Sesli, 2007, p.254).

Häberlin and Furchtlehner define the public sphere as a space of differences and frictions, pointing out that public space reflects the diversity of society. In this respect, public spaces reflect society, a space of representation and expression (Haubman, 2021). Based on the definitions, we can easily say that the most important function of public spaces is to create 'spaces for democratic negotiation' and to 'bring together and reconcile diversity'. According to Habermas (1997, p.47), in these spaces where all parties to the issue/problem voluntarily participate with equal rights, the participants reach an agreement without being pressured. "In this way, the public sphere emerges as a precondition, a principle of democracy. Citizens, by participating equally and freely in common issues, both create this space and act in it with their words, will and actions" (Özbek, 2004, p.32).

Children should be important users of public spaces in terms of representation, which is a fundamental principle of democracy. This is also a prerequisite for the realization of children's political participation rights. In classical democracy models, while adults have the power to influence public decisions with their political rights, children cannot participate in the decision-making process because they do not have the right to vote. However, the UNCRC of November 20, 1989 considers children's participation as a right and states in Article 12 that children should be able to express their views freely and freely in the processes that concern them.

Chawla defines child participation as "a process through which children and young people interact with other people around issues that concern their individual and collective living conditions" (Malone Hartung, 2009). UNICEF (2004) defines child participation as "children and young people demanding a change in the way adults think and behave, so that adults share with children the way the world is defined". These definitions make children important actors in Habermas' deliberative model of democracy.

Deliberative democracy is defined as "political dialogue" occurring in the public sphere. In this model, everyone affected by the decision has the right to participate equally in the debate

(Sitembölükbaşı, 2005). As Habermas' follower Benhabib (1996, p.70) points out, participation in deliberation should be based on equality and symmetry, and everyone should have an equal chance to initiate discussions, ask questions, and question. Deliberative democracy thus re-establishes popular sovereignty through "communicatively generated power" between intrasubject (Habermas, 1996b).

In Habermas' model of deliberative democracy, children, who are denied the right to vote in classical democracy, can interact with each other and with adults in public spaces to effect change on those with political power and become part of popular sovereignty. Therefore, "since children are not generally seen as citizens, it is necessary to create space for children to be truly involved in the decisions that affect them" (Lansdown, 2009). Public spaces are one way to do this.

1.2. The relationship between public space and public sphere

As mentioned above, J. Habermas, the pioneer of this concept, defines the public sphere as the space where discussions between citizens take place and public opinion is formed (Habermas 2003). In order for the public sphere to be formed, there must be a medium and a communication environment where people can express themselves and discuss the issues they are interested in. Public spaces function as intermediary and communication environments that provide this need in the most concrete way (Özgür, 2017, p.81).

In order for democratic deliberations to take place, which is the purpose of public space, the views of different segments of society can be made visible in public spaces to form public opinion. In this way, public spaces allow different segments of society to gain visibility, express themselves and gain legitimacy (Özgür, 2017, p.85). In this respect, the most important characteristic of public spaces is that they "belong to everyone" and their most important function is that they enable individuals or social segments to become "visible". As a matter of fact, according to Arendt, one of the public sphere theorists, the public sphere is a space where political greatness, elitism is revealed/exhibited, shared with others and freedoms are visible (1958, p. 75). Public spaces, which can be considered as a type of public sphere, are places where political capacity and freedoms are tested. In contrast to the private sphere, which is characterized by love, romance, affection, sacrifice and care, public spaces include many political actions such as persuading others, transforming them, cooperating for their own defense, speaking out, and claiming their freedoms for the negotiation environment described by Habermas. Public spaces, on the other hand, gain a political value as the medium of actions

that take place in the public sphere. As Haubmann (2021) puts it, "actions and interactions take place in space, use and structure it".

Similarly, Hoskyns (2014) argues that public spaces enable individuals to engage in democratic actions and social interactions, while at the same time drawing attention to the fact that these spaces are channels for individuals to learn and experience democracy. In his work, Hoskyns discusses how various public spaces such as libraries, theaters, and universities, where democratic activities take place, contribute to individuals acquiring democratic citizenship identities and thus to the democratization of societies. He points out that libraries, in particular, support the freedom of information in society and provide a space for social interaction, thereby fostering the fundamental principles of a democratic society.

Those who are excluded from public spaces, which by definition should be accessible to everyone, are also excluded from democracy and deprived of the freedom of political action that democracy provides. The moment an issue related to the private sphere is discussed in a public space, it becomes a subject of political struggle. Those who cannot access public spaces, who cannot be visible in public spaces, cannot turn their problems, wishes or opinions into an element of political action in the public sphere. Children, like women, the disabled and the elderly, are restricted to the private sphere, which is identified with passivity, while they are excluded from public spaces, which are spaces of political struggle, and are sent invisible along with their problems and demands. However, public spaces are very important places for the realization of children's rights to "development and participation" as stipulated in the United Nations Universal Convention on the Rights of the Child.

1.3.The concept of children's rights and its relationship with public space

Children's rights are the inherent rights of all children regardless of age, gender, race, etc. The "UN Convention on the Rights of the Child" of 1989, which is the most fundamental and detailed convention in terms of protecting children's rights, was adopted by the state parties on November 20, 1989. Turkey signed this convention on September 14, 1990 and put it into force by publishing it in the Official Gazette No. 22184 on January 27, 1995. The Convention, which consists of 54 articles in total, divides rights into four groups: 'right to survival', 'right to development', 'right to protection' and 'right to participation' (UNICEF, 2007).

In relation to the important role that public spaces play in children's lives, two categories of rights come to the fore. Developmental Rights are related to the rights children need to realize their potential, such as education, recreation, cultural activities, freedom of religion and

conscience. Participation Rights, on the other hand, include children's right to have a say in matters affecting their lives and to express their views (UNICEF, 2007, p.18). Children's participation contributes to their development as creative and solution-oriented individuals while developing their freedom of thought and opinion. From this perspective, participation rights support development rights.

Although most of the articles in the Convention are directly or indirectly related to the right of the child to development, this right is particularly visible in Article 31. In this article, it is emphasized that children have the right to leisure time, rest, play in accordance with their age and participate in cultural and artistic activities. It is widely stated that play contributes to the child's psychological development, socialization, creativity and problem-solving skills (e.g. Hesseltine, 1987; Hart, 1992). Blazek (2015) states that ordinary public spaces enable children's activities with their physical and non-physical features. Undoubtedly, public spaces should be organized according to the needs of children so that they can play, rest and have a good time. It is stated that public spaces where children are present should be organized according to the principles of 'representation, independence, safety and participation' (Enşici, 2018) that will enable children to benefit from public services on their own and to be actively and safely involved in society. In other words, the most important feature of these spaces that can be called child-friendly is to allow children to participate in social life and public administration. This approach also includes children in democratic life.

Article 12 of the UNCRC regulates the right of the child capable of forming opinions to freely express his/her views on all matters concerning him/her, Article 13 the right of children to freely disseminate their opinions, Article 15 the right of children to assemble peacefully, and Article 17 the right to access information, thus supporting children's visibility in public spaces. Although the Convention does not mention political rights as an effective method of participation, by granting children the right to 'obtain information, form opinions, disseminate their thoughts, assemble, and express their views', it actually provides children with the power to form public opinion and interact as Habermas mentions. Children, who are excluded by liberal democracy, become actors who can experience democracy in Habermas' 'open and deliberative' public spaces. In order for children to participate in this experience, of course, they need to be visible in public spaces with equipment suitable for deliberation. This visibility can of course only be achieved to the extent of usability. In this case, it can be stated that public spaces should be organized in a way that can be used by children.

1.4. Evaluation of public spaces in the context of children's rights

Various initiatives have been launched to ensure children's participation in public spaces. Undoubtedly, the main factor in these initiatives is the development of policies that maximize children's participation in social life by considering their best interests and transferring them to real life environments. The most important of these is the Child Friendly City project led by UNICEF. As a matter of fact, the Child Friendly Schools project, which was also implemented by the same organization, is one of the exemplary initiatives aimed at making educational environments child-friendly as an area within public life and realizing children's rights through effective participation mechanisms.

The Child Friendly City Initiative (CFCI) was launched in 1996 to implement children's rights in an increasingly urbanized and decentralized world. The initiative brings together local stakeholders and UNICEF to create safe, inclusive and child-sensitive cities and communities. CFCI has been instrumental in this process by encouraging local governments and other stakeholders to place greater emphasis on meeting children's rights and needs and engaging them in local decision-making processes in more than 3,000 cities and communities around the world (UNICEF, 2018). The concept of a Child Friendly City ensures the following rights for every child: participation in decision-making processes regarding their city; freedom to express their views about the city they desire; active involvement in family, community, and social life; access to basic services such as health, education, and housing; availability of safe drinking water and adequate sanitation facilities; protection from exploitation, violence, and abuse; ability to walk safely on the streets independently; opportunities to meet and play with friends; provision of green spaces for plants and animals; living in a clean and healthy environment; participation in cultural and social activities; and living as equal citizens with access to all services regardless of ethnicity, religion, income, gender, or disability (UNICEF, 2004b).

In Italy, where the Child Friendly City Movement originated, there are many child-friendly city practices. For example, in Rome, a "children's master plan office" was established within the scope of the city's master plan, and green areas, playgrounds, safe pedestrian-bicycle routes and meeting areas were specially planned for children in the city. In Milan, artistic and cultural activities are planned in the city based on requests from children. In addition, environments where they can spend their time effectively are created (Wilks, 2010, cited by Kocaoğlu and Mamur Işıklı, 2020, p.415). In Turkey, the Child Friendly City Movement was launched in 10 provinces in 2014 and as of 2019, it has covered a population of approximately 2 million

children at different levels of participation in 40 provinces and 94 municipalities (UNICEF Türkiye, 2016).

Nevertheless, it is difficult to say that children in Turkey are fully participating effectively in the fast and complex flow of today's urban life. In many cities, children have difficulties in accessing playgrounds equipped for their developmental levels, cannot walk safely on the streets, and have to go to school and shopping almost everywhere by car. The inadequate quality and quantity of playgrounds, open and green spaces in urban areas also feeds this bad situation. As a result, children become more dependent on digital elements and are forced to spend more time indoors. These spaces, which are equipped with standard equipment, are far from developing children's creativity and imagination (Yalçinkaya 2015, p.101).

Children's space for movement, playgrounds or activity spaces that are specifically designated for them are becoming increasingly limited. Building development policies that are not in line with the best interests of the child can be characterized as the main reason for this. This is reinforced by the fact that children can hardly experience space without adult accompaniment (Schneider, 2019, cited by Haubmann, 2021). This determination is also valid for Turkey. While urban areas in Turkey are experiencing a rapid development process that is not sufficiently sensitive to children's needs, the availability of public spaces for children to interact, play and socialize is decreasing due to various financial or distance constraints.

A study conducted by Koç et al. (2015) in Ankara, which has received the title of Child Friendly City, confirms the above-mentioned findings. In this study, children expressed negative opinions on issues such as cityscape; traffic, transportation, road and infrastructure workswork; boulevards and streets; green areas; playgrounds, entertainment and sports areas; social-cultural opportunities; human relations and attitudes towards children; street children, homeless and disabled people; and security.

Children are not often included in the design of cities due to their different perceptions from adults (Alarasi et al. 2016). While the perception that childhood is transient prevents the creation of safe spaces designed for children, it is also the source of another problem in the form of placelessness. However, children need different, larger and safer spaces than adults (Çağlar 2020). Due to their immaturity, children are often not seen as an important element in the development of the city (Kitto, 2000, cited by Aji, Budiyanti and Dijaja, 2016, p.15). The rapid development of the city is dominated by the perceptions of adults and children's needs are often thought to be met by these perceptions (Aji, Budiyanti and Dijaja 2016, p.15). Therefore,

children expect to grow up in spaces designed for adults but do not feel a sense of belonging. The understanding of urbanization based on adult interests and perspectives does not reflect the perception of children and cannot respond to their needs. Although children constitute the majority of users in designed urban spaces, they cannot intervene in these areas organized and designed by adults. Consequently, they remain passive users of the city, directly and long-term affected by these spaces (Çakırer Özservet, 2019). This situation prevents children from being seen as autonomous citizens in public spaces (Valentine, 1996 cited by Elsley, 2004).

The growth of the city along with population and economic activities has led to the clustering of social groups with different income levels in certain areas of cities. The resulting "spatial differentiation and segregation in cities leads to formations such as urban polarization, sharpening of the boundaries between lower and upper classes, while at the same time increasing unequal relations and conflicts between social classes on the basis of power and hierarchy" (İçli, 2013).

This segregation is also reflected in the daily lives of children. This cultural and spatial segregation created between the social classes to which children belong provides the children of the upper income group with elite and structured spaces (pools, children's entertainment centers, cinemas, holiday, fast-food, shopping malls, plazas, etc.), while the children of lower income families are left with neglected playgrounds, narrow streets, unhealthy houses, unsanitary houses, and clandestine factories. In this way, spatial segregation takes especially poor children out of the 'public deliberative spaces' offered by Habermas and Arendt.

In addition, streets play an important role in children's lives as the most important component of urban spaces. Because children can play their games comfortably on a safe street. Play is a means of socialization and preparation for life. In a study conducted by Hareket (2020), it was determined that traditional children's games are mostly in content that can be associated with the development of children's physical and psychomotor skills, language and communication skills, culture transfer and social awareness, and the right to participate in social life and interaction skills. In this context, the necessity of spaces where children can realize their right to active participation and play becomes even more important.

In order to open the streets, which are so important for children, to the use of children, many local governments carry out "children's street / child-friendly street" projects. However, in these projects, adult design and adult labor is often a prominent problem. According to the participation model proposed and recommended by Hart (1992), projects should be initiated by

children and decisions should be taken together with adults. In other words, children and adults should work together on projects and make decisions together. As a matter of fact, children's assemblies established under local government units serve as an example of children's participation in decision-making mechanisms together with adults. Unfortunately, it was observed that only adults were involved in most of the projects analyzed in this study.

A study conducted by Egli et al. (2020) to determine where and what children like to do in their neighborhoods revealed that children like to go to parks and play with their friends in these parks the most. In the same study, children also expressed their safety concerns. Regarding parks that are expected to be accessible, safe, attractive, diverse and socializing (Friedberg, 1982), the biggest problem we encounter in Turkey is the "lack of maintenance" which may also pose a security risk. (Coşkun, 2015; Ballıoğlu, 2015). The fact that the materials are not diversified according to the age of children (Pola 2015; Atıcı and Öztürk 2021), and the lack of investment in parks in neighborhoods where poor people live (Memiş and Gülcan 2020) are other problems.

As another important public space, libraries nurture the imagination, creativity and personal development of local communities and strengthen belonging to a place while enhancing local culture. In this respect, children's libraries that function in the same direction are important for children (Çakırer Özservet and Evrim, 2014). In addition to the insufficient number of children's libraries, the lack of adequate specialized personnel working in these institutions is another problem faced by these institutions. Especially the lack of sufficient and up-to-date books in school libraries is an important problem (Kakırman Yıldız et al. 2018). The fact that libraries are not organized in line with the digital transformation and that additional measures are not taken to ensure that children use digital environments effectively and safely are among the common problems encountered in this regard. This situation creates obstacles to children's equal access to educational opportunities and their right to access information.

One of the most important public spaces for children is undoubtedly educational institutions. As a matter of fact, schools are among the main places that ensure the realization of the "right to education and equal opportunity in education" expressed in many international conventions and declarations that form the basis of children's rights. Child-friendly school environments have recently been characterized as "child-friendly schools".

The World Health Organization (WHO) and UNICEF support this initiative to protect children's rights, improve their conditions and provide a good education. The child-friendly school

initiative identifies key components that define a child-friendly school; each component includes factors related to education, health and human rights. These factors consist of the following ten criteria;

- There is no corporal punishment at school.
- No excessive loads are carried by students.
- Safe and convenient transportation is available.
- Hygienic drinking water is available.
- There is a clean place for children to eat lunch.
- There are at least four sports lessons per week.
- Properly ventilated and well-lit classrooms.
- Periodic health checks and health classes are organized.
- First aid is available in case of emergency.
- Adequate number of toilets (Hedge and Shetty 2008, p.408).

Inclusiveness, sensitivity to gender equality, democratic participation, safety and design appropriate for child development are among the main features that child-friendly schools should have. There is no single way to make schools child-friendly, it may vary from country to country, but in every culture, a child-friendly school promotes child-centered education in a safe, healthy and holistic environment (Ordu et al. 2017). In Finland's education system, which is often noted for both academic success and the happiness it provides to children, students have the right to shape their own education programs in line with their own interests and needs, while individualized - that is, specific to each child's situation - education programs that can vary according to learning speed and individual differences are implemented in schools. In addition, schools in Finland are organized in a way that children can feel at home (Özdemir, 2017, Özbek, 2021, p.7).

In Turkey, it is difficult to say that children have such friendly educational environments. The centralized structure of education in Turkey (Başdemir, 2012, p.35), inequalities of opportunity due to economic income (Çelik 2016), and frequent accidents (Ergüder and Yertutan, 2005) and violence (Çubukçu and Dönmez, 2012) are the most important obstacles to child-friendly schools. As a matter of fact, Kartal and Bilgin (2007) pointed out that schools are not very safe, especially for primary school children. However, it is possible to make schools child-friendly with small touches. The recent practice of feeding animals in schools is the best example of this (Yılmaz and İçen, 2020). Experts frequently emphasize the positive effects of animal feeding on child development and psychology (Wilkin et al 2016; Kaplan and Kaplan 2020). In this case, it can be assumed that feeding animals in schools makes schools more attractive for children.

Another type of public space that children use the most is hospitals. A child-friendly hospital should place great emphasis on the management and development of patients. Apart from the physical infrastructure, the healthcare environment should include the following key elements:

- **Ambience and Safety:** The facility should provide a comfortable and safe atmosphere for children. Both ambience and safety measures should positively impact children's therapeutic experience.
- **Spaces Appropriate to Children's Needs:** Areas within the facility should be designed and decorated in accordance with children's age and needs.
- **Privacy and Comfort:** In the outpatient clinic, there should be screened or separated areas that provide privacy for children to be examined in a more private and comfortable manner.
- **Play and Education Areas:** The facility should have special areas to meet children's educational and recreational needs. These areas should support children's development.
- **Accommodation for Families:** Mothers or caregivers should have access to a 24-hour room where they can stay with their children.
- **Natural and Calming Environment:** Natural materials, calming colors and natural light should be used in the interior design of the facility which can help children to relax.
- **Specialized Equipment:** Equipment specifically designed to meet children's learning and developmental needs should be used.
- **Age and Size Appropriate Furniture:** Pediatric dormitories or areas designated for child care should have beds and furniture that are appropriate for the age and size of children. (King 2017, WHO 2012, WHO, 2015; WHO 2018 cited by Ghosh et al, 2020, pp. 63-65).

In many parts of the world, designs that calm children and appeal to their imagination have started to emerge. Lady Cilento Children's Hospital in Australia (Eko Yapı, 2016), EKA Children's Hospital in Thailand (Göncüoğlu, 2020), Edinburg Hospital in Scotland (Lothian NHS, n.d.), Children's Hospital in Arkansas (Thompson, n.d.), Presbyterian Morgan Stanley Children's Hospital in New York (Mobilya Günlüğü 2013) are just a few examples. These initiatives have recently been reflected in Turkey. Erciyes Pediatric Hematology and Oncology Hospital and Antalya Training and Research Hospital have been pioneers in this field.

Another example of a child-friendly hospital is the King Fahad Medical City Cancer Center. After conducting a survey among pediatric patients and families, the Center implemented a number of interventions based on the results. These interventions included measures such as the use of zoo-themed wall posters, the creation of age-specific playrooms, the provision of quiet patient rooms, the design of attractive waiting rooms, and the provision of child-friendly television channels (Ghost et al. 2020, p.65).

However, from the perspective of Turkey, it is possible to say that there are not enough health personnel specialized in children and that the design and equipment of many children's hospitals are not suitable for children. In most regions, pediatric hospitals are inadequate and

overcapacity. In some hospitals, children's beds are not safe, toilets and sinks are not designed for them. This also shows that even in health services, which children can access safely that concern them, have not become widespread at a sufficient pace.

As a result, planning public spaces in accordance with the participation and development of children within the framework of an egalitarian understanding is a very important issue in terms of establishing the understanding of children's rights. If this is not done, children are pushed out of democracy and the provisions of the UNCRC convention are not fulfilled. As a matter of fact, while the convention begins with the expressions of equality and inclusiveness, its relevant articles and the UN general comments supporting the convention also envisage the effective participation of children in the administrative and social processes related to them. Article 4 of the Convention also obliges States to take all administrative and legal measures to ensure the realization of the rights recognized in the Convention.

CONCLUSION

Public spaces are important for all areas of child development (psychological, cognitive and psychomotor). Children can make observations and discoveries in these spaces and prepare for life. Public spaces designed for children are an important element that complements children's right to development.

In terms of democracy, there is a relationship between public space and the exercise of fundamental rights and freedoms. As Arend points out, being visible makes it possible to enjoy rights and freedoms more. Although authors such as Holt (1975), Franklin (2001) and Wall (2011) call for giving children the right to vote in order to make them more equal in terms of rights and freedoms, the philosophy on which liberal democracy is based does not support this idea. Moreover, the dominant liberal democracy is far from reflecting not only children but also the demands and interests of various adult minorities. As such, it is obvious that classical liberal democracy, with its current tools, cannot look after the interests of children. The concept of 'deliberative democracy', which criticizes liberal democracy for being exclusionary and proposes different means for the representation of excluded groups, offers more appropriate solutions for the political representation of children. The communicative acts that underlie deliberative democracy, which is based on the interaction of different groups, take place in public spaces where all citizens come together and negotiate.

Today, however, children's visibility in public spaces has decreased considerably, especially due to security concerns. The emergence of children, who have been made dependent

on adult authority, into public spaces can enable them to establish a new and stronger bond with society and the state as active individuals with the power to act. This change can be the driving force of a social and bureaucratic cultural transformation shaped around 'respect for children's individuality, subjectivity and abilities', which should be realized as a measure to mitigate the child rights problems of today. The biggest obstacle to this possibility is that the spatial segregation of different socio-economic classes and cultures created by the increasing growth and complexity of cities excludes some children from the public sphere and sends them to the invisible space. Although digital environments offer children a ground for participation that renders these spatial and temporal differences meaningless, they can only have an auxiliary role in eliminating the divisive elements from real life environments and ensuring children's effective participation in public life.

Habermas' model of democracy based on communication, on the other hand, envisages that everyone, regardless of discrimination, comes together in public spaces and reaches a common opinion in the debate process. It is envisaged that this common decision, to which everyone participating in the debate contributes, will guide the making of public policies. Those who do not have access to public spaces will not be able to have a say in policy-making. It must be recognized that children, as much as anyone else, have the right to representation in democracy by gaining visibility in public spaces. Organizing public spaces as child-friendly environments will make them new actors of democracy.

BIBLIOGRAPHY

- Aji, H. S., R. B. Budiyaniti, & K. Djaja, (2016). The development of child-friendly integrated public spaces in settlement areas as an infrastructure of Jakarta. *Transactions on Ecology and The Environment*, 210, WIT Press. <https://doi.org/10.2495/SDP160021>
- Alarasi, H., Javier M., & Sherif A (2016). Children's perception of their city centre: a qualitative GIS methodological investigation in a Dutch city. *Children's Geographies* 14 (4): 437-452. <https://doi.org/10.1080/14733285.2015.1103836>.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press. Atıcı, E., and A. Ç. Öztürk. (2021). "Sağlıklı kent bağlamında çocuk parklarındaki oyun alanları analizi: Eskişehir kenti örneği." *İdealkent* 12 (34): 1645-1675.
- Benhabib, S. (2021). Four toward a deliberative model of democratic legitimacy. In *Democracy and difference* (pp. 67-94). Princeton University Press.
- Bahçeci, H. I. (2019). Çocuk dostu kent. In G. Uludağ & M. Altunbay (Eds.), *Çocuk üzerine araştırmalar* (pp. 109-134). Astana.
- Balhoğlu, S. (2015). *Examination of the adequacy and design principles of Youth Park children's play area in the example of Aydın City* (Master's thesis, Karadeniz Technical University).
- Başdemir, H. Y. (2012). Türk eğitim sisteminin yapısal sorunları ve bir öneri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 67, 35-52.
- Blazek, M. (2015). Rematerialising children's agency. In M. Blazek (Ed.), *Rematerialising children's agency* (pp. 223-234). Policy Press.
- Coşkun, E. B. (2015). *An examination of the standards of elements in children's play areas* (Master's thesis, Ankara University).
- Çağlar, B. (2020). What is the role of the child in urban planning? *Sustainable Engineering Practices and Technological Developments Journal*, 3(2), 86-91.
- Çaha, Ö. (1998). The transformation of ideological public to civil public. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 5, 74-95.
- Çakırer Özservet, Y., & Doğan, E. (2014). Kentin merkezinde çocuklara kamusal bir alan yaratmak: Kasımpaşa-Turabibaba Kütüphanesi. In 26. *Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi: Kent Merkezini Yeniden Keşfetmek, 3-5 Nisan, Bursa*.
- Çakırer Özservet, Y. (2019). Discussing street and neighborhood relations from children's paintings: The case of Sütlüce and Örnektepe neighborhoods. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(2), 516-542. <https://doi.org/10.14782/ipsus.623450>
- Çelik, Ç. (2016). Institutional discrimination, inequality, and class segregation in education. *Birikim*, 332, 91-97.
- Çubukçu, Z., & Dönmez, A. (2012). Primary school administrators' views about types of violence and methods of coping with violence introduction. *Educational Administration: Theory and Practice*, 18(1), 37-64.
- Demir, Ş., & Sesli, M. (2007). Public space (The content of conceptualization of public space in Turkey: Uniformity or pluralism?). *Journal of Social Sciences Research*, 1, 273-292.
- Egli, V., Villanueva, K., Donnellan, N., Mackay, L., Forsyth, E., Zinn, C., Kytta, M., & Smith, M. (2020). Understanding children's neighborhood destinations: Presenting the Kids-

- PoND framework. *Children's Geographies*, 18(4), 420-434. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1646889>
- Ekoyapı. (2016, February 15). Awarded the 2015 Queensland Architecture Prize. *Ekoyapı*. Accessed September 8, 2023. <https://www.ekoyapidergisi.org/2015-queensland-mimarlik-odulu-ne-layik-goruldu>
- Elsley, S. (2004). Children's experience of public space. *Children & Society*, 18, 155-164.
- Enşici, B. A. (2018, December 14). On spatial approaches developed within the framework of the concept of child-friendly city, aimed at enabling children to participate in urban life and growing up in healthy and safe environments. *Medium*. Accessed July 15, 2023. <https://medium.com/beyond-istanbul/%C3%A7ocuk-dostu-kentler-i%CC%87%C3%A7in-mekansal-yakla%C5%9F%C4%B1mlar-7cb722560010>
- Erdoğan, M. (2000). *Demokrasi, laiklik, resmi ideoloji*. Liberte Yayınları.
- Ergüder, B., & Yertutan, C. (2005). İlköğretim okullarında öğrencilerin uğradıkları kazaların incelenmesi. *H.Ü. Ev Ekonomisi Y.O. Yayınları*. Berkay Ofset.
- Ertürk, H., & Karakurt Tosun, E. (2009). Spatial, social, and cultural change in cities in the process of globalization: The example of Bursa. *Journal of Social Sciences, Faculty of Arts and Sciences*, 10(16), 16-37.
- Franklin, B. (2001). *The new handbook of children's rights*. Routledge.
- Friedberg, M. P. (1982). *Juvenile play areas*. McGraw-Hillbook Company.
- Geuss, R. (2001). *Public goods, private goods*. Princeton University Press.
- Ghosh, N. K., Afroze, S., Khanam, M., Sultana, A., & Choudhury, A. M. (2020). Child friendly hospital environment: A demand of time. *Journal of Medical Research and Knowledge Sharing*, 1(2), 62-66.
- Göncüoğlu, B. (2020, August 24). A children's hospital in Thailand. *Arkitera*. Accessed June 22, 2023. <https://www.arkitera.com/haber/taylandda-bir-cocuk-hastanesi/>
- Haubmann, M. (2021). *Kinder im öffentlichen Raum* (Master's thesis, Karl-Franzens-Universität, Graz).
- Habermas, J. (1996a). Public sphere. In M. Cohen & N. Fermon (Eds.), *Princeton readings in political thought: Essential texts since Plato* (pp. 709-714). Princeton University Press.
- Habermas, J. (1996b). Three normative models of democracy. In S. Benhabib (Ed.), *Democracy and difference*. Princeton University Press.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sincar, çev.). İletişim.
- Habermas, J. (2004). Kamusal alan. In M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* (pp. 95-102). Hil Yayın.
- Hareket, E. (2020). Hareket, E. (2020). Çocuk hakları evrensel sözleşmesi hükümleri çerçevesinde Türk çocuk oyunlarının incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(4), ss. 1083-1106. <https://doi.org/10.30703/cije.674106>
- Hart, R. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF Publishing.
- Hart, C. H. (1993). *Children on playgrounds: Research perspectives and applications*. State University of New York Press.
- Hedge, A., & Shetty, A. (2008). Child friendly school initiative at Karkala Taluk, Karnataka. *Indian Pediatrics*, 45(5), 407-409.

- Heseltine, P., & Holborn, J. (1987). *Playgrounds: The planning, design, and construction of play environments*. Nichols Publishing Company.
- Holt, J. (1975). *Escape from childhood: The needs and rights of children*. Penguin.
- Hoskyns, T. (2014). *The empty place: Democracy and public space*. Routledge Taylor & Francis Group.
- İçli, G. (2013). Kentsel yapıyı çevrenin üretimi ve yeni mekansal dinamikler - kentsel dönüşüm üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), pp. 247-257.
- Kakırman Yıldız, A., Yalçınkaya, B., & Saydam, V. (2018). Kakırman Yıldız, A., Yalçınkaya, B., & Saydam, V. (2018). İstanbul'daki halk kütüphanelerinin okul öncesi dönem çocuklara uygunluğunun değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(2), ss.1811-1836
- Kartal, H., & Bilgin, A. (2007). An anti-bullying program for primary school students: Bully-proofing the school program. *Journal of Theory and Practice in Education*, 3(2), pp. 207-227.
- Kaplan, B., & Kaplan, M. (2020). Evcil hayvanlarla çalışma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (1), ss. 165-175. <https://doi.org/10.18070/erciyesuibd.846353>
- Keat, R., & Urry, J. (2011). *Social theory as science*. Routledge.
- Keyman, E. F. (2004, August 22). Dünyada ve Türkiye'de sivil toplum. *Radikal Gazetesi*. Retrieved from http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=3794
- Koç, N., Tavşancıl, E., & Demir, E. (2015). Çocuk dostu şehir girişimi ve çocukların gözüyle Ankara.. *İdealkent*, 17, ss.106-139.
- Kocaoğlu, M., & Mamur Işıklı, Y. (2020). Çocuk dostu kent kavramı ve uygulamaları. In C. Babaoğlu & L. Memiş (Eds.), *Yerel yönetimde yenilikçi yaklaşımlar*. Ekin Yayınları.
- Lansdown, G. (2009). The realisation of children's participation rights: Critical reflections. In N. Thomas & B. Percy-Smith (Eds.), *A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice*. Routledge.
- Lothian Health Services. (n.d.). The Royal Hospital for Children and Young People. *NHS Lothian*. Accessed November 12, 2023. <https://children.nhslothian.scot/the-rhcyp/>
- Malone, K., & Hartung, C. (2009). Challenges of participatory practice with children reflections. In N. Thomas & B. Percy-Smith (Eds.), *A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice* (pp. [page numbers if available]). Routledge.
- Malone, K., & Tranter, P. (2003). Children's environmental learning and the use, design, and management of schoolgrounds. *Children, Youth and Environments*, 13(2), pp.87-137.
- Madanipour, A. (1996). *Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process*. Wiley.
- Memiş, L., & Gülcan, S. (2020). Kentsel alanda çocuk ve çocuk oyun alanları: Giresun merkez ilçe örneğinde bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(27), ss.633-671. <https://doi.org/10.26466/opus.692731>
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

- Mobilya Günlüğü. (2013, September 23). Çocuklar için hastane dekorasyonu nasıl olmalı? *Mobilya Günlüğü*. Accessed May 18, 2023. <https://www.mobilyagunlugu.com/cocuklar-icin-hastane-dekorasyonu-nasil-olmali>
- Ordu, A., Çobanoğlu, F., & Tuncel, Z. A. (2017). Öğretmenlerin gözünden çocuk dostu okullar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), ss. 79-95.
- Özbek, M. (2004). Kamusal alanın sınırları. In M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* (pp. 19-90). Hil Yayın.
- Özbek, A. (2021, April 19). Dünyanın dikkatini çeken eğitim: Finlandiya eğitim sistemi. Retrieved from <https://abdulkadirozbe.com.tr/finlandiya-egitim-sistemi/>
- Özdemir, A. (2017). Schools for all students: Schools in Finland. *Journal of Research in Informal Environments*, 2(1), pp.59-91.
- Özgür, F. (2017). Kamusal alan ve kamusal mekân perspektifinden kentleşme ve planlama. In F. Ünsal, E. Firidin Özgür, & T. M. Görgün (Eds.), *Bir kenti anlamak: Sinop yaz atölyesi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Pola, İ. (2015). Inclusive approaches to children's play areas: An evaluation for Istanbul (Unpublished Master's thesis). Istanbul Technical University.
- Rappa, A. L. (2002). Modernity and politics of public space: An introduction. *The European Journal of Social Sciences*, 15(1), pp.5-10.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal demokrasinin çıkmazlarına çözüm olarak müzakereci demokrasi. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, (10), ss. 139-162.
- Thompson, J. H. (n.d.). Children's hospital mural. *DeviantArt*. Accessed July 11, 2023. <https://www.deviantart.com/joelht74/art/Children-s-Hospital-Mural-HDR-198519009>
- UNICEF. (2004a). *The state of the world's children*. Retrieved from <https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children-2004>
- UNICEF. (2004b). *Building child-friendly cities: A framework for action*. Retrieved from <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/cfc-framework-eng.pdf>
- UNICEF. (2007). *Children's rights and journalistic practice, rights-based perspective*. Institute of Technology.
- UNICEF. (2018). *For every child, a child-friendly city*. Retrieved from <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/10/CFCI-Brochure-FINAL-September-2018.pdf>
- UNICEF Türkiye. (2016, March 2). Child friendly cities: An initiative promoting child participation in local government. Retrieved from <https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/child-friendly-cities-initiative-promoting-child-participation-local-government>
- Yılmaz, F., & İçen, Y. E. (2020, February 19). Yavru Köpek Fındık okulun maskotu oldu: Önlük giyip derslere katılıyor. *Hürriyet*. Accessed April 14, 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-yavru-kopek-findik-okulun-maskotu-oldu-onluk-giyip-derslere-katiliyor-41450535/2>
- Yalçınkaya, Ş. (2015). Modern kentin yeni kamusal alanında çocuk, alışveriş merkezleri ve serbest zaman etkinlikleri. *İdealkent*, 17(6), pp.80-105.

Wall, J. (2011). Children's political representation: The right to make a difference. *The International Journal of Children's Rights*, 19(4), pp.595-612.

Wilkin, C., Fairlie, P., & Ezzedeen, S. (2016). Who let the dogs in? A look at pet-friendly workplaces. *International Journal of Workplace Health Management*, 9(1), pp.96-110.

**SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM İLİŞKİSİNDE
BENLİK SAYGISININ ARACILIK ROLÜNÜN İNCELENMESİ**
ANALYSIS OF MEDIATING ROLE OF SELF-ESTEEM IN THE RELATIONSHIP BETWEEN
SOCIAL MEDIA ADDICTION AND CONSPICUOUS CONSUMPTION

Doğan AYDOĞAN*

Öz

Bu çalışma tüketim olgusunu bireyler ve gruplar arası toplumsal rekabetin deneyimlendiği bir alan olarak ele almaktadır. Dolayısıyla sosyal medya platformları toplumsal etkileşimin yoğun olarak yer aldığı; benlik sunumu, statü talebi, sosyal karşılaştırma ve bu kavramlara bağlı olarak gösterişçi tüketim olgusu ile ilişki içinde ele alınmaktadır. Sosyal medya bağımlılığı ise bu etkileşim süreçlerine maruz kalma yoğunluğunu işaret etmektedir. Çalışma, sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ilişkisinde grup etkileşimlerinden farklı olarak bireysel bir nitelik olan benlik saygısının aracılık rolünü incelemektedir. Çalışmada Bergen Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri ve Gösterişçi Tüketim Ölçeği kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal medya bağımlılığı ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Benlik saygısı ve gösterişçi tüketim ilişkisi yüksek benlik saygısına sahip kişilerde anlamlıdır. Düşük benlik saygısı ise sosyal medya bağımlılığı ile anlamlı bir ilişki kurarken, gösterişçi tüketim eğilimi ile bir ilişki kurmamaktadır. Dolayısıyla benlik saygısını bir aracı değişken olarak değil, gösterişçi tüketim olgusunu yordayan bağımsız bir değişken olarak ele almak gerektiği görülmüştür. Ölçeklere yönelik yapılan cinsiyete dayalı bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre ise bütün ölçeklerde erkeklerin daha yüksek skorlar ürettiği görülmüştür.

Anahtar Kelime: Sosyal Medya Bağımlılığı, Benlik Saygısı, Gösterişçi Tüketim

Abstract

This study considers the phenomenon of consumption as an area where social competition between individuals and groups is experienced. Therefore, social media platforms with high level of social interaction are discussed in relation to the phenomenon of conspicuous consumption depending on concepts self-presentation, status demand, social comparison. Social media addiction indicates the intensity of exposure to these interaction processes. Research examines the mediating role of self-esteem in the relationship between social media addiction and conspicuous consumption. Bergen Social Media Addiction Scale, Rosenberg Self-Esteem Inventory and Conspicuous Consumption Orientation Scale were used in the study. Analiz sonuçlarında korelasyon testleri sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki göstermiştir. The relationship between self-esteem and conspicuous consumption is significant in individuals with high self-esteem. While low self-esteem establishes a significant relationship with social media addiction, it does not establish a relationship with conspicuous consumption orientation. Therefore, it has been seen that it is necessary to consider self-esteem not as a mediator variable, but as an independent variable that predicts the phenomenon of conspicuous consumption. According to the results of the gender-based independent groups t-test for the scales, it was seen that males produced higher scores in all scales.

Keywords: Social Media Addiction, Self Esteem, Conspicuous Consumption

GİRİŞ

Sosyal medya kullanımı ve bağımlılığı olguları, sosyal karşılaştırma olgusuna bağlı olarak tüketimle yakından ilişkili olan kavramlardır. Ancak konu ile ilgilenen çalışmalar ihtiyaçlara yönelik tüketim olgusuna değil, bir sosyal pozisyonu ifade etmek üzere gerçekleştirilen gösterişçi tüketim (Macionis, 2015, s. 263) olgusuna eğilmektedir. Dolayısıyla bu noktada beliren tüketim örüntüleri, sosyal etkileşim ve toplumsal rekabete daha duyarlı bir çerçeveyi işaret etmektedir.

Gösterişçi tüketime yönelik etik, psikolojik ya da bilimsel itirazlar yükselse de tüketim dinamiği artarak devam etmektedir. Gösterişçi tüketime yönelik etik, politik itirazların başında maddiyat, eğlence ve tüketim temelli bir yaşam biçiminin her yeri kaplaması ve amaçsız bir üretim-tüketim sürecinin süreklilik kazanması yer almaktadır (Adorno, 2009, s. 142; Baudrillard, 2006, s. 24; Williamson, 2000, ss. 176-185). Tarih boyunca ekonomi bir sosyal sistemin alt işlevi olmuştur, oysa piyasa ekonomisi içinde ekonomi kendi başına bir amaç haline gelmiş ve toplumla olan ilişkisini kesmiştir (Polanyi, 2011, ss. 86-88). Bugün tüketim, kendini büyütme dışında bir amacı olmayan ekonomist bir düşüncenin yarattığı zorunluluktan başka bir amaca hizmet etmemektedir.

Maddiyatçılık ve tüketime yönelik psikolojik uyarı ve itirazlar ise çok yönlüdür. Öncelikle insan ilişkilerinin artan oranda tüketilen maddeler üzerinden dolayımlanması, insan ilişkilerindeki derinliği yok etmekte ve toplumsal değerleri aşındırmaktadır. Çünkü tüketim nesnelere, zamansal derinlik veya içerikle ilgili veri taşımamakta dolayısıyla insanlar için karşısındaki insanın geçmişi veya içeriği yok olmakta, salt tükettikleri ve anlık görünüşleri önemli hale gelmektedir (Simmel, 2017). Bu süreç nihai aşamada önemli olanın derinlik ve içerik değil, sahiplik olduğunu kültüre yerleştirerek bireylerin değer sistemini dönüştürmektedir (Gendron, 2016). Değerlerin istikrarsızlığı sadece toplumsal bir mesele değil; bireysel mutluluk ve dayanıklılığı yakından ilgilendiren, sosyal bağları şekillendiren bir etkidir (Durkheim, 2023).

Tüketim olgusuna yönelik bilimsel itirazlar ise etik-politik itirazlar çerçevesinde belirtildiği gibi büyüme mantığına dayalı endüstriyel kapitalizmin amaçsız bir üretim ve tüketim makinesine dönüşmüş olması ile ilgilidir (Lefebvre, 2007, s. 94). Piyasa temelli kapitalizm herhangi bir sosyal amaca hizmet etmez, amacı kendisi olan bir olgudur (Polanyi, 2011, ss. 332-334). Yaşamsal ihtiyaçların karşılanması noktasında tüketim ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki varken belirli bir noktadan sonra bu ilişki kopmaktadır. Arzu ve rekabete dayalı tüketim nesnelere, uyum düzeyi olgusu nedeni ile hızla değerini kaybetmekte ve sıradanlaşmaktadır.

Ancak büyüme temelli kapitalizmin çevreyi daha fazla nesne ile doldurması, sosyal karşılaştırmaya dayalı rekabeti canlı tutarak tüketimi sürekli hale getirmektedir. Bu noktadaki bilimsel sorun dünyanın kaynaklarının, dünyadaki tüm insanların ortalama bir tüketim toplumu üyesi seviyesindeki tüketimini kaldıramayacak olmasıdır (Myers, 2012, ss. 600-604). Tüm eleştiri ve uyarılara rağmen, sosyal karşılaştırma ve rekabet olgusuna dayalı bir oyun olarak gösterişçi tüketime yönelik talep durdurulamamaktadır. Çünkü tüketim oyunu yalnızca benlik ile ilgili değil, ötekinin bilinci ve bakışı ile ilgili çıkarımları gerektirmekte ve karşılıklı olarak üretilmektedir. Sembolik etkileşimci bir bakış açısı ile tüketim oyunu karşılıklı etkileşimler yoluyla üretilen bir süreçtir. Dolayısıyla benliğin sunumu, ötekinin sunumu ve ötekinin bakışını içeren bir deneyim olarak sosyal medya ve tüketim ilişkisi, sembolik etkileşimci bir oyun olarak tüketim olgusunu etkileyen ve anlamlandırmaya olanak sağlayan bir yapı sergilemektedir.

Bu çalışmanın amacı sosyal medya kullanımı, bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ilişkisinde benlik saygısı değişkeninin aracı rolünü sorgulamaktır. Bu noktada iki farklı perspektif üretilebilir. İlk perspektif; sosyal medya bağımlılığı, benlik saygısı düşük olan insanlarda kaygı üreterek, kaygı telafi mekanizması olarak gösterişçi tüketimi artırır şeklindedir. Bu çerçevede üretilebilecek ikinci perspektif, benlik saygısı yüksek insanların sosyal medyayı benliklerini kayıracak şekilde kullanması ve daha fazla gösterişçi tüketime yönelecekleri şeklindedir. Dolayısıyla bu karşılıklı ilişki birbirini besleyen bir sarmala dönüşebilir. Öne sürülen bu çerçevede çalışma, sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ilişkisini, benlik saygısı değişkeninin aracılık etkisi üzerinden analiz etmektedir.

1. Gösterişçi Tüketim, Sosyal Karşılaştırma ve Sosyal Medya

Ekonomik rasyonaliteye dayalı yazında tüketim biyolojik ve fiziksel ihtiyaçlarla; gösterişçi tüketim ise sosyal ve psikolojik etkileşimlerle ve arzu kavramı ile ilişki içinde ele alınmaktadır. En basit ifade ile tüketim kavramının yaşamı sürdürmek için gerekli olan nesnelere; gösterişçi tüketim kavramının ise sosyal pozisyona dayalı ürünler almak ve kullanmakla ilişkili olduğu görülmektedir (Macionis, 2015, s. 263). Ancak bu tanım büyük yetersizlikler barındırmaktadır. Örneğin endüstriyel kapitalizmin yarattığı yapısal bolluk nedeni ile kuşakların temel ihtiyaç algıları değişebilmektedir. Diğer taraftan insanı biyolojik bir varlık olarak ele alan bu tanıma göre bir konsere gitmek ihtiyaç değil lüks olarak konumlanmaktadır oysa sosyalleşmek insanın temel ihtiyaçlarından biridir. Dolayısıyla gösterişçi tüketim kavramı kendi içinde olumsuz ve israfa dayalı bir tüketim çağrışımı taşıyor olsa da zorunlu, lüks ve gösterişçi tüketim kavramlarını net olarak birbirinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü israfın kendisi tabakalaşmaya dair bir gösteridir ve ancak bu israfı yapabilmekle gösterilebilen bir sosyal

konumu işaret eder. Gösterişli israf, rekabet için yapılan reklamın gerçekliğini onaylar (G. Miller, 2018, s. 154). Dolayısıyla gösterişli israf ya da tüketim nesnelерinin kurduğu ağ, sosyal olarak birbirine benzeyen insanlar arasında bir köprü kurarken, bu gruba dahil olmak isteyenleri dışarıda tutan bir barikat işlevi görür (Douglas & Isherwood, 1999, ss. 102-103). Böylece israf ve gösterişin hem grup oluşumu hem de grubu dışarıdan gelen tacizlerden korumak gibi etkili işlevleri olduğu görülür. Klasik iktisatçılara göre karnını doyumak ve barınmak bir zorunluluk iken; sosyal etkileşim çerçevesinde üst tabakalar açısından aşağıdan gelenlerin tespit edilmesi ve engellenmesi zorunluluktur aksi taktirde toplumsal hiyerarşi ve dünya nimetleri karşısındaki avantajlı konumlarını koruyamazlar.

Etkileşimci toplumsallaşma düşüncesinin öncüsü Simmel bu bağlamda moda ve modaya dayalı tüketimi, içindekileri bir arada tutan ve onları dışarıdan ayıran bir resim çerçevesine benzetir (Simmel, 1957). Dolayısıyla lüks ve gösteriş, gruplar arası etkileşim, grup içi etkileşim ve grup içi rekabetten oluşan çok yönlü bir dinamiktir ve insanlar tüketim süreçlerinde kendilerini rasyonel bir seçim sürecinde değil bir sürüklenme süreci içinde bulurlar (Douglas & Isherwood, 1999, s. 34). Tüketime yönelik bütün eleştirel söylemlerin havada asılı kalmasının nedeni, etkileşime dayalı bu sürecin ürettiği dinamikleri bireysel telkin boyutu ile ele almalarıdır. Oysa grup dinamikleri ve birey-grup etkileşimi insanların üzerinde çok önemli bir baskı kurmaktadır, insanlar bazı durumlarda gruba uyum sağlayabilmek adına yaşamlarını dahi tehlikeye atabilmektedirler (Leary & Baumeister, 2000). Dolayısıyla yapısal ve sosyal süreçlere bireysel çözüm önerileri üretme çabası doğal olarak yetersiz kalmaktadır.

Lüks ve tüketim üzerinden yürütölen rekabet aslında yaşamsal kaynaklara sahip olmakla ilgili birincil rekabetin dolayımlanmış halidir. Tüketim kalıpları üzerinden yürütölen rekabet toplumun ürettiği sermaye biçimlerini ele geçirmek, dışarıdan gelenleri engellemek ve stratejik noktalarda yer alanlar arasında iş birliği geliştirmek gibi bir iktidar mücadelesi alanıdır (Douglas & Isherwood, 1999, ss. 102-103). Tüketim üzerine çalışan düşünürler lüks, gösteriş ve tüketim ile bunları gerçekleştirenlerin toplumsal konumları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Bourdieu, 2015; Veblen, 2015). Lüks ve gösteriş tabakalaşmaya dair gruplaşmaların mücadele alanıdır, toplumsal etkileşim ve hareketliliğin arttığı zaman ve mekanlarda tüketim ve gösterişe dayalı rekabet artmaktadır (Elias, 2013, s. 155; Simmel, 2017). Tüketim üzerinden üretilen ayırım açık şiddet ile dışlanamayan toplumsal grupları dışlamak ve grup içi etkileşim ve dayanışmayı arttırmak gibi bir işlev sunar. Bu nedenle tüketim üzerinden yürütölen rekabeti yalnızca simgesel bir rekabet alanı değil, maddi dünyaya egemen olma ve kaynaklara ulaşabilme konusunda var olan mücadelenin bir uzantısı olarak görmek gereklidir. Bu

bağlamda Douglas ve Isherwood'a (1999, s. 87) göre mallar üzerinden kurulan simgesel sistemi karşılıklı olarak üretilen bir simgesel sistemin gösterenleri olarak görmek ve zorunlu tüketim ve lüks tüketim ayırımına son vermek gerekmektedir.

Lüks ve gösteriş kavramları moda kavramı ile ilişki içinde ele alınmalıdır. Simmel, moda pratiğinin gruplar arası ve grup içi bir rekabet sürecinin parçası olduğunu altını çizmiştir. Modada neyin, niye moda olduğuna dair bir mantık yoktur, o sadece bir rekabet sürecinin aracıdır (Simmel, 1957). Moda, lüks ve gösteriş tarih boyunca sınıfsal ayrımları belirtmek için kullanılmıştır. Ancak 18. yüzyılda erkekler beden ve gösteriş konusunda büyük bir geri çekilme sergilemiştir (Silverman, 1986). Bu durumun arkasında burjuvazinin, aristokrat değerlere karşı Protestan değerleri yüceltmesi vardır. Elias (2013, 2016) ve Foucault (2020), çalışmalarında burjuvazinin beden ve gösterişe yönelik değer setinin yerleşik soylu ve aristokratlara karşı şekillenen bir söylem ve pratik olduğunu betimlerler. Burjuvazi erkeği süs ve gösteriş konusunda geri çekilince, moda ve gösteriş sınıftan çok cinsiyeti dolayımlayan bir araca dönüşmüştür. Ancak öteki tarafından onaylanma ve beğenilme Lacancı ayna evresine bağlı olarak en az kadınlar kadar erkeklerin de istediği bir şeydir. Sonuç olarak burjuvazinin Protestan ahlakı geriledikçe erkeklerin lüks ve gösterişe yönelik feragatten vazgeçtikleri görülmektedir. Bu bağlamda moda anlık olarak cinsiyet ve güzellik standartlarını; bu niteliklere ulaşmakta geçen zaman üzerinden ise sınıfsal farklılıkları üretir ve belirler (Silverman, 1986).

Bu çerçevede lüks ya da gösteriş olarak adlandırılan tüketim olgusunu bir ayrışma ve eşitlik talebi şeklinde, dinamik ve karşılıklı olarak üretilen bir süreç olarak ele almak gerekmektedir. Bu durumun nedeni sosyal karşılaştırma ve sosyal karşılaştırma sonucu deneyimlenen tatmin ya da görelî yoksunluk olgusudur. Aslında sosyal karşılaştırma değerini tespiti için dışsal bir ölçek kullanmayı kapsayan doğal bir süreçtir. Sosyal karşılaştırma sürecinde bireyler, kendilerini diğerleri ile karşılaştırarak değerlendirir (Myers, 2012, s. 39). Sosyal karşılaştırmaya dayalı görelî yoksunluk başka türlü olma ihtimali mümkünken mahrum kalmanın deneyimlenmesi sonucu içsel ve dışsal şiddete yol açmaktadır. Büyük devrimler çok yoksul ülkelerde değil, görece gelişmeye yakın ülkelerde gerçekleşmiştir. Büyük şiddet olaylarının arkasında alt sınıflardan çok orta sınıflar yer alır (Myers, 2012, ss. 360-362). Örneğin metropol çeperine yerleşmiş geniş kitleler, iktisadi anlamda geldikleri yerden daha iyi konumda olabilirler. Bu kitlelerin ulaşabildikleri tüketim nesnelere, sağlık olanakları, altyapı hizmetleri geldikleri kırsal alandan daha iyi olabilir, ancak nihai aşamada deneyimledikleri sosyal kayıp nedeni ile geldikleri kırsal alana göre daha yoksul kabul edilmelidirler. Yoksulluk doğa ile girilen ilişkiden kaynaklanan bir olgu iken görelî yoksunluk insanın insan ile

ilişkisinden doğan bir deneyimdir. Dolayısı ile göreceli yoksunluk, kendisini aynı tabaka ya da üst tabakalarla kıyaslayan herkesin deneyimleyebileceği bir olgudur.

Yoksulluk sosyal desteklerden dışlanmak, yalıtılmış olmaktır (Douglas & Isherwood, 1999). Yoksulluk ve deneyimlenen sosyal yoksunluk; öz saygının yitimi, utanç ve aşağılanmışlık duygusu ile tehdit altındaki toplumsal konumdan kaynaklanan bir mutsuzluk halidir. Bugün yeni olan olgu standart ve normların belirsizliğidir (Bauman, 2011, s. 71). Standart ve normların belirsizliğinin nedeni Bauman'ın (2017) akışkan modernlik olarak adlandırdığı süreçtir. Endüstri kapitalizminin iktidar alanları, normları ve değerleri bellidir; fabrika, devlet ve sermaye gibi kavramların şekillendirdiği bu süreç istikrarlı norm ve değerler üretir. Oysa akışkan modernlikte fail belirsiz, sermaye dijital ağlarda akışkan, kültür ise siyasal ve toplumsal olanın kaybolmasının bir sonucu olarak özel alan ve tüketim kalıpları ile doldurulmuş durumdadır (Bauman, 2000, 2017). Kültürel alan sınıfların ve kamusal meselelerin tartışıldığı yer olmaktan çıkıp, endüstrinin ihtiyaç duyduğu eğlence ve tüketim unsurları ile dolmuştur (Adorno, 2009; Bauman, 2017). Nihai aşamada lüks ve tüketim yalnızca sınıfsal ve cinsiyete dayalı rekabetin dolayımlandığı bir alan olmaktan çıkmış ve kültürel alanın kendisini yeniden ürettiği bir dinamiği de içine katmıştır. Sermayenin mekândan ayrılması sonucu sınıfsal ayrımların kaybolması, toplumsal mücadele ve rekabeti gündelik yaşamın grup ve tabaka ayrışmalarına çekmiştir. Reklamın ve tüketimin ideolojisi de üretim araçları karşısındaki eşitsiz konumu, tüketim nesnelere karşısındaki eşitsiz konum algısı ile değiştirmektedir (Williamson, 2000, ss. 176-185) ve bu ideoloji iletişim araçları yaygınlaştıkça gündelik yaşama işlemiştir. Nihai aşamada ikinci dünya savaşı sonrası yaşanan toplumsal dönüşüm içinde tüketim ve tüketime dayalı rekabet artan oranda gündelik hayata dahil olmuştur.

Sosyal medya pratiği, benlik sunumuna dair performansların sahnelendiği bir sahne olarak ele alınabilir. Kişinin sahip olduğu statü seti, kişiye belirli roller yüklemektedir. Kişiler performanslar ve performanslarını gerçekçi kılacak sahneler (evler, arabalar, mobilyalar) aracılığı ile günlük yaşamın etkileşim sürecine dahil olurlar (Macionis, 2015, ss. 138-160). Kişi benlik sunumu aracılığı ile toplumsal bir statü talep eder ve diğer statüleri reddeder, dolayısıyla benlik sunumu toplumsal bir taleptir (Goffman, 2009). Sosyal medya bu konuda çok farklı dinamikler üretir. Karşı tarafın mesajlarındaki hile ve yanıltmanın denetlenememesi alıcı konumundakileri yanılmaya daha açık hale getirir. Diğer taraftan kişiler arzuladıkları toplumsal hareketliliğe yönelik sosyal medyada yanıltıcı içerik üretebilirler (Chou & Edge, 2012). Dolayısıyla arzulanan hareketliliğe yönelik gösterişli benlik sunumu ve bunun öteki tarafta yarattığı kaygı ve tepki karşılıklı bir rekabet sarmalı üretir (Krasnova vd., 2013). Bu süreç soyut

bir şiddet süreci içerir, kişinin toplumsal statüsünü yükseltmek ya da benliğini kayırmak üzere ürettiği abartılı bir içerik; bunu denetleyemeyen ve inanan kişide kendisine yönelik olumsuz bir öz değerlendirme ve buna bağlı olarak olumsuz duygulanımlara yol açabilir (Allen vd., 2022).

Ancak sosyal medyanın bu konuda bir baskı üretmesi için üretilen mesajların yanıltıcı olması gerekmez. Sosyal medya önceden sadece seçkin azınlıkların elinde olan bilgi kaynakları ve kendini gösterme olanaklarını genele yaymıştır (D. Miller vd., 2018). Bu nedenle sosyal medya aşağıdan gelen bir eşitleme talebi ile yukarıdan gelen bir engelleme pratiğini yeniden üretir. Hindistan'da üst sınıflar elitist paylaşımlar yaparak alt sınıfları dışlarken, İtalya'da yapılan gözlemlerde benlik sunumu zorunluluğunun alt sınıflarda görünüm ve giyim konusunda bir baskı yarattığı görülmüştür. Elitizm ve üst sınıf gösterişine dayalı paylaşımlarla mücadele etme yöntemlerinden biri de mizahtır. Alt sınıflar mizah yoluyla elitist değerleri düşkümleştirmeyi denemektedir (D. Miller vd., 2018).

Dolayısıyla sosyal medya; statülere dayalı toplumsal rekabetin yeniden üretildiği bir alan olarak gösteriş ve tüketim kavramları ile yakından ilişkilidir. Bu noktada grup dinamiklerinden farklı olarak kişinin benlik saygısının, sosyal medya ve gösterişçi tüketim arasındaki ilişkide olası aracılık rolü incelenmelidir.

2. Benlik Saygısı ve Sosyal Medya İlişkisi

Benlik saygısı; benlik, grup ve sosyal sistemleri ilişkiye sokan; etkileşim ve iletişim temelli bir kavramdır. Zihinsel süreçlerle, kişiler arası ilişkiler arasında ilişki vardır ve bu içsel süreçler kişilerarası işlevlere hizmet etmektedir (Allen vd., 2022). Dolayısıyla sosyal ilişkileri anlamak için, bireysel, zihinsel ve duygusal süreçler ile bu iki farklı boyutun iletişim yoluyla etkileşimi anlaşılması gereken süreçlerdir.

Benlik saygısı bir kişinin kendi değeri hakkındaki bütünsel öz değerlendirmesi ya da hissidir (Myers, 2012, s. 52). Kimlik ve şemalar benlik kavramının içeriği ile ilgilidir ve benliği sosyal sistemlere demirler. Benlik saygısı ise benliği değerlendirici düşünsel ve duygusal olan bir boyuttur (Gecas, 1982). Benlik saygısı, benlik içeriği ve grup etkileşimini yönlendiren işlevsel bir değerlendirme biçimidir. Birey, benlik saygısı aracılığı ile benlik ve toplumsal normlar arasında muhasebe yaparak gündelik yaşamın stratejilerini ve eylemlerini üretir. Sembolik etkileşimciliğe dayalı öncü çalışmalar, "ayna benlik" kavramına bağlı olarak, benlik saygısının önemli figürlerden (aile, yakın arkadaşı) gelen dönütlere bağlı olduğunu öne sürmüşlerdir. Güncel tartışmalar ise kişinin içinde bulunduğu kültürün yarattığı norm ve değerlere vurgu yapmaktadır (Heatheron & Wyland, 2003).

Yüksek benlik saygısı ona sahip olanlara katkı sağlar. Bu kişiler daha mutlu ve zorluklarla daha kolay başa çıkar durumdadırlar (Heatherton & Wyland, 2003; Orth & Robins, 2014); düşük benlik saygısı ise kaçınma ve kendini koruma davranışları üretir (Pyszczynski vd., 2004). Benlik saygısına yönelik iki egemen teori söz konusudur.

Sosyometre teorisi, benlik saygısını kişinin sosyal kabul edilebilirliğine yönelik bir gösterge olarak ele alır. Temelde benlik saygısı, kişinin ait olduğu ve ait olmayı arzuladığı grupların ve ilişkilerin değerli, uygulanabilir ve aranan bir üyesi olma konusunda nasıl ilerlediğine ilişkin öznel bir değerlendirme içerir (Leary & Baumeister, 2000). Dolayısıyla benlik saygısı gruplara dahil olma ya da dışlanmaya yönelik işaretlere duyarlı bir öz değerlendirme işlevidir. Benlik saygısı artan ilişkilere göre kalibre edildiği için kabul işaretlerinden çok dışlama işaretlerine duyarlıdır. Ötekinin tarafsızlığı, umursanmamak benlik saygısı üzerinde daha fazla belirleyicidir (Leary & Baumeister, 2000). Bu durum sosyal medya üzerinden düşünüldüğünde paylaşımların beğeni ya da tepki alması kişiler için zamanla sıradanlaşırken; bu paylaşımlara önemli diğerlerinin tepki vermemesi, beğenmemesi benlik saygısı üzerinde baskı oluşturur.

Terör yönetimi teorisi; yaşamı ölüm korkusu ile şekillenen bir kaos ve kültürü bu kaosa karşı üretilmiş bir çare olarak ele almakta; dolayısıyla bireyde kültüre uyum sağlamak konusunda yoğun bir motivasyon olduğunu öne sürmektedir (Pyszczynski vd., 1997, 2004). Bu bakış açısına göre kişi kültürel norm ve değerlere uyum sağladıkça benlik saygısı artacak, bu norm ve değerlerin dışında kaldıkça kaygı miktarı yükselecektir. Benlik saygısına yönelen tehdit sonucu ortaya çıkan kaygıyı yatıştırma arzusu kişide kültürel saygınlığı olan konularda eyleme geçmek üzere motivasyon üretecektir. Benlik saygısı kişinin dünya görüşünün geçerliliğini onaylar ve böylece kişiye doğru yaşam biçimini sürdürdüğünü hissettirir. Bu yönü ile benlik saygısı kişiyi kültüre uyum sağlama konusunda baskılayan bir işlev olarak belirlemektedir. Sosyometre teorisi ölüm hatırlatıcıları ve benlik saygısı ilişkisini açıklayamadığı için sosyometre teorisinin öncelikli olarak gördüğü aidiyet olgusunu insanları kaygıdan koruyan ve terör yönetimi altında konumlandırılan bir unsur olarak ifade etmelidir (Pyszczynski vd., 2004). Terör yönetimi teorisi kültürel normlara uyum sağlamayı çok önemli bir motivasyon olarak ele aldığı için, gösterişçi tüketim olgusunu nesnelere kendisi üzerinden değil, oluşan sosyal normlara uyum sağlamak açısından ele almak gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kişiler sosyal medyada hep birlikte kendi benliklerinin reklamını yaptığı için bu etkileşim grup standartlarını yukarı çekecek ve bireyleri bu standartlara uymaya zorlayacaktır.

Cast ve Burke (2002), benlik saygısına yönelik iki egemen teoriyi birleştirirler. Cast ve Burke'a göre benlik saygısı benliğin kendisini doğrulamasının bir yoludur. Benliği doğrulama yöntemi

ile bireyler kendilerini ve sosyal yapıyı yeniden üretirler. Bireyler, kimliklerindeki anlamlarla eşleşen koşullarda kimliklerini onaylarlar ve bu durumda benlik saygıları artar. Grup içinde onaylanmamak ise kimliğin reddini ve sosyal dışlanmayı içerir, bu durum benlik saygısını düşürür. Cast ve Burke, böylece kültürel uyum, aidiyet arayışı ve grup etkisini bir araya getirirler.

Mahadevan ve arkadaşları (2016) ise sosyometre teorisinin aracı bir değişken olan aidiyeti, bağımlı değişken olarak ele aldığını savunurlar. Onlara göre dışlanma tehdidi insanlarda uyum davranışları üretmez, dışlayanlara karşı nefret ve olumsuz duygular da üretir. Bu nedenle benlik saygısı aidiyete yönelik bir göstere değil, kişinin statüsüne yönelik bir göstere olarak ele alınmalıdır. Aidiyetler, bu noktada statüye yönelik aracı değişken ve göstergelerdir. Bu işlev ise toplumsal yaşamın sürdürülmesi açısından anahtar konumdadır. Kazanan pozisyonda olanlar daha fazla kazanç için motive olurken, kaybeden pozisyonda olanlar kaçınma motivasyonu üretirler. Böylece sosyal hiyerarşiler arası sağduyulu bir ilişki kurulur ya da kişi sosyal hiyerarşisine uygun bir davranış üretebilir (Mahadevan vd., 2016).

Kendini değerlendirme alt boyutları olan bir değişkendir. Ötekilerden gelen yansıtıcı değerlendirmeler, sosyal karşılaştırma ve genel atıf teorisi başlıca alt boyutlardır (Gecas, 1982). Dolayısıyla yansıtıcı değerlendirmeler (beğeni sayısı) ve ilişkisel bir alan olarak sosyal karşılaştırmaya olanak sağlayan sosyal medya, benlik saygısı ile yakından ilişkili bir kavram olarak ele alınmalıdır.

Sosyal medya bağımlılığı ve benlik saygısı ilişkisine odaklanan çalışmalar genel olarak olumsuz bir korelasyon tespit ederler (Andreassen vd., 2017; Buran Köse & Doğan, 2019; Hawi & Samaha, 2017; Hou vd., 2019). Ancak çalışmalar genel olarak korelasyonel olduğu için nedensellik içermezler. Dolayısıyla sosyal medya bağımlılığı benlik saygısına zarar vermiyor; tam aksine düşük benlik saygısına sahip kişiler gerçek hayattaki olumsuz deneyimlerden kaçınmak için sosyal medya bağımlılığına da yöneliyor olabilirler.

Çevrim içi iletişim gündelik hayatta artan oranda kişilerarası iletişimin yerini almaktadır. Bu kişilerarası iletişim süreçlerinin baskısından kurtulmak için bir fırsat olabilir, ancak çevrim içi iletişim iyi çalışmamakta, yalnızlık hissini ve aidiyet arayışını yok etmiyor gibi görünmektedir (Allen vd., 2022). Sosyal medya zayıf bağlanmış ağlar kurmaktadır ve bunların aidiyete bir katkısı yoktur dolayısıyla benlik saygısını olumsuz etkileyebilirler. Ancak sosyal medyanın benlik ve benlik sunumuna odaklanmaya etkisi benlik saygısı ve narsistik eğilimlerde bir artışa da hizmet edebilir (Twenge, 2013). Bir diğer perspektiften sosyal medya kullanımı ve

bağımlılığı, sosyal karşılaştırmayı derinleştirerek olumsuz benlik saygısı algısına hizmet edebilir ya da benlik sunumuna odaklanmasını sağlayarak olumlu benlik saygısı algısına katkı yapabilir (Orth & Robins, 2014). Bu çalışmanın bakış açısına göre sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim olgusu fiziksel dünyadaki avantaj ve dezavantajları yeniden üreten bir alandır. Avantajlı konumda olanlar sosyal medyayı benlik saygılarını arttıracak şekilde, dezavantajlı konumda olanlar benliklerini koruyacak şekilde kullanırlar.

3. Araştırma

Çizilen kavramsal çerçeve bağlamında araştırma hipotezleri aşağıda ifade edilmiş ve şekil-1’de gösterilmiştir.

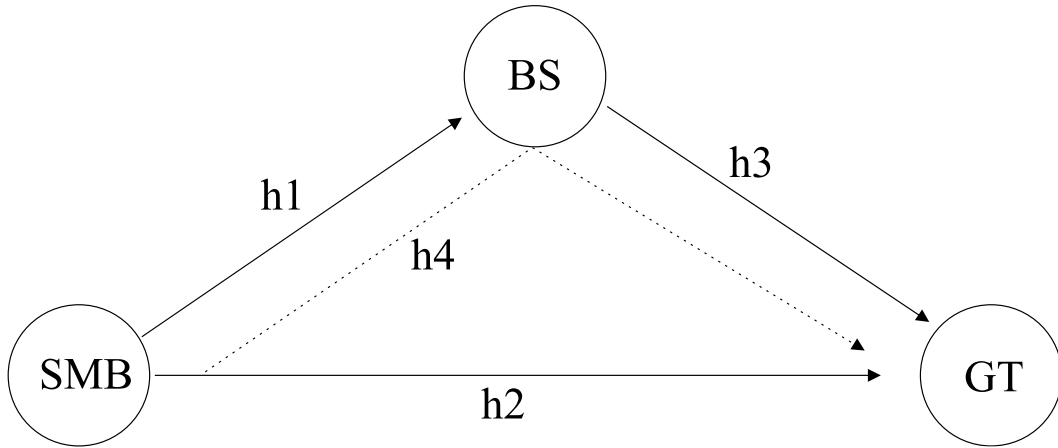
h1 – Sosyal medya bağımlılığı ve benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

h2 – Sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

h3 – Benlik saygısı ve gösterişçi tüketim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

h4 – Sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim arasında benlik saygısının aracılık etkisi vardır.

Şekil 1: Çalışma Hipotezleri. SMB; Sosyal Medya Bağımlılığı, BS; Benlik Saygısı, GT; Gösterişçi Tüketim

3.1. Yöntem

Çalışma için veriler Karabük Üniversitesi, sosyal ve beşeri bilimler araştırmaları etik kurulu izni ile toplanmıştır. E-anket yöntemi ile ulaştırılan anket formu aracılığı ile 403 kişiye ulaşılmıştır. Eksik ve hatalı olduğu tespit edilen anket formlarının elenmesi ile sağlıklı olduğu kabul edilen 382 anket formu kalmış ve analizler bu veri seti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 207’si kadın, 175’i erkektir. 18 ile 62 yaş arasında yer alan katılımcıların büyük çoğunluğu 20-30 yaş aralığındadır.

Çalışma kapsamında altı ifadeli Bergen Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği (BSMAS) (Andreassen vd., 2016), 10 ifadeli Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri (RBSE) (Rosenberg, 1965) ve 10 ifadeli Gösterişçi Tüketim Ölçeği (GTÖ) (Roy Chaudhuri vd., 2011) kullanılmıştır. Bergen sosyal medya bağımlılık ölçeği için Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması Demirci (2019) tarafından, Rosenberg benlik saygısı envanteri için Çuhadaroglu (1986) tarafından, gösterişçi tüketim eğilimi ölçeği için Aslan (2021) tarafından yapılmıştır.

Ölçek güvenirliği için Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek üzere doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçek yapı geçerliliği için χ^2/df (Ki-Kare Uyum Testi), GFI (Uyum iyiliği indeksi), NFI (Normlandırılmış uyum indeksi), TLI (Tucker-Lewis İndeksi), CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi), RMSEA (Yaklaşık hataların ortalama karekökü) değerlerine bakılmıştır. Ölçek uyum iyiliği değerleri ve güvenirlik katsayıları tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ölçek geçerlilik ve güvenirlik test sonuçları

	X^2/df	GFI	NFI	CFI	TLI	RMSEA	Cronbach Alfa
BSMAS	1.026	0.99	0.98	1.00	0.99	0.008	.81
GTÖ	1.789	0.99	0.97	0.98	0.98	0.045	.88
RBSE	2.026	0.99	0.97	0.98	0.97	0.052	.87

Veriler incelendiğinde ölçek güvenirlikleri ve yapı geçerliliklerinin sağlandığı görülmektedir (Nunnally & Bernstein, 1994; Uedufy, 2023). Doğrulayıcı faktör analizinde faktör yükü .40 altında olan ifadeler ölçekten çıkarılmalıdır (Brown, 2015). Bu bağlamda gösterişçi tüketim ölçeğinde .40 faktör yükünün altında kalan sekizinci ifade ölçekten çıkarılmış ve analizler bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin normallik dağılımı çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak kontrol edilmiştir. Ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ile +1 arasında olduğu için ölçeklerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiş (Tabachnick & Fidell, 2012) ve hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Bergen Sosyal Medya Bağımlılık Ölçeği, Gösterişçi Tüketim Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri için sırasıyla çarpıklık (-.493, .543, -1) ve basıklık değerleri (-.607, -.753, -.001) şeklindedir.

3.2. Bulgular

Çalışma kapsamında öncelikle ölçekler arası korelasyon testi yapılmıştır. Korelasyon test sonuçları tablo-2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçekler arası korelasyon test sonuçları

Tüm Katılımcılar		
BSMAS	Pearson r	.041
	P	>.05
RBSE	Pearson r	.047
	P	>.05
Düşük Benlik Saygısı Kategorisi		
BSMAS	Pearson r	-.196
	P	<.05*
RBSE	Pearson r	-.127
	P	>.05
Yüksek Benlik Saygısı Kategorisi		
BSMAS	Pearson r	.039
	P	>.05
RBSE	Pearson r	.213
	P	.001**

Korelasyon test sonuçlarına göre yalnızca sosyal medya bağımlılık ölçeği ile gösterişçi tüketim ölçeği arasında zayıf şiddetli düz bir korelasyon bulunmaktadır. Ancak benlik saygısı ölçeği düşük ve yüksek benlik saygısına sahip katılımcıları bir arada değerlendirdiği için katılımcıların benlik puanlarının aritmetik ortalaması alınmış, bu değer altında kalanlar düşük benlik saygısı, üstünde olanlar yüksek benlik saygısı adı ile kategorize edilmiş ve korelasyon bu gruplar içinde tekrar incelenmiştir. Benlik saygısı kategorisine göre incelendiğinde düşük benlik saygısı kategorisinin, toplam katılımcılardan farklı olarak sosyal medya bağımlılığı ile ters yönlü ve anlamlı bir ilişki oluşturduğu; yüksek benlik saygısı kategorisinin toplam katılımcılardan farklı olarak gösterişçi tüketim eğilimi ile düz yönlü anlamlı bir korelasyon oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya bağımlılığının düşük benlik saygısı ile, gösterişçi tüketim eğiliminin ise yüksek benlik saygısı ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlara göre sosyal medya bağımlılığı ile gösterişçi tüketim ilişkisinin anlamlı bir ilişki kurduğu görülmektedir ve h2 hipotezi kabul edilmiştir. h1, h3 ve h4 hipotezleri ise toplam katılımcı düzeyinde reddedilmiştir. Sosyal medya bağımlılığı ve benlik saygısı ilişkisi (h1) düşük benlik saygısı kategorisinde anlamlı görülmekte ancak toplam katılımcılar düzeyinde görülmemektedir. Benlik saygısı ve gösterişçi tüketim eğilimi ilişkisi ise (h3) yüksek benlik saygısı kategorisinde anlamlı görülmekte ancak toplam katılımcı düzeyinde görülmemektedir. Ancak hiçbir kategoride benlik saygısı sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ile aynı anda anlamlı bir ilişki kurmamaktadır, dolayısıyla h4 hipotezi de reddedilmiştir.

Cinsiyet, sosyal medya bağımlılığı, benlik saygısı ve tüketim araştırmalarında anlamlı farklılıklar üreten bir değişkendir (Andreassen vd., 2017; Buran Köse & Doğan, 2019; Hou vd.,

2019; Wagner vd., 2013). Ancak cinsiyet değişkeninin diğer değişkenlerle ilişkisi istikrarsızlık göstermektedir.

Erkeklerde benlik saygısını işlevsellik ve yetkinlik belirlerken, kadınlarda toplumsal katkı ve ortaklıklar belirlemektedir. Erkekler daha rekabetçi ve kadınlar daha ilişkiyel bir benlik saygısı biçimine sahiptir (Heatherton & Wyland, 2003). Buna bağlı olarak ilişkiyel ve ortaklıklara daha fazla önem veren kadınların sosyal medya bağımlılıklarının daha fazla olması beklenebilir. Ancak benlik saygısı literatürü erkeklerin sosyal bağları reddetmek yerine, daha geniş ağları önemseydiğini, kadınların ise birebir ilişki ve paylaşımları önemseydiğini göstermektedir (Allen vd., 2022). Bu durumda bir iletişim ağı olarak sosyal medya, erkekler açısından daha cazip bir alan olabilir. Diğer taraftan sosyal medya üzerinden girişilen rekabet süreçlerinin erkek davranışlarını daha fazla belirlemesi ve erkeklerin tüketim konusunda daha fazla motive olması beklenebilir.

Bu çerçevede korelasyon tablosu cinsiyet üzerinden tekrar ayrıştırılmıştır. Sonuçlar tablo-3'te gösterilmiştir. Cinsiyetlere dayalı kategoride sosyal medya bağımlılığı ile benlik saygısı arasında, erkek kategorisinde anlamlı ve düz bir korelasyon olduğu görülmektedir. Ek olarak erkek kategorisinde sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ilişkisinin kadınlara oranla daha yüksek olduğu da görülmektedir.

Tablo 3: Cinsiyet kategorisinde dayalı ölçekler arası korelasyon test sonuçları

Kadın		RBSE	GTÖ
BSMAS	Pearson r	-.134	.178
	P	>.05	.010*
RBSE	Pearson r		-.048
	P		>.05
Erkek			
BSMAS	Pearson r	.238	.352
	P	.002**	.000***
RBSE	Pearson r		.213
	P		>.05

Ölçekler arası ilişkiler incelenip, hipotez testleri gerçekleştirildikten sonra ölçeklerin değerleri cinsiyet kategorisine göre bağımsız örneklem t testi aracılığı ile incelenerek, betimsel bir tablo oluşturulmuş, sonuçlar tablo-4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet kategorisine yönelik bağımsız gruplar t testi sonuçları

	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	sd	t	p
BSMAS	Kadın	207	3.326	0.995	380	-2.046	<.05*
	Erkek	175	3.531	0.947			
RBSE	Kadın	207	3.275	0.652	377	-3.509	.001**
	Erkek	175	3.499	0.596			

GTÖ	Kadın	207	2.267	0.855	337	-3.322	.001**
	Erkek	175	2.589	1.038			

Test sonuçları incelendiğinde erkeklerin, bütün değişken düzeylerinde kadınlardan anlamlı bir şekilde yüksek ortalamalar ürettiği görülmektedir. Erkeklerin benlik saygısı, sosyal medya bağımlılık düzeyi ve gösterişçi tüketim eğilimleri kadınlardan anlamlı bir şekilde yüksektir.

SONUÇ

Bulgulara göre sosyal medya bağımlılığı ile gösterişçi tüketim arasında anlamlı ve düz yönlü bir ilişki vardır. Ancak sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tüketim ilişkisinde benlik saygısı, ilişki şiddetini düzenleyen aracı bir değişken değildir. Benlik saygısının aracılık etkisi dışında bağımsız bir değişken olarak, yüksek benlik saygılı katılımcılar kategorisinde gösterişçi tüketim eğiliminin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir. Benlik saygısı, cinsiyet kategorisinde ise tüketime yönelik anlamlı bir farklılık yaratmamaktadır.

Cinsiyet kategorisinde ise sosyal medya bağımlılığının erkeklerde benlik saygısı ile anlamlı ve pozitif bir ilişki ürettiği görülmektedir. Ek olarak sosyal medya bağımlılığı erkek kategorisi içinde gösterişçi tüketim eğilimi ile daha yüksek değerli bir ilişki kurmaktadır. Bu durum erkeklerin sosyal medya kullanım ve bağımlılık süreçlerinin benlik saygısını kayıracak şekilde ve gösterişçi tüketim eğilimlerini sergileyecek şekilde biçimlendiğini işaret etmektedir. Bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre de erkek kategorisi bütün değişkenlerde kadınlara oranla anlamlı bir biçimde yüksek skorlar üretmektedir. Üç değişken arasında doğrudan anlamlı bir ilişki olmasa da sosyal medya bağımlılığı, benlik saygısı ve gösterişçi tüketim eğilimlerinin erkeklik kategorisi ile bir biçimde anlamlı bir ilişki ürettiği görülmektedir. Bu durum erkeklerin sosyal ilişkileri, sahipliğe yönelik daha rekabetçi bir perspektifle deneyimlemesi ve okumasından kaynaklanıyor olabilir.

Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, sosyal medya kullanım deneyimi ve bağımlılık süreçlerinin cinsiyet kategorisi üzerinden ayrıştırılması gerekliliğidir. Sosyal medya kullanımı erkekler açısından benlik saygılarını onaracak ve yükseltecek bir biçimde kullanılıyor görünmektedir, kadınların sosyal medya kullanım ve bağımlılık motivasyonları ise farklı bir perspektifte incelenmelidir.

Değişkenler arası ilişkide dikkat çeken bir diğer konu metinleri okuma ve benlik saygısını yorumlama süreçlerinin cinsiyet kategorisi üzerinden farklılaştığıdır. Erkekler sosyal medya metinleri ve sosyal ilişkileri daha materyalist ve sahipliğe yönelik bir değerlendirmeye tabi tutarken, kadınlar ilişki odaklı bir perspektifte okuyor ya da rekabeti nesne sahipliği üzerinden

değerlendirmiyor olabilirler. Test sonularındadır görüldüğü üzere erkeklerin sosyal medya bağımlılığı ve gösterişçi tkretim ilişkisinde sosyal medya bağımlılığının gösterişçi tkretim eğilimini yordama varyansı kadınlara oranla anlamlı bir biçimde yüksektir. Bu ilişki erkeklerin sosyal medya metin ve etkileşimlerini daha materyalist sonuçlar üretecek bir perspektifte okuduğuna işaret etmektedir. Erkekler bu metinleri kültürel kodlara bağlı olarak sahiplik üzerinden okurken kadınlar güzellik ve ilişki odaklılık üzerinden okuyor olabilir. Bu nedenle sosyal medya bağımlılığı, materyalizm, lüks tkretim, güzellik, benlik saygısı ve benlik algısı ilişkisi cinsiyet değişkeninin düzenleyici etkisi eşliğinde incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2009). *Kültür Endüstrisi ve Kültür Yönetimi*. İletişim Yayınları.
- Allen, K. A., Gray, D. L. L., Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (2022). The Need to Belong: a Deep Dive into the Origins, Implications, and Future of a Foundational Construct. İçinde *Educational Psychology Review* (C. 34, Sayı 2). <https://doi.org/10.1007/s10648-021-09633-6>
- Andreassen, C. S., Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z., Mazzoni, E., & Pallesen, S. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychology of Addictive Behaviors*, 30(2). <https://doi.org/10.1037/adb0000160>
- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. İletişim Yayınları.
- Aslan, M. (2021). Gösterişçi Tüketim Eğilimi Ölçeği'nin (GTE) Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15). <https://doi.org/10.25204/iktisad.848114>
- Baudrillard, J. (2006). Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu. İçinde *Doğu Batı Yayınları*. Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset Arayışı*. Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Yaşam Sanatı*. Versus Kitap.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. Can Sanat Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım*. Heretik Yayınları.
- Brown, T. (2015). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research, Second Edition*. İçinde *Guilford Publications*.
- Buran Köse, Ö., & Doğan, A. (2019). The Relationship between Social Media Addiction and Self-Esteem among Turkish University Students. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(1). <https://doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0036>
- Cast, A. D., & Burke, P. J. (2002). A theory of self-esteem. İçinde *Social Forces* (C. 80, Sayı 3). <https://doi.org/10.1353/sof.2002.0003>
- Chou, H. T. G., & Edge, N. (2012). "They are happier and having better lives than I am": The impact of using facebook on perceptions of others' lives. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(2). <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0324>
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adölesanlarda Benlik Saygısı*. Hacettepe Üniversitesi.
- Demirci, I. (2019). Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, depresyon ve anksiyete belirtileriyle ilişkisinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(1).

- Douglas, M., & Isherwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. Dost Kitabevi.
- Durkheim, E. (2023). *İntihar*. Pozitif Yayınları.
- Elias, N. (2013). *Uygarlık Süreci* (C. 1). İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2016). *Uygarlık Süreci* (C. 2). İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2020). *Cinselliğin Tarihi*. Ayrıntı Yayınları.
- Gecas, V. (1982). The Self-Concept. *Annual Review of Sociology*, 8(1), 1-33. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.08.080182.000245>
- Gendron, B. (2016). Theodor Adorno Cadillacs'la Tanışıyor. İçinde T. Modleski (Ed.), *Eğlence İncelemeleri* (ss. 47-72). Metis Yayıncılık.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Metis Yayınları.
- Hawi, N. S., & Samaha, M. (2017). The Relations Among Social Media Addiction, Self-Esteem, and Life Satisfaction in University Students. *Social Science Computer Review*, 35(5). <https://doi.org/10.1177/0894439316660340>
- Heatheron, T. F., & Wyland, C. L. (2003). Assessing self-esteem. İçinde S. J. Lopez & C. R. Snyder (Ed.), *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*. (ss. 219-233). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10612-014>
- Hirschman, A. O. (2008). *Tutkular ve Çıkarlar*. Metis Yayınları.
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L., & Wang, Q. (2019). Social media addiction: Its impact, mediation, and intervention | Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cybe*.
- Krasnova, H., Wenninger, H., Widjaja, T., & Buxmann, P. (2013). Envy on Facebook: A Hidden Threat to Users' Life Satisfaction? Presented at the 11th International Conference on Wirtschaftsinformatik (WI), Leipzig, Germany. *11th International Conference on Wirtschaftsinformatik, March*.
- Leary, M. R., & Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 32. [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(00\)80003-9](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(00)80003-9)
- Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Metis Yayınları.
- Macionis, J. J. (2015). *Sosyoloji* (13. bs). Nobel Yayıncılık.
- Mahadevan, N., Gregg, A. P., Sedikides, C., & De Waal-Andrews, W. G. (2016). Winners, losers, insiders, and outsiders: Comparing hierometer and sociometer theories of self-regard. *Frontiers in Psychology*, 7(MAR). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00334>
- Miller, D., Costa, E., Haynes, N., McDonald, T., Nicolescu, R., Sinanan, J., Spyer, J., Venkatraman, S., & Wang, X. (2018). How the World Changed Social Media. İçinde *How the World Changed Social Media*. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1g69z35>
- Miller, G. (2018). *Sevişen Beyin*. Alfa Basım Yayın.

- Myers, D. G. (2012). *Social Psychology* 12th Edition. İçinde *McGraw-Hill*.
- Nunnally, J., & Bernstein, I. (1994). *Psychometric Theory*, 3rd edn, 1994. *McGraw-Hill, New York*, 3.
- Orth, U., & Robins, R. W. (2014). The Development of Self-Esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 23(5), 381-387. <https://doi.org/10.1177/0963721414547414>
- Polanyi, K. (2011). *Büyük Dönüşüm*. İletişim Yayınları.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Solomon, S. (1997). Why Do We Need What We Need? A Terror Management Perspective on the Roots of Human Social Motivation. *Psychological Inquiry*, 8(1). https://doi.org/10.1207/s15327965pli0801_1
- Pyszczynski, T., Solomon, S., Greenberg, J., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. İçinde *Psychological Bulletin* (C. 130, Sayı 3). <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.3.435>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Morris Rosenberg. Princeton University Press, Princeton, N.J., 1965. *Princeton*, 148(3671).
- Roy Chaudhuri, H., Mazumdar, S., & Ghoshal, A. (2011). Conspicuous consumption orientation: Conceptualisation, scale development and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(4). <https://doi.org/10.1002/cb.364>
- Silverman, K. (1986). Fragments of a Fashionable Discourse. İçinde *Studies in Entertainment: Critical Approaches to Mass Culture*.
- Simmel, G. (1957). Fashion (1904). *The American Journal of Sociology*, 62(6).
- Simmel, G. (2017). The metropolis and mental life. İçinde *The City: Critical Essays in Human Geography*. <https://doi.org/10.4324/9781003320609-56>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). İçinde *New York: Harper and Row*.
- Twenge, J. M. (2013). Does Online Social Media Lead to Social Connection or Social Disconnection? *Journal of College and Character*, 14(1). <https://doi.org/10.1515/jcc-2013-0003>
- Uedufy. (2023, Temmuz 9). *How To Interpret Model Fit Results In AMOS*.
- Veblen, T. B. (2015). *Aylak Sınıfın Teorisi*. Tutku Yayınevi.
- Wagner, J., Lüdtke, O., Jonkmann, K., & Trautwein, U. (2013). Cherish yourself: Longitudinal patterns and conditions of self-esteem change in the transition to young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(1). <https://doi.org/10.1037/a0029680>
- Williamson, J. (2000). *Reklamların Dili*. Ütopya Yayınevi.

HAVAYOLLARINDA KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK İMAJININ TÜKETİCİ SADAKATI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IMAGE ON CUSTOMER LOYALTY IN AIRLINES

Şahap AKAN* Asiye AYDIN**

Öz

Bu çalışmada havayolu endüstrisinde kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) imajının müşteri sadakati üzerindeki etkisi Biliş-Duygu-Davranış (BDD) modeli bağlamında incelenmiştir. Ayrıca bu etkiyi doğrudan ele almanın yanı sıra, dolaylı olarak marka aşkının ve marka güveninin aracılık etkisi de değerlendirilmiştir. Oluşturulan teorik modeli test etmek için havayolu işletmelerinin KSS faaliyetlerinden haberdar olan katılımcılar seçilmiştir. Google-Forms üzerinden oluşturulan anket formları vasıtasıyla 214 geçerli anket formu toplanmıştır. Anket verilerine dayanarak araştırma modelini test etmek için kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın sonuçları KSS imajının marka aşkını, marka güvenini ve müşteri sadakatini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, marka aşkı ve marka güveninin KSS imajı ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu araştırma değerli akademik ve pratik çıktılar sunmaktadır.

Anahtar Kelime: Kurumsal Sosyal Sorumluluk İmajı, Havayolu Endüstrisi, Marka Aşkı, Marka Güveni, Tüketici Davranışları

Abstract

In this study, the impact of corporate social responsibility (CSR) image in the airline industry on customer loyalty has been examined within the framework of the Cognitive-Affective-Behavioral (CAB) model. Additionally, the mediating effects of brand love and brand trust were evaluated while directly addressing this impact. To test the theoretical model, participants who were aware of airlines' CSR activities were selected. Through survey forms created via Google Forms, 214 valid survey forms were collected. To test the research model based on survey data, the Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) approach was adopted. The results of the study indicate that CSR image positively influences brand love, brand trust, and customer loyalty. Furthermore, brand love and brand trust were found to mediate the relationship between CSR image and customer loyalty. Consequently, this research provides valuable academic and practical insights.

Keywords: Corporate Social Responsibility Image, Airline Industry, Brand Love, Brand Trust, Consumer Behaviors

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi, E-posta: sahap.akan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4633-7683.

** Öğrenci, Dicle Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi, E-posta: asiye.ayd@hotmail.com ORCID: 0009-0008-2324-9614.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler giderek toplumsal sorumluluk sahibi eylemler, faaliyetler ve politikalar benimsemeye başlamıştır (Khairat & Maher, 2014, s. 168). İşletmeleri bu yöne sevk eden pek çok gelişme yaşanmıştır. Gerek küresel ısınma gerekse de yakın zamanda yaşanan KOVİT-19 pandemisi işletmelerin faaliyetlerinde kamusal faydayı göz önünde bulundurarak gerçekleştirmelerini zorunlu kılmıştır. Özellikle fosil yakıt kullanımı nedeniyle eleştirilere maruz kalan havayolu sektörü için çevreye ve topluma duyarlı olmak artık bir gerekliliktir (S. S. Lee vd., 2019, s. 3). Havayolları süre gelen zaman zarfında savaş veya kıtlık gibi acil durumlarda lojistik faaliyetleri yürütmüş, istihdam sağlayarak toplumsal refah düzeyini yükseltmiş ve karbon ayak izini düşürme adına bir takım uygulamalar hayata geçirmiştir (Phan Thanh & Hoang Anh, 2023, s. 3). KSS faaliyetleri birçok açıdan çevreye ve topluma fayda sağlamakla birlikte işletmelere sürdürülebilir rekabet açısından da önemli katkıları bulunmaktadır. Bunun yanında nitelikli çalışanları işletmeye çekmekte, pozitif kurumsal imaj oluşumunu desteklemekte ve müşterilerin satın alma isteğini artırmaktadır (Khairat & Maher, 2014, s. 169). Dolayısıyla KSS faaliyetleri tüm işletmelere pek çok avantaj sağlarken işletmeler için önemli bir stratejik araç olarak ön plana çıkmaktadır. KSS konusu turizm sektöründen (Latif vd., 2020), bankacılık sektörüne (Choi & La, 2013) kadar pek çok alanda ele alınmıştır. Havayolu sektörü de bu sektörlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Havayollarına ilişkin yapılmış çalışmalarda KSS' nin müşterilerin satın alma davranışlarına olan etkisi (W. S. Lee vd., 2022), ağızdan ağıza etkileşime etkisi (Han vd., 2020) gibi konular incelenmiştir. Bunun yanında KSS ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi ele alan çok çalışmaya rastlanmış ve bu çalışmalarda KSS faaliyetlerinin müşteri sadakati üzerinde etkisinin olduğu vurgulanmıştır (Chen vd., 2012; Chung vd., 2022; Han vd., 2019; Khairat & Maher, 2014; Y. Kim vd., 2020; S. S. Lee vd., 2019; Nikbin vd., 2016; Phan Thanh & Hoang Anh, 2023). Bu çalışmalarda arzu edilen ve zorunlu olan KSS'lerin müşteri sadakati üzerine etkisi ele alınmıştır (Y. Kim vd., 2020), KSS imajının sadakate olan etkisinde güvenin aracılık etkisi incelenmiştir (Nikbin vd., 2016), KSS'nin yarattığı imajın müşteri sadakati üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmıştır (S. S. Lee vd., 2019), KSS algısının müşteri sadakatine etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolü vurgulanmıştır (Han vd., 2019). Diğer bir çalışmada ise KSS imajının sadakat üzerindeki etkisinde hizmet kalitesinin ve genel marka imajının aracılık etkisi ele alınmıştır (Chung vd., 2022). Alan yazın incelendiği zaman KSS ile marka algısı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir (Ramesh vd., 2019). KSS faaliyetleri, marka bilinirliğini artırdığı gibi markaya karşı olan tutumu pozitif yönde etkileyen bir unsurdur.

Dahası, pozitif marka algısının da müşteri sadakat düzeyini artırıcı bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Chung vd., 2022). Dolayısıyla marka alanında daha spesifik konularla ilgili çalışmaların yapılmasına ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışma KSS imajının müşteri sadakati üzerindeki etkisine odaklanmakta ve marka aşkının ve marka güveninin bu ilişkiye olan aracılık etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin Biliş-Duygu-Davranış (BDD) modeli bağlamında ele alınması hedeflenmiştir.

BDD modeli, bireysel olarak davranış oluşturma sürecinin bilişsel ve duygusal faktörler tarafından etkilendiğini açıklamaktadır (Zheng vd., 2022). Bu yaklaşım eğitim ve pazarlama gibi pek çok alanda kabul görmüştür (Muliadi vd., 2022; Nikbin vd., 2016). Dolayısıyla bu model ile KSS imajının marka aşkı ve marka güveni ile müşteri sadakati üzerindeki etkilerini keşfetme imkânı sunmaktadır. Bu çalışmada KSS imajı BDD modeli içerisinde biliş olarak işlev görmüş, müşteri sadakati ise davranış olarak kullanılmıştır. KSS imajına ilişkin alan yazın incelendiğinde yapılan çalışmaların marka ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiye odaklandıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle, bu çalışmada marka aşkı ve marka güveninin duygusal faktörler olarak ele alınabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda, oluşturulan modelin önemli bir anlayış sağladığı düşünülmektedir.

Bu çalışma alan yazına pek çok açıdan katkı sağlamaktadır. Araştırmacıların bilgisi dahilinde, bu çalışma KSS imajının müşteri sadakatine olan etkisinde marka aşkı ve marka güvenin aracılık etkisini BDD modeli bağlamında araştıran ilk araştırmalardan biri olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı mevcut araştırmanın havayollarının pek çok paydaşına bir takım faydalı ve ayrıntılı bilgiler sağlaması öngörülmektedir. Bunun yanında BDD modelinin KSS imajına ilişkin alan yazını geliştirmesi de düşünülmektedir.

Makalenin geri kalan kısmı şu şekilde yapılandırılmıştır: Bölüm 2, alan yazın incelemesi ve hipotezlerin geliştirilmesi sürecini açıklamaktadır. Ardından, Bölüm 3 araştırmanın yöntemini açıklamakta Bölüm 4 ise araştırma bulgularını sunmaktadır. Son olarak, Bölüm 5 bulguları tartışmakta ve araştırma sınırlılıklarına yer vererek gelecekte yapılacak çalışmalara çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

1. Alan Yazın İncelemesi ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

1.1. BDD modeli

Biliş insanların günlük faaliyetlerindeki tepkilerini etkilemektedir. Biliş bireylerin bir olgu ile etkileşime girdiği zaman o olgu hakkındaki inancını, algısını ve düşüncesini ifade etmektedir.

Duygu ise bir uyarıcıya karşı olumlu tutumu ifade etmekte ve gerçek davranışları etkilemektedir (Safa & Von Solms, 2016, s. 2). Bu çalışmada ele alınan temel ilişki yapısı yukarıda belirtilen Biliş-duygu-davranış yapısı bağlamında geliştirilen bir modele dayanmaktadır. BDD modeli Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından önerilen ve Weiner (1980) tarafından geliştirilen bir modeldir. Bu model bireyler ile çevrenin etkileşimi sonucunda şekillenen davranış oluşum sürecini tasvir etmektedir. Bilişin duyguları tetiklediğini ve bununda daha sonra davranışları etkilediğini savunmaktadır.

Bu araştırmada KSS imajı bilişsel bir yapı olarak temsil edilirken marka aşkı ve marka güveni duygularla ilişkilendirilmiştir. Tüketici sadakati ise davranışı temsil etmiştir. KSS imajının marka aşkı ve güvenini tetikleyen bir bilişsel faktör olarak hareket ettiği ve bunun da müşteri sadakatini teşvik ettiği önerilmiştir.

1.2. Hipotezlerin geliştirilmesi

1.2.1. Bilişsel: KSS imajı

İşletmelerin, toplumun yaşam kalitesini artırmak için ortaya koyduğu taahhütler ve faaliyetler KSS kavramıyla ifade edilmektedir. Toplumun işletmelerden ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluklarının bulunduğu kabul edilmektedir. Ekonomik sorumluluk işletmelerin mal ve hizmet üreten birimler olduğunu vurgularken, yasal sorumluluk ise işletmelerin faaliyetlerini yasal düzenlemeler çerçevesinde yerine getirmesini ifade etmektedir. Etik sorumluluk zorunlu yasal gerekliliklerin üzerinde davranması, hayırsever sorumluluk ise toplumsal durumlara duyarlılık göstererek somut olarak bir rol üstlenmesidir (S. S. Lee vd., 2019, s. 2). KSS, küresel olarak sosyal ve çevresel sorunlarla başa çıkmayı hedefleyen bir felsefedir. Sürdürülebilir bir kalkınmaya katkı sağlayan bu çabalar işletmelerin kurumsal imajını olumlu yönde etkilemektedir (Phan Thanh & Hoang Anh, 2023, s. 4). Bunun yanında müşterilerin sosyal olarak sorumlu davranan işletmelere karşı olan ilgisini de artmaktadır (Y. Lee & Lin, 2022, s. 389). Dolayısıyla, müşterilerin sahip olduğu KSS imajı işletmelerin marka algısını da etkileyerek şekillendirmektedir (Choi & La, 2013; Mahmood & Bashir, 2020) Bu doğrultuda Irfan vd. (2021) KSS imajının müşteri güvenini pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Wiguna ve Darmayanti (2015) kurumsal olarak sosyal sorumlu davranan işletmelerin müşteri güvenini artırdığını belirtmişlerdir. Hava taşımacılığı özelinde yapılan araştırmalarda da KSS faaliyetleri ile havayoluna olan güven arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir (Chung vd., 2022). KSS imajı ile marka algısı arasındaki ilişki sadece müşteri güveni ile sınırlı değildir. Özellikle son yıllarda alan yazında sıklıkla kullanılan marka aşkıyla da ilişki olduğunu ve KSS imajının marka aşkı algısını etkilediği saptanmıştır. Bu

doğrultuda, Lee vd.'nin (2022) Southwest Havayolları özelinde yürüttüğü çalışmada KSS faaliyetlerinin ilgili havayoluna karşı marka aşkını artırdığını ortaya çıkarmıştır. Bir diğer çalışmada ise Kim ve Hwang'ın (2023) farklı iş modellerini temel alarak yürüttükleri çalışmada KSS faaliyetlerinin marka aşkını pozitif yönde etkilediğini vurgulamıştır. Yukarıdaki alan yazına dayanarak, aşağıdakiler hipotezler formüle edilmiştir:

Hipotez 1 (H1). KSS imajı marka aşkını pozitif yönde ve doğrudan etkilemektedir.

Hipotez 2 (H2). KSS imajı marka güvenini pozitif yönde ve doğrudan etkilemektedir.

1.2.2. Duygu: Marka aşkı ve marka güveni

Markalar, işletmeler tarafından üretilen benzer nitelikteki ürün ve hizmetleri birbirinden ayıran ve işletmelere rekabetçi üstünlük kazandıran bir faktördür. Markalar, ürün ve hizmetlerle müşterilerde bir değer ve güven duygusu oluşturarak olası riskleri ortadan kaldırmakta ve müşterilerle olan bağı kuvvetlendirmektedir (Bilgin, 2018, s. 129). Müşteri ile işletme arasında kurulan bu etkileşim, müşterilerin işletmelere olan ilgisini ve sadakatini artırmaktadır (W. S. Lee vd., 2022, s. 3). Bu açıdan marka algısına bağlı olarak marka aşkı ve marka güveni unsurlarının müşteri sadakati üzerinde önemli derecede etkisinin olduğu düşünülmektedir (Alnawas & Altarifi, 2016; Koçak Alan & Kabadayı, 2012). Marka aşkı, markaya karşı olan sevgi ve bağlılıkla ilişkilendirilen bir kavramdır (S. Kim & Hwang, 2023, s. 2). Müşterilerin belirli bir markayla yaşadığı deneyimlere dayalı olarak o markaya karşı olan sevgi veya duygusal bağ gibi benzersiz duygularla bağlanmasıdır (W. S. Lee vd., 2022, s. 3). Bıçakçioğlu vd. (2018) çeşitli deneyimlerin marka sevgisinin güçlü duygusal sonuçlara yol açtığını ve bunun da marka sadakati gibi sonuçlara ulaşabileceğine atıfta bulunmuştur. Bu doğrultuda, Lee vd. (2022) marka aşkının müşteri sadakatinin bir göstergesi olan yeniden kullanım niyetini olumlu yönde etkilediğini savunmuştur. Bir başka çalışmada ise marka aşkının müşteri sadakatini önemli derecede etkilediği ortaya çıkarılmıştır (Alnawas & Altarifi, 2016). Marka güveni de marka aşkı gibi müşteri sadakati ile ilişkili bir değişken olarak ön plana çıkmaktadır (Atulkar, 2020; Nikbin vd., 2016). Marka güveni bilindiği gibi, müşterilerin ürün ve hizmetleri değerlendirmeleri yoluyla ortaya çıkabilen ve markaya güvenme istekliliğiyle ilişkili olan bir kavramdır (Koçak Alan & Kabadayı, 2012, s. 81). Yapılan çalışmalar marka güveninin uzun dönemli ilişkilerde önemli bir değişken olarak kabul edildiğini ve bunun da marka sadakatinin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Alhaddad, 2015). Bu doğrultuda, Nikbin vd. (2016) güvenin sadakati olumlu yönde etkisine atıfta bulunmuştur. Bir diğer çalışmada ise marka

güveninin müşteri sadakatini direkt olarak ve olumlu etkilediğini ortaya çıkarmıştır (Atulkar, 2020). Yukarıda belirtilen alan yazın doğrultusunda, aşağıdaki hipotezler formüle edilmiştir:

Hipotez 3 (H3). Marka aşkı müşteri sadakatini pozitif yönde ve doğrudan etkilemektedir.

Hipotez 4 (H4). Marka güveni müşteri sadakatini pozitif yönde ve doğrudan etkilemektedir.

1.2.3. Davranış: Müşteri sadakati

Sadakat, ürün ve hizmetleri yeniden satın almayı, tavsiye etmeyi ve olumlu sözlü iletişim yoluyla firmalara destek ve bağlılık göstermeyi ifade etmektedir (Zheng vd., 2022, s. 4). Sadık müşteri ise tipik olarak aynı ürün ve hizmeti tekrarlı olarak satın alan kişi olarak açıklanmaktadır (Phan Thanh & Hoang Anh, 2023, s. 4). Sadık müşterilerin sayısının artması işletmenin başarısına ve rekabet gücüne önemli katkılarda bulunmaktadır (Zheng vd., 2022, s. 4). Dolayısıyla müşteri sadakatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi sürdürülebilir bir başarının sağlanması için oldukça kritiktir. Müşteri sadakatini etkileyen pek çok faktör mevcuttur ve KSS imajı, inançları ve olumlu duyguları tetiklediği için müşteri sadakatinin önemli öncüllerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır (Phan Thanh & Hoang Anh, 2023, s. 5). Alan yazında yapılan araştırmalar da bu savı destekler niteliktedir. Lee vd. (2019) KSS imajının müşteri sadakatinin önemli bir öncülü olduğunu müşteri sadakatini pozitif olarak doğrudan etkilediğini belirtmiştir. Diğer bir çalışmada Thu'nun (2021) havacılık sektörü özelinde yürüttü çalışmada KSS'nin kurumsal imajı ve müşteri sadakatini olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır. Bu durumda yukarıdaki alan yazın doğrultusunda, aşağıdaki hipotez formüle edilmiştir:

Hipotez 5 (H5). KSS imajı müşteri sadakatini pozitif yönde ve doğrudan etkilemektedir.

Biliş-duygu-davranış modeli içerisindeki duygunun davranışlara aracılık ettiği belirlenmiştir (Hu & Sung, 2022). Mevcut çalışmada duygu faktöründe yer alan marka güveni ve marka aşkının da aracılık etkisi alan yazında yer almaktadır. Rasoolimanesh vd. (2021) KSS faaliyetlerinin işletmelerin bir stratejisi olduğunu, bunun da marka imajını ve kimliğini güçlendirerek müşteri sadakatini olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Bir başka çalışmada Ferreire vd. (2019) marka deneyimi ile müşteri sadakati arasında marka aşkının aracılık etkisini kanıtlamıştır. Bıçakçıoğlu ve meslektaşları (2018) yaptıkları çalışmada marka aşkının benlik uyumu ile müşteri sadakati arasındaki aracılık etkisini ortaya koymuştur. Öte yandan marka güvenin marka memnuniyeti ve satın alma niyeti arasındaki aracılık etkisi de kanıtlanmıştır (Cuong, 2020). BDD modeli ve alan yazında yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde bu çalışma, marka güveni ve marka aşkının KSS imajının müşteri sadakati üzerindeki etkisine aracılık ettiğini ileri sürmektedir. Bu durumda aşağıdaki hipotezler formüle edilmiştir:

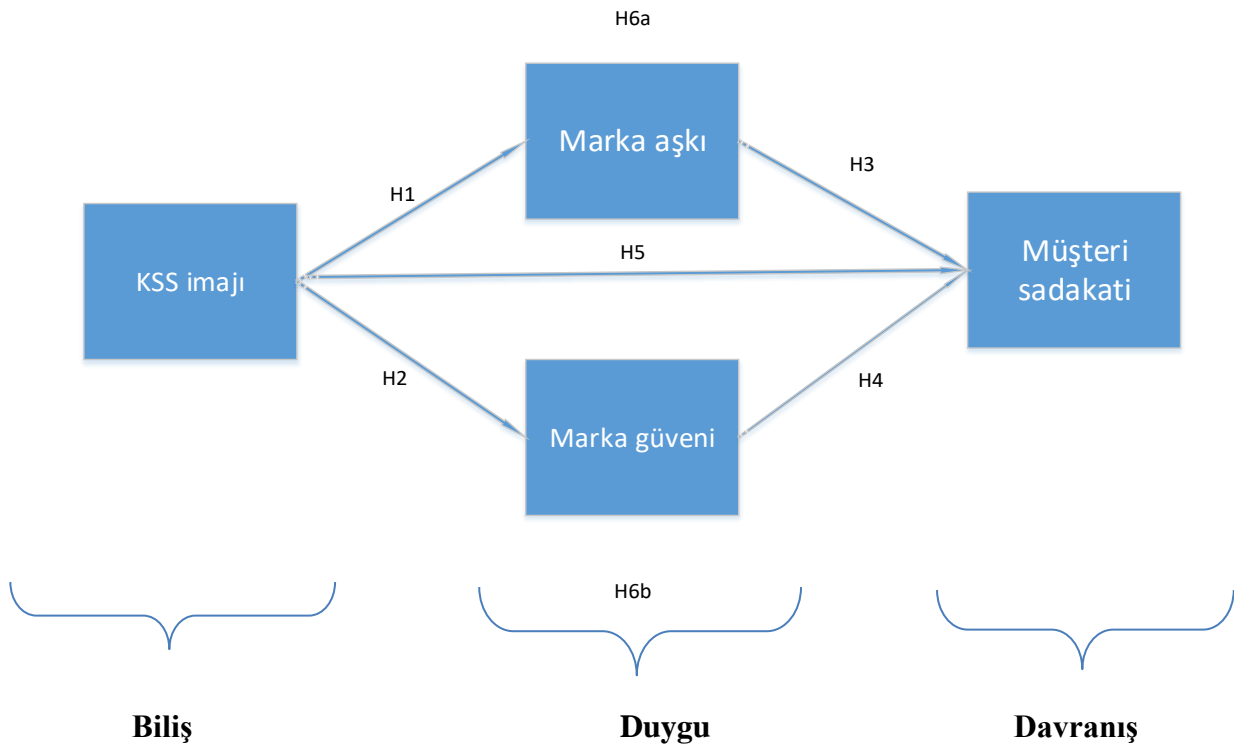
Hipotez 6a (H6a). KSS imajının müşteri sadakatine etkisinde marka aşkının aracılık etkisi vardır.

Hipotez 6b (H6b). KSS imajının müşteri sadakatine etkisinde marka güveninin aracılık etkisi vardır.

1.3. Kavramsal model

Alan yazın incelemesi ve hipotezlere dayanarak, bu araştırma için model Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

Kaynak: Şekil 1. araştırma modelini göstermek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Örneklem ve veri toplama süreci

Bu araştırmanın ana kütesini, Türkiye'nin bayrak taşıyıcı havayolu ile en az bir kere seyahat etmiş ve 18 yaşından büyük olan bireyler oluşturmaktadır. Son 15 yılda Türkiye’de uçakla seyahat eden yolcu sayısı yaklaşık olarak %130 arttığı için yürütülen çalışmanın önemli iç görüler sağlaması beklenmektedir (DHMİ, 2023). Araştırmada kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme, hedef örnekleme belirli pratik kriterleri karşılayan bireylerin (kolay erişilebilirlik, coğrafi yakınlık, belirli bir zamanda mevcudiyet veya katılıma

isteklilik gibi) araştırmaya dahil edildiği olasılıksız veya rastgele olmayan bir örnekleme türüdür (Etikan, 2016, s. 2). Bu araştırmada kolayda örnekleme yönteminin kullanılmasının nedeni daha hızlı ve etkin bir veri toplama sürecine olanak tanımasıdır. Anket verileri toplanmadan önce katılımcılara yöneltilen soruların anlaşılabilirliğini ve açıklığını anlayabilmek için 40 kişiye bir ön test uygulanmıştır. Daha sonraki süreçte ankette yer alacak öğeler Google Forms aracılığıyla çevrimiçi tabanlı bir anket enstrümanı haline getirilmiş ve veriler Ocak 2024 ile Şubat 2024 arasında toplanmıştır. Google form üzerinden oluşturulan anket bağlantısı çeşitli kanallarla katılımcılara ulaştırılmış ve toplam 219 katılımcı gönderilen anketi yanıtlamıştır. Son olarak verilerin analiz edilmesinde 214 geçerli anket verisi kullanılmıştır. Bu verilerin istatistiksel güç sağlamak için yeterli olup olmadıklarını test etmek amacıyla bir güç analizi gerçekleştirilmiştir. G*power 3.1.9.7 yazılımı yardımıyla orta büyüklüğü ($f^2=0,2$) ve %0,9 istatistiksel gücün sağlanması için minimum örnekleme büyüklüğünü 207 olarak belirlemiştir (Kang, 2021). Dolayısıyla elde edilen 214 örnekleme sayısının veri analizi için yeterli olduğu kabul edilmiştir.

2.2. Ölçekler

Bu çalışma KSS imajı, marka aşkı, marka güveni ve müşteri sadakati arasındaki ilişkileri anlamak için PLS-SEM yapısal eşitlik modeli kullanarak kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Araştırmanın temel dayanağını oluşturan bu ölçekler değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirme hususunda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla titizlikle yürütülen alan yazın çalışmasının ardında çalışmada yer alacak ölçekler araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Anket ölçekleri daha önce test edilmiş ölçeklerden uyarlanarak son dönemde pek çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır. Bu doğrultuda KSS imajı (Y. Lee & Lin, 2022, s. 394), marka aşkı (W. S. Lee vd., 2022, s. 5), marka güveni (Siqueira vd., 2023, s. 196), müşteri sadakati ise (Utkarsh & Gupta, 2022, s. 7) çalışmalarından adapte edilmiştir. Tüm yapılar İngilizce olduğu için üç dil uzmanı tarafından geri çeviri prosedürleri benimsenerek Türkçe 'ye çevrilmiştir. Önerilen kavramsal model içerisinde yer alan tüm yapıları ölçmek için 5'li likert ölçek (1 "kesinlikle katılmıyorum" ile 5 "kesinlikle katılıyorum") kullanılmıştır.

2.3. Verilerin analiz tekniği

Bu çalışmada, önerilen araştırma modeli kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) algoritması aracılığıyla test edilmiştir. Bu modeli kovaryans temelli yapısal eşitlik modeli ile test etmek, faktöriyel olarak veriler açısından benzersiz bir iç görü sağlamaktadır (Lowry & Gaskin, 2014, s. 123). Ayrıca bu yöntem veri gürültüsü, eksik veri ve çarpıklık gibi veri doğasındaki gerçek zorluklarla başa çıkma yeteneği nedeniyle uygun bir yöntem olarak ön

plana çıkmaktadır (Hair vd., 2019, s. 5). Araştırmada kullanılan bu yaklaşım teorik doğrulamadan ziyade ilişkilerin tahmin edilmesine odaklandığı için uygun olacağı düşünülmüştür. Bundan dolayı, verilerin analiz edilmesi için SmartPLS v.4.1.0.0 kullanılmıştır.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Demografik değişkenler

Verilerin analiz edilmesi ve araştırma bulgularının tartışılabilmesi için katılımcılar cinsiyet, yaş eğitim ve gelir düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Tablo 1’de gösterildiği gibi araştırmaya 214 gönüllü katılımcı dahil olmuştur. Bu katılımcıların %41 erkekken %59’u kadındır. Yaş açısında katılımcıların en büyük kısmı 18-25 yaş aralığındadır (%76.1), onu sırasıyla 26-33 yaş grubu (%15.4), 34-41 yaş grubu (%6.5) ve 42 üstü yaş grubu (%2.8) takip etmektedir. Eğitim seviyesine göre katılımcıların çoğunluğu lisans (%76.1) seviyesindedir, onu ortaöğretim grubu (%15.9), lisansüstü grubu (%4.7) ve ilköğretim grubu takip etmektedir. Son olarak katılımcıların çoğunluğunu gelir seviyesi 20001 TL ve üstündeki (%26.1) katılımcılar oluşturmaktadır. Bunu 5000 TL ve altı grubu (%24.8), 15001 TL-20000 TL grubu (17.3), 5001 TL-10000 TL grubu (%16.4) ve 10001 TL-15000 TL grubu (15.4) takip etmektedir.

Tablo1. Katılımcıların demografik özellikleri

Kategoriler	Sıklık	%
<i>Cinsiyet</i>		
Erkek	87	40.6
Kadın	127	59.4
<i>Yaş</i>		
18-25	161	75.3
26-33	33	15.4
34-41	14	6.5
42 ve üzeri	6	2.8
<i>Eğitim</i>		
İlköğretim (İlkokul veya Ortaokul)	7	3.3
Ortaöğretim (Lise)	34	15.9
Üniversite (Önlisans veya Lisans)	163	76.1

Lisansüstü (Yüksek Lisans veya Doktora)	10	4.7
<i>Gelir</i>		
5000 TL ve altı	53	24.8
5001 TL-10000 TL	35	16.4
10001 TL-15000 TL	33	15.4
15001 TL-20000 TL	37	17.3
20001 TL ve üstü	56	26.1

Kaynak: Tablo 1. katılımcıların demografik özelliklerini göstermek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Alan yazında hava taşımacılığı ile ilgili yapılmış çalışmalardaki katılımcı profili ile mevcut araştırmadaki katılımcı profili benzerlik göstermektedir. Yapılan çalışmalarda katılımcıların çoğunlukla kadın oldukları, genç bireylerden oluştuğu ve yüksek derecede bir eğitime sahip oldukları gözlemlenmiştir (Balcı & Karaduman, 2021, s. 2000). Dolayısıyla mevcut katılımcı profili alan yazında yer alan çalışmalardaki katılımcı profili ile uyumludur.

3.2. Ön değerlendirme

Demografik profil açıklandıktan sonra verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri, doğrusallığı ve ortak metot yanlılığı gibi konuları kontrol etmek için bir ön analiz sürecine tabi tutulmuştur (Seyrek, 2023, s. 16). Verilerin normalliğinin test edilmesi için basıklık ve çarpıklık değerlerine kullanılmıştır. Tüm verileri basıklık değeri -0.374 ile 0.411 arasında basıklık değerleri ise -1.111 ile -0.525 arasında değişim göstermiş ve normallik varsayımı karşılanmıştır (Kline, 2016).

Bu çalışmada ortak metot yanlılığının olup olmadığı konusunda Kock (2017) tarafından önerilen çoklu doğrusallık testi kullanılmıştır. Tablo 2’de gösterildiği gibi tüm yapılar için vanyans şişirme faktörleri (VIF) 3.3’ten küçük olduğu için modelin ortak metot varyansından bağımsız olduğu ve ortak metot varyansının sorun teşkil etmediği ortaya çıkarılmıştır.

Tablo2. Çoklu doğrusallık sonuçları

	KSSİ	MA	MG	MS
Çoklu Doğrusallık	1.446	1.964	1.782	2.181

Kaynak: Tablo 2. çoklu doğrusallık sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.3. Modelin testi

Araştırma modelinin geçerliliği ve güvenilirliği ölçüm modeli vasıtasıyla test edilmiştir. Geçerlilik değerlendirmesinde yakınsak geçerlilik (ortak varyans çıkarımı: AVE) ve ayırt edici geçerlilik kullanılmıştır. Bunun yanı sıra güvenilirlik için faktör yükleri, bileşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach'ın Alfa (α) değerleri incelenerek referans alınmıştır. Bu doğrultuda Tablo 3, güvenilirlik ve geçerlilik ile ilgili değerlendirme sonuçlarını göstermektedir. Faktör yükleri 0.759 ile 0.951 arasında değişim göstermektedir ve Hair vd. (2019, s. 15) tarafından önerilen 0.70 eşiğini aşmaktadır. Öte yandan AVE değerleri 0.632 ile 0.897 arasında değişmekte ve yine Hair vd. (2019, s. 15) tarafından önerilen 0.50 değerinin üzerindedir. Bu nedenle araştırma modelinin yakınsak geçerliliği sağlanmıştır. Bunun yanında bileşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach'ın Alfa (α) değerlerinin de tüm yapılar için 0.70'in üzerinde olduğu için araştırmanın yapısının oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaştırmıştır (George & Mallery, 2019).

Tablo 3. Ölçüm maddeleri ve ölçüm modelinin analizi

Yapılar	Maddeler	Faktör Yükleri	α	CR	AVE
Kurumsal Sosyal Sorumluluk İmajı			0.806	0.810	0.632
	KSSİ1	0.759			
	KSSİ2	0.806			
	KSSİ3	0.778			
	KSSİ4	0.836			
Marka Aşkı			0.884	0.890	0.742
	MA1	0.848			
	MA2	0.878			
	MA3	0.843			
	MA4	0.875			
Marka Güveni			0.916	0.916	0.799
	MG1	0.895			
	MG2	0.908			
	MG3	0.870			
	MG4	0.901			
Müşteri Sadakati			0.885	0.889	0.897

MS1	0.943
MS2	0.951

Kaynak: Tablo 3. ölçüm maddeleri ve ölçüm modelinin analiz sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ardından HTMT kriterine dayalı olarak ayırt edici geçerlilik analizi yapılmıştır. HTMT bilindiği gibi yapısal eşitlik modellerinde ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için en çok önerilen yöntemlerin başında gelmektedir. Diğer yöntemlere göre daha istikrarlı ve doğru sonuçlar sunduğu için bu çalışmada tercih edilmiştir (Henseler vd., 2015, s. 121). Ölçüm modelinin ayırt edici geçerliliği, HTMT 0.85 kriteri temel alınarak sağlanmıştır (Kline, 2016). Analiz sonucunda elde edilen tüm değerler 0.85'in altında olduğu için ayırt edici geçerlilik sağlanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Ayırt Edici geçerlilik sonuçları

Yapılar	KSSİ	MA	MG	MS
KSSİ				
MA	0.694			
MG	0.692	0.683		
MS	0.706	0.741	0.726	

Kaynak: Tablo 4. ayırt edici geçerlilik sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Güvenirlilik ve geçerlilik analizlerinde gerekli kriterlerin sağlanmasından sonra yapısal test modeli incelenmiştir. Bunun için yol katsayılarının anlamlılığı, Hair (2019, s. 9) tarafından önerilen bootstrapping yöntemi ile 5000 bootstrap örneklem kullanılarak değerlendirilmiştir. Varsayılan ilişkileri gösteren yol katsayıları Tablo 5'te sunulmuştur. Bunun yanında yapısal eşitlik modelinin sonuçları Şekil 2'de yer almaktadır. Tablo 5'te gösterildiği gibi KSS imajının marka aşkı ($\beta = 0.595$, $p < 0.01$), marka güveni ($\beta = 0.595$, $p < 0.01$) ve müşteri sadakati ($\beta = 0.206$, $p < 0.05$) üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bu doğrultuda H1, H2 ve H5 hipotezleri desteklenmiştir. Benzer şekilde marka aşkının müşteri sadakati üzerinde ($\beta = 0.341$, $p < 0.01$) pozitif etkisi ve marka güveninin de müşteri sadakati ($\beta = 0.321$, $p < 0.01$) üzerindeki olumlu etkisi gözlemlenerek H3 ve H4 hipotezleri desteklenmiştir. Son olarak marka aşkının ($\beta = 0.203$, $p < 0.01$) ve marka güveninin ($\beta = 0.191$, $p < 0.01$) KSS imajı ile müşteri sadakati arasındaki aracı etkisi de keşfedilmiştir. Böylece H6a ve H6b hipotezleri de desteklenmiştir.

Tablo 5. Yapısal modeli sonucu

	İlişki	B	t- değeri	p-değeri	Karar	f ²
H1	KSSİ->MA	0.595	11.056	0.000	Kabul	0.548
H2	KSSİ->MG	0.595	10.512	0.000	Kabul	0.549
H3	MA->MS	0.341	3.206	0.001	Kabul	0.142
H4	MG->MS	0.321	3.286	0.001	Kabul	0.126
H5	KSSİ->MS	0.206	2.439	0.015	Kabul	0.054
H6a	KSSİ->MA->MS	0.203	3.031	0.002	Kabul	
H6b	KSSİ->MG->MS	0.191	3.016	0.003	Kabul	

Kaynak: Tablo 5. yapısal modelin sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yapısal model ayrıca, belirlilik katsayısı R², etki büyüklüğü f² ve tahmin edici geçerlilik Q² ile değerlendirilmiştir. R² değeri tahmin değerinin doğruluğunun belirlenmesinde önemlidir (Yılmaz & Kinaş, 2020, s. 446). Marka aşkı, marka güveni ve müşteri sadakatinin açıklanan varyansının sırasıyla %35,%35 ve %56 olduğu bulunmuştur. Alan yazında R² değerinin kabul edilebilir seviyesi konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Bu değer ne kadar yüksek olursa modelin verileri o kadar iyi açıkladığını göstermektedir. Ancak, Hair vd. (2016) ve Rasoolimanesh vd. (2019, s. 15) pazarlama ve ekonomi gibi sosyal bilimler alanlarında bu değer 0.20'nin üzerinde olmasının uygun olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma için araştırma modelinin kabul edilebilir açıklama gücü sağladığı sonucuna varılabilir (Tablo 6).

Etki büyüklüğü olarak f²(effect size), bir dışsal gizil değişkenin modelden çıkarılması halinde R² değerinde meydana gelen değişimi ölçmek için ve çıkarılan yapının içsel gizil değişkenlerde önemli bir etkisi olup olmadığını değerlendirmek için kullanılmaktadır (Yılmaz vd., 2019, s. 96). Etki büyüklüğü katsayısının (f²), 0.02 < f² < 0.14 olması düşük; 0.15 < f² < 0.34 olması orta ve f² > 0.34 olması ise yüksek olarak değerlendirilir (Cohen, 1988). Tablo 5'teki kat sayılar incelendiğinde H1 (f²=0.548) ve H2 (f²=0.549) hipotezlerinin yüksek; H3 (f²=0.142) ,H4 (f²=0.126) ve H5 (f²=0.054) hipotezlerinin düşük etki büyüklüğüne sahip olduğunu söylenebilir.

Q² modelin tahmin geçerliliğinin bir göstergesi olup Q² değerlerinin 0'dan büyük olması halinde tahmin geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2019, s. 12). Bağımlı değişkenlerin Q² değerlerinin 0'dan büyük olması araştırma modelinin tahmin gücü olduğunu

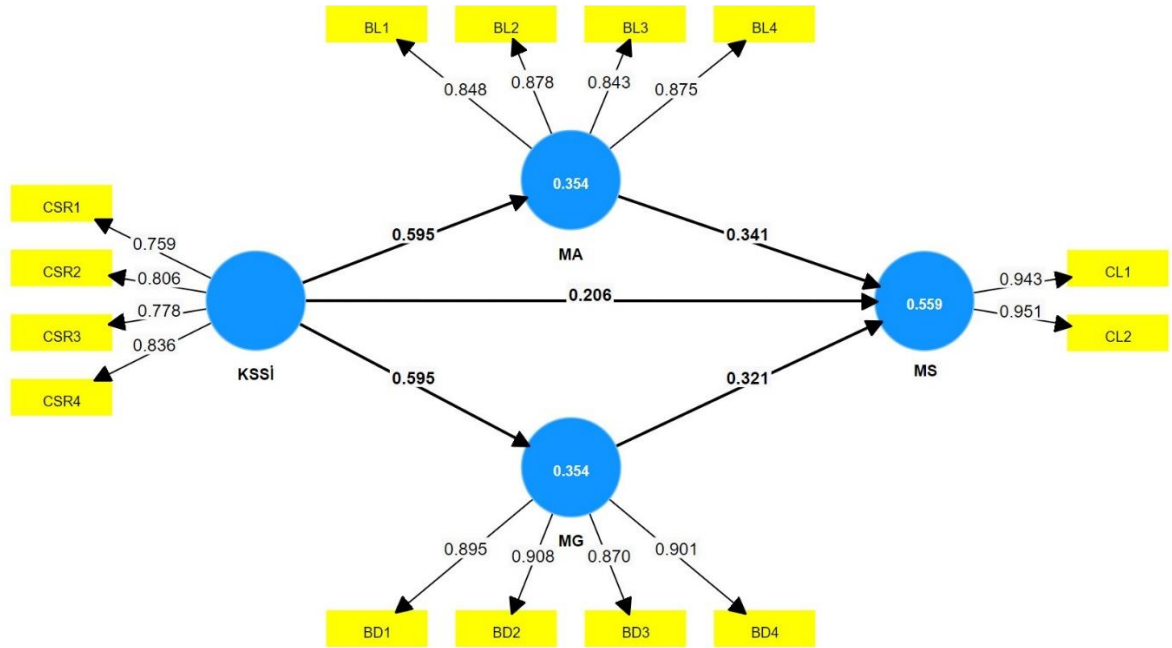
göstermektedir (Tablo 6). Böylece Q^2 değerlerine göre mevcut model gözlenen değişkenleri beklenen şekilde tahminlemektedir.

Tablo 6. R^2 ve Stone-Geisser's Q^2 değerlerinin sonuçları

Yapılar	R^2	Q^2
MA	0.354	0.343
MG	0.354	0.345
MS	0.559	0.351

Kaynak: Tablo 6. R^2 ve Stone-Geisser's Q^2 değerlerinin sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2. Yapısal modelin PLS-SEM sonuçları

Kaynak: Şekil 2. yapısal modelin PLS-SEM sonuçlarını ifade etmek için yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

KSS, işletmelerin ekonomiye etik davranışlarla katkı sağlarken aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik faydalı girişimlerde bulunmayı taahhüt etmesi olarak açıklanabilir. Bu doğrultuda KSS faaliyetleri işletmelerin değerlerine ilişkin içgörüler sunarak imajını ve genel itibarını kritik şekilde etkilemektedir. Bunun sonucunda müşteri algısında da KSS ile ilgili bir imaj algısı şekillenmektedir (S. S. Lee vd., 2019, s. 2). Bu çalışma havayollarının KSS imajının müşteri sadakati üzerindeki etkisini BDD modeline dayanarak incelemiştir. Ayrıca bu

ilişki içerisinde marka aşkı ve marka güveninin aracılık etkisi de incelenerek önerilen çerçeve test edilmiştir.

Bu çalışmanın alan yazına pek çok açıdan katkısı bulunmaktadır. İlk olarak bu çalışmada KSS imajının, marka aşkını ve marka güvenini olumlu yönde etkilediği ortaya koyulmuştur ($\beta=0.595$, $p<0.01$). Bu bulgu, geçmişte yapılan çalışmalarla uyumluluk göstermektedir (Chung vd., 2022; S. Kim & Hwang, 2023; W. S. Lee vd., 2022; Wiguna & Darmayanti, 2015). Havayollarının sahip olduğu olumlu KSS imajının markaya karşı müşteri algılarını şekillendirdiği söylenebilir. Bu doğrultuda Almeida ve Coelho (2019) pozitif bir KSS imajına sahip olan markaların müşterilerde duygusal bir karşılığı olduğunu ve diğer markalara göre daha fazla hatırlandıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda KSS imajı aracılığıyla markaya karşı güvenin ve marka aşkının gelişebileceği öngörülmektedir.

İkinci olarak, bu çalışma marka aşkının ve marka güveninin müşteri sadakati üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır ($\beta=0.241$, $p<0.01$) ($\beta=0.321$, $p<0.01$). Bu sonuç önceki çalışmalarla (Alnawas & Altarifi, 2016; Atulkar, 2020) uyum göstererek marka güveni yüksek olan ve markaya karşı aşkla bağlı olan müşterilerin sadakat düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar turizm (Mody & Hanks, 2020; Susanti, 2020) ve bankacılık (Amegbe vd., 2021; Wongsansukcharoen, 2022) sektörlerinde olduğu gibi havayolu sektöründe de doğrulanmıştır. Bu durumda markaların müşterilere olumlu olarak nitelendirilebilecek güven ve aşk duygularını hissettirmeleri, müşterilerin davranışlarını değiştirerek sadakat düzeylerini artırabilmektedir (Zeren & Kara, 2021). Dolayısıyla mevcut çalışma havayolu endüstrisinde marka güveni ve marka aşkı ile müşteri sadakati arasındaki ilişki hakkında yeni ve önemli katkılar sağlamıştır.

Üçüncü olarak bu çalışmada KSS imajının müşteri sadakatini önemli ölçüde ve olumlu yönde etkilediği bulunmuştur ($\beta=0.206$, $p<0.05$). Bu bulgu farklı alanlarda yapılan önceki çalışmalarla uyumludur (S. S. Lee vd., 2019; Thu, 2021). Havayollarının müşteriler özelinde KSS olarak olumlu bir imaja sahip olmaları müşterilerin sadakatini artırıcı bir unsur olduğu saptanmıştır. Havayollarının KSS faaliyetleri sonucunda oluşturdukları imaj, müşterilerin algılarını etkilemektedir (S. S. Lee vd., 2019). Sonuç olarak bu yöndeki müşteri algılarının değişmesi müşteri sadakatini güçlendirebilmektedir. Bu çalışmada ayrıca aracılık rolleri de incelenmiştir. Marka aşkının KSS imajı ile müşteri sadakati arasında aracı bir role sahip olduğu doğrulanmıştır ($\beta=0.203$, $p<0.01$). Başka bir deyişle geçmiş araştırmalarla uyumlu olarak (Ferreira vd., 2019) havayolu endüstrisi bağlamında marka aşkının müşteri sadakatini artırıcı bir unsur olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan marka güveninin de KSS imajı ile müşteri

sadakati arasındaki ilişkiye aracılık ettiği keşfedilmiştir ($\beta= 0.191, p<0.01$). Önceki alan yazına paralel olarak (Cuong, 2020) bu çalışmada da havayolu endüstrisinde marka güveni müşteri sadakatini artırıcı bir değişken olarak ön plana çıkmıştır. Sonuç olarak bu çalışma BDD modeli ile KSS imajı, marka aşkı, marka güveni ve müşteri sadakati arasındaki ilişkilerin bir aracılık modeli üzerinden anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda mevcut çalışmanın havayolu endüstrisinde KSS imajı çalışmalarının artan alan yazınına katkıda bulunması beklenmektedir.

Bu çalışma, havayolu yöneticilerine, KSS imajının ve müşteri sadakatinin oluşumunu anlamaları için değerli yönetsel katkılar sağlamaktadır. Çalışma, KSS imajının müşteri sadakatine hem direkt hem de endirekt olarak etki ettiğini göstermektedir. Bu nedenle, havayollarının müşteri sadakatini güçlendirmek için güçlü bir KSS imajı oluşturmaya odaklanmaları gerektiği önerilmektedir. Bunun için KSS faaliyetlerini ek bir faaliyet olarak değil havayollarının önem vermesi gereken ana faaliyetlerden biri haline getirme çabası içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Genel olarak değerlendirildiği zaman havayollarının uzun dönemli başarısı için KSS uygulamalarını temel faaliyetlerinden biri haline getirmesi hem sosyal hem de dolaylı olarak finansal performansını artıracığı düşünülmektedir (Puriwat & Tripopsakul, 2023). Havayolları, KSS faaliyetlerini ana faaliyet alanlarına entegre etmeli ve bu alana daha fazla yatırım yaparak daha yenilikçi fikirler üretmelidir. Bu konuda yapay zekâ veya veri analitiği gibi teknolojiler yol gösterici olarak yöneticilere yardımcı olabilir. KSS faaliyetlerini yürüterek bu sorumluluğu yerine getirmek tek başına yeterli değildir. Bu faaliyetlerin çeşitli kanallarla müşterilere tanıtımının yapılması da gerekmektedir. Bu konuda havayolları farklı iletişim karması elemanlarından faydalanabilir. Günümüzde popüler olan ve oldukça düşük maliyetlerle tanıtım yapma fırsatı sunan sosyal medya platformlarının yöneticilere yardımcı olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak KSS faaliyetleri ile ilgili olarak müşterilerde olumlu bir imaj yaratmak müşterilerin hem markaya olan algılarını hem de sadakatini güçlendirmektedir.

Bu çalışmanın teorik ve yönetsel çıktıları olduğu gibi çeşitli sınırlılıkları ve gelecek çalışmalar için değerli önerileri bulunmaktadır. İlk olarak araştırma hipotezleri sadece Türkiye'deki havayolu müşterileri üzerinde test edilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın genellenebilirliği konusu sorgulanabilir. Bu durumda gelecek çalışmalarda farklı ülke, bölge ve örneklem gruplarıyla yürütülecek çalışmalarda yüksek temsil gücü sağlanabilir. İkinci olarak, bu çalışmanın modeli KSS imajını temel alarak öncü bir değişken olarak incelemiştir. Gelecek çalışmalarda daha farklı değişkenlerin eklenerek daha geniş çalışmaların yürütülmesi ve bu değişkenler arasında karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir. Üçüncü olarak bu çalışmada geleneksel

yöntemlerden anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Gelecek çalışmalarda imaj, aşk ve güven gibi insan duygusuyla ilgili unsurların nöropazarlama gibi yeni yaklaşımlarla ele alınması müşterilerin duygusal değerliliklerini daha doğru ve tutarlı bir biçimde ortaya çıkarması bakımından önem arz edeceği düşünülmektedir. Sonuç olarak bu çalışmanın sunduğu önerilerin gerek akademisyenlere gerekse de uygulayıcılara önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alhaddad, A. (2015). Perceived quality, brand image and brand trust as determinants of brand loyalty. *Quest Journals Journal of Research in Business and Management*, 3(4), 1–08. www.questjournals.org
- Almeida, M. da G. M. C., & Coelho, A. F. M. (2019). The antecedents of corporate reputation and image and their impacts on employee commitment and performance: The moderating role of CSR. *Corporate Reputation Review*, 22(1), 10–25. <https://doi.org/10.1057/s41299-018-0053-8>
- Alnawas, I., & Altarifi, S. (2016). Exploring the role of brand identification and brand love in generating higher levels of brand loyalty. *Journal of Vacation Marketing*, 22(2), 111–128. <https://doi.org/10.1177/1356766715604663>
- Amegbe, H., Dzandu, M. D., & Hanu, C. (2021). The role of brand love on bank customers' perceptions of corporate social responsibility. *International Journal of Bank Marketing*, 39(1), 189–208. <https://doi.org/10.1108/IJBM-07-2020-0356>
- Atulkar, S. (2020). Brand trust and brand loyalty in mall shoppers. *Marketing Intelligence and Planning*, 38(5), 559–572. <https://doi.org/10.1108/MIP-02-2019-0095>
- Balcı, D., & Karaduman, İ. (2021). Havayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesi, marka algısı ve müşteri bağlılığı ilişkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(72), 1994–2009.
- Bilgin, Y. (2018). The effect of social media marketing activities on brand awareness, brand image and brand loyalty. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(1), 128–148. <https://doi.org/10.15295/bmij.v6i1.229>
- Bıçakcıoğlu, N., İpek, İ., & Bayraktaroğlu, G. (2018). Antecedents and outcomes of brand love: the mediating role of brand loyalty. *Journal of Marketing Communications*, 24(8), 863–877. <https://doi.org/10.1080/13527266.2016.1244108>
- Chen, F.-Y., Chang, Y.-H., & Lin, Y.-H. (2012). Customer perceptions of airline social responsibility and its effect on loyalty. *Journal of Air Transport Management*, 20, 49–51. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2011.11.007>
- Choi, B., & La, S. (2013). The impact of corporate social responsibility (CSR) and customer trust on the restoration of loyalty after service failure and recovery. *Journal of Services Marketing*, 27(3), 223–233. <https://doi.org/10.1108/08876041311330717>
- Chung, S., Park, J. W., & Lee, S. (2022). The influence of CSR on airline loyalty through the mediations of passenger satisfaction, airline brand, and airline trust: Korean market focused. *Sustainability (Switzerland)*, 14(8), 1–15. <https://doi.org/10.3390/su14084548>
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum.
- Cuong, D. T. (2020). The role of brand trust as a mediator in the relationship between brand satisfaction and purchase intention. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(June), 2020. <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I6/PR261416>

- DHMI. (2023). *İstatistikler*. <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx>
- Etikan, I. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Ferreira, P., Rodrigues, P., & Rodrigues, P. (2019). Brand love as mediator of the brand experience-satisfaction-loyalty relationship in a retail fashion brand. *Management and Marketing*, 14(3), 278–291. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2019-0020>
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS Statistics 25 step by step: A simple guide and reference* (5th ed.). Routledge.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2nd ed.). SAGE Publications, Inc.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2–24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Han, H., Al-Ansi, A., Chi, X., Baek, H., & Lee, K. S. (2020). Impact of environmental CSR, service quality, emotional attachment, and price perception on word-of-mouth for full-service airlines. *Sustainability (Switzerland)*, 12(10), 1–17. <https://doi.org/10.3390/SU12103974>
- Han, H., Lho, H. L., & Lee, H. (2019). Perceived corporate social responsibility affects airline passengers' service evaluation and loyalty. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 47(11), 1–9.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115–135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hu, H. H., & Sung, Y. K. (2022). Critical influences on responsible tourism behavior and the mediating role of ambivalent emotions. *Sustainability (Switzerland)*, 14(2), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su14020886>
- Irfan, S., Iqbal, I., Iqbal, S., & Bashir, F. (2021). CSR image and customer satisfaction : The mediating role of customer trust and customer loyalty. *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 7(3), 637–650.
- Kang, H. (2021). Sample size determination and power analysis using the G*Power software. *Journal of Educational Evaluation for Health Professions*, 18, 1–12. <https://doi.org/10.3352/JEEHP.2021.18.17>
- Khairat, G., & Maher, A. (2014). Studying the influence of airlines corporate social responsibility on consumers loyalty. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality*, 11(2), 167–186.

- Kim, S., & Hwang, J. (2023). Airline CSR and quality attributes as driving forces of passengers' brand love: Comparing full-service carriers with low-cost carriers. *Sustainability (Switzerland)*, *15*(9), 1–14. <https://doi.org/10.3390/su15097293>
- Kim, Y., Lee, S. S., & Roh, T. (2020). Taking another look at airline CSR: How required CSR and desired CSR affect customer loyalty in the airline industry. *Sustainability (Switzerland)*, *12*(10), 1–19. <https://doi.org/10.3390/su12104281>
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Koçak Alan, A., & Kabadayı, E. T. (2012). Brand trust and brand affect: Their strategic importance on brand loyalty. *Journal of Global Strategic Management*, *1*(6), 80–80. <https://doi.org/10.20460/jgsm.2012615788>
- Kock, N. (2017). Common method bias: A full collinearity assessment method for PLS-SEM. In H. Latan & R. Noonan (Eds.), *Partial least squares path modeling* (pp. 215–257). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-64069-3>
- Latif, K. F., Pérez, A., & Sahibzada, U. F. (2020). Corporate social responsibility (CSR) and customer loyalty in the hotel industry: A cross-country study. *International Journal of Hospitality Management*, *89*(May 2019), 102565. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102565>
- Lee, S. S., Kim, Y., & Roh, T. (2019). Modified pyramid of CSR for corporate image and customer loyalty: Focusing on the moderating role of the CSR experience. *Sustainability (Switzerland)*, *11*(17), 1–21. <https://doi.org/10.3390/su11174745>
- Lee, W. S., Tang, R., Moon, J., & Song, M. (2022). The structural relationship between a low-cost carrier's service experience, corporate social responsibility, brand love, and reuse intention: The case of Southwest Airlines. *Journal of Air Transport Management*, *102*(February 2021), 102216. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2022.102216>
- Lee, Y., & Lin, C. A. (2022). The effects of a sustainable vs conventional apparel advertisement on consumer perception of CSR image and attitude toward the brand. *Corporate Communications*, *27*(2), 388–403. <https://doi.org/10.1108/CCIJ-05-2021-0051>
- Lowry, P. B., & Gaskin, J. (2014). Partial least squares (PLS) structural equation modeling (SEM) for building and testing behavioral causal theory: When to choose it and how to use it. *IEEE Transactions on Professional Communication*, *57*(2), 123–146. <https://doi.org/10.1109/TPC.2014.2312452>
- Mahmood, A., & Bashir, J. (2020). How does corporate social responsibility transform brand reputation into brand equity? Economic and noneconomic perspectives of CSR. *International Journal of Engineering Business Management*, *12*, 1–13. <https://doi.org/10.1177/1847979020927547>
- Mody, M., & Hanks, L. (2020). Consumption authenticity in the accommodations industry: The keys to brand love and brand loyalty for hotels and Airbnb. *Journal of Travel Research*, *59*(1), 173–189. <https://doi.org/10.1177/0047287519826233>

- Muliadi, M., Muhammadiyah, M., Amin, K. F., Kaharuddin, K., Junaidi, J., Pratiwi, B. I., & Fitriani, F. (2022). The information sharing among students on social media: the role of social capital and trust. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*. <https://doi.org/10.1108/VJKMS-12-2021-0285>
- Nikbin, D., Hyun, S. S., Iranmanesh, M., Maghsoudi, A., & Jeong, C. (2016). Airline travelers' causal attribution of service failure and its impact on trust and loyalty formation: The moderating role of corporate social responsibility. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(4), 355–374. <https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1048265>
- Phan Thanh, H., & Hoang Anh, T. (2023). The mediating impact of airlines' image in relation of corporate social responsibility and customers' loyalty: An empirical in Vietnam. *Cogent Business and Management*, 10(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2188641>
- Puriwat, W., & Tripopsakul, S. (2023). Sustainability matters: Unravelling the power of ESG in fostering brand love and loyalty across generations and product involvements. *Sustainability (Switzerland)*, 15(15), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su15151578>
- Ramesh, K., Saha, R., Goswami, S., Sekar, & Dahiya, R. (2019). Consumer's response to CSR activities: Mediating role of brand image and brand attitude. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 377–387. <https://doi.org/10.1002/csr.1689>
- Rasoolimanesh, S. M., Jaafar, M., Marzuki, A., & Abdullah, S. (2019). Examining the effects of personal factors and travel characteristics on tourists' perceived crowding. *European Journal of Tourism Research*, 22, 5–19. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v22i.371>
- Rasoolimanesh, S. M., Tan, P. L., Nejati, M., & Shafaei, A. (2021). Corporate social responsibility and brand loyalty in private higher education: mediation assessment of brand reputation and trust. *Journal of Marketing for Higher Education*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/08841241.2021.1973645>
- Safa, N. S., & Von Solms, R. (2016). Customers repurchase intention formation in e-commerce. *SA Journal of Information Management*, 18(1), 1–9. <https://doi.org/10.4102/sajim.v18i1.712>
- Seyrek, İ. H. (2023). Örgütsel davranış araştırmalarında pls-sem kullanımı. In *Örgütsel davranış kavramlar ve araştırmalar-II* (Issue September). Özgür yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub224.c967>
- Siqueira, J. R., Bendixen, M., Reinoso-Carvalho, F., & Campo, R. (2023). Key drivers of brand trust in a Latin American airline: the impact of Colombia's Avianca customer experience. *Journal of Marketing Analytics*, 11(2), 186–201. <https://doi.org/10.1057/s41270-023-00208-8>
- Susanti, C. E. (2020). The effect of brand reputation on brand loyalty through brand trust on yoga tourist destination in Ubud, Bali, Indonesia. *Journal of Critical Reviews*, 7(8), 1160–1165.
- Thu, H. A. (2021). Corporate social responsibility and customer loyalty: The mediating role of

- corporate image in Vietnamese aviation industry. *The International Conference on Management and Business*, 117–133. <https://doi.org/10.9734/ajeba/2023/v23i3921>
- Utkarsh, & Gupta, R. K. (2022). Effects of confidence and social benefits on consumers' extra-role and in-role behaviors: A social identity and social exchange perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65(November 2021), 102879. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102879>
- Weiner, B. (1980). A cognitive (attribution)-emotion-action model of motivated behavior: An analysis of judgments of help-giving. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(2), 186–200. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.39.2.186>
- Wiguna, S. E., & Darmayanti, D. (2015). Corporate social responsibility and customer loyalty a study of the airline industry in Indonesia. *International Conference on Advanced Research in Business and Social Sciences 2015 (ICARBSS 2015)*, 257–264. <http://irep.iium.edu.my/45456/>
- Wongsansukcharoen, J. (2022). Effect of community relationship management, relationship marketing orientation, customer engagement, and brand trust on brand loyalty: The case of a commercial bank in Thailand. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64(May 2021), 102826. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102826>
- Yılmaz, V., Can, Y., & Aras, N. (2019). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle (PLS-YEM) nükleer ve yenilenebilir enerjiye ilişkin tutumların araştırılması. *Alphanumeric Journal*, 7(1), 87–102. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.460563>
- Yılmaz, V., & Kınaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin araştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 437–456. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.534641>
- Zeren, D., & Kara, A. (2021). Effects of brand heritage on intentions to buy of airline services: The mediating roles of brand trust and brand loyalty. *Sustainability (Switzerland)*, 13(1), 1–15. <https://doi.org/10.3390/su13010303>
- Zheng, W., Qiu, H., Morrison, A. M., Wei, W., & Zhang, X. (2022). Rural and urban land tourism and destination image: A dual-case study approach examining energy-saving behavior and loyalty. *Land*, 11(2), 1–16. <https://doi.org/10.3390/land11020146>

DİYARBAKIR HALKEVİ DERGİSİ KARACADAĞ'DA LOZAN

BARIŞI'NIN SUNUMU: GÜDÜLER VE SAİKLER

PRESENTATION OF THE LAUSANNE PEACE IN DİYARBAKIR PEOPLE'S HOUSE
MAGAZINE KARACADAĞ: REASONS AND MOTIVES

Mehmet KENDİRCİ*

Öz

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması olarak kabul edilmektedir. Lozan Barış Antlaşması'nın Cumhuriyet'in kurucuları ve siyasi elitleri açısından önemi, elde edilen askeri zaferi siyasi zaferle taçlandırmış olmasıdır. Lozan Barış Antlaşması bu zaferin zirve noktasıdır.

Yasallığı tartışmalı olmakla birlikte 24 Temmuz, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülke genelinde bir tür bayram olarak kutlanmıştır. Lozan Sulh Bayramı ya da Lozan Günü olarak nitelendirilen/adlandırılan bu bayramın ilerleyen süreçte ana kutlama merkezi Halkevleridir. Bu doğrultuda gerek kutlamalar gerekse Halkevlerinin yayınları aracılığıyla Cumhuriyet'in kazanımlarının vatandaşlara sunulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, Lozan Barış Antlaşması'nın Diyarbakır Halkevi dergisi Karacadağ'da nasıl yer aldığı ve Lozan Günü'nün Cumhuriyet'in hangi güdülerini dahilinde sunulduğu irdelenmektedir.

Anahtar Kelime: Halkevi, Diyarbakır, Karacadağ, Lozan Barış Antlaşması, Lozan Günü.

Abstract

The Lausanne Peace Treaty, signed on July 24, 1923, is considered as the founding treaty of Turkey. The importance of the Lausanne Peace Treaty for the founders and political elites of the Republic is that it crowned the military victory with a political win. The Lausanne Peace Treaty is the peak point of this victory.

Although its legality is controversial, July 24 was celebrated as a festival throughout the country in the Early Republican Era. The main celebration centre of this festival, which was described/called as the Lausanne Peace festival or the Lausanne Day, was the People's Houses. In this regard, it was aimed to present the achievements of the Republic to the citizens through both celebrations and publications of the People's Houses.

This study conveys how the Lausanne Peace Treaty was featured in Diyarbakır People's House's magazine Karacadağ and within what motivations of the Republic, the Lausanne Day was presented.

Keywords: People's Houses, Diyarbakır, Karacadağ, The Treaty of Lausanne, The Lausanne Day.

GİRİŞ

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan birisi, Cumhuriyet'i sürekli kılacak ve devindirecek -yeni- neslin henüz var olmamasıdır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve siyasal elitleri için yeni rejimi sahiplenecek yeni bir neslin yaratılması elzemdir. Yaratılacak olan yeni nesil ile var olan neslin yeni rejimin modernleştirici ve medenileştirici ülküleri dâhilinde kesiştirilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet'in temel değerlerinin yurttaşlara aktarılıp bu değerlerin de yurttaşlar tarafından özümsemesinin sağlanması, yeni rejimin toplumsal uzamdaki meşruiyetinin inşa edilip devindirilebilmesi için hayati öneme sahiptir. Bu duruma Cumhuriyet'in bulduğu en etkili çözüm Halkevleri inşasıdır. Çeçen (Çeçen, 1990, s. 106-111), inşa edilen Halkevlerinin Cumhuriyet'in toplumsal devrimlerinin sunum ve bu devrimlerin devindirici mekânı olmasına dikkat çekmektedir. Toksoy (Toksoy, 2007), Cumhuriyet'in inşa etmeye çalıştığı 'yeni kültürün' kendine özgü biricik mekânı olan Halkevlerindeki sunumunun önemini vurgularken, Şimşek (Şimşek, 2005; 2007), Cumhuriyet'in Halkevleri dolayısıyla sunacağı modernleştirici ve medenileştirici ülkülerin bileşenlerini çözümlenmektedir. İzlek dahilinde Gündoğdu ise inşa edilen Halkevlerinin "geçmişten büyük bir kopuş ... ve Türk İnkılabı olarak kavramsallaştırılan dönüşümleri derinleştirmek ve yaymak" (Gündoğdu, 2023, s. 547) amacını işaretleyerek aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının ve siyasal elitlerinin Halkevlerinden beklentilerini çerçevelemektedir.

Nitekim Halkevlerinin kuruluşuna ilişkin talimatname, Halkevlerinin kuruluş nedenlerini ve bu nedenlere içkin saikleri net bir biçimde aktarmaktadır. Buna göre, "Türklüğün kaybettiği uzun yılları cesur, atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirmeği, medeniyet sahasında mümkün tabii meziyet ve kabiliyetlerine mütenasip şeref mevkiîni tekrar almasını istihdaf eder. Halkevlerinin gayesi bu uğurda çalışacak mefkûreci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurttaşlar olmaktır" (C.H.F., 1932, s. 5).

"Halkevleri Kuruluş Talimatnamesi", Türkiye'de yeni kurulan Halkevlerini dünyadaki örnekleriyle karşılaştırmakta, bu türden kurumları modern ve medeni dünyaya ait ülkelerin kurdukları kurumlar olarak meşrulaştırmaktadır. Modern ve medeni dünya olarak kabul edilen ülkelerin yurttaşlarını nasıl bir araya getirdiği, bir araya getirdiği yurttaşlara kendi değer yargılarını nasıl sunduğu ve bu sunum dolayısıyla da siyasal meşruiyetin nasıl sağlandığı, Cumhuriyet'in özel ilgi gösterdiği konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda ilgili örnekler içinde özellikle İtalya'daki örneğin ele alınmış biçimi dikkate değerdir. Mussolini İtalya'sındaki Dopolavoro teşkilâtının İtalya genelinde milli bayramlar örgütleyip, tören ve teşrifat

merasimlerine merkez olduğu belirtilmektedir (C.H.F., 1932, s. 4). Nihayetinde “kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan duyanlar için toplanma ve çalışma yeri” (C.H.F., 1932, s. 5) olarak tanımlanan Halkevleri, Cumhuriyet'in yurttaş yaratabileceği, var olan yurttaşları da kendi değer yargılarıyla -yeniden- inşa edebileceği en verimli kurum olarak, Cumhuriyet'in modernlik ve muasır devletler düzeyine çıkma savaşında en ön cephede yer almaktadır.

1. Diyarbakır Halkevi'nin Kuruluşu

Türkiye genelindeki ilk on dört Halkevi'nden biri olan Diyarbakır Halkevi 19 Şubat 1932 tarihinde açılmıştır (Kardaş, 2018, s. 39). Diyarbakır Halkevi'nin açılışı, “CHP Genel Sekreterliğinden gönderilen ortak program gereğince Diyarbakır Halkevi'nin açılış merasim programı da diğer halkevleri ile aynı şekilde gerçekleşmiştir” (Özer, 2021, s. 265-266; Kardaş, 2018, s. 39-40). Halkevlerinin açılış günü olan 19 Şubat, Halkevlerinde her yıl kutlanan bir bayramdır (Karacadağ, 1943, s. 773; Karacadağ, 1945a, s. 16; Karacadağ, 1946a, s. 24). Bu doğrultuda Diyarbakır Halkevi'nde Halkevlerinin kuruluş yıldönümünün kutlandığı görülmektedir (Karacadağ, 1940b, s. 40). Kutlamalar dâhilinde kitap sergilerinin açıldığı, imkânlar dâhilinde geceleri milli oyunlar oynandığı ve konserler verildiği aktarılmaktadır. Öyle ki kutlamalardaki törenlerin halk nezdinde yarattığı olumlu intiba, yurttaşlardan gönderilen tebrik mektupları ve bunların aktarılması ile de desteklenmektedir (Karacadağ, 1946a, s. 24).

Özer'in ifadesiyle, “aydınlar arasında sosyal problemleri çözebilecek en iyi ilaç olarak” (Özer, 2021, s. 269) değerlendirilen Halkevlerinin açılışının hem ulusal düzeyde hem de yerelde kutlanması ve bunun inatla ve ısrarla her yıl tekrar edilmesi, Cumhuriyet'in Halkevlerine verdiği önemi ve fakat aynı zamanda Halkevlerinden beklentilerini yansıtmaktadır. “Halkın ruhundan kuvvet alan” (Çubukçu, 1945, s. 1), “halkı kendi potasında kaynaştırıp ve yükselten bir kültür müessesesi olduğu kadar, aynı zamanda halkın ruhundan kuvvet ve ışık alarak, millî varlıklarımıza dayanarak yaşamağa mecbur birer halk yuvası” (Çubukçu, 1945, s. 2) olan Halkevlerine, “grip çalışanlar, hem yetişecek, hem yetiştirecektir. Garezsiz, menfaatsiz, millî bir ferağatın ulviyeti içinde kendilerini bu yuvalara bağlamış olanlar millî ve sosyal davalarımızın tahakkukuna hizmet için en yüksek ve en şerefli bir yolu ihtiyar etmiş inkılap çocukları olarak daima saygıyla karşılanacaktır” (Çubukçu, 1945, s.2).

Geleceğe yönelik beklentileri içeren temenniler gerçekte temenniden öte kesif ödevler olarak görülmektedir. Bu bağlamda yurttaşlardan beklentiler, “geçen yıllar girdiğimiz yıldan geri, gelecek yıllar arkada kalan yıllardan daha ileri olacaktır” (İskenderoğlu, 1946, s. 1) ifadesiyle dile getirilmektedir. Cumhuriyet yaptığı devrimlerle Türkiye'yi “mistisizmden alıp olumlu

bilimler dünyasına” (İskenderoğlu, 1946, s. 1) taşımaktadır. Halkevleri ise, “bizi eskiden yeniye, kötünden iyiye geriden ileriye ulaştıran” (İskenderoğlu, 1946, s. 1), “yapılan devrimin getirdiği ve getireceği güzel ve pozitif ne varsa bunları millete benimsetmek, maletmek ve varlığını bunla sarmak için” (İskenderoğlu, 1946, s. 1) kurulmuştur. Halkevleri, “birer kültür kaynağı olduğu gibi sosyal yükselişin şerefli birer basamağı ve gönülleri ısıtan manevi feragatin de birer örneği” (İskenderoğlu, 1946, s. 1) olarak değerlendirilmektedir. Halkevleri’ne gelenler bilmediklerini öğrenmek ve büyük devrimin ana vasıflarını kavrayarak yapmak ödevindedir” (İskenderoğlu, 1946, s. 1).

Nihai olarak Halkevleri, bireyin yurttaşa dönüştüğü, yurttaşın ise topluma eklemlendiği bir mekândır; bu halk için de geçerlidir, aydınlar için de... Halkevleri yurttaşı yurttaşa karşı eşitleyip yurttaşı toplum içinde eritmeyi ve ulusal birliği sağlamayı amaçlamaktadır: “Halkevleri, yapıta, görüşte, düşünüşte, anlayışta ve duyuşta birliğin ve beraberliğin en güzel ve en nurlu ocağıdır. Her Halkevli de kişiliğini ülkünün emrine ve büyük davaların hizmetine vakfetmiş ve benliğini Türklüğün yükselişinde eritmiş olmanın kıvanç ve gururunu duyar” (İskenderoğlu, 1946, s. 1).

2. Karacadağ Dergisi

138 sayı olarak yayınlamış Karacadağ’ın, 20 Şubat 1938 tarihinde başlayan yayın hayatı, 1950 yılının Haziran ayındaki son sayısı ile sona ermiştir. (Kardaş, 2018, s. 81-84; Özer, 2021, s. 465-479). Diyarbakır Halkevi’nin yayınlayacağı dergi için Karacadağ adının seçilmesi K. Baykal tarafından Karacadağ’ın kadim bir ata yurdu olmasına dayandırılmaktadır. K. Baykal bu durumu, “dergimize ... uzun zaman atalarımızın yurtlarına bucak olmuş bir dağın, nefis suyu ile yaşamımıza can katan bir yerin adını taktık. Dergimiz ... yeni ilimsel düşünelere ... yer vererek adının anlamını kuvvetlendirecektir” (Baykal, 1938a, s. 1) ifadesiyle açıklamaktadır.

Dergide Osman Ocak imzalı “Karacadağ” başlıklı yazı ise Diyarbakır Halkevi’ni ve yayın organı Karacadağ’ı doğal bir ‘kültürel yaşam alanı’ olarak değerlendirmektedir: “Tabiattan kuvvetini, Cemiyetten kudretini alan mecmua Karacadağa gitmeden sıhhatimizi korumaya, tatmine muhtaç ince duygularını yaşatmaya, kafanızı gıdalandıracak kültürünüzü artırmaya özenecektir” (Ocak, 1938, s. 13). Karacadağ’daki yazın, Diyarbakır’ın Türk kültürüne hizmetlerine dair yazılar ve değerlendirmeler (Baykal, 1938b, s. 2-5) ile Cumhuriyet’in değerlerinin aktarımı temellidir. Bu çerçevede şiirlerin, Halkevi’nin varlığını pekiştirmede araçsallaştırıldığı; bir kurum olarak Halkevi üzerine şiir yarışmaları düzenlenmesi ve düzenlenen bu yarışmaya katılan şiirlerin de Karacadağ’da yayınlanmasıyla cisimleştirildiği görülmektedir (Halkçioğlu, 1939, s. 22; Dirioz, 1939, s. 21; Güvenç, 1939, s. 22; Ateşli, 1939,

s. 23). Şiirlerin ağırlıklı olarak, Halkevlerinden yararlanmanın 'faziletlerine' (Karacadağ, 1940a, s. 9-10) ve Diyarbakır'ın 'kadim bir Türk yurdu' olduğuna yoğunlaşmaları dikkat çekicidir.

Görünüş aldaticıdır; bu noktaya kadar Karacadağ'a ilişkin aktarılanlar da yanıltıcı olmamalıdır. Karacadağ'da 1945 yılında yayınlanan "Halkevi dergileri ve aydınlarımız" imzalı bir başyazı, Halkevi dergilerinin durumu hakkında oldukça karamsar bir görünüm sunmaktadır. "Öyle bir dergi ki yazınızı yazarak matbaaya kadar getirmek veya göndermek külfetinden başka hiçbir sıkıntınız yok... yazınız muhakkak basılıyor veya basılmak imkânları yoksa size dergide cevap veriliyor. Bu da yazınızı reddetmek yahut beğenmemek demek değildir" (Karacadağ, 1945c, s. 1) ifadesiyle Halkevi dergisinde yayın yapmanın aslında ne kadar kolay olduğu hatırlatılmaktadır. Hatırlatma, dönem içinde çok temel bir soruna, Halkevi'ne yurttaşların yazı göndermemesine, gönderilen yazıların yayınlandığı Halkevi dergisinin ise yurttaşlar tarafından beklenen ilgiyle karşılanmamasına ilişkindir. Nitekim, "bu kötü zihniyetle halkevi dergilerinin düştüğü acıklı durumu gizleyemeyiz" ifadesiyle oldukça karamsar bir tablo çizilen yazıda, görünüş netleştirilmektedir:

Kütüphanelerde halkodalarında halkevi dergileri masaların tozları arasında sürünür durur. Birçok halkodalarına giden dergilerini açmanın adet olmadığını gözlerimle gördüm. Bütün koleksiyonları hep kesilmemiş dergilerden yapılmıştır. Bir derginin özsüz, basmakalıp yazılarla dolu olduğunu anlatmak için üzerinde adeta: Falan yerin halkevi dergisidir diye yazmak kafi gelecek. Ben kendi hesabıma hangi halkevi dergisine baktıysam beni tatmin etmedi. Sebep malum. Birkaç gayretli arkadaşın bütün sıkıntıyı üzerlerine alarak dergiyi yaşatmaya çalışmalarından ve bütün yazıları kendileri yazmadıkları için ellerine geçen her yazıyı basmak zorunda kalmalarından... Basmazlarsa biricik dergileri kapanacak, basarlarsa dergiden başka her şeye benzeyecek. Böylece derginin kapanması, partinin gözünden düşmemesi için başlıklar altında bir sürü yazılar ... okunurken içinizden bir oh çekersiniz fakat yazıyı okuyunca o çevrede araştırma yapan zattan daha çok bilginiz olduğunu görünce dergiyi bir daha elinize almak istemezsiniz ... Halkevi dergilerine yazı gönderiniz. Dergiyi çıkaranları özsüz, değersiz yazılar basmaya zorlamayınız. Onları kütüphanelerin halkodalarının tozlu masalarında sürünmekten kurtarınız (Karacadağ, 1945, s. 1-2).

Aktarılanların neden olabileceği sorunlar endişe kaynağı olmuş olmalıdır ki, bağlama dair bir başka yazı bu kez aktarılanların tam zıttı görüşlere sahiptir. Karacadağ'ın sekizinci yayın yılına girmesi nedeniyle Karacadağ'da çıkan bir başyazıda "dergi ve gazete çıkarmakta ünlü bir geçmişi olan Diyarbakırımızın tek dergisi" (Karacadağ, 1946b, s.1) ifadesiyle Karacadağ selamlanmaktadır. Selamlamanın burukluğu Karacadağ'ın diğer Halkevi dergileriyle yapılan karşılaştırmada görece geri planda kalan bir örnek olması nedeniyledir. "Gönül isterdi ki, bu ünlü geçmişe dayanarak Karacadağ bugün kendisinden çok evvel yayın hayatına atılmış olan ağabeyleriyle yan yana çıksın. Onların olgun ve verimli çalışmaları arasına kendisini de katsın" (Karacadağ, 1946b, s.1). Ancak bu burukluk "Diyarbakır'ın uyanık ve imanlı gençliği yazılarını

bastırmak için can atıyorlar. Her gün ... gözleri iman dolu gençler kapının önünde bekliyorlar. Ve biz gözlerimiz yaşararak bunları sıraya koyuyoruz. Karacadağ ... onların itimadına lâıyk olamıyor ... içimiz sızlıyor” (Karacadağ, 1946b, s.1) ifadesiyle bir nebze de olsa soğrularak Karacadağ’ın yetersizliğini ‘teknik nedenler’ ile sınırlandırmaktadır.

3. Karacadağ Dergisinde Lozan Barışı’nın Sunumu ve Lozan Günü

Önceki sayfalarda aktarıldığı üzere Cumhuriyet açısından Halkevleri, yurttaşın yurttaşa karşı eşitlenerek, yurttaşın toplum içinde eritilmesinin ve bu sayede de ulus içinde birliğin sağlamlasının bir aracı olarak görülmektedir. Bağlam dâhilinde Karacadağ’daki Lozan Barış Antlaşması içerikli yazılarda birlik vurgusu dikkati çekmektedir. Dergide yayınlanan yazılarda birliğin salt zamansal ve mekânsal bir birliktelik olarak ele alınmadığı ancak birliğin zamandan ve mekândan azade olmadığı da belirtilmektedir. İnsanların içinde yaşadıkları coğrafya ve zaman ile insan topluluğunun bir aradalığı, birliği belirleyen temel bileşenler olarak değerlendirilmektedir. Bu tavrın görünür olduğu K. Baykal imzalı “Ferd ve Sosyete” (Baykal, 1938c, s. 7-8) başlıklı yazı, eski zaman olarak tanımladığı dönemlerdeki bir arada yaşayışı vicdan, duygu ve düşünce temelli ele alıp bunların devindirilmesi için dini değerlerin ön plana çıkartıldığını belirtmektedir. Bireyin yüceltildiği ancak bireyin toplumun kabul ettiği değerler dâhilinde hayatını idare ettirerek, yaşayışını bu saiklere göre belirlediği yaşam, ulusal ahlak olarak değerlendirilmekte; toplumsal kurumların bunu gözeterek örgütlenmesinin, bireyin de bu saikler altında şekillendirilmesinin gerekliliği işaretlenmektedir. Neticede “hakiki ahlak, insanın ferdi iradesinden doğan fakat sınırlı ve nizamlı bir hürriyetle yaşamayı emreden ahlak” (Baykal, 1938c, s. 2) olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Milli Mücadele ile başlayan süreç salt işgalcinin ve dış düşmanın yurttan kovulması değil aynı zamanda iç birliği bozulmuş, “büyük bir kudreti ve hakimiyeti elinde tutan, cehaletin zehirli akışından istifade ederek insel yaşayışın ölçüsü olan egemenlikleri tahdit etme enerjisine sahip olan, hayal peşinde koşarak ölmü yaklaşan insanlar” (Gürpınar, 1938b, s. 6) topluluğuna hayat verilmesi sürecidir.

Bu noktada Cumhuriyet’in kazanımları, yurttaşlar açısından görülebilir ve deneyimlenebilir kazanımlar olarak cisimleştirilir. Cumhuriyet ve ülküleri nedir sorusunun cevabı, yurttaşların sokağa çıktıklarında ve gündeliklerinde karşılaştıkları düzen, ilgili düzeni yansıtan imar ve bayındırlık işleri, çevre düzenlemeleri gibi örnekler dolayısıyla cevaplanmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda Karacadağ’daki örnek yazılar içinde şu ve benzer ifadelerle sıkça karşılaşılacaktır: “Türkiye’imizde yapılan bir fabrika, bir imalathane, hasta bakım evi, modern bir sinema, halkı kucağında toplayan ve ona medeniyet kaynaklarından şifa suları sunan konser salonu, halkevleri gibi daha birçok kıymetli ve yüksek abideler yapısını bizzat çalışma ve

didinmelerle yapan değerli büyüklerimiz” (Gürpınar, 1938b, s. 7; Öner, 1939b, s. 5) Cumhuriyet'in imkân koşullarını çerçevelemektedir.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları zamansal ve mekânsal birlikteliğin ve birliktelikten beslenen birliğin, salt teknik çıktılarla biçimlenmeyeceğinin bilincindedir. Birlik aynı zamanda düşünsel ve ülküsel bir birlik olarak örgütlenmelidir. Karacadağ'da 20 Mayıs 1939 tarihli K. Baykal imzalı “23 Nisan ve 19 Mayıs Bayramları Münasebetile” başlıklı bir yazı Halkevleri yayınları içinde pek de değinilmeyen, ritüellerin ve ulusal bayramların önemini tartışmaktadır. İlgili yazıya göre, bireysel değerleri ile toplum değerleri arasında sıkışmış insanın anlamlı bir yaşayış inşa edebilmesi için her iki uğrak arasında bir denge sağlaması gereklidir. Toplumsal değerlerin bireysel değerleri öncelemesi gerektiğini savunan hat dâhilinde, bireyin toplum içinde anlamlı kılınmasında bayramların önemi, “arasıra sosyal heyecanları arttırmak, bilhassa milli günler münasebetile ulusun geçmiş kahramanlık ve fedakârlıklarını, eski kara günleri hatırlatmak iyi günlerin hatırasile vicdanları milli heyecanla coşturmak, kalplere yeni ulusal bir kudret vermek ferdlerin maddi ve manevi hayatları için gerektir” (Baykal, 1939a, s. 1). Bu nedenle “milli bayramlar, milli an'aneler milli san'at [sanat] eserleri, eski ve yenileri tanıtmak, ferdleri maddi zaruret hayatında daha kuvvetli kılan amillerdir” (Baykal, 1939a, s. 2) ifadesiyle öne çıkartılmaktadır. Cumhuriyet'in ısrarla vurgulamaya ve yurttaşına benimsetmeye çalıştığı bu hislerin dışsal olmadığı, Türk'ün ve Cumhuriyet'in özüne içkin olduğudur. Bu sayede bir arada yaşamak ve bir olmak Türk olmakla sıkı sıkıya bağlantılandırılır. Nihayetinde, “milli bayramlarımızda hem o günleri ve o büyükleri minnet ve şükranla anmak, hem de o hatıraları canlandırıp milli, maddi ve manevi hayatımıza yeni bir kudret vermek. İşte bu bayramlarımızın ruhî ve içtimai âmil ve gayesi bu[dur]” (Baykal, 1939a, s. 2-3).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bir tür ulusal bir bayram olarak değerlendirilen Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının Diyarbakır Halkevi'ndeki kutlanması, başlangıç itibariyle Diyarbakır Halkevi'nden çekilen tebrik telgrafları temellidir. 1934 yılında, detayları aktarılmayan, bir kutlama töreni yapıldığı ve ardından CHP Genel Sekreterliği ile karşılıklı tebrik telgrafları çekildiği anlaşılmaktadır (Özer, 2021, s. 347). Kurucu Baba Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılındaki vefatının ulus düzeyinde yarattığı şok ve ardından İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilgili dönemde görece bir durgunluk yaşayan Diyarbakır Halkevi'ne, 1939 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Sekreterliği'nden 24 Temmuz'un canlı bir programla kutlanmasını hatırlatan bir telgraf çekilmiştir (Özer, 2021, s. 350). Telgrafın işaret etmeye çalıştığı kutlamaların salt telgraflaşma düzeyinde kalmaması, yurttaşların da dâhil

edildiği Lozan temalı sunumların Diyarbakır Halkevi'nde gerçekleştirilmesi ve detaylı yazıların Karacadağ'da yayınlanmasıdır.

Bu saikler altında Karacadağ'da Lozan Barış Antlaşması'na dair metinsel ilk detaylı aktarım Şemsettin Gürpınar imzalı "Sevr-Lozan ve Andlaşması" başlıklı bir yazıda gerçekleşmektedir. Gürpınar'ın yazısı Sevr'e giden yolu aktaran bir ön anlatıyla başlamaktadır. Gürpınar Sevr'i, "ulusu en kısa ve kesin bir yolla ölüme götürmek, Türk sosyal hayatı denilen tarihin özünü, konusunu teşkil eden tarihsel anıdı, kırıp dağıtmak, yıkıp yakmak için hazırlanmış zehirleyici ve uyuşturucu bir kalkınma savaşı" (Gürpınar, 1938c, s. 14) olarak tanımlamaktadır.

Özünü yitirerek soysuzlaşmış, "Osmanlı denilen köhne temelin sakat adamına mahsus olan bu şekil bir andlaşma Bab-ı Ali'de toplanan bir Osmanlı delegeler kurulu tarafından" (Gürpınar, 1938c, s. 14) imzalanmıştır. Bu yönüyle Sevr, askeri olarak yenilmiş bir ülkenin ve onun yöneticilerinin imzaladığı bir antlaşmadan öte, bir milletin toptan iflas belgesi olarak değerlendirilmektedir. Millettin toptan iflası ise her türden meşruiyeti gayri meşru ve bunları devindirecek ritüelleri ve gündelik rutinleri de anlamsız kılmaktadır. Cumhuriyet yeni bir meşruiyet kaynağı ve bu kaynağı devindirecek ritüeller ve gündelik rutinler inşa etmek zorundadır.

Cumhuriyet'in her fırsatta vurguladığı ve Karacadağ'da da bu tavrın izlerinin rahatlıkla takip edilebileceği bir konu olarak Cumhuriyet'in meşruiyetini kendinden alması, Lozan'a dair anlatılarda vurgulanan konuların başında gelmektedir. Sevr'i kabul etmeyen Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki "Türk Milli kuvvetleri, enerjyi kendi asil kanından alan bir kuvvetler topluluğu" (Gürpınar, 1938c, s. 14-15) ulusal kurtuluş mücadelesini başlatmıştır. Nihayetinde Millî Mücadele, "Türk egemenliğini yurda armağan ederek güvenli kalkılan müttefikler savaşını sonuçsuz bıraktı" (Gürpınar, 1938d, s. 14), Ankara'da kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ise, "askeri, siyasal ve sosyal yönlerde önemli bir başarı ile çalışıyor ve Lozan gibi Türk mucizesini" (Gürpınar, 1938d, s. 14) inşa ediyordu. Millî Mücadele'nin başarısı ulusları "derece derece indir[irken]" (Gürpınar, 1938e, s. 5), Türkiye kararlılıkla isteklerini kabul ettirdi "ve hep aynı şeyi istedi: Kayıtsız ve şartsız egemenlik. Netice itibarile Atatürk gibi Ulu dahî dediğini yaptı ve ulusumuzu her yönde egemenliğe ulaştırdı" (Gürpınar, 1938e, s. 5).

Tekrara düşme pahasına da olsa yeniden anımsatılmalıdır; Cumhuriyet, kendisine yeni bir meşruiyet kaynağı arayışı içindedir. Bu doğrultuda da egemenlik vurgusunun Karacadağ'daki yazılarda önemli bir yer tutması şaşırtıcı değildir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve siyasal elitleri için Millî Mücadele ile başlayan ve Cumhuriyet ile nihayete eren süreç içinde Lozan egemenliğin inşasında ve yurttaşlarla paylaşımında çok önemli bir safha olarak

vurgulanmaktadır. Bu vurgu salt Lozan'a atfedilen yazılarla sınırlı değildir ancak Lozan mutlak suretle farklı bağlamlara sahip yazılara da sızdırılmaktadır. Bu anlayışın yansıması, Cumhuriyet'in on beşinci yaşının kutlandığı 1938 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda Karacadağ'da yayınlanmış Kâzım Baykal imzalı bir yazıda takip edilebilir. "Biz ve Cümhuriyet Bayramımız" başlıklı bu yazıda "erkinlik savaşına böyle başladık, ve bittabi millî irademizle lehimize neticelendirdik. İstiklâlın temamiyeti kültür, ekonomi cihetlerinden de ecnebi nüfuzundan kurtulmak suretile olur. Bunun hamlesini savaşın sonunda Lozan'da yaptık, nihayet, tam istiklalimizi ve Cumhuriyetimizi cihana ... yaydık" (Baykal, 1938e, s. 3) ifadeleriyle egemenlik, Lozan ve Cumhuriyet arasında direkt bir bağ kurulmaktadır.

İlgili izlek üzerinden Türkiye'de Cumhuriyet'in ve demokrasinin kurulması için Lozan büyük bir zafer ve bu yolda atılmış kesin bir adım olarak sunulmaktadır (Alpan, 1940, s. 51). Bağlam dâhilinde Lozan aynı zamanda Cumhuriyet'in farklı kazanımlarına ilişkin anlatımlara da temel oluşturmaktadır. Nitekim Karacadağ'da yayımlanan 1939 yılı 19 Şubat Halkevleri'nin açılış yıl dönümüne ilişkin Şeref Kışmir imzalı bir yazı, Halkevleri'nin kuruluşu ve açılışını "inkılâp tarihimizde, Lozan zaferi, Cumhuriyet ilânı gibi Türk milletinin hatırasında ebediyete hakedilecek aziz günlerden biri" (Kışmir, 1939, s. 1) olarak tanımlamaktadır.

1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Lozan'la sağlanan egemenlik haklarının açık bir göstergesi olarak kullanılması olarak aynı yılın Lozan kutlamalarında vurgulanmaktadır. Hatay zaferi, Lozan zaferinin bir uzantısı, Cumhuriyet'in mutlak egemenlik haklarının kullanımı olarak sunulmaktadır:

Hatay gününü tes'it ederken bütün yurttta dalgalanan bayraklar, bir gün sonra 'Lozan' gününün parlak ufuklarını süsledi. O gün de büyük Lozan zaferini kutladık. Biri öbürünü kovalıyan zaferlerin sonu gelmez Türk tarihinde... Fakat Lozanın manası, Lozanın kıymet ve ehemmiyeti bizce de dünyaca da pek büyük ve pek geniştir. Lozan, düne kadar Türk istiklâl ve hakimiyetinin esasını meydana getirmiştir; fakat bu gün Lozan dünya sulhunun hakikî bir amili mevkiine yükselmiştir (Öner, 1939a, s. 2).

Kutlamalara dair detaylı bilgiler de aktarılmaktadır. Halkevi önünde toplanan Diyarbakır halkının da katılımıyla, "Halkevi balkonunda askeri bando ve Halkevinin altmış kişilik korusu tarafından söylenen İstiklâl marşile" (Karacadağ, 1939a, s. 24) başlayan tören Lozan'ın önemine dair Ömer Öner'in -ana hatları yukarıda aktarılan- konuşmasıyla devam etmiş ve "koronun söylediği milli marşlarla" (Karacadağ, 1939a, s. 24) tören sonlandırılmıştır. Kutlamalarda koronun söylediği milli marşların ne olduğuna dair detaylı bilgi ne yazık ki aktarılmamıştır. Bağlama dair Özer'in çalışması, bilgileri detaylandırmaktadır. İlgili eserinde Özer, Diyarbakır-Çermik'te kutlanan Lozan Günü'ne ilişkin Diyarbakır Halkevi'nin merkeze gönderdiği değerlendirme raporlarına yer vermektedir. Buna göre Lozan'ın önemine ilişkin

konuşmalar sonrasında, Mustafa Kemal Atatürk için saygı duruşunda bulunulduğu (Özer, 2021, s. 152) anlaşılmaktadır.

Törenlerde Mustafa Kemal Atatürk için saygı duruşunda bulunulmasının Millî Mücadele'yi başlatan, vatanı kurtaran, Lozan zaferini inşa eden, Cumhuriyet'i yoktan var eden ve Türk Milleti'nin atası onuruna bir saygı duruşundan daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Lozan'ın, dönemin siyasal figürlerinin meşruiyetini sağlamada veya var olan meşruiyetlerini pekiştirmede seferber edildiği, bu yönüyle de Lozan'ın araçsallaştırıldığı görülmektedir. Özellikle Kurucu Baba Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrası bu tavır yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şahsında yoğunlaşacaktır. 1939 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Diyarbakır, ... Lozan'ın yüksek diplomatı" (Eti, 1939, s. 1) ifadesiyle selamlanmakta, "Mondros'u yırtan, Sevr'i parçalayan, Lozan muahedelerini imzalayan bu yüce baş" (Eti, 1939, s. 1) ifadesiyle de övülmektedir. "İnönü meydanlarında çıkan zafer yıldırımları Lozanı da aydınlattı" (Öner, 1939c, s. 3) ifadesiyle onun askeri kişiliğinin diplomatlığa yansımaları hatırlatılırken, "Lozan'da dahi bir diplomat" (Ocak, 1940, s. 41) ve "Lozan'da sulh bayrağını diken" (Ayaz, 1941, s. 247) olmasının onun doğasından kaynaklandığı işaret edilmektedir. Nihayetinde Cumhuriyet'in "sevimli İnönü'sü ve Lozan kahramanı Millî Şeflerle.." (Öner, 1939c, s. 4) hem ulus hem de Diyarbakır tanıştığı için çok şanslı olduğunu kabul etmelidir.

Karacadağ'da Lozan'a dair anlatılardaki görece değişim ve dönüşüm, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan sayılarda yoğunlaşmaktadır. İlgili dönemde Lozan'ın hem ulusal egemenliği hem Cumhuriyet'in temel figürlerini hem de Cumhuriyet'in temel saikleri ve hedeflerini meşrulaştırmasının geri planda kalmaya başladığı gözlenmektedir. Lozan'ın askeri yönü öne çıkartılarak Lozan'ın askeri bir zafer sonucu elde edildiğinin kesif bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Karacadağ'da Lozan'a dair en detaylı aktarıma sahip, Ömer Öner imzalı "Lozan Zaferimiz" başlıklı bir yazı bu tavrın klasik örneklerindedir. Yazıda, İzmir'e ulaşan Türk ordusu "Türkün en büyük kumandanının, son ve kat'i kumandasını duyan kahraman ordumuz, nihayet son hedefine varmış; istiklâl havamızı bozan, millî hakimiyetimizi yok etmeğe çalışan en büyük düşmanımız dökülmüş" (Öner, 1940, s. 126) ifadeleriyle selamlanırken, savaşın sonraki safhasının da bir savaş olduğu belirtilmektedir. Diplomasinin işlediği barış görüşmelerinin, "mücadelenin bu en zorlu safhasında" (Öner, 1940, s. 126) diye tanımlanması ise bu durumun göstergesidir. Yazar bu noktada ilginç bir şekilde Lozan'ı yeniden anımsatmak ihtiyacını gizlemeden, "bu büyük Lozan günümüzün hakiki manasile, hakikî kıymet ve mahiyetini meydana çıkarmak için onu, Osmanlı imparatorluğunun son ve

kati mağlubiyeti olan Sevr ahitnamesile karşılaştırmak kâfi gelecektir” (Öner, 1940, s. 127) ifadesiyle oldukça detaylı Sevr-Lozan karşılaştırması yapmaktadır.

Öner tarafından gerçekleştirilen bu detaylı aktarımda, -ki benzer bir tavır Boğazlar Meselesi tartışılırken de benimsenmiştir (Beysanoğlu, 1943, s. 768-771)- buhranlı savaş yıllarında yurttaşlara sahip olduklarını hatırlatma ve bunların nasıl elde edinildiğinin anımsatma yönü belirleyicidir; bir noktada aslında geçmişle hesaplaşma, geçmişle hesaplaşmaktan öte o anda sahip olunanları korumak için seferber edilmektedir. Geçmiş, ne geçmişe yönelik ne de geleceğe yöneliktir, bizatihi Cumhuriyet'in andaki varlığını muhafaza için araçsallaştırılmaktadır.

Bu şart ve koşullar altında 1940'lı yılların ilk yarısına hâkim olan hava, savaştan kaçınma çabaları ve bu konuda yurttaşın -örtük de olsa- rızasının sağlanması temellidir. Geçmişin araçsallaştırılması 'Cumhuriyet Barışı'nın bizatihi Cumhuriyet tarafından sürdürülebilmesi için seferber edilmektedir. Seferberliğin uzamı ise Cumhuriyet'in barış ortamının sağlayıcıları ile barışın nihai başlangıcı ve fakat aynı zamanda da dayanağı olan Lozan'dır.

1942 yılına gelindiğinde izlek dâhilinde Lozan Barış Antlaşması ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması kutlamalarının kesiştirildiği görülmektedir. 20 Temmuz 1944 tarihinde radyoda Montrö'nün önemine dair bir konuşma yapan Şevket Kavut konuşmasında Türk egemenliğini vurgulayarak, Lozan Barış Antlaşması ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kazanımlarının birbirlerini tamamlayan metinler olduğuna dikkat çekmektedir (Özer, 2021, s. 356). 24 Temmuz'a gelindiğinde, Lozan Barış Antlaşması'nın kutlanması töreninde Diyarbakır Milli Eğitim Müdürü Talat Mümtaz Yaman tarafından Lozan'ın hem Türkiye hem de dünya barışı için sahip olduğu önemi aktaran bir konuşma yapılmıştır (Özer, 2021, s. 356-357).

1943 yılına geldiğinde ise Hatay'ın anavatana katılmasının birinci yıldönümü kutlamaları ile Montrö ve Lozan kutlamaları eklemlenmektedir. 20 Temmuz Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması için yapılan kutlamada Montrö'nün önemine değinilmiş, 23 Temmuz tarihinde Hatay'ın Türkiye için önemini anlatan konuşmalar yapılmış ve son olarak 24 Temmuz tarihinde Sevr ve Lozan karşılaştırılması yapılarak Lozan'ın önemini işaretleyen konuşmalar ile 1943 yılı kutlamaları tamamlanmıştır (Özer, 2021, s. 358-359).

1944 yılı Lozan Günü kutlamalarına ilişkin Karacadağ'da şu bilgilere ver verilmiştir: “Evimizin bahçesinden Sayın Avni Doğan, valimiz Osman Nuri Tekeli olmak üzere memur ve halktan seçkin bir kalabalık bu törene iştirak etmişlerdir. Bando tarafından çalınan İstiklâl marşı ile törene başlanmış ve ... Dr. Bedri Noyan, Lozan mevzu üzerinde bir konuşma yapmıştır”

(Karacadağ, 1944, s. 16). 1944 yılı Lozan kutlamasına ilişkin Halkevi Başkanı Dr. Bedri Noyan'ın konuşması tam da bu amacın takibinin yapılabileceği klasik bir örnektir. "Türkün şeref ve namusunu, Türkün vakar ve azametiyle mütenasip bir sulh müahedesi ile" (Noyan, 1944, s.9) taçlandırdığı belirtilen konuşma Lozan öncesi durum ile Lozan'a giden yol ve Lozan sonrası kazanımları aktarmaya yoğunlaşarak, Lozan'ın en büyük kazanımını barış içinde yaşayan istikrarlı bir ülke olarak işaretlemektedir.

Yine Montrö ile Lozan kutlamalarının birlikte gerçekleştirildiği 1945 yılı kutlamalarının da çok coşkulu geçtiği görülmektedir. Bu duruma temel neden ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ilgili tarihlerde Diyarbakır'da bulunmasıdır. Kutlamalara ilişkin Karacadağ'da yayınlanmış yazı İsmet İnönü'ye övgüyle başlamaktadır. Yazıya göre, "bizi Lozan'a ulaştıran zaferler silsilesi İnönü'de başlamıştır" (İskenderoğlu, 1945, s. 1). Yazı yine savaş yıllarına hâkim Lozan'ın kazanımlarını koruma güdüsüyle bezeli ifadelerle doludur. İlgili yazıda dikkat çeken en ilginç yön ise Lozan'ın daha önceki dönemlerde sıklıkla ifade edildiği şekilde, mazlum bir milleti zalim milletleri savaş meydanında yenip diplomatik masada kabul ettirdiği bir antlaşma olarak görülmesinin yerini eşit tarafların yaptığı bir antlaşma olarak sunulmasına bırakmasıdır: "Lozan'ın yenilmiş ve yenmiş iki taraf arasında yapılmış bir anlaşma olmaktan ziyade Devletler arası münasebetlerde eşitlik, hak ve adalet prensipleri bakımından kurucu ve yapıcı bir tarih belgesi olmak vasıflarını taşır" (İskenderoğlu, 1945, s. 1).

Aynı yılın Lozan kutlamalarına ilişkin bir başka haber yine Lozan'ın Montrö'yle birlikte kutlandığını aktarmaktadır. "Evimizce tertip edilen Lozan-Montrö günlerinin kutlanması bu yıl bilhassa muhteşem ve daha manâlı olmuştur" (Karacadağ, 1945b, s. 16) ifadesiyle aktarılmaya başlanan haber, "bilhassa muhteşem ve daha manalı olmayı", İsmet İnönü'nün Diyarbakır'da olmasına bağlamaktadır. "Bu münasebetle evimizin bahçesini ve büyük Gazi caddesini dolduran binlerce halkın huzurunda Kor bandosunun çaldığı İstiklâl marşı ile başlamış" (Karacadağ, 1945b, s. 16), yapılan konuşmalar ve okunan şiirler sonrasında Diyarbakır Halkevi "müzik kolu tarafından da bir konser verilerek" (Karacadağ, 1945b, s. 16) Lozan ve Montrö günlerinin kutlanması tamamlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesini takip eden yıllarda, Lozan'ın savaş yılları süresinde konumlandığı düzlem de ortadan kalkmıştır. Bu durum Lozan'ın kutlanmasının önemini yitirmesinin, en azından 24 Temmuz'da kutlamaların sönükleşmesinin de başlangıcıdır. Lozan kutlamalarına dair detaylı bir bilgi sunulmayan 1946 yılını takriben 1947 yılı Lozan Günü kutlamalarına ilişkin Karacadağ'da çıkan haber oldukça sade bir ifadeye sahiptir: "Lozan Zaferi'nin 24üncü yıldönümü Halkevinin geniş bahçesinde parlak bir törenle kutlanmıştır"

(Karacadağ, 1947, s. 17). 1948 ve 1949 yılları Lozan Günü kutlamaları her ne kadar Diyarbakır Halkevi'nde görece coşkuyla kutlansa ve Karacadağ'da haberlere konu olsa da (Özer, 2021, s. 370-372) törenlerin sönükleşmeye başladığı da rahatlıkla görülebilmektedir. 1950 yılına gelindiğinde Türkiye genelinde Halkevlerinin kapanmasıyla Diyarbakır Halkevi de kapatılmış ve süreli yayını Karacadağ'ın yayınlanmasına son verilmiştir. İlgili tarihten itibaren ise Lozan Günü, Cumhuriyet'in bir zamanlar kutlanan ve fakat unutulmuş ritüelleri arasındaki yerini almıştır.

SONUÇ

2023 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı olduğu gibi Lozan Barış Antlaşması'nın da yüzüncü yılıdır. Her ne kadar Cumhuriyet'in yüzüncü yılı tartışmalarının gölgesinde kalsa da Lozan ve Lozan üzerine 'tartışmalar' güncelliğini korumaktadır. Bu tartışmaların Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan itibaren süre gelen bir durum olduğu da rahatlıkla iddia edilebilir. Diyarbakır Halkevi dergisi olan Karacadağ, Lozan Barış Antlaşması'nın Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nasıl okunduğunun takip edilebileceği ve ilgili tartışmalara tarihi perspektif kazandırabilecek önemli bir dergi niteliğindedir. Kimi metinlerde bir gün kimi metinlerde ise bayram sıfatıyla nitelenen ve fakat her daim 24 Temmuz Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını işaretleyen törenin, Diyarbakır Halkevi'nin kutladığı temel ritüeller arasında konumlandırılması hatalı olmayacaktır. Bu noktada bir barış antlaşmasının, görece ulusal ölçekte kutlanacak, bir gün ve bayram olarak örgütlenmesinin ve yurttaşlara sunulmasının ardında yatan gerekçelerin irdelenmesi elzemdir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının ve siyasal elitlerinin, yeni inşa edilen rejime ve rejimin siyasal figürlerine meşruiyet zemini arayışları, Lozan'ın sunumundaki temel noktalardan birisidir. Meşruiyet zemini arayışı, Cumhuriyet'in dayandığı meşruiyet biçimine koşuttur. İktidarının kaynağını Tanrı'dan aldığı kabul ile temellendirmeye çalışan Osmanlı mazisi ile iktidarın kaynağını bizatihi kendi varlığından aldığı kabul ile temellendirmeye çalışan Cumhuriyet'in tarihsel, söylemsel ve hatta pratik düzeylerinde çarpışmaları kaçınılmazdır. Aslında ilk andan itibaren mazi ile mücadeleye girişmek, köhnemiş ve geride kalmış bir yapısal bütünlükle mücadeleye girişmek olduğundan mazinin mağlubiyeti normdur. Cumhuriyet açısından Lozan tam da bu noktada anlam kazanmaktadır; bir yanda savaş meydanında dış düşman olan işgalci güçlere karşı, diğer yanda da iç düşman olan eski rejimin ve onun sahip olduğu değerleri benimseyenlere karşı Cumhuriyet'in ve Cumhuriyet'in değerlerinin tartışmasız mutlak zaferidir.

Zaferin sürekliliği ise ancak ve ancak, Cumhuriyet'in sahip olduğu coğrafyaya ve coğrafyada yaşayan insanlara kendisini sunulabilmesine bağlıdır; coğrafyanın vatana dönüştürülmesi ve

insanların yurttaşlara dönüştürülmesi bu yolda atılacak ilk adımlar olarak değerlendirilmektedir. İlgili adımların pratiğe döküldüğü uzam ise Halkevleridir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülke genelindeki en yetkin ve etkin devlet kurumu olarak faaliyet gösteren Halkevleri vatanın ve yurttaşın kaderi ile Cumhuriyet rejiminin kaderlerinin kesişti(rildi)ği mekânlar olarak örgütlenmiştir; Lozan Barış Antlaşması'nın Halkevlerinde kutlanması yurttaş, ulus ve Cumhuriyet arasında inşa edilen varoluşsal ilişkideki tepe noktalarından birisidir; Cumhuriyet zaferle kurulmuş ve taçlandırılmıştır. Bunu ulus düzeyinde sürekli kılacak ise Cumhuriyet'in yeni nesli ve yurttaşlarıdır. 1930'lu yıllardaki Lozan sunumu daha çok geçmişe yönelmektedir; 1940'lı yıllara gelindiğinde ise Cumhuriyet, rejimin meşruiyet zeminini genişlettiği ölçüde yerini sahip olunanları korumaya ve korunan değerler üzerinden geleceğe yönelmektedir. Yirmi yıl dâhilinde yaşanan bu değişim, bir siyasal savrulma veya değerler silsilesinde yaşanan dönüşümün sonucu değildir; Cumhuriyet'in Lozan Barış Antlaşması'yla ulaştığı başarının sonraki yıllarda örnek alınması gereken çok temel ve hayati bir başarı olarak işaretlenmesi temellidir; Cumhuriyet'in nihai hedefi olan muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasına içkin modernlik ve medeniyet savaşının başlangıç noktasıdır.

KAYNAKÇA

- Alpan, S. (1940). Demokrasi prensipi ve inkılâp. *Karacadağ*, 27(3), 49-52.
- Ateşli, İ. (1939). Halkevi. *Karacadağ*, 19(2), s. 23.
- Ayaz, M. R. (1941). Millî şef'imiz ismet inönü'ne tazim ve hürmet neşidesi. *Karacadağ*, 40(4), 247.
- Baykal, K. (1938a). Niçin çıkıyoruz? *Karacadağ*, 1(1), 1.
- Baykal, K. (1938b). Diyarbakırın türk kültürüne hizmeti. *Karacadağ*, 1(1), 2-5.
- Baykal, K. (1938c). Ferd ve sosyete. *Karacadağ*, 2(1), 7-8.
- Baykal, K. (1938d). Hakiki ahlâk. *Karacadağ*, 4(1), 1-2.
- Baykal, K. (1938e). Biz ve cümhuriyet bayramımız. *Karacadağ*, 8-9(1), 1-3.
- Baykal, K. (1939a). 23 Nisan ve 19 Mayıs bayramları münasebetile. *Karacadağ*, 16(2), 1-3.
- Beysanoğlu, Ş. (1943). Tarihte boğazlar meselesi ve bu günkü hukukî durum. *Karacadağ*, 62(6), 768-771.
- C.H.F. (1932). *C.H.F halkevleri talimatnamesi*. Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Çeçen, A. (1990). *Atatürk'ün kültür kurumu halkevleri*. Gündoğan Yayınları.
- Çubukçu, C. T. (1945). Halkevi ve odalarının açılışlarını kutlularken. *Karacadağ*, 75(7), 1-2.
- Diriöz, H. A. (1939). Halkevi. *Karacadağ*, 16(2), 21.
- Eti, O. (1939). Değişmez millî şefimiz diyarbakırda. *Karacadağ*, 24(2), 1-2.
- Gündoğdu, Ş. (2023). Türk inkılabı kavramının inşası: Afyon halkevi dergisi Taşpınar örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(Cumhuriyet'in 100. Yılı), 545-562. <https://doi.org/10.21547/jss.1360851>
- Gürpınar, Ş. (1938a). İleri türk yurdu. *Karacadağ*, 1(1), 11-12.
- Gürpınar, Ş. (1938b). Ben, sen, onlar yok, ulus var. *Karacadağ*, 3(1), 6-7.
- Gürpınar, Ş. (1938c). Sevr-Lozan ve andlaşması. *Karacadağ*, 3(1), 14-15.
- Gürpınar, Ş. (1938d). Sevr-Lozan ve andlaşması. *Karacadağ*, 4(1), 14-15.
- Gürpınar, Ş. (1938e). Sevr-Lozan ve andlaşması. *Karacadağ*, 5(1), 4-5.
- Güvenç, C. (1939). Halkevi. *Karacadağ*, 18(2), 22.
- Halkçioğlu, M. E. (1939). Halkevi. *Karacadağ*, 14(2), 22.
- Mayakon, İ. M. (1938). Atatürk şark vilâyetlerinde bir seyahate çıktılar. *Karacadağ*, 10-11(1), 11-14.
- Noyan, B. (1944). Halkevi reisi dr. bedri noyan'ın 24 Temmuz 943 lozan gününde halkevinde yaptığı konuşma. *Karacadağ*, 68(6), 9-10.
- İskenderoğlu, R. (1945). Lozan. *Karacadağ*, 80(7), 1-2.
- İskenderoğlu, R. (1946). Halkevlerinin yıldönümünde. *Karacadağ*, 87(8), 1.

- Karacadağ. (1938). Başbakan bay celâl bayar şark intibaalarını anlattı. *Karacadağ*, 10-11(1), 15-16.
- Karacadağ. (1939a). Evimizin bir aylık çalışması. *Karacadağ*, 19(2), 24.
- Karacadağ. (1940a). Halkevinin çocuğu. *Karacadağ*, 25(3), 9-10.
- Karacadağ. (1940b). Yıl dönümü törenimiz. *Karacadağ*, 26(3), 40.
- Karacadağ. (1943). Son altı ay içinde evimizde ve şehrimizde olup bitenler. *Karacadağ*, 62(6), 772-775.
- Karacadağ. (1944). Halkevi haberleri-lozan günü. *Karacadağ*, 69(6), 16.
- Karacadağ. (1945a). Halkevi haberleri-yıl dönümü. *Karacadağ*, 75(7), 16.
- Karacadağ. (1945b). Halkevi haberleri. *Karacadağ*, 80(7), 16.
- Karacadağ. (1945c). Halkevi dergileri ve aydınlarımız. *Karacadağ*, 83-84(7), 1-2.
- Karacadağ. (1946a). Halkevi haberleri. *Karacadağ*, 87(8), 24.
- Karacadağ. (1946b). Karacadağ sekiz yaşında. *Karacadağ*, 85-86(7), 1.
- Karacadağ. (1947). Halkevi haberleri. *Karacadağ*, 103(8), 17.
- Kardaş, C. (2018). *Diyarbakır halkevi ve karacadağ dergisi-halkbilimsel bir inceleme*. Grafiker Yayınları.
- Kişmir, Ş. (1939). 19 Şubat. *Karacadağ*, 13(2), 1-2.
- Ocak, O. (1938). Karacadağ. *Karacadağ*, 1(1), 13.
- Ocak, O. (1940). Kurtuluşumuzun ilk zaferi. *Karacadağ*, 27(3), 41-42.
- Öner, Ö. (1939a). İki büyük bayram. *Karacadağ*, 19(2), 1-2.
- Öner, Ö. (1939b). En büyük bayramımız. *Karacadağ*, 21(2), 5-7.
- Öner, Ö. (1939c). Büyük misafirimiz. *Karacadağ*, 24(2), 2-4.
- Öner, Ö. (1940). Lozan zaferimiz. *Karacadağ*, 31(3), 26-128.
- Özer, İ. (2021). *Türk modernleşmesinde halkevleri ve diyarbakır halkevi örneği*. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşek, S. (2005). "People's houses" as a nationwide project for ideological mobilization in early republican Turkey, *Turkish Studies*, 6(1), 71-91.
- Şimşek, S. (2007). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi halkevleri 1932-1951*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri bir kültürel kalkınma modeli olarak halkevleri*. Orion Yayınları.

KAMU YÖNETİMİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BİT) DESTEKLİ ORTAK YAPIM ÇALIŞMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ICT-ENABLED COPRODUCTION STUDIES IN PUBLIC
ADMINISTRATION

Ayşegül SAYLAM*

Öz

Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), vatandaş ve devletin ortak yapımına ilişkin girişimlerde (kamu politikalarının ve/veya hizmetlerinin geliştirilme, tasarlanma ve sunum süreci vb.) önemli bir aracı görevi üstlenmektedir. Günümüzde kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım girişimleri artmaktadır. Bu çalışmanın amacı da bu alanda ortaya çıkan literatürün, betimsel, kavramsal, sosyal ve entelektüel yapısına ilişkin genel resmini analiz etmektir. Bu amaçla Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanında bulunan 170 çalışma, R istatistik programı kullanılarak bilimsel haritalama ve sistematikleştirilmiş literatür taraması ile analiz edilmiş, bu alandaki kavramsal, betimsel, sosyal ve entelektüel yapı irdelenmiştir. Çalışma bulguları, kamu yönetiminde artan BİT destekli ortak yapım girişimlerine yönelik çalışmalara rehberlik etme ve ilerdeki çalışmalara referans noktası olma amacı gütmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortak yapım, bibliyometrik analiz, bilgi ve iletişim teknolojileri, bilimsel haritalama, e-katılım, kamu yönetimi

Abstract

Information and Communication Technologies (ICTs) play a crucial role as facilitators in coproduction initiatives between citizens and the government, such as the development, design, and delivery processes of public policies and/or services. Nowadays, ICT-enabled coproduction initiatives in public administration are on the rise. The aim of this study is to analyze this emerging literature from descriptive, conceptual, social, and intellectual perspectives. To achieve this, 170 studies available in the Web of Science Core Collection (WOS) database were analyzed through scientific mapping and systematic literature review using the R statistical program. Within this context, the conceptual, descriptive, social, and intellectual structures within this field have been examined through biometric analyses. The findings of this study aim to guide research on the increasing ICT-enabled coproduction initiatives in public administration and serve as a reference point for future studies.

Keywords: Coproduction, bibliometric analysis, information and communication technologies, scientific mapping, e-participation, public administration

GİRİŞ

Günümüzde hem yerel hem de merkezi düzeyde kamu yöneticileri, vatandaşların kamu yönetimine katılımına daha çok özen ve ilgi göstermektedir. Kamu yöneticilerinin vatandaşın sesini kararlarında yükseltmesinde, demokratik söylemler, adil ve eşitlikçi karar alma, yönetim yaklaşımları, etkin ve etkili hizmet sunma, yönetime duyulan güveni artırma vb. saikler etkili olmuştur denilebilir. Geleneksel anlayışın tersine kamu yönetimine vatandaşın katılımı Devletin kamu hizmetlerinin tek üreticisi olma durumuna karşı çıkmaktadır. Özellikle yeni kamu yönetişimi yaklaşımı, kamu hizmetlerin tasarlanması ve sunumu sürecinde vatandaşın girdilerine önem vermekte, bu kapsamda kamu politikalarının yapımı ve uygulanması sürecinde demokrasi kavramını vurgulamaktadır (Osborne, 2006; Loeffler & Bovaird, 2018). Kamu hizmetlerinin oluşturulması, iyileştirilmesi, geliştirilmesi amacıyla vatandaşın bilgi ve kaynaklara erişimi, kamu yöneticilerinin oluşan sorunlara daha iyi çözüm bulmasına fırsat sağlamaktadır. Bu sayede hem kamu yöneticilerinin dolayısıyla yürütmenin meşruiyeti sağlanabilmekte hem de vatandaşın devlete desteği artırılabilir.

BİT’de yaşanan değişim ve dönüşüm de daha fazla kitleye daha az maliyetle erişimi sağlayarak süreçleri otomatikleştirebilmektedir. Böylece daha verimli, kaliteli hizmet sunulması desteklenerek, daha iyi kararlar alınması temin edilebilmektedir. Özetle BİT sayesinde idare demokratik işleyerek faaliyetlerine meşruiyet kazandırabilmekte, vatandaş odaklı hizmet sağlayabilmekte ve yolsuzluğu azaltabilmektedir. Buna ek olarak, ekonomik işleyen bir idare, istenilen verileri daha geniş bir kitleden, daha az maliyetle temin ederek, kaynakları doğru kullanıp, daha hızlı karar verebilir ve olası sorunları önceden öngörerek proaktif işleyebilir (Saylam, 2021a). Kamu yönetimine elektronik vatandaş katılımı olarak adlandırılan bu süreç farklı düzeyde gerçekleştirilebilir (ayrıntılı bilgi için bkz. OECD, 2003; Birleşmiş Milletler, 2008; 2014). Bilgilendirmeden yetkilendirmeye kadar farklı düzeylerde gerçekleşen kamu yönetimine vatandaşın elektronik olarak katılımı, günümüzde hem vatandaşlar hem de kamu yöneticileri tarafından arzu ve talep edilmektedir. En üst düzeyde katılımı ifade eden modeller literatürde “birlikte yaratma (co-creation), ortak tasarım (co-design), ortak yapım (coproduction), ortak sunum (coprovision), birlikte yönetim (co-management), ortak yönetişim (co-governance), kitle kaynak fonlaması (crowdfunding), kitle algılama (crowdsensing), birlikte varoluş (coexist), kitle sıralama (crowdrating), kitle hizmet sağlama (crowdservicing)” adlar altında ele alınmıştır (Saylam, 2021a). Bu e-katılım modelleri, “kamu yönetiminde yaygın olarak kullanılmakta ancak e-katılım modellerinin kavramlaştırılmasında, ne olduğu konusunda, farklılıklarının ortaya çıkarılmasında uzlaşma veya fikir birliği bulunmamakta,

çoğu yazar bu kavramları kullanırken bu kavramsal farklılıklara dikkat etmemektedir. Literatürde bu modeller farklı adlar altında incelenmiş de ortak yapım e-katılım modeli altında ele alınmakta, birbiri yerine kullanılmakta veya böyle kullanıldığına yönelik bilgiye literatürde vurgu yapılmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam, 2021b, s.105).”

Son yıllarda hükümetler iddialı dijital uygulamaları hayata geçirmekte (Clifton vd., 2020), hükümetler tarafından vatandaşların görüşlerine yönelik veriler dikkate alınmakta ve alanyazında arz ve talep odaklı ortak yapım girişimlerine yönelik çalışmalar yaygınlaşmaktadır. Bunun önemli bir izahı, teknoloji ve demokrasinin gelişimi yönündeki olumlu çabaların, kamu yönetimine vatandaşın en üst düzeyde katılımını sağlama girişimlerini kaçınılmaz olarak olumlu etkilemesi olarak ifade edilebilir. Bu nedenle dijital ortak yapım ekseninde kamu yönetimi çalışmaları, özel ve popüler bir alan olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmanın gayesi de kamu yönetiminde çatı bir kavram olarak kullanılan elektronik vatandaş katılımı modellerinden BİT destekli ortak yapım modeline yönelik literatür analizi gerçekleştirmektir. Çalışmada bilimsel haritalama ve sistematikleştirilmiş literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı, bibliyometrik analizler dahilinde, kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım modeli alanındaki kavramsal, betimsel, sosyal ve entelektüel yapıyı irdelemektir. Bu temel amaç ekseninde yapılan çalışmalarda hangi temaların ele alındığı, kamu yönetimi ve BİT destekli ortak yapım çalışmalarında hangi teknoloji türlerinin dikkate alındığı, kamu yönetimi ve BİT destekli ortak yapım çalışmalarında vurgulanan bir yönetim yaklaşımının olup olmadığı da değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeve başlığı altında kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım kavramı açıklanmış, ardından alanla ilişkili sistematik literatür analizlerine değinilmiştir. Sonrasında çalışmanın yöntemi, bulgular ve tartışmalara yer verilmiştir. Sonuç kısmında da araştırmanın bulgularına yönelik alanyazınla alakalı bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Menşei özel sektör olan ortak yapım kavramının kamu yönetimi alanında ortaya çıkışı ve gelişimi Parks ve arkadaşlarının 1981 yılında yayımladıkları “Consumers as Coproducers of Public Services: Some Economic and Institutional Considerations” adlı çalışmalarına dayanmaktadır. Çalışmalarında vatandaşları tüketici olarak adlandırarak, kamu hizmetlerinin ortak yapımında kurumsal ve ekonomik unsurlara odaklanmışlardır (Parks vd., 1981). Kamu yönetiminde ortak yapım ile ilişkili farklı tanımlar mevcuttur (Ostrom, 1996; Ramirez, 1999; Bovaird, 2007; Brandsen & Honingh, 2015). Örneğin Brendson & Honingh (2015, s. 427) ortak yapım tanımını yaparken kamu hizmetlerinin belirlenmesinde vatandaşa vurgu yapmıştır. Ostrom da (1996, s.

1073) keza, vatandaşı kamu hizmetlerinin sağlanmasında bir girdi olarak hesaba katılmasına yönelik tanım yapmıştır. Ramirez (1999, s. 49) de ortak yapımı ortak üretilen bir değer olarak değerlendirmiştir. Bovaird (2007, s. 847) kamu hizmetlerinin sağlanmasında tüm paydaşların uzun vadeli iş birliğine odaklanmıştır. Çalışmalarda kamu hizmetlerinin kalitesini, verimliliğini artırmak amacıyla kamu hizmetlerinin tasarlanması, idare edilmesi, sunulması, değerlendirilmesi, geliştirilmesinde devlet dışındaki aktörlere, özellikle vatandaşın doğrudan katkısına vurgu yapılmaktadır. Literatürdeki tanımları ortak bir paydada tanımlamak gerekirse, kamu yönetiminde ortak yapım, kamu yönetimi alanındaki kararların alınmasında vatandaş ve yürütmenin beraber karar vererek, kamu hizmetlerin sunumu, iyileştirilmesi ve geliştirilmesini sağlamaktır. BİT destekli ortak yapım ise, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanılarak, kamu hizmetlerinin ve kararlarının planlanması, yürütülmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi amacıyla kamu kurum ve/veya idarelerinin, vatandaşla iş birliği yapması olarak tanımlanabilir. Burada teknolojinin gücü kullanılarak, kamu hizmetlerinin kalitesinin, verimliliğinin ve etkililiğinin demokratik yollarla artırılması amaçlanmaktadır. Örneğin Brezilya'nın Porto Alegre şehri'ndeki katılımcı bütçeleme sistemi ile vatandaş yerel bütçenin ne şekilde kullanılacağına dair karar verme sürecine aktif katılmaktadır (Avritzer, 2009). İspanya'nın Madrid şehrindeki "Decide Madrid" platformu ise vatandaşların şehir yönetimi ile alakalı doğrudan karar alma yetkisini kullandığı çevrimiçi bir uygulamadır (García & Parejo, 2019). New York şehrinin 311 Sistemi (Rose & Saebo, 2010), İngiltere'nin "fixMyStreet" platformu da (Holze & Kim, 2007) vatandaşların, yaşadığı şehirdeki sorunları iletmesi, çözüm ve öneri sunduğu, taleplerini iletmesi ortak yapım sistemleridir

Literatürde BİT destekli ortak yapımının, kamu değeri yaratma potansiyeline vurgu yapan (Criado & Gil-Garcia, 2019; Karkın & Cezar, 2024; Loeffler, 2021; Meijer & Boon, 2021; Meijer, 2021; Nieuwenhuizen & Meijer 2021;); e-demokrasinin (Linders, 2012; Nieuwenhuizen & Meijer 2021) bir parçası olarak gören çalışmalar yaygındır. Çalışmalar genel olarak teknolojinin ortak yapım çabalarını kolaylaştırma, kamu değeri yaratma özelliği üzerinde durmaktadır. Örneğin Loeffler (2021) 'ortak görevlendirme, ortak tasarım, beraber sunum ve beraber değerlendirme' olarak kategorize ettiği ortak yapım tipolojilerini, web teknolojilerin evrimi ile ilişkilendirerek verimlilik odaklı e-devletten, yönetim odaklı e-demokrasiye ve son olarak kamusal değer üretmeye odaklı dijital dönüşüme geçişi irdemiştir. Nieuwenhuizen & Meijer (2021) ise BİT destekli ortak yapımın ürettiği kamusal değerlere odaklanarak icracı yönetim, sorumlu yönetim ve uygun yönetim olarak üç tür ortak yapım modelini literatüre kazandırmışlardır. İcracı yönetim olarak adlandırdıkları ortak yapım türündeki değerleri

etkinlik ve verimlilik; sorumlu yönetim ortak yapım türünün değerlerini katılım, meşruiyet, şeffaflık, hesap verebilirlik; uygun yönetim ortak yapımının değerlerini ise bütünlük, eşitlik ve hukukilik olarak vurgulamışlardır.

Literatürde ‘e-katılım’ (Nawi vd., 2021; Santamaría-Philco vd., 2019), ‘e-devlet-e-katılım’ (Adnan vd., 2022; Shaikh vd., 2021), ‘kamu yönetimi-e-katılım’ (Steinbach vd., 2019), ‘kamu yönetimi- ortak yapım’ (Almedia vd., 2018; Garlatti vd., 2019; Mu vd., 2022; Palumba & Manesh, 2023), ‘Kamu hizmetleri-ortak yapım-kamu değeri’ (Palumbo & Manesh, 2023); ‘e-katılım-kamu değeri’ (Karkın & Cezar, 2024), ‘kamu hizmetleri-ortak yapım-maliyet etkinliği’ (Garlatti vd., 2019) gibi konularda sistematik literatür analizleri mevcuttur. Nawi vd., (2021) genel olarak e-katılıma yönelik yayınların sayısını, kaynak başlıklarını, kaynak ve belge türlerini ve yayınlanan belgelerin dilini, alanyazına en çok katkıda bulunan ülkeleri, kurumları ve yazarları incelemişlerdir. Nawi vd., (2021) e-katılımla alakalı çalışmaların 1980’lerde başladığını, ancak yayın sayısının 2003 yılında gelişim gösterdiğini tespit etmişlerdir. Yine Santamaría-Philco vd. (2019) tarafından, 2000-2019 zaman dilimindeki e-katılımın mevcut literatürü, sistematik bir şekilde haritalandırılma yoluyla irdelenmiştir. Shaikh vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada da e-katılım ve e-devlet ile ilgili 2003-2019 arasındaki literatür gelişimi bibliyometrik analiz kullanılarak haritalanmış, bu kapsamda alandaki en etkili dergiler, yazarlar ve makaleler sistematik şekilde analiz edilmiştir. Çalışmalarında, alandaki en etkili derginin Government Information Quarterly dergisi, Lee Jooho’nun da alandaki öncü yazar olduğu tespitinde bulunmuşlardır. E-devlet girişimlerini e-katılım perspektifinde çevreleyen konuları saptamaya yönelik benzer bir çalışma Adnan vd. (2022) tarafından 2010-2020 yılları arasındaki çalışmalar incelenerek gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada, bilgisayar öz yeterliliği ve algılanan kullanım kolaylığının, insanların e-devlet sistemlerini kullanıp kullanmama konusundaki isteklerinde temel yordayıcılar olduğu tespit edilmiştir. Kamu yönetimi ve e-katılıma yönelik sistematik literatür analizi 2002-2016 yılları arasındaki çalışmalar dikkate alınarak Steinbach vd. (2019) tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, e-katılımın yaygınlaşma aşamaları benimsenme, uygulama ve kurumsallaşma olarak üç aşamada irdelenmiş ve analiz düzeylerine (mikro, orta ve makro) ilişkin literatür, sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Mu vd. (2022) tarafından da teknolojik faktörlerin ortak yapımı nasıl etkilediğine yönelik sistematik literatür analizi yapılmıştır. Çalışmalarında teknolojik faktörlerin ortak yapımda kullanılmasının, değer yaratmayı olumlu şekilde etkilediğini saptamışlardır. 1998-2016 yılları arasındaki dijital hizmetlerin ortak yapımına ilişkin yayınları sistematik şekilde irdeleyen çalışma, Almedia vd. (2018) tarafından alanyazında yerini almıştır. Doğrudan BİT

destekli ortak yapım ve kamu yönetimi alanındaki çalışmalara ilişkin sistematik literatür analizi Clifton vd. (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma 2003-2018 yılları arasındaki çalışmaları sistematik şekilde analiz etmiştir. Çalışmada, BİT destekli kamu hizmetlerinin ortak yapımına olanak sağlayan ve engelleyen faktörler irdelenmiştir. Ortak yapımda devletin karşılaştığı engeller ve kolaylaştırıcı faktörler, finansal ve teknik kapasite, yasal konular, hükümet kültürü olarak ortaya çıkmıştır. Vatandaş açısından BİT destekli ortak yapımda ortaya çıkan engeller ve kolaylaştırıcı faktörler ise de teknik beceri, demografik unsurlar, vatandaşlık kültürü ve sosyal dinamikler olarak tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere, literatürde bu alana yönelik sistematik literatür analizleri mevcut olmakla birlikte çalışmanın konusu (BİT destekli ortak yapım ve kamu yönetimi) ve amacına yönelik doğrudan herhangi bir çalışmaya hem Türkçe hem de yabancı literatürde rastlanmamıştır.

Günümüzde Devlet, daha önce de ifade edildiği gibi demokrasinin gelişmesi ve teknolojinin sağladığı kolaylıklar sayesinde sadece elektronik hizmetler sağlayan bir aygıt değil, vatandaşın kamu yönetiminde söz sahibi olduğu bir gelişim yaşamıştır. Bu çalışma da en üst düzeyde kamu yönetimine katılımı sağlayan BİT destekli katılım modellerinden ortak yapım alanındaki literatürün yapısına yönelik sosyal, entelektüel, betimsel ve kavramsal analizler sunmaktadır. Bu anlamda diğer çalışmalardan farklı olarak alandaki boşlukları, araştırma eğilimlerini, etki faktörlerini, ağ analizlerini ve baskın temaları göstererek gelecekteki çalışmalara ve politika geliştirme girişimlerine yön verme potansiyeline sahiptir.

2. Araştırma Yöntemi

Çalışmada bilimsel haritalama ve sistematikleştirilmiş literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda bibliyometrik analizler dahilinde bu alandaki kavramsal, betimsel, sosyal ve entelektüel yapıya bakılmıştır. Kavramsal, betimsel, entelektüel ve sosyal yapı analizi yoluyla yapılan bilimsel haritalama, bibliyografik verileri değerlendirerek bir konunun bilgi yapısını ve dinamiklerini gösterebilmekte etkindir (Aria & Cuccurullo, 2017). Sistematik literatür analizlerinde bibliyometrik analiz tekniği, ilgili alanyazındaki yayınların sayısal analizini yapan (Lawani, 1981), literatür analizi için güvenilir ve etkili (Ellegaard & Wallin, 2015), belli alanyazının genel resmini çizen (Thelwall, 2008), çalışmaların tanımlanması ve analiz edilmesine yardımcı bir yöntemdir (Zupic & Cater, 2015). Çalışmada, kavramsal ve betimsel yapıyı irdelemek için temel meta veriler (anahtar kelime, özet ve başlık) kullanılmıştır. Ayrıca alanyazındaki sosyal yapı ve entelektüel yapıya yönelik bilgiler de analiz edilmiştir.

Bibliyometrik araştırma kullanılarak yapılan sistematik literatür analizlerinde, veri tabanlarından çalışmaların tespiti, titizlikle yapılması gereken önemli bir aşamadır. Bu sürecin

hızlı, sistematik, güvenilir bir şekilde yapılması gerekmektedir. Çalışmada da aşağıda belirtilen süreç, bu alanda çalışan iki öğretim üyesi tarafından da kontrol edilmiştir. Araştırma kapsamında R Studio programı ve bu programdaki bibliometrix kütüphanesi (Aria & Cuccurullo, 2017) kullanılmıştır. Bibliyometrik, VOSviewer'a göre kıyasla daha sağlam, çok yönlü, kullanıcılar tarafından kişiselleştirme yeteneğine sahip, birden fazla veri tabanındaki dosyaları kullanarak analiz edebilen, geniş veri tabanından dosya kabul eden ve özel analizler sunan bir kütüphanedir (Arruda vd., 2022, s. 394). Çalışmada biblioshiny ara yüzü kullanılarak ilgili analizlerin raporlaştırılması ve görselleştirilmesi sağlanmıştır. Araştırmada WoS veri tabanında taranan yayınlar esas alınmıştır. Bibliyometrik çalışmalarda kullanılacak veri setlerinin elde edilmesi için WoS, Scopus, Dimensions, Openalex, PubMed, Cochrane Library gibi veri tabanları mevcuttur. Bunlardan WoS, en kapsamlı veri tabanlarından biri olarak, dünya genelindeki çalışmaların atıflarını tarayan ve veri setlerinin elde edilmesine olanak sağlayan analitik, nitelikli ve güvenilir bir veri tabanıdır (Liv vd., 2018). Çalışmaların taranmasında belli bir yıl aralığı belirtilmemiştir. Bir diğer deyişle, 14 Nisan 2024'den önceki çalışmalar esas alınmıştır. Çalışmada en üst düzeyde elektronik vatandaş katılımı modellerinden ortak yapıma yönelik çalışmalar analiz edilmek istenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, en üst düzeyde katılım modelleri “farklı adlar altında incelense de ortak yapım e-katılım modeli altında ele alınmakta, birbiri yerine kullanılmakta veya böyle kullanıldığına yönelik bilgiye literatürde vurgu yapılmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam, 2021b, s. 105).” Bu kapsamda çalışmada, en üst düzeyde katılımı ifade eden e-katılım modellerinden şemsiye kavram ‘BİT destekli ortak yapım ve kamu yönetimi’ ile alakalı çalışmalar dikkate alınmıştır. Çalışmanın temel amaçları aşağıdaki gibidir:

- BİT destekli ortak yapım çalışmalarındaki genel betimsel durumu tanımlamak,
- Kamu yönetiminde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarındaki kavramsal yapıyı ağaç haritalama, trend konular, tematik haritalama ile analiz etmek,
- Kamu yönetiminde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarında sosyal yapıyı ülkelere ait iş birliği ağı ile açıklamak,
- Kamu yönetiminde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarında entelektüel yapıyı ‘birlikte ve doğrudan atıf analizi’ ile irdelemektir.

Çalışmada, bu hedefler doğrultusunda, kamu yönetiminde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarında kavramsal olarak hangi konuların çalışıldığı

irdelenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, bu kavramsal yapı içerisinde Kamu yönetimi ve BİT destekli ortak yapım çalışmalarında belli teknoloji ve yönetim yaklaşımının vurgulanıp vurgulanmadığına yönelik bazı değerlendirilmeler de yapılmaya çaba sarf edilmiştir.

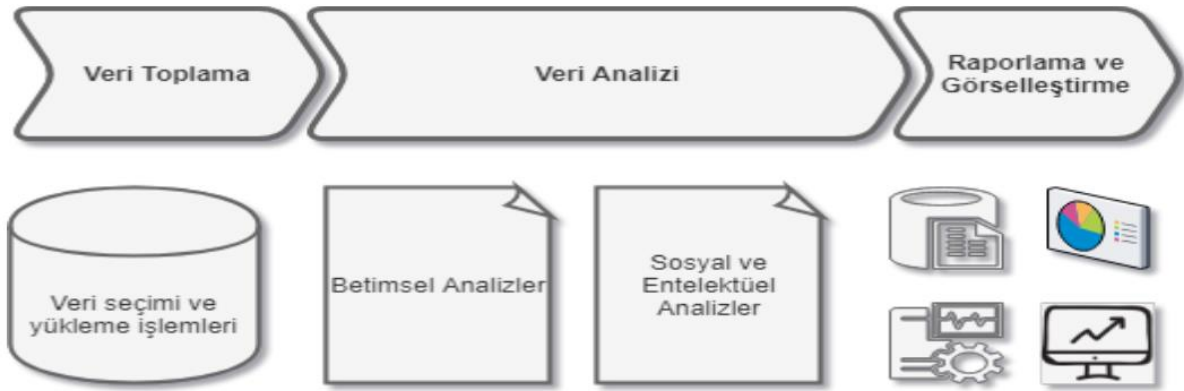
Yukarıda bahsedilen amaçları gerçekleştirmek için aşağıdaki kelime kombinasyonlarıyla WoS'ta tarama yapılmıştır:

- ("coproduction" or "codesign" or "cocreation" or "crowdsourcing") and ("public administration" or "public sector" or "public service") and (techn* or ICT or "digital coproduction" or "digital participation") sonuç: 132 çalışma
- ("coproduction" or "codesign" or "cocreation" or "crowdsourcing") and ("public administration" or "public sector" or "public service") sonuç: 586 çalışma
- "coproduction" and ("public administration" or "public sector" or "public service") sonuç: 489 çalışma
- "coproduction" and ("public administration" or "public sector" or "public service") and (tech* or ICT or "digital participation" or "digital coproduction") sonuç: 92 çalışma

Giriş kısmında belirtildiği üzere literatürde ortak yapım kavramı, ortak dizayn, ortak yapım ve kitle kaynak kavramları ile eş değer kullanılabilir. Bu nedenle ortak yapım kavramına yönelik kodlamalara, bu kavramlar da eklenerek olası literatür ayrıntılı irdelenmiştir. Buna ek olarak bazı çalışmalarda kamu yönetimi yerine kamu sektörü, kamu hizmeti kavramı kullanıldığı için alandaki çalışmaları tespit etmek için geniş bir kodlama da uygulanmıştır. Kamu yönetimi alanındaki tüm ortak yapım çalışmalarının da incelenip teknoloji ile alakalı olanların da seçilmesi için 586 çalışma da tek tek irdelenmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi kamu yönetimi ve BİT destekli ortak yapım konusuyla alakalı doğrudan çalışmalara erişmek amacıyla bahsi geçen kelimeler için temel meta veriler (başlık, özet ve anahtar kelime, keyword plus) kullanılmıştır. Yine çalışma ile alakalı tüm çalışmalara erişim için ortak yapımla literatürde çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılan diğer katılım modelleri de taramaya dahil edilmiştir. Bu katılım modelleri 'co-' olarak da yazıldığı için aynı kombinasyonlar 'co-' eki ile de taranmıştır. Çalışmada ampirik ve kavramsal (conceptual) katkılar esas alınmış, editöre mektup, sistematik literatür analizleri ve yorumlar dışlanmıştır. Çalışmadaki amaçlar dikkate alınarak 'kamu yönetimi, katılım, teknoloji ve ortak yapım'la alakalı çalışmalar esas alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen çalışmalar (yukarıda belirtilmiş) tek tek irdelenmiş (gerek duyulması halinde tüm metin incelenerek), aynı çalışmalar elenmiş 'ortak yapım, teknoloji ve kamu yönetimi' ile alakalı doğrudan çalışmalar seçilmiştir (İlgili çalışmaların belirlenmesi ve seçiminde uygunluk kriterlerine yönelik aşamalar için bkz. Tablo 1). Analiz sonucunda bu

alanda (170) çalışma analize tabi tutulmuştur. Elde edilen çalışmalarla, alanyazının genel bir resmini çizmek için betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz kullanılarak alanyazınla alakalı genel yapıya ilişkin sayısal ve istatistikî veriler analiz edilmiştir. Kamu yönetimde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarındaki kavramsal yapı, ağaç haritalama, trend konular ve tematik haritalama ile görselleştirilmiştir. Çalışmalardaki sosyal yapı, ülkelere ait iş birliği ağı ile açıklanmıştır. Son olarak, çalışmalardaki entelektüel yapı, birlikte ve doğrudan atıf analizi ile irdelenmiştir (Çalışmada kullanılan genel bibliyometrik iş akış süreci için bkz. Şekil 1). Çalışmanın sonraki bölümünde bulgulara yer verilmiştir.

Şekil 1. Bibliyometrik iş akış süreci

(Kaynak: Atabay ve İçigen, 2021, s. 508)

Tablo 1. İlgili çalışmaların belirlenmesi ve seçiminde uygunluk kriterlerine yönelik aşamalar

Doğrudan çalışmalara erişim için belirlenen kelimeler/kavramlar ve kelime/kavram kombinasyonlarının, başlık, özet ve anahtar kelimelerde taranması ve keywords plus'ların da değerlendirilmesi
Kombinasyonlardan elde edilen aynı çalışmaların elenmesi
Her bir kelime kombinasyonundan elde edilen çalışmaların manuel olarak değerlendirilmesi
Çalışmaların vatandaş katılımı ile alakalı olduğunun doğrulanması
Ampirik ve kavramsal çalışmaların dikkate alınması, editorials, kitap inceleme, yorum, sistematik literatür analizleri vb. çalışmaların dışlanması
Doğrudan 'kamu yönetimi, ortak yapım ve teknoloji' ile alakalı çalışmaların seçimi, gerektiğinde tüm metinlerin irdelenmesi
Çalışmaların hedeflerle örtüşmesine yönelik son kontrol

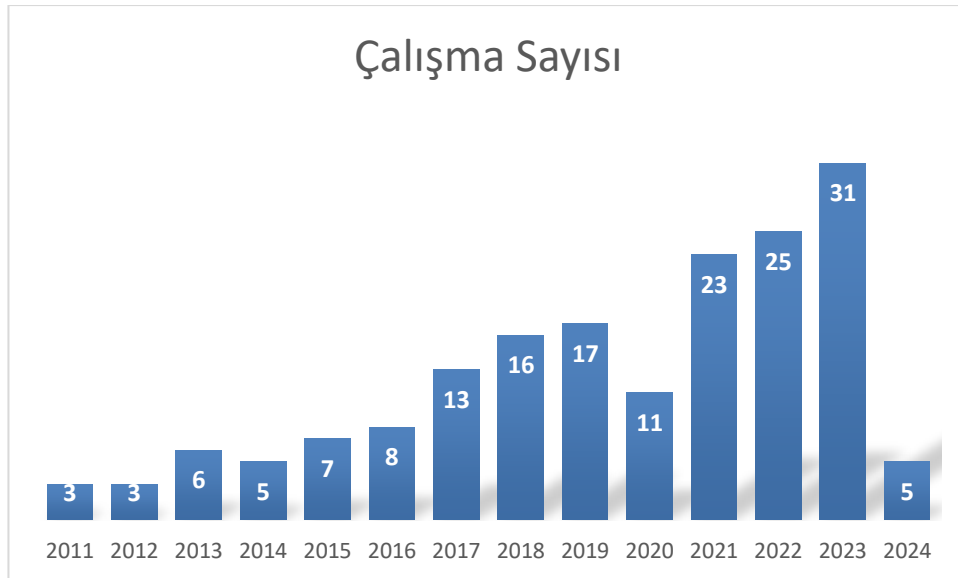
3. Bulgular ve Tartışmalar

Bu bölümde WoS'ta yer alan, kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapıma yönelik çalışmalara ilişkin sırasıyla betimsel, kavramsal, sosyal ve entelektüel yapıya ait bulgulara ve analizlere yer verilmiştir.

3.1. Genel betimsel bulgular

WoS veri tabanında kamu yönetimi alanyazınına BİT destekli ortak yapım kavramının, teknolojinin gelişimine paralel 2011 yılından itibaren giriş yaptığı görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların 2020 yılından itibaren önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir (bkz. Grafik 1). Yapılan yayınlar 106 farklı kaynaktan yer almış ve yayın başına ortalama 26,85 atıf aldığı izlenmiştir. Bu çalışmaların yayınlanma tarihi üzerinden ortalama 4,5 yıl geçtiği gözlemlenmiştir. 170 çalışmanın yaklaşık %80'ini (135) dergi makaleleri oluşturmuştur. Çalışmaların referanslarında geçen değişik çalışmaların toplamı 7343'tür. Çalışmaların yazarları 517 değişik anahtar kelime seçmişlerdir. 170 çalışmanın %24'ü (f=40) tek yazarlı olarak yayınlanmıştır. Alanyazına 421 farklı yazar katkı sağlamış ve bu çalışmalarda 2,85 eş yazar ortalaması ile katkı sağlandığı görülmektedir (bkz. Tablo 2).

Grafik 1. Yıllara Göre Çalışma Sayısı

Tablo 2. Kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapıma ilişkin yazılmış literatüre ait betimsel veriler

Tanım	Sonuçlar
Verilerle İlgili Genel Bilgi	
Zaman Aralığı	2011:2024
Kaynak (Dergi, kitap vb.)	f=106
Doküman Sayısı	f=170
Yıllık Büyüme Oranı	f=4,01
Ortalama Yayın Yaşı	f=4,57
Yayın Başına Ortalama Atıf	f=26,85
Referanslar	f=7349
DOKÜMAN İÇERİĞİ	
Keywords Plus	f=345
Anahtar Kelime	f=517
YAZARLAR	
Yazar Sayısı	f=421
Tek Yazarlı Yayınlardaki Yazar	f=35
Yazar İş Birlikleri	
Tek Yazarlı Yayın	f=40
Yayın Başına Eş Yazar	f=2,85
Uluslararasılık Oranı %	28,24
DOKÜMAN TÜRLERİ	
Makale	f=132
Yayınlanmış Bildiri	f=35
Derleme ¹	f=3

3.1.1. Yazar ve çalışmalara ait bulgular

Çalışmanın amacına yönelik elde edilen veri setinde, en çok atıf alan yazarlar, alanyazındaki etkin yazarları tespit etmek amacıyla irdelenmiştir. En çok atıf alan yazarlar arasında, A. Chatfield, A. Paletti, S. Royo, A. Cordella, C. Leleux görülmektedir. Ancak veriler, yazar atıf sayılarının, index anlamında da birbirine yakın olması gerekçesiyle, yazarlar arasında ön plana çıkan herhangi bir yazarın olduğunu desteklememektedir (bkz. Tablo 3). Yazarların kurumları esas alınarak yapılan analizde de en çok atıf alan ülkenin ABD (Amerika Birleşik Devletler)

¹ Bu üç çalışma alanyazında sistematik literatür analizi olmadığı için çalışmaya eklenmiştir. Çalışmalardan biri alan araştırması, diğer ikisi de kavramsal çalışmalardır.

olduğu görülmektedir. Ardından yine Anglosakson ülkelerden Birleşik Krallık ve Avrupa ülkelerinden Hollanda bu alanda en çok atıf alan ülkelerdendir (bkz. Tablo 4).

Tablo 3. En çok atıf alan yazarlar

Yazarlar	h_index	g_index	m_index	TA	YS	YB
Chatfield, A.	5	5	0,417	316	5	2013
Paletti, A.	4	4	0,444	117	4	2016
Royo, S.	4	4	0,4	357	4	2015
Cordella, A.	3	3	0,375	101	3	2017
Leleux, C.	3	3	0,429	80	3	2018
Mergel, I.	3	3	0,429	161	3	2018
Reddick, C.	3	3	0,3	164	3	2015
Ansell, C.	2	2	0,4	115	2	2020
Castelnovo, W.	2	3	0,222	147	3	2016
Clark, B.	2	2	0,167	161	2	2013

TA: Toplam atıf, YS: Yayın sayısı, YB: Yayın başlangıcı

Alanyazında yapılan çalışmalar, bu çalışmalara yapılan atıf sayıları ve index değerleri irdelendiğinde GIQ (Government Information Quarterly) dergisinin, tüm metriklerde belirgin şekilde önde olduğu görülmektedir. Public Management Review, Information Polity ve Administrative Sciences dergilerinin bu alandaki yayınlarının başlangıç yıllarının görece geç olmasına rağmen, h, g ve m index değerleri incelendiğinde alana katkıları dikkate değerdir (bkz. Tablo 5).

Tablo 4. En çok atıf alan ülkeler

Ülke	TC	Average Article Citations
USA	1294	53,90
UNITED KINGDOM	830	41,50
NETHERLANDS	438	36,50
SPAIN	427	32,80
AUSTRALIA	315	39,40
ITALY	238	15,90
CHINA	223	18,60
GERMANY	134	16,80
KOREA	130	32,50
AUSTRIA	103	17,20

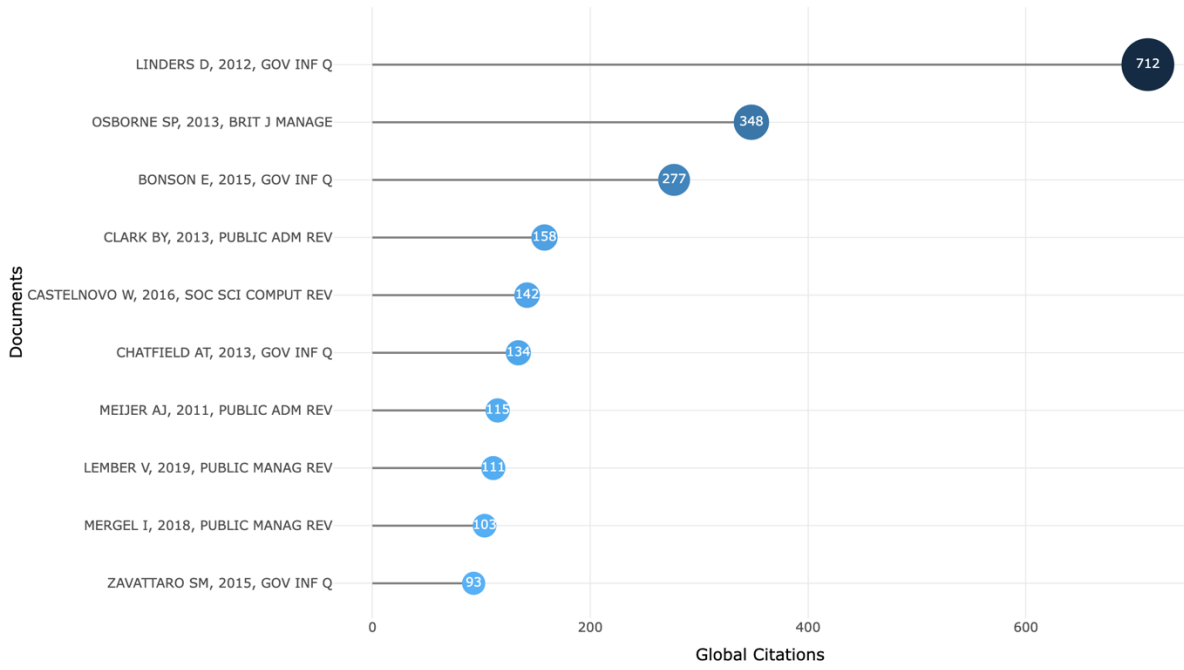
Tablo 5. En çok atıf alan kaynaklar

Kaynaklar	h_index	g_index	m_index	TA	YS	YB
Government Information Quarterly	13	18	1	1687	18	2012
Public Management Review	6	9	0,857	297	9	2018
Public Administration Review	5	7	0,357	348	7	2011
Information Polity	3	4	0,429	99	4	2018
International Journal Of E-Planning Research	3	3	0,231	37	3	2012
Public Administration	3	4	0,6	79	4	2020
Administrative Sciences	2	5	0,5	31	6	2021
Dg.O 2017: The Proceedings of the 18th Annual International Conference on Digital Government Research: Innovations and Transformations in Government	2	3	0,25	21	3	2017
E-Participation in Smart Cities: Technologies and Models of Governance for Citizen Engagement	2	2	0,333	5	2	2019
Electronic Commerce Research	2	2	0,2	47	2	2015

TA: Toplam atıf, YS: Yayın sayısı, YB: Yayın başlangıcı

Veri setindeki çalışmalardan Linders (2012) ve Osborne & Strokosh (2013)'un çalışmaları dünyada en çok atıf alan yayınlardan olmuştur (çalışmalara yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 6).

Şekil 2. Genel atıf sayısı

Tablo 6. En çok atıf alan yayımlar

Yayın Yazar/yazarları	Yayın	Konu/Amaç	Bulgu(lar)
Linders, 2012	“From E-Government to We-Government: Defining a Typology for Citizen Coproduction in the Age of Social Media”	e-demokrasi ekseninde özellikle kamu yönetiminde, teknoloji ve ortak yapım ilişkisini incelemek	İlgili literatürü irdelerek, “Vatandaş Kaynak Kullanımı”, “Platform Olarak Hükümet” ve “Vatandaş Kaynak Kullanımı” ve “Platform Olarak Hükümet” Kendin Yap Hükümeti olarak ortak yapım tipolojileri önermektedir.
Osborne ve Strokosh, 2013	“It Takes Two to Tango? Understanding The Coproduction of Public Services by Integrating the Services Management and Public Administration Perspectives”	Kamu hizmetlerinin ortak yapımı için teknolojinin önemini de vurgulayarak teorik bir model üretmek	Tüketici, katılımçı, güçlendirilmiş olarak, üç tür ortak yapım modeli önermektedir.

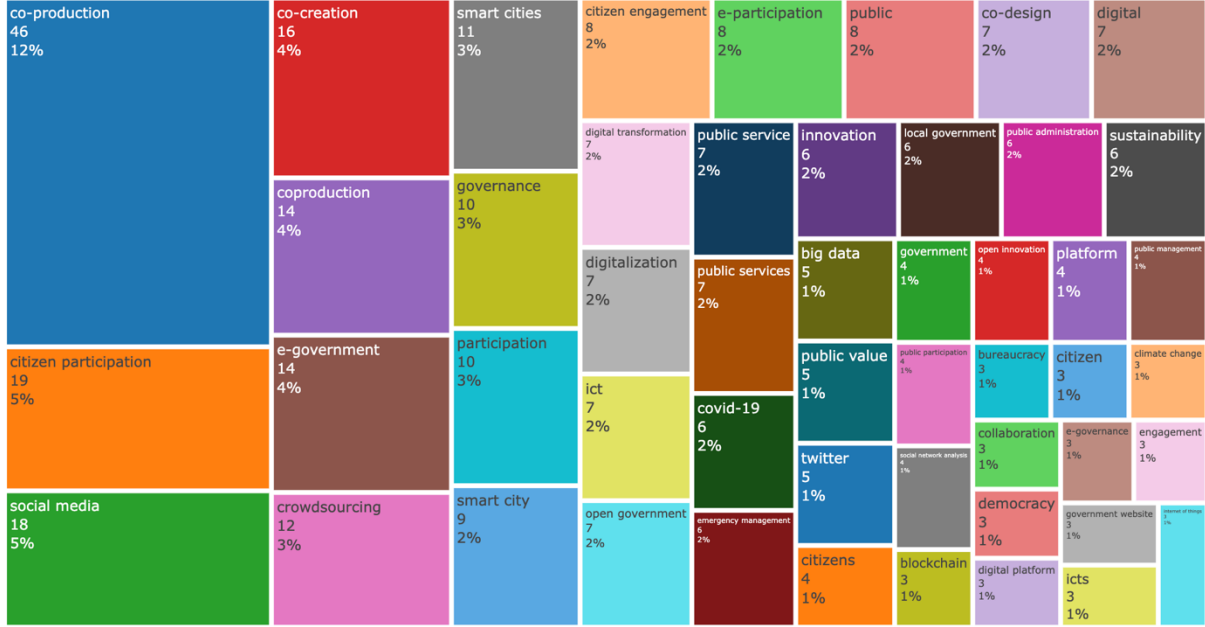
Bonson vd., 2012	“Citizens' Engagement on Local Governments' Facebook Sites. An Empirical Analysis: The impact of Different Media and Content Types in Western Europe”	Medya ve içerik türlerinin paydaşlarının Batı Avrupa yerel yönetimlerinin Facebook sayfasına katılımı üzerindeki etkisini ölçmek	Medya ve içerik türlerinin paydaşların Facebook'a katılımı üzerinde etkisi olduğunun tespit edilmesi
Clark & Brudney, 2013	“Coproduction of Government Services and The New Information Technology: Investigating the Distributional Biases”	İletişimdeki gelişimin, vatandaşların kamu hizmetlerinin ortak yapım girişimlerine katılma yeteneğine etkisini irdelemek	Vatandaşların yerel hizmet ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve raporlanmasında tamamlayıcı bir rol oynadığı verisinin elde edilmesi
Castelnovo vd., 2016	“Smart Cities Governance: The Need for a Holistic Approach to Assessing Urban Participatory Policy Making”	Akıllı kent karar alma politikalarında, teknoloji ve vatandaş katılımının önemini açıklamak	Akıllı şehir yönetiminde karar alma sürecinde vatandaş ve teknolojinin kamu değeri yaratma ve demokratik katılımı artırıp süreci etkinleştirilmesi bulgusunun saptanması
Chatfield vd., 2013	“Tsunami Early Warnings via Twitter in Government: Net-Savvy Citizens' Co-Production of Time-Critical Public Information Services”	Acil durum yönetiminde kamu hizmetlerinin iyileştirilmesinde ve yerine getirilmesinde sosyal medya (Twitter) üzerinden ortak yapım girişimlerini değerlendirmek	Vatandaşların sosyal medya üzerinden ortak yapım girişimlerinin zaman açısından kritik kamu bilgi hizmetlerinin sağlanmasında kamu yönetiminin etkinliğine olumlu etkisinin tespiti
Meijer, 2011	“Networked Coproduction of Public Services in Virtual Communities: From A Government-Centric to a Community Approach to Public Service Support”	Sanal toplulukların ortak yapım girişimlerinin hükümet merkezli kamu hizmeti sunumuna katkısı olup olmadığını irdelemek	Sanal topluluklar hem deneysel bilgi alışverişini hem de sosyal-duygusal desteği teşvik ettikleri için hükümet merkezli kamu hizmeti sunumuna önemli bir katkı sağlamaktadır verisinin elde edilmesi
Lember vd., 2019	“The Potential Impacts of Digital Technologies on Co-Production and Co-Creation”	Ortak yapım girişimlerinde teknolojinin etkisini incelemek	Teknolojinin ortak yapıma yönelik olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilmiştir.
Mergel, 2018	“Open Innovation in the Public Sector: Drivers and Barriers for the Adoption of Challenge.Gov”	Challenge.gov gibi Çevrimiçi Açık İnovasyon (OI) platformlarındaki ortak yapım ilişkilerinin kamu yönetimine etkisini açıklamak	Kamu hizmetlerinin ortak yapımında challenge.gov gibi platformların engelleri ve kolaylaştırıcıları ortaya konmuştur.
Zavattaro vd., 2015	“A Sentiment Analysis of U.S. Local Government Tweets: The Connection Between Tone and Citizen Involvement”	Sosyal medyanın vatandaşla yerel yönetim arasındaki iletişime etkisini irdelemek	Yerel yöneticilerin olumlu tavrı, başarılı sosyal medya iletişim planının yerel yönetimle vatandaş arasındaki ortak yapım ilişkisini olumlu etkilediğinin tespit edilmesi

Veri seti içerisindeki en çok atıf alan yayınlar irdelendiğinde, yayınların ortak özelliğinin kamu hizmetlerinin ortak yapımında teknoloji ilişkisini incelemeleridir. Bu konular bazı çalışmalarda yerel yönetim (Bonson vd., 2012; Clark & Brudney, 2013; Zavattaro vd., 2015), acil durum yönetimi (Chatfield vd., 2013), kent yönetimi (Castelnovo vd., 2016) ve e-devlet (Linders, 2012) özelinde ele alınmıştır. Kullanılan teknoloji açısından da bazı çalışmalar özellikle sosyal medyaya (Bonson vd., 2012; Chatfield vd., 2013; Linders, 2012) ayrı önemiyet göstermiştir.

3.2.Kavramsal yapıya yönelik bulgular

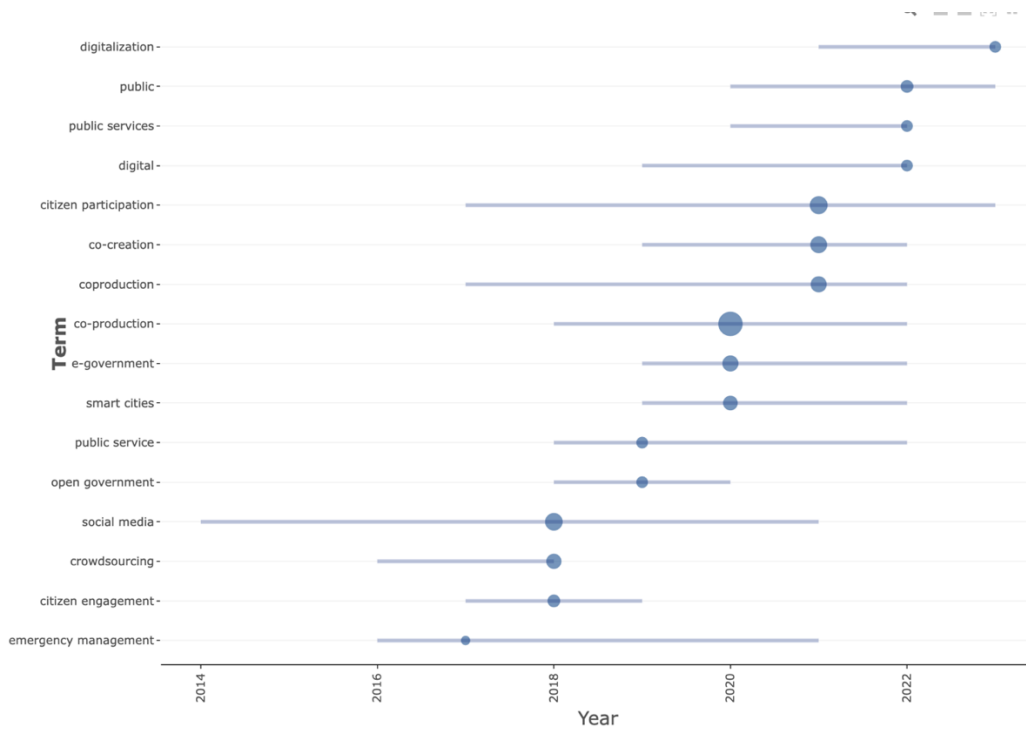
Bu araştırma kapsamında analize tabi tutulan çalışmalarda kavramsal yapıya yönelik ilk olarak kelimelerin yüzde dağılımlarını ifade eden ağaç haritası kullanılmıştır. Bu harita desteğiyle çalışmalarda kullanılan en çok anahtar kelimeler, yüzdeler halinde görselleştirilmiştir. Ağaç haritası irdelendiğinde, ortak yapım kavramı ile literatürde çoğu zaman birbirine yakın kullanılan ortak yaratım, kitle kaynak ve az oranda olsa da ortak dizayn kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda ortak yapım kavramı ile ilişkilendirilen e-katılım modellerinin ortak yaratım, kitle kaynak ve ortak dizayn olduğu söylenebilir. Kavramsal olarak kamu yönetiminde çalışılan temaların ise e-devlet, akıllı kentler, kamu hizmetleri, acil durum yönetimi, Covid-19, iklim değişikliği, yerel yönetimler, açık hükümet olduğu söylenebilir. ‘Sosyal medya teknolojileri, dijital platform, Twitter, sosyal network analizleri’ anahtar kelimeleri, ‘sosyal medya teknolojileri’ olarak bir tema olarak kümeleştirilse, alanyazında bu temanın yoğun çalışılan alanlardan biri olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın niteliği açısından da kullanılan teknolojilerin kavramsal yapısı irdelendiğinde ‘sosyal medya teknolojileri, büyük veri, nesnelerin interneti, blokzinciri’nin’ alanyazında anahtar kelimeler olarak seçildiği görülmüştür. Herhangi bir yönetim yaklaşımının anahtar kelimelerde kullanımına yönelik ağaç haritası irdelendiğinde yönetim ve kamu değeri yaklaşımının anahtar kelime olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım çalışmalarına yönelik anahtar kelimeler

Alandaki anahtar kelimelerin zaman içindeki popülerliğini araştırmak için trend analizinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda trend konular ekseninde anahtar kelimeler kavramsal olarak değerlendirilmiş ve sosyal medya, kamu hizmetleri, acil durum yönetimi kavramlarının kamu yönetiminde BİT Destekli ortak yapım çalışmalarında trend olduğu görülmüştür. Ortak yapım aracı olarak sosyal medya kavramının, alanda uzun zamandır kavramsal olarak kullanıldığı, 2014-2021 yılları arasında özellikle 2018 yılında (f=18) kullanım sıklığının yüksek olduğu söylenebilir. Keza acil durum yönetiminin de alanda kavramsal olarak uzun süredir (2016-2021) kullanılmış olduğu ifade edilebilir (bkz. şekil 4).

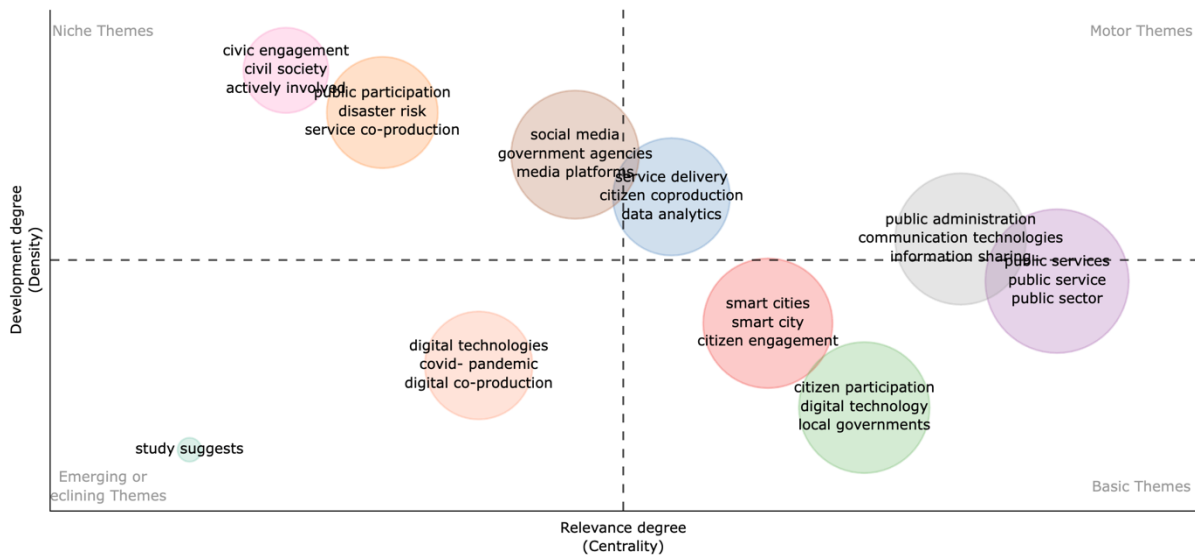
Şekil 4. Kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım çalışmalarına yönelik trend analizi

Çalışmada literatürün kavramsal yapısını değerlendirmek için kullanılan bir diğer bibliyometrik analiz aracı da tematik analiz olmuştur. Tematik analiz genel olarak merkezilik ve yoğunluk oranlarını esas alarak veri setinin, ‘motor, temel, niş ve kaybolan-yükselen temaları’ni irdelemektedir. Burada seçenekler sekmesindeki meta verilerdeki metriklerden yararlanılarak veri setinin tematik analizi yapılmaktadır. Şekil 5’teki sağ üst köşeyi motor temalar oluşturmaktadır. Motor temalar merkezi ve yaygın konumdaki bölümü oluşturduğu için bu temalar, iyi gelişmiş, sıklıkla bir arada bulunan anahtar kelimelerle karakterize edilir ve veri setindeki önemli temaları işaret etmektedir. Sağ alt köşedeki temalar ise konumundan anlaşıldığı üzere, yüksek merkezilik ve düşük yoğunluk içeren temalardır. Dolayısıyla merkezi konuma yakın olduğu için alanda anlamlı fakat gelişme yoğunluğu düşük temalardır. Bir diğer ifade ile o temayı oluşturan terimlerin/anahtar kelimelerin birliktelik sıklığı düşüktür. Sol alt köşe ise hem yoğunluğu hem de merkeziliği düşük temaları içermekte, bu kapsamda bu alanlar

yeni oluşan veya unutulmaya başlamış alanlar olarak araştırmacı tarafından değerlendirilir. Sol üst tarafta bulunan çeyrekteki niş tema olarak adlandırılan kavramlar marjinal ehemmiyeti olan, yoğunluğu yüksek, merkeziliği düşük temalarıdır (Aria & Curcurullo, 2017; Cobo vd., 2011). Bu analizde, özet metriği kullanılmış ve Spinglas kümeleme algoritması seçilmiştir. Şekilde her farklı renk çalışılan kümeleri nitelemektedir. Bu kapsamda “kamu yönetimi” ve bunlarla ilintili olarak “kamusal hizmetler” ve “kamu hizmetleri sunumu” alanyazındaki önemli ve başat temaları oluşturmaktadır. “akıllı kentler ve vatandaş katılımı” ve “vatandaş katılımı, dijital teknoloji, yerel yönetimler” temaları alanda önemli konuma sahip fakat henüz kifayetli düzeyde gelişmemiştir. Bir diğer deyişle, bu konularda yapılacak yeni araştırmaların önemli düzeyde ilgi çekme potansiyeli olduğu görülmektedir. Burada belirgin şekilde “sivil toplum ve aktif katılım” ve “afet riski, hizmetlerin ortak yapımı, kamu katılımı” temaları marjinal temaları oluşturmaktadır. Dolayısıyla alanyazının gelişmesiyle birlikte niş temalar özelinde farklı ekollerin oluşabileceği anlaşılmaktadır. Yine belirgin bir şekilde “Covid-pandemi” teması alanyazında artık marjinal ve kaybolan tema olarak değerlendirilebilir. Burada değinilmesi gereken bir diğer küme niş ve motor temaların ortasında yer alan “sosyal medya” ve “kamu hizmet sunumu” temalarıdır. Bu temalar, kamu yönetiminin BİT destekli ortak yapım alanında, hem marjinal hem de önemli temaları olarak değerlendirilebilir.

Şekil 5. Kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım çalışmalarının tematik analizi

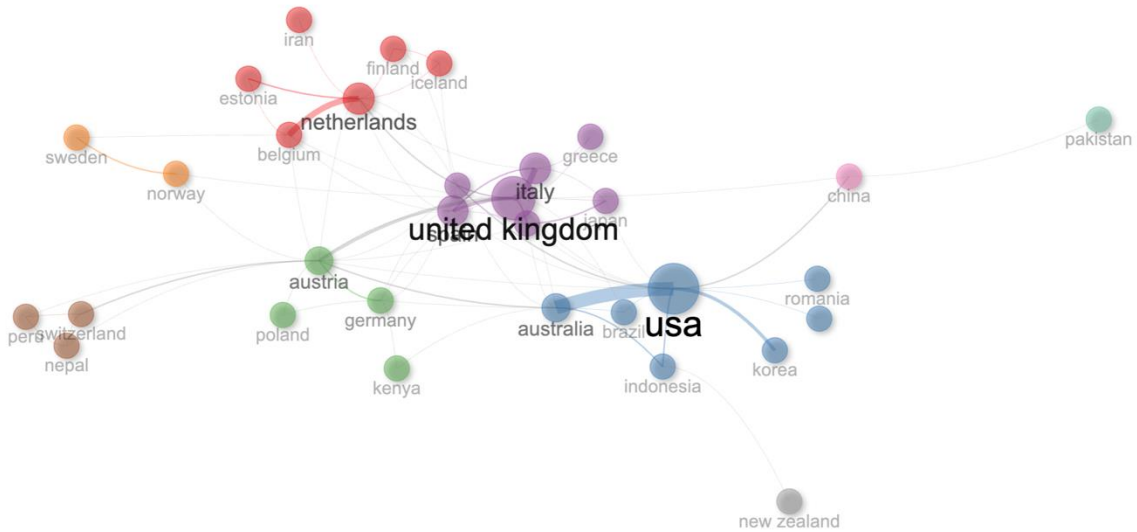
3.3. Sosyal ve entelektüel yapıya ait bulgular

Kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım çalışmalarında yazarların çalıştığı kurumların ülkelerine göre iş birliği ağını tespit etmek için “ülkexülke” matrisi oluşturulmuştur. Ülkelere ait iş birliği ağındaki düğümlerin iriliği, ülkelerin yayın sıklığı ile doğru orantılı olmakla birlikte

eş renkteki düğümler bu ağın içindeki grupları simgelemektedir. Düğümler arasındaki bağlantı çizgilerindeki kalınlık da ilişki sayısı ile yine doğru orantılıdır. Analizde ‘automatic layout’ serimi, ‘association’ normalleştirilmesi ve ‘walktrap’ kümeleme algoritması tercih edilmiştir.

Şekil 6’da izlendiği üzere 9 farklı küme oluşumu meydana gelmiştir. En çok iş birliği yapan ülkelerin ABD ve Birleşik Krallık olduğu gözlenmektedir. Burada Avrupa ülkelerinden Hollanda’nın alanyazındaki yayın sıklığı dikkat çekicidir. ABD’nin en yoğun iş birliğini Avustralya’yla, Birleşik Krallık’ın, İtalya ile, Hollanda’nın ise en yoğun Belçika ile iş birliği kurduğu tespit edilmiştir.

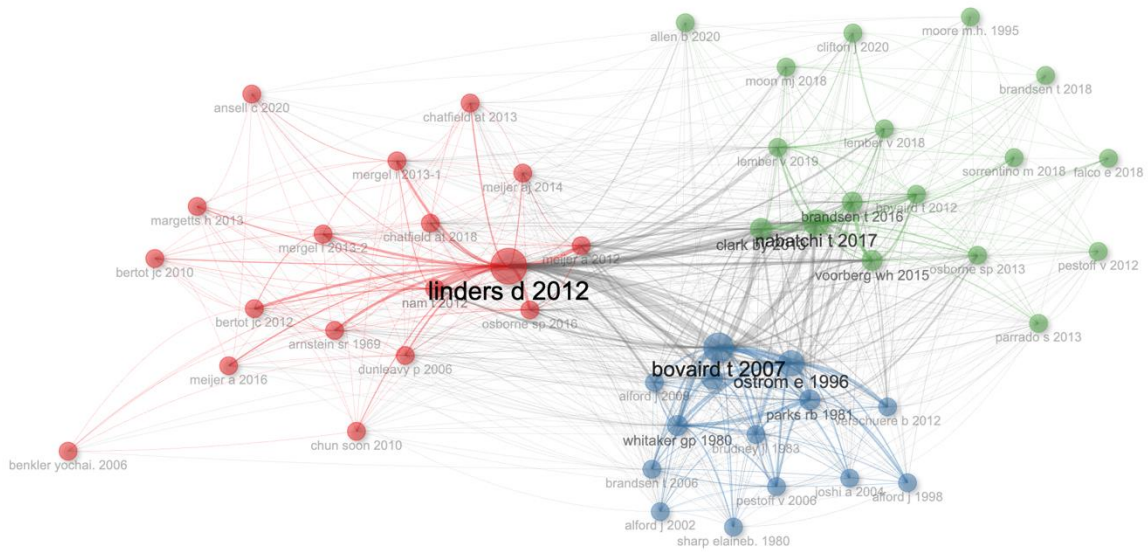
Şekil 6. Ülkelere ait iş birliği ağı

Entelektüel yapıya yönelik doğrudan atıf ve birlikte atıf ağ analizi, bilimsel araştırmaların kümülatif geleneğini, alanyazındaki ekolleri ve entelektüel yapıya yönelik durumu, sistematik şekilde sunmaya yardımcı olmaktadır (Small, 1978; Culnan, 1986). Birlikte atıf ağ analizi makalelerin kaynakçalarında geçen iki ortak çalışmanın birlikte atıf alma esasına dayanmaktadır (Small, 1973). Entelektüel yapıyı anlamada yayınların (örn. Dergilerin) ortak atıf analizi araştırma konularını ve eğilimlerini belirlemede de yardımcı olmaktadır (Cobo vd., 2011). Çalışmada bu analiz için Louvain kümeleme algoritması seçilmiş, 50 düğüm yani çalışma tercih edilmiştir. Her renk farklı kümeleri simgelemekte, kümelerdeki düğümler makalelerin birlikte atıf aldığı belirtmektedir. Düğümler arasındaki bağlantıların kalınlığı, çalışmaların birlikte atıf alma ilişkisi yoğunluğunu ifade ederken, düğümün iriliği atıf sayısı ile

doğru orantılıdır. Şekil 7 irdelendiğinde üç farklı küme ortaya çıkmıştır. Arasındalık değerine bakıldığında da mavi kümenin en etkin makalesinin Bovaird (2007)'un olduğu görülmüştür. Kırmızı kümenin en etkin makalesi ise Linders (2012)'e, yeşil kümenin en etkin makalesi de Nabatchi vd. (2017)'ye aittir. Mavi kümede yer alan Ostrom (1996) ve Meijer (2011)'in çalışmaları; yeşil kümede yer alan Clark vd. (2013)'nin ve Voorberg vd. (2015)'nin yayınları, diğer çalışmalara kıyasla daha yüksek arasındalık değerine sahiptir (bkz. Tablo 7). Birlikte atıf mertiklerinde arasındalık değerlerine göre Bovaird (2007) ve Linders (2012)'in alanyazında etkin olduğu görülmektedir. Ortak yapım kavramının kamu yönetiminde ortaya çıkmasında Parks vd. (1981) ve Ostrom (1996)'un çalışmaları önemlidir. Ancak Bovaird (2007)'in 'Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services' adlı çalışmasının alanda etkili olmasında, çalışmanın, kamu hizmetlerinin ortak yapımını, yönetim yaklaşımları açısından ayrıntılı irdelemesi; kavrama, kavramsal açıklık getirmesi; kamu hizmetlerinin ortak yapım girişimlerinin faydalarını açıklaması ve alanyazına çalışmalarıyla birçok katkı sağlaması gibi nedenler sayılabilir.

Şekil 7. Birlikte atıf analizi

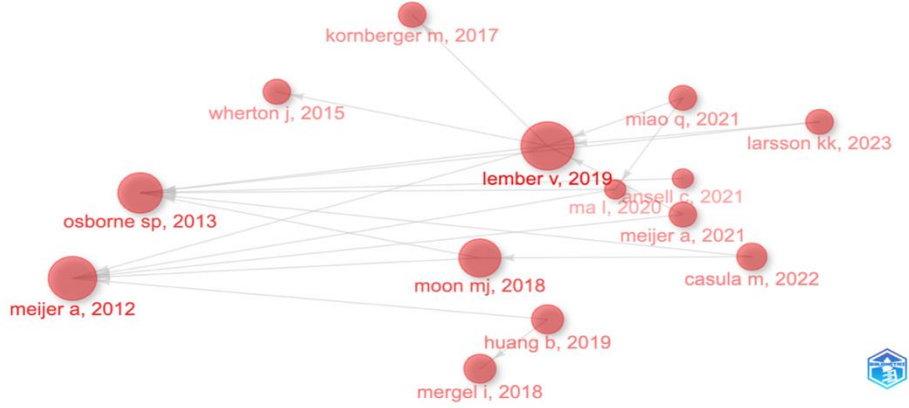

Tablo 7. Birlikte atıf analizi metrikleri

Çalışmalar	Küme	Arasındalık	Yakınlık	PageRank
Bovaird, T. (2007)	2	153,963	0,016	0,044
Linders, D. (2012)	1	122,405	0,015	0,058
Nabatchi, T. (2017)	3	58,719	0,015	0,04
Ostrom, E. (1996)	2	56,897	0,015	0,038
Meijer, A. (2011)	2	43,93	0,015	0,029
Clark, B. (2013)	3	38,676	0,015	0,029
Voorberg, W. (2015)	3	33,556	0,014	0,027
Whitaker, G. (1980)	2	20,939	0,014	0,032
Parks, R. (1981)	2	20,551	0,014	0,031
Alford, J. (2009)	2	17,706	0,014	0,021

Doğrudan atıf analizi, yayınların diğer araştırmacılar tarafından kaynak olarak kullanılmasına bağlı olan, sonraki çalışmaları nasıl beslediği veya etkilediği hakkında bilgi sunan bir analiz türüdür. Bir diğer ifadeyle, belirli zaman diliminde, bir çalışmanın önceki çalışmaya yaptığı atıfların değerlendirmesini göstererek, birbirinden etkilenen çalışmaları görselleştirmeye yarayan bir analiz türüdür (Garfield, 2014; Aria & Curcurullo, 2017). Şekil 8’de her daire bir çalışmayı, çalışmalar arasındaki bağlantılar ise bir çalışmadan diğerine yapılan atıfı temsil etmektedir. Burada belirgin olarak alanyazının, Osborne & Strokosh (2013) ve Meijer (2012)’in entelektüel birikiminden beslendiği söylenebilir. Buna ek olarak, Lember (2019)’in alanyazını iyi değerlendirdiği de ifade edilebilir.

Şekil 8. Doğrudan atıf analizi

SONUÇ VE ÇIKARIMLAR

Bu çalışmada kamu yönetiminde çatı bir kavram olarak kullanılan elektronik vatandaş katılımı modellerinden dijital ortak yapım modeline yönelik bilimsel haritalama ve sistematikleştirilmiş literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda bibliyometrik analizler dahilinde bu alandaki kavramsal, betimsel, sosyal ve entelektüel yapıya bakılmıştır. Kamu yönetiminde en üst düzey katılım modellerinden biri olan BİT destekli ortak yapım çalışmalarındaki betimsel durum tanımlanmış, kavramsal yapı ağaç haritalama, trend konular, tematik haritalama ile analiz edilmiş ve entelektüel yapı, birlikte ve doğrudan atıf analizi ile irdelenmiştir.

Betimsel olarak alandaki çalışmaların, teknoloji ve sosyal medyanın gelişimine paralel hükümetlerin BİT destekli ortak yapımı teşvik edici girişimleriyle 2011 yılında başladığı söylenebilir. Bu alandaki çalışmalar özellikle 2020 yılından itibaren alanda ilgi görmüştür denilebilir. 2020 yılında bu alandaki çalışmalarda dramatik bir düşüş gözlenmiştir. Bu düşüşün nedenlerinden biri, 2019 yılında ortaya çıkan küresel Covid-19 salgının saha çalışmalarına ve psikolojiye yönelik olumsuz etkileri olabilir. Yazarların kurumları esas alınarak yapılan analizde de en çok atıf alan ülkenin ABD olduğu görülmektedir. Ardından yine Anglosakson ülkelerden Birleşik Krallık ve Avrupa ülkelerinden Hollanda bu alanda en çok atıf alan ülkelerdendir. Burada Hollanda'nın alandaki entelektüel yapıyı destekleyecek araştırmacıları barındırmasında önemi büyüktür denilebilir. En çok atıf olan kaynağın GIQ dergisinin olmasında, derginin e-devlet ve BİT'de yaşanan gelişimlerin kamu yönetimine yansımalarına

yönelik konulara ilgi duymasının etkisinin olduğu söylenebilir. Öyle ki ‘Public Administration Review’ dergisinin, kamu yönetimi alanında kurumsallaşmış köklü bir dergi olmasına ve bu alandaki yayınlara erken başlamasına rağmen, GIQ kadar bu alana katkı sağlamamıştır. Çalışmada dikkat çeken bir diğer saptama, Linders’in (2012) çalışmasının hem genel atıf sayısında hem de birlikte atıf analizi metriklerinde belirgin şekilde öne çıkmasıdır. Bir diğer anlamda, Linders’in (2012) çalışması, alanda hem en çok atıf alan yayın olması hem de birlikte atıf analizinde yüksek değerlere sahip olması açısından değerlidir. Linders (2012), “From e-government to we-government: Defining a Typology for Citizen Coproduction in the age of Social Media” adlı çalışmasında e-demokrasi ekseninde özellikle kamu yönetiminde, teknoloji ve ortak yapım ilişkisini irdeleyerek, ortak yapım tipolojilerini irdelemiştir. Linders (2012), vatandaşın ortak yapım sürecine katkılarını planlama, sağlama-uygulama, denetim-değerlendirme olarak üç farklı kategoride ele almıştır. Bu kategorilerde farklı ortak yapım ilişkilerini irdelemiş ve farklı ortak yapım türlerine yönelik somut örnekler vermiştir. Çalışmanın alanyazında görece erken kaleme alınması, teknoloji-ortak yapım ilişkisine yönelik farklı tipolojilerden bahsetmesi ve somut örneklerle bu tipolojileri desteklemesi alanyazında etkin olmasının önemli saikleri olarak açıklanabilir. Yine Osborne ve Stokosch (2013)’un ‘It Takes Two to Tango? Understanding the Coproduction of Public Services by Integrating the Services Management and Public Administration Perspectives’ adlı çalışmalarının genel atıf sayısının yüksek olmasında ve alanyazının aynı çalışmanın entelektüel birikiminden faydalanmasında, çalışmalarının alanda nispeten eski olması, “tüketici ortak yapım, katılımcı ortak yapım ve güçlendirilmiş ortak yapım” olarak üç farklı ortak yapım türünü alana kazandırmış olması ve 2013 yılında ortak yapımın arttırılması açısından BİT’in önemine özellikle vurgu yapmasının etkili olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, özellikle Osborne’un alanyazına önemli katkılar yapması, alanyazında etkili olmasında önemli bir etkendir denilebilir. Alanyazının entelektüel birikiminden beslenen ve yerel atıf sayısı ikinci en yüksek değere sahip, bir diğer önemli çalışma Meijer’in (2012) “Co-production in an Information Age: Individual and Community Engagement Supported by New Media” adlı çalışmasıdır. Çalışmanın yine alanda eski olması, Meijer’in (2012) alana önemli katkılar yapması ve 2012 yılında vatandaş ve devlet arasında ortak yapım ilişkilerinde, yeni medyanın rolünü ülke uygulamaları ile değerlendirmesinin etkili olduğu ifade edilebilir.

Kavramsal olarak kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım alanında çalışılan baskın veya yaygın temaların ise e-devlet, sosyal medya teknolojileri, akıllı kentler, kamu hizmetleri ve acil durum yönetimi olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, kamu yönetiminde BİT destekli ortak

yapım çalışmalarında anahtar kelime olarak kamu değeri ve (e)yönetişim yaklaşımlarının kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamda, bazı BİT destekli ortak yapım çalışmalarında, kamu yönetimindeki bu iki yaklaşımın, görünür olarak ele alındığı tespit edilmiştir. E-katılım girişimlerinin kamu değeri yaratması (Karkın & Cezar, 2024), kamu yönetiminde, kamu değeri ve ortak yapım girişimlerine yönelik çalışmaların artacağını da işaret edebilir. Kullanılan teknolojilerin kavramsal yapısı irdelendiğinde ‘sosyal medya teknolojileri, büyük veri, nesnelerin interneti, blokzinciri’ anahtar kelimelerinin alanyazında seçildiği görülmüştür. Alanyazında, kamu hizmetlerinin üretiminde sosyal medyanın önemli bir tema ve trend konu olduğu görülmektedir. Sosyal medyanın, vatandaş ve devlet arasında önemli bir teknoloji aracı olduğu hesaba katılırsa, kavramın, kamu yönetimindeki ortak yapım çalışmalarında önemini korumaya devam edeceği söylenebilir. Acil durum yönetiminde de kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesinde teknolojik gelişmeler, vatandaş ve devlet arasındaki iletişimi kolaylaştırmaktadır. Yapılan analizde acil durum yönetimi, alanda trend temalar arasında yer almaktadır. Acil durumlarda devlet ve onun kurumlarının hızlı hareket etmesi büyük önem arz etmektedir. Saniyelerin önem kazandığı acil durum yönetiminde teknolojinin sağladığı hızlı iletişimin, vatandaşları kamu hizmetlerinin iyileştirilmesinde ve sunulmasında önemli bir ortak haline getirdiği söylenebilir. Bu anlamda, ilerde de bu iş birliğinin önem kazanacağı dikkate alınır, alanyazında, ‘acil durum yönetiminde ortak yapım’ temasının, trend konu olarak devam edeceği tezahür edilebilir. Buna ek olarak hem acil durum yönetiminde hem de kent yönetiminde, vatandaş ve devlet arasında iş birliği önem kazandıkça yerel yönetimlerin alanyazında önemli bir aktör olacağı ve akıllı kentler temasının motor tema olarak yaygınlaşacağı da ön görülebilir. Burada değinilmesi gereken bir diğer konu, e-devlet kavramının özellikle demokrasi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaşadığı fonksiyonel değişimdir. İlgili literatürde, e-devlet kavramının dijital devlet gibi farklı kavramlarla ele alındığını göstermektedir. Örneğin, Dijital devlet kavramı, e-devlet kavramının e-katılım, e-yönetişim, e-demokrasi gibi yönlerini vurgulayan bir temadır ve günümüzde bu kavramın literatürde kullanımı yaygınlaşmaktadır (bkz. Saylam, 2021). Kamu yönetiminde dijital ortak yapım girişimlerinde, e-devlet önemli bir aktördür. Bu aktörün, katılım ve yönetişim yönüne yapılan vurgu arttıkça, ‘dijital devlet (veya başka bir adla) ve ortak yapım’ çalışmalarının da yaygınlaşacağı çıkarımı olasıdır.

Bu çalışma, kamu yönetiminde BİT destekli ortak yapım çalışmalarına yönelik bibliyometrik teknikler kullanarak alanyazının genel bir resmini çizmeyi, alanyazındaki eğilimleri göstermeyi ve bu konu ile ilgilenecek araştırmacılara yön göstermeyi amaçlamıştır. Özellikle Türk kamu

yönetimi alanında bibliyometrik tekniklerin yenilikçi olması ve alanla ilgili genel eğilimi göstermesi açısından değerlidirler. Türk kamu yönetiminde, BİT destekli ortak yapım girişimlerine yönelik çalışmalar da sınırlıdır. Bu anlamda çalışma ile hem yabancı hem de Türkçe alanyazındaki boşluk bir nebze giderilmeye çalışılmıştır. WoS veri tabanı en büyük veri tabanlarından biri olmasına rağmen bu konu üzerinde yoğunlaşan indekslenmemiş dergiler de bulunabilir. Dolayısıyla bu veri tabanlarındaki çalışmalar değerli ve çalışmaların analiz edilmesi de anlamlı olabilir. Analiz sonucunda ortak yapım kavramı ile ilişkilendirilen e-katılım modellerinin ortak yaratım, kitle kaynak ve ortak dizayn olduğu tespit edilmiştir. Yeni çalışmalar, bu katılım modelleri ile önemli temaları ele alıp, sistematik literatür analizleri gerçekleştirebilir (örn. Ortak dizayn ve kent yönetimi). Bibliyometrik analiz tekniği, yine ifade edilebileceği gibi alanyazının tepeden bakışına yönelik genel portreyi sergilemektedir. Bu bağlamda, yukarıda bahsi geçen temalar ve çıkarımlara yönelik, alanyazındaki özel odaklar tespit edilebilir (örn. alanyazındaki önemli temalara yönelik ortak yapım girişimleri veya diğer e-katılım modelleriyle bu temalara yönelik çalışmalar analiz edilebilir) ve bu spesifik konular ekseninde farklı sistematik literatür analizleri gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adnan, M., Ghazali, M., & Othman, N. Z. S. (2022). E-Participation within the context of e-government initiatives: a comprehensive systematic review. *Telematics and Informatics Reports*, 8, 100015.
- Almeida, G., Cappelli, C., Maciel, C., & Mahecha, Y. (2018). *Co-production of digital services: definitions, frameworks, cases and evaluation initiatives - findings from a systematic literature review*. In Kö, A. & Francesconi, E. (Eds). *Electronic government and the information systems perspective*, (pp. 3-19). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98349-3_1.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr, D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 110(3), 392.
- Atabay, E., & İçigen, E. (2021). *Turizm fotoğraf keşfinde kullanılan yenilikçi yöntemlere panoramik bir yolculuk*. İç. C. Cobanoğlu, E.G. Kucukaltan, M. Tuna, A. Basoda & S. Dogan (Eds.). *Daha iyi bir dünya için turizm*, (ss. 504-515). M3 Publishing.
- Avritzer, L. (2009). *Participatory institutions in democratic Brazil*. Johns Hopkins University Press.
- Bonsón, E., Royo, S., & Ratkai, M. (2015). Citizens' engagement on local governments' Facebook sites. An empirical analysis: The impact of different media and content types in Western Europe. *Government Information Quarterly*, 32(1), 52-62.
- Bovaird, T. (2007). Beyond engagement and participation: user and community coproduction of public services. *Public Administration Review*, 67 (5), 846-860.
- Brandsen, T., & Honingh, M. (2015). Distinguishing different types of coproduction: a conceptual analysis based on the classical definitions. *Public Administration Review*, 76(3), 427– 35.
- Castelnovo, W., Misuraca, G., & Savoldelli, A. (2016). Smart cities governance: The need for a holistic approach to assessing urban participatory policy making. *Social Science Computer Review*, 34(6), 724-739.
- Chatfield, A. T., Scholl, H. J. J., & Brajawidagda, U. (2013). Tsunami early warnings via Twitter in government: Net-savvy citizens' co-production of time-critical public information services. *Government Information Quarterly*, 30(4), 377-386.
- Clark, B. Y., Brudney, J. L., & Jang, S. G. (2013). Coproduction of government services and the new information technology: Investigating the distributional biases. *Public Administration Review*, 73(5), 687-701.
- Clifton, J., Díaz Fuentes, D., & Llamosas García, G. (2020). ICT-enabled co-production of public services: Barriers and enablers. A systematic review. *Information Polity*, 25(1), 25-48.

- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402.
- Criado, J. I., Gil-García, J. R. (2019). Creating public value through smart technologies and strategies. *International Journal of Public Sector Management*, 32, 438–450.
- Culnan, M.J. (1986). The intellectual development of management information systems, 1972–1982: a co-citation analysis. *Manage. Sci.* 32 (2), 156–172.
- Garfield, E. (2004). Historiographic mapping of knowledge domains literature. *Journal of Information Science*, 30(2), 119-145.
- Ellegaard, O., & Wallin, J.A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*. 105, 1809-1831.
- Garlatti, A., Fedele, P., Iacuzzi, S., & Garlatti Costa, G. (2019). Coproduction and cost efficiency: a structured literature review. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 32(1), 114-135.
- García, M. M., & Parejo, P. S. (2019). Decide Madrid: A case study on the use of an online platform for participatory budgeting. *International Journal of Public Administration in the Digital Age*, 6(3), 45-60.
- Holzer, M., & Kim, S. T. (2007). Digital governance in municipalities worldwide: a longitudinal assessment of municipal websites throughout the world. *Public Administration Review*, 67(6), 872-885.
- Karkin, N., & Cezar, A. (2024). The generation of public value through e-participation initiatives: A synthesis of the extant literature. *Government Information Quarterly*, 41(2), 101935.
- Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(1), 294-315. <https://doi.org/10.1515/libr.1981.31.1.294>.
- Lember, V., Brandsen, T., & Tönurist, P. (2019). The potential impacts of digital technologies on co-production and co-creation. *Public Management Review*, 21(11), 1665-1686.
- Li, K., Rollins, J., & Yan, E. (2018). Web of Science use in published research and reviewpapers 1997–2017: A selective, dynamic, cross-domain, content-based analysis. *Scientometrics*, 115, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2622-5>
- Linders, D. (2012). From e-government to we-government: Defining a typology for citizen coproduction in the age of social media. *Government Information Quarterly*, 29(4), 446–454.
- Loeffler E. (2021). *The four co's: co-commissioning, co-design, co-delivery and co-assessment of public services and outcomes through traditional and digital mechanisms*. In E. Loeffler (Ed.). *Co-Production of Public Services and Outcomes* (pp. 75-176). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55509-2_3.

- Loeffler, E., & Bovaird, T. (2018). *From participation to co-production: widening and deepening the contributions of citizens to public services and outcomes*. In E. Ongaro, & S. Van Thiel (Eds.). *The palgrave handbook of public administration and management in Europe*, (pp. 403-423). Palgrave Macmillan.
- Meijer, A. J. (2011). Networked coproduction of public services in virtual communities: From a government-centric to a community approach to public service support. *Public Administration Review*, 71(4), 598-607.
- Meijer, A., & Boon, W. (2021). Digital platforms for the co-creation of public value. *Policy and Politics*, 49(2), 231-248. <https://doi.org/10.1332/030557321X16115951032181>.
- Meijer, A.J. (2012). Co-production in an Information Age: Individual and Community Engagement Supported by New Media, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 23(4), 1156–1172.
- Mergel, I. (2018). Open innovation in the public sector: drivers and barriers for the adoption of Challenge.gov. *Public Management Review*, 20(5), 726-745.
- Mu, R., Wang, Y., & Song, H. (2022). How does technological system design affect value creation? A systematic literature review of digital co-production. *Global Public Policy and Governance*, 2(4), 400-426.
- Nabatchi, T., Sancino, A., & M. Sicilia (2017). Varieties of participation in public services: the who, when, and what of coproduction. *Public Administration Review*, 77(5), 766–76.
- Nabatchi, T., Sancino, A., & Sicilia, M. (2017). Varieties of participation in public services: the who, when, and what of coproduction. *Public Administration Review*, 77(5), 766–76.
- Nawi, H. M., Sapiai, N. S., Ishak, F. M., Mustapha, W. M. B. W., Arifin, N. B., & Zawawi, T. M. Z. bin M. (2021). A bibliometric analysis on e-participation. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(9), 1201–1215.
- Nieuwenhuizen W., & Meijer, A. (2021). ICT-Based *co-production: a public values perspective*. In Loeffler E. & Bovaird T. (Eds.). *The palgrave handbook of co-production of public services and outcomes*, (pp. 577-594). Palgrave Macmillan.
- OECD (2003). *Promise and problems of e-democracy, challenges of online citizen engagement*. OECD Publishing.
- Osborne, S. P. (2006). The new public governance?. *Public Management Review*, 8(3), 377-387.
- Osborne, S. P., & Strokosch, K. (2013). It takes two to tango? understanding the coproduction of public services by integrating the services management and public administration perspectives, *British Journal of Management*, 24.
- Ostrom, E. (1996). Crossing the great divide: coproduction, synergy and development. *World Development*, 24(6), 1073 – 87.

- Palumbo, R., & Manesh, M. F. (2023). Travelling along the public service co-production road: a bibliometric analysis and interpretive review. *Public management review*, 25(7), 1348-1384.
- Parks, R.B., Baker, P.C., Kiser, L., Oakerson, R., Ostrom, E., Ostrom, V., & Wilson, R. (1981). Consumers as coproducers of public services: some economic and institutional considerations. *Policy Studies Journal*, 9(7), 1001-1011.
- Ramirez, R. (1999). Value co-production: intellectual origins and implications for practice and research. *Strategic Management Journal*, 20 (1), 49 – 65.
- Rose, J., & Saebo, Ø. (2010). FixMyStreet: An analysis of citizen engagement in the UK. *Government Information Quarterly*, 27(3), 288-295.
- Santamaría-Philco, A., Cerdá, J. H. C., & Gramaje, M. C. P. (2019). Advances in e-participation: a perspective of last years. *Ieee Access*, 7, 155894-155916.
- Saylam, A. (2021a). Kamu yönetiminde bir e-katılım modeli olarak bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) destekli kitle kaynak kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 271-287.
- Saylam, A. (2021b). *Kamu yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) destekli yaygın katılım modelleri: BİT destekli ortak yapım üzerinden bir inceleme*. İç A. Saylam (Eds.). Kamu yönetiminde elektronik vatandaş katılım (ss. 103-137). Gazi Kitabevi.
- Saylam, A. (2022). E-devlet kavramının dijital devlet ve elektronik/dijital yönetim kavramları ekseninde değerlendirilmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 57(3), 2130-2149.
- Shaikh, A. K., Ahmad, N., Khan, I., & Ali, S. (2021). E-Participation within E-government: a bibliometric-based systematic literature review. *International Journal of Electronic Government Research (IJEGR)*, 17(4), 15-39.
- Small, H.G., (1973). Co-citation in the scientific literature: a new measure of the relationship between two documents. *J. Am. Soc. Inf. Sci.* 24, 265–269.
- Small, H.G., (1978). Cited documents as concept symbols. *Soc. Stud. Sci.*, 8 (3), 327–340.
- Steinbach, M., Sieweke, J. & Stefan Süß (2019). The diffusion of e-participation in public administrations: A systematic literature review. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 29(2), 61-95, DOI: 10.1080/10919392.2019.1552749.
- Thelwall, M. (2008). Bibliometrics to webometrics. *Journal of Information Science*, 34(4), 605-621. <https://doi.org/10.1177/016555150708723>.
- United Nations (2008). *UN E-Government Survey 2008*. UN Publishing.
- United Nations (2014). *E-Government Survey 2014*. UN Publishing.
- Voorberg, W.H., Bekkers, V. J. J. M., & Tummers, L. G. (2015). A systematic review of co-creation and coproduction: embarking on the social innovation journey. *Public Management Review*, 1333-1357, doi:10.1080/14719037.2014.930505.

- Zavattaro, S. M., French, P. E., & Mohanty, S. D. (2015). A sentiment analysis of US local government tweets: The connection between tone and citizen involvement. *Government Information Quarterly*, 32(3), 333-341.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429- 472.

6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI SAHAYA GÖNÜLLÜ GİDEN RUH SAĞLIĞI ÇALIŞANLARININ DENEYİMLERİ

EXPERIENCES OF MENTAL HEALTH WORKERS VOLUNTEERING AFTER THE FEBRUARY 6 QUAKE

Büşra EKİNCİ*, Murat CANPOLAT**

Öz

Afetler sonrası yakınlarını ya da mallarını kaybeden ve travmatize olan bireyler için psikososyal desteğin çok önemli olduğu bilinmektedir. Ruh sağlığı çalışanlarının bu konudaki deneyimleri, afet sonrası psikososyal yardımın daha etkili olabilmesi için oldukça önemli görülmektedir. Bu araştırmanın amacı ruh sağlığı çalışanlarının 6 Şubat depremleri sonrası sahadaki deneyimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırma, nitel yaklaşımda ve olgubilim deseninde tasarlanmıştır. Katılımcıların hepsi 6 Şubat depremlerinden sonra psikososyal hizmet vermek için bölgeye gönüllü gitmiştir. Yetişkin 7 katılımcı ile yapılan nitel görüşmelerin tematik analizi sonucunda belirlenen iki tema şunlardır: “kişisel gelişim” ve “mesleki gelişim”. Kişisel gelişim başlıklı tema, 6 Şubat depremleri sonrası psikososyal hizmet vermek için sahaya gönüllü olarak giden ruh sağlığı çalışanlarının edindikleri “duygu yönetme”, “fiziksel koşullara uyum”, “kriz yönetme becerisi” ve “ikincil travma ile başa çıkma” deneyimlerini içermektedir. Mesleki gelişim başlıklı temanın bünyesinde barındırdığı deneyimler ise “travma sürecini yönetme”, “ekiple çalışma ve iş birliği”, “zor koşullarda psikolojik danışma hizmeti verebilme” ve “farklı yaş grupları ile çalışma” olarak sıralanmaktadır. Elde edilen bulgular çerçevesinde böyle bir kriz sonrası psikososyal yardım sunacak olan profesyonellere bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelime: Ruh sağlığı çalışanı, psikososyal hizmet, deprem, deneyim.

Jel Kodları: H84, I13, I24, O18, Q54

Abstract

It is known that psychosocial support is very important for individuals who have lost their loved ones or possessions and are traumatized after disasters. The experiences of mental health workers in this regard are considered highly important for the effectiveness of post-disaster psychosocial assistance. The aim of this research is to reveal the experiences of mental health workers in the field following the February 6 earthquakes. The study is designed using a qualitative approach and phenomenological design. All participants volunteered to provide psychosocial services in the region after the February 6 earthquakes. Thematic analysis of qualitative interviews with 7 adult participants resulted in the identification of two themes: “personal development” and “professional development”. The theme titled “Personal Development” includes the experiences acquired by mental health professionals who volunteered in the field to provide psychosocial support after the February 6 earthquakes. These experiences encompass “emotion management”, “adaptation to physical conditions”, “crisis management skills”, and “coping with secondary trauma.” The experiences within the theme of “Professional Development” are listed as “managing the trauma process”, “working and collaborating with a team”, “providing psychological counseling services under challenging conditions” and “working with different age groups.” Based on the findings, some recommendations are made for workers who will provide psychosocial assistance after such a crisis.

Keywords: Mental health worker, Psychosocial service, Earthquake, Experience.

Jel Codes: H84, I13, I24, O18, Q54.

* Psikolojik Danışman, Diyarbakır İl Millî Eğitim Müdürlüğü, pskdanisbusraeknc@gmail.com, ORCID: 0009-0002-7488-979X

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, murat.canpolat@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2106-6474

GİRİŞ

Dünya üzerindeki konumu, coğrafi şartları ve aktif fay hatları barındırmasından dolayı Türkiye deprem afeti açısından riskli bir ülke olarak bilinmektedir. Ülkede geçmişten bugüne kadar pek çok büyük deprem meydana gelmiştir (Marangoz & İzici, 2023). Tüm doğal afetlerde olduğu gibi deprem afeti de bir kriz oluşturmaktadır (Öcal, 2005). Tarihler 6 Şubat 2023'ü gösterdiğinde kısa aralıklarla çok büyük iki deprem meydana gelmiş, iki deprem 10 farklı ilde etkisini göstermiştir. Bu depremler hem büyüklükleri ile hem de etkisi altına aldıkları şehir sayısının fazlalığı ile Türkiye'nin en yüksek şiddetli depremlerinden olmuşlardır (Özer, 2023). Sayısal olarak net sonuçlar olmamasına rağmen bu iki deprem sonucunda birçok kişi hayatını kaybetmiş ve pek çok insan da maddi olarak kayıp yaşamıştır. Bu kayıplar düşünüldüğünde yaşanan iki büyük deprem “yüzyılın felaketi” olarak değerlendirilmiştir (Şen, 2023). Deprem sonrası süreçte öncelikle yıkılan binalarda enkaz altında kalan vatandaşların kurtarılması amaçlanmış, yaralı veya sağlıklı biçimde kurtulmuş bireylerin ise gıda ve barınma ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Depremden sonra bölgede çadır kentler kurularak bireylerin barınma ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çok fazla kişi diğer şehirlere yönlendirilerek Kredi ve Yurtlar Kurumu yurtları, kurumların misafirhaneleri ve dairelere yerleştirilmiştir (Altun & Telli, 2023; Özer, 2023). Deprem etkileri ile mücadele etmek oldukça zor olmuştur. Çünkü bölgedeki destek grupları da afetten etkilenmişlerdir ve diğer bölgelerden yardımların gelmesi ile çalışmalar başlamıştır. Bu süreçte evinden, işinden ve ailesinden kayıplar yaşayan binlerce insan, manevi ve psikososyal açıdan zorlu bir sürecin içine girmiştir. Deprem şoku ile başlangıçta hissedilmeyen veya öncelenmeyen psikososyal sorunlar, afetzedelerin yerleşmesi ve bir düzen oluşturması ile ortaya çıkmıştır (Uğuz, 2023). Deprem ve deprem sonrası süreç ile ilgili ulusal ve uluslararası çalışmalarda depremin kısa, orta ve uzun süreli psikososyal etkileri olduğu ortak çıkarım olarak karşımıza çıkmaktadır (Usta, 2023).

Psikososyal ve manevi ihtiyaçlar bağlamında yakınını kaybeden ve şok yaşamış olan bireyler için dayanışma ve psikolojik desteğin çok önemli olduğu bilinmektedir. 1999 Marmara depremi ile ilgili 2010 yılında yapılan bir çalışmada belli sayıda depremzede ile yapılan görüşmelerde, psikososyal desteğin stres ve travma sonrası stresin azalmasında etkili olduğu bulunmuştur. Psikososyal destek, deprem sonrasında gündeme gelirken bu desteğin sürdürülebilirliği konusunda yaşanan sorunların depremzedelerde stres ve kaygı düzeyini arttırdığı görülmüştür (Güven, 2010).

Yaşanan 6 Şubat depremi sonrası pek çok farklı şehirden ruh sağlığı çalışanları, gönüllü olarak psikososyal destek vermek amacıyla depremin etkili olduğu şehirlere gitmiştir. Çoğu ruh sağlığı

çalışanı böyle bir afet sonrası ilk defa sahaya inmiş ve psikososyal destek vermek için gönüllü olmuştur. Farklı platformlarda ve farklı kişiler öncülüğünde çeşitli hızlandırılmış eğitimler düzenlenmiş olup bu eğitimlerden birçok çalışan ücretsiz olarak yararlanmış ve bu çalışanlar hızlandırılmış eğitimleri alarak sahaya çıkmak için hazırlanmaya başlamıştır. Hizmet vermeye hazır olduğunu düşünüp sahaya inen ruh sağlığı çalışanları depremi yaşayan ve depremden etkilenen bireylere psikososyal destekte bulunmuş ve sahada pek çok tecrübe edinmiştir. Çalışanlar edindikleri bilgi ve tecrübeler dışında bazı problemlerle de karşılaşmıştır. Bu problemlerin üstesinden gelebilmek, hizmete devam edebilmek de ayrı bir çaba gerektirmiştir. Ayrıca McCann ve Pearlman (1990) travmaya uğramış kişilerle çalışan çalışanların, aylar ya da yıllarca devam eden derin psikolojik etkiler deneyimleyebileceklerini vurgulamıştır. Bu bağlamda ruh sağlığı çalışanlarının edindikleri tecrübeler kadar yaşadıkları duygu durumları da oldukça önemlidir. Çalışanların görev esnasında hissettikleri, en çok zorlandıkları durumlar, nasıl motive oldukları gibi birçok konunun açıklığa kavuşturulması böyle bir afetin tekrar yaşanması durumunda ruh sağlığı çalışanları için yol gösterici olacak, daha önlemsel hazırlıklar yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu konu üzerinde yapılan herhangi bir araştırma henüz yoktur ve bu konunun araştırılması ilerleyen çalışmalara öncülük edecektir.

Kişilerin yaşamlarını olumsuz olarak etkileyen tüm doğal afetler gibi 6 Şubat Depremleri de hala etkilerini sürdürmeye devam etmektedir (Demirtaş & diğ., 2023). Tüm bu yaşananlar toplumu derinden etkilemiş ve psikososyal desteğe olan ihtiyacın önemini artırmıştır. Travma sonrası çeşitli psikolojik tepkiler, kayıp ve yas süreçleri, intihar düşünceleri vs. açığa çıkmıştır. Depremden aylar sonra depremzedelerde çeşitli psikolojik belirtiler ortaya çıkmıştır ve sürecin olumsuz etkilerinin daha sağlıklı atlatılması için pek çok ruh sağlığı çalışanının devlet tarafından görevlendirildiği bazı çalışanların da kendi isteği ile bölgede aktif görev aldığı görülmüştür. Çalışanların pek çoğu daha önce böyle bir afet sonrası görev almamış, bu durumu ilk kez deneyimlemiştir. Çalışanlar bölgede farklı durumlarla karşı karşıya kalmış, zor şartlarda hizmet vermiştir. Bu süreç hem bölgedeki depremzedeler için hem de onlara psikolojik destek verenler için oldukça zor olmuştur. Bu zor süreç çalışanlarda da bazı psikolojik etkiler oluşturmuştur ve bu psikolojik etkiler ilerleyen süreçte ciddi sağlık sorunları ve kayıplar yaratabilmenin yanı sıra depremden etkilenenlere sunulacak hizmetin verimini de düşürebilmektedir (Pacella vd., 2013). Bunun yanı sıra böyle travmatik yaşantılar sonrası psikososyal destek veren kişilerde ikincil travmatik etkiler de meydana gelebilmektedir. İkincil travma; deprem, doğal afet ya da zorlayıcı olaylara maruz kalanların yanında bu travmatik olaylara tanıklık eden, travmatik olayın üstesinden gelmesi için maruz kalan insanlara yardım

eden, travma deneyimini yaşayan kişiyle empati kuran ve onların duygusal yükünü paylaşan bireylerde gözlemlenebilen psikolojik bir fenomendir (Bıçakçı & Okumuş, 2023). Bu araştırma ruh sağlığı çalışanlarının 6 Şubat depremi sonrası sahadaki deneyimlerini öğrenmek ve neler yaşadıklarını ortaya çıkartmak gibi amaçlarla oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları ülke yöneticilerine afet sonrası psikososyal destek çalışmaları için fikir sunacaktır. Ayrıca olası bir benzer felaket durumunda ruh sağlığı çalışanlarının daha hazırlıklı olması, dikkat etmeleri gereken noktaları ortaya çıkarması konusunda son derece yararlı olacağı da düşünülmektedir. Bu çerçevede araştırma sorusu şu şekilde yapılandırılmıştır: 6 Şubat depremi sonrası psikososyal hizmet vermek için bölgeye gönüllü giden ruh sağlığı çalışanlarının saha deneyimleri nelerdir?

1. Yöntem

1.1. Araştırma deseni

Bu çalışmanın meydana gelen 6 Şubat depremlerini ruh sağlığı çalışanlarının deneyimleri açısından değerlendirip literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırmalar yorum yapmayı sağlayan ve doğal yaklaşımlardır (Denzin & Linkoln, 2018). Nitel araştırmalar içerisinde özgün bir desen olan olgubilim çalışması, katılımcıların bir olay ya da olgu ile ilgili ortak deneyimlerini temsil etmektedir. Olgubilim deseni kişilerin yaşamlarındaki deneyimlerini keşfetmek, ortaya çıkartmak ve yorumlayabilme için iyi bir yol sunar (Yıldırım & Şimşek, 2006). Bu desenin seçilme nedeni, deprem sonrasında bölgede gönüllü olarak psikososyal hizmetler veren ruh sağlığı çalışanlarının, deneyimlerini tanımlamaya ve yorumlamaya yardımcı olmaktır.

1.2. Katılımcılar

6 Şubat depremi sonrası psikososyal hizmet vermek için bölgeye gönüllü giden ruh sağlığı çalışanlarının, saha deneyimlerini anlamak için nitel araştırmalarda çok fazla tercih edilen amaçlı örnekleme yöntemi (purposive sampling method) kullanılmıştır (Patton, 2002). Araştırmanın katılımcıları, 6 Şubat depreminden doğrudan etkilenen on bir ilde (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, Şanlıurfa) psikososyal hizmet veren 7 ruh sağlığı çalışanından oluşmaktadır. Yetişkin ruh sağlığı çalışanlarının 3'ü psikolog, 4'ü ise psikolojik danışmandır. Çalışanların 7'si de 6 Şubat depreminden sonra bölgede psikososyal hizmet vermek için gönüllü olmuştur. Ve tüm

katılımcıların afet sonrası ilk defa gönüllü görev almışlardır. Araştırma katılımcıları hakkında detaylı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı bilgileri

Ad	Meslek	Çalıştığı kurum	Mesleki deneyim süresi	Gönüllü olarak gittiği şehir	Hizmet verdiği gün sayısı	Depremden kaç gün sonra bölgeye gittiği
1. Beyza	Psikolog	Özel kurum	3 yıl	Kahramanmaraş	3 gün	1 ay sonra
2. Gülşah	Psikolog	Özel kurum	2 yıl	Kahramanmaraş	3 gün	1 buçuk ay sonra
3. Can	Psikolojik danışman	Aktif olarak çalışmıyor	1 yıl	Hatay	1 aydan fazla	2 gün sonra
4. Hilal	Uzman psikolog	Özel kurum	3 yıl	Hatay	7 gün	10 ay sonra
5. Osman	Psikolojik danışman	Aktif olarak çalışmıyor	2 yıl	Hatay	10 gün	1 buçuk ay sonra
6. Zeynep	Psikolojik danışman	Aktif olarak çalışmıyor	Yeni mezun	Hatay	10 gün	1 buçuk ay sonra
7. Simay	Uzman psikolojik danışman	Millî Eğitim Bakanlığı	4 yıl	Malatya	10 gün	3 hafta sonra

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1.3. Veri toplama ve işlem

Araştırma verileri 2024 yılında sesli görüşmeler yapılarak toplanmıştır. 6 Şubat depremi sonrası psikososyal hizmet vermek için bölgeye gönüllü giden ruh sağlığı çalışanlarının belirlenebilmesi için araştırmacının da üye olduğu Telegram grubuna araştırmanın amacını kapsayan kısa bir bilgilendirme mesajı gönderilmiştir. Araştırmacı, yapılacak olan araştırmaya katılmak isteyen ruh sağlığı çalışanlarını belirlenmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan çalışanlar ile yapılacak görüşmelerin hangi gün ve saatlerde yapılacağı kendileri ile önceden konuşularak kararlaştırılmıştır. Görüşmelerin tamamı telefon görüşmesi şeklinde yapılmıştır. Bu görüşmeler ortalama 20 dakika sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların sesli onamları ile ses kaydına alınmıştır ve bu kayıtlar tamamen aynı şekilde transkript edilmiştir. Katılımcıların kimliklerini açığa çıkaracak olası bilgiler transkript edilirken değiştirilmiş, tüm katılımcılar

araştırmada kendi isimlerinin kullanılmasını onaylamış ve makalenin son halinde kimlikleri açığa çıkarılmadan sadece isimleri kullanılmıştır. 6 Şubat depremi sonrası psikososyal hizmet vermek için bölgeye gönüllü giden ruh sağlığı çalışanlarının, saha deneyimlerinin belirlenmesi için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan temel sorulardan bazıları Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları

Bölgeye ulaştığınız andan itibaren neler yaşadınız ?
Şahit olduğunuz ve sizi en çok etkileyen olay-durum neydi ?
Sizce bir ruh sağlığı çalışanının afet bölgelerinde daha verimli çalışabilmesi için ne gibi özellikler barındırması gerekir ?
Böyle bir afetin tekrar yaşanması durumunda bölgeye gidecek ruh sağlığı çalışanlarına önerileriniz nelerdir ?

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmanın etik kurul onayı ise Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 21.03.2024 tarih ve 5. oturum 16. karar numarası ile alınmıştır.

1.4. Verilerin analizi

Araştırma katılımcıları ile yapılan telefon görüşmeleri ses kayıt cihazı yardımı ile kaydedildikten sonra tamamen aynı kalacak şekilde deşifre edilmiştir ve QSR NVIVO- 11 nitel veri analizi programına yüklenmiştir. Elde edilen veri setinde tekrarlayan anlam örüntülerini bulmak, derinlemesine ve zengin bir şekilde analizini yapmak için prosedürü Braun & Clarke (2006) tarafından tanımlanan İndüktif tematik analiz kullanılmıştır.

İlk olarak yedi transkriptin hepsi not alınmadan bir ön okuma yaparak incelenmiştir. Bundan sonra dikkat çekici ve güçlü ifadeleri içeren kodlar belirlemek amacıyla tüm transkriptlerin ikinci bir okumasını yapılmıştır ve 9 başlangıç kod belirlenmiştir. Bu kodlar oluşturulurken süreç boyunca kodların ne anlama geldiği, birbirleriyle ilişkileri ve olası hangi temalar altında birleşebileceği ile ilgili hatırlatıcı anlatımlar (Charmaz, 2006) yazılarak veriler ile ilgili bütüncül ve analitik bir bakış oluşturmaya çalışılmıştır.

Daha sonra benzerlikler ve tekrarlar dikkate alınarak kodlar, 2 potansiyel tema içerisine dağıtılmıştır. Geçici olarak oluşturulan aday temalar, kodlanmış veri içeriğiyle ve tüm veri setiyle uyumu kontrol edilip tekrar gözden geçirilmiştir. Oluşturulan temaların sınırları, adları ve tanımları tematik analize uygun, bütün veri setini geniş bir biçimde kapsayacak şekilde kesinleştirilmiştir. Veri seti ve oluşturulmuş olan temalar son kez kontrol edildikten sonra

araştırma katılımcılarının makalede kullanılacak dikkat çekici, detaylı ve inandırıcı anlatımları belirlenmiştir. Tematik analiz sonucunda elde edilen verilerin yazımı, araştırma soruları ve var olan alan yazın ile ilişkilendirilerek tamamlanmıştır.

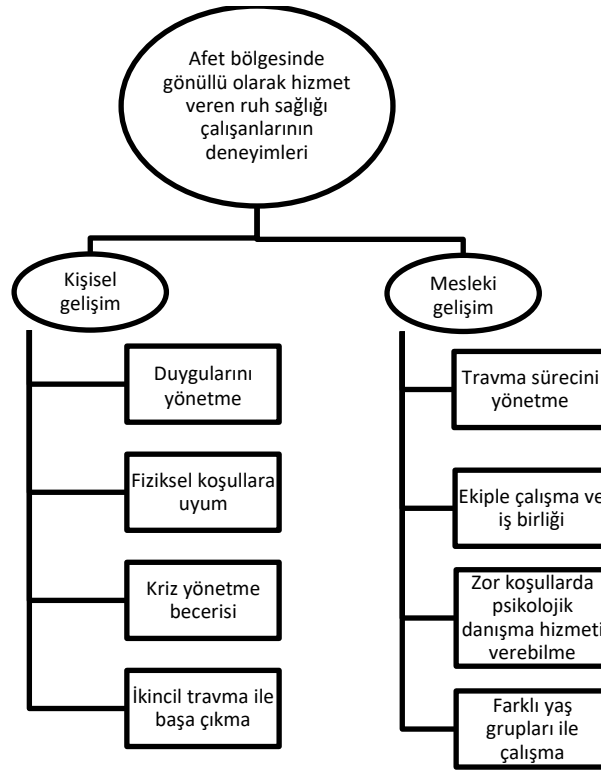
1.5. İnandırıcılık ve aktarılabirlik

Tematik analizde kodlayıcılar arası güvenilirliğin eş düzey kontrolünü (Joffe & Yardley, 2004) yapmak oldukça zordur. Çalışma grubunun belirlenmesi, nitelikleri; veri toplama ve analiz süreçleri yöntem bölümünde açıklanmıştır. Yapılan görüşmeler sırasında veri kaybının engellenebilmesi için görüşmeler kayda alınmıştır. Dış güvenilirliği sağlamak için görüşme kayıtları, görüşmelerin yazılı belgeleri, kodlama içerikleri bilgisayar ortamında muhafaza edilmektedir. Araştırmanın iç güvenilirliğini sağlamak için temaları yansıtan örnek ifadeler, doğrudan alıntılarla verilmiştir. Bu sayede elde edilen veriler doğrudan katılımcıların ifade ettiği şekliyle sunulurken, okuyucunun bulguları tüm açıklığı ile değerlendirmelerine olanak vermiştir. Nitel araştırmalar yürütülürken bilgisayar programlarının kullanılması, analiz işlemindeki hata oranını elle kodlamaya göre azaltmakta, bu sayede araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliğini arttırmaya yardım etmektedir (Seggie & Bayyurt, 2015). Bu araştırmada NVivo programından yararlanılması geçerlik ve güvenilirliği artıran unsurlardandır. Ayrıca araştırma ekibinde nitel araştırma tecrübesi olan bir araştırmacı danışman da bulunmaktadır.

2. Bulgular

Tematik analiz sonucunda kişisel gelişim ve mesleki gelişim olmak üzere iki ana tema belirlenmiştir ve bu ana temaların altında bulunan dokuz alt tema oluşturulmuştur. Mevcut ana ve alt temalar şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. 6 Şubat depremi sonrası sahaya gönüllü giden ruh sağlığı çalışanlarının deneyimleri ile ilgili temaların tematik haritası

Not: Şekil yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2.1. Kişisel gelişim

Bu tema, 6 Şubat depremleri sonrası psikososyal hizmet vermek için sahaya gönüllü olarak giden ruh sağlığı çalışanlarının edindikleri “duygu yönetme”, “fiziksel koşullara uyum”, “kriz yönetme becerisi” ve “ikincil travma ile başa çıkma” deneyimlerini içermektedir. Afet bölgesinde psikososyal hizmet verme süreci, çalışanların herhangi bir kurum, kuruluş ya da platform aracılığı ile gönüllü olması ile başlamaktadır. Gönüllülüğün kabul edilmesi ile çalışanlar bölgeye gitmek üzere yola çıkmışlardır. Zaman kaybetmeden göreve başlayan ruh sağlığı çalışanları kişisel deneyimler kazanmaya başlamışlardır. Araştırma katılımcılarından Hatay’a gönüllü olarak giden ve bir hafta sahada psikososyal hizmet sunan Hilal, bölgeye gidiş sürecini şöyle anlatıyor:

“Uludağ Enerji Projesi katkısıyla gitmiştim ben oraya, bir projesi kapsamında. Sağ olsunlar çok güzel bir projeydi vesile oldular, hatta tekrar gitmek isterim. Orada insanların gelişimini görmek yani çok mutluluk vericiydi. Hem onların gelişimini görmek mutluluk veriyordu hem de oranın yapılışını görmek. Hem de bir konteynerde yaşıyor olduklarını görmek üzücüydü.”

Diğer katılımcılar gibi böyle bir afet sonrası bölgeye ilk kez giden ruh sağlığı çalışanlarından biri olan Zeynep ise bu süreci şöyle ifade ediyor:

“Ben deprem yaşandığında yardımcı olmayı çok istedim, gönüllü olarak gidebileceğim platformlara başvurduğum. Kızılay’dan martta aradılar, Hatay’a gittim. Oraya görebileceğim her şeye hazırlıklı olmalıyım diyerek gitmiştim. Oraya gitmek bana iyi geldi. İnsanların

yaralarını sarmak, insanlara yardımcı olmak... Orada sadece psikolojik danışman kimliğimle değil insan olarak bulunmak da iyi geldi. Hatta şu an tekrar gitmek isterim oraya.”

2.1.1. Duygularını yönetme

Asrın felaketi olarak adlandırılan (Şen, 2023) 6 Şubat depremlerinden sonra gönüllü olarak hizmet veren çalışanların, bölgede kazandıkları ilk kişisel deneyimlerden biri “duyguları yönetme” olarak görülmektedir. Katılımcılar bazen duygularını kontrol etmekte zorlandıklarını fakat oradaki insanlara daha faydalı olabilmek adına duygularını yönetmek için ellerinden geleni yaptıklarını belirtirken; bunu yapamayan çalışanların görevlerini tamamlayamadan bölgeden ayrılmak durumunda kaldıklarına da şahit olmuşlardır. Depremi hemen ardından gönüllü olarak bölgeye giden, bir aydan fazla süre bölgede psikososyal hizmet sunan ve duyguları yönetme deneyimi yaşayan katılımcılardan Can, empatiyi fazla düzeyde kullanmadığını, çok fazla içselleştirme yapmadığını şu sözlerle anlatıyor:

“Empati kurmayı doğru yapmak gerekiyor, çok fazla empati kurduğunda kendini çaresiz hissediyorsun destek alamıyorsun, yardım için gelen çoğu kişide bu duruma şahit oldum. İnsanlar en yakınlarını, evlerini kaybetmiş. Onlara karşı çözüm odaklı, onları anladığını belli ederek çalıştık ama aşırıya kaçmadık. Çünkü içselleştirince insanlara yardım edemiyorsun. Yardım için gelen kişiler bunu belirli bir düzeyde yapmalı. Ben empati duygumu yönetmeye çalıştım.”

Kendisi de bir deprem bölgesinde yaşayan ve daha önce birçok artçı depremler yaşamış biri olan Simay, Malatya’ya gönüllü olarak gittiği zaman oradaki çocukları gördüğünde, kendi çocukluğunu hatırladığını söylüyor ve şunları ekliyor:

“Günlük hayatımızda dilimize yapışmış olan ‘anlıyorum’ ifadesini kullanamıyorsunuz. İnsanlar sizin karşınızda ağlamaya başlıyorlar. O an empati, duygu yansıtma, içerik yansıtma, üniversitede öğrendiğiniz her şeyi unutuyorsunuz. Ne yapacağımızı bilemiyorsunuz. Ağlıyorlar, sadece onları dinliyorduk. Mendil-su uzatıyorduk ama kendi gözyaşlarımızı tutuyorduk. Varlığımızı ve onlar için geldiğimizi hatırlatıyorduk. Ama kesinlikle üniversitede öğrendiklerimizin yetersizliğini tokat gibi çarptı yüzümüze...”

2.1.2. Fiziksel koşullara uyum

Çalışanların edindiği diğer bir kişisel deneyim ise fiziksel koşullara uyum sağlayabilmedir. Katılımcıların tamamına yakını deprem bölgesinde fiziksel şartların zorlu olduğunu, bazen kendi kişisel ihtiyaçlarını bile karşılayamadıklarını ve buna uyum sağlamak zorunda olduklarını söylemiştir. Kahramanmaraş’ta üç gün gönüllü hizmet veren Beyza şehrin fiziksel koşullarına nasıl uyum sağladığını şu şekilde anlatıyor:

“Gideceğimiz yerin koşullarını önceden bilmemiz çok önemli. Depremi ilk zamanı çok soğuktuk ve ilk gidenler kalın kıyafetlerle gitmişti. Biz ilkbaharda gittiğimizde buna dikkat ettik. Yanımıza hoş kokular alınabilir, şu ana getirecek. Biz gitmeden birçok kişi de şunu yaşamış: yıkıntılar arasında tuvaletlerini yapacak bir yer bile bulamamış, günlerce yikanamamış, yiyecek şey bulmakta zorlanmış. Bunlara adapte olabilmek gerçekten zor.”

6 Şubat depreminden iki gün sonra Hatay Antakya 'ya giden ve ailesi de depremi yaşamış olan Can adlı katılımcı ise fiziksel koşullarla ilgili şunları söylüyor:

“Benim aracım vardı, yakıt problemi vardı. Petrol ofisleri yakıt satmıyordu. Tüm yakıt iş makinaları için kullanıyordu. Elektrik yoktu, internet yoktu. Elektriği hallettik, kendi aracıma yakıt buldum, araç çalıştırarak telefonda şarjımı doldurdum. Yemek sorunu da yardımlar gelmeye başlayınca herkes birbiri ile paylaşıyordu. Susuzluk, açlık, elektrik olmadan yaşayabilme... Afet bölgesi çünkü, ilk zamanlar bunlar olmayacak. Bunlara karşı temkinli olunmalı.”

2.1.3. Kriz yönetme becerisi

6 Şubat'ta büyük afet gerçekleştikten sonra deprem şehirlerinde artçı depremler kendini hissettirmeye devam etmiş, gönüllü çalışanlar beklenmedik olaylarla karşılaşmış ve bu anlarda kriz yönetme becerilerini kullanarak pratik çözümler oluşturmaya çalışmışlardır. Gönüllü olmadan önce bazı derneklerin ücretsiz olarak sunduğu online eğitimlere katılan ve kendisi de ayrıca yetkinliğini arttırmak için araştırmalar yapan bir psikolojik danışman olan Osman isimli katılımcı, plan ve programları dışında bazı olaylarla karşı karşıya kaldıklarını, böyle durumlarda pratik çözümler bulmaya çalıştığını söylüyor ve cümlelerine şu şekilde devam ediyor :

“Bir babaanne geldi torunuyla. Konuşmak istedi ama çocuğun yanında olmasını istemedi, kötü görünüyordu, panik halindeydi ve ağlamak üzereydi. Biri onu dinlerken ben de çocuğu parka götürdüm. Çocuk başta babaannesinin yanından ayrılmak istemedi. Sonra parkta oyun oynamaya başladık, tanıştık. Sonra aramızda güzel bir iletişim oldu. Artık oradan gitmek istemedi, çok hoşuma gitti bu. Güzel bir uygulama yaptım o kriz anında.”

Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışan ve bakanlık aracılığıyla Malatya'ya gönüllü giden, bölgede çocuklara yönelik çalışmalar yürüten çalışanlardan Simay, görev esnasında 5.7 büyüklüğünde güçlü bir artçı deprem olduğunu, etraflarındaki çocuk ve yetişkin herkesin panik bir şekilde tepkiler verdiğini ve krizi nasıl yönetmeye çalıştıklarını şöyle anlatıyor:

“Birgün çok şiddetli bir deprem oldu, 5.7’idi ve çocuklar korkuyla çadıra dolmaya başladı. O an durumu kontrol etmeliydik. Çocuklar bize koşup sarılıyordu dedik ki, ‘Tamam hadi hep beraber çıkıyoruz. İyiyiz, duracak, ailenizi bulacağız.’ Onları da sakinleştirip kendimizi de sakinleştirip dışarı çıktık. Herkes dışarıdaydı. Sonra ‘ Biz çadırdayız zaten, nereye kaçacağız daha? ’ deyip dizlerinin bağı çözüldü, yere çöküp ağlamaya başladılar. Onları sakinleştirmemiz gerekti. Derin nefesler almalarına yardım ettik, onlara destek olduk.”

2.1.4. İkincil travma ile başa çıkma

Ruh sağlığı çalışanlarının tümü böyle büyük bir afetten sonra ilk defa görev almış, bunu ilk kez deneyimlemiştir. Gönüllü olarak psikososyal destekler veren çalışanlar pek çok konuda sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan belki de en başa çıkılması zor olan durum ikincil travmatik etkilerdir. Böyle travmatik yaşantılar sonrası psikososyal destek veren kişilerde, ikincil travmatik etkiler meydana gelme olasılığı çok fazladır. Bu araştırmaya göre gönüllü çalışanların kazandığı kişisel

deneyimlerden bir tanesi de ikincil travma ile başa çıkma olmuştur. Kendisi bizzat depremi yaşamamış olan, özel bir kurumda psikolog olarak çalışan Gülşah bölgede görev esnasında çok fazla duygusal yoğunluk yaşamadığını fakat görev dönüşü ikincil travmatik etkiler hissettiğini şu şekilde anlatıyor:

“Duygu yoğunluğu olarak orada çok bir şey yaşamadım, çocuklarla çalıştığım için. Ama geldikten sonra tahminim gibi olmadı, etkilenmedim sandım ama üç gün kendimi dış dünyaya kapattım. Kendimi toparlamaya çalıştım, üstesinden gelmeye çalıştım. Bu yüzden orada sağlam bir psikolojiyle bulunmak gerekiyor. Sonra gerçekten bir çöküntü olabiliyor. Buna çok hazırlıklı olmak lazım.”

Böyle bir felaket tekrar yaşanmış olsa hiç tereddüt etmeden gönüllü olarak destek vermek için yine gideceğini belirten uzman okul psikolojik danışmanı Simay bu hizmeti verebilmek için çalışanların psikolojik sağlamlığının çok önemli olduğunu söylüyor ve şöyle açıklıyor:

“Psikolojik sağlamlık çok önemli. Psikolojik olarak kendimizi yeterli görmüyorsak, görev sonrasında hüngür hüngür ağlayacaksa gitmemeliyiz. Bunu kontrol etmelisiniz. Görevden döndüğümüzde mutlaka birileri ağlıyordu, gördüğü şeylerden etkilenip. Bu yüzden görevini yarıda bırakanlar bile vardı. Ben kendimi ordayken ruhsal olarak korumak için evimdeymişim gibi kitap okuyup, müzik dinledim. Döndüğümde olumsuz etkiler yaşamadım bu sayede.”

2.2. Mesleki gelişim

Bu tema, 6 Şubat depremleri sonrası psikososyal hizmet vermek için sahaya gönüllü olarak giden ruh sağlığı çalışanlarının, edindikleri pek çok alt temayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu alt temaları oluşturan deneyimler “travma sürecini yönetme”, “ekiple çalışma ve iş birliği”, “zor koşullarda psikolojik danışma hizmeti verebilme” ve “farklı yaş grupları ile çalışma” olarak sıralanabilir.

Çalışanlar sahada farklı kişisel deneyimler edinmekle kalmamış farklı mesleki deneyimler de elde etmişlerdir. Bu mesleki deneyimler görev esnasında ve sonrasında ya da böyle bir felaketin yeniden yaşanması ve çalışanların tekrar gönüllü olarak çalışmalara katılmaları durumunda, onlara avantajlar sağlayarak daha profesyonel hizmetler sunmalarına yardımcı olacaktır. Bir uzman psikolog olan ve yaklaşık bir yıl sonra deprem şehirlerinden Hatay’a gönüllü olarak giden Hilal bu deneyimle mesleki olarak kazandıklarını ve görev esnasında uyguladıklarını, “Bazen öğrencileri açmakta zorlandık, artık bu olayı konuşmak ve duymak istemiyorlar. Anlattıkça sanki tekrar yaşıyor gibi hissediyorlar. Onları bu düşünceye itmeden bu işi yapmamız gerekiyor.” diyor ve sözlerine şu şekilde devam ediyor :

“Öğrenciler artık yaşantılarını paylaşmaya açık değillerdi, tekrar aynı şeyleri yaşamak istemiyorlar. Bir öğrencinin depremlerle ilgili paylaşımında, kendi yaşantısını hatırlayan diğer öğrenci dışarı çıktı. ‘Artık bunları dinlemek istemiyorum, yaşamak istemiyorum.’ dedi. Bir de orada etik kurallara uymakta bazıları zorlanıyordu. Ben sınırlarımı bilerek yardım vermeye çalıştım hep. Telefon alışverişi, sosyal medya alışverişi yapmaman gerekiyor öğrencilerle. Ya da temas konusunda da belli sınırlar olması gerekiyor.”

2.2.1. Travma sürecini yönetme

Ruh sağlığı çalışanları depremi yaşamış olan şehirlere göreve gittiklerinde, aslında çok büyük bir travma bölgesinde olduklarını daha iyi fark etmişlerdir. Depremi üzerinden beş gün de geçse bir yıl da geçse bu olayın travmatik etkileri afeti yaşayan bireylerde sürmeye devam etmektedir. İşte çalışanlar tam da bu noktada travma ile çalışmak ve travma sürecini yönetmek zorunda kalmışlardır. Travma sürecini yönetebilme becerisi çalışanlar için oldukça önemli bir mesleki deneyim oluşturmuştur. Bu mesleki deneyimi Kahramanmaraş'a depremden bir ay sonra giden ve üç gün gibi kısa bir süre kalmış olmasına rağmen hala devam eden travmatik etkilerin olduğunu söyleyen Beyza, şöyle ifadeler kullanıyor:

“Depremlerin korkuları hala devam ediyordu, artçılarla travmalar hala yenilenmeye devam ediyordu. İnsanların travmalarla baş etmesi çok zordu ve biz onlara elimizden geldiğince yardım etmeye çalışıyorduk, dinliyorduk onları. Bir kızcağız vardı elimden tuttu illa bana ayakkabı alalım diye, ayağında yırtık bir terlik vardı. Orada çok çaresiz hissetmişim istediği bir ayakkabıyı ama bulamadım.”

Bu görev için gönüllü olmadan önce travma süreci ile ilgili çeşitli eğitimlere katılan Osman adlı katılımcı bu konuda eğitimlerin alınmasının çok önemli olduğunu ve konuyla ilgili deneyimlerini şöyle anlatıyor:

“Bazı dernekler deprem sonrası online ücretsiz eğitimler verdi, onlara başvurduğum. Yetkinliğimi arttırdım, travma ile çalışma konusunda hazır duruma geldim. Orada bulunmak, çocuklarla vakit geçirmek güzeldi. Oradaki insanlar artık bazı şeylere alışmışlar ama konular açıldığında ağlayabiliyorlar, kolay sindirilebilecek bir olay değil. Hepsi konteynerde yaşıyor biz de konteynerde yaşadık, onların nasıl bir ortamda bulunduğuna şahit olduk. Yaşadıkları travmayı gördük.”

2.2.2. Ekiple çalışma ve iş birliği

Bu tema deprem bölgesine psikososyal hizmet için giden ruh sağlığı çalışanlarının çalıştıkları ekip ile uyumunu ve beraber hareket edebilme yeteneklerini içermektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde travma sonrası bu zorlu süreçte hizmet verebilmek için ekip olarak hareket edebilme, planlar yapabilme ve bu planları hep birlikte bir sistem çerçevesinde uygulayabilme gibi pek çok deneyim kazandıkları görülmektedir. Kendilerine sorulan “Bir ruh sağlığı çalışanının, afet bölgelerinde daha verimli çalışabilmesi için ne gibi özellikler barındırması gerekir?” sorusu sonrası, ekiple çalışma ve iş birliği yeteneğinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Gönüllü çalışanlardan Zeynep sahaya ilk indiğinde nereden başlayacağına emin olamadığını ne yapması gerektiği hakkında, bölgeye kendinden daha önce gelmiş ve daha fazla tecrübe kazanmış olan bir meslektaşına danıştığını şöyle ifade ediyor:

“İlk gittiğimde bize bilgi verilir diye düşünmüştüm direkt göreve başlayacağımızı bilmiyordum. O yüzden ilk başta biraz yetersiz hissettim. Sonra önceden gelmiş arkadaşlara ‘Ne yapmam gerekiyor?’ dedim. ‘Zaten insanlar senden çok bir şey istemiyor, insanlarla

konuşman, çocuklarla vakit geçirmen bile yeterli oluyor.’ dedi. Birbirimize yardımcı olduk. Orada psikologlar, psikolojik danışmanlar, psikiyatristler vardı. Birbirimizi motive ediyorduk sürekli.”

Psikososyal destek için gönüllü olan bazı çalışanlar yaşadıkları bazı ani durumlarda ekip arkadaşları ile birlikte çözümler ürettiklerini ve birbirlerine çözüm önerileri bulduklarını belirtmektedir. Lisans eğitimi dışında travma ile ilgili ayrıca bir eğitim almadığını söyleyen ve şu anda aktif olarak bir kurumda çalışmayan Osman adlı katılımcı ekip çalışması ve iş birliği deneyimlerini şöyle anlatıyor :

“Ekip olarak hareket ettik. Tıkandığımızda ekip arkadaşlarım yardımcı oldu. Bazı öğrencilerin yaş olarak okuma yazmayı öğrenmiş olması gerekirken okuyup yazamadığını fark ediyorduk, şaşınıyorduk. Daha deneyimli, bölgeye hâkim ekip arkadaşlarımız, buradaki öğrencilerin yaşamış olduğu durumdan dolayı eğitimlerinde geri kaldığını söylediler. Ekipçe nasıl telafi edebileceğimizi düşündük. Bu tarz sıkıntıların ekipçe üstesinden geldik.”

2.2.3. Zor koşullarda psikolojik danışma hizmeti verebilme

Katılımcıların ifadelerine göre afet bölgelerinde yaşam şartları genel olarak zorlu olduğundan psikolojik danışma yapmak için tamamen uygun olan ortamlar bulmak da mümkün olmamıştır. Çalışanlar bazen bir ağacın altında, bazen bir parkta bazen de bir kaldırım kenarına oturup görüşme gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İşte tam bu noktada ruh sağlığı çalışanları zor koşullarda psikolojik danışma hizmetleri verebilme deneyimi kazanmıştır ve bu alt temanın oluşması için temeller atılmıştır. Bu konudaki deneyimlerini psikolog olan Beyza şu cümlelerle anlatıyor:

“Gittiğimiz yerde konteyner kent yeni kuruluyordu, görüşme yapacak yer yoktu. Çocuklarla ve ergenlerle çalıştığımızdan bulduğumuz bir bankta oturup ya da yürüyerek konuştuk. Terapi odası atmosferi oluşturmak zordu. Pratik çözümler bulmaya çalıştık. Tek konteyner vardı. Bir hocamızın görüşmesi bitti arkasından biz girdik, uzun tutmadık görüşmeleri. Toplu etkinlikler yaptık. Özellikle gençlerle ve ergenlerle. Bu şekilde oda sınırını aşmaya çalıştık.”

Bireysel görüşmeler yaparken gizliliği korumakta zorluklar yaşadığını ve pratik çözümler bulmayı denediğini söyleyen yeni mezun olmuş bir ruh sağlığı çalışanı olan Zeynep bu deneyimini şöyle anlatıyor:

“Ben mesela biriyle konuşuyorum, özel olarak konuşmam gerekiyor. Psikolojik danışmanlıkta gizlilik önemli. Başka biri de ne konuşuyor diye dinlemeye çalışıyor. O yüzden biraz daha köşede kıyıda görüşmeye çalıştık maalesef. Araçlarla olduğumuz için belli bir yerimiz yoktu. Yürüyerek çok fazla kalabalığın olmadığı yerlerde konuşmaya çalıştık.”

2.2.4. Farklı yaş grupları ile çalışma

Mesleki gelişim ana temasının son alt teması ise farklı yaş grupları ile çalışmadır. Ruh sağlığı çalışanları deprem bölgesine gönüllü olarak gittiğinde bölgede bulunan çocuk, yetişkin, yaşlı gibi tüm gelişim dönemlerinden bireyler ile karşılaşmıştır ve onlara elinden geldiğince faydalı olmaya çalışmışlardır. Bazı çalışanlar da farklı yaş grupları ile çalışmakta başlangıçta

zorlandıklarını ama ilerleyen süreçte tecrübeler kazandıklarını ve kendilerini yetkinleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Farklı yaş gruplarıyla çalışırken yaşadığı deneyimleri anlatan ve kendisi de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir lisede görev yapan okul psikolojik danışmanı Simay deneyimlerini şöyle aktarıyor:

“En büyük sıkıntıyı küçük yaş gruplarına değil de ailelere ve ergenlere, lise kademesindeki çocuklara ulaşmakta yaşadık. Bu konuda gittiğimiz yerde ekipçe bölünmeye gayret ettik. Kimimiz ergenlere ulaşmaya, onları bulmaya çalıştı. kimimiz tek tek çadırları gezerek her gün yetişkinlerle görüşmeye çalıştı ama yine de biz sizin için geldik sizinle konuşmak için geldik deyip bizimle konuşmalarını sağlamak gerçekten çok zordu.”

Sözlerine ilerleyen dakikalarda şöyle devam ediyor :

“Ruh sağlığı çalışanları olarak çocuklarla ya da yetişkinlerle çalışıyorum diye kendimize ayrı bir uzmanlık alanı belirliyoruz, ben mesela Millî Eğitim Bakanlığında lise kademesinde çalışıyorum. Dışarıda yetişkinlerle danışmalar yapıyorum, çocuklarla aktif çalışmıyorum. Ama oraya gittiğimde çocuklarla da çalışmak zorundaydım. Bu yüzden kendinizi her yaş grubunda çalışmak için geliştirmemiz gerekiyor. Eğitimlerimiz öncesinden tamamlamamız, elimizden geldiğince donanımlı olmamız gerekiyor.”

Depremden sonra gönüllü olarak Kahramanmaraş'a giden ve üç gün gölgede kalmış olan psikolog Gülşah farklı yaş grupları ile çalışma deneyimlerinden ve tavsiyelerinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Ben çocuklarla çalıştım ama yetişkinlerle çalışan arkadaşlarımız bunun yükünü daha fazla kaldırdılar. Çocuklarla çalışmak daha zevkli ve aktiftir ya da daha hareketli daha canlı bir performans sergiledik ama diğer gruplarla çalışan arkadaşlar gerçekten duygusal olarak yıprandılar. Ona çok hazırlıklı olmaları lazım gitmek isteyenlerin de.”

3. Tartışma

6 Şubat depremi sonrası bölgeye gönüllü olarak giden ruh sağlığı çalışanlarının görev esnasında ve sonrasında neler yaşadıklarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu nitel araştırmanın sonucunda sahada görev yapan çalışanların psikososyal hizmet sırasında duygularını yönetmekte güçlükler yaşadıkları, bölgeye gittikleri ilk andan itibaren bölgenin fiziksel koşullarına uyum sağlamak zorlandıkları, her an meydana gelebilecek olan artçı depremler ve beklenmeyen diğer olaylar karşısında kriz yönetme becerilerini devreye soktukları ve görev sonrası kendilerinde de bu olayların etkisinin ikincil travmatik belirtiler ile kendini gösterebileceği görülmüştür. Bütün katılımcıların görev esnasında bireylerin yaşadıkları ve hala yaşamakta oldukları travma sürecini yönetmek için çabaladıkları, çalışmaların daha sistemli olabilmesi için ekiple iş birliği dahilinde ilerledikleri, bir afet bölgesinde buldukları için zor olan koşullarda psikolojik danışma hizmeti vermeye çalıştıkları ve pek çok farklı yaş grubuna yönelik hizmetler sundukları da belirtilmiştir.

Yapılan görüşmelerde, çalışanların çoğunluğu depremi yaşamış bireylerin hissettikleri duygu yoğunluğundan etkilendiklerini ve kendi duygularını yönetmekte zorlandıklarını ifade ettiler. Bunu yapamayan çalışanların görevlerini tamamlayamadan bölgeden ayrıldıklarına şahit olduklarını ekleyerek çalışanların psikolojik sağlamlığının çok önemli olduğunu vurguladılar. Bu bağlamda travmalar sonrası hizmet sunan kişilerin psikolojik dayanıklılıklarının önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak travmatik olaylar sonrası yardım sunan bireylerin psikolojik dayanıklılığın artırılmasına yönelik önleyici müdahale uygulamalarının yapılması önerilmektedir. (Chang & Taormina, 2011).

Katılımcılar gittikleri bölgede susuzluk, elektrik kesintisi, yatacak yerin olmaması, hijyen eksikliği gibi birçok zor koşulla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Katılımcı çalışanlara göre bölgedeki fiziksel koşulların zorluğu ve yetersizliği de kendilerinin psikolojik durumlarını etkilemektedir. Bu psikolojik etkiler ilerleyen süreçte ciddi sağlık sorunları ve kayıplar yaratabilmekte, depremedelere verilecek hizmetin de veriminin düşmesine sebep olabilmektedir. (Pacella vd., 2013).

Katılımcıların çoğunun gittikleri bölgede görev esnasında ani ve beklenmedik durumlarla karşılaştıkları ve bu durumlarla ilk kez karşılaştıklarında krizi yönetmekte zorlandıkları görülmektedir. Bazı katılımcılar bazı kriz durumlarında kendilerinin de ne yapacaklarını bilemediklerini belirtmiş artçı depremlerde kendilerinin de panik yaşadıklarını fakat krizi yönetebilecek hızlı çözümler bulmaya çalıştıklarını söylemişlerdir. Böyle bir kriz anında mantıklı ve doğru davranışlar sergileyebilmek çalışanlar açısından da zor görünmektedir. Afetlerin ne zaman olacağı önceden net olarak bilinmemektedir. Bu yüzden deprem gibi ani bir felaket yaşanmadan önce kriz yönetimini ile ilgili yapılacak olan çalışmalar çok önemlidir. Bu çalışmalar hem kriz öncesi hem kriz anına yönelik olduğundan çok fazla yararı olacaktır (Salik Ata, 2023).

Bazı katılımcılar görev esnasında kendilerinde herhangi bir duygusal yoğunluk hissetmediklerini söyleseler de görev bitip kendi yaşamlarına geri döndüklerinde durumun daha farklı olduğunu hissettiklerini paylaşmışlardır. Görevini başarı ile tamamlayıp ruhsal olarak kendilerini sağlam gören katılımcılar, görev bitiminden birkaç gün sonra bazı ruhsal belirtiler gösterdiklerini ve bunların ikincil travmatik belirtiler olduğunu fark ettiklerini ifade etmektedirler. Literatüre göre ikincil travma, travma yaşamış kişilerle çalışmanın sonucunda ruh sağlığı çalışanlarında ortaya çıkan belirtiler olarak tanımlanabilmektedir (Figley, 1995). Yaşanan ikincil travma sonucunda çalışanlarda kaygı, tetikte olma, travma sonrası stres bozukluğu ve tükenmişlik gibi farklı ruhsal tepkiler görülmektedir (Blevins vd., 2015; McBride

vd., 2018). Meydana gelen bu ikincil travma belirtileri ile başa çıkmak için katılımcılar kendilerini iyi hissettirecek şeyler yapmaya çalıştıklarını ve kısa sürede bu belirtileri hafifletip normale dönmeyi başardıklarını fakat bu sürecin de oldukça zor olduğunu söylemektedirler.

6 Şubat depremleri sonrası gönüllü çalışanların bahsettikleri kişisel gelişim deneyimlerinin yanı sıra araştırmanın sonucunda bazı mesleki gelişim deneyimleri kazandıkları da görülmüştür. Görev yapılan bölgenin başlı başına bir travma bölgesi olması, depremi yaşamış olan bireylerin travmalarının hala devam etmesi ve yeni travmaların da oluşabilme ihtimalinin var olması çalışanları travma sürecini yönetme durumu ile karşı karşıya bırakmıştır. Travma, karmaşık bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreçle başa çıkmak ve travmayı tedavi edebilmek travma eğitimi olmayan çalışanlar için endişe verici görülebilmektedir (Aysan vd., 2023). Pearlman ve Saakvitne (1995), travma terapisti olmanın zor bir iş olduğunu ifade etmektedir. Bizim araştırmamızda da katılımcıların tümü travma sürecini yönetmek için çalıştıklarını belirtmektedir ve bazılarının da bu konuda zorluklar yaşadığı da ortaya çıkmaktadır.

Katılımcıların ifadelerinden çıkarılan önemli noktalardan biri ise deprem sonrası psikososyal yardım sağlarken çalışanların iş birliği yapması ve ekip olarak çalışabilmesidir. Katılımcılar bu konuda pek çok yaşantı yaşadıklarını, nasıl tepkiler vereceklerine karar veremediklerinde ve zor durumda kaldıkları anlarda ekip arkadaşları ile bu durumların üstesinden daha kolay geldiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise ekipteki bazı çalışanların etiğe uygun olmayan davranışları ile karşı karşıya kaldıklarını bu durumun kendi işlerini de zorlaştırdığını aktarmışlardır. Böyle durumlarda verilen hizmetin etkililiğinin de düştüğü ortaya çıkarılmıştır. Takım olarak çalışmanın ve iş birliğinin travma sonrası verilen hizmetlerde çalışanların tükenmişliğinin engellenmesine yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Bu sebeple ruh sağlığı çalışanının düzenli şekilde izlenmesi ve meslektaşlar arası dayanışma ile ilgili önleyici uygulamalar yapılmasının önemi vurgulanmaktadır (Mattei vd., 2009). Bu araştırmada da katılımcıların ifadelerine bakılarak bu konudaki önleyici ‘ekip çalışması ve iş birliği’ eğitimlerinin önemi dikkat çekmektedir.

Yapılan görüşmelerde ruh sağlığı çalışanlarının deprem bölgesinde hizmet verirken zor koşullarda psikolojik danışma hizmeti vermeye çalıştıkları ve bunun için uygun ortam oluşturmanın da çok güç olduğu görülmektedir. Gizlilik, psikolojik danışmanın en temel ilkelerinden biridir (Kepçeoğlu, 1994). Bu bağlamda bakıldığında psikolojik danışma hizmetinin verildiği ortamın gizliliği koruyacak bir şekilde düzenlenmesi, uygun bazı fiziksel koşullarda olması gerekmektedir. Araştırmamızda çalışanların anlatımlarından da anlaşılacağı üzere psikososyal hizmetin ve psikolojik danışmanın verilebilmesi için uygun koşulların

tamamının sağlanması mümkün olmamıştır. Afet bölgesinde var olan zorlu koşullar bu durumun önündeki en büyük etken olarak görülmektedir.

Katılımcıların bazıları verdikleri bu hizmet süreci boyunca sadece belirli yaş grubu ile çalışırken bazıları da çocuk, ergen, yetişkin, yaşlı olmak üzere pek çok yaş grubundan bireye psikososyal hizmet verdiğini, bazı durumlarda uzman oldukları yaş grupları dışındaki yaşlarla da çalışmak durumunda kaldıklarını ifade etmektedirler. Araştırmamızda, deprem bölgesinde yapılan psikososyal çalışmalarda ve etkinliklerde özellikle ergenlere ulaşmakta zorluk yaşanmış olduğu görülmektedir. Ergenlik döneminin kendine özgü özellikleri olması bakımından, ergenlerle psikolojik danışma, çocuklarla ve yetişkinlerle psikolojik danışmadan farklılık göstermektedir (Güçray & Kurt, 2016). Ergenlerle çalışan ruh sağlığı çalışanlarının farklı iletişim stratejileri kullanmaları ve ergenlik dönemi ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Geldard & Geldard, 2010). Araştırma sonuçları da ruh sağlığı çalışanlarının bu konuda deneyim sağladığını ve kendini geliştirdiğini göstermiştir.

4. Güçlü Yönler, Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalar

Bu nitel araştırmanın, 6 Şubat depremleri sonrası gönüllü olarak psikososyal hizmet vermek için sahaya giden ruh sağlığı çalışanlarının deneyimlerinin neler olduğunun anlaşılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Daha önce yapılan araştırmalarda 6 Şubat depremlerinden sonra görev alan ruh sağlığı çalışanları ile ilgili kapsamlı bir araştırmaya rastlanamamıştır. Araştırmamızın katılımcılarının tamamı ruh sağlığı çalışanlarından oluşmuş ve araştırmamız onlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler yardımı ile tamamlanmıştır. Bu araştırma bulgularının ruh sağlığı çalışanlarına yaşanabilecek afetler sonrası psikososyal hizmet vermeye gönüllü olmadan önce, rehberlik sağlayacağını ve yöneticilerin beklenmedik kriz durumlarından önce almaları gereken bazı önlemler konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir. Böyle bir başka afet sonrası sahada çalışacakların ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği hakkında da araştırma bulgularının faydalı olacağı ümit edilmektedir. Elbette tüm araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Daha sonraki süreçte aynı konuda yapılacak olan araştırmaların daha kapsamlı şekilde oluşturulması için mevcut araştırmanın sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın ilk sınırlılığı 6 Şubat depremlerinin yaşandığı 10 ilden toplam 3 tanesinde gönüllü olarak bulunmuş 7 ruh sağlığı çalışanından oluşmasıdır. Bu araştırmanın 10 ili kapsayacak şekilde bu çalışanların deneyimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü deprem sonrası koşullar her ilde aynı olmayabilir. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise tüm ruh sağlığı çalışanlarının böyle bir afetten sonra ilk kez sahada görev yapması olabilir. Daha önceden de böyle bir travma sonrası

hizmet veren çalışanlarla yapılacak olan araştırmalar, çalışanların deneyimlerini daha kapsamlı ortaya çıkarabilecek ve acemi ruh sağlığı çalışanları için daha fazla yol gösterici olabilecektir.

Araştırma sürecinde 6 Şubat depremleri sonrası bölgeye gönüllü olarak psikososyal hizmet vermek için giden ruh sağlığı çalışanlarının görevlerinin ilk gününde daha çok zorlandıkları zaman geçtikçe daha deneyimli ve profesyonel şekilde hizmet verdikleri görülmüştür. İleride yapılacak olan benzer nitel çalışmalar ile benzer bir afet sonrası tekrar görev alan çalışanlarla boylamsal araştırmalar gerçekleştirilirse çalışanların deneyimsel gelişimleri de incelenebilir. Çalışanların bazılarının tecrübe eksikliğinden dolayı hizmet sürecinde sorunlar yaşadıkları da görülmektedir. Bu konuda yapılacak olan araştırmalar çalışanlara daha etkin çalışabilmeleri için katkı sunabilir. Son olarak ruh sağlığı çalışanlarının bu afette görev aldıktan sonra bazı psikolojik yıpranmalar yaşadıkları gözlemlenmiştir. İleride yapılacak olan çalışmalarda ruh sağlığı çalışanlarının yaşadıkları psikolojik durumlara ağırlık verilebilir ve önlemsel bazı çalışmaların yapılması da sağlanabilir.

SONUÇ

Deprem, insanoğlunun hayatında sarsıcı pek çok etki yaratan başa çıkılması zor bir afettir. Bu afet sonrası arama kurtarma çalışmaları ve temel ihtiyaçları karşılamak için yapılan yardımlar kadar, psikososyal yardımların yeri de çok önemlidir. Böyle afetler sonrası psikososyal hizmet veren ruh sağlığı çalışanlarının bazı kişisel ve mesleki özellikler barındırmaları gerekmektedir. Bu araştırmanın katılımcıları 6 Şubat depremlerinden sonra sahaya gönüllü olarak giden ruh sağlığı çalışanlarından oluşmaktadır. Çalışmanın amacı bu çalışanların edindikleri deneyimleri ortaya çıkartmaktır. 7 ruh sağlığı çalışanı ile yapılan görüşmeler sonucunda, çalışanların yaşadıkları sürecin zorlu olduğu ve kişisel-mesleki açıdan birçok deneyim edinmelerine de katkı sağladığı görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında çalışanların 'duygularını yönetebilme, fiziksel koşullara uyum, kriz yönetme becerisi ve ikincil travma ile başa çıkma' edindikleri kişisel deneyimler olarak ortaya çıkmakta; 'travma sürecini yönetme, ekiple çalışma ve iş birliği, zor koşullarda psikolojik danışma hizmeti verebilme, farklı yaş grupları ile çalışabilme' becerileri ise edindikleri mesleki deneyimler olarak ortaya çıkarılmıştır. Yaşanan süreç zorlu da olsa kişisel-mesleki olarak gelişimlerine katkısının çok fazla olduğunu söyleyen katılımcı çalışanların, böyle bir felaketin tekrar yaşanması durumunda yine aynı kararlılık ile yardıma gönüllü olabileceklerini ve daha donanımlı şekilde katılım sağlayacaklarını da ifade etmeleri çalışanların mesleki profesyonelliklerini ve yardıma gönüllü olma isteklerini de ortaya çıkartmaktadır.

Bu bulgulara dayanılarak afetlerden önce yapılacak çalışmalara ve afetlerde görev alan çalışanlara yönelik sunulacak hizmetlere, daha fazla önem verilmesi ve bu konularda da daha ayrıntılı araştırmaların yapılması, hem toplum ruh sağlığı hem çalışanların hizmet verimliliği açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, R. E., Boscarino, J. A. & Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American journal of orthopsychiatry*, 76 (1), 103-108. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.1.103>.
- AFAD-Afet ve Acil Durum Başkanlığı (2023). Psychosocial support guide for disasters. <https://www.ipkb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/02/DISASTER-PSYCHOSOCIAL-SUPPORT-GUIDE>
- Altun, D. & Telli, S. G. (2023). Türkiye’de deprem sonrası çevrimiçi öğrenmeni vazgeçilmezliği, *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 125-136.
- Aysan, F., Ogan, S. & Öz Soysal, F. S., (2023). Travma ve krize müdahale yaklaşımları: Kuramsal bir bakış. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(2), 1431-1457. <https://doi.10.51460/baebd.1388105>.
- Bıçakçı, A. B. & Ergüney Okumuş, E., (2023). Depremin psikolojik etkileri ve yardım çalışanları. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 14(1), 218-248.
- Blevins, C.A., Weathers, F.W., Davis, M.T., Witte, T.K. & Domino, J.L. (2015), The posttraumatic stress disorder checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation, *Journal of Trauma and Stress*, 28(6), 489-498.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi:10.1191/1478088706qp063oa>.
- Bride, B.E., Radey, M. & Figley, C.R. (2007). Measuring compassion fatigue. *Clinical Social Work Journal*, 35, 155–163. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0091-7>.
- Chang, K., & Taormina, R. J. (2011). Reduced secondary trauma among chinese earthquake rescuers: a test of correlates and life indicators. *Journal of Loss and Trauma*, 16(6),542-562.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (2)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Demirtaş, Z, Doğru, E. & Kılıç, M.F. (2023). 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde okul yöneticisi ve öğretmenlerin yaşadığı travmalar. *Journal of Educational Reflections*, 7(2). 51-64.
- Demirtaş, Z., Alanoğlu, M. & Turan, C. (2023). Okul yöneticilerinin eğitim kurumlarında depreme ilişkin afet ve acil durum yönetimine ilişkin görüşleri. *Ases International Ordu Scientific Research Conference Book*, 9-19.
- Denzin, N. (1989). *Interpretive biography (qualitative research methods)*. (17). Sage Publications.

- Figley, C. R. (1995). Compassion fatigue as secondary traumatic stress disorder: An overview. In R. C.R. Figley (Ed.). *Compassion fatigue: coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*, 1–20.
- Geldard, K. & Geldard, D. (2010). *Counselling adolescents: the proactive approach for young people*. London: Sage Publications.
- Güçray, S. S. (2016). Ergenlerle psikolojik danışma: Bir gözden geçirme Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 1, 2016, 269-282.
- Güven, K. (2010). Marmara depremini yaşayan yetişkinlerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası gelişim ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi, (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi) Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Joffe, H., & Yardley, L. (2004). Content and thematic analysis. *Research methods for clinical and health psychology*, 56-68.
- Kaya, S. & Türk, A. (2023). Afetlerde psikososyal destek profesyonellerinin travmaya müdahale becerilerinin incelenmesi. A. Bilgili ve B. Hanedan (Ed.). *Sağlık bilimlerinde güncel tartışmalar*, 7, 646-655. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kepçeoğlu, M.(1994). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. (8.baskı.). Özerler Matbaası.
- Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- Mattei A, Fiasca F, Mazzei M, Necozone S. (2017). Bianchini v. stress and burnout in health-care workers after the 2009 l'aquila earthquake: a cross-sectional observational study. *Front Psychiatry*. 12, 8-98.
- McBride, D., Porter, N., Lovelock, K., Shepherd, D., Zubizaretta, M., & Burch, J. (2018). Risk and protective factors for the course of post-traumatic stress disorder in frontline workers after the christchurch, New Zealand Earthquake. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 27(2), 193-206.
- McCann L, Pearlman LA (1990) Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims. *J Trauma Stress*, 3, 131-149.
- Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 169-184.
- Özer, M. (2023). Education policy actions by the ministry of national education after the earthquake disaster on february 6, 2023 in Türkiye. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(2). 1-14.
- Öztürk, O., Koçak, U. Z., Kurt, M. & Özer-Kaya, D. (2023) Doğal afetler sonrası stres bozukluğuna eşlik eden ruminasyonun fizyolojik etkileri ve mücadelede egzersiz yaklaşımları: Geleneksel derleme. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 699-703.

- Pacella, M.L., Hruska, B. & Delahanty, D.L. (2013), The physical health consequences of ptsd and ptsd symptoms: a meta-analytic review. *Journal of Anxiety Disorders*, 27(1). 33-46.
- Patton, M.Q.(2002). *Qualitative research and evaluation methods*. 3rd Sage Publications; Thousand Oaks.
- Salik Ata, N. (2023). Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremlerinin kriz yönetimi bağlamında değerlendirilmesi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(Özel Sayı), 59-77.
- Seggie, F. N., & Bayyurt, Y. (2015). Nitel araştırma yöntemi. Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt (Ed.). *Nitel araştırma: yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları içinde*, 11-22. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stake, R.E. (2005). Qualitative case studies. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Ed.). *The Sage handbook of qualitative Research*, 443-466. London: Sage.
- Şen, S. (2023) Kahramanmaraş depremlerinin ekonomiye etkisi, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 4, 1-55.
- Tuncay, T. (2004). Afetlerde sosyal hizmet. Özbay Ofset Matbaacılık.
- Uğuz, Ş. (2023). Depremlerin görünmez yıkımı: insanların psikolojik sağlığı üzerindeki etkileri, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 17(1) , 6-9 .
- Usta, G. (2023). Dünya’da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900-2022),*Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 172-186.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. baskı). Seçkin Yayıncılık.

GENÇ YETİŞKİNLERDE SOSYAL MEDYA KULLANIM AMAÇLARININ UMUTSUZLUĞA ETKİSİ

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA USAGE AIMS ON HOPELESSNESS IN YOUNG ADULTS

Ahmet TÜRK*, Sena TÜRK**

Öz

Bu araştırma sosyal medya kullanım oranının en yoğun olduğu genç yetişkinlerde sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluğa etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 18-35 yaş aralığında 147'si (%59,3) kadın ve 101'i (%40,7) erkek olmak üzere 248 genç yetişkin katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=24,96\pm 6,19$ 'dir. Araştırmada Beck Umutsuzluk Ölçeği ile Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Amacı Ölçeği kullanılmıştır. Analizlerde betimleyici ve açıklayıcı istatistikler bir arada kullanılmıştır. Açıklayıcı istatistikler korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizleri kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada genç yetişkinlerin orta düzeyde umutsuzluk yaşadıkları saptanmıştır. Bulgular umutsuzluk ile sosyal etkileşim/iletişim amaçlı kullanım ve eğitim amaçlı kullanım arasında negatif yönlü; tanıma ve tanınma amaçlı kullanım arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Araştırmada sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluğun anlamlı düzeyde yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre sosyal medyanın sosyal etkileşim/iletişim ve eğitim amaçlı kullanımı arttıkça gençlerin umutsuzluk düzeylerinin düştüğü, tanıma ve tanınma amaçlı kullanımları arttıkça umutsuzluk düzeylerinin arttığı saptanmıştır.

Anahtar Kelime: Sosyal Medya, Umutsuzluk, Genç Yetişkin.

Abstract

This study aims to investigate the effect of social media usage aims on hopelessness in young adults, where the rate of social media use is the most intense. A survey model was used in the study. 248 young adults between the ages of 18-35, 147 (59.3%) female and 101 (40.7%) male, participated in the study. The average age of the participants was $\bar{x}=24.96\pm 6.19$. Beck Hopelessness Scale and Aims of Use of Social Network Sites Scale were used in the study. Correlation and multiple linear regression analyses were used in the study. In the study, it was found that young adults experienced medium level of hopelessness. The findings show that there is a negative correlation between hopelessness and social interaction/communication aim usage and educational aim usage, and a positive correlation between social networking aim usage. In the study, it was concluded that the purposes of social media use were a significant predictor of hopelessness. Accordingly, as the use of social media for social interaction/communication and educational aims increases, the hopelessness levels of young people decrease. As the use of social media for acquaintance aims increases, the level of hopelessness increases.

Keywords: Social Media, Hopelessness, Young Adults.

* Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, E-posta: aturk@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5782-3794

** Sosyal Hizmet Uzmanı, E-posta: shu.senakaya@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3630-9045

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler, bilgi ve iletişim alanında büyük yenilikler meydana getirmiştir. Bu gelişmeler sayesinde, yer ve zaman gibi sınırlar ortadan kalkmış ve daha hızlı, şeffaf, düşük maliyetli ve esnek bir bilgi akışı mümkün hale gelmiştir. Bunlar arasında özellikle internet, dünya çapındaki yüz binlerce kanalı birbirine bağlayan bir ağ olarak önem kazanmıştır (Vural & Öz, 2007, s.222). İnternet, insanların bilgiye olan taleplerinin artması sonucunda ortaya çıkan bilgi üretimini, depolamayı ve paylaşımı kolaylaştıran büyük bir teknoloji olarak görülmektedir (Ergen, 2018, s.54). Teknolojik alanda yaşanan değişim ve dönüşümler kişilerarası iletişim şekillerinde de önemli değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Günümüzde bireyler telefon, tablet ve bilgisayar gibi teknolojik cihazlarla erken yaşlarda tanışmakta, bu cihazlar hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir (Erdur-Baker & Kavşut, 2007, s.32).

Günümüzde internet kullanımında yaşanan yoğun artışın ise küreselleşmenin yanı sıra yeni medya araçlarının ortaya çıkışıyla doğrudan ilişkisi düşünülmektedir. Bu yeni medya araçlarının sosyal medya gibi yeni kavramların karşımıza çıkmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Başlar, 2013, s.823). Sosyal medya, insanların internet üzerinde birbirleriyle iletişim kurmalarına ve sosyal etkinliklere katılmasına olanak tanıyan web tabanlı bir hizmettir (Ryan & Jones, 2009, s.152). Sosyal medya; iletişim, etkileşim, paylaşım ve eğitim gibi amaçlar doğrultusunda bir araya gelen bireylerin zaman ve mekân engeli olmaksızın etkileşimlerini sürdürdükleri sanal bir ortamdır (Tuncer, 2014, s.12). Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte sosyal medya ağlarının kullanımı da her geçen gün artarak devam etmektedir. Nitekim, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (2023a) verilerine göre 16-74 yaş aralığında aktif internet kullanım oranı %87,1 olup bu bireylerin büyük bir çoğunluğu (%86,8) ise sosyal medya kullanmaktadır.

İnsanlar doğası gereği iletişim kurmak, eğlenmek, sosyalleşmek ve bilgi edinmek isterler (Singh & Barmola, 2015, s.98). Daha öncesinde iletişim, etkileşim, eğlence ve sosyalleşme gibi ihtiyaçlar sosyal hayatın bir parçası olarak görülürken sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte bu durum yerini sosyal medya ağlarına bırakmıştır. Bu bağlamda sosyal medya platformları bireylere sunduğu imkanlar ve olanaklardan dolayı sosyal etkileşim sağlama, boş zamanı değerlendirme, eğlenme, gündemi takip etme, içerik paylaşma, sosyal arkadaşlıklar kurma ve bilgi edinme gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır (Bardak & Yalçınkaya-Alkar, 2016, s.56; Diker & Taşdelen, 2017, s.190). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2023a) verileri yaş açısından incelendiğinde internet kullanım oranının 16-24 yaş

arasındaki bireylerde %96,6 ve 25-34 yaş arasındaki bireylerde %97,7 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda internet ve sosyal medyanın akıllı mobil cihaz kullanabilen her yaşta bireyin ilgi odağı olmasına karşın özellikle genç yetişkinler için kitle iletişim aracı olarak önemli bir yer edindiği söylenebilir. Sosyal medya platformları özellikle gençler arasında haber alma, eğlence, arkadaşlık kurma, yeni insanlarla tanışma, ilgi alanları ve kariyer hedeflerine yönelik bilgi edinme gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Çerçi vd., 2020, s.192; Ürkmez & Eskicumalı, 2021, s.121; Üstündağ, 2022, s.179).

Sosyal medya platformları, sosyal destek sağlama, bireyler arası etkileşimi kolaylaştırma, kendini ifade etme, benlik saygısını geliştirme ve bilgi alışverişini hızlandırma gibi olumlu işlevlerinin yanı sıra olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Bu bağlamda, bu teknolojilerin bilinçli ve dengeli bir şekilde kullanılması, bireylerin sosyal hayatlarını olumlu bir şekilde etkilemesi açısından önemlidir. Nitekim, Xu & Tan (2012) tarafından yapılan bir araştırmada günümüz dünyasında bireylerin gün içerisinde yoğun bir şekilde sosyal medyada zaman geçirdikleri ve bu durumun da bireylerde bazı sosyal ve psikolojik sorunlara yol açabileceği ortaya konulmuştur. Sosyal medya ağlarının yoğun ve uzun süreli kullanımı bireylerde bağımlılık durumunu meydana getirerek bireylerin sosyal hayattan soyutlanmasına, yalnızlaşmasına, umutsuzluk ve depresyon gibi ruhsal sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Papacharissi & Rubin, 2000, s.176).

Umutsuzluk, bireylerin geleceğe yönelik olumsuz beklentiler içerisinde olması, geleceğe ilişkin olumsuz duygular beslemesi ve olumlu şeylerin olacağına dair motivasyonlarını kaybetmesiyle karakterize edilebilecek bir ruhsal sorun olarak tanımlanmaktadır (Seber vd., 1993, s.139). Beck'in (1963, s.328) bilişsel modeline göre umutsuzluk depresyonun önemli bir bileşenidir. Umutsuzluğa dayalı gelişen depresyon durumu intihar için bir risk faktörüdür (Seber vd., 1993, s.139). Yapılan çalışmalar gençlerde umutsuzluğun yaygın olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (İmamoğlu, 2017; Öztürk vd., 2023a; Ulucan vd., 2011). Aynı zamanda gençlerde sosyal medya kullanımıyla ilgili yapılan araştırmalarda umutsuzluk ön plana çıkan bir ruhsal sorun olarak dikkat çekmektedir (Çelik, 2019; Öztürk vd., 2023a; Öztürk vd., 2023b).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında genç yetişkinlerde sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzlukla ilişkisi ve gençlerin sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluk düzeylerini ne düzeyde ne yönde etkilediği merak konusu olmuştur. Yapılan literatür incelemesinde gençlerin umutsuzluk düzeyleri ve sosyal medya kullanım düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara (Çelik, 2019; Öztürk vd., 2023a; Öztürk vd., 2023b) rastlanmakla birlikte gençlerin sosyal medya kullanım amaçları bağlamında umutsuzluk düzeylerini inceleyen

çalışmaya rastlanılmamıştır. Yukarıda verilen bilgiler ve literatürdeki boşluktan hareketle bu çalışmanın amacı genç yetişkinlerin sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluğa etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Genç yetişkinlerin umutsuzluk seviyeleri ne düzeydedir?
- 2- Genç yetişkinlerin sosyal medyayı kullanım amaçları ile umutsuzluğu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 3- Genç yetişkinlerin sosyal medyayı kullanma amaçları umutsuzluğun ne yönde ne düzeyde yordayıcısıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada araştırmanın amacı doğrultusunda değişkenler arasındaki değişimin birlikte varlığını ve düzeyini ortaya koymayı amaçlayan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2003, s.77).

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 18-35 yaş aralığındaki genç yetişkinlerden oluşmaktadır. TÜİK (2023b) verilerinde yaş aralıkları beşerli olarak verildiğinden 18-35 yaş arası genç yetişkinlerin sayısına ilişkin kesin bir bilgi elde edilememiştir. Evreninin tam olarak sayısının belirlenemediği durumlarda $n=(t^2 \times p \times q) \div d^2$ formülü ile evreni temsil eden örneklem hacmi hesaplanabilmektedir (Sümbüloğlu & Sümbüloğlu, 2016, s.213). Söz konusu formüldeki değerler yerine konulduğunda 245 kişinin evreni temsil eden minimum örneklem sayısı olduğu hesaplanmıştır [$n=(1,96)^2 \times (0,80) \times (0,20) \div (0,05)^2$]. Araştırma kapsamında 259 kişiye ulaşılmıştır. Ölçme aracını eksik/hatalı dolduran 11 kişi araştırmadan çıkarılmış olup araştırma 248 kişiyle gerçekleştirilmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada sosyodemografik özelliklere ilişkin Kişisel Bilgi Formu ile Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Amacı Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılmıştır.

1.3.1. Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Amacı Ölçeği

Karal & Kokoç (2010) tarafından geliştirilen ölçekte 5'li likert (1=Kesinlikle katılmıyorum...5=Tamamen katılıyorum) tipinde cevaplanan 14 madde bulunmaktadır. Ölçekte sosyal medyanın sosyal etkileşim/iletişim amaçlı (7 madde), tanıma ve tanınma amaçlı

(3 madde) ve eğitim amaçlı (4 madde) kullanımını ölçen üç alt boyut bulunmaktadır. Karal & Kokoç'un (2010, s.257) çalışmasında iç tutarlılık katsayıları tüm ölçek için $\alpha=0,83$; sosyal etkileşim/iletişim amaçlı kullanım alt boyutu için $\alpha=0,80$; tanıma ve tanınma amaçlı kullanım alt boyutu için $\alpha=0,74$ ve eğitim amaçlı kullanım alt boyutu için $\alpha=0,66$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise bu değer sırasıyla $\alpha=0,84$; $\alpha=0,70$; $\alpha=0,80$; $\alpha=0,82$ 'dir.

1.3.2. Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe adaptasyonunu Seber ve arkadaşları (1993) yapmıştır. İki seçenekli (Evet, Hayır) cevaplar içeren ölçekte toplam 20 madde bulunmaktadır. Ölçeğin 11 maddesinde hayır yanıtı 9 maddesinde evet yanıtı 1 puan olarak puanlanmaktadır. Puanlama sonucunda elde edilen aritmetik toplam arttıkça bireylerin umutsuzluk düzeyleri artmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı Beck ve arkadaşlarının (1974, s.862) çalışmasında $\alpha=0,93$; Seber ve arkadaşlarının (1993, s.141) çalışmasında $\alpha=0,86$; bu çalışmada ise $\alpha=0,92$ olarak hesaplanmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında verilerin toplanmasından önce Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 03.11.2023 tarih ve 2023/208 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmada veriler çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak 252 kişiye ulaşılmıştır. Normallik varsayımının karşılandığı gözlenen verilerin analiz sürecinde parametrik testler kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimleyici ve açıklayıcı istatistikler bir arada kullanılmıştır. Betimleyici istatistiklerin ardından açıklayıcı istatistiklerde Pearson korelasyon ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında veriler %95 güven aralığında ve 0,05 hata payında analiz edilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya katılan 248 genç yetişkinin 147'si (%59,3) kadın ve 101'i (%40,7)'si erkektir. Katılımcıların 215'i (%86,7) bekar ve 33'ü (%13,3) evlidir. Genç yetişkinlerin yaş ortalaması $\bar{x}=24,96\pm 6,19$ 'dır. Günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi $\bar{x}=5,91\pm 1,95$ saat olan genç yetişkinlerin 119'u (%48) en sık Instagram kullandığını belirtirken 88'i (%35,5) Twitter, 41'i (%16,5) diğer sosyal medya platformlarını kullandığını ifade etmiştir.

2.2. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişki

Araştırmada gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi amacıyla betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda gençlerin sosyal medyayı sosyal etkileşim/iletişim amacıyla kullanma ortalamasının $\bar{x}=3,28\pm0,78$; tanıma ve tanınma amacıyla kullanma ortalamasının $\bar{x}=2,09\pm1,02$; eğitim amacıyla kullanma ortalamasının $\bar{x}=3,33\pm1,10$ olup umutsuzluk ortalamasının $\bar{x}=10,02\pm6,24$ olduğu saptanmıştır. Buna göre orta düzeyde umutsuzluk yaşayan gençler çoğunlukla sosyal etkileşim/iletişim ve eğitim amacıyla sosyal medya kullanmaktadır.

Araştırmada umutsuzluk ile sosyal medya kullanım amaçları arasındaki ilişkiyi incelemek adına Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda umutsuzluk ile sosyal etkileşim/iletişim amaçlı kullanım ($r=-0,165$; $p<0,01$) ve eğitim amaçlı kullanım ($r=-0,258$; $p<0,01$) arasında negatif yönde; umutsuzluk ile tanıma ve tanınma amaçlı kullanım ($r=0,147$; $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde düşük bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişki

Değişkenler	n	Min.	Max.	\bar{x}	ss	1	2	3	4
1. Sosyal Etkileşim/İletişim AK	248	1,00	5,00	3,28	0,78	1			
2. Tanıma ve Tanınma AK	248	1,00	5,00	2,09	1,02	,495**	1		
3. Eğitim Amaçlı Kullanım	248	1,00	5,00	3,33	1,10	,486**	,313**	1	
4. Umutsuzluk	248	0,00	20,00	10,02	6,24	-,165**	,147**	-,258**	1

** $p<0,01$; AK= Amaçlı Kullanım

2.3. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Umutsuzluğa Etkisi

Araştırmada sosyal medya kullanım amaçlarının gençlerin umutsuzluk düzeylerine etkisinin ortaya konulması adına çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Analizde regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(3,244)}=12,863$; $p<0,05$). Analiz sonucunda gençlerde sosyal medyanın sosyal etkileşim/iletişim amaçlı kullanımını ($\beta=-0,187$; $p<0,05$) ve eğitim amaçlı kullanımının ($\beta=-0,261$; $p<0,05$) negatif yönlü, tanıma ve tanınma amaçlı kullanımının ($\beta=0,301$; $p<0,05$) pozitif yönlü umutsuzluğun anlamlı birer yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Bulgudan sosyal medyanın sosyal etkileşim/iletişim ve eğitim amaçlı kullanımını arttıkça gençlerin umutsuzluk düzeylerinin düştüğü, tanıma ve tanınma amaçlı kullanımları arttıkça umutsuzluk düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama düzeyinin $R^2=0,14$ olduğu tespit edilmiş olup bulgu gençlerin

umutsuzluk düzeylerindeki toplam varyansın %14'ünün bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı göstermektedir.

Tablo 2. Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Umutsuzluğa Etkisi

Değişkenler	β	t	p	Tolerance	VIF	Durbin-Watson	R ²
Sosyal Etkileşim/İletişim AK	-,187	-2,508	,01*	,634	1,578		
Tanıma ve Tanınma AK	,301	4,380	,00*	,748	1,336	1,94	,14
Eğitim Amaçlı Kullanım	-,261	-3,819	,00*	,757	1,322		

*p<0,05; AK= Amaçlı Kullanım

TARTIŞMA

Bu araştırma gençlerin umutsuzluk düzeylerinin tespit edilmesi ve sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluğa etkisini incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda verilerin analizinde betimleyici ve açıklayıcı istatistikler uygulanmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar yapılan çalışmalar ve teorik açıklamalar çerçevesinde yorumlanmıştır.

Araştırmada elde edilen ilk bulgu, gençlerin orta düzeyde umutsuzluk yaşadıklarıdır. Araştırmanın bulgusu literatürdeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (İmamoğlu, 2017; Öztürk vd., 2023a; Ulucan vd., 2011). Bulgunun ortaya çıkmasında cinsiyet faktörünün etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim araştırmada gençlerin umutsuzluk düzeyleri cinsiyete göre incelendiğinde cinsiyet açısından anlamlı düzeyde bir farklılaşma olduğu görülmektedir ($t_{(246)}=3,023$; $p<0,05$). Bulgudan erkek katılımcıların umutsuzluk ortalamasının ($\bar{x}=11,45\pm 5,96$) kadın katılımcıların umutsuzluk ortalamasından ($\bar{x}=9,04\pm 6,25$) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgu erkeklerin daha umutsuz olduğunu ortaya koyan çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir (Durak-Batıgün, 2005; Oğuztürk vd., 2011; Özmen vd., 2008; Öztürk vd., 2023b). Toplumsal yapı içerisinde kadın ve erkeklere bakış açısı farklılık göstermektedir (Tire, 2020, s.77). Bu farklılıkların da gençlerin umutsuzluk düzeylerinin cinsiyet açısından farklılaşmasına neden olduğu düşünülmektedir. Erkeklerin güçlü, bağımsız ve duygusal olarak kendini göstermemesi gerektiği gibi stereotipler (Bilican-Gökkaya, 2019, s. 76), erkeklerin umutsuzluk hissetme konusunda daha fazla baskı altında hissetmelerine neden olabilir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri, erkeklerin duygusal zorluklarını ifade etme konusunda engel oluşturabilir. Erkeklerin genellikle güçlü olmaları beklenirken, duygusal zorlukları paylaşma veya destek arama gibi davranışlar, toplumsal normlara uymadığı düşünülerek bastırılabilir. Bu durum da erkeklerin duygusal sıkıntılarını

ifade etmekten kaçınmalarına ve içlerinde biriken umutsuzluk hissiyatını artırmasına yol açabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusu sosyal medyanın sosyal etkileşim/iletişim amacıyla kullanımı ile umutsuzluk arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ve sosyal etkileşim/iletişim amacıyla sosyal medya kullanımının umutsuzluğu negatif yönde etkilediğidir. Yapılan araştırmalar gençlerin sosyal medyayı yoğunlukla bir iletişim ve etkileşim aracı olarak kullandıklarını, bir boş zamanı değerlendirme aktivitesi ve sosyalleşme alanı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Çerçi vd.,2020; Ürkmez ve Eskicumalı, 2021; Üstündağ, 2022). Gençlerin arkadaşlarıyla bağlantı kurmalarına ve etkileşime girmelerine olanak tanıyan sosyal medya sosyal destek sistemlerinin güçlenmesine yardımcı olabilir (Üstündağ, 2022, s.183). Sosyal medya aracılığıyla benzer ilgi alanlarına sahip gençler bir araya gelerek iletişim ve etkileşim kurabilir. Bu tür etkileşimler, gençlerin umutlarını artırarak olumlu duygusal deneyimler yaşamalarına yardımcı olabilir. Nitekim Üstündağ (2022) tarafından yapılan araştırmada gençlerin sosyal medyayı sosyal destek ihtiyaçlarını giderme aracı olarak gördükleri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte literatürde bireylerin kendilerini ifade edebilme, başkalarıyla bağlantı kurabilme ve topluma aidiyet gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sosyal medya platformlarına yöneldiği ifade edilmektedir (Nowland vd., 2018, s.78; Quan-Haase & Young, 2010, s.352). Gençlerin sosyal medyada etkileşim ve iletişim halinde olmasının söz konusu sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının giderilmesinde rol oynadığı böylece bu durumun umutsuzluk düzeylerinin düşmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu sosyal medyanın tanıma ve tanınma amacıyla kullanımı ile umutsuzluk arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu; sosyal medyanın tanıma ve tanınma amacıyla kullanımının umutsuzluğu pozitif yönde etkilediğidir. Sosyal medyanın gençler üzerindeki etkisi karmaşık bir yapıya sahiptir. Önceleri iletişim, etkileşim, eğlenme, kendini ifade etme ve sosyalleşme gibi ihtiyaçlarını sosyal hayatta gideren bireyler, sosyal medya ağlarının yaygınlaşmasıyla bu ihtiyaçlarını sosyal medya aracılığıyla gidermeye başlamıştır. Bu durum da bireylerde sosyal medya bağımlılığının artmasına neden olarak bireylerin sosyal yaşamdan soyutlanmasına ve ruhsal sorunlar yaşamasına yol açabilmektedir (Papacharissi & Rubin, 2000, s.176). Nitekim bu çalışmada da gençlerin günlük yalnızca sosyal medya kullanım sürelerinin ($\bar{x}=5,91\pm 1,95$) oldukça yüksek olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte gençler sosyal medyada geçirdikleri sürenin büyük bir çoğunluğunu Instagram (%48) ve Twitter (%35,5) gibi tanıma ve tanınma amacının yoğunlukla kullanıldığı sosyal medya sitelerinde geçirmektedir. Söz konusu sosyal medya platformlarının bireylerin gerçeklik algısını olumsuz

yönde etkilediği ve sanal bir gerçeklik oluşturduğu ifade edilmektedir (Köse, 2015, s.60). Bu sanal gerçeklikte sunulan mükemmellik algısı, beğeni ve takipçi sayılarına dayalı popülerite yarışı gibi unsurlar, gençlerin kendilerini yetersiz hissetmelerine veya başkalarıyla karşılaştırmalarına neden olabilir. Başkalarının mükemmel hayatlarını veya başarılarını sürekli olarak görüntüleyerek, kendi yaşamlarını eksik veya yetersiz hissedebilirler. Bu durum, kendilerine olan güvenlerini azaltabilir ve umutsuzluğa yol açabilir.

Araştırmanın son bulgusu sosyal medyanın eğitim amacıyla kullanımı ile umutsuzluk arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu ve sosyal medyanın eğitim amacıyla kullanımının umutsuzluğu negatif yönde etkilediğidir. İnternet ve sosyal medya ağlarının boş zamanı değerlendirme, iletişim ve etkileşim kurma, sosyalleşme ve eğlenceli vakit geçirme gibi işlevlerinin (Çerçi vd., 2020, s.192; Ürkmez & Eskicumalı, 2021, s.121; Üstündağ, 2022, s.179) yanı sıra eğitim, bilgi edinme, kişisel gelişim sağlama gibi işlevleri de bulunmaktadır (Ahn, 2011, s.1436; Kindi & Alhashmi, 2012, s.3; Papacharissi & Rubin, 2000, s.176). Bu noktada sosyal medya ağları, genellikle birçok farklı kaynağa kolayca erişim, ders materyallerine, tartışmalara ve uzman görüşlerine hızlıca ulaşılmasına olanak sağlayabilmektedir. Sosyal medya platformları, öğrencilere ve eğitimcilere etkileşim ve işbirliği fırsatları sunarak tartışmaların, fikir alışverişlerinin ve öğrenme deneyimlerinin zenginleştirilmesini sağlayabilir (Sistek-Chandler, 2012, s.78; Tess, 2013, s.60). Bu da gençlerin öğrenme motivasyonunu artırıp gelecek hedefleri ve planları hakkında daha donanımlı hissetmelerine ve dolayısıyla umutlarını artırmalarına yardımcı olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular genç yetişkinlerin sosyal medya kullanım amaçlarının umutsuzluk düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Buna göre bu araştırmada genç yetişkinlerin orta düzeyde umutsuzluk yaşadığı; sosyal etkileşim/iletişim ve eğitim amacıyla sosyal medya kullanan genç yetişkinlerin umutsuzluk düzeylerinin daha düşük olduğu; tanıma ve tanınma amacıyla sosyal medya kullanan genç yetişkinlerin ise umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada genç yetişkinlerin sosyal medya kullanımlarının ruh sağlığı üzerindeki etkisi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bundan sonra yapılacak araştırmalarda sosyal medya kullanım amaçlarının kişilik, yalnızlık, depresyon, sosyal kaygı, bağımlılık ve bilinçli farkındalık gibi değişkenlerle incelenmesi günümüz dünyasını yoğun bir şekilde etkisi alan sosyal medyanın bireyler üzerindeki etkilerinin ortaya konulması adına önerilebilir.

Yapılan öncü çalışmalar ve kuramsal açıklamalar umutsuzluğun depresyon, madde kullanımı ve intihar düşünceleri gibi önemli ruhsal sorunların belirleyicilerinden bir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada özellikle gençlerin umutsuzluk düzeylerinin düşürülmesi, daha ileri düzey ruhsal problemlerin önlenmesi adına önleyici ruh sağlığı hizmetlerinin işlevselliğinin artırılması gerekmektedir. Ruh sağlığı hizmetlerinin işlevselliğinin bu hizmetlere erişilebilirlikle yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Buradan hareketle özellikle ruh sağlığı hizmetlerinin en yerele kadar indirilmesi adına aile sağlığı merkezlerinde psikologlar ve sosyal hizmet uzmanlarından oluşan önleyici ruh sağlığı hizmetlerinin verilmesi ve yaygın bir şekilde bu hizmetlerin sunulması önerilmektedir (Öztürk vd., 2023a, s.48; Türk vd., 2022, s.269).

Bununla birlikte genç yetişkinlerin internet ve sosyal medya gibi dijital kaynaklı sosyal ve psikolojik sorunlar yaşamasının önlenmesi ve sosyal medya platformlarını daha işlevsel amaçlar doğrultusunda kullanmaları adına genç yetişkinlere dijital okuryazarlık faaliyetleri kapsamında eğitimler verilerek sosyal medyayı daha işlevsel kullanmaları adına adımlar atılabilir. Dijital okuryazarlık eğitimleri sayesinde gençlerin sosyal medyada paylaşılan içeriklerin gerçeklikten farklı olabileceğini anlaması, negatif etkileşimlere neden olan içeriklerin sınırlandırılması, pozitif ve destekleyici içeriklere katılımlarının teşvik edilmesi ve sosyal medya kullanımı noktasında daha bilinçli olmaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ahn, J. (2011). The effect of social network sites on adolescents' social and academic development: Current theories and controversies. *Journal of the American Society for information Science and Technology*, 62 (8), 1435-1445. <https://doi.org/10.1002/asi.21540>
- Bardak, F., & Yalçinkaya-Alkar, Ö. (2016). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağları kullanım amaçlarına göre internet bağımlılığı ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 17 (2), 55-65.
- Başlar, G. (2013). Yeni medyanın gelişimi ve dijitalleşen kapitalizm. *Akademik Bilişim*, (1), 823-831.
- Beck, A. T. (1963). Thinking and depression: I idiosyncratic content and cognitive distortions. *Archives of General Psychiatry*, 9 (4), 324-333. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1963.01720160014002>
- Beck, A.T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: The hopelessness scale. *Journal of consulting and clinical psychology*, 42(6), 861-865. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0037562>
- Bilican-Gökkaya, V. (2019). Toplumsal sorun alanlarından; toplumsal cinsiyet, kadın ve eğitim. Y. Daşlı (Ed.), *Sosyal Sorunlarda Güncel Tartışmalar*, (ss. 73-88) içinde. Anı Yayınları.
- Çelik, K. (2019). *Üniversite öğrencilerinin Facebook kullanımının umutsuzluk ve depresyonla ilişkisi* (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Üsküdar Üniversitesi.
- Çerçi, Ü. Ö., Canöz, N., & Canöz, K. (2020). Covid-19 krizi döneminde bilgilendirme aracı olarak sosyal medya kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 184-198.
- Diker, E., & Taşdelen, B. (2017). Sosyal medya olmasaydı ne olurdu? Sosyal medya bağımlısı gençlerin görüşlerine ilişkin nitel bir araştırma. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 189-206.
- Durak-Batıgün, A. D. (2005). İntihar olasılığı: Yaşamı sürdürme nedenleri, umutsuzluk ve yalnızlık açısından bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(1), 29-39.
- Erdur-Baker, Ö., & Kavşut, F. (2007). Cyber bullying: A new face of peer bullying. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Ergen, Y. (2018). Büyük veri, sosyal medya ve etik: Facebook örneğinde bir değerlendirme. *Yeni Düşünceler*, (10), 53-64.
- İmamoğlu, G. (2017). Resim eğitimi ve temel eğitim öğrencilerinde umutsuzluk ve kişilik özelliklerinin incelenmesi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(37), 2489-2504.
- Karal, H., & Kokoç, M. (2010). Üniversite öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanım amaçlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 1(3), 251-263.

- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi* (12.Baskı). Nobel Yayın.
- Kindi, S.S.A., & Alhashmi, S. M. (2012). Use of social networking sites among Shinas College of Technology students in Oman. *Journal of Information & Knowledge Management*, 11(1), 1250002. <https://doi.org/10.1142/S0219649212500025>
- Köse, A. (2015). Hayat oyununun yeni perdesi: Sosyal ağlar ve gerçeklik algısının değişimi. *Academic Journal of Information Technology*, 6 (18), 57-70. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2015.1.004.x>
- Nowland, R., Necka E. A., & Cacioppo, J. T. (2018). Loneliness and social internet use: pathways to reconnection in a digital world? *Perspectives on Psychological Science*. 13(1), 70-87. <https://doi.org/10.1177/1745691617713052>
- Oğuztürk, Ö., Akça, F., & Şahin, G. (2011). Üniversite öğrencilerinde umutsuzluk düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin bazı değişkenler üzerinden incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 14 (3), 173-184.
- Özmen, D., DüNDAR, E., Çetinkaya, A., Taşkın, O., & Özmen, E. (2008). Lise öğrencilerinde umutsuzluk ve umutsuzluk düzeyini etkileyen etkenler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(1), 8-15.
- Öztürk, M., Türk, A., Gönültaş, B.M., & Aydemir, İ. (2023a). Mediator role of social media use on the effect of negative emotional state of young adults on hopelessness during COVID-19 outbreak. *Journal of Archives of Health Sciences and Research*, 10 (1), 44-49. <http://dx.doi.org/10.5152/ArcHealthSciRes.2022.22096>
- Öztürk, M., Ünal, V., Türk, A., & Temiz, S. (2023b). Pandemi sonrası bireylerin umutsuzluğunun farklı değişkenler açısından kuşaklara göre karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (21), 56-71. <https://doi.org/10.46218/tshd.1233382>
- Papacharissi, Z., & Rubin, A. M. (2000). Predictors of internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44 (2), 175-196. https://doi.org/10.1207/s15506878jobem4402_2
- Quan-Haase, A., & Young, A. L. (2010). Uses and gratifications of social media: a comparison of facebook and instant messaging. *Bulletin of Science Technology & Society*, 30(5), 350-361. <https://doi.org/10.1177/0270467610380009>
- Ryan, D., & Jones, C. (2009). *Understanding digital marketing: marketing strategies for engaging the digital generation*. Kogan Page.
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C., & Tekin, D. (1993). Umutsuzluk ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 139-142.
- Singh, N., & Barmola, K. C. (2015). Internet addiction, mental health, and academic performance of school students/adolescents. *The International Journal of Indian Psychology*, 2 (3), 98-108. <https://doi.org/10.25215/0203.053>
- Sistek-Chandler, C. (2012). Connecting the digital dots with social media and Web 2.0 technologies, *Journal of Research in Innovative Teaching*, 5 (1), 78-87.

- Sümbüloğlu, K., & Sümbüloğlu, V. (2016). *Biyoistatistik*. Hatiboğlu Yayınevi.
- Tess, P. A. (2013). The role of social media in higher education classes (real and virtual) - A literature review. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 60-68. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.12.032>
- Tire, O. (2020). *Kültür ve toplumsal cinsiyet*. E. Dikici & O. Bingöl (ed.), *Kültür ve Sosyoloji* (ss.75-96) içinde. Eğitim Yayınları.
- Tuncer, E. (2014). *Sosyal medya imparatorluğu: Patron*. Akis Yayınları.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu. (2023a, 29 Ağustos). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması, 2023*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407) (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2023).
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu. (2023b, 6 Şubat). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> (Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023).
- Türk, A., Öztürk, M., & Bilican-Gökkaya, V. (2022). Depresyon, anksiyete, stres ve gelecek kaygısı arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4 (3), 262-270. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.22.3.06>
- Ulucan, H., Kılınç, M., Kaya, K., & Türkçapar, Ü. (2011). Beden Eğitimi Spor yüksekokullarında öğrenimlerine devam eden öğrencilerin umutsuzluk ve yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(3), 344-351.
- Ürkmez, S., & Eskicumalı, A. (2021). Kullanımlar ve doyumlar teorisi çerçevesinde COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin sosyal medya kullanım motivasyonları: Instagram örneği. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 111-129.
- Üstündağ, A. (2022). Ergenlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal destek algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(42), 169-190.
- Vural, İ., & Öz, M. (2007). Bir reklam mecrası olarak internet. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 221-240.
- Xu, H., & Tan, B.C. (2012). Why do I keep checking Facebook: Effects of message characteristics on the formation of social network services addiction. <https://aisel.aisnet.org/icis2012/proceedings/ResearchInProgress/31/> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2023).

XIX. ASIR BATILI SEYYAH VE DİPLOMATLARIN GÖZÜYLE DİYARBAKIR'DA TİCARET, İMALAT VE İHRACAT

TRADE, MANUFACTURING AND EXPORT IN DIYARBAKIR ACCORDING TO THE
OBSERVATIONS OF 19TH CENTURY WESTERN TRAVELERS AND DIPLOMATS

Ahmet SELÇUKOĞLU*

Öz

XIX. asırda Diyarbakır, diğer bütün Mezopotamya kentleri gibi çok sayıda yabancı seyyah ve devlet adamını ağırlamıştır. Osmanlı'nın doğu sınır hattında kritik bir eyalet merkezi olması, kendine özgü bir mimari ve yerleşim düzenine sahip bulunması, çok çeşitli dini ve etnik nüfusu barındırması, doğuya açılan yolların ana duraklarından birini teşkil etmesi gibi etkenler bu asırda birçok Batılı kâşif ve gezginin dikkatini Diyarbakır'a yönlendirmesine sebep olmuştur. Şehri küllü bir tahlile tabi tutan seyyahlar diğer birçok detayla birlikte kentin bu yüzyıldaki ticari, sınai ve zirai potansiyeli, ekonomik işgücü, üretim ve ihracat dinamiği gibi hususlarda da bilgiler sunmuşlardır. Bu makale, 19. yüzyılda şehri ziyaret eden Batılı seyyahların ve yolu Diyarbakır'dan geçen yabancı diplomatların seyahat notlarında yer alan imalat, ticaret ve ihracata dair bilgileri bir araya getirerek Diyarbakır'ın söz konusu asırdaki ekonomik faaliyetleri hakkında genel bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelime: Diyarbakır, A. Dupré, J. S. Buckingham, H. Southgate, V. Cuinet.

Abstract

In the 19th century, Diyarbakır, like all other Mesopotamian cities, hosted many foreign travelers and statesmen. Factors such as being a critical provincial center on the eastern border line of the Ottoman Empire, having a unique architecture and settlement pattern, hosting a wide variety of religious and ethnic population and being one of the main routes of the roads leading to the east caused many Western explorers and travelers to direct their attention to Diyarbakır in this century. The travelers, who subjected the city to a multifaceted analysis, provided information on the city's commercial, industrial and agricultural potential, economic labor force, production and export dynamics in this century, among many other details. This article aims to create a general framework about the economic activities of Diyarbakır in the mentioned century by bringing together information on manufacturing, trade and exports in the travel notes of foreign diplomats passing through Diyarbakır, as well as Western travelers who visited the city in the 19th century.

Keywords: Diarbekr, A. Dupré, J. S. Buckingham, H. Southgate, V. Cuinet.

GİRİŞ

Diyarbakır (eski adıyla Amid/Amida), antik çağlardan itibaren politik ve askeri ehemmiyeti yanında tarihi İpek Yolu'nun Mezopotamya durağındaki önemli şehirlerinden biri olarak temayüz etmiştir. Geç Antik Çağ'da Roma-Part ve Bizans-Sasani mücadelesinin kalbinde yer alan bu şehir (Ammianus Marcellinus, 2020, ss. 208-227), bölgedeki tüm politik kargaşaya rağmen ticari ve iktisadi değerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Başlangıçta yüksek surlar içinde klasik bir Roma istihkâm şehri formunda inşa edilmiş olan Amida, İslam egemenliğinin başlamasıyla birlikte yavaş yavaş sivil bir kimliğe bürünmüş; Mezopotamya bölgesinin İslam coğrafyasına dâhil olması ve Roma-İran devletleri arasında yüzyıllar önce çizilmiş doğu sınır hattının ortadan kalkmasıyla birlikte ticari şehir kimliğiyle daha çok ön plana çıkmıştır. X. asırdan itibaren şehre uğrayan Müslüman gezginler, her ne kadar görkemli yapılarına daha çok odaklansalar da kentin ticaret güzergâhı üzerinde önemli bir durak olmasından ve bu bağlamda canlı ekonomisinden de bahsetmektedirler (Amid şehri üzerinden geçen yollar hakkında İbn Hurdazbih, 2008, ss. 83-84).

İnşa edildiği taş malzemenin genellikle siyah bazalt renkte olması nedeniyle geç dönemlere kadar “Kara Amid” adıyla anılan şehir, (Badger, 1852, s. 38; Buckingham, 1827, s. 217; Chesneau, 2012, s. 58; L.-C. Chesney, 1850, s. 14; Cuinet, 1891, s. 452; Fletcher, 1850, s. 76; Fraser, 1842, s. 197; Geary, 1878, s. 207; Heude, 1819, ss. 232-233; Moltke, 1960, s. 183; Niebuhr, 1778, s. 400; Parry, 1895, s. 38) dünyanın dört yönüne açılan herhangi bir kapısından içeriye girildiği andan itibaren gezginlerde “modern zamana intikal etmiş yaşlı bir Roma kenti” izlenimi oluşturmuştur. X. asırda şehre uğrayan Müslüman seyyahlara nazaran burası Bizans saldırılarına karşı İslam topraklarının kritik bir savunma duvarı ve askeri karakol şehridir (İbn Havkal, 2010, s. 186; Mukaddesi, 2015, s. 148). Amid'i Dicle'nin kıyısında inkişaf etmiş “orta büyüklükte” bir yerleşim olarak tanımlayan İlhanlı devlet adamı Hamdullah Müstevfi (1919, s. 102), şehrin gelirlerinin XIV. yüzyıl itibarıyla yalnızca 30 bin dinar olduğunu belirtmektedir. Müellifin, aynı dönemde Musul'un gelirlerini 328 bin dinar; Hasankeyf 82 bin dinar; Mardin'i bile 236 bin dinar olarak göstermesi (1919, ss. 103-105), Amid'in Moğol istilası sonrası düştüğü mali durumu göstermesi açısından manidardır. Bu veriler, Moğol saldırılarının Amid'de demografik ve iktisadi küçülmeye sebep olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Moğolların yaptıkları akınlar sebebiyle fiyatların arttığı, köylülerin tarlalarını terk ederek farklı istikametlere göç ettikleri, hatta bu sebeple 1317'de Amid merkezli bir isyan çıktığı bilinmektedir (Göyünç, 1994, s. 466).

XVI. asrın ilk çeyreğinde gerçekleşen Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Moğol istila döneminden beri süregelen ekonomik durgunluğun yerini istikrarlı bir dinamizme terk ettiği gözlemlenir. Şehrin bu asırdan itibaren maruz kaldığı çok yönlü mimari dönüşümde han, kervansaray ve çarşıların önemli yer tutması bu durumun açık göstergelerindedir. Nitekim bu süreçte inşa edilen Deliller Hanı, Hasan Paşa Hanı ve Çifte Han gibi yapılar geç dönemlere kadar şehrin ekonomisini yönlendiren önemli merkezler olmuştur. Keza aynı asırda kent ekonomisinde bağıcılığın önemli bir yer tuttuğu, 1540 senesinde yıllık geliri 270 bin akçeye baliğ olan bir şarap imalathanesi bulunmasından anlaşılmaktadır (Göyünç, 1994, s. 467). Kaynaklarda sunulan bilgiler üzerinden XVI. yüzyılda Diyarbakır'ın, darphane, macunhane, şemihane (mumhane), kirişhane ve tabakhane gibi imalat merkezlerine sahip olduğu, ayrıca zengin pamuk üretimine binaen kırmızı kök boya ile boyanmış Diyarbakır ipliğinin Avrupa pazarlarında önemli ölçüde rağbet gördüğü anlaşılmaktadır (Yılmazçelik, 1995, ss. 311-312).

Diyarbakır'ın XVII. asırdaki ekonomik manzarası hakkındaki ilk bilgiler, 1613 yılında şehre uğrayan ve iki hafta burada ikamet eden Ermeni seyyah Polonyalı Simeon tarafından verilir. Şehri, "Ermenilerin Atina'sı" şeklinde tanımlayan ve daha çok Hristiyan mimari ve Ermeni nüfus odaklı tasvir eden bu gezgin, bunun dışında Diyarbakır'daki çarşılarından, evlerden ve meslek erbabından, meyve ve yemeklerinden söz etmektedir. Onun izlenimlerine göre, asrın sonlarına değin şehrin canlı ekonomisi tamamen Ermeni nüfusun kontrolü altındadır (Polonyalı Simeon, 1964, ss. 98-101; Göyünç, 1994, ss. 467-468). Aynı yüzyılda kenti gözlemleyen bir diğer Batılı gezgin J. B. Tavernier (ö. 1689), Diyarbakır'da imal edilen ve hem renkleri hem de dokusu bakımından Levant'ta üretilenlerden daha üstün kaliteli marokenlere (keçi derisi) dikkat kesilmiştir. Aynı şekilde Le Gouz da deri imalatını övmek dışında başka ülkelerden getirilen kurt ve tilki gibi hayvan kürkleri ticaretinin canlı ve ucuz olduğundan söz etmiştir (Gouz, 1657, s. 342; Tavernier, 2010, s. 287).

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Diyarbakır eyaleti, tarihi mekânları yanında iktisadi dinamikleri açısından da seyyahların dikkatini çekmiştir. 1655 senesinde şehirde bulunan Evliya Çelebi (2010, s. 66), demir işlemeciliğinin gelişkin olduğundan ve bu çerçevede kılıç, gaddare, hançer ve bıçak gibi ürünlerin imalatında uzman bir esnaf örgütünün olduğunu yazmıştır. Ayrıca kuyumculuk sektörünün, keçi derisi (sahtiyan) imalatı ve ticaretinin, pabuç, çizme ve mest gibi zanaatların bol ve yaygın olduğunu belirtmek suretiyle önceki gezginlerin gözlemlerini teyit etmiştir. 1766 ilkbaharında şehri gezen C. Niebuhr (ö. 1815) ise şehrin mimari ihtişamının büyüenden kurtulduktan sonra iktisadi dinamikleri hakkında gözlemlerini

dile getirir. Bu çerçevede zengin su kaynaklarıyla beslenen işlenebilir tarımsal arazileri, meyve bahçeleri ve üzüm bağlarından söz eder (Niebuhr, 1778, s. 402).

1. XIX. Yüzyıl Seyahat Yazımında Diyarbakır İmgesi

1800'lü yıllar, seyyah görünümlü Batılı casus veya misyonerlerin Osmanlı topraklarında yoğun şekilde dolaştıkları yüzyıl olmuştur. Bu sebeple diğer Osmanlı şehirleri gibi Diyarbakır hakkında da en fazla gezi notları bu asra tarihlenir. Seyyahlar, dönemin yazın geleneğine uyarak şehirlerde gördüklerini tarihsel verilerle harmanlayarak sunarlar. Diyarbakır söz konusu olduğunda bu tasvir, genellikle şehrin kuruluşu, Geç Antik Çağ'da Bizans'ın doğu sınırında kritik bir istihkâm kenti olduğu, güçlü duvarlarının IV. asırda imparator II. Constantius (337-361) zamanında takviye edildiği, Sasani kralları II. Şapur ve Kavad eliyle gerçekleşen zorlu kuşatmalara maruz kalması ve İslam egemenliği altına girmesi gibi tarihsel ve kronolojik bilgilerin verilmesiyle başlar (Ainsworth, 1842, s. 292; Badger, 1852, s. 38; Buckingham, 1827, ss. 213, 218-220; Cuinet, 1891, ss. 452-453; Cutts, 1877, ss. 99-100; Fletcher, 1850, s. 76; Fraser, 1842, s. 197; Long, 1856, s. 122; Moltke, 1960, s. 183; Southgate, 1840, s. 294; Ussher, 1865, ss. 361-362).

Diyarbakır'ı Dicle Nehri'nin birkaç mil uzağında hâkim bir tepe üzerinde kurulmuş, korunaklı, kozmopolit ve ticari dinamizme sahip bir yerleşim olarak tanımlayan Batılı seyyahların, kara taştan inşa edilmiş yüksek surlardan sonra dikkatlerini çeken ilk husus, şehrin dört yöne açılan görkemli kapıları olmuş; şehre dâhil olmalarından konaklayacakları mekâna ulaşınca kadar gördükleri harabe görüntüyü, dar ve bakımsız sokakları, klasik ev mimarisini ve fiziki yerleşimi genel hatlarıyla tasvir etmişlerdir (Ainsworth, 1868, s. 520; Badger, 1852, s. 40; Buckingham, 1827, s. 211; L.-C. Chesney, 1850, ss. 14-15; Cuinet, 1891, ss. 457-458; Fletcher, 1850, s. 77; Gabriel, 1940, ss. 92-93; Moltke, 1960, s. 184; Niebuhr, 1778, ss. 400-401; Parry, 1895, s. 38; Petermann, 1865, ss. 29-30; Pollington, 1840, ss. 449-450). Esas gezinin yapıldığı ertesi gün, Batılı seyyahların genellikle en detaylı gözlemlerini kaydettikleri zaman dilimidir. Bu çerçevede kale, camii, kilise, han, çarşı, kervansaray, hamam ve köprü gibi şehrin ana mimarisini biçimlendiren unsurlar ayrıntılı olarak betimlenir.

Şehri gezen Batılı seyyahların, Diyarbakır ile ilgili aceleyle vermeye çalıştıkları hususlardan biri de demografik yapılanmadır. Kentin erken dönemlerden itibaren hatırı sayılır miktarda gayrimüslim nüfusu barındırması, onların bu konudaki iştahlarını anlaşılır kılmaktadır. Bu çerçevede abartılı rakamlar telaffuz edenler bir yana bırakılırsa, bu yüzyılda Diyarbakır'ın farklı etnik ve dini gruplardan müteşekkil ortalama 50 bin kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilebilir (Badger, 1852, ss. 41-44; Barkley, 1891, s. 272; Buckingham, 1827, s. 213; Cuinet,

1891, ss. 453-454; Fraser, 1842, s. 197; Geary, 1878, ss. 209-210; Heude, 1819, s. 234; Kinneir, 1818, s. 554; Krş. Niebuhr, 1778, ss. 400-402; Southgate, 1840, s. 298; Ussher, 1865, s. 365; Ayrıca krş. *A Handbook of Mesopotamia*, 1916, ss. 65-78).

XIX. yüzyılda Diyarbakır'a uğrayan ilk Batılı seyyah, bu bölge üzerinden İran'a seyahat eden Fransız Adrien Dupré (ö. 1831?) olmuştur. Şehre girdiğinde muazzam surların görkemiyle büyülenen Dupré, ilk olarak bu haşmetli yapıları tasvir ederek başlar ve kapıların adlarını sayar. Şehrin merkezinde yer alan Ulu Camii'in ihtişamından bahsettikten sonra şehrin Türk, Ermeni ve Yahudi nüfusundan söz eder. Son olarak şehrin üretim ekonomisini oluşturan mamul ürünler ve bunların bölge pazarındaki kritik önemine değinir (Dupré, 1819, ss. 69-72).

Batılı gezginler arasında Diyarbakır'ın XIX. asırdaki genel durumu hakkında en ayrıntılı bilgileri verenlerden biri kuşkusuz J. S. Buckingham (ö. 1855) olmuştur. 1816 yılında Mardin Kapısı'ndan girdiği Diyarbakır'ı "hâkim tepe üzerinde surlarla çevrili müstahkem ve heybetli bir şehir" olarak tanıtan bu gezgin, şehirde yaklaşık dört saat süren bir gezi gerçekleştirerek camileri, çarşıları ve hamamları gezmiş, sokakları ve dar geçitleri geçerek merak uyandıran binaları detaylı olarak inceleyip betimlemiştir. Buckingham, önceki seyyahların müşahedelerini de kullanarak şehrin coğrafi, mimari, demografik görüntüsünü detaylı şekilde tasvir eder (Buckingham, 1827, ss. 208-222). Ondan sadece bir yıl sonra 1817'de Diyarbakır bir başka Batılı gezgini, William Heude'i (ö. 1825) misafir etmiştir. Şehrin mimari heybeti karşısında derin bir saygı ve hayranlık hissine kapılan Heude, sokaklarda gezinirken "bu şehrin - Konstantinopolis hariç- şimdiye kadar ziyaret ettiği diğer tüm Müslüman şehirlerinden daha iyi inşa edilmiş olduğunu" belirtmekten çekinmez (Heude, 1819, ss. 233-234). Bu ziyaretten yaklaşık 20 yıl sonra 1835'te İngiliz konsolos James Brant (ö. 1861) Diyarbakır'ı ziyaret etmiştir. "Eskiden Asya'nın en gösterişli ve zengin şehirlerinden biriydi" dediği Diyarbakır'ın trajik gerileyişi ve bu çerçevede hâlihazırdaki perişan durumunu tasvir eden bu seyyah, kentin önceki yıllardaki iktisadi ve demografik dinamizminin hızlı şekilde kaybolduğunu, politik istikrarsızlık ve güven bunalımı nedeniyle yaşanmaz, ıssız ve kasvetli bir yerleşim haline geldiğini dile getirmiştir (Brant, 1836, ss. 209-210).

1855'te Diyarbakır'a gelen J. H. Petermann (ö. 1876), daha ziyade şehirdeki gayrimüslim nüfusa ve örgütlenmelerine odaklanmıştır. 1860'ta John Ussher, diğerleri gibi Diyarbakır'ı dikdörtgen bir plana sahip, siyah bazalt taşlarla imar edilmiş yüksek duvarları olan görkemli bir şehir olarak tasvir eder (Ussher, 1865, s. 362). 1878 yılında Grattan Geary (ö. 1900) ise kara renkli surlarından dolayı Diyarbakır'ı karanlık bir şehir olarak betimliyor. Şehirdeki sokak köpeklerinin bile siyah renkte olduğunu yazan bu gezgin, Diyarbakır'ı "gönlü kara bir şehir"

olarak tanımlamıştır (Geary, 1878, s. 209). Aynı yıl Henry C. Barkley (ö. 1903) de Diyarbakır'a gelmiş ve şehrin kasvetli görüntüsüne dair neredeyse aynı şeyleri tekrar etmiştir.

Diyarbakır'ı tüm yönleriyle en detaylı şekilde tasvir eden Batılı gezgin/diplomat, kuşkusuz bu asrın sonlarına doğru kente gelerek gözlemlerde bulunan V. Cuinet (ö. 1896) olmuştur. Onun sunduğu bilgileri önceki seyyahların kayıtlarından daha değerli kılan en önemli husus, bunların çoğunun istatistiki mahiyette olmasıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan verilerle takviye edildiğinden Cuinet'in (1891, ss. 447-460) sadece demografik verileri değil şehrin iktisadi ve ticari görünümüyle ilgili aktarımı da önemli ölçüde sayısaldır.

Seyyahların anlatıları bütünleğinde XIX. yüzyılda Diyarbakır'ın, tarihsel dokusunu muhafaza eden, imparatorluğun etnik ve dini çeşitliliğini içinde barındıran, demografik ve ticari dinamizme sahip çok kültürlü bir yerleşim olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, seyyahların şehrin olumsuz görüntüsüyle ilgili izlenimlerini paylaştıkları da görülür. Bu çerçevede mesela 15 Haziran 1838 günü şehre dâhil olan ve üç gün burada ikamet eden V. Pollington (1840, s. 450), kentin harabe evlerini, bakımsız sokaklarını ve toz bulutlarının taşıdığı hastalıkları aktardıktan sonra “Diyarbakır bana şimdiye kadar gördüğüm en nahoş yer gibi görünüyor” demekten kendini alamamıştır. 1842 yılında J. P. Badger (ö. 1888) ise, kentin olumsuz imajı hakkında bu dönemde halk arasında dillenmiş Arapça bir atasözünü kayda geçmiştir: “Diyarbakır'da kara taşlar, kara köpekler ve kara kalpler vardır”. H. C. Barkley, “ilk görüşte âşık olunacak bir şehir değil” diyerek tasvir ettiği kenti, dar ve kirli sokakları, kasvetli havası, ıssız görüntüsü ve yüksek duvarlarıyla bir “ölüler şehri” olarak betimlerken, şehirdeki salgın hastalıkların yaygınlığına dikkat çeken G. Hepworth (ö. 1902) ise, “Diyarbakır Çıbanı” adıyla meşhur, kötü huylu iz bırakan bir hastalığa sebep olacağı düşüncesiyle şehrin suyundan içmediğini dile getirmiştir (Barkley, 1891, ss. 271-280; Garden, 1867, s. 193; Hepworth, 1898, ss. 278-279; Ayrıca bkz. Badger, 1852, s. 45).

2. XIX. Yüzyılda Diyarbakır'da Ticari Sirkülasyon, Üretim ve İmalat

Fırat ile Dicle arasına yerleşen arazinin tarih boyunca en görünür özelliği tarımsal verimliliği olmuştur. Bu bölgede inkişaf etmiş bir şehir olarak Diyarbakır da zirai istihali takviye eden zengin su kaynakları sayesinde bu potansiyele sahip bir yerleşim olmuştur. Nitekim erken dönemden itibaren çok sayıda gezgin, Diyarbakır ve çevresinde bağ ve bahçeciliğin önemli ölçüde geliştiğini dile getirmişlerdir (Bkz. İbn Havkal, 2010, s. 186; Evliyâ Çelebi, 2010, s. 66; Niebuhr, 1778, s. 402; Tavernier, 2010, s. 287; Yâkut el-Hamevî, 1977, ss. 56-57). Bu izlenimin XIX. yüzyıl seyyahlarının gözlemlerinde daha somut hale geldiği görülür. Gerçekten bu asırda Diyarbakır'a uğrayan birçok seyyahın ilk olarak müşahede ettiği hususlardan birisi, şehrin

surlarıyla Dicle Nehri arasında sistematik bir şekilde kümelenen bağ ve bahçelerdir (Bkz. Barkley, 1891, s. 280; Cuinet, 1891, s. 460; Dupré, 1819, ss. 71-72; Parry, 1895, s. 38; Southgate, 1840, s. 295). Özellikle sur dışında kalan geniş arazide yaygın olarak icra edilen bu bahçecilik faaliyetleri meyve üretiminin artmasına, dolayısıyla kentin ekonomisinde meyve istihali ve ticaretinin önemli bir yer tutmasına vesile olmuştur. J. S. Buckingham ve J. P. Badger bu durumu, “şehirde her çeşit erzak ucuzdur ve meyve bolluğu vardır” şeklindeki sözlerle dile getirmektedir (Badger, 1852, s. 40; Buckingham, 1827, s. 215; Krş. *A Handbook of Mesopotamia*, 1916, ss. 133-134). Vital Cuinet de dut ağaçlarından, meyve bahçelerinden ve tahıl üretiminden söz etmiştir (Cuinet, 1891, s. 460).

Önceki asır seyyahlarının gözlemlediği bağcılık, üzüm ve şarap üretiminin XIX. yüzyılda da devam ettiğinden kuşku duymaya gerek yok. John Ussher (1865, ss. 366-367), geçtiği her yerde lezzetli üzüm sepetlerinin bulunduğunu söylemektedir. Bunun dışında yine seyyahların gözlemlediği dut ağaçlarının yoğunluğu ve ipekli kumaş sirkülasyonu, kentte ipekböcekçiliğinin nispeten dinamik bir sektör olduğuna işaret etmektedir. Nitekim V. Cuinet (1891, s. 460), “büyük çapta ipekböceği üretimi yapılan bu şehrin evlerinde ve banliyölerindeki köylerde büyük ipekböceği fabrikaları bulunmaktadır” demek suretiyle bu keyfiyeti teyit etmektedir.

Tarımsal ürünler arasında Diyarbakır'ın ismiyle özdeşleşmiş en gözde ürünün kavun olduğu anlaşılıyor. Daha XVI. asır ortalarında (1548'de) şehre uğrayan D'Aramon, bu bölgede yenilebilecek en iyi kavunların Diyarbakır'da yetiştiğini belirtir. XVII. yüzyılda Simeon ise, çok diri ve tatlı olduğunu belirttiği bu kavunların Osmanlı hükümdar saraylarına bile transfer edildiğini yazmaktadır (Chesneau, 2012, ss. 58-59; Polonyalı Simeon, 1964, s. 119; Ayrıca bkz. Evliyâ Çelebi, 2010, s. 70; Kâtip Çelebi, 2010, s. 526). İstisnasız bütün XIX. yüzyıl seyyahları da dikkat çekici büyüklükte olduğunu gözlemledikleri bu kavunlardan övgüyle söz etmişlerdir. Seyyah Dupré'ye göre bunlar o kadar büyüktür ki bir at ancak iki tanesini taşıyabilir. Aynı şekilde John Ussher de uzunlamasına ölçüldüğünde çevresi bir metreyi aşanların olduğunu yazmıştır (Badger, 1852, s. 40; Cuinet, 1891, s. 460; Dupré, 1819, s. 72; Southgate, 1840, s. 295; Ussher, 1865, ss. 366-367).

Bağ ve bahçecilik dışında ziraatin de sulama imkânları nispetinde gelişkin olduğu, dolayısıyla hububat ürünlerinin kent ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu aynı seyyahların kayıtları üzerinden söylenebilir. Mesela Dupré (1819, s. 72), şehirdeki bol su kaynaklarını ve bahçe tarımını övdükten sonra bu topraklarda buğday, arpa, mercimek, fasulye ve diğer sebzeler, ayrıca pamuk, susam vb. ürünlerin yetiştirildiğini kaydeder. Bu gözlemler, 1856 yılında Garden

tarafından tekrarlanmıştır (Garden, 1867, s. 192; Krş. *A Handbook of Mesopotamia*, 1916, ss. 129-131). Buna karşılık 1892’de Diyarbakır’a gelen V. Cuinet, şehrin neredeyse bütün sokaklarını dolaşan zengin su kaynaklarını övmekle birlikte bu avantajın şehrin iktisadi gelişimi için yeterince verimli kullanılmadığı fikrindedir (Cuinet, 1891, s. 460). Seyyahlar, tarımsal aktivitelerin modernizasyonu hakkında bilgi vermemektedir. Ancak 1916 tarihli *Handbook of Mesopotamia* adlı çalışmada bölge tarımı ile ilgili sunulan bilgiler doğruysa bu dönemde Diyarbekir bölgesindeki tarımsal üretimde çelik saban kullanılmaktadır (*A Handbook of Mesopotamia*, 1916, ss. 128-129).

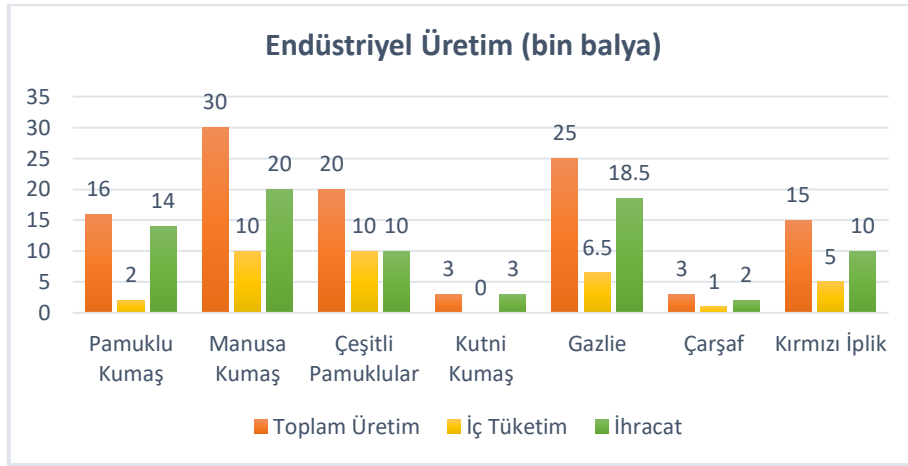
Bir kentin ekonomi çarkını çeviren önemli unsurlardan biri de hayvancılıktır. Diyarbakır’a gelen XIX. asır gezginlerinin gözlemleri genellikle şehrin merkezine odaklandığı için kırsal alanlarda icra edilen hayvancılıkla ilgili gözlemleri detaylı değildir. Bununla birlikte, asrın sonlarında kente uğrayan Vital Cuinet’in sunduğu veriler sayesinde Diyarbekir merkez sancağındaki hayvancılık faaliyetleri ve canlı hayvan sayısı hakkında istatistiki bir tablo oluşturabiliyoruz.

			Toplam	Genel Toplam
Büyükbaş Hayvan	Sığır ve İnek	8.900	12.560	231.272
	Manda	3.660		
Yük Hayvanları	At	-	15.928	
	Eşek	15.426	19.932	
	Katır	4.106		
	Deve	400		
Küçükbaş Hayvan	Koyun	102.400	182.852	
	Keçi	80.452		

Tablo 1: V. Cuinet’in verilerine göre Diyarbakır sancağında hayvancılık (Cuinet, 1891, s. 462)

Şehrin zanaat ve imalat potansiyeline gelince, seyyahların birçoğu zaman zaman hissedilir derecede kendini gösteren politik istikrarsızlık ve ticari gerileme gibi olumsuzluklara rağmen Diyarbakır’da canlı bir üretim organizasyonu olduğunu gözlemlemişlerdir. Nitekim yüzyılın başlarında kenti ilk ziyaret edenlerden Fransız diplomat Dupré’nin dikkatini çeken önemli hususlardan biri şehrin imalat potansiyeli olmuştur. Adı geçen seyyahın gözlemlerine nazaran bölgedeki tüm kervanların geçiş noktası üzerinde bulunan Diyarbakır, pamuklu kumaşların imal edildiği muhtelif dokuma fabrikalarına sahiptir (Dupré, 1819, s. 71). J. S. Buckingham, Diyarbekir’in özellikle ipeklilerinden, pamuklu dokumalarından, deriden yapılmış eşyalarından söz eder ve kentte 1500 kadar dokuma tezgâhının faal olduğunu yazar (Buckingham, 1827, ss.

213-215; Fraser, 1842, s. 198; Göyünç, 1994, s. 468; Parry, 1895, s. 50). 1833 senesinde Türkiye’de bulunan ve *Turkey and Its Resources (Türkiye ve Kaynakları)* adlı kitabı kaleme alan İngiliz diplomat David Urquhart (ö. 1877), bu yıl Halep’e ulaşan kervanlarda ağırlıklı olarak pamuklu ürünlerin bulunduğunu gözlemlemiş, bu çerçevede Diyarbakır’da üretilmiş pamuklu kumaşlar, kırmızı iplik ve keçi yünü gibi ürünlerin bu ticari dolaşımında önemli hammaddeler olduklarını dile getirmiştir (Urquhart, 1833, s. 151). Diyarbakır bölgesinin dokuma endüstrisinde ön plana çıktığı, özellikle ipekli kumaş ve pamuğun yerel sanayinin en önemli hammaddesini oluşturduğu ve 500 kadar dokuma tezgâhında üretilen ihtiyaç fazlası ürünlerin Halep pazarlarında alıcı bulduğuna dair detaylar, XX. yüzyıl başlarında kaleme alınan *Handbook of Mesopotamia* (1916, s. 142) adlı eserde de belirtilmiştir. Dokumacılığın kent ekonomisinde işgal ettiği bu ağırlık, bu sektördeki esnafın diğerlerine kıyasla daha örgütlü ve iktisadi yönden daha güçlü olmasını sağlamış olmalıdır (Bkz. Yılmazçelik, 1995, s. 312).

Grafik 1: V. Cuinet'in verilerine göre Diyarbakır merkez sancağında endüstriyel üretimin dağılımı (Cuinet, 1891, s. 463)

Diyarbakır'ın imalat alanında ön plana çıktığı önemli ürünlerden biri deri imalatı ve ticareti olmuştur. XVII. asırda bu kentte imal ve ihraç edilen oldukça kaliteli marokenlerden bahseden J. B. Tavernier ile Le Gouz'un gözlemleri neredeyse aynı şekliyle 1807 yılında Diyarbakır'da bulunan Dupré tarafından tekrar edilmiştir (Dupré, 1819, s. 71). J. S. Buckingham ise (1827, s. 215) 1816 yılı itibarıyla şehirde 300 kadar deri imalathanesi olduğunu yazmaktadır. Tabakhane adı verilen küçük işletmelerde koyun, keçi, manda, sığır, tilki ve samur gibi hayvan derilerinin işlenerek Avrupa pazarlarına ihraç edildiği, bunun dışında özellikle yemeni, pabuç ve mest gibi ayakkabıların imal edilerek iç pazarlara sunulduğu anlaşılmaktadır (*A Handbook of Mesopotamia*, 1916, s. 143).

Yabancı ülkelere ihraç edilemese de kent ekonomisinde önemli bir yer işgal ettiği Batılı seyyahlar tarafından gözlemlenen bir diğer ürün buzdur. 1838'in yaz aylarında şehirde buz ticaretinin canlı olduğunu dile getiren H. Southgate, “yazın bunlar o kadar ucuza satılır ki en fakir kişi bile bunları alıp içeceğine katabilir” demektedir (Southgate, 1840, s. 295). Bu gözlemler, aynı yıl şehre gelen V. Pollington tarafından doğrulanmış; çarşıların çoğunun, yakın dağlardan getirilen ve her sınıftan halkın suyu daha lezzetli hale getirmek için kullandığı buzların satışına ayrıldığını belirtilmiştir (Pollington, 1840, s. 450). Şehirde özellikle yaz aylarında hareketlenen buz ticareti, 1856 senesinde Diyarbakır'da bulunan R. J. Garden'in de gözünden kaçmamıştır. Dahası, bu son gezgine göre hükümet şehirde bu işle iştigal edenleri (buz toplayıcılar) buna zorlamaktadır (Garden, 1867, s. 186; Ayrıca bkz. Özkarslı, 2022, ss. 234-235).

XIX. yüzyılda Diyarbakır, madenî hammaddenin de işlendiği bir merkezdir. Dupré'nin kayıtlarına göre (1819, s. 71), Ergani'de çıkarılan bakır madeni buraya getirilerek işlenmekteydi. 1830'lu yıllarda bölgede bulunan Chesney de (1850, s. 75) Diyarbakır'da altın, gümüş, bakır, kurşun ve diğer değerli maden rezervlerinin zenginliğine dikkat çekmiştir. V. Cuinet ise (1891, s. 464), 1891'de 60 bin okkalık bir bakır ihracatından söz etmektedir (Ayrıca bkz. Fletcher, 1850, s. 73; Urquhart, 1833, s. 177; *A Handbook of Mesopotamia*, 1916, s. 40). Bu elverişli hammadde kaynağı kentte değerli maden işçiliğini tetiklemiş olmalıdır. Zira G. Geary'e göre esnaflar arasında kuyumcular özellikle telkâri alanındaki becerileriyle ön plana çıkmış durumdadırlar. Bununla birlikte aynı gezgine nazaran, bu dönemde Diyarbakırlı kuyumcular el sanatlarına verilen önemin azalmasıyla becerilerini önemli ölçüde kaybetmişlerdir (Geary, 1878, ss. 209, 222). V. Cuinet, Diyarbakır'daki üretim ve imalat mekânları hakkında sayısal veriler sunmuştur. Buna göre Diyarbakır'da 1892 yılı itibarıyla 28 adet fes fabrikası, 9 adet cam fabrikası, 21 tane ipek ve pamuk fabrikası, 30 adet boyahane, 12 tane bakır fabrikası ve 10 tane de çömlek fabrikası bulunmaktadır (Cuinet, 1891, s. 460).

Diyarbakır'ın kent ekonomisini şekillendiren bir diğer önemli başlık ticarettir. Şehrin ticari yollar üzerine yerleşen coğrafi konumu, erken dönemlerde olduğu gibi (Long, 1856, s. 122) modern zamanda da kervan ticaretini canlı ve dinamik kalmaya zorlamıştır. Ayrıca Dicle Nehri'nin kıyısında yerleşik bir şehir olması, XIX. asırda Bağdad, Şattü'l Arab, Musul ve Basra'ya kadar uzanan nehir taşımacılığı sektörünün gelişmesine vesile olmuştur. Özellikle “kelek” adı verilen sallarla insan ve ürün taşımacılığının yaygın olduğu, şehre uğrayan seyyahların gözlemlerinden anlaşılmaktadır (Cuinet, 1891, s. 450; Moltke, 1960, ss. 182-183; Bu konuda detaylı bilgi için Dinç, 2021, ss. 95-133). 1892'de şehirde bulunan V. Cuinet'in

ayrıntılı Diyarbakır tasvirindeki iktisadi unsurlar ayıklandığında Diyarbakır'ın XIX. asrın sonlarında dahi Halep-Basra-Bağdat güzergâhında yoğunlaşan transit ticaretin önemli duraklarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre Diyarbakır, limanlara uzak olmasına ve kaliteli bir yol ağına sahip bulunmamasına rağmen çevre bölge ve ülkelerden muhtelif yönlere götürülen ticari ürünlerin toplandığı önemli merkezlerden biridir (Cuinet, 1891, ss. 452, 460). Çok kısa bir süre sonra (1898'de) Diyarbakır'a gelen F. B. Lynch, şehrin batıda Akdeniz, doğuda Basra Körfezi ve güneyde Dicle arasında önemli bir pozisyonda olduğuna dikkat çekmiştir (Lynch, 1901, c. II, s. 148).

Kentin ticari hinterlandının iç bölgelerde Bağdat, Halep, Musul, Bitlis ve Muş; dış bölgelerde ise Hindistan, İran ve hatta Avrupa'ya ulaştığı söylenebilir (Bkz. Özkarslı, 2022, s. 212; Yılmazçelik, 1995, s. 314). Bu ticari ağın Akdeniz, Karadeniz, Dicle Nehri ve Basra Körfezi üzerinden denizaşırı bir boyuta ulaştığı gezginlerin gözlemleriyle sabitlenmektedir. Nitekim A. Dupré (1819, s. 71), kentte işlenen ürünlerin Kırım'a kadar ihraç edildiğini belirtmiştir. F. Lynch ise (1901, s. 148) Diyarbakır'ın, Dicle üzerinden Musul'a, Akdeniz'den Avrupa'ya, Basra körfezi üzerinden de Asya'ya bağlayan konumunun elverişliliğinden bahsetmiştir. Seyyahların verdikleri bilgiler tasnif edildiğinde en fazla ihracatı yapılan ürünler arasında meyve ve sebzeler, şarap, maroken adı verilen kaliteli deri, tekstil ürünleri, işlenmiş madeni ürünler sayılabilir. Buradan hareketle kent nüfusunun dikkate değer bir kısmının tüccarlardan oluştuğu söylenebilir. Nitekim Hristiyan bir tüccarın evinde konaklayan J. S. Buckingham, 50 bin civarı tahmin ettiği şehir nüfusunun önemli bir kısmını asker, memur, tüccar ve tamircilerden oluştuğunu yazmaktadır (Buckingham, 1827, ss. 208, 213). 1876'da nüfusu 25 bin olarak tahmin eden E. L. Cutts ise (1877, s. 105) Hristiyan azınlık arasında ticaretle iştigal edenlerin bulunduğunu belirtmiştir.

Seyyahların ortak ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyılda Diyarbakır'da ticari dolaşımı baltalayan en can alıcı husus, eşkıyalık faaliyetleri, genel asayişsizlik ve politik çatışma ortamı olmuştur. Nitekim 1813'te bölgeye aşına bir diplomat olan J. M. Kinneir, Mardin-Diyarbakır hattı üzerindeki tüm bölgenin Kürt aşiretlerin elinde bulunduğunu, bu yüzden seyahat açısından güvensiz olduğunu yazmaktadır. Aynı şekilde 1835'te J. Brant şehir halkının, yakın çevrede meskûn Kürtlerin yağmaları sebebiyle surlar dışına çıkmaya cesaret edemediğini, Halep ve Bağdad ile ilişkiler kesildiği için ticaretin sekteye uğradığını, böylece şehrin ıssızlaştığını dile getirir. W. F. Ainsworth ise "Mezopotamya'da uzun zamandır nizamı bozan ve ticareti engelleyen bu insanlara boyun eğdirilmesi hususunda herkes endişeliydi" şeklindeki sözleriyle halkın bu konuda oldukça tedirgin olduğunu teyit etmiştir (Ainsworth, 1842, s. 293; Brant,

1836, s. 210; L.-C. Chesney, 1850, s. 15; Fraser, 1842, s. 198; Hormuzd, 1897, ss. 84, 86; Kinneir, 1818, s. 554). Politik gerilimin ticari faaliyete yansımaları, 1838 senesinde H. Southgate'in gözlemleriyle (1840, ss. 294-295) daha somut ifadelerle dile getirilir: "...eskiden Suriye ile doğudaki şehirler, Mardin, Musul ve Bağdat arasındaki kervan trafiği büyük ölçüde buradan geçirdi, ancak çöl üzerinden geçen yollar daha elverişli hale geldiğinden, bu ticaretin avantajlarından çoğunu kaybetti. En zengin tüccarlardan bazıları başka yerlere taşındı ve ticaret önemli ölçüde azaldı". Sadece bir yıl sonra Diyarbakır'a uğrayan Asahel Grant, şehirdeki şiddet ve anarşi dalgasının devam ettiğine şahit olmuştur. Öyle ki Diyarbakır valisi bu kargaşadan önemli ölçüde tedirgin olan halkı teskin etmek ve diğerlerine gözdağı vermek için soygunculuk yapan beş eşkıyayı öldürerek kellelerini çarşılarda teşhir ettirmişti (Grant, 1841, ss. 19-20). 1878 yılında kenti ziyaret eden H. C. Barkley'e nazaran bu yağma faaliyetleri sonucu oluşan güvensizlik ve anarşi ortamı, şehirden ciddi ölçekte göçlere sebep olmuş, bu sebeple kentin nüfusu gözle görülür derecede azalmıştır (Barkley, 1891, s. 280). J. Brant ve ondan iktibasla L. C. Chesney'in kayıtlarına göre, şehirde önceleri 40 bin kişiye baliğ olan aile sayısı bu güvensizlik ortamı sebebiyle 8 bine kadar düşmüştür (Brant, 1836, ss. 209-210; L.-C. Chesney, 1850, s. 15; Özkarslı, 2022, ss. 210-211). Bununla birlikte Batılı seyyahların çoğu, bu dönemde Diyarbakır Paşalığı'na Reşit Paşa'nın atanması sonrası bölgedeki sükûnet ve güvenliğin bir dereceye kadar sağlandığı hususunda hemfikirdir (Ainsworth, 1842, s. 292; Brant, 1836, s. 210; Fraser, 1842, s. 198).

Güvenlik problemi dışında bu asırda devletlerarası pazar rekabeti sebebiyle değişen konjonktürün, bölgedeki iktisadi ve ticari faaliyetler üzerinde negatif bir etkiye neden olduğu söylenebilir. Nitekim G. Geary, Diyarbakır'ın büyük bir ticaret merkezi olduğunu belirttiikten sonra Rusların sundukları cazip imkânlar sebebiyle eskiden İran ile oldukça canlı olan ticari ilişkilerin önemli ölçüde Hazar rotasına kaydığını, bu durumun şehirdeki ticari dinamizmi önemli ölçüde etkilediğini belirtir (Geary, 1878, s. 209). Aynı şekilde şehrin iktisadi dinamikleri hakkında karamsar bir tablo çizen James Brant, eski zamanlarda Diyarbakır'da nüfusun yoğun tarım, imalat ve ticaretin hayli dinamik olduğunu belirttiikten sonra şehre uğradığı yılda (1835 yılı) nüfusun gözle görülür ölçekte azaldığını, önceki asırlarda Bağdat ve Halep ile yoğun olan ticaretin tükenme noktasına ulaştığını, sayısız dokuma tezgâhlarının birkaç yüze düştüğünü, buna bağlı olarak ticaretin önemsizleşip tüccar sayısının azaldığını yazar (Brant, 1836, s. 210). Aynı seyyaha göre bu iktisadi gerilemenin ortadan kaldırılması için iki önemli problemin halledilmesi gerekir. Birincisi şehir ve çevresinde ticareti önemli ölçüde sekteye uğratan yağma faaliyetleri için önlemler alınması ve ikincisi şehrin Bağdat ile olan nehir ticaretinin yeniden

aktif ve dinamik hale getirilmesidir (Brant, 1836, s. 210). Şehrin ticari faaliyetlerindeki istikrarlı gerileyiş, birkaç yıl sonra 1842'de Diyarbakır'a uğrayan J. P. Badger'in de gözünden kaçmamıştır. Ancak bu seyyaha göre, bu olumsuz gidişata rağmen Diyarbakır halen bir ticaret şehridir (Badger, 1852, s. 40).

3. XIX. Yüzyıl Seyyahlarının Gözüyle Diyarbakır'ın İktisadi Mimarisi

Bir kentin ticari ehemmiyeti, burada vücut bulan iktisadi mimarinin inkişafı ve gelişimiyle doğru orantılıdır. Osmanlı hâkimiyeti sonrası Diyarbakır'da girişilen mimari kalkınma teşebbüsü, kentte han ve kervansaray sayısında gözle görülür bir artışa vesile olmuş; bu durum XVII. asırda yolu Diyarbakır'dan geçen yerli ve yabancı gezginler tarafından doğrudan dile getirilmiştir. 1644 senesinde bu güzergâhtan geçen J. B. Tavernier, şehre yakın mevkiye çok sayıda kervansaray bulunduğunu ve bunlarda konaklamanın gerçekten çok ucuz olduğunu, hatta şehrin dışında olanların bu hizmeti ücretsiz yerine getirdiklerini belirtmiştir (Polonyalı Simeon, 1964, s. 98; Tavernier, 2010, s. 288). Aynı şekilde XIX. yüzyıl seyyahlarının çoğu, hareketli bir ticari güzergâh üzerinde olduğu için Diyarbakır'ın gelişkin bir iktisadi mimariye sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir. Onlara göre çarşı, han ve kervansaray şeklinde tezahür eden bu mimari yapılarda icra edilen ticari etkinlikler, imalat ve ihracat faaliyetleri, kent ekonomisinin sürekli diri ve dinamik kalmasını sağlamıştır. Bu çerçevede özellikle han ve kervansaraylar tüccarların konakladığı, mal değişimi ve dolaşımını sağladıkları önemli yapılar olarak ön plana çıkarken, çarşılar ürün alışverişinin icra edildiği ticari mekânlar olmuştur.

1816'da şehri etraflıca dolaşan İngiliz seyyah J. S. Buckingham (1827, s. 214), Diyarbakır merkezinde tam 15 kervansaray (han) saymış; asrın sonlarına doğru şehri bir diplomat gözüyle irdeleyen V. Cuinet ise (1891, ss. 459-460), 19 han ve büyük kubbeli bir çarşı bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar arasında şehrin en önde gelen hanlarından olan Hasan Paşa Hanı, yapıldığı dönemden itibaren şehre uğrayan yerli veya yabancı birçok seyyahın ilgi ve hayranlığını çeken bir yapı olarak temayüz etmiştir. 1683 yılında Ermeni seyyah Polonyalı Simeon (1964, s. 118), üç katlı olduğunu belirttiği bu hanın mimari ihtişamı ve iktisadi işlevinden övgüyle söz eder (Ayrıca bkz. Göyünç, 1994, ss. 467-468). J. S. Buckingham (1827, ss. 214-215), bu hanın Urfa'daki benzerlerinden daha iyi olduğunu yazmıştır. Seyyahın burayı tanımlarken “alt avlusunda genellikle mısır pazarı kurulur. Bunun etrafında uzanan meydanın içindeki ambarlar genellikle mallarla doludur. Üst galerilerde çeşitli ticaret ve imalatlar yapılıyor” şeklinde sarf ettiği sözler bu han etrafında oluşan yoğun iktisadi faaliyetlere işaret etmektedir. Aynı seyyaha göre, Hasan Paşa Hanı'nda 500 kadar pamuk tezgâhı faal şekilde işlemektedir (Ayrıca bkz.

Ainsworth, 1868, s. 521; Badger, 1852, s. 40; Garden, 1867, s. 188; Göyünç, 1994, s. 468). Diyarbakır hanları, XX. asrın başlarında kente uğrayan Gertrude Bell'in notları arasında oldukça genel ifadelerle yer etmeyi başarmıştır. Adı geçen seyyah, 1 Haziran 1909 Salı günkü notlarında kentteki hanların şehrin genel mimari geleneğine uygun olarak siyah ve beyaz bazalt imar edildiğini yazmakla yetinmiştir (Bell, 1909 <https://gertrudebell.ncl.ac.uk> Erişim: 05-05-2024).

Hasan Paşa Hanı dışında Diyarbakır sur içinde diğer büyük hanlar arasında Deliller Hanı, Çifte Han ve Sülüklü Han gibi yapılar da Osmanlı dönemi eserleri olup XIX. asır gezginlerinin eserlerinde ismen ya da kısa tasvirlerle yer etmiştir (Buckingham, 1827, s. 214; Göyünç, 1994, s. 467; Hanların mimari ve estetik özellikleri hakkında bkz. Yeşilbaş, 2015, ss. 880-892). Klasik dönem Osmanlı hanları konaklama, ticaret ve istif gibi amaçlara matuf inşa edilmiş; bu ideal, Diyarbakır han mimarisinde de baskın nitelik olarak kendini göstermiştir. Genellikle iki katlı inşa edilen hanlar, alt katlarında ahırlar dışında avluya bakan depo odaları ile yüzü dış tarafa bakan ve yapıyı çarşıyla bütünleştiren muhtelif dükkânlardan oluşmaktadır (Yeşilbaş, 2015, s. 884).

İktisadi mimarinin bir diğer önemli unsuru çarşılardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da 13 çarşının bulunduğu ve bunların genellikle ticareti yapılan malzemenin adıyla (Kılıççılar Çarşısı, İplik Çarşısı, Palancılar Çarşısı, Meyveciler Çarşısı, Kitapçılar Çarşısı vs.) isimlendirildiği anlaşılmaktadır (Bkz. Yılmazçelik, 1995, ss. 378-379). J. S. Buckingham, J. Ussher, W. Heude ve G. Geary gibi seyyahlar şehrin çarşılarını bizzat dolaşmış, bazalt taştan mamul Roma-İslam mimarisi karışımı, kalabalık, hareketli, geniş ve iyi donanımlı olduklarını not etmişlerdir (Buckingham, 1827, ss. 208-210, 217; Geary, 1878, s. 209; Heude, 1819, ss. 233-234; Ussher, 1865, s. 365). Çarşılarla ilgili gözlemlerini aktaran Buckingham (1827, s. 215) bu yapıların mimari ve estetik özellikleri hakkında şu notları düşmektedir: “Çarşılar, Türkiye'nin büyük şehirlerinde olduğu gibi düzenli şekilde yerleştirilmemiş ya da iyi bir şekilde kapatılmamıştır. Dar, genellikle eğri büğrü ve çoğunlukla ahşap çatılıdırlar. Bununla birlikte, burada talep edilen her türlü mal iyi bir şekilde tedarik edilir ve normal iş saatlerinde (çarşılar) insanlarla dolup taşar”. 1840'lı yıllarda kenti gezen J. B Fraser ise (1842, s. 197) Diyarbakır'da iyi ikmal edilmiş fakat kaba görüntüye sahip çok sayıda çarşı bulunduğunu yazmıştır.

1897 yılında Lord Warkworth, Mardin Kapısı tarafından şehre girdiğinde birkaç yıl önce gerçekleşen olaylar sırasında çıkan yangınla zarar gören fakat sonradan yeniden inşa edilip genişletildiğini söylediği çarşıların içinden geçmişti (Warkworth, 1898, s. 233; Özkarslı, 2022,

s. 217). 1 Kasım 1895'te gerçekleşen ve Ermeni olayları adıyla bilinen hadiseler sırasında meydana gelen yangında çarşı, imalathane, atölye ve dükkânların yandığı ve kentin iktisadi mimarisinin büyük ölçüde zarar gördüğü dönemin arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Bozan, 2014, ss. 327-360). Bu hadise, Amid'de yeni bir çarşıya duyulan ihtiyacı gündeme getirmiş olmalı ki 1900 yıllarında şehrin valisi Hâlid Bey'in, Büyük Çarşı adıyla bir yapı inşa ettirdiği görülmektedir (Bell, 1909 <https://gertrudebell.ncl.ac.uk> Erişim: 05-05-2024; Göyünç, 1994, s. 468; Yılmazçelik, 1995, ss. 94-98).

SONUÇ

İktisadi dinamiklerini, tarihsel kökleri ve coğrafi pozisyonundan alan Diyarbakır kenti, XIX. yüzyılda çok sayıda gezgin, diplomat veya misyoner tarafından ziyaret edilmiş; şehrin başta mimari olmak üzere sosyal, demografik ve ekonomik yapılanması hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Adı geçen asır, aynı zamanda Batılı devletlerin doğu coğrafyasında pazar ve sömürge arayışlarının arttığı bir döneme denk düştüğünden bölgeye gelen seyyahların notlarında ekonomik unsurlar daha ağırlıklı şekilde yer eder. Dahası, Osmanlı sınırları içinde yer alan Diyarbakır eyaletinin İran ve Hindistan üzerinden doğuya açılan yollar üzerindeki coğrafi konumu, Batılı seyyahları doğal ve zorunlu bir güzergâh olarak bu bölgeye sürüklemiştir. Seyyahlar dışında bu dönemde muhtelif Batılı devletler adına görev yürüten diplomatlar (konsolos, elçi, asker vs.) ya da bizzat Osmanlı bünyesinde görev yapan yabancı bürokratlar da kenti çeşitli vesilelerle ziyaret etmişler ve gözlemlerini kayda geçirmişlerdir.

Seyyahların, şehrin iktisadiyatı hakkında verdikleri bilgiler bütünlendiğinde XIX. asırda Diyarbakır sancağının kendi içinde canlı ve üretken bir ekonomik yapıya sahip olduğu, konumu itibarıyla Hindistan, İran, Bağdat, Basra, Musul ve Halep güzergâhlarından Avrupa'ya ulaşan ticari şebekeye dâhil olduğu, başta dokuma ve tekstil olmak üzere deri, maden ve meyve gibi ürünlerin deniz aşırı ülkelere kadar ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık bu yüzyılda ekonomik işleyiş ve ticari akışın tamamen sorunsuz olmadığı aynı seyyahların ortak söyleminden anlaşılmaktadır. Buna göre XIX. asırda Diyarbakır'ın diğer bütün Mezopotamya şehirleri gibi karşı karşıya kaldığı politik gerilim, asırlar boyu şehrin en önemli iktisadi dinamiği olan ticarete ağır bir darbe vurmuş; muhtelif aşiretlerin isyanı ve eşkıyalık faaliyetleriyle derinleşen güvensizlik ortamı da özellikle ticari etkinliklerde hissedilir derecede kendini göstermiştir.

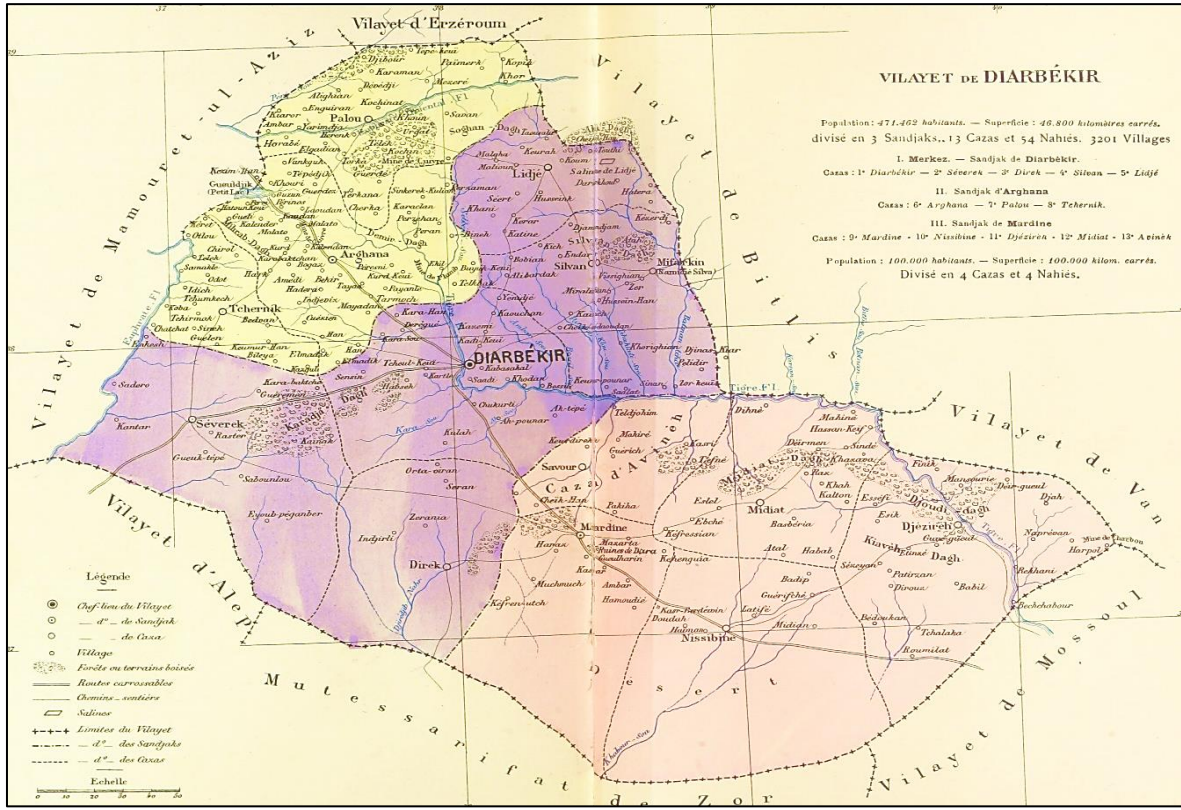
KAYNAKÇA

- A handbook of mesopotamia: prepared on behalf of the admiralty and the war office: C. I.* (1916). The Division.
- Ainsworth, W. F. (1842). *Travels and researches in asia minor, mesopotamia, chaldaea and armenia.* John W. Parker.
- Ainsworth, W. F. (1868). Report of a journey from bagdad to constantinople via kurdistan (1837). İçinde F. R. Chesney, *Narrative of the euphrates expedition 1835, 1836 and 1837* (ss. 492-541). Longmans, Green, and co.
- Ammianus Marcellinus. (2020). *Roma tarihi* (Çev. S. Özgüler,). Historia Kitap.
- Badger, G. P. (1852). *The nestorians and their rituals with the narrative of a mission to mesopotamia and coordistan in 1842-44.* London: Joseph Masters.
- Barkley, H. C. (1891). *A ride through asia minor and armenia: giving a sketch of the characters, manners, and customs of both the mussulman and christian inhabitants.* Murray.
- Bell, G. (1909, Haziran 1). <https://gertrudebell.ncl.ac.uk>.
- Bozan, O. (2014). 1895 Diyarbakır yangını ve sonuçları. *Dicle üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, XVI(2), 327-360.
- Brant, J. (1836). Journey through a part of armenia and asia minor in the year 1835. *The journal of the royal geographical society of london*, 6, 187-223.
- Buckingham, J. S. (1827). *Travels in mesopotamia.* H. Colburn.
- Chesneau, J. (2012). *D'Aramon seyahatnamesi kanuni devrinde istanbul-anadolu mezopotamya* (Çev. I. Erverdi,). Dergah Yayınları.
- Chesney, F. R. (1868). *Narrative of the euphrates expedition carried on by order of the british government during the years 1835,1836 and 1837.* Longmans, Green, and co.
- Chesney, L.-C. (1850). *The expedition for the survey of the rivers euphrates and tigris: C. I.* Longman, Brown, Green and Longmans.
- Cuinet, V. (1891). *La turquie d'asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'asie-mineure: C. II.* E. Leroux.
- Cutts, E. L. (1877). *Christians under the crescent in asia.* Society for Promoting Christian Knowledge.
- Dinç, F. (2021). Osmanlı diyarbakır'ında kelekçilerin örgütlenme yapısı ve ilişki ağları. *Belleten*, 85(302), 95-131.
- Dupré, A. (1819). *Voyage en perse: fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la natolie et la mésopotamie.* J.G. Dentu.
- Evliyâ Çelebi. (2010). *Günümüz türkçesiyle evliyâ çelebi seyahatnâmesi: C. IV/I* (S. A. Kahraman, Ed.). YKY Yayınevi.

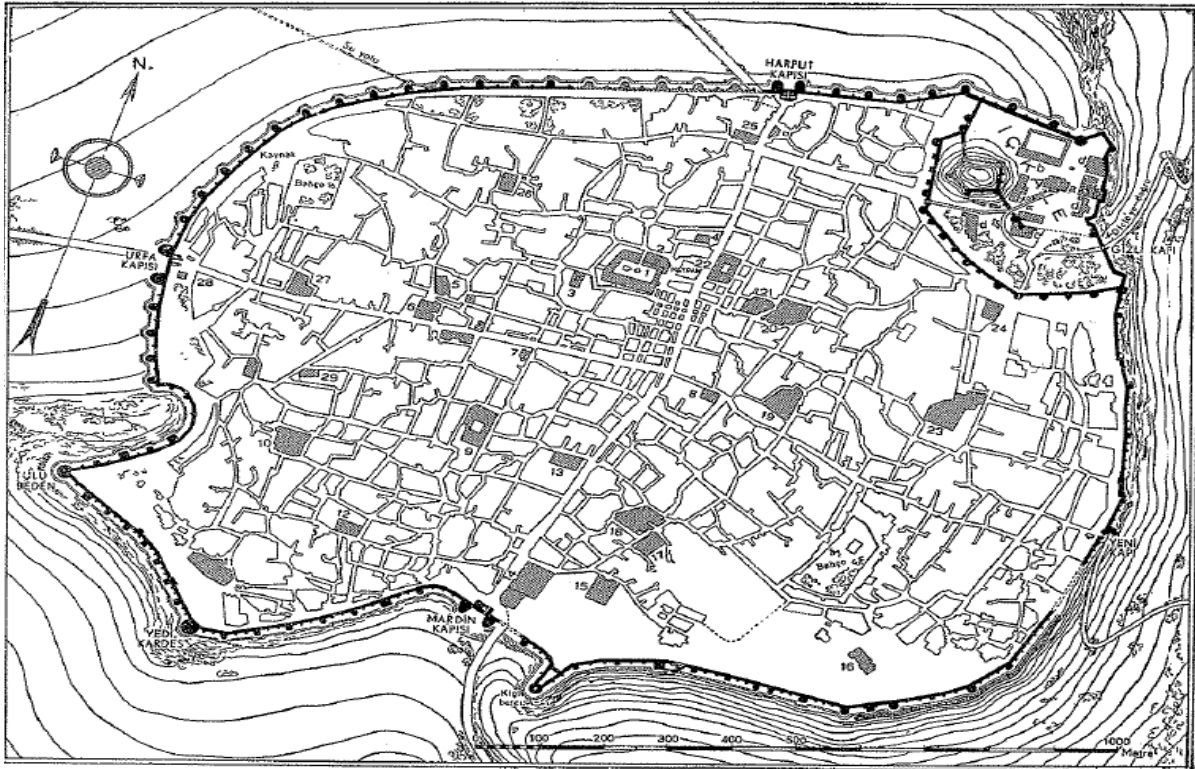
- Fletcher. (1850). *Notes from nineveh: and travels in mesopotamia, assyria and syria*. Lea & Blanchard.
- Fraser, J. B. (1842). *Mesopotamia and assyria, from the earliest ages to the present time with illustration of their natural history*. Oliver and Boyd.
- Gabriel, A. (1940). *Voyages archéologiques dans la turquie orientale*. E. de Boccard.
- Garden, R. J. (1867). Description of diarbekr. *The journal of the royal geographical society of london*, 37, 182-193.
- Geary, G. (1878). *Through asiatic turkey: narrative of a journey from bombay to the bosporus*. Sampson Low, Marston, Searle and Rivington.
- Gouz, F. de L. B.-L. (1657). *Les voyages et observations du sieur de la boullaye*. Nicolas Oudot.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakir. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 464-469). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Grant, A. (1841). *The nestorians: or the lost tribes: containing evidence of their identity; an account of their manners, customs, and ceremonies; together with sketches of travel in ancient assyria, armenia, media, and mesopotamia; and illustrations of scripture prophecy*. J. Murray.
- Hamd-allah Mustawfi. (1919). *The geographical part of the nuzhat-al-qulub*. E. J. Brill.
- Hepworth, G. H. (George H. (1898). *Through armenia on horseback*. E. P. Dutton.
- Heude, W. (1819). *A voyage up the persian gulf, and a journey overland from india to england in 1817*. Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Hormuzd, R. (1897). *Asshur and the land of nimrod*. Eston & Mains.
- İbn Havkal. (2010). *10. asırda islam coğrafyası*. Yeditepe Yayınevi.
- İbn Hurdazbih. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı* (Çev. M. Ağarı,). Kitabevi Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2010). *Cihannüma*. İBB Kültür Yayınları.
- Kinneir, J. M. (1818). *Journey through asia minor, armenia, and koordistan, in the years 1813 and 1814*. John Murray.
- Long, G. (1856). *Dictionary of greek and roman geography: C. I* (W. Smith, Ed.). Walton and Maberly.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia, travels and studies*. Longmans, Green, and co.
- Moltke, H. von. (1960). *Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar (1835-1839)* (Çev. H. Örs,). TTK Yayınevi.
- Mukaddesi. (2015). *İslam coğrafyası (ahsenü't-tekasim)* (Çev. Ahsen Batur,). Selenge.
- Niebuhr, C. (1778). *Reisebeschreibung nach arabien und andern umliegenden ländern: C. II*. Möller.
- Özkarslı, F. (2022). *19. yüzyılda ingiliz ve amerikalı seyyahların diyarbakir izlenimleri*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora) Mardin Artuklu Üniveristesi.

- Parry, O. H. (1895). *Six months in a syrian monastery*. Horace Cox.
- Petermann, J. H. (1865). *Reisen im orient*. Veit.
- Pollington, V. (1840). Notes on a journey from erz-rúm, by músh, diyár-bekr, and bíreh-jik, to aleppo, in june, 1838. *The journal of the royal geographical society of london*, X, 445-454.
- Polonyalı Simeon. (1964). *Polonyalı simeon'un seyahatnâmesi 1608-1619* (Çev. H. Andreasyan,). İstanbul Üniversitesi.
- Southgate, H. (1840). *Narrative of a tour through armenia, kurdistan, persia and mesopotamia*. Tilt and Bogue.
- Tavernier, J.-B. (2010). *Tavernier seyahatnamesi* (Çev. T. Tunçdoğan,). Kitap Yayınevi.
- Urquhart, D. (1833). *Turkey and its resources*. Saunders and Otley.
- Ussher, J. (1865). *A journey from london to persepolis: including wanderings in daghestan, georgia, armenia, kurdistan, mesopotamia, and persia*. Hurst and Blackett.
- Warkworth, Lord. (1898). *Notes from a asiatic turkey*. Edward Arnold.
- Yâkut el-Hamevî. (1977). *Mucemü'l buldan: C. I. Darü's Sader*.
- Yeşilbaş, E. (2015). Diyarbakır'da osmanlı dönemi şehir-içi hanları üzerine değerlendirme. *Bellekten*, 79(286), 877-900.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. yüzyılın ilk yarısında diyarbakır (1790-1840)*. Türk Tarih Kurumu.

EKLER

Görsel 1: XIX. asır sonlarında Diyarbakir vilayet sınırları (Cuinet, 1891, s. 407)

Görsel 2: Albert Gabriel tarafından 1932'de çizilen Diyarbakir şehir planı (Gabriel, 1940, s. 92)

Görsel 5: Gertrude Bell'in objektifinden Diyarbakır'ın genel görünümü (Bell, 1909
<https://gertrudebell.ncl.ac.uk> Erişim 05-05-2024)

ATATÜRK DÖNEMİNDE ASKERİ GÜÇ DENGELERİ VE KIBRIS SORUNU (1923-1938)

MILITARY BALANCE OF POWER AND THE CYPRUS PROBLEM DURING
ATATÜRK'S PERIOD (1923-1938)

Mehmet Sedat Erkan*

Öz

Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti tarafından fethinden önce tarih boyunca değişik medeniyetler tarafından el değiştirmiştir. 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra 300 yıldan fazla Türk egemenliğinde kalan ada, 1877-78 Türk-Rus savaşında Rus ordusu Yeşilköy'e kadar ilerleyince Birleşik Krallığın yardım ve destek sözü karşılığında 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Sözleşmesi ile İngiltere'ye kiralanmıştır. Doğu Akdeniz'de stratejik açıdan önemli bir konumda olan ve Türkiye kıyılarına sadece 65 kilometre uzaklıkta bulunan Kıbrıs Adası ve orada yaşayan Türk nüfusunun can ve mal güvenlikleri, cumhuriyet döneminde de Türk dış politikasını şekillendiren temel sorunlardan biri olmuştur. Kıbrıs Türk halkının hak ve menfaatlerini koruyabilmek için bu süreçte Cumhuriyet Hükümeti Kıbrıs Türkleri ile irtibatı devam ettirmiş ve yardımlarda bulunmuştur. Kıbrıs Adası'nı hükümlanlığında tutan İngiltere, dönemin başat gücü olarak büyük bir donanmaya sahiptir. Siyasî gücün gelişmelere göre etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve millî menfaatlerin gerçekleşmesi için yeterli askerî gücün oluşması için Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde çalışmalara başlamış ve modern bir donanmanın oluşturulması için adımlar atılmıştır. Yöntem olarak Kıbrıs ile ilgili döneme ait literatür analiz edilmiş, millî güç unsurlarından askerî gücün önemi ve özellikle deniz gücü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Osmanlı Devleti, Lozan Antlaşması, Enosis, Türk Hükümeti

Abstract

The island of Cyprus changed hands throughout history before its conquest by the Ottoman Empire. After its conquest by the Ottoman Empire in 1571, the island remained under Turkish sovereignty for over 300 years. In the 1877-78 Turkish-Russian war, when the Russian army advanced as far as Yeşilköy, it was leased to England on June 4, 1878 with the Cyprus Convention in return for the promise of aid and support from the United Kingdom. The security of life and property of the island of Cyprus, which is strategically important in the Eastern Mediterranean and only 65 kilometers from the Turkish coast, and the Turkish population living there, has been one of the fundamental issues shaping Turkish foreign policy during the republican period. In order to protect the rights and interests of the Turkish Cypriot people, the Republic Government maintained contact with the Turkish Cypriots and provided assistance during this period. England, which held the island of Cyprus under its sovereignty, had a large navy as the dominant power of the period. In order to use political power effectively according to developments and to create sufficient military power to realize national interests, the Republic of Turkey started working in this period and steps were taken to establish a modern navy. As a method, the literature related to Cyprus from that period was analyzed and the importance of military power and especially naval power among the elements of national power was discussed.

Keywords: Cyprus, Ottoman Empire, Treaty of Lausanne, Enosis, Turkish Government

GİRİŞ

Kıbrıs Adası 1571’de Osmanlı Devleti tarafından fethinden önce ticaret yolları üzerinde bulunması ve zengin maden kaynakları nedeniyle tarih boyunca değişik medeniyetler tarafından el değiştirmiştir. M.Ö. 1500-1450 yıllarında Mısır egemenliğine giren ada, M.Ö. 1320 yılında Hititler tarafından ele geçirilmiştir. Yaklaşık 450 sene Mısır idaresinde kalan ada, M.Ö. 1000’de Fenikeliler tarafından ele geçirilmesine müteakip daha sonraki dönemlerde sırasıyla Asurlular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Cenevizliler, Memlûkler ve Venedikliler idaresinde kalmıştır (Alasya, 1988, s. 2-6).

16. yüzyılda Venedik denetiminde olan Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz’de Osmanlı Devleti için bir tehdit ve tehlike olmaya başlamış, Mısır’a ve Hicaz’a gitmek üzere adanın civarından geçen Türk gemilerini yağmalamıştır. Aynı zamanda Anadolu, Suriye ve Mısır gibi Türk hükümdarlığındaki topraklar arasında stratejik bir konumda olan Kıbrıs Adası 1 Ağustos 1571 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir (Konur, 1938, s. 16). Diğer yandan İngiltere için Kıbrıs, Atlantik Okyanusundan Hindistan’a kadar uzanan deniz ticaret yolları üzerinde Cebelitarık ve Malta’dan sonra Doğu Akdeniz’i kontrol eden en önemli bir liman ve üs konumundaydı. Hindistan yolunu siyasî, askerî ve ekonomik açıdan kontrol altına almak için gözünü Kıbrıs’a dikmişti. Aradığı fırsat 1877’de Osmanlı- Rus savaşında Osmanlı Devleti’nin yenilmesi ile ortaya çıkmıştır (Güler, 2004, s. 101).

300 yıldan fazla Türk egemenliğinde kalan ada 1877-78 Türk-Rus savaşında Rus ordusu Ayastefanos (Yeşilköy) kadar ilerleyince zor durumda kalan Osmanlı İmparatorluğu tarafından, Birleşik Krallığın yardım ve destek sözü karşılığında 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Sözleşmesi ile İngiltere’ye kiralandı (Bulunç, 2007, s. 76).

Bu sözleşmeye göre Osmanlı Devleti adaya sahip gibi gözükmekle birlikte, ada tamamen İngiliz yönetimine geçmiştir. Adanın Babıali’nin izni ile İngiltere’nin hakimiyetine geçişi esnasında askerî makamların ve yerli halkın herhangi bir direnişi olmamıştır (Zia, 1975, s. 81).

Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’na İngiltere karşısında Alman İmparatorluğu saflarında girmesini bahane eden Birleşik Krallık, o zamana kadar Osmanlı mülkiyetinde gözüken Kıbrıs Adası’nı 5 Kasım 1914’ten itibaren bir sömürge gibi yönetmeye başlamıştır (Sonyel, 1978, s. 741).

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması’nın 115. maddesinde Kıbrıs’ın İngiltere tarafından ilhak edildiği bir defa daha vurgulanmıştır (Erim, 1953, s. 566).

1.Kıbrıs Adası'nın Konumu ve Askerî Açısından Önemi

Doğu Akdeniz'de jeopolitik ve jeostratejik açılarından önemli bir konumda olan ve Türkiye kıyılarına sadece 65 kilometre uzaklıkta bulunan Kıbrıs Adası ve orada yaşayan Türk nüfusunun can ve mal güvenlikleri, cumhuriyet döneminde de Türk dış politikasını şekillendiren temel sorunlardan biri olmuştur.

Tarihi süreç içerisinde Kıbrıs Adası'nın ilgi odağı olmasının sebebi Avrupa'dan Ortadoğu'ya oradan da Süveyş kanalı ile Hindistan, Çin, Uzakdoğu ve diğer ülkelere ticari ulaşımı sağlayan coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır.

Son yıllarda bölgede ortaya çıkan münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı ve bu bağlamda hidrokarbon yatakları bölgenin jeoekonomik değerini artırmıştır. Bölge sadece bir enerji deposu olarak değil, Kafkasya ve Orta Asya petrolünün Batı Dünyasına deniz yolları ile ulaştırılmasında ve güvenliğinin sağlanmasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Pazarcı, 2007, s. 12).

Askerî açıdan Doğu Akdeniz'de denizde ve havada hâkimiyet sağlamak isteyen güçler için Kıbrıs Adası bir uçak gemisi özelliğindedir. Bu konumu ile Türkiye'nin doğal gaz ve petrol boru hat terminallerinin, ithalat ve ihracat limanlarının bulunduğu güney kıyılarını, Rusya'nın deniz üslerinin bulunduğu Suriye ile, ABD'nin bir uzantısı olarak bölgede bulunan İsrail kıyılarını, Mısır kıyılarını ve Süveyş Kanalına ulaşan deniz yollarını kontrol etmektedir. İngilizler de Ortadoğu ve Akdeniz'i kontrol etmek için elektronik harp vasıtalarını ve uçaklarını konumlandıkları Ağrotur ve Dikelya üslerini günümüzde de egemenlikleri altında tutmaktadırlar. (Çopur, 2017, s. 13) Bu üsler Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 yılındaki kuruluş anlaşmasında İngiltere'ye ait egemen üs bölgeleri olarak adlandırılmışlar ve buraların çalışması, güvenliği ve Birleşik Krallığın buralardan tam olarak yararlanabilmesi için Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam bir işbirliği yapacağı kayıt altına alınmıştır (Dumlu, 2022, s. 128).

Bir devletin milli hedeflere ulaşabilmesi için, o devletin kullanabileceği coğrafi, ekonomik, askerî, siyasî, teknolojik, insan gücü gibi maddî ve manevî güçlerden oluşan millî güç unsurları vardır ve her biri de ayrı ayrı önemlidir. Millî politikanın saptanarak uluslararası arenada siyasî faaliyetlerin etkin olarak yürütülebilmesi için millî güç unsurlarından askerî güç, en önemlilerinden biridir. Kıbrıs'ta meydana gelen siyasî gelişmeler, karışıklıklar, toplumsal çatışmalar ve Rumların Enosis istekleri gibi gerçekler, Türkiye'nin üç garantör devletten birisi olarak adada yaşayan Türklerin can ve mal güvenliğinin sağlanması zorunluluğundan dolayı daima ilgi alanında olmuştur. Uluslararası ortamda siyasî otoritenin etkinliğini sağlamak ve

Türkiye'nin hak ve menfaatlerini koruyabilmek için, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) milletinin emrinde yurt savunması için hazır beklerken bir ada devleti olan Kıbrıs'ta, Türklere karşı vaki olabilecek bir tecavüzü önlemek için de daima teyakkuz halinde olmuştur. Bu gelişmeler doğal olarak TSK'nin teçhizat ve malzeme durumu dâhil, konum ve kuruluşunu, harp silah ve araçlarının özelliklerini ve gelişmesini de etkilemiştir.

2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kıbrıs Adası'ndaki Gelişmeler

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması İtilâf Devletleri ile aramızdaki askerî çatışmalar sona ermiş, anlaşmadan sadece bir buçuk ay sonra, bağımsız ve egemen yeni devletin hukuksal anlamdaki zaferi olacak Lozan görüşmeleri 22 Kasım 1922'de başlamıştır. TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda Lozan Barış Antlaşması 24 Ağustos 1923 tarihinde kabul edilmiştir. Çözümü sonraya ertelenen bazı sorunlara rağmen Misak-ı Millî ile belirlenen hedefleri büyük ölçüde gerçekleştirmiş ve tam bağımsız yeni devletin sınırları belirlenmiştir (Şimşir, 1990, s. 5).

Diğer taraftan 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasının Kıbrıs ile ilgili 16, 20, 21. maddeleri Kıbrıs ile ilgili olup aşağıdaki şekildedir:

Madde 16 - Türkiye işbu antlaşmada belirlenen sınırlar dışındaki tüm topraklar ile bu topraklardan olup yine bu antlaşma ile üzerinde kendi egemenlik hakkı tanınmış bulunanlar dışındaki Adalarda -ki bu toprak ve adaların geleceği ilgililerce saptanmış ya da saptanacaktır- her ne nitelikte olursa olsun, sahip olduğu tüm hak ve senetlerden vazgeçtiğini açıklar. İşbu maddenin hükümleri komşuluk nedeniyle Türkiye ile ortak sınırı bulunan ülkeler arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümleri bozmaz.

Madde 20 - Türkiye, Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir.

Madde 21 - 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nda yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre, İngiltere uyruklığına geçecek ve böylece Türk uyruklığını yitireceklerdir. Bununla birlikte bu Türkler, isterlerse, bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde Türk uyruklığını seçebileceklerdir. Bu durumda seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adası'ndan ayrılmak zorunda kalacaklardır (Soysal, 1965, 42-46).

Antlaşmanın 16, 20 ve 21. maddelerinde Türkiye, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesini o zamanın şartlarında kabul etmiş, İngiliz vatandaşlığına geçmek isteyen Kıbrıs Türklerinin tercihlerini kendilerine bırakmıştır. Lozan Barış Antlaşması sonrası Büyük Britanya Kralı V. George 10 Mart 1925 tarihinde Kıbrıs Adası'nın Kolonisi (Crown Colony) olduğunu açıklamış ve İngiltere'nin sömürgeleri arasına katmıştır. İdari alanda yapılan bazı hukukî düzenlemeler sonrası Sir Malcolm Stevenson, Kıbrıs'a vali olarak atanmıştır (Balyemez, 2021, s. 73).

Uzun ve yorucu bir mücadelen sonra yokluklar içinde 17'nci Türk devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi üzerine kurulmuştur. Diğer taraftan Atatürk döneminde Türk dış politikası, Lozan Konferansında çeşitli nedenlerle kesin sonuca ulaştırılamamış İngiltere ile Musul, Fransa ile Hatay, Yunanistan ile

nüfus mübadelesi ve patrikhane gibi sorunların millî menfaatlere uygun bir şekilde çözümlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır (Eraslan vd., 2013, s. 105). Gazi Mustafa Kemal önderliğinde genç cumhuriyet bu dönemde kendi milli kaynaklarını kullanarak ekonomik savaş vermiş ve devrimleri uygulamaya başlamıştır.

Türk Hükümetinin Kıbrıs politikası bu dönemde iki aşamalı olmuştur. Birinci aşama Lozan Antlaşması'nın tanıdığı haklardan istifade etmek isteyen Kıbrıs Türklerinin anavatana göç etmesidir. Kıbrıs Türklerinin büyük çoğunluğu için kurulan genç cumhuriyet bir cazibe merkezi olmuş, birçok Türk yeni devletin vatandaşı olmayı tercih ederken diğer yandan Anadolu Rumlar, Yunanistan yerine Kıbrıs'a göç etmeyi seçmişlerdir (Dimitriu & Vlahos, 2009, s. 13).

Anadolu'ya yapılan göçün sebepleri öncelikli olarak; daha güvenli ve istikrarlı bir hayat yaşama arzuları, Türklerin ekonomik alanda sürekli olarak artan Rum hâkimiyeti karşısında zorlanmaları, Kıbrıs'ta orta öğrenimini bitiren Türk gençlerinin büyük bir çoğunluğunun yükseköğrenimlerini Türkiye'de yapmak istemeleri, İngiltere'nin hükümdarlığı altında yaşamak istememeleri gösterilebilir. Bu göçler, bazen bir yerleşim yerinin, köy veya mahallenin tamamının göç etmesi şeklinde de olmuştur. Göçmenlere Heyet-i Vekile'nin (Bakanlar Kurulu) 7 Aralık 1925 tarih ve 2871 sayılı kararnamesi ile ev ve yeteri kadar arazi tahsis edilmiştir (akt. Çakmak, 2008, s. 219).

İkinci aşamada ise, Kıbrıs Adası'nda Türk nüfusunun azalmaya başlaması ile meydana gelen olumsuzlukların önüne geçmek için anavatana göçü teşvik eden uygulamalardan vazgeçilmiş ve Kıbrıs'ta Türklük bilincinin gelişmesi için çabalar gösteren "Halkçı" hareket desteklenmiştir. Cumhuriyet Hükümeti Kıbrıs Türkleri ile irtibatı devam ettirmiş, İngiliz emperyalizmine ve Enosis isteyen Rumlara karşı Türk toplumunu himaye etmeye çalışmıştır. Atatürk'ün emriyle Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde 1925 yılında Türk Konsoloslugu açılmıştır (Kaya, 2016, s. 40).

Konsolosluginun açılmasından 4 ay sonra, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı çok coşkulu kutlanmıştır. Gönderinde Türk bayrağı dalgalanan ve Atatürk fotoğrafları, çiçek dalları ile süslenen konsolosluk binası adada yaşayan binlerce Türk tarafından ziyaret edilmiştir. Mehmet Remzi (Okan) Bey tarafından yayınlanan Söz gazetesi sürekli olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve devrimler hakkında haber ve makaleler yayınlarak Kıbrıs Türk halkını aydınlatmış ve anavatana bağlılık duygularını sıcak tutmuştur. Harf devriminin hemen ardından 1928 yılında Türkiye'ye giderek Gazi Mustafa Kemal ile görüşmeyi başaran Remzi Bey, Kıbrıs'taki Türklerin duygu ve heyecanını ve Türkiye'ye bağlılığını ifade ettikten sonra Türk dilinin halka öğretilmesi için yardım istemiştir. Gazi Mustafa Kemal gerekli yardımın

sağlanması için ilgililere talimat vermiş ve bunun üzerine Remzi Bey'in Almanya'ya sipariş ettiği yeni matbaa makinasının bedeli Türkiye tarafından ödenmiştir. Yine Remzi Bey vasıtasıyla da Kıbrıs Türk halkına “Bize bağlılığımızı görüyor ve takdir ediyorum. Beni çok duygulandırılıyorsunuz. Bizim istediğimiz Kıbrıs'ta Türk sesi sönmesin” mesajını iletmiştir. Ata'sından aldığı teşvik ve yönlendirmeye adaya dönen Remzi Bey İngiliz sömürge yönetiminin bütün baskı ve tacizlerine rağmen çok başarılı hizmetler yapmıştır (Akar, 1981, s. 39).

Yunanistan'ın 1919'da başlattığı Küçük Asya seferine büyük umutlar bağlayan Kıbrıslı Rumlar, Türk İstiklâl Harbi esnasında da tarihsel Enosis faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Diğer yandan Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti tarafından fethinden önce ağır vergilere maruz kalan ve dinî özgürlükleri kısıtlanan Kıbrıslı Ortodoks Rumlar, Osmanlı Devletinden yardım istemişler ve hatta bir yıldan fazla süren kuşatma esnasında Türkleri desteklemişlerdir (Akın, 2005, s. 35). O zamana kadar adadaki Katolik-Ortodoks mücadelesi yüzünden dinî teşkilatlarını kuramayan Rumlar, Osmanlı'nın adaya gelmesiyle Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunu kurmuşlardır. Dilde ve dinde serbest bırakılmaları sayesinde Rum cemaati yıllarca huzur ve güvenlik içinde yaşamışlar, daha sonra İngilizler de bu durumu bozmamışlardır (Yücel, 1957, s. 28). Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi ve Kavanin Meclisi'nin (Adanın İngiliz sömürgesi olduğu dönemde kurulan yasama meclisi) ileri gelenleri tarafından 12 Nisan 1920 tarihinde Ulusal Konsey isimli bir örgüt kurularak Enosis çalışmaları tek elden yürütülmüştür. Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu'daki ilerlemelerini fırsat bilen Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi, 25 Mart 1921 tarihinde Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için halk oylaması bile yapmıştır (İsmail, 1997, s. 239).

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra da Rumlar Enosisin gerçekleşmesi için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1929 yılı haziran ayında yapılan İngiliz genel seçimlerini kazanarak hükümeti devralan İşçi Partisi, Kıbrıslı Rumlar için yeni bir umut ışığı olmuştur. Kitium Piskoposu Nikodimos Milanos ile S. Stavrinakis ve Zenon Rossidis'ten oluşan bir heyet Londra'ya giderek dönemin Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'e 25 Ekim 1929 tarihinde verdikleri muhtıradaki diğer anayasal isteklerinin yanı sıra Enosis isteğinde de bulunmuşlardır. 29 Kasım 1929 tarihinde İngiltere tarafından bu istekleri reddedilmiştir. Kıbrıslı Rumlar yönetimde bulunan İngiliz İşçi partisinin olumsuz tutumuna karşın 1930 ve 1931 yıllarında da Enosis isteklerini sürdürmüşlerdir. 1929 yılında başlayan dünya ekonomik krizinden etkilenen İngiltere'nin Kırım harbi sonrası 1885 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na verdiği borcun karşılığında Kıbrıs'ın gelir fazlasına el koymasının yanı sıra 1931 yılında Kıbrıs'a yeni bir gümrük vergisi

de koymak istemesi, zaten ekonomik sıkıntıda olan ada halkının İngiliz yönetimine olan direnişini artırmıştır. Rum Ulusal örgütünün Enosis isteyen önergesi 26 Ocak 1930 yılında Rum Kurultayınca onaylanmıştır. 20 Ekim 1931 günü Kitiom Piskoposu Nikodimos Limasol'da coşkulu kalabalığa Enosis için seslenerek Yunanistan ile birleşilmesi gerektiğini açıklamış ve “Helen bayrağı altında özgür yaşamamız gerektiğini göstermenin zamanı gelmiştir. Kahrolsun iğrenç ve aşağılık rejim” diyerek halkı kışkırtmıştır (Öztoprak, 1998, s. 215).

Kıbrıs Türk toplumunu temsil eden Zekâ Efendi başkanlığında Türkler haklarını sağlama mücadelesi verirken, Yunanistan tarafından desteklenen Kıbrıslı Rumlar 21 Ekim 1931'de isyan çıkartarak karışıklıkları adanın her tarafına yaymışlardır. İngiliz Vali Sir Ronald Storrs'un Lefkoşa'daki konağı, Limasol komiserinin evi ve bazı binalarla birlikte yaklaşık yetmiş köyde isyancılar zararlara sebep olmuşlardır. Bu karışıklıklar üzerine derhal 22 Ekimde Malta'dan 6 uçak ile 90 İngiliz askerî adaya gelmiş, 23 Ekimde Larnaka'ya Londra Kruvazörü, Mağusa'ya bir torpido gemisi gönderilmiş ve bir gambot ile Limasol limanına asker çıkartılarak aynı gün 100 asker Lefkoşa'ya intikal etmiştir. Ayrıca 24 Ekim 1931'de Girit/Suda limanından Suda limanında İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanlığı emrinden iki kruvazör ile 1400 asker daha gönderilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1931, s. 1).

5 Kasım 1931 tarihinde alınan sıkı önlemlerle adada düzen tekrar sağlanmıştır. Ayaklanmalar esnasında isyancılardan 6 kişi ölmüş, 30 kişi de yaralanmıştır. Güvenlik Kuvvetlerinden ise 38 kişi yaralanmıştır. Takviye kuvvetleri ile isyanı bastıran İngilizler 2000 kişiyi tutuklayarak cezalandırmış ve isyanın elebaşı 10 Rum'u sınır dışı etmiştir. (Sonyel, 1995, s. 178) Sürgün edilenler arasında Enosis düşüncesine daima katkıları olan Ortodoks din adamları Kitiom Metropoliti Nikodimos Milanos ve Girne Metropoliti Makarios Myrianthous da bulunmaktadır (Şengil, 2021, s. 49). İsyân süresince Kıbrıslı Türkler tarafsız kalarak olaylara karışmamışlar ve soğukkanlı davranmışlar hatta Rum isyancılarla İngiliz yönetimi arasında aracılık yapmışlardır (Akşam Gazetesi, 1931, s. 8).

Kıbrıs Türkleri toplumsal haklarını ede etmek için siyasî alanda mücadelelerine devam etmişler ve 1930 yılında Kavanin Meclisi'nin seçimlerinde M. Necati Bey (Özkan) Kıbrıs Türk Toplum Lideri olmuştur. Necati Bey'in liderliğinde 1 Mayıs 1931 yılında Millî Kongre oluşturulmuştur. Necati Özkan'ın çağrısı ile halk temsilcileri seçim bölgeleri olan köy ve kasaba halkından aldıkları vekâletnamelerle Lefkoşa'ya gelmişlerdir. 100 ile 200 arasında temsilci Necati Özkan'ın evinde toplanmış ve kongre 6 saat sürmüştür. Kıbrıs Türk toplumunda halkçılar olarak adlandırılan grubu oluşturan ve kongreye katılan kişiler, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı ve yapılan inkılâpları benimsemiş avukat, öğretmen, doktor gibi aydın ve eğitimli

kişilerdi. Halkçı grup aynı zamanda Enosis isteğine karşı çıkmış ve Türk devrimlerinin Kıbrıs'ta uygulanmasını isteyerek, İngiliz Sömürge yönetimine karşı Kıbrıs Türk kimliğini öne çıkarmıştır. Kongre sonucunda Kıbrıs Türklerinin hak ve menfaatlerini ortaya koyan 6 maddelik karar alınmış ve 1928 yılında kaldırılan müftülük makamına Baf kasabasında oturan avukat Ahmet Sait Efendi Müftü seçilmiştir. 3 yıl görev yapmak üzere Merkez Yönetim Kurulu seçilmiştir. Milli Kongre yöneticileri 2 Mayıs 1931'de Kıbrıs Valisi Sir Ronald Storrs'tan görüşmek için randevu istemiş fakat reddedilmiştir. 15 Mayıs 1931'de ise Kıbrıs Hükümeti Müsteşarı Henniker Heaton, Millî Kongre kararlarının İngiliz Sömürge Hükümeti'nce kabul edilmediğini ve seçilen müftünün de tanınmadığını açıklamıştır. Görüleceği üzere 1930'lu yıllarda, dönemin iç ve dış gelişmeleri karşısında Kıbrıs Türk halkı kongre ile kimlik mücadelesi vererek seslerini duyurmaya çalışmışlardır. İngiliz sömürge yönetimi 21 Ekim 1931'de meydana gelen Rum ayaklanması nedeni ile olağanüstü hal uygulamış ve sert önlemler almıştır. Kıbrıs Türkleri isyana katılmamalarına rağmen baskı dönemi uygulamalarının olumsuz sonuçlarından doğrudan etkilenmişlerdir (Akgün, 2014, s. 243).

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Akdeniz'deki İngiliz Deniz Gücü ve Türk Donanması

İstiklal Harbi ile bir ölüm kalım mücadelesi verilerek kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin zaferi bütün mazlum ülkeleri ve diğer yandan başta İngiltere olmak üzere, bütün emperyalist güçleri etkilemiştir. Yıllarca süren savaşların neden olduğu yokluk ve yoksulluk içinde ekonomik sıkıntılarla mücadele eden Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde dünya siyasi arenasında mücadele ederken millî güç unsurlarından askerî gücünü de kuvvetlendirmek için çalışmalara başlamıştır. Doğu Akdeniz'de bir uçak gemisi konumunda bulunan ve Türk toplumunun yaşadığı Kıbrıs adası doğal olarak genç cumhuriyetin ilgi alanı olmuştur.

Üç tarafı denizlerle çevrili ve uzun bir kıyı şeridine sahip Türk Yurdu'nun deniz hak ve menfaatlerinin korunması için kuvvetli bir deniz kuvvetine ihtiyaç olduğu gerçeği I. Dünya Savaşı (1914-1918) öncesi ve sonrasında bariz bir biçimde ortaya çıkmıştır. 1911 yılında Trablusgarp Savaşında Türk kuvvetlerine denizden yardım yapılamamış, 1913 Balkan Savaşı'nda ise donanma Ege Denizi'ne dahi çıkamamıştır. Bu dönemde Karadeniz'de bulunan Osmanlı Donanması 20 Ocak 1918'de bir kez Ege Denizi'ne çıkmışsa da Midilli kruvazörü Gökçeada açıklarında mayına çarparak batmış, Yavuz Kruvazörü de Boğaz geçişi sırasında Nara'da karaya oturmuştur (Hergüner, 2011, s. 26).

Aynı dönemde İngiliz Kraliyet Donanması yedi büyük denizde harp gemilerini dolaştırmaktaydı. Kıbrıs Adası'nın da bulunduğu Akdeniz ise stratejik konumu nedeniyle

yüzyıllardır İngiltere'nin hayati çıkarları için önemli bir coğrafya idi. İngiliz Hükümeti'nce Akdeniz, Güneydoğu Asya'daki sömürgelerine bilhassa Hindistan'a giden yollar için bir nefes borusu olarak görülmüştür. İngiliz Donanması'nın her türlü lojistik desteğini sağlayabileceği deniz üsleri Cebelitarık, Malta ve İskenderiye'de mevcuttu. İngiltere dönemin başat gücü olarak önemli sayılacak miktarda destroyer, firkateyn, denizaltı ve mayın temizleme gemilerine sahipti. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise gelişmiş top ve silah sistemine sahip 82 kruvazör ve 225 destroyere sahipti (Yıldız, 2022, s. 179).

Savaşın sonunda, Kraliyet Donanması açık ara dünyanın en güçlü donanması hüviyetini de korumayı başaramamıştır. ABD Donanması ve Fransız Donanması'nın toplamından daha büyük, Japon İmparatorluk Donanması ile İtalyan Kraliyet Donanması'nın toplamının iki katıdır (Kraliyet Donanması, 2023).

Bu sayede İngiliz sömürgeleri arasında önemli deniz bağlantılarının güvenliğini sağlamış ve örneğin 1931 yılında Kıbrıs'ta meydana gelen Rum isyanında olduğu gibi, ayaklanmalara süratle müdahale edebilmiştir.

Siyasî gücün gelişmelere göre etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve millî menfaatlerin gerçekleşmesi için yeterli askerî gücün olması ve kriz dönemi dahil kullanılması bilinen bir gerçektir.

Osmanlı Devleti'nin yeterli deniz kuvveti olmaması nedeniyle büyük toprak kayıplarına uğramasına bizzat tanık olan Gazi Mustafa Kemal; Gelibolu yarımadasının savunulması esnasında ülke savunmasında donanmanın önemini “Deniz kuvvetinden yoksun bir kara kuvveti olarak, yarımadamızı, kara kuvvetlerini çekinmeden getirebilecek bir deniz kuvvetine karşı hiçbir zaman savunamayız” diyerek ülkenin bekası için güçlü bir donanmaya olan gereksinimini vurgulamıştır (Songur, 2022, s. 144).

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi esaslarına göre donanma Haliç'te gözaltına alındığı için Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye muharebe imkân ve kabiliyeti kısıtlı olan az sayıda gemiden oluşan bir donanma kalmıştır.

Uzun ve zorlu müzakerelerden sonra 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan ve yeni Türk devletini bütün dünyaya duyuran Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra, esir durumda bulunan donanma, cumhuriyetin ilân edilmesiyle birlikte “Cumhuriyet Donanması” adını almıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, ülkemizin denizlerdeki hak ve menfaatlerini korumak için güçlü bir donanmaya ve aynı zamanda ticarî faaliyetlerimiz için de hatırı sayılır bir deniz ulaştırma gücüne olan ihtiyaç açıkça ortaya çıkmıştır.

Gazi Mustafa Kemal cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında eşi Latife Hanım ve devletin üst düzey yöneticileri ile birlikte 11 Eylül 1924 tarihinde Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile Karadeniz gezisine çıkarak Türk Denizciliği için farkındalığın ilk adımını atmıştır (Hergüner, 2011, s.3). Mudanya'dan ayrılmasından sonra doğudaki en uç liman şehri Rize'ye kadar seyahat etmiş, Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun gibi liman kentlerine ziyaret gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal'in gezisinin rastlantı sonucu planlanmadığı, donanmanın durumunu ve Türk denizciliğini tanımak için yaptığı daha sonraki gelişmelerden anlaşılmıştır.

Bu gezisinde denizciliğin önemini "Hudutlarının mühim ve büyük aksamı (bölümü) deniz olan Türk Devletinin donanması da mühim ve büyük olması gerekir. O zaman Türkiye Cumhuriyeti daha müsterih (içi rahat) ve emin olacaktır" veciz ifadesiyle vurgulamıştır.

Yine bu dönemde 29 Aralık 1924'de Bahriye Vekâleti (Deniz Bakanlığı) kurulmuş ve 1 Kasım 1927 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1928 yılında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve Milli Savunma Bakanlığına bağlı Deniz Müsteşarlığı kurulmuştur. Lozan Antlaşması'ndaki Boğazlardaki kısıtlamalar nedeniyle donanma için yeni üs bölgesi arayışları kapsamında İzmit Körfezinde fizibilite çalışmaları yapılmış ve Gölcük'te yeni bir tersane yapılmasına karar verilmiştir. Gazi Mustafa Kemal yine bir başka konuşmasında, "Efendiler! Bahriye'yi esaslı ve ciddi bir biçimde geliştirip, düzenlemek düşünülmelidir. Bu konuda başlangıç noktası, özellikle seçkin elemanları hak ettikleri gibi yetiştirip, onlardan memleketin ivedi gereksinimlerinde yararlanmak ve herhalde memleketin gücünün üzerinde hayallerden de uzak durmak olmalıdır", sözleri ile komuta heyetinin önemine dikkat çekmiştir. Donanma eğitiminin geliştirilmesi için 1925 yılında Alman bahriyesinden Amiral Ernst Von Gagern komutasındaki heyetten istifade edilmiştir. Alanlarında uzman olan bu subaylara Türk donanmasının komuta kademelerinde görev verilmemiş, sadece danışmanlık görevlerinde bulunmuşlardır (Alkan, 2021, s. 428). Bu dönemde sevk ve idare kabiliyeti yüksek, eğitilmiş kurmay denizci komutanlar yetiştirmek için 1930 yılında Deniz Harp Akademisi açılmıştır. Ayrıca 1928'de Hollanda'dan her biri 450 tonluk I. ve II. İnönü denizaltıları alınmış, 1911 yılı yapımı olan Yavuz Zırhlısı yenilenerek 1950 yılına kadar sancak gemisi olarak görev icra etmiştir. 1931'de denizaltı avcısı olarak tasarlanmış üç hızlı Hücumbot (Martı, Denizkuşu ve Doğan) ile dört avcı bot, 1932'de İtalya'dan dört muhrip (Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe ve Zafer) ile Dumlupınar ve Sakarya Denizaltıları alınarak Deniz Kuvvetlerine katılmıştır (Uyanıker, 2022, s. 71).

Yeni kuruluşa göre;

- Samsun, Taşoz ve Basra muhripleri donanma dışı bırakılmış,

- Yavuz muharebe kruvazörü ile Tınaztepe, Zafer, Kocatepe ve Adatepe muhriplerinden “Harp Filosu Komutanlığı”,
- Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ile Berk-i Satvet ve Peyk-i Şevket torpido kruvazörlerinden “İhtiyat Filosu Komutanlığı”,
- I. İnönü, II. İnönü, Dumlupınar, Sakarya ve Gür denizaltıları ile “Denizaltı Filotillası Komutanlığı”,
- Doğan, Martı ve Denizkuşu hücumbotları ile “Hücumbot Filotillası Komodorluğu”,
- Hızır Reis, İsa Reis, Kemal Reis ganbotlarından mayın arama ve tarama filotillası teşkil edilmiştir (Büyüktuğrul, 1969, s. 187).

Böylece Türk karasularında ve açık denizlerde imkânlar çerçevesinde Türk Harp Gemileri bayrak göstermeye başlamıştır.

SONUÇ

Atatürk’ün deyimiyle 7000 yıllık Türk beşiği olan Anadolu topraklarında dünyanın en güçlü devletlerine karşı var olma savaşı vererek Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk milletinin en büyük güvencesi de Türk ordusu olmuştur. Millî çıkarlarımız ve ülkemizin bekası gereği Kıbrıs Adası dahil Ege denizinde bulunan adaların Anadolu yarımadasına yakınlığı nedeniyle güçlü bir donanmaya ihtiyaç olduğu da bir gerçektir. Mustafa Kemal Atatürk cumhuriyetin kurulması ile birlikte “Donanmasız Anadolu olmaz. Donanmadan yana kuvvetli olmak Türkiye’nin savunması için şarttır. Donanmamız izlediğimiz politikanın da kuvvetli desteği olacaktır” diyerek Türk Deniz Kuvvetleri’nin önünü açmış ve gelecek nesillere denizciliğin önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Bu bağlamda Kıbrıs Adası ve adalara yönelik bir deniz harekâtı yapacak bir donanmaya sahip olmayan Türkiye yetersiz olan deniz kuvvetlerinin kuvvetlendirilmesi için çalışmalara siyasî ve ekonomik alanda başlamıştır. Diğer yandan Kıbrıs Adası’nın jeopolitik ve jeostratejik konumu yalnız Türkiye için değil, başta İngiltere olmak üzere diğer devletler için de tarih boyunca önem taşımıştır. Millî çıkarları için deniz hâkimiyetinin dünya hâkimiyetinin anahtarı olduğu gerçeğinden hareket eden Büyük Britanya İmparatorluğu dünya boğaz ve geçitlerini ve buraları kontrol eden adaları ele geçirmek ve elde bulundurmak için de daima mücadele vermiş ve bu çerçevede büyük bir donanma oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde de Kraliyet Donanması açık ara dünyanın en güçlü donanması olarak dünya denizlerinde bulunuyordu.

Nitekim Yunanistan tarafından da desteklenen Kıbrıslı Rumların 21 Ekim 1931 tarihinde başlattıkları isyanı Girit Adası Suda üssünde acilen toplanan Kraliyet Donanması’nın bir unsuru olan İngiliz Akdeniz filosuna ait London ve Shropshire Kruvazörleri ile Acasto ve Achates destroyerlerini Larnaka ve Limasol başta olmak üzere Kıbrıs Adası’nın limanlarına göndermişlerdir. Harp gemileri 24 Ekim 1931’de adaya ulaşarak isyana müdahale etmiştir.

Yine Mısır'ın İskenderiye şehrindeki İngiliz üslerinden kalkan yedi nakliye uçağı ile (Vickers-Victoria Troop Carriers) 150 kişilik silahlı ve tam teçhizatlı bir birliği, yedi buçuk saatte 23 Ekim 1931 saat 11.00'da Lefkoşe'ye indirmişlerdir. (The Sydney Morning Herald, 1931, s. 13) Diğer taraftan siyasi gücü her anlamda destekleyecek askerî gücün, Türk donanmasının bilhassa deniz aşırı bir harekât için bu dönemde yeterli olmadığı bir gerçektir. Donanmaya alınan gemilerin büyük gemilerden ziyade küçük ve hızlı gemilerden ve denizaltılardan oluşmasının öncelikle Anadolu kıyılarının savunulmasına yönelik olduğu görülür. Bu dönemde güçlü bir donanmanın oluşması için zor şartlarda kaynak yaratılarak çalışmalar imkânlar çerçevesinde yapılmıştır. Kıbrıs Türk halkının hak ve menfaatlerini koruyabilmek için bu süreçte Cumhuriyet Hükümeti Kıbrıs Türkleri ile irtibatı devam ettirmiştir. İngiliz sömürgeciliğine ve adayı Yunanistan'a bağlamayı isteyen Rumlara karşı maddi ve manevi yardımlarını sürdürerek Türk toplumunu korumaya çalışmıştır. Atatürk'ün emriyle Larnaka'da 1925 yılında Türk Konsolosluğu açılmıştır. Kıbrıs Türklerinin toplumsal haklarını elde etmek için yaptıkları siyasi mücadeleler desteklenmiş ve Kıbrıslı Türk gençlerinin Türkiye'de eğitim görmeleri sağlanmıştır. Neticede devletler askerî güçleri oranında etkili siyasi güce ve dolayısı ile dış politikaya sahip olurlar. Bu nedenle diplomasinin yeterli olmadığı yerde bir devletin gücünü göstereceği en önemli unsur modern ve eğitilmiş bir silahlı kuvvetlerdir. Üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin caydırıcı unsurlarından birisi de güçlü donanması olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akar, R. (1981). *Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*. Web ofset.
- Akgün, S. (2014). Meclis-i millî'den ulusal kongre'ye Kıbrıs Türk halkının kongre yönetimi ile örgütlenme hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 243.
- Akın, V. (2005). Kıbrıs sorununun ortaya çıkışı ve gelişmeler. In Ş. Kantarcı (Ed.), *Kıbrıs Laboratuvarı* (pp. 33-53). Aktüel Basımevi.
- Alasya, F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi.
- Alkan, R. (2021). Alman belgelerine göre erken dönem cumhuriyet dönemi bahriyesi bağlamında Türk-Alman ilişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 428.
- Balyemez, M. (2021). *İngiliz yönetimi döneminde Kıbrıs Türklerinin siyasi örgütlenmeleri (1923-1960)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buluç, A. Z. (2007). Kıbrıs politikasının Annan belgesi ile başlayan kırılma noktaları. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 76.
- Büyüktuğrul, A. (1969). *Büyük Atamız ve Türk denizciliği*. Türkiye İş Bankası.
- Çakmak, Z. (2008). Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk göçü (1878-1938). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 219.
- Çopur, İ. (2017). *1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Anılar*.
- Dimitriu, T., & Vlahos, S. (2009). *İhanete Uğramış Ayaklanma* (S. Babacan, Çev.). Arkadaş Yayınevi.
- Dumlu, H. (2022). Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemi. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 3(1), 128.
- Eraslan, C., et al. (2013). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-II*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*. Türk Tarih Kurumu.
- Güler, Y. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Kıbrıs meselesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 101.
- Hergüner, M. (2011). Atatürk döneminde denizciliğimiz. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 195, 26.
- İsmail, S. (1997). İngiliz yönetiminde Türk-Rum ilişkileri ve ilk Türk-Rum kavgaları. *Kıbrıs Türk Mücahitleri Derneği Yayını*, 5, 239.
- Kaya, M. (2016). Atatürk dönemi (1923-1938) Türkiye-Kıbrıs. *Uluslararası boyutlarıyla Kıbrıs meselesi ve geleceği uluslararası sempozyumu bildiriler*, Gazimağusa Atatürk Araştırma Merkezi, 40.
- Kıbrıs'ta isyan (Riot in Cyprus). (1931, 24 Ekim). *The Sydney Morning Herald*, No: 29268, s. 13.
- Kıbrıs'ta vaziyet vahim. (1931, 24 Ekim). *Cumhuriyet*, No: 2682, s. 1.
- Konur, İ. (1938). *Kıbrıs Türkleri*. Remzi Kitapevi.

Kraliyet Donanması. (2023). Royal Navy. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Navy#History (Erişim Tarihi: 23.11.2023).

Öztoprak, İ. (1998). Kıbrıs'ta 1931 isyanı ve yankıları. *Bellekten*, 62(233).

Pazarcı, H. (2007). Doğu Akdeniz kıta sahanlığı ve Türkiye'nin stratejisi. *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 12.

Son isyan hareketi ve Kıbrıs Türkleri'nin vaziyeti. (1931, 22 Kasım). *Akşam*, No: 4712, s. 8.

Songur, F. (2022). Atatürk için Türk denizciliğinin anlamı ve erken cumhuriyet dönemindeki yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41, 144.

Sonyel, S. R. (1978). İngiltere Dışişleri Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit Kıbrıs'ı 48 saat içinde İngilizlere nasıl kiraladı. *Bellekten*, 42(168), 741.

Sonyel, S. R. (1995). İngiliz yönetiminde Kıbrıs Türklerinin varlık savaşımı (1878-1960). *Bellekten*, 59(224), 178.

Şengil, M. (2021). İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta iki kilise krizi. *ATABE Dinî Araştırmalar Dergisi*, 6, 49.

Şimşir, N. B. (1990). *Lozan telgrafları (1922-1923)*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Uyanıker, F. (2022). Arşiv belgelerine göre II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'dan alınan denizaltılar. *Mavi Atlas*, 10(1), 71.

Yıldız, M. (2022). Büyük savaş öncesi ısınan sular: Birinci Dünya Savaşı öncesi donanma yarışının büyük güç rekabetine etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 17(I), 179.

Yücel, H. Â. (1957). *Kıbrıs Mektupları*. İş Bankası Kültür Cep Kitapları.

Zia, N. (1975). *Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçişi ve adada kurulan İngiliz idaresi*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

19. YÜZYILDA BALKANLAR'DA YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR : VARNA ÖRNEĞİ

EPIDEMIC DISEASES IN THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY: VARNA EXAMPLE

Hanife ALACA*

Öz

Salgın hastalıklar, eski dönemlerden itibaren insanları etkileyen en büyük felaketler arasında yer almaktadır. Yangın, deprem, iklim değişiklikleri gibi doğal afetlerin yanında insanların sahip olduğu sağlıksız ortamlar da salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kolera, veba, tifo, çiçek, frengi, cüzzam, sıtma, kızamık, grip ve verem gibi salgın hastalıklar tarih boyunca insanları sosyal, ekonomik, demografik olarak etkilemiştir. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Arabistan gibi yerlerde de salgın hastalıklara bağlı kitlesel ölümler yaşanmıştır. Bu çalışmada, Balkan şehirlerinden biri olan Varna'da ortaya çıkan salgın hastalıklar ele alınmıştır. Varna, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısında kurulmuş bir liman şehridir. Şehir, sahip olduğu konum nedeniyle ticari ve askeri hareketliliğe sahiptir. Varna'nın coğrafi konumu nedeniyle yaşanan insan hareketliliği bölgenin her zaman bir salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Makalede, nitel araştırma yöntemlerinden olan ve belge tarama olarak da bilinen doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın hazırlanmasında büyük ölçüde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) belgelerden istifade edilmiş ve konu hakkında yazılan çeşitli kitap, makale ve tezlerden istifade edilerek bir liman şehri olan Varna'da ortaya çıkan salgın hastalıklar ele alınmıştır. Veba, kolera ve tifüs salgınlarının bölgeye nasıl geldiği? Osmanlı Devleti'nin bölgede salgın ile nasıl mücadele ettiği? Bu salgınların bölge üzerindeki etkileri? gibi sorularının cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Varna, Salgın hastalık.

Abstract

Epidemic diseases are among the biggest disasters that have affected people since ancient times. In addition to natural disasters such as fire, earthquake, and climate changes, unhealthy environments that people live in have also led to the emergence of epidemic diseases. Epidemic diseases such as cholera, plague, typhoid, smallpox, syphilis, leprosy, malaria, measles, influenza and tuberculosis have affected people socially, economically and demographically throughout history. Mass deaths due to epidemics occurred in places such as Anatolia, the Balkans, the Middle East and Arabia, which were under Ottoman rule; The country's economy was negatively affected by these epidemics. In this study, epidemic diseases that occurred in Varna, one of the Balkan cities, were discussed. Varna is a port city located on the Black Sea coast in northeastern Bulgaria. The city has commercial and military activity due to its location.

Keywords: Ottoman Empire, Balkans, Varna, Epidemic disease.

GİRİŞ

Salgın hastalıkların insanlık tarihi kadar eski olduğu ve kitlesel ölümlere yol açtığı bilinmektedir. Savaşlar, depremler, seller ve kıtlık gibi etkenlerin de salgınları tetiklediği görülmüştür. Hastalık oluşturan enfeksiyon etkisinin duyarlı canlıya doğrudan yada dolaylı yolla geçmesi ile oluşan bulaşıcı hastalıkların tüm dünyada veya bir kıtada yayılarak çok sayıda canlıda hastalık oluşturmaya salgın hastalık adı verilir (Parıldar,2020, s.1). Hayvan, su, toprak veya insandan insana geçen çiçek, veba, sıtma, kolera, tifo (tifüs), difteri, kızamık, kızıl, grip, verem ve son dönemlerde ortaya çıkan korona virüs gibi hastalıklar salgın hastalık olarak bilinmiş ve tarih boyunca insanları, demografik, sosyal ve ekonomik olarak etkilemiştir. Hatta bu hastalıklar insanların daimi ve geçici olarak göç etmelerine de sebep olmuştur.

Tarih boyunca salgın hastalıklar milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu hastalıklardan biri olan çiçek, insanlara vermiş olduğu etkiden dolayı bilinen ilk hastalıklardan olup M.Ö. 1122 yılında Çin’de kayıtlara geçmiştir (Özdemir, 2010, s.16). Çiçek hastalığı, tarihte tüm dünyayı en çok etkileyerek çok fazla sayıda insanın ölümüne neden olan; ordular, tüccarlar, hacılar aracılığı ile dünyanın her yerine yayılmış bulaşıcı bir hastalıktır. Bu nedenle tarihte bilinen ilk aşı çiçek aşısıdır. Hastalığın Avrupa’da ilk ortaya çıkışı 10. yüzyıldan önce olmasına karşılık 16. ve 17. yüzyılda öldürücü hale gelmiş; Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren görülmüştür (Ünlü, Albayrak, 2021, s.303).

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a yerleşmeye başlaması Orhan Bey’in Bizans İmparatoru’nun kızı ile evlenmesi sonucunda iki devlet arasında siyasi ve askeri ittifaklar meydana gelmiştir. Bu ittifaklar neticesinde Osmanlılar ilk defa Balkanlar’a geçmiş; Bizans’ta merkezi otoritenin zayıflaması ve Bizans’ın birçok devletçik ve feodal senyörlüğe bölünmüş olmasının etkisiyle Osmanlı Devleti Balkanlarda yayılma imkânına sahip olmuştur (İnalçık, 2011, s.1). Orhan Bey’in oğlu Şehzade Süleyman komutasındaki ordunun Sırp-Yunan kuvvetlerini 1352’de yenilgiye uğratması, Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a yerleşmesinde dönüm noktası olmuştur (İnalçık, 2008, s.232). Gelibolu’nun 1354 yılında ele geçirilmesi ile birlikte, Balkanlar’a yerleşmeye başlamıştır. Balkanları hâkimiyet altına alması 1361 yılında başlamış ve II. Mehmed ile birlikte Balkan coğrafyasının büyük bölümü Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine girmiştir. Balkan coğrafyası, Anadolu ve Orta Avrupa’nın arasında bulunduğu için her iki coğrafya da yaşanan salgın hastalıklardan etkilenmiştir. Bu sebeple Balkan şehirlerinde salgın hastalıklar yaygın bir şekilde görülmüştür.

Balkan şehirlerden biri olan Varna’yı ilhak etme çabaları 1388 yılında Mehmed Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir (Mehmed Neşri, 1987, 247-248). Macaristan Eflak Voyvodası ve

Bulgar Kralı anlaşarak Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetine son vermek için harekete geçmişlerdir. Balkanlar üzerine hareket eden I. Bayezid, 1392'de Macar birliklerini bertaraf ederek Tırnova, Vidin, Niğbolu ve Silistre'yi topraklarına katmış; 1393 yılında Bulgaristan Krallığını ortadan kaldırarak Varna'yı ele geçirmiştir. (Uzunçarşılı, 1982, s.193-194).

Varna, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Karadeniz kıyısında, Şumnu'dan gelen ve Varna adını taşıyan derenin ağzında yer alan bir liman kentidir (Şemseddin Sami, 1306, s.4657). İstanbul'a yakın olması nedeniyle uluslararası ticaret açısından tarih boyunca canlı bir merkez olmuştur. Karadeniz kıyısında stratejik öneme sahip bir liman şehri olan Varna, Orta Çağ'dan itibaren gezginler ve tüccarların uğrak noktası olmuş; Balkanlar'dan İstanbul'a mal götüren tüccarlar için transit rol oynamıştır (Koyuncu Kaya, 2015, s.383). 18. yüzyıldan itibaren insan göçleri ve emtianın geçiş noktalarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle Varna şehri her zaman salgın hastalık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

1. Varna'da Salgın Hastalıklar

Varna, bulunduğu jeopolitik konumdan dolayı tarih boyunca salgın hastalıklara maruz kalmıştır. Bu hastalıklardan biri olan veba, eski çağlardan 19. yüzyılın sonuna kadar endemik, epidemik ve pandemik olarak ortaya çıkmış ve kitlesel ölümlere yol açmıştır. Veba, Osmanlı kaynaklarında "Veba" ve ya "Tâûn" olarak adlandırılmaktadır. Veba salgını ve öldürücü bir hastalığı ifade ederken; tâûn ise daha çok hıyarcık vebasının karşılığı olarak kullanılmıştır. Veba, Batı dünyasında genellikle "Black Death" yani "Kara Ölüm" veya "Kara Veba" olarak adlandırılmıştır (Panzac, 1997, s.15-16). Veba hastalığının, yersia pestis adı verilen basilin yol açtığı hastalığın hıyarcıklı ve akciğer vebası olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır (Varlık, 2011, s.175). Pire, vebanın insanlar arasında yayılmasında etkili olan önemli bir faktör olmuştur (Karlancıç, 2020, s.236). Veba salgını ilkçağdan günümüze üç evrede ele alınmaktadır. Bunlardan ilk veba salgını 541 yılında ortaya çıkan Justinianus vebası olarak adlandırılan daha sonra 1330'lu yıllarda Orta Asya'da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan ikinci evre ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan bütün dünyaya yayılan, XX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden evredir (Varlık, 2011, s.176).

Dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın ölümüne yol açan veba salgını Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı olan Anadolu ve Balkanlar'da ilk defa XVI. yüzyılın ortalarında, Bizans İmparatoru Jüstinyen zamanında görülmüş ve Bizans'ın en büyük şehri olan Konstantinopolis nüfusunun en az yüzde yirmisi bu salgında ölmüştür (Varlık, 2018, s.32). Veba salgınından 14. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyası da etkilenmiş, özellikle 17.

yüzyılda İstanbul, Anadolu, Balkanlar, Mısır ve Kuzey Afrika'da son derece etkili olmuştur (Varlık, 2011, s.176). Balkan coğrafyasında 16. ve 18. yüzyıllarda başta Selanik olmak üzere birçok şehirde veba salgını görülmüştür (Kılıç, 2016, s.1186). Karantina sisteminin 1830 yıllarında uygulanmaya başlamasıyla birlikte veba kısmen de olsa etkisini kaybetmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) sırasında birçok salgın hastalığın ortaya çıktığı görülmüştür. Bunların başında veba ve kolera ilk sırayı almaktadır. Savaş sırasında ilk veba salgınının Varna civarında görüldüğü ve bu salgının askeri depodan dağıtılan kıyafetlerden kaynaklandığı bilinmektedir. (Özcan, 2010, s.258). Önce askerler arasında yayılan hastalık, daha sonra halk içerisinde görülmeye başlanmıştır.

Veba salgını Varna'ya 1838 yılında Şumnu'dan Karadeniz üzerinden ulaşmıştır (Panzac, 1997, s.84). Bulgaristan ile Romanya sınırı arasında bulunan Çerkesköy'de 1897 yılında vebaya benzer bir hastalığın ortaya çıktığı bildirilmiştir (BOA, HR.SFR.04.,764-93). Mançurya vebası olarak bilinen üçüncü pandemi 19. yüzyılın ortasında görülmüş ve bütün dünyaya deniz yolu ile yayılmıştır (Panzac, 1997, s.245). Varna'da görülen 1897 yılındaki vebanın da Mançurya vebası olduğu söylenebilir.

Arşiv kaynaklarına göre 20. yüzyılda Varna'da görülen vebanın Suriye'den İstanbul yolu ile Varna'ya giden vapurda 1921 yılında bildirilmesi bu şehirde görülen vebanın vapurdan gelen yolcular ile yayıldığını düşündürmektedir (BOA, HR.İM.,96-13). Varna bir liman şehri oldu için vebanın daha ziyade deniz yolu ile yayıldığı görülmektedir.

Vebadan sonra dünyayı etkileyen en önemli salgın hastalıklardan biri kolera'dır. Kolera 19. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmış ve veba hastalığının yerini almıştır. 1817 yılına kadar yerel bir hastalık olarak bilinen kolera bu yıldan itibaren ilk pandemisini yapmıştır. Dünya çapında büyük kolera pandemileri 1817-1823, 1826-1837, 1846-1862, 1864-1875, 1883-1896 yıllarında ise büyük çapta pandemiler görülmüştür (Şehsuvaroğlu, 1967, s.64). 19. yüzyılın başlarından itibaren dünyada etkili olan kolera salgını Osmanlı Devleti'nde de ilk olarak 1822 yıllarında görülmüş ve bu salgın Basra Körfezi'nden, Bağdat yolu ile Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır (Ayar, 2010, s.20). Balkanlarda kolera salgını ilk olarak 1848 yılı sonlarında Edirne, Tırhala ve İşkodra'da görülmüştür (Ayar, 2010, s.20). Varna'da ise ilk kolera salgınının 1854 yılında görüldüğü tespit edilmiştir (BOA, HR. MKT.,82-11). Bu yılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı (1853-1856) kolera'nın Varna'da yayılmasının temel sebebidir. Kırım Savaşı'nda, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu. Varna, Kırım Savaşı'nda müttefik ordularının sevk ve idare merkezi olarak kullanılırdı. Askerlerin Gelibolu'dan Varna'ya nakledilmesinden sonra müttefik askerler

arasında kolera salgınının ortaya çıktığı ve hastalığın önce Fransız askerler arasında daha sonra ise şehrin çeşitli bölgelerine yayıldığı görülmüştür. Hastalık sebebiyle yalnızca askerler değil Varna'da yaşayan insanlarda hayatını kaybetmiştir. (BOA, HR. MKT.,82-11). Yine 1854 yılında Marsilya'dan Gelibolu'ya gelen Fransız askerleri arasında da kolera hastalığı olduğu bildirilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-10). Marsilya'dan gelen bu askerler arasındaki kolera hastalığı Varna'da o kadar çok yayılmıştır ki 28 Haziran 1854 tarihinde Varna'da mevcut iki hastane dışında kurulan 3 çadır hastanesinin de yetersiz kalması üzerine Varna sahilinde bekleyen donanmaya ait iki gemi yüzer hastane olarak kullanılmıştır (Keleş, 2016, s.788). Yine, 1854 yılında Fransa'ya ait olan ve Gelibolu İskeleyi'ne uğrayarak Varna'ya gidecek vapurlarda da kolera rastlanmıştır (BOA, HR.SYS.,2925-148). Savaşın başlaması üzerine kolera, müttefik gemilerle beraber Varna'ya taşınmış ve çok sayıda askerin yanında sivillerin de ölümüne neden olmuştur.

Kırım Savaşı'nda Varna'da aşırı sıcak, temiz su sıkıntısı, yetersiz beslenme ve hijyen sorunu nedeniyle kolera, askerler arasında hızlı bir şekilde yayılmış ve Varna'da koleradan 5.000'den fazla Fransız askeri ile 859 İngiliz askerinin öldüğü görülmüştür (Ponting, 2015, s.127-128). Kırım Savaşı'nda İngiliz askeri olan Harry Blishen'in "Kolera, dizanteri ve sıtmaya karşı sayısı bizden beş misli fazla Rus düşmanla savaştığımızdan daha fazla savaşmamız gerekiyor. Bizim ve Fransızlar'ın arasında ölüm oranı korkutucu. Silah arkadaşlarımızın birçoğu bir saat önce güçlü kuvvetliken, bir saat sonra öldürücü acılarla kıvrılmaya başlıyor" sözleri koleranın ne kadar ağır bir tahribat yarattığını göstermesi bakımından önemlidir (Ponting, 2015, s.128-129). Yine bu süreçte Varna'da İngiliz ordusunda görevli hekim yardımcısı olan Cattell "Su miktarı sınırlıydı ancak atlar orada sulanıyor ve suyu sürekli çamura buluyordu. Piyade giysilerini orada yıkıyor ve banyo yapıyor, üstüne üstlük eline geçen her şeyi içine atmak kasapların kolayına gidiyordu" sözleriyle Varna'da hijyen koşullarının vahametini anlatmaktaydı (Ponting, 2015, s.128).

Varna'da kolera hızla yayıldığı için Dobruca'ya bir sefer düzenlemeye karar verilmiş ancak bu sefer sonunda (18 Ağustos 1854) sadece 1. tünden koleradan ölen 2000 asker olduğu görülmüştür (Ponting, 2015, s.130). Varna'da kolera şiddetli bir şekilde devam ederken bu hastalık sahil açığındaki gemilere de sıçramış ve Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden 400 askerin yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir (Ponting, 2015, s.130)

Kolera salgını Varna'da 1854 yılında çok etkili olmuş ancak askerlerin Kırım'a ve Sivastopol'a nakledilmesi ile birlikte Varna'da da hiçbir müttefik askerinin kalmaması, şehrin kolera salgını bakımından rahatlamasına neden olmuştur. Nitekim 1855 yılına gelindiğinde artık şehirde

koleranın kalmadığı bildirilmiştir. İstanbul'da da kolera hastalığının ortaya çıkması ile birlikte Varna'da gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir (BOA, A.MKT.UM.,165-80, s.1).

İstanbul'dan Varna'ya 1865 yılında vapur ile gelen beş altı yüz talebe ve yolcuların bir bölümünü karantinaya almak için yer bulunamadığından salıverildiği tespit edilmiştir (BOA, MKT.MHM., 369-96). Muhtemelen gelen bu yolcular Varna'da koleranın tekrar yayılmasına yol açmıştır. Nitekim Varna'da koleranın kalmadığı bildirilmesine rağmen 1873 yılında koleradan 168 kişi vefat etmiştir (Çolak, 2011, s.88). 1873 yılında kolera salgınının artması nedeniyle Varna'da 1 hastane kurulmuştur (Çolak, 2011, s.75).

Arşiv belgelerine göre 1881 yılında Hicaz'dan Varna'ya gelen Müslümanlar arasında kolera hastalığının olduğu ve gelenlerden dört neferin kolera nedeniyle vefat ettiği bildirilmiştir (BOA, HD.,1295-101984). Koleranın ortaya çıktığı yerlerde sıcaklığın da başlamasıyla birlikte hastalığın yayılma ihtimalinin yüksek olduğu, bu nedenle tren ve vapur ile gelen yolcular için dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir (BOA, HD.,1295-101984).

Varna'da görülen diğer bir salgın hastalık tifüstür. Tifüs, çok eski dönemlerden itibaren görülen, insandan insana bit aracılığı ile geçen ateşli bir hastalıktır. Savaş yıllarında görülen bu hastalık "Harp Humması-Ordu Humması" olarak adlandırılmış, bu isimlerinin yanı sıra I. Dünya Savaşı sırasında hastalık lekeli tifo adıyla da anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin tifüs hastalığı ile savaş zamanında karşılaştığı bilinmektedir. Bunlardan biri olan Osmanlı-Mısır Savaşı (1839-1841) sırasında Varna'da tifüs görüldüğü ve 24 rahibenin hayatını kaybettiği görülmüştür (Karayaman, 2008, s.64). Kırım Savaşı, Varna'nın tifüs hastalığı ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Marsilya'dan gelen askerler arasında tifüs hastalığının yayılması, daha savaşa girmeden binlerce Fransız askerinin ölümüne neden olmuş ve hastalık Varna'da ciddi biçimde yayılmıştır (Çetin, 2016, s.283). Tifüs hastalığının Varna'da etkili olmasının sebebi; savaşın yaratmış olduğu kötü koşullardır. Bu koşullar hastalığa sebep olan bakterinin hızla yayılmasını sağlamıştır.

Yine 1865 yılında Varna'da bulunan muhacirler arasında tifüs hastalığına rastlanmıştır (BOA, A.MKT.MHM.,302-90). Varna'da, 1915 yılında lekeli tifo hastalığının görüldüğü de arşiv belgelerine yansımıştır (BOA, HR.SFR., 04.887-94).

Varna'da savaş nedeniyle görülen diğer bir salgın hastalık da sıtmadır. Kırım Savaşı sırasında müttefik ordularında sıtma hastalığının ilk görüldüğü yerlerden birisi Varna'dır. Çünkü Varna müttefik orduların toplanma merkezidir. Dolayısıyla diğer bölgelerden gelenlerin hastalığı bulaştırdığı bir şehir haline gelmiştir.

1.1.Varna’da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Tarih boyunca insanlığı tehdit eden salgın hastalıklara karşı tedbirler alınarak bu hastalıklardan kurtulma yolları aranmıştır. Osmanlı Devleti, salgın hastalıklar ortaya çıktığı zaman karantina, temizlik ve kordon gibi tedbirler alarak salgını önlenmeye çalışmıştır. Osmanlı’da salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlerin başında tıbbiyenin açılması ve karantina teşkilatının kurulması gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde 1827 yılında ilk tıp okulu olan Tıbhâne-i Âmire ve 1828’de Cerrahpaşa açılmıştır (Gencer, 1977, s.309). II. Mahmud tarafından açılması uygun görülen tıp okulunun amaçlarından biri orduya hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesidir (Sarı, 2004, s.2). Asıl tıbbiye ise bu okulların birleştirilmesiyle 1838’de kurulmuştur (Berkes, 2004, s.185).

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasının ardından bunların geniş kitlelere yayılmasını önlemek amacıyla yetkililer karantina sistemini oluşturmuştur. Karantina, salgın hastalığa yakalananların hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde tutulması yani tecrid edilmesidir. Karantina kelimesi, yolcuların gözetim altında tutulma sürecidir ve İtalyanca “kırk” anlamına gelen “quarantena” dan gelir (Sarıyıldız , 2001, s.463). Osmanlı Devleti’nde karantina kelimesi yerine daha çok tahaffuzhane kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı’da modern anlamda karantina uygulamasının başlaması ve karantina teşkilatının kurulması 19. yüzyılda meydana gelen büyük salgınlardan sonra ortaya çıkmıştır. İlk karantina ise II. Mahmud döneminde 1831 yılında meydana gelen büyük kolera salgını sırasında uygulanmıştır (Sarıyıldız , 2001, s.463). Kolera salgını İstanbul’da da görülmeye başladığı zaman II. Mahmud’un, Karadeniz yönünden gelecek bütün gemilerin karantinaya alınmasını emretmesi Osmanlı’da ilk karantina uygulaması örneğidir. Bu dönemde, Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi tarafından kaleme alınan kolera risalesi ücretsiz olarak dağıtılmış ve halkın bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde karantina uygulaması 1835 yılında Akdeniz çevresinde başlayan kolera salgını nedeniyle Çanakkale’de geçici bir karantina merkezinin oluşturulmasıyla sistemli hale gelmiştir (Sarıyıldız , 2001, s.463).

Osmanlı’da salgın hastalıklar ile mücadele etmek için hastanelerin yanı sıra belirli noktalarda karantinahanelerin inşa ettirildiği bilinmektedir. Bu karantinahanelerden birinin de Varna’da inşa ettirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ilk Karantina Müdürlüğü olan Darü’l-Etibba (Hekimler Dairesi) 1835 yılında kurulmuştur (Ağır, 2020, s.65). Varna’da da Karantina Müdürlüğü’nün kurulmuş olduğu ve 1851 yılında Varna Karantina Müdürlüğü’ne İsmail’in atandığı tespit edilmiştir (BOA, A.DVN.,1-79). Varna’da karantina müdürlüğü görevini 1853-1861 yıllarında Mustafa Ağa icra etmiştir (BOA, BOA, MVL., 278-

53; BOA, İ.DH.,326-212-32; BOA, İ.DH., 330, 21501; BOA, A.MKT.UM.,318-83; BOA, MVL., 926, 29). Burada karantina uygulamasının sorunsuz bir şekilde devam edebilmesi için Varna Muhafızlığı dâhilinde bulunan doktorlar ve memurlar tayin edilmiştir. Arşiv vesikalarından Varna karantina memurlarının 1848 yılında aldıkları maaşlar tespit edilebilmiştir. Buna göre müdür 800 pare, tabib 1000, kâtib 150, ser-gardiyan 125, gardiyan 320, gardiyan 100, Balçık müdür vekilinin 200 para maaş aldıkları görülmektedir (BOA, ML.MSF.d., 8226-s.2).

Salgın hastalıkların dünyada ve devlet dâhilinde sık sık ortaya çıkması karantina teşkilatının kurulmasına neden olmuş ve Osmanlı'da karantina usulü 1838 yılında karantina Meclisi oluşturulmasıyla kurumsallaşmıştır. Ancak karantina uygulamalarının yürütülmesinde en büyük zorluk yeterli bilgiye sahip insan gücünün bulunmamasıdır. Bu nedenle Osmanlı; Almanya, Avusturya, İngiltere, İsveç ve İspanya gibi ülkeler ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Bu ülkelerden gönderilen sefaretler ile birlikte asıl amacı Osmanlı liman ve sahillerini korumak olan Karantina Meclisi zamanla karma bir yapı haline gelmiştir. Sefaret temsilcilerinin statüsünün daimiye dönüşmesi ve mecliste çoğunluğu oluşturmaları Osmanlı için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu meclisin zamanla sıhhiye kapitülasyonuna dönüştüğü söylenebilir.

Salgın hastalıklar ile ilgili Osmanlı'da alınan karantina tedbirleri Varna şehrinde de uygulanmıştır. Varna'da görülen veba, kolera ve tifüs salgınlarında karantina uygulandığı tespit edilmiştir. Varna'da veba salgınının görüldüğü 1898 yılında İstanbul'dan Varna'ya gelen Boris adlı vapur karantinada tutulmuştur (BOA.H.R.SFR.,04.769-71).

1854 yılında Varna'da Fransız askerleri arasında ilk kolera ortaya çıktığı zaman bu hastalığı önlemek için çeşitli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerin başında karantina uygulaması gelir. Henüz savaşın başında askerler arasında koleranın hızla yayılması karantina uygulamasını da beraberinde getirmiştir. Gelibolu'dan Varna'ya gidecek olan mühimmat ve vapur ile gelecek olanların karantinaya alınmaları, karantina uygulaması yapılmadan hiç kimsenin Rumeli'nin içlerine girilmesine izin verilmemesi Sıhhiye Meclisi tarafından bildirilmiştir (BOA, MKT.UM.,161-70). İstanbul'dan Rumeli'ye gelen gardiyan ve memurların Eksamil Köyü hizasındaki hat boyunca karantinaya alınması kararlaştırılmıştır.

1855 yılında Meclis-i Sıhhiye'den gönderilen karar ile Varna'ya dışarıdan getirilecek mühimmat ve asker için önce Gelibolu'da ya da belirlenen bir yerde karantinaya alınmaları bildirilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-10; BOA, HR.SYS.,2925-148). Fransa'dan gelecek asker için önce Marmara cezaresine gelerek buraya nakledilmeleri ve hastaları ayırdıktan sonra tabip ve zabitan aracılığı ile on gün karantina uygulanmasına karar verilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-

10; HR.SYS.2925-148). Şayet Gelibolu'da karantina uygulanmamışsa ve askerler arasında hastalık baş gösterirse karantinanın Varna'da uygulanması gerektiği Sıhhiye Meclisi tarafından bildirilmiştir.

Kırım Savaşı esnasında karantina en çok Varna'da uygulanmıştır. Savaş boyunca karantina müdürlüğü görevini Rikab-ı Hümayun Kapucubaşlarından Mustafa Ağa yürütmüştür (BOA, İ.DH.,326-21232). Mustafa Ağa İstanbul'dan ordu-yu hümayun için Varna'ya sevk edilmiş ve Mustafa Ağa'ya savaş boyunca askerlerin sevk ve idaresindeki başarısından dolayı rütbe terfisi yapılmış; aynı zamanda Mustafa Ağa'ya nişan-ı âli verildiği arşiv belgelerinden tespit edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM.,74-91).

1865 yılında İstanbul'da koleradan kaynaklı ölümlerin çok fazla olduğu ve bu nedenle İstanbul'dan Varna ve çevresine gelenlere on günlük karantina uygulanması emredilmiştir (BOA, MKT.MHM.,341-70). İstanbul'dan Varna'ya gelen tüccarların zarar etmelerinden dolayı tüccarlar için bu karantina uygulamasının beş güne indirilmesine karar verilmiştir (BOA, MKT.MHM.,362-53; BOA, MKT.MHM.,369-96). İstanbul'dan gelen yolcuların Varna'da karantinada bekletilmesine karar verilmiş ancak hava koşullarından dolayı çadırda ikamet edilemeyeceği ve ayrıca karantina mahali dahi olmadığından gelen yolcular memleketteki bazı hanelere yerleştirilmiştir (BOA, MKT.MHM.,369-96).

1866 yılında Varna'ya demiryolu ile gelenler de bulunmaktaydı. Demiryolu ile gelen yolculara karantina uygulayacak yer bulunmadığı için şehre girişlerine izin verilmiştir. Koleranın şehirde yayılmasını önlemek için birkaç ev boşaltılarak gelen yolcuların bu evlerde karantinaya alındıkları tespit edilmiştir (BOA, MKT.MHM.,369-96). Aynı yıl içerisinde, artık Varna'da koleranın kalmadığı bildirilse de Varna'ya gelen yolcuların mutlaka karantina altına alınmaları Sıhhiye Meclisi tarafından istenmiştir.

Arşiv belgelerine bakıldığında karantina uygulamasının sadece Varna'ya gelenler için değil aynı zamanda Varna'dan diğer bölgelere gidecek olanlar için de uygulandığı görülmektedir. 1884 yılında Varna'dan İstanbul'a gidecek vapurlara karantina uygulanmıştır. Varna'dan çıkan bir gemi 158 yolcusu ile birlikte beş gün boyunca Karadeniz Boğazı'nda bekletilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK.,39-36). 1885 yılında Avrupa'nın bazı bölgelerinde koleranın ortaya çıkması üzerine Varna yoluyla İstanbul'a gelecek olan yolculara beş gün karantina uygulanması gerektiği bildirilmiştir (BOA, İ.DH.,998-78885). Meclis-i Sıhhiye tarafından 1891 yılında Marsilya'dan Bergos ve Varna'ya gelen yolcu ve eşyanın Osmanlı limanlarından birinde üç gün karantinaya alınmaları emredilmiştir (BOA, HR.İD.,2070-61).

1892 yılında Avrupa’da kolera salgınının artış göstermesi üzerine Osmanlı Devleti Avrupa’dan kara yolu ile gelecekler için karantina uygulamasını başlatmıştır. Cisri Mustafa Paşa ve Kosova Vilayetinde Zibifçe karantina mevki olarak belirlemiştir (Ayar, 2010, s.21).

Dünyayı etkisi altına alan kolera hastalığının 1906 yılında Rusya, Kiev, Moskova (BOA, BOA.H.R.SFR.,04-609-109; BOA, H.R, SFR.04-609-110); Nijni Novgorav ve Bakü (BOA, H.R, SFR.,04-609-116); Taşkend, Theodosie-Kafka (BOA, H.R, SFR.,04-609-122) ve 1907 yılında Rotterdam (BOA, H.R, SFR.,04-839-48) gibi yerleşim yerlerinde görüldüğü ve bu nedenle Varna Tüccar Vekaleti’nin gerekli tedbirleri alması için uyarıldığı tespit edilmiştir. Rusya’da kolera olduğu halde buradan Varna’ya gemilerin geldiği ve vapurdan gelen yolcular için Bulgar memurlarının hiçbir önlem alınmadığına dair Tahsin Bey tarafından 1908 yılında bir mektup gönderilmiştir (BOA, H.R, SFR.,04-847-92.01).

Varna’da, tifüsün yayılmasını engellemek için de çalışmalar yapılmıştır. 1865 yılında muhacirler arasında tifo görüldüğünde Rumeli’ye gönderilecek olan muhacirlerin Varna’ya sevk edilmeden Köstence yoluyla varacakları yerlere ulaştırılması bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM.,302-90). 1885 yılında Avrupa’da salgın hastalıkların artması nedeniyle Varna’dan İstanbul’a gelecek olan gemilerin Karadeniz kordon hattı olarak belirlenen yerlerde beş gün karantinaya alınmaları ve karantinadan sonra bunlara Kavak Karantinahanesi’nden gemi çalışanlarının sağlık durumunu gösteren belge alarak giriş ve çıkış yapmaları gerektiği bildirilmiştir (BOA, MV.,11-56.0011).

Dobriç ve Şumnu taraflarında 1917 yılında tifüs hastalığının ortaya çıktığı ve bu nedenle bu bölgelerden Varna’ya gelecek mallara bir ay karantina uygulaması Varna Şehbenderliği’ne bildirilmiştir (BOA, H.R, SFR.,04.658-64).

Varna’da 1854 yılında görülen tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıkların sebeplerinden biri de mezarlıkların konumlanma şekilleridir. Mezarlığın şehir içerisinde olmasından dolayı tifüs ve çeşitli hastalıklara sebep olduğu bu nedenle mezarlığın şehir dışına nakledilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, A.MKT.UM.,202-93).

SONUÇ

Varna deniz ve kara yollarının kesiştiği bir noktada olduğundan tüccarların ilk uğrak noktalarından biridir. Bu nedenle salgın hastalıkların bu şehirde kolayca yayıldığı tespit edilmiştir. Varna’da salgın hastalıkların görülmesindeki en önemli neden savaşlar olmuştur. Askerler, hacılar ve tüccarlar aracılığı ile de salgın hastalıkların yayıldığı anlaşılmaktadır. Şehrin en eski salgın hastalığı vebadır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında görülen

veba, 19. yüzyılın ilk yarısında karantina sisteminin uygulanması ile birlikte eski gücünü yitirmiştir. Veba, Şumnu'dan Karadeniz üzerinden gelen gemiler vasıtasıyla Varna'ya gelmiştir. Arşiv belgelerine göre bu şehirde 1838, 1897 ve 1921 yıllarında veba hastalığı görülmüştür.

Vebadan daha tehlikeli olan bir diğer salgın hastalık koleradır. Hindistan'da ortaya çıkan kolera salgını 1817 yılına kadar mahalli bir hastalık özelliği taşıırken bu tarihten itibaren hızla ülke dışına yayılarak yüzyıl içerisinde büyük pandemiler yapmıştır. Kolera hastalığı ise ilk olarak Kırım Savaşı sırasında Fransız askerleri arasında görülmüştür. Kolera, şehirde çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Arşiv belgelerine göre Varna'da 1854, 1873 ve 1881 yıllarında kolera salgını görülmüştür.

Tifüs hastalığı Varna'da, Kırım Savaşı sırasında Marsilya'dan gelen askerler vasıtasıyla yayılmıştır. Savaşın getirmiş olduğu kötü ortam ve şartlar Varna'da bu hastalığın yayılmasına ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Varna'da 1839,1854, 1865 ve 1915 yıllarında tifüs salgını görülmüştür.

Varna'da salgın hastalıklara karşı alınan önlemlerin başında karantina uygulaması gelmektedir. Salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için başta karantina olmak üzere çeşitli önlemlerinin alındığı arşiv belgelerine yansımıştır.

Salgın hastalıklar insanları psikolojik, sosyo-ekonomik, kültürel, askeri ve daha birçok alanda toplumu olumsuz yönde etkilemiştir. Her ne kadar psikolojik olarak insana etkisi arşiv belgelerine yansımamışsa da insanlar üzerinde olumsuz bir etki yarattığı yadsınamaz. Salgınlar sonucu meydana gelen göçler ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Varna'da özellikle tüccarların karantina süresinin fazla olmasının ticareti olumsuz yönde etkilemesi, yine ticari amaçla gelen gemilerin karantinaya alınmaları, bölgenin ekonomik anlamda olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Karantina uygulamaları ticaretin canlılığını ve sürekliliğini engelleyici bir etkiye sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı (HR.İM): No: 96-13.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalem (HR. MKT): No: 82-11.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR.MKT): No: 81-10.

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS): No: 2925-148.

Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): No:165-80, s.1.

Sadaret, Mühimme Evrakı (MKT.MHM): No: 369-96.

Dahiliye (HD): No: 1295-101984.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 302-90.

Hariciye Nezareti (HR.SFR): No: 04.887-94.

Sadaret (A.DVN): No: 1-79.

Meclis-i Vala (MVL): No: 278-53.

İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 326-212-32.

İrade, Dahiliye (İ.DH, 330): No: 21501.

Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): No: 318-83.

Meclis-i Vala (MVL): No: 926, 29.

Maliye Nezareti (ML.MSF.d): No: 8226-s.2.

Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 769-71.

Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A. MKT.UM): No: 161-70.

İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 326-21232.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 74-91.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 341-70.

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 362-53.

Yıldız, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): No: 39-36.

İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 998-78885.

Hariciye Nezareti, İdare (HR.İD): No: 2070-61.

Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 609-109.

Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 839-48.

Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 847-92.01.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): No: 11-56.0011.

Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 658-64.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ağır, S. (2000). Osmanlı'da karantina uygulama süreçleri ve tepkiler (1865-1914). (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Ankara Hacettepe Üniversitesi.

Ayar, M. (2010). Osmanlı'nın Rumeli topraklarında 1892-1895 kolera salgını. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 17, 19-28.

- Çetin, M. (2016). *Kırım Savaşı: Emperyal güçlerin dünya savaşı pratiği*. Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınevi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye 'de çağdaşlaşma*, (Yay. Hazırlayan) Ahmet Kuyaş, YKY.
- Çolak, K. (2011). Tuna Gazetesi perspektifinden Tuna Vilayeti'ndeki 1873 tarihli kolera salgını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 71-88.
- Daniel, P. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850)*. (Çev.) Serap Yılmaz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, A. İ. (1977). İstanbul tersânesinde açılan ilk tıp mektebi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 31, 01-316.
- İnalcık, H. (2011). Balkanlar'da Osmanlı fetihlerinin sosyal koşulları. *Adam Akademi*, 1, (1)1-10.
- İnalcık, H. (2008). Rumeli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, 232-235.
- Karaman, M. (2008). Kırım Harbinde sağlık hizmetleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 2, 59-75.
- Karlangıç, O. (2020). *Küresel salgın ve güvenlik.*, Mehmet Akif Ersoy'un salgın hastalıklar ve son dönem Osmanlı insanının sağlık problemleri üzerine değerlendirmeleri. , (Ed.), Yunus Emre Tansü. İksad Yay.,213-269.
- Keleş, E. (2016). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) müttefik orduların sevk ve idare merkezi: Varna. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (43),788.
- Kılıç, O. (2016). 16.-18. yüzyıllarda Balkan şehirlerinde yaşanan veba salgınları ve sosyo-ekonomik etkileri. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirler*, c.III, ed. Zafer Gören, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınları.
- Koyuncu, Kaya, M. (2015). Osmanlı idaresinde bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878). *Turkish Studies* 10 (1), 383-418.
- Mehmed Neşri (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. I. Cilt, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK.
- Özdemir, H. (2010). *Salgın hastalıklardan ölümler (1914-1918)*, TTK.
- Özcan, T. (2010). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan sağlık sorunları. *History Studies* 2 (3). ss. 257-271.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850)*. (Çev.) Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parıldar, H, Dikici M. F. (2020). Pandemiler tarihi, *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12 (1), 1-8.

- Ponting, C. (2015). *Kırım Savaşı efsanesinin ardındaki hakikat*, (Çev.) Hakan Abacı, Alfa Yay.
- Sarı, N. (2004). Mekteb-i Tıbbiye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2-5.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 463-465.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1967). Kolera ile mücadelede Türklerin rolü. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, 54-57.
- Şemseddin Sami (1306). *Kâmus-ı Alâm*. c. 6, Mihran Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi*. I. Cilt, TTK.
- Ünlü, M., Albayrak, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı üzerine bir değerlendirme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 301-324.
- Varlık, N. (2011). Tâun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c.40. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 175-177.
- Varlık, N. (2018). Osmanlılarda veba salgınları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 296, 30-36.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E PETROLE ADANMIŞ BİR ÖMÜR; CEVAT EYÜP TAŞMAN'IN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

A LIFE DEDICATED TO OIL FROM THE OTTOMAN PERIOD TO THE REPUBLIC; CEVAT EYÜP TAŞMAN'S LIFE AND WORKS

Serhat AKCAN*

Öz

Türkiye'nin ulusal petrol tarihinde önemli bir yeri olan Cevat Eyüp Taşman, yaptığı çalışmalarla Türkiye'de petrol endüstrisinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Bu makalenin amacı Cevat Eyüp Taşman'ın hayatına dair bilinmeyenleri ve petrol endüstrisinde yaptığı çalışmalarını ortaya çıkarmaktır. Robert Kolej'den mezun olan Cevat Eyüp Bey, Osmanlı hükümetince açılan sınavı geçerek, New York'ta bulunan Columbia Darülfünununda burslu olarak eğitim almaya hak kazanan beş öğrenciden biri olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle oluşan karmaşada ABD'den Türkiye'ye gelme imkânı bulamayan Cevat Eyüp Bey, ABD ve Meksika'da maden ve petrol alanında faaliyet gösteren şirketlerde petrol jeoloğu olarak görev yapmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından petrol arama faaliyetlerinde görev alacak Türk petrol jeoloğu bulunmadığından Cevat Eyüp Taşman, dönemin hükümeti tarafından milli bir mesele olarak benimsenen petrol faaliyetlerinde görev alması için Türkiye'ye davet edilmiştir. Cevat Eyüp Taşman bu görevi kabul ederek ülkesine hizmet etmek için Türkiye'ye gelmiş, petrol endüstrisi alanında birçok kurumda görev alarak önemli çalışmalara imza atmış ve yaşamının sonuna kadar Türkiye'den ayrılmamıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden arşiv (doküman tarama modeli) tarama metodu kullanılmıştır. Bu kapsamda yoğunluklu olarak dönemin arşiv belgeleri, meclis tutanakları gibi belgeler incelenmiş; çalışma yerli ve yabancı birinci elden kaynaklara dayandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cevat Eyüp Taşman, Petrol Jeolojisi, Batman.

Abstract

This article focuses on Cevat Eyüp Taşman, a key figure in Turkey's national petroleum history, highlighting his contributions to the development of the country's petroleum industry. After graduating from Robert College, Taşman was one of five students awarded a scholarship by the Ottoman government to study at Columbia University in New York. Due to World War I, he remained in the U.S., working as a petroleum geologist in the U.S. and Mexico. After the Republic of Turkey was founded, Taşman was invited back to assist in national oil exploration efforts, becoming a pivotal figure in Turkey's oil activities. He worked in various institutions and remained in Turkey for the rest of his life. The study employs a qualitative research approach, utilizing archival documents, parliamentary records, and both domestic and international primary sources.

Keywords: Cevat Eyüp Tasman, Petroleum Geology, Batman.

GİRİŞ

Edwin L. Drake'nin 27 Ağustos 1859'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Pensilvanya eyaletinin Titusville kasabasında ilk başarılı ticari petrol kuyusunu açması, modern petrol endüstrisinin başlangıcını olarak kabul edilmiştir (Yergin, 2003, s. 25). Bu başarı, petrol endüstrisinin gelişiminde ve dünya enerji piyasasının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Drake'in keşfi, petrol endüstrisinin hızla büyümesine ve petrolün modern endüstriyel çağda önemli bir enerji kaynağı haline gelmesine yol açmıştır. Petrol, modern endüstrinin bağımlı olduğu en temel enerji kaynaklarından biri olmakla birlikte ülkenin ekonomik kalkınması, siyasi durumu ve politikalarını belirleyen bir öneme sahiptir.

Türkiye'nin coğrafi konumu, jeopolitik açıdan önemli bir stratejik öneme sahiptir. İran ve Irak gibi petrol zengini komşularıyla sınır olması nedeniyle enerji kaynaklarına erişimde kritik bir köprü görevi görmektedir. Bu stratejik konum, Türkiye'nin kendi sınırları içinde petrol rezervlerine sahip olma olasılığını artırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde belirgin bir petrol politikası olmamakla birlikte, zaman zaman ülkenin petrol potansiyelini araştırmak için çalışmalar yapılmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet hükümeti için ulusal bir dava olan petrolün bir an önce bulunması için 1926'da yürürlüğe giren 792 sayılı Petrol Kanunu, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde petrol sektörü ile ilgili olarak yapılan ilk yasal düzenlemesidir (Akcan ve İdem, 2023, s. 26-27). Bu kanun, ülke sınırları içindeki tüm petrol arama ve işletme haklarını Hükümet'e vermiştir. Türkiye'nin kuruluş yıllarında petrol faaliyetleri alanında çalışma yürütecek teknik bilgi ve tecrübeye sahip Türk uzmanı bulunmaması sorunu ülkenin petrol endüstrisini geliştirme sürecinde zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. Bu zorlukları aşmak adına ABD'de bulunan petrol jeologu Cevat Eyüp Taşman ülkede yürütülecek petrol arama ve işletme çalışmalarına öncü olması için davet edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk petrol jeologu olan Cevat Eyüp Taşman, Türkiye'nin petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine öncülük eden isimlerden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Cevat Eyüp Taşman'ın hayatını ve petrol faaliyetleri konusundaki çalışmalarını ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye'nin petrol arama faaliyetlerinin öncüsü olan Cevat Eyüp Bey nasıl bir eğitim almıştır, kendisini ABD'de yetiştirirken ne gibi zorlu süreçlerden geçmiştir, Türkiye'ye davet edilme sürecinde ne gibi gelişmeler yaşanmıştır, petrol arama faaliyetleri esnasında ne gibi zorluklarla karşılaşmıştır vs. sorularının cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Taşman'ın Türkiye petrol endüstrisine olan katkılarına odaklanılarak onun bu alandaki liderlik rolü, çalışkanlığı ve uzmanlığına vurgu yapılmıştır. Türkiye'nin enerji bağımsızlığını sağlama yolunda yaptığı çalışmalarda önemli roller alan Taşman, Türkiye'de

petrol arama ve üretim faaliyetleri için büyük çabalar göstermiş ve bu çabaları sayesinde, Türkiye'de petrol endüstrisinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinin öncüsü olan Cevat Eyüp Taşman hakkında yapılan literatür taraması neticesinde sadece iki esere ulaşılabilmektedir. Bunlardan birincisi Kazım Ergin'in Maden Tetkik ve Arama Dergisi'nde yayımlanan "Memorial Cevat Eyüp Taşman (1893-1956)" başlıklı çalışmasıdır (Ergin, 1957, s.100-102). Diğeri ise Cevat Eyüp Taşman ile uzun yıllar petrol mühendisi olarak çalışmış olan Kemal Lokman'ın Türkiye Jeoloji Bülteni'nde yayımlanan "Cevat Eyüp Taşman Türk Jeoloji Âleminin Büyük Bir Kaybı" başlıklı çalışmasıdır (Lokman, 1958 A, s. 147-168). Bu iki çalışmada da Cevat Eyüp Bey ve petrol arama faaliyetleri hakkında hatırat niteliğinde bilgiler verilmiştir. Yapılan bu çalışma ile Cevat Eyüp Taşman'ın hayatı yerli ve yabancı arşivler ışığında ele alınmıştır.

1. Cevat Eyüp Taşman'ın Eğitim Hayatı ve ABD'ye Gidişi

Türkiye'nin ilk petrol jeoloğu Cevat Eyüp Bey, 26 Aralık 1893 tarihinde Bolu'da dünyaya gelmiştir. Babası, ülkenin birçok yerinde görev yapan ve en son Ankara'da vilayet mektupçuluğu görevinden emekli olan Eyüp Sabri Bey, Annesi Leyla Hanım'dır. Leyla Hanım'ın soyu, Çanakkale Gelibolu Mevlevihanesi'nde on yedi sene postnişinlik yapan Şeyh Hüsamettin Dede'ye (1818-1885) dayanmaktadır (Lokman, 1958 A, s. 147; BOA MF. MKT. 1105-31; Leonard, 1925, s. 657). İlköğrenimini babasının görevi nedeniyle çeşitli vilayetlerde tamamlamasının ardından, orta eğitimini Robert Kolej'den almıştır (Robert College Catalogue 1910-1911, s.84). Cevat Eyüp Bey, 16 Ocak 1910 tarihinde Maarif Nezareti'nce gerçekleştirilen ve 180 kişinin katıldığı imtihanı kazanarak dönemin hükümeti tarafından Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına ilk kez ABD'de okumaya hak kazanan beş öğrencilerden biri olmuştur. Hak kazanan diğer öğrenciler ise Nikolaki Agnidi, Abdullah Hamdi (Toker), Ahmet Emin (Yalman) ve Ahmet Şükrü (Esmer) olmuştur (Ayhan, 2021, s. 94; Yalman, 1997, s. 128-130).

Cevat Eyüp Bey, Maarif Nezareti tarafından Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti hesabına 1 Kânunusani 1326'da (14 Ocak 1911) New York'ta bulunan Columbia Üniversitesi'ne yıllık 400 Frank burs ile maden ve elektrik mühendisliği alanında eğitim almak üzere gönderilmiştir (BOA MF. MKT. 1105-31). Sınavda başarılı olan dört arkadaşıyla beraber, İstanbul Sirkeci garından önce Paris'e ve oradan İngiltere'nin Liverpool şehrine sonra da 1 Şubat 1911'de "Mauretania" isimli vapurla ABD'nin New York şehrine gitmiştir (Yalman, 1997, s. 131-134). Cevat Eyüp Bey ABD'ye gidiş serüvenini gazeteci Sabih Alaçam'a şöyle anlatmıştır:

Yola çıktık lakin beni müthiş surette deniz tuttu. Haftalarca devam eden bu yolculuktan gözüm o kadar yılmıştı ki, kendi kendime ah bir kere karaya ayak basayım, bir daha katiyen denize adımımı atmayacağım diyordum. Ama sözümde duramadım bahri muhiti atlasıyı (Atlas Okyanusu) tam sekiz defa geçtim (Yeni Sabah, 22 Mayıs 1940, s. 5).

Cevat Eyüp Bey ABD’de maden mühendisi olmaya karar vermiş ve 1911 yılında New York’ta bulunan Columbia Üniversitesi, Maden, Mühendislik ve Kimya Fakültesi, Maden Mühendisliği bölümüne kaydını yaptırmıştır (Catalogue, 1911-1912, s. 201). I. Dünya Savaşı başlamadan önce Ahmet Emin Bey 1914 yılının haziran ayında doktorasını tamamlayarak Türkiye’ye dönerken, aralarında Cevat Eyüp Bey’in de olduğu diğer dört öğrenci savaş nedeniyle ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Cevat Eyüp Bey ve arkadaşları, Columbia Üniversitesi okul müfettişi Samuel Train Dutton’a (1849-1919) bir dilekçeyle başvuran Osmanlı Hükümeti'nin savaş nedeniyle kendilerine daha fazla para gönderemeyeceğini, Ağustos ödeneklerini Türkiye’ye dönüş için kullanacaklarını belirtmişlerdi. Dilekçede;

Bizim için çok yararlı olan ve her zaman minnettar kalacağımız bu ülkeye gelmemizi size borçlu olduğumuzu hatırlayarak, şu anki zorluklarımız içinde size başvurma özgürlüğünü kendimizde bulduk. Sizden ricamız, Avrupa’daki kriz sırasında bize mali yardımda bulunulmasını sağlayıp sağlayamayacağınızdır; bu şekilde bize sağlanan herhangi bir fonun Hükümetimiz tarafından ilk fırsatta iade edileceğine olan inancımız tamdır. Mevcut krizi atlatmak için bir yardım bulamazsak, birimizin zaten bitirdiği, diğerlerinin de bitirmek üzere olduğu bir noktada eğitimimizi yarıda kesmek zorunda kalacağız.

Mr. Dutton konuyu Columbia Üniversitesi Başkanı Nicholas Murray Butler’e (1862-1947) iletmiştir. Başkan Butler, Osmanlı Hükümeti'nin para aktarabileceği zamana kadar, “Carnegie Vakfı” aracılığıyla öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli mali desteği sağlamıştır. Kısa bir süre sonra Osmanlı Hükümetince öğrencilerin bursları düzenli olarak gönderilmeye başlanmış ve bu sıkıntılı durum sona ermiştir (Levermore, 1922, s. 155-156).

Cevat Eyüp Bey 1915 yılında New York Columbia Üniversitesi maden mühendisliği bölümünden mezun olmuştur. (Columbia University, 1932, s. 264) Taşman mezun olduktan sonra, 1915 yılının Ağustos ve Eylül aylarında “Lehigh Coal & Navigasyon” isimli kömür madenciliği yapan şirkette tez çalışmalarını sürdürmek amacıyla araştırmacı olarak çalışmıştır. I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle 1914-1918 yılları arasında Türkiye’ye gelme olanağı bulamayan Cevat Eyüp Bey, 1917-1918 yılları arasında Columbia Üniversitesinde, Prof. Robert M. Raymond’ un asistanlığında Jeoloji alanında yüksek lisans yapmıştır (Leonard, 1925, s. 657; Taşman, 1954, s. 44).

Cevat Eyüp Bey’in babası Eyüp Sabri Efendi I. Dünya Savaşı’nın o kaotik yıllarında oğlundan iki yıl boyunca mektup alamaması nedeniyle, 5 Mayıs 1334 (5 Mayıs 1918) tarihli bir dilekçeyle Hariciye Nezareti’ne başvurarak yardım talebinde bulunmuştur. Eyüp Sabri Efendi

dilekçesinde (Eyüp Sabri Efendi, dilekçesinde ikametgâh adresi olarak İstanbul Fatih semtinde bulunan Cağaloğlu Hamam Sokak'taki 13 numaralı evi beyan etmiştir.) New York Columbia Darülfünun mezunu oğlundan iki seneden beri mektup alamadığını, dolayısıyla sağlığından endişe duyduğunu ifade etmiş ve Hariciye Nezaretinden bu konuda kendisine yardımcı olunmasını ve bilgi verilmesini talep etmiştir (BOA HR. SYS. 2454-34). Bu arada Cevat Eyüp Bey ilk evliliğini ABD'de 8 Ekim 1918 yılında Mabel Lisette Ludder (17 Mart 1892'de Manhattan, New York City'de doğdu, 5 Şubat 1972 yılında 79 yaşında Texas'ta yaşamını yitirdi. Bkz. <https://ancestors.familysearch.org/en/MYRH-NTZ/mabel-lizzette-ludder-1892-1972> Erişim Tarihi: 01.12.2023) ile yapmış (El Paso Herald, 9 Ekim 1918, s. 12) ve 4 Temmuz 1925 tarihinde New York'taki Brooklyn hastanesinde Leila isiminde bir kızı dünyaya gelmiştir (The New York Times, 6 Haziran 1925, s. 11). Leila Lisette (Eyoub) Sigmon, Cevat Eyüp Taşman'ın Türkiye'deki çalışmaları dolayısıyla 1935-1939 yılları arasında Türkiye'de ikamet etmiştir. Avrupa'da savaş tehdidinin belirginleşmesi üzerine annesiyle birlikte ABD'ye dönmüştür. Leila, 1941 yılında Austin'deki Teksas Üniversitesi'ne başlamış ve 1944 yılında Kimya ve Jeoloji bölümlerinden lisans dereceleriyle mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından, Teksas'ın Amarillo şehrinde bulunan “Gulf Oil Company” de jeolog olarak görev yapmaya başlamıştır. Burada Jack Sigmon ile tanışmış ve 27 Eylül 1947 tarihinde evlenmiş, bu evlilikten dört çocuk sahibi olmuştur. Leila, 23 Şubat 2016 tarihinde Cedar Park, Teksas'ta hayata veda etmiştir (<https://www.beckchapels.com/obituaries/Leila-Lisette-Sigmon?obId=28824526> Erişim Tarihi: 01.12.2023).

Cevat Eyüp Bey 1918-1920 yılları arasında merkezi Arizona, Phoenix'te bulunan “Phelps Dodge” maden şirketinde yardımcı jeolog olarak çalışmıştır. Cevat Eyüp Bey Phelps Dodge maden şirketinden ayrıldıktan sonra 1920 yılında, petrol jeolojisi alanında uzmanlaşmak amacıyla Oklahoma eyaletinin Bartlesville kasabasında bulunan “Cities Service Company” şirketi bünyesinde petrol ve doğal gaz alanında faaliyet gösteren “Empire Gas & Fuel Company”nin jeoloji bölümünde, petrol jeoloğu olarak 1930 yılına kadar görev yapmıştır. Şirkette çalıştığı dönemde ABD'nin Teksas, New Mexico ve Meksika'nın Tamaulipas eyaletlerindeki birçok sahada jeolojik araştırmalar gerçekleştirerek petrol arama faaliyetlerinde bulunmuş ve bu sahalardaki petrol yataklarının bulunmasına büyük katkı sunmuştur (Leonard, 1925, s. 657; The Oil And Gas Journal, June 8, 1933, s. 72).

2. Cevat Eyüp Taşman'ın Türkiye'ye Gelişi

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin kısıtlı imkânlarına ve tüm olanaksızlıklara rağmen bağımsızlık ilkesinden ödün vermeden büyük bir ekonomik mücadele verilmiştir. Petrol, yeni

kurulan Cumhuriyet için ekonominin güçlendirilmesi ve kalkınmanın sağlanması açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Cumhuriyet hükümetleri ülkede petrol bulmak adına büyük gayretler sarf etmiştir. Bu dönemde Türkiye’de petrol arama faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yapacak teknik personel bulunmadığından bu çalışmalar İktisat Vekâleti bünyesinde Türkiye’ye davet edilen yabancı petrol uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından ilk petrol arama faaliyetleri 1925 yılında başlamıştır. Hükümet, ülkedeki petrol emarelerinin bulunduğu bölgelerde araştırma yapması için Lüksemburglu Dr. Michel Lucius’u Türkiye’ye davet etmiştir. Lucius, iki yıl süren jeolojik etütleri bir rapor halinde İktisat Vekâleti Maden Umum Müdürlüğü’ne sunmuştur (Acun, 1949, s. 159). Ardından 24 Mart 1926 tarihinde Türkiye’nin ilk petrol kanunu olan 792 Sayılı Petrol Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, Sayı:341, 6 Nisan 1926, s. 1247).

Türkiye’de petrol endüstrisinde yetişmiş Türk petrol uzmanı eksikliği konusu, 1929 yılında İktisat Vekili Mehmet Şakir Kesebir (1889-1966) tarafından gündeme getirilmiştir. Kesebir, o dönemde gazetecilerle yaptığı bir sohbette, maden ve petrol konularına değinirken, Türkiye’nin petrol arama faaliyetlerini yönetecek nitelikli bir petrol mühendisinin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye’de petrol kaynaklarının varlığına ilişkin araştırmaların yabancı uzmanlardan ziyade, Türk uzmanlar tarafından yapılması gerektiğini belirterek, bu konudaki kesin kararı Türk gençlerinin verilebileceğini ifade etmiştir. Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın da katıldığı bu sohbet, Türkiye’nin petrol sektöründeki uzman eksikliği sorununu gündeme taşımıştır. Yalman, ABD’de eğitim aldığı dönemde birlikte olduğu arkadaşı Cevat Eyüp Bey’i hatırlamış ve hala ABD’de petrol jeoloğu olarak çalıştığını Kesebir’e söylemiştir. Bunun üzerine Kesebir’in talebi ve Başbakan İsmet İnönü’nün talimatıyla Hariciye Vekâleti tarafından ABD’de Büyükelçilik görevinde bulunan Ahmet Muhtar Bey’e telgraf çekilmiş, telgrafta, Cevat Eyüp Bey’in Türkiye’ye davet edilmesi istenmiştir. Cevat Eyüp Bey, hükümetin daveti üzerine, çalıştığı Cities Service Company’dan 1 yıl izin alarak 1929 yılında Türkiye gelmiş ve Türkiye’nin petrol potansiyeli bulunan bölgelerinde jeolojik etütler gerçekleştirmiştir. Böylece Türkiye’de petrol arama çalışmalarına Türk jeolog ve mühendislerin katılmasıyla Türk petrol tarihinde yeni bir dönem başlamıştır (Acun, 1949, s. 228-229).

1930 yılında Cevat Eyüp Bey, Petrol Mühendisi Kemal Lokman, Dr. Michel Lucius ve Hoffman’dan oluşan araştırma ekibi Mardin, Siirt, Cizre, Çıralı, Mürefte, Muskar yayla, Katranlı, Mapavri, Çımağıl, Neftik, Kurzot, Boyabat Hasankale ve Pulk bölgelerinde incelemeler yapmıştır (Ulus, 3 Ağustos 1937, s. 2). Demiryollarının yetersiz karayolunun da

doğru dürüst bulunmadığı 1930'yıllarda Cevat Eyüp Bey ve ekibi araştırmalarını çoğunlukla katır, at ve eşek gibi binek hayvanları üzerinde, bazen yaya, kimi zaman da nehirlerde sallarla seyahat ederek gerçekleştirmişlerdir. İnceleme yaptıkları bölgelerde köy bulunmadığında mağaralarda, dere kenarlarındaki kumlar üzerinde uyumuşlardı. O dönemki seyahat ve yol durumunu Türkiye'nin ilk petrol mühendisi Kemal Lokman şöyle anlatmıştır:

1930 yılında, Avrupa'da tahsilimi tamamlayıp, Cevat Eyüp Bey'in jeolojik çalışmalarına katıldım. 1930 yılında tren yolu henüz Kayseri'ye varmıştı. Karayolları çok fena durumda, hele şark vilayetlerinde hemen hemen hiç yoktu. Hatta doğru dürüst otomobil bile bulunmuyordu. Bulunsa bile hiçbirisi şarka gitmek istemiyor veyahut fahiş fiyat istiyorlardı. Bu yüzden çalışmalarımız hayvanlar üzerinde ve yaya olarak yapıldı (Lokman, 1958 A, s.159).

Cevat Eyüp Bey Türkiye'de petrol potansiyeli bulunan bölgelerde yaptığı jeolojik etütlerin sonuçlarını bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Söz konusu raporda genel olarak petrol çalışmalarının çok riskli olduğu, petrol arama faaliyetlerinin büyük sermaye, bilgi ve deneyim sahibi teknik personel ve malzeme gerektirdiği, petrol çalışmalarının, kısıtlı bütçeye sahip hükümetler yerine büyük sermaye ve teknik altyapıya sahip petrol şirketleri tarafından yürütülebileceği ifade edilmiştir (Özcan, 2006, s. 1-8).

Cevat Eyüp Bey Türkiye'deki çalışmalarını tamamlamasının ardından 21 Ekim 1930'da ABD'ye geri dönmüştür. ABD'ye gidişinde tren istasyonunda "Hâkimiyeti Milliye" gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada; "19 seneden beri ABD'de olduğunu, önemli bir petrol şirketinde çalıştığını bir senelik izinle, İktisat Vekâletinin isteğiyle memleketinde petrol arama çalışmalarına hizmet ettiğini" söylemiştir. Açıklamasının devamında Cevat Eyüp Bey, "görevini ifa etmekten dolayı mutlu olduğunu çalışmalarını ayrıntılı bir rapor halinde İktisat Vekâletine sunduğunu" da eklemiştir. Cevat Eyüp Bey, açıklamasında son olarak: "özellikle kaydedilmesini isteyerek tecrübeli, dikkatli ve titiz bir araştırmacı ve uzman gözü ile baktığında ülkede petrolün bulunması konusunda iyimser olduğunu" belirtmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 21 Ekim 1930, s. 2). Cevat Eyüp Bey ABD'ye dönmesinin ardından Türkiye'de yaptığı araştırma ve gözlemlerini 1931 tarihli "Bulletin of the American Association of Petroleum Geologists" dergisinde "Petroleum Possibilities of Turkey" (Türkiye'nin Petrol Olanakları) başlıklı bir makale ile yayımlamıştır. Böylece Cevat Eyüp Bey Türkiye'nin petrol potansiyelinin uluslararası alanda konuşulup tartışılmasını sağlamıştır (Taşman, 1931, s. 629-671). ABD'ye dönüşünden sonra 1931-1933 yılları arasında "Consulting Geolog" (alanında uzmanlık sahibi olan ve danışmanlık hizmetleri sunan jeolog) olarak çalışmalarını sürdürmüştür (Ergin, 1957, s. 100).

3. Cevat Eyüp Bey'in Türkiye'ye Dönüşü ve Petrol Arama İdaresi Çalışmaları

24 Mart 1926 tarih ve 792 Sayılı Petrol Kanunu Türkiye'deki petrol arama faaliyetleri konusunda istenilen sonucu verememiştir. Bunun temel nedenlerinden biri petrol arama faaliyetlerini yürütecek bir kurumsal yapının oluşturulamamasıdır. Hükümet tarafından bu eksikliğin giderilmesi amacıyla 20 Mayıs 1933 tarih ve 2189 numaralı Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna dayanılarak İktisat Vekâletine bağlı bir teşkilatlanma olan Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu yeni kuruluşun görev tanımı da petrol arama ve incelemelerin sonuçlarını değerlendirmek, petrol arama ve işletme olarak belirlenmiştir (TBMM ZC, Dönem:4, İ:54, C:2, Cilt: 15, 20.05.1933, s. 210-2011; Resmi Gazete, 27 Mayıs 1933, s. 2508).

17 Nisan 1933 tarihinde yani kanunun resmi olarak kabulünden önce, Cevat Eyüp Bey'in İktisat Vekâletince teşekkül ettirilecek ve petrol faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yapacak olan kurumun başına getirileceğinden söz edilmiştir (Milliyet, 17 Nisan 1933, s. 4). 1933 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Cevat Eyüp Bey'e dört kelimelik bir mektup yazarak yeniden Türkiye'ye davet etmiştir. Atatürk mektubunda: "Vatanın size ihtiyacı var." diye yazmış, Cevat Eyüp Bey'de bu daveti, söz konusu vatana hizmet olduğundan tereddütsüz kabul etmiştir (TBMM TD, Dönem:27, Yasama Yılı:2, Cilt:11 B:48, 5 Şubat 2019, s. 156). Cevat Eyüp Bey'in 15 Mayıs 1933'te Türkiye'ye gelmek üzere ABD'den hareket edeceği haberleri basında yer almıştır (Milliyet, 25 Nisan 1933, s. 3). Cevat Eyüp Bey 1933 yılı Mayıs ayının son günlerinde Türkiye'ye gelmiş ve İktisat Vekâletinin 28 Mayıs 1933 tarih ve 3/252 sayılı yazısındaki teklifine istinaden, 29 Mayıs 1933 tarih ve 14479 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 800 Lira ücretle Petrol Arama ve İşletme İdaresi Müdürlüğüne tayin edilmiştir (BCA, 30-18-01-02/36-40-20).

Cevat Eyüp Bey, ABD'de çalıştığı şirkette kendisine çok daha iyi maaş ve imkânlar verilmesine rağmen ülkesine hizmet etmeyi tercih etmiştir. Cevat Eyüp Bey Türkiye'ye gelmesinin ardından hemen çalışmalarına başlamış ve petrol bulunma ihtimalleri olan bölgelerde yeniden jeolojik incelemelerde bulunmak üzere araştırmalara başlamıştır. Ayrıca kendisine yardımcı olmaları amacıyla ABD'den petrol jeologları Sidney Paige ve Harold Moses'i de beraberinde Türkiye'ye getirtmiştir (Lokman, 1958 A, s.149). Cevat Eyüp Bey ve ekibi, (Ekip, ABD'li jeolog Sidney Paige, İsviçreli paleontolog Dr. L. Vonderschmidt, Maden Mühendisi İhsan Ruhi Bey (Berent) ve muhasebeci Muhittin Bey'den (Akkaya) oluşmaktadır.) Petrol Arama ve İşletme İdaresi faaliyetlerine, ilk olarak 12 Temmuz 1933 tarihinde Mardin'e giderek başlamışlardır. Burada yaptıkları etütlerin ardından, bir diğer petrol bulunma ihtimali olan

Diyarbakır, Siirt ve Cizre arasındaki bölgelerde de petrol arama faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Cevat Eyüp Bey ve çalışma arkadaşlarının bu bölgelerde sürdürdükleri çalışmalar 70 gün sürdürmüştür (Milliyet, 12 Temmuz 1933, s. 1; Taşman, 1949, s. 19).

Bölgedeki incelemelerini 20 Eylül 1933 tarihinde tamamlayan Cevat Eyüp Bey bu bilgileri bir rapor halinde İktisat Vekâletine sunmuştur. Cevat Eyüp Bey bu raporda petrolün aranması ve işletilmesi hakkında önemli konulara değinmiş ve konular hakkındaki görüşlerini açıklamıştır (Vakit, 20 Eylül 1933, s. 3). Aynı sene içinde Petrol Arama ve İşletme İdaresi Müdürü Cevat Eyüp Bey; İhsan Ruhi Berent, Sidney Paige, ABD'li Mühendis William Woodson ve Jeolog Harold Moses'ten oluşan başka bir ekiple Mardin ve çevresinde yeniden jeolojik ve jeofizik incelemeler yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda, Mardin ili Midyat ilçesi Basbirin nahiyesinde ilk kez petrol aramak amacıyla derin bir kuyu açılmasına karar verilmiştir (Taşman, 1949, s. 19). Cevat Eyüp Bey beraberinde John Shirley ve Terry ile daha önceden ABD'den sipariş edilen Sondaj Kulesi ve malzemelerini teslim almak üzere 5 Haziran 1934'te Mersin'e gitmiş ve gemiyle getirilen yaklaşık bin ton malzemeyi teslim alarak tren yolu ile sondajın yapılacağı Mardin'e göndermiştir. Mersin'de bir hafta kalan Cevat Eyüp Bey ve ekibi daha sonra Mardin'e gitmiştir (Akşam, 6 Haziran 1934).

Türkiye'nin ilk derin sondaj kuyusu olan ve Basbirin-1 adı verilen kuyunun sondajına, başında Cevat Eyüp Bey'in olduğu Petrol Arama ve İşletme İdaresi 'nce ABD'den 44.000 liraya satın alınan kablolu sistem sondaj makinesi ile Mardin ili Midyat ilçesi Basbirin Nahiyesinde 13 Ekim 1934 tarihinde başlanmıştır (Akcan ve İdem, 2023, s. 30). Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'ın da hazır bulunduğu sondaj alanında, Bayar'ın kurdeleyi kesmesi ve ekibe başarılar dilemesinin ardından başlatılmıştır. Celal Bayar bölgede yaptığı incelemelerin ardından Anadolu Ajansı'na şu beyanatı vermiştir:

Hususi bir kanun ile İktisat Vekâletine bağlı hükmi şahsiyete haiz bir Petrol Arama ve İşletme İdaresi teşkil edildiğini ve başına Amerika'da tahsil görmüş gençlerimizden Cevat Eyüp Bey'in geçirildiğini biliyorsunuz. Bu idarenin gösterdiği lüzum üzerine bugün burada petrol bulmak için ilk arama ameliyesine başlıyoruz. Kati neticeyi yakında bize sondaj gösterecektir (Yeni Asır, 15 Ekim 1934, s. 3).

Böylece Türkiye'de modern tekniklerle kazılan ilk kuyu 1934 yılında Cevat Eyüp Bey ve ekibinin ekonomik ve teknik yetersizliklere rağmen, kararlı ve özverili çalışmalarının ardından gerçekleştirilmiştir. Bu arada 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen Soyadı Kanunu ile Cevat Eyüp Bey "Taşman" soyadını almıştır.

4. Cevat Eyüp Taşman'ın 1935-1955 Yılları Arasında Yaptığı Çalışmalar

14 Haziran 1935 tarih ve 2804 sayılı yasayla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmasının ardından MTA Kanununun 24. Maddesine Altın ve Petrol ve Arama İşletme İdaresi, MTA Enstitüsü bünyesine geçmiştir (Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, s. 5378). Petrol arama ve işletme faaliyetleri 1935 yılından itibaren MTA Enstitüsü bünyesinde kurulan "Petrol Grup Müdürlüğü" tarafından gerçekleştirilmiştir. Petrol Grup Müdürlüğüne Cevat Eyüp Taşman, yardımcılığına da petrol mühendisi Kemal Lokman atanmıştır (Acun, 1949, s. 161). Böylece Taşman'ın on yıl sürecek MTA Petrol Grup Müdürlüğü görevi başlamıştır.

Cevat Eyüp Taşman ve ekibi tarafından Mardin'in üç bölgesinde 1934-1939 yılları arasında sondajı yapılan Basbirin-1, Hermis ve Kerbent sondajları olumlu netice vermemiştir. Bunun üzerine Cevat Eyüp Bey ve ekibi sondaj kuleleri ve tüm aletleri, o dönem Siirt İli Beşiri İlçesi sınırları dâhilinde bulunan Raman Dağı Meymuniye Boğazı'nda sondajın yapılacağı bölgeye taşımışlardır. Köprü bulunması halinde 50 kilometrelik uzaklıkta olan mesafe, o tarihlerde Dicle Nehri üzerinde henüz bir köprü yapılmadığı için tüm alet ve teçhizatlar Midyat-Mardin-Diyarbakır üzerinden 350 kilometrelik yol kat edilerek bölgeye getirilmiştir (Özcan, 2006, s. 23). 24 Temmuz 1939 tarihinde sondaj çalışmalarına başlanan ve Raman-1 adı verilen kuyuda 20 Nisan 1940 yılında 1048 metrede petrol bulunmuştur (TPAO, 2005, s. 25). Böylece Müdür Cevat Eyüp Taşman ve Petrol Grup Müdürlüğü çalışanlarının II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü bu dönemde tüm imkânsızlıklara rağmen özveri ve kararlı çalışmaları sonucunda, Türkiye'nin ilk petrol keşfi gerçekleşmiştir. Petrolün keşfi tüm Türkiye'de sevinçle karşılanmış ve Başvekil Refik Saydam petrolün bulunması haberini aldıktan sonra Raman Dağı'na gitmek üzere 25 Nisan 1940 tarihinde Ankara'dan hareket etmiştir. O dönemde tren hattı Diyarbakır'ın Bismil ilçesine kadar getirilmiş olduğundan Bismil'e kadar trenle, Bismil'den sonra Raman petrol kampına gitmek için otomobillerle seyahat etmiştir. Saydam, 1 Mayıs 1940 saat 11.00'de Raman petrol sahasına varmıştır. Başvekil Refik Saydam'ı Diyarbakır'da tren istasyonunda karşılayanlar arasında Cevat Eyüp Taşman da yer almış ve Raman petrol kampında Saydam'a, petrol sahası, çıkarılan petrol ve çalışmalar hakkında gerekli bilgileri verilmiştir. Öğle yemeğini Raman petrol kampında yiyen Başvekil Saydam, saat 14.00'te kamptan ayrılarak Diyarbakır'a hareket etmiştir (Vakit, 2 Mayıs 1940, s. 1-4).

Taşman'ın Petrol Grup Müdürlüğü II. Dünya Savaşı yıllarına rastladığından bu dönemde ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca tüm sondaj alet ve malzemeleri yurt dışından temin edildiğinden malzemelerin tedarikinde sorunlarla karşılaşmış; bu olumsuz hadiseler sondajların uzamasına neden olmuştur. Bu duruma çözüm bulmak adına Taşman'ın

bilgisi ve petrol sektöründeki tecrübesinden ötürü Taşman, dönemin hükümeti tarafından sondaj malzemelerini satın alması için 23 Temmuz 1940 tarihinde Irak'a gönderilmiştir (BCA, 30-18-01-02/92-74-7). Cevat Eyüp Taşman'ın petrol endüstrisindeki bilgisi sayesinde yurtdışından satın alınan yeni Rotary (Döner) sondaj sistemi makineler ile kuyuların açılma süreleri çok daha kısa sürmüştür, böylece petrol arama faaliyetleri hız kazanmıştır (Lokman, 1963, s. 65).

Cevat Eyüp Taşman Türkiye'de yaşamını sürdürürken bu arada ikinci evliliğini 1941 yılında daha önce birlikte çalıştığı Türkiye'nin ilk kadın petrol jeologu Mehlika Hanım (Mehlika Taşman Ribnikar 1912-2007) ile yapmıştır (Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi, 1047/15, 13 Nisan 2007 s. 14). Mehlika Taşman, Cevat Eyüp Taşman'ın kendisine evlenme teklifini şöyle anlatmaktadır:

Amerika'da okuyup geldikten sonra bir gün Garzan dağına gideceksin sondaj başlıyor dediler. Garzan-1 isimli sondaj gölgesine gittik. Barakada kalıyoruz. Yer toprak üzerine hasır serilmiş. Odun sobası var. Koşullar öyleydi. Daha önce de Cevat ile araziye gitmiştik. Cevat beni beğenirmiş. Annemle Garzan'a gittiğimizde Bana evlenme teklif etti. Şöyle dedi: Annen yanında olmadığı zaman bana emanettin. Şimdi annen yanında olduğu için onun önünde sana evlenme teklifi edebilirim. Aksi halde emanete ihanet olurdu (Özcan, 2006, s. 18).

1940'larda radyo, iletişim araçları arasında büyük bir öneme sahip olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu dönemde radyo, haber alma, eğlence ve propaganda gibi amaçlarla geniş kitlelere ulaşmıştır. İşte radyonun 1940'larda sahip olduğu bu etkiyi kullanan Cevat Eyüp Taşman o dönemde kamuoyunda da önemli yer tutan petrol konusunda, 1 Temmuz 1944'te Ankara Radyosunda "Bu devrin ana ve ham maddeleri: Petrol" başlıklı çalışmasını dinleyicilerle paylaşmıştır. Taşman, böylece radyo sayesinde Türkiye'de geniş çapta kitlelere ulaşarak, petrolün önemi hakkında farkındalık yaratmaya çalışmıştır (Taşman, 1944, s. 303).

Cevat Eyüp Taşman, MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürlüğü görevinden 1945 yılında ayrılarak, aynı kurum bünyesinde bulunan Petrol Müşavirliği görevine atanmış ve bu görevi 1952 yılına kadar sürdürmüştür. Taşman, 1953 yılında petrol baş müşavirliği görevi de kendisinde olmak üzere yeniden MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürlüğü görevine getirilmiş ve Mart 1955'e kadar bu görevde çalışmalarını sürdürmüştür. Taşman bu dönemde Raman ve Garzan petrol sahalarında önemli çalışmalar yapmış ve her iki sahada toplam 10 milyon ton ham petrol rezerv bulunması ve petrol sondajlarının yapılması çalışmalarında yer almıştır. Ayrıca 1955 yılı ortalarında Batman'da faaliyete başlayan modern rafineri öncesinde, 1941 yılında Meymuniye boğazında ve 1948 yılında Batman'da kurulan tecrübe rafinerilerinin yapılması çalışmalarında önemli katkılar sunmuştur (MTA, 1954-1955, s. 142-143).

1926 yılında kabul edilen 792 Sayılı Petrol Kanunu'nun 1950'li yıllarda benimsenen dışa açık politika çerçevesinde ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmesi nedeniyle, yeni bir petrol kanununa ihtiyaç duyulduğu kabul görmüştür. Bu nedenle Cevat Eyüp Taşman ve Jeolog Necdet Egeran, dönemin Sanayi Bakanı Sıtkı Yırcalı'ya Maden Kanunu'na uyumlu yeni bir petrol kanununa gereksinim duyulduğunu iletmışlerdir. Bakan'ın onayıyla Petrol Kanunu'nun hazırlanması için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon Cevat Eyüp Taşman, ABD'li Hukukçu ve Jeolog Max Ball, ABD' li petrol uzmanı Elmer E. Batzell, Maden Dairesi Müşaviri Safi Teziç, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Muvaffak Akbay, MTA Enstitüsü Jeolog Necdet Egeran, MTA Enstitüsü Petrol Mühendisi Kemal Lokman, MTA Enstitüsü Genel Müdürü Elektrik Mühendisi Emin İplikçi, Maliye Bakanlığı'ndan Osman Şefik İnan ve Gelirler Genel Müdürlüğü Müşaviri Cahit Kayra'dan oluşturulmuştur. 1953 yılında oluşturulan bu komisyonda, Cevat Eyüp Taşman, bilgisi ve tecrübesi ile yeni petrol kanununun hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur. Komisyon tarafından yürütülen altı aylık bir çalışma sonucu Petrol Kanunu hazırlanmıştır (Lokman, 1958 B, s. 103-104). 11 kısım ve 135 maddeden oluşan 6326 sayılı Petrol Kanunu 7 Mart 1954 tarihinde mecliste kabul edilmiş ve 16 Mart 1954'te Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye için arama ve geliştirmeyi mümkün olan en kısa sürede ve en üst düzeye çıkarmanın tek yolunun serbest girişim kanunu olduğunu düşünen DP Hükümeti, Türkiye'de mümkün olan en kısa sürede etkin, dinamik bir petrol endüstrisinin kurulması amaçlamıştır. 6326 sayılı Petrol Kanunu, Petrolün bulunması, üretilmesi, taşınması ve rafine edilmesinde yapılması gereken büyük yatırımların korunmasına uygun olarak, endüstriyel faaliyetin tüm aşamalarına ilişkin güvence sağlamak üzere tasarlanmıştır (Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8633-8643).

5. Cevat Eyüp Taşman'ın Petrol Dairesi Reisliği Kurumundaki Çalışmaları ve Vefatı

7 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun 17-38. maddelerine dayanılarak 15 Mart 1954 tarihinde İşletmeler Bakanlığı'na bağlı Petrol Dairesi Reisliği (PDR) kurulmuştur. Petrol Dairesi Reisliği'ne petrol kanununu uygulama ve denetleme yetkisi verilmiştir (Resmi Gazete, 22 Mart 1954, s. 8773-8774). Cevat Eyüp Taşman 1955 yılının Mart ayında MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürlüğü görevinden ayrılarak, Petrol Dairesi Reisliğinde Teknik Müşavir (Jeolog) olarak göreve başlamıştır. Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle petrol arama hakkı yabancı petrol şirketlerine de tanınmıştır. Cevat Eyüp Taşman PDR'de göreve başlamasının ardından, Petrol Nizamnamesinin hazırlanmasına ve 1955 yılının Ağustos ayında yürürlüğe girmesine katkı sunmuştur. Cevat Eyüp Taşman'ın petrol endüstrisindeki bilgisi ve deneyimi sayesinde 1955 PDR'ye petrol arama ruhsatnamesi için 187 firma tarafından başvuru yapılmış

ve bunlardan 1 Türk, 1 Alman, 1 Hollanda ve 11 ABD'li olmak üzere 14 petrol şirketine petrol arama ruhsatnamesi verilmiştir (Lokman, 1958 B, s. 152; Petrol Dairesi, 1957, s. 9).

Türkiye, dünyanın farklı ülkelerinde, yerbilimlerinin çeşitli dallarında yaptıkları çalışmalarının sonuçlarını sundukları Uluslararası Jeoloji Kongresi'ne ilk defa 1910'da İsveç'in başkenti Stockholm'de toplanan 11. Kongrede katılmıştır. Cevat Eyüp Taşman, Uluslararası Jeoloji Kongrelerine Türkiye adına iki defa katılmıştır. İlki 1948 yılında İngiltere'nin başkenti Londra'da gerçekleştirilen 18. Uluslararası Jeoloji Kongresine Türkiye'den katılan 8 kişiden (MTA Enstitüsünden Cevat Eyüp Taşman, Maurice Blumenthal, Necdet Egeran, de Laczy, Cahide Ünsalaner, Ankara Üniversitesinden: William Mc Callien, İstanbul Üniversitesinden: Hamit Nafiz Pamir, İstanbul Teknik Üniversitesinden: Malik Sayar katılmıştır.) biri olmuş ve kongrede "The stratigraphy of the Alexandretta Gulf Basin (İskenderun Körfezi Havzasının Stratigrafisi)" başlıklı bildirisini sunmuştur. İkinci olarak 1956 yılının Eylül ayında Meksika'nın başkenti Mexico City'de gerçekleştirilen 105 ülkenin temsil edildiği, 2120 üyenin ve 607 delegenin hazır bulunduğu 20. Uluslararası Jeoloji Kongresinde, MTA Enstitüsü Jeoloji Şubesi Müdürü Melih Tokay ile birlikte katılmıştır. Taşman bu kongrede "Evidences of Oil and Gas Associated with Igneous Rocks in Turkey (Türkiye'de Magmatik Kayaçlarla İlişkili Petrol ve Gazın Kanıtları)" başlıklı bir bildiri sunmuştur (Erguvanlı, 1980, s. 12-14). Taşman bu kongrede ayrıca petrol ve gaz sahaları oturumuna başkanlık etmiştir. Cevat Eyüp Taşman, Meksika'da katıldığı kongreden döndükten bir hafta sonra, yıllarca memleketi için özveriyle çalışmaktan yorgun düşmüş ve yakalandığı zehirli sıtma hastalığı nedeniyle 3 Ekim 1956 akşamı Ankara'daki evinde vefat etmiştir (Özcan, 2006, s. 5).

6. Cevat Eyüp Taşman'ın Bağlı Olduğu Kuruluşlar ve Çalışmaları

Cevat Eyüp Taşman, 14 Temmuz 1946'da kurulan, jeolojinin Türkiye'deki gelişimine ve ilerlemesine destek olmayı, bu bilimin ülke ekonomisi ve bilimsel yaşamdaki yerini ve önemini vurgulamayı, üyeler arasında dayanışma ve işbirliği olanaklarını araştırıp sağlamayı amaçlayan, Türkiye Jeoloji Kurumu'nun beş kurucu üyesinden biri olmuştur. (Diğer üyeler: Hamit Nafiz Pamir, Recep Egemen, Cahide Kıraçlı (Ünsalaner) ve Necdet Egeran'dır.) (Ketin, 1985, s. 4). Taşman ayrıca Kurumu'nun 4. Dönem (1949-1950) ve 5. Dönem (1950-1951) başkanlığını yapmıştır (Ercan, 1985, s. 10). Cevat Eyüp Taşman'ın 30 farklı makale ve yazısı AAPG (American Association of Petroleum Geologists) Bülteni'nde, IGC (International Geological Congress)'nin raporlarında, ABD'deki ticaret dergilerinde ve Türkiye'deki MTA Enstitüsü Dergisinde yayımlanmıştır.

- 1- “Converting Dolomite Into Magnesite”, (1921). Engineering And Mining Journal.
- 2- “Prospective Oil Territory in Turkey: Discussion”, (1930). AAPG Bulletin, Volume: 14, Issue: 8.
- 3- “Petroleum Possibilities of Turkey”, (1931). Bulletin of the American Association of Petroleum Geologists Vol 15, No. 6.
- 4- “Mürefte’de Petrol Aramaları”, (1936). MTA Dergisi, Sayı:3.
- 5- “Van Gölü Civarında Korzot Petrolü”, (1936). MTA Dergisi, Sayı:5.
- 6- “Türkiye ve Petrol”, (1937). MTA Dergisi, Sayı:8.
- 7- “Orta Anadolu’nun Tuz Damlları”, (1937). MTA Dergisi, Sayı:9.
- 8- “Etütler Trakya Jeolojisi Hulâsası İle Trakya Petrol Aramaları Durumu”, (1938). MTA Dergisi, Sayı:12.
- 9- “Petrol Aramaları 1923’den Evvel ve Sonra”, (1938). MTA Dergisi, Sayı:13.
- 10- “Cenubi Türkiye’de Petrol İhtimalleri”, (1939). MTA Dergisi, Sayı:15.
- 11- “Petrol Aramaları ve Bulma İmkânları”, (1939). MTA Dergisi, Sayı:17.
- 12- “Adana Petrol Sondajının Hususiyeti”, (1940). MTA Dergisi, Sayı:19.
- 13- “Petrol Bulma İmkânları”, (1940). MTA Dergisi, Sayı:21.
- 14- “Petrol Bulunması”, (1942). MTA Dergisi, Sayı:27.
- 15- “Gerede -Bolu Depremi”, (1944). MTA Dergisi, Sayı:31.
- 16- “Bu devrin ana ve ham maddeleri: Petrol”, (1944). MTA Dergisi, Sayı:32.
- 17- “Tuzlarımız”, (1945). MTA Dergisi, Sayı:33.
- 18- “Trakya ve Petrol”, (1945). MTA Dergisi, Sayı:34.
- 19- “Harbolit, Kömürlü Bir Asfalt”, (1946). MTA Dergisi, Sayı:35.
- 20- “Varto ve Van Depremleri”, (1946). MTA Dergisi, Sayı:36.
- 21- “The stratigraphy of the Alexandretta Gulf Basin”, (1948). 18. International Geological Congress, Report of the Eighteenth Session, Great Britain, 3 Part VI.
- 22- “Stratigraphy of Southeastern Turkey”, (1949). AAPG Bulletin, Volume: 33, Issue: 1. (January), pp. 22-31.
- 23- “Petrolün Tarihi”, (1949). MTA Dergisi, Sayı:39.
- 24- “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, (1949). MTA Dergisi, Sayı:39.
- 25- “Drilling for Oil in Turkey”, (1949). Oil Forum, Vol: III, No: II.
- 26- “Türkiye’de Bitümlü Tezahürlerin Stratigrafik Yayımı”, (1950). MTA Dergisi, Sayı:40.
- 27- “On the Oil Possibilities of Turkey with Special Reference to the Raman Field”, (1951). 3rd World Petroleum Congress, The Hague, the Netherlands. (Necdet Egeran ve Cevat Tasman’ın ortak çalışmasıdır.)
- 28- “Petrol Aramalarında Stratigrafinin Önemi”, (1953). Türkiye Jeoloji Bülteni, Cilt: 4 Sayı: 1.
- 29- “Turkey’s Oil Prospects Inviting”, (1954). The Petroleum Engineer, Vol 26 Iss 9.
- 30- “Evidences of Oil and Gas Associated with Igneous Rocks in Turkey” (1956). Presented at the XX. Geological Congress in Mexico.

SONUÇ

Cevat Eyüp Taşman, 1910 yılında Maarif Vekâleti tarafından yapılan sınavı kazanarak Osmanlı Devleti tarafından ABD’ye gönderilen ilk öğrenci grubu içerisinde yer almıştır. 1911 yılında ABD’nin New York Columbia Üniversitesi’nde başlamış olduğu eğitimini 1915 yılında tamamlayarak maden mühendisi olarak mezun olmuştur. Üniversitede almış olduğu teorik eğitimi Meksika ve ABD’nin çeşitli yerlerinde çalışarak pratiğini güçlendiren Taşman bu alanda son derece nitelikli bir petrol jeologu haline gelmiştir.

Türkiye 1925 yılından itibaren kendi sınırları içerisindeki petrol kaynaklarını tespit etmek ve bunları işlemek adına çalışmanın başında yabancıların yer aldığı bir dizi araştırmalar

yaptırmıştır. Bu araştırmalardan istenilen neticenin alınamaması üzerine petrol politikası yabancılardan ziyade doğrudan kendi vatandaşlarına emanet edilmek istenmiştir. Bu durum Cevat Eyüp Bey'in Türkiye'ye dönüş sürecinde etkili olmuştur. Kendisine yapılan davet üzerine ABD'de almış olduğu ücrete kıyasla daha düşük bir ücret almak pahasına Türkiye'ye dönerek büyük bir özveride bulunmuştur. Aynı zamanda Taşman, kötü ekonomik koşullarına rağmen kendisini yurtdışına eğitime gönderen devletine karşı vefa borcunu da ödemek istemiştir.

İlk Türk petrol jeologu olarak petrol arama çalışmalarının lideri konumuna getirilen Taşman zor şartlar altında çalışmalarını yürütmüş ve 1940 yılında Raman Dağı'nda petrol yataklarının keşfedilmesini sağlamıştır. Taşman'ın liderliğinde yapılan bu önemli keşif, Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için yerli kaynaklara dayalı bir endüstri oluşturma yolunda atılan büyük bir adım olmuştur. Cevat Eyüp Bey liderliği ve uzmanlığı ile Türkiye'nin petrol arama ve işletme faaliyetlerinde önemli bir figür haline gelmiştir. Cevat Eyüp Taşman'ın petrol jeolojisi alanındaki çalışmaları, sadece Türkiye için değil, aynı zamanda uluslararası arenada da büyük bir öneme sahiptir. Yeraltı kaynaklarının keşfedilmesi ve etkili bir şekilde kullanılması, bir ülkenin enerji bağımsızlığını ve ekonomik kalkınmasını destekleyen kritik bir faktördür. Taşman'ın bu alandaki çalışmaları, Türkiye'nin yerel enerji kaynaklarını kullanarak ekonomisini güçlendirmesine katkıda bulunmuştur. Taşman, tüm yaşamını işine ve çok sevdiği mesleğine adanmış ve tüm çabası Türkiye'de petrol çalışmalarına katkı vermek olmuştur. Petrol arama ve işletme konusundaki tecrübesi ve bilgisiyle birçok genç jeoloğa ilham kaynağı olan Taşman, kendisinden sonra bu alanda çalışarak ülkesine hizmet edecek olan nitelikli personelin yetişmesinde de etkili olmuştur.

Cevat Eyüp Taşman, petrol faaliyetleri alanındaki kurumsal yapıların oluşumunda ve 7 Mart 1954 Tarih ve 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile 6327 Sayılı TPAO Kanunu gibi yasal düzenlemelerin yapılmasında önemli çalışmalar yürütmüş ve kanunların hazırlanmasında aktif rol almıştır. Bu şekilde, Türkiye'nin petrol endüstrisinin yasal bir zemine kavuşmasında da önemli katkıları olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

BCA, 30-18-01-02/36-40-20 (29 Mayıs 1933)

BCA, 30-18-01-02/92-74-7 (23 Temmuz 1940)

BOA HR. SYS. 2454-34 (5 Mayıs 1918)

BOA MF. MKT. 1105-31 (14 Ocak 1911)

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, Sayı:341, 6 Nisan 1926.

Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s.8633-8643.

Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, s 5378.

Resmi Gazete, 22 Mart 1954, s. 8773-8774.

Resmi Gazete, 27 Mayıs 1933, s.2508.

TBMM TD, Dönem:27, Yasama Yılı:2, Cilt:11 B:48, 5.02.2019.

TBMM ZC, Dönem:4, İ:54, C:2, Cilt: 15, 20.05.1933.

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi, 6 Haziran 1934.

Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi, 1047/15, 13 Nisan 2007.

El Paso Herald, 9 Ekim 1918.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 21 Ekim 1930.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 3 Haziran 1933.

Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1933.

Milliyet Gazetesi, 10 Nisan 1931.

Milliyet Gazetesi, 12 Temmuz 1933.

Milliyet Gazetesi, 17 Nisan 1933.

Tan Gazetesi, 22 Mart 1937.

Tan Gazetesi, 7 Ağustos 1937.

The New York Times, 6 July 1925.

The Oil And Gas Journal, June 8, 1933.

Ulus Gazetesi, 3 Ağustos 1937.

Vakit Gazetesi, 20 Eylül 1933.

Yeni Asır Gazetesi, 15 Ekim 1934.

Yeni Sabah Gazetesi, 22 Mayıs 1940.

Kitap

Acun, N. (1949). *Dünya petrol tarihi ve Türk petrolü*. Şaka Matbaası.

Akcan, S. ve İdem, T. (2023). *Batman ve petrol tarihi Batman'da petrolün bulunması, kente sosyoekonomik ve sosyokültürel etkileri (1940-1970)*. Sonçağ Akademi.

Bağce, E. H. (2012). *Türk parlamento tarihi TBMM-XV. dönem (1973-1977)*, C. III. TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Catalogue and General Announcemet (1911-1912), Columbia University in the City of New York.

Columbia University Alumni Register 1754-1931, (1932). Columbia University Press, Published.

Leonard, J.W. (1925). *Who's who in engineering a biographical dictionary of contemporaries*. Who's Who Publications, Inc.

Levermore, C. H. (1922). *Samuel Train Dutton, a biography*. The Macmillan Company.

MTA (1955). MTA Enstitüsü faaliyetleri 1953 ve 1954 yılında yapılan başlıca işler. *MTA Dergisi* (46-47). 133-145.

Özcan, H. E.(2006). *Fotoğraflarla ulusal petrol 1929-1954*. TPAO Arşiv ve Tarih Yayınları.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918 Supplement 2, The World War, (1933). United States Government Printing Office Washington Publication No: 476.

Petrol Dairesi (1957). *Türk Petrol Kanunu ve 1956 petrol faaliyetleri*. TC Petrol Dairesi Neşriyatı.

Robert College Constantinople Catalogue 1910-1911.

TPAO (2005). *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ilk 50 yıl, 1954-2004*. TPAO.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim-1 (1888-1922)* (Haz. E. Ş. Erdinç). Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.

Yergin, D. (2003). *Petrol-para ve güç çatışmasının epik öyküsü* (Çev. K. Tuncay). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Makale

- Bayramgil, O. (1954). Türkiye jeoloji kurumunun Raman Ergani ekskürsyonu. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 5(12), 241-248.
- Ercan, T. (1985). Türkiye Jeoloji Kurumu yönetim kurulları. *Yeryuvarı ve İnsan Dergisi*, 10(4), 10-12.
- Ergin, K. (1957), Memorial Cevat Eyüp Taşman (1893-1956). *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 49(49), 100-102.
- Erguvanlı, A. K. (1980). Jeoloji kongrelerinin yüzüncü yılı ve Türkiye, *Yeryuvarı ve İnsan Dergisi*, 5(1-2). 12-16.
- Ketin, İ. (1985). Türkiye Jeoloji Kurumu'nun 40 yıllık geçmişi ve geleceği, *Yeryuvarı ve İnsan Dergisi*, 10(4). 4-6.
- Lokman, K. (1940). Ramandağ petrolü, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*. (20), 306-311.
- Lokman, K. (1958 A). Cevat Eyüp Taşman Türk jeoloji âleminin büyük bir kaybı. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 6(2), s. 147-168.
- Lokman, K. (1958 B). Memleketimizde petrol araştırmaları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, (6/2), 91-114.
- Lokman, K. (1963). Türkiye petrol sondajları. *MTA Enstitüsü Mecmuası*, (61), 62-74.
- Taşman, C. E. (1931) Petroleum possibilities of Turkey, *Bulletin of the American association of petroleum geologists*. 15(6), 629-681.
- Taşman, C. E. (1944). Bu devrin ana ve ham maddeleri: Petrol, (1944). *MTA Dergisi*, (32), 303-307.
- Taşman, C. E. (1949). Petrolün Türkiye'de tarihçesi. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, (39), 14-22.
- Taşman, C. E. (1949). Petrolün Türkiye'de tarihçesi. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, (39), 14-22.
- Taşman, C.E. (1954). Turkey's oil prospects inviting. *The Petroleum Engineer*, 26(9).

Tezler

- Ayhan, İ. (2021). *Eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrenciler (1908-1922): prosopografik bir çalışma örneği*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora) Hacettepe Üniversitesi.

Elektronik Kaynaklar

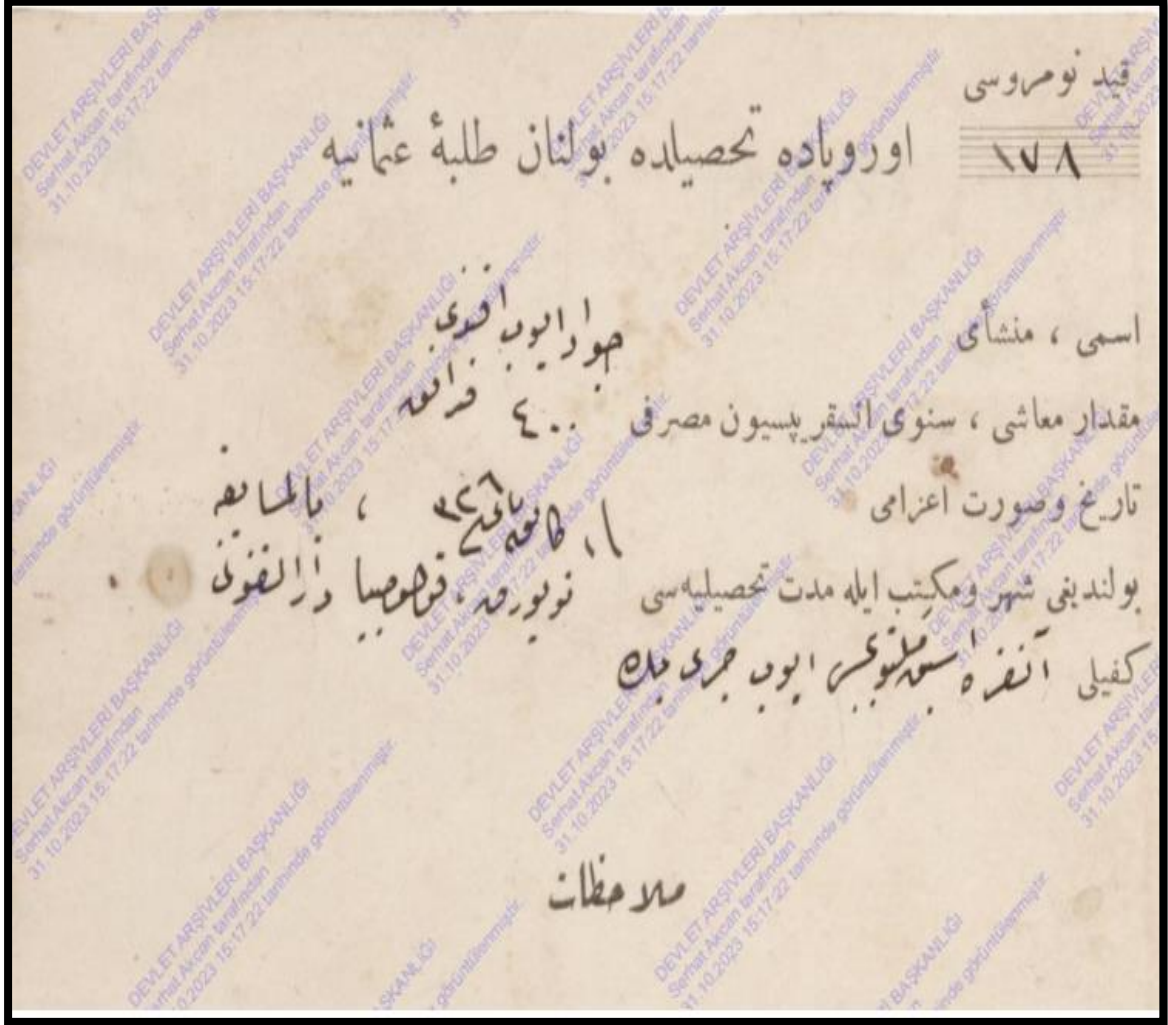
<https://aoghs.org/old-oil-stocks/cities-service-company/>-Erişim Tarihi: 16.11.2023

<https://www.beckchapels.com/obituaries/Leila-Lisette-Sigmon?obId=28824526> Erişim Tarihi: 01.12.2023.

<https://carnegieendowment.org/about/our-story> Erişim Tarihi: 15.01.2024.

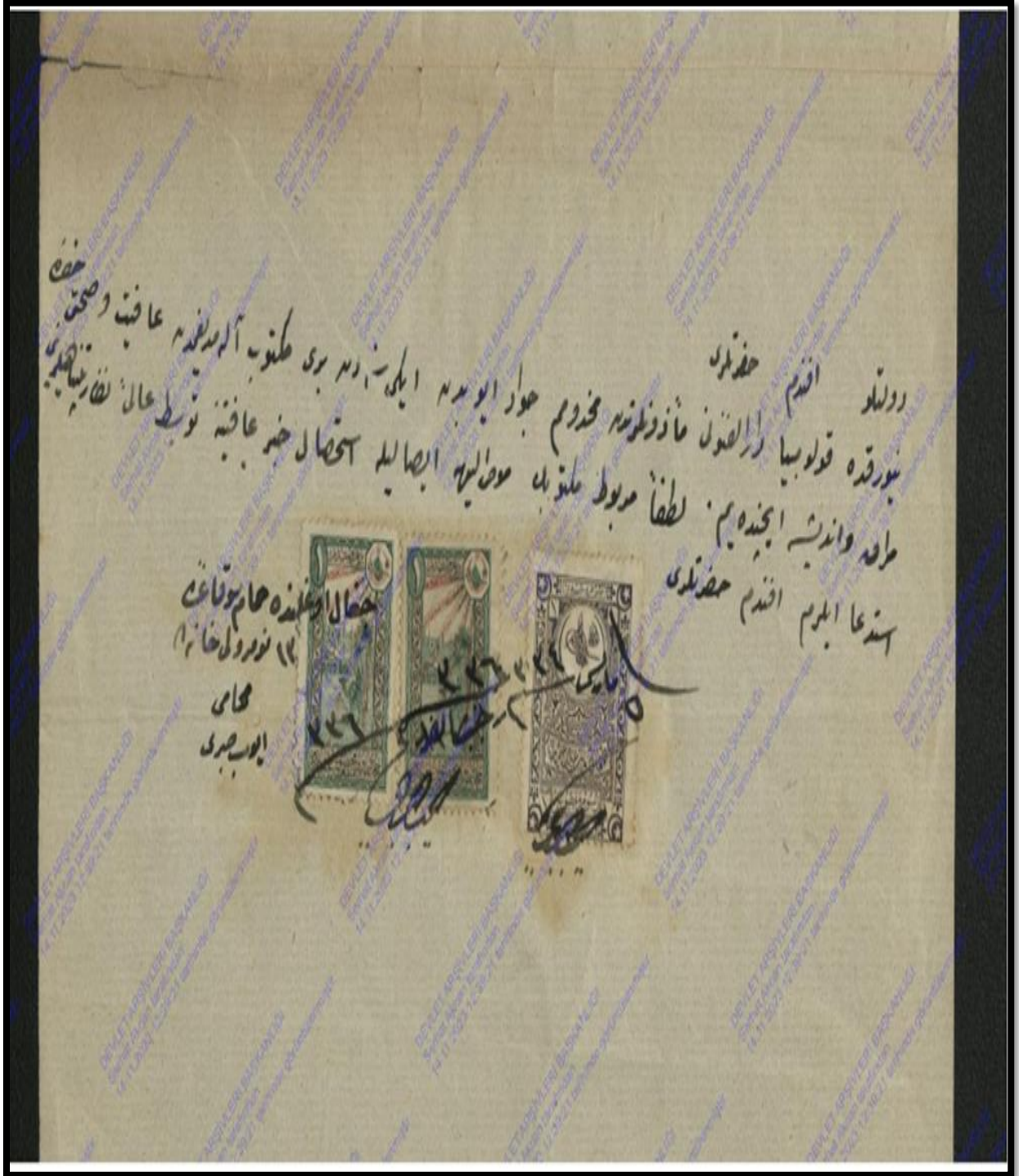
EKLER

Ek: 1. New York Columbia Darülfünununda Okuyacak olan Cevat Eyüp Beyin Harç Pusulası.

Kaynak: BOA MF. MKT. 1105-31

Ek: 2. Eyüp Sabri Efendinin Dâhiliye Vekâletine Cevat Eyüp Bey'den haber Alamaması Nedeniyle Yazdığı Dilekçe

Kaynak: BOA HR. SYS. 2454-34

Ek: 3. Cevat Eyüp Taşman'ın Petrol Arama ve İşletme Müdürlüğüne Tayini.

T. C. BAŞVEKÂLET MUAAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ		KARARNAME		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Şube: _____ Sayı: 14479					
20 Mayıs 1933 tarihli ve 2189 sayılı kanuna göre teşkil olunan "Petrol Arama ve İşletme" idaresi Müdürlüğüne Jeoloğ Cevat Eyüp Bey- in ayda "800" lira ücretle tayini; İktisat Vekilliğinin 28/5/1933 x tarih ve 3/252 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Ve - killeri Heyetininin 29/5/1933 toplantısında kabul olunmuştur.					
29/5/1933					
REİSİCÜMHUR					
<i>Gazi M. Kemal</i>					
Bg. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.		
<i>Y. İnce</i>	<i>S. Saracoglu</i>	<i>S. Saracoglu</i>	<i>S. Saracoglu</i>		
Ha. V. V.	Ma. V. V.	Me. V.	Na. V.		
<i>S. Saracoglu</i>	<i>M. Kemal</i>	<i>S. Saracoglu</i>	<i>S. Saracoglu</i>		
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.		
<i>M. Kemal</i>	<i>S. Saracoglu</i>	<i>S. Saracoglu</i>	<i>S. Saracoglu</i>		
080 13 01 02 36 40 70					

Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı BCA 30_0_18_01_02_36_40_020

Ek: 4. Cevat Eyüp Taşman Raman petrol sahasını ziyarete gelen Başvekil Refik Saydam'a bilgi verirken

Kaynak: Ulus, 5 Mayıs 1940.

Ek: 5. Cevat Eyüp Taşman'ın Farklı Tarihlerde Çekilmiş Resimleri

Kaynak: Milliyet, 10 Nisan 1931; Hâkimiyeti Milliye, 3 Haziran 1933; Milliyet, 12 Temmuz 1933; Tan, 22 Mart 1937; Tan, 7 Ağustos 1937.

VAKFİYELERİ IŞIĞINDA ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ DERGÂHI (KIRTILOĞLU TEKKESİ)

ERZİNCAN ŞEYH MUHAMMED SAMİ EFENDİ LODGE IN THE LIGHT OF THEIR
FOUNDATION DEEDS (KIRTILOĞLU LODGE)

Yasin TAŞ*

Öz

Bu çalışmada Doğu Anadolu'da yaygın bir şöhrete sahip olan mutasavvıflardan Pir-i Sami adıyla bilinen Muhammed Sami Efendi ve kurmuş olduğu Nakşi dergâhi ele alınmaktadır. XIX. yüzyılın son döneminde Erzincan'ın Karaağaç Mahallesi'nde kurulan bu dergâh Cumhuriyet döneminde halk arasında Kırtıloğlu Tekkesi olarak anıldı. Konuya dair literatür genellikle sözlü anlatılara dayanmakta olup Sami Efendi'nin hayatı ile tasavvufi sohbetlerine yoğunlaşmıştır. 1939 Erzincan depreminde tamamen yıkılarak ortadan kalkan tekke hakkında ise etraflı bir çalışma ortaya konulmamıştır. Çalışma esas olarak tekke için tescil edilmiş olan beş adet vakfiyeyi ortaya koymayı ve bu vakfiyelere göre tekkenin kurumsal işleyişini belirlemeyi amaçlamaktadır. Tekkenin tasavvufi yönünden ziyade kurumsal tarihine odaklanan bu çalışmada sözlü kültürün anlatılarıyla şekillenen mevcut bilgiler arşiv belgeleri ışığında incelenerek değerlendirilmekte ve bunların bir kısmı teyit veya tashih edilmektedir.

Anahtar Kelime: Erzincan, Tekke, Nakşibendilik, Muhammed Sami Erzincanî, Kırtıloğlu.

Abstract

In this study, Muhammed Sami Efendi, known as Pir-i Sami, one of the Sufis who have a widespread reputation in Eastern Anatolia, and the Nakşi dervish lodge he founded are discussed. This lodge, which was established in the Karaağaç neighborhood of Erzincan in the last period of the XIX. century, was known among the public as Kırtıloğlu Lodge during the Republican period. The literature on the subject is generally based on oral narratives and focuses on Sami Efendi's life and Sufi conversations. No detailed study has been made about the lodge, which was completely destroyed in the 1939 Erzincan earthquake. The study mainly aims to reveal the five foundation deeds registered for the lodge and to determine the institutional functioning of the lodge according to these foundation certificates. In this study, which focuses on the institutional history of the lodge rather than its Sufi aspects, the existing information shaped by the narratives of oral culture is examined and evaluated in the light of archive documents, and some of them are confirmed or corrected.

Keywords: Erzincan, Nakşibendia, Tekke, Muhammed Sami Erzincanî, Kırtıloğlu.

GİRİŞ

Tasavvuf düşüncesinin derinleştirildiği ve irşad yoluyla halka takdim edildiği tekkeler, Kur'an ve hadislerin tavsiye ettiği hikmet ve güzel öğütle insanların manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşmıştır (Kara, 2022, s. 368; Kazıcı, 2001, s. 297). Tarikatların tarih boyunca sosyal ve dini yönden en dikkat çeken taraflarından biri fethedilen bölgelerde iskân ve yerleşimi kolaylaştırmak suretiyle geniş kitlelerin İslam kültürüyle tanışmasını sağlamasıdır. Nitekim Anadolu ve Balkanlar'da fetihlerden sonra gönüllerin kazanılması büyük ölçüde tekkelerin faaliyetleriyle mümkün oldu. (Barkan, 1942, s. 19) Kaynaklarda zaviye, hankâh, dergâh ve âsitâne de denilen bu mekânlar, tarikata intisap edenlerin kendilerine mahsus zikir ve merasimlerini toplu halde icra ettikleri yerlerdi. Tekkeler esas olarak ibadet ve zikir için kullanılan mekânlar olmakla birlikte aynı zamanda taliplerine okuma yazma ve dini ilimlerin öğretildiği, tarikat büyüklerine ait eserlerin okutularak mütalaa edildiği birer mektep vazifesi görmüştür (Köse, 2012, s. 52). Vakıf gelirleriyle desteklenen tekkelerin topluma hizmet noktasındaki tarihi fonksiyonlarından bir diğeri birçok yerde külliye sisteminin bir parçası olarak imaret özelliği taşımasıdır. Fakir ve yoksulların karınlarını doyurma, gelip-geçen yolculara yeme, içme ve barınma imkânı sağlama, modern döneme kadar tekkelerin icra ettiği toplumsal hizmetlerden olmuştur.

Anadolu'nun fethinden sonra tarikatların erken dönemde yerleşerek tekke ve zaviyeler inşa ettiği ilk şehirlerden biri Erzincan'dır. Nitekim XII. asırdan itibaren Erzincan ve çevresinde Mevlevî, Kadirî, Nakşî, Halvetî, Kübrevî, Bektaşî, Kalenderî, Haydarî ve Ahî tekke-zaviyeleri kurulmuştur. Bu tarikatlar bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynadığı gibi virane ve terk edilmiş yerlerin yeniden iskâna açılması, taşrada güvenlik ve konaklama görevi sağlama gibi mühim vazifeler görmüştür. (Kılıç & Gül, 2011, s. 175-176). Tahrir defterlerine göre XVI. yüzyılda Erzincan'da Mevlevîhâne'nin yanı sıra Haydarîhâne, Kalenderhâne, Taharten Bey, Pir Ömer, Uğurlu Mehmed Bey, Üryani Şeyh, Veled Bey zaviyeleri ile Ahi Ayna Bey ve Hoca Ağa hankâhları mevcuttu (Miroğlu, 2014, s. 190-191). Osmanlı evraklarında "kadîm" olarak nitelendirilen ve belli köylerde geniş vakıf arazilerinin hasılatına tasarruf eden bu zaviyeler, Osmanlı öncesi dönemde güçlü bir zaviye kültürünün varlığına işaret eden kurumlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bu yapılara yenileri eklenmiş ve tekke-zaviye kültürü daha da genişleyerek ücra köylere kadar yayılmıştır. Aynı süreç XVII. yüzyıla kadar daha çok heterodoks özellikler gösteren tarikatların zamanla Ortodoks İslam çizgideki geleneksel anlayışa doğru evrilmesini beraberinde getirmiştir (Kılıç & Gül, 2011, s. 175-176). Nitekim XIX. yüzyılda Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Abdullah el-Mekkî ve bölgede hatırı sayılır

bir şöhrete erişmiş olan Terzi Baba ile Erzincan'da Nakşibendi'ye tarikatının Halidî kolu hâkim tasavvufi anlayışlardan biri haline gelmiştir. Zira Osmanlı'nın son döneminde şehirde faaliyet gösteren üç tekkeden biri Mevlevîhâne iken diğer ikisi Halidî tekkesi idi.

Vakıf görevlilerinin atamalarını ihtiva eden hurufat defterlerinde XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Erzincan'daki birçok zaviye, tekke ve dergâhın meşihat, türbedarlık, zaviyedârlık ve tevliyet gibi farklı cihetlerine atamalar yapıldığı görülmektedir. Hurufat kayıtları aynı zamanda bu dönemde yukarıda ismi geçen zaviyelerin yanı sıra pek çok köyde tekke ve zaviyeler bulunduğunu ortaya koyması bakımından önem taşır. Erzincan şehir merkezinde yer alan tekke ve zaviyelerin yanı sıra özellikle Haşhaşı (Kavakyolu), Cimin (Üzümlü), Kurutilek (Balıbey), Karatuş, Kom, Mollakendi, Rumsaray (Hanidere), Köşünkar (Buğdaylı), Akdağ köylerinde kurulmuş benzer yapılar bulunduğunu ifade etmek gerekir (Taş, 2020b, s. 614-615). Bilhassa Keleriç (Karakaya) Köyü XV. asırda Muhammed Bahaeddin Erzincanî ile Halvetiliğin Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve burada yetişen tarikat şeyhleri Halvetiliğin yayılmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur (Tuğgun, 2001, s. 13).

Selçuklu fethini müteakip İslamlaşmayla beraber hemen her tarikata kucak açan Erzincan aynı zamanda bu tarikatların kökleşerek yayıldığı bir muhit haline gelmiştir. Bölgenin İslamlaşmasında büyük etkisi bulunan tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarını temin maksadıyla bazı devlet adamları tarafından bir takım arazi gelirleri vakıf olarak tahsis edilmiştir. Bu yapılar güçlü vakıf kaynakları sayesinde Osmanlı'nın sonuna kadar ayakta kalarak geniş bir hizmet alanı bulmuştur. Tekkelerin yaygınlığı bu mekânlara olan manevi bağlılığı arttırmış, tarikatlara intisabı yaygınlaştırmak suretiyle halkın din ve dünya telakkisini şekillendiren başlıca unsurlardan biri olmuştur. Erzincan'da öteden beri toplum hayatının büyük ölçüde tarikat kültürü ile şekillenmesi tekkelerin manevi atmosferinde yetişen birçok tarikat büyüğünü ortaya çıkarmıştır. Halk arasında itibar gören ve çeşitli kerametler atfedilen çok sayıda veli zat, toplumu irşad etmenin yanı sıra yetiştirdikleri halifeleri ile tekke-zaviye kültürünün Erzincan çevresinde ve hatta Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinde gelişerek yaygınlaşmasına da ön ayak olmuştur. Nitekim Erzincan tekkelerinde yetişen bazı mutasavvıflar, çevre coğrafyalara göç ederek tekkeler kurmuş yahut mevcut tekkelerde irşad faaliyetleriyle dini hayatın şekillenmesinde derin etkiler bırakmışlardır. Başta Harput, Darende, Besni, Divriği, Adıyaman, Antep ve Bursa olmak üzere bazı Anadolu şehirlerinde, Erzincanî nisbesine sahip mutasavvıf veya tarikat büyüğünün tarihsel varlığına rastlanması bu hususa açıkça işaret etmektedir (Taş, 2020a, s. 309).

XIX. yüzyılda Halidîliğin Erzincan'da yayılması iki kol üzerinden gerçekleşmiştir. İlki, yukarıda ifade edildiği gibi Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Abdullah el-Mekkî ve Terzi Baba ile başlayan irşad faaliyetleri Hacı Mustafa Fehmi Efendi ve çocukları Mehmed Sıdkı Efendi ile Ahmed Fevzi (Baysoy) Efendi gibi mutasavvıflar tarafından Terzi Baba Dergâhı üzerinden sürdürüldü. Halidîliğin burada yayılmasında rolü bulunan diğer kol ise çalışmada ele alındığı üzere Norşin şeyhi Tağî Efendi'den icazet alarak Erzincan'da tekke inşa eden Muhammed Sami Efendi ile başlayarak günümüze kadar devam etti. Sami Efendi, Osmanlı'nın son döneminde Erzincan'da Nakşi-Halidî çizgideki tasavvufî düşüncenin şekillenmesinde rolü bulunan ve geniş halk kitleleri üzerinde belirgin bir etkisi görülen Erzincanî nisbesine sahip tarikat şeyhlerinden biridir. Uzun yıllar sürdürdüğü irşad faaliyetleriyle Erzincan merkezinde ve çevresindeki köylerde çok sayıda insanın Nakşibendiliğe intisabını sağlamıştır.

Sami Efendi'nin fikirleri ve tasavvufî anlayışı, yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, öğretileri ve irşad metodu halifeleri vasıtasıyla tarikat silsilesi içinde günümüze kadar gelerek geniş bir sahaya yayılmış vaziyettedir. Hayatına dair malumatın önemli bir kısmı ailesi, halifeleri ve müritlerinden aktarılan rivayet ve anlatılara dayanmaktadır. Konu hakkındaki literatürün şekillenmesinde müritlerinden Erzincanlı Tüfenkçizâde Salih Baba'nın Divan'ı ile Şevkistan adlı eser büyük bir öneme haizdir. Erzincan İl Halk Kütüphanesi'nde 38874 numarada kayıtlı olan Şevkistan nüshasının Sami Efendi talebelerinden Muhammed Tahir Efendi (Aşçı, 2016, s. 159) yahut müritlerinden Adnân mahlaslı bir zat (Kartal vd., 2021) tarafından kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Hem Divan hem de Şevkistan, Sami Efendi'nin sohbetleri, menkıbeleri ve tasavvufî yönü üzerinde durmakta olup hayatı ve tekkesi hakkında çok az bilgi vermektedir. İlk olarak Kuyumcu, neşrettiği Salih Baba Divanı başında, Salih Baba'nın şeyhi olması hasebiyle Sami Efendi'nin hayatına dair kısa ama kıymetli notlar aktarmıştır (1979, s. 16-23). Buradaki bilgiler önemli ölçüde şeyhin o dönemde hayatta olan oğlu Selahaddin Kırtıloğlu ile halifelerinden Muhammed Beşir Efendi'nin torunu ve Dede Paşa'dan sonra tarikatın şeyhliğini üstlenen Abdurrahim Reyhan'ın sözlü aktarımlarına dayandırılmıştır. Konu hakkında neşredilen tek müstakil çalışma ise Erzincan'ın tarikat şeyhleri hakkında araştırmalar yapan Tuygun'un, Sami Efendi'nin hayatını ve sohbetlerini daha geniş şekilde ele aldığı "Muhammed Sami Erzincani: Hayatı ve Sohbetleri" adlı çalışmasıdır (Tuygun, 1997). Ayrıca Erzincan ve çevresinde tarikatları, Nakşibendiliği ele alan çalışmalarda (Aslan, 2018, s. 95-113) ve Sami Efendi'nin şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi hakkındaki araştırmalarda (Baz, 2014, s. 93; Çakır, 2017, s. 44-45), Kuyumcu ile Tuygun'un aktarımları çerçevesinde Sami Efendi'nin hayatına da yer verilmiştir. Esasında XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına ait Erzincan tarihinin yerel

kaynakları olan kadı sicillerinin günümüze ulaşmamış olması, Sami Efendi'nin tarihi şahsiyetini, tarikat faaliyetlerini ve şehir hayatındaki rolünü arşiv vesikalarıyla tespit etmeye imkân vermediğinden hayatı hakkındaki bilgileri zorunlu olarak sözlü anlatılar üzerinden derleme mecburiyeti hasıl olmaktadır.

Sami Efendi'nin hayatına ve sohbetlerine odaklanan mevcut çalışmalarda, irşad faaliyetlerinin merkezi olan Kırtıloğlu Tekkesi üzerinde yeterince durulmamıştır. Erzincan'da Halidîliğin Terzi Baba Dergâhı'ndan sonraki bir diğer mekânı olan bu tekke hem eski Erzincan'da dini hayatın daha iyi anlaşılması hem de Sami Efendi tarafından ortaya konulan tasavvufi düşüncenin kurumsallaştığı mekân olması bakımından tarihi süreci arşiv belgeleri ışığında incelenmeye değerdir. Tekkenin bizzat Sami Efendi tarafından tescil ettirilen beş adet vakfiyesi konu hakkında geniş bir malumat sağlamaktadır. Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilen söz konusu vakfiyeler ışığında tekkenin inşası, müstemilatı, idaresi, gelirleri ve hizmetleri üzerinde durularak kurumsal işleyişi değerlendirilmektedir. Tekkenin vakfiyeleri ışığında incelenmesi ve bir vakıf kurumu olarak işleyişinin ortaya konulması mevcut literatüre katkı sağlamanın ötesinde bu alanda büyük ölçüde anlatılarla şekillenen mevcut bilgilerin arşiv belgeleriyle desteklenmesi bakımından önem taşımaktadır. Nitekim çalışmada Osmanlı arşivlerinde Sami Efendi'nin hayatı ve tekkesine dair tespit edilen vesikalara da yer verilmektedir. Arşiv vesikalarındaki bazı detaylar, mevcut bilgileri tashih ya da detaylandırdığından çalışmada daha fazla ön plana çıkarılacaktır.

1. Şeyh Muhammed Sami Efendi

XIX. yüzyılda Erzincan'da yetişen önemli mutasavvıflarından biri "Pîr-i Sâmi" adıyla meşhur olan Kırtılzâde Şeyh Hacı Muhammed Sami Efendi'dir. Osmanlı evraklarında genel olarak "tarikât-ı aliyye-i Nakşibendiye meşâyihından", "tekye-nişîn", "sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât", "reşâdetlü" gibi elkâblarla yer bulmuştur. Terzi Baba ve halifesi Mustafa Fehmi Efendi'den sonra Nakşî-Halidî anlayışın Erzincan'da ayrı bir ekol içinde yaygınlaşmasını sağlayan önemli isimlerden biri kabul edilir. Doğu Anadolu'da haklı bir şöhrete sahip olup tarikat silsilesi, intisap ettiği Norşin (Güroymak) şeyhi Abdurrahman Tâgî üzerinden Sıbğatullah Arvâsî, Seyyid Tâhâ-yı Hekkarî yoluyla Hâlid el-Bağdadî'ye ulaşır (Uludağ, 1997, s. 297).

Şeyh Sami Efendi, kendisinden önce Erzincan'da Halidîliğin yayılmasında önemli bir yeri bulunan ve Terzi Baba adıyla tanınan Şeyh Muhammed Vehbi Hayyat Efendi'nin vefat ettiği 1264 (1847/1848) yılında Selüke (Yeşilçay) Köyü'nde dünyaya geldi. Erzincan nüfus idaresi tarafından 1324 (1906) yılında kendisi hayatta iken düzenlenen bir kayıta Sami Efendi'nin 57 yaşında olduğu tespit edilmiştir ki bu durum mezar taşında doğum yılı olarak yazılan 1264

tarihini kati şekilde teyit eder. Babası, Erzincan'da bir müddet imamlık da yaptığı kabul edilen Kırtılzâde ailesinden İbrahim Efendi'dir. Tuygun'un yayımladığı aile şeceresinde dedesi Mustafa Efendi olarak gösterilmiş (Tuygun, 1997, s. 14) ise de hayatta iken kaydettirdiği ve birazdan temas edeceğimiz vakfiyelerde ismi "Muhammed Sami b. İbrahim b. İsmail" şeklinde yer aldığından dedesinin ismi İsmail'dir. Kırtıl lakabını ilk kez kullandığı kabul edilen Mustafa Efendi ise büyük dedesi olmalıdır.

Mevcut çalışmalarda Sami Efendi'nin ailesine ve daha sonra tekkesine isim olan Kırtılzâde lakabının, Osmanlı döneminde Erzincan'a bağlı Til (Oğlaktepe) ve Hozunsu (Aydoğdu) köyleri arasında tasarruf ettikleri tımar arazinin isminden ileri geldiği kabul edilmektedir (Kuyumcu, 1979, s. 17). Esasında Osmanlı döneminde bilhassa Kars-Erzurum taraflarından getirilip Erzincan üzerinden Sivas cihetine nakledilen hayvanlar veya ticari mallar için tüccarlardan alınan vergiye (BOA, CML. 58-2669; BOA, AE. SABH.I. 922-6329), derbent yahut geçitlerde bir nevi toprakbastı parası olarak koyun sürülerinden hayvan başına alınan geçit akçesine (Türkay, 1972, s. 22) ve miri arazi dahilindeki otlaklarda beslenen hayvanlar için sahiplerinden alınan otlakiye/yaylakiye vergisine bâc-ı kırtıl denildiği gibi bazı bölgelerde kıraç arazilere (Pakalın, 1983, s. 271) dahi bu isim verilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde tekkeye isim olan Kırtılzâde/Kırtıloğlu isminin, ailenin Osmanlı döneminde devlet adına tasarruf ettiği arazi yahut bu arazi için topladığı vergi adından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Sami Efendi, Selüke Köyü'ndeki ilk eğitiminden sonra medrese tahsili için Erzincan merkezine geldi. Eski Hükümet medresesinde Arapça ve Farsça tahsil ederken müftü Kiremitçizâde Salih Efendi'den ders aldı. Hafızlık icazetini müteakip klasik usuldeki medrese tedrisatının yanı sıra Kadirî dergâhında Süleymaniyeli Şeyh Abdurrahman Efendi'nin tasavvuf sohbetlerine iştirak etti. Ardından Terzi Baba'nın halifelerinden Hacı Fehmi Efendi ile Hafız Mustafa Rüşdü Efendi'den Nakşibendiye tarikatının adabını öğrendi (Dumlu, 1994, s. 161; Tuygun, 1997, s. 97-98). Tasavvuf eğitimi ile klasik usulde medrese tahsilini bir arada sürdürerek hem maddi hem de manevi ilimlerde feyz almaya gayret etti. Erzincan'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Medresesi'ne girdi ve üç yıllık tahsilin akabinde müderrislik icazeti alıp memleketine geri döndü (Tuygun, 1997, s. 17).

Sami Efendi İstanbul'dan döndükten sonra bir müddet Erzincan'ın Keleriç (Karakaya) Köyü'nde imamlık yaptı. Aynı dönemde Erzincan'da ulema arasında tanınması ve ilminden dolayı saygı duyulan bir zat olarak öne çıkması, Cami-i Kebir denilen Gülabi Bey Camii'ndeki vaizliği oldu. Ardından Erzurum'un Hınıs kazasındaki rüştiye mektebinde yaklaşık dört yıl muallimlik yaptı. Bu vazifeyi sürdürürken Norşin şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi ile tanışarak

ona intisap etti. Bu intisap kısa sürede büyük bir bağlılık haline gelince Hınıs'taki resmî vazifesini bırakarak Norşin'e yerleşti (Çakır, 2017, s. 45). Yaklaşık iki yıl kadar kısa bir sürede icazet aldı ve şeyhi tarafından irşad vazifesiyle memleketi Erzincan'a gönderildi. Nakşi halifesi olarak memleketine döndükten sonra Keleriç Köyü'nde kendisine intisap eden Muhammed Beşir Efendi aynı zamanda ilk halifesi oldu. Ardından Selüke Köyü'ndeki arazilerini satarak Erzincan'ın Karaağaç Mahallesi'nde bugün türbesinin bulunduğu alanda bir miktar arazi satın aldı ve Tuygun'a göre bu alana fidan ekimi yaparak geçimini sağlamaya çalıştı (1997, s. 32). Aynı süreçte burada yaptırdığı evinin yanına bir dergâh ve bir cami inşa ettirdi. İkamet ettiği hane, dönemin evraklarına Karaağaç Mahallesi 113. hanenin 2. numarası olarak kayıtlıdır (BOA, EV.BRT. 264-17).

Tekkenin kuruluşuna dair olan 1311 (1893) yılındaki ilk vakfiyede sadece ismen kaydedilen Sami Efendi, 17 Şevval 1324 (4 Aralık 1906) tarihli ikinci vakfiyeden itibaren "el-hâc" lakabıyla birlikte yazılmıştır. Dolayısıyla kesin bir tarih vermek mümkün değilse de onun tekkeyi inşa ettirip ilk vakfiyeyi tescil ettirdikten sonra hacca gittiği söylenebilir. İki kez hacca gittiği kabul edilen Sami Efendi'nin ikinci hac yolculuğu, ikinci vakfiyenin tescilinden sonraki sene gerçekleşmiştir. 1907 yılında 90 kadar müridini yanına alarak kara yoluyla Trabzon'a, oradan deniz yoluyla İstanbul'a gittiğine dair rivayet konuya dair kaynakların önemli bir kısmında yer almaktadır. Saray çevresinden Hah'lı (Bahçeli Köyü'nden) Mustafa Paşa tavassutuyla Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüş ve iki gün kadar İstanbul'da kaldıktan sonra hac yolculuğuna devam etmiştir (Kuyumcu, 1979, s. 17; Tuygun, 1997, s. 35).

Arşivlerde Sami Efendi'nin hayatına dair tespit edilen hususlardan biri Keleriç (Karakaya) Köyü'ndeki Pir Mehmed Camii'nin hitabet görevine tayinidir. Hatiplik vazifesini yürüten köy sakinlerinden Mehmed Sadık Efendi, 3 Mart 1904 tarihinde görevi ifa etmeye kudretinin olmadığını beyan ederek vazifesini Sami Efendi'ye bırakmıştır (BOA, Ev. BRT, 264-17). Ancak Sami Efendi'nin, bu tarihten sonra Keleriç Köyü'ndeki camide bizzat vazife yapıp yapmadığı tespit edilememektedir. Onun zaman zaman çevre köylere giderek irşad faaliyetlerinde bulunduğu, bu maksada hizmet ettiği için Keleriç Köyü'ndeki vazifeyi deruhte ettiği düşünülebilir. Ancak tekkesindeki irşadı tamamen bırakıp köy camisinde bilfiil vazife yapmış olmasına pek ihtimal verilmediğinden bu vazifenin onun adına vekaletle yürütülmüş olması da ihtimal dâhilindedir.

İnşa ettirdiği Nakşi dergâhında yaklaşık yirmi beş sene irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok mürit ve derviş yetiştiren Sami Efendi, Halidîliğin Doğu Anadolu'da yaygınlık kazanmasında etkisi bulunan şahsiyetlerdendir (Albayrak, 1994, s. 83). 1912 senesinde birkaç günlük

rahatsızlığının ardından bir gece vakti 65 yaşında vefat etti. Türbesi eski Erzincan'da Terzi Baba Mezarlığına giden yolda, dergâhının bulunduğu mezarlıktadır. Mezar taşında “Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Muhammed Sami Kırtıloğlu 1264-1330” ibaresi yazılıdır. Vefatından bir yıl sonra yakınları tarafından kendisi için üç pencereci ahşap bir türbe yapıldı (Tuygun, 1997, s. 43). 1939'daki büyük Erzincan depreminde zarar gören mezarlık daha sonra tamir edilerek bugünkü halini aldı.

Sami Efendi'nin halifeleri arasında Keleriç Köyü'nden Muhammed Beşir (Buyruk) Efendi, kayınbiraderi Hah'lı Hacı Abdurrahman (Acar) Efendi, Erzincan'dan Hacı Hoca Mehmed Efendi, Kelkitli Hacı Ali Efendi, Refahiye'nin Hanzar Köyü'nden Hacı Hasan Efendi gibi zatlar bulunmaktadır (Kuyumcu, 1979, s. 20). Vefatında sonra Kırtıloğlu Tekkesinin postnişinliğine daha önce Otlukbeli ve Tercan'da tekke kurup irşad faaliyetlerinde bulunan halifesi Beşir Efendi getirildi. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanun üzerine Kırtıloğlu Tekkesi de kapatıldı ve hizmetleri bir müddet daha cami merkezli olarak yürütüldü. Diğer yandan eski Erzincan şehrinin 1930'lu yılların başındaki durumunu resimlerle detaylı şekilde kaleme alan ve günümüze ulaşmayan pek çok yapıdan bahseden Vali Ali Kemali, Kırtıloğlu Tekkesinden hiç bahsetmemiştir. Onun, eski devirlerde şehirde bulunan “tekkelerden eser kalmamıştır” (Ali Kemali, 1992, s. 350) sözü, siyasi çekincelerle yazılmış bir ifade değil ise tekkenin 1925 yılındaki kanun üzerine kapatılmış olduğunu ve işlevini tamamen yitirdiğini doğrular niteliktedir. Dolayısıyla tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı bu dönemde Şeyh Beşir Efendi'nin Kırtıloğlu Tekkesinin misyonunu cami veya diğer Halidî tekkelerde olduğu gibi ikamet ettiği hane üzerinden devam ettirmeye çalıştığı düşünülmektedir. Zira Beşir Efendi'nin 1932'deki vefatından sonra şeyhliğe onun halifelerinden Dede Paşa lakabıyla tanınan Dede Musa Bayburdî (Musa Baştürk) geçti (Memiş, 1998, s. 139-140). 1973 yılında vefat eden Dede Musa'dan sonra ise bu vazife halifelerinden, Beşir Efendi'nin torunu Şeyh Abdurrahim Reyhan tarafından 1998 yılındaki vefatına kadar sürdürüldü.

2. Kırtıloğlu Tekkesi

2.1. Tekkenin İnşası ve Çevresi

Kırtıloğlu Tekkesi, eski Erzincan yerleşiminde bulunan Şeyh Sami Efendi türbesi ve caminin bulunduğu alandaydı. Halihazırda Erzincan-Çağlayan yolu üzerindeki cami ve türbe, Erzincan Belediyesi'nin tahsis ettiği arsa üzerine eski yapıların yerine “Terzibaba Mezarlığını Koruma ve Geliştirme Derneği” tarafından “Piri Sâmi Hazretleri Türbesi ve Camisi” adıyla inşa edilerek 1 Eylül 2017 tarihinde ibadete açıldı.

XIX. yüzyıl sonlarında Karaağaç Mahallesi'nde inşa edilen dergâh, ileride ele alınan 1311 (1893) tarihli vakfiyede bizzat banî Samî Efendi tarafından "Nakşibendiye Dergâhı" olarak adlandırılmıştır (VGMA, d. 609, 223/266). Erzincan Kadılığı tarafından tutulan mahkeme sicillerinde Samî Efendi'nin vefatından sonra tekkenin ismi "Şeyh Muhammed Samî Efendi Dergâhı" olarak kaydedildiği dikkat çekmektedir (Talan, 2020: 91). Benzer şekilde evkaf müdürlüğü tarafından istinsah edilerek Erzincan Evkaf defterine kaydedilen tekke vakfiyelerinin üzerine de "Şeyh Samî Efendi Dergâhı" ibaresi yazılmıştır (VGMA, 2481, s. 69). Dolayısıyla Cumhuriyet öncesi dönemde tekke isminin klasik şekilde banîye nisbet edildiği anlaşılmaktadır. Bu isimlendirmenin bir nedeni de tekkenin, resmi evraklarda şehirdeki diğer Nakşi tekkesi olan Terzi Baba Dergâhı ile karışmasını engellemek olmalıdır. Cumhuriyet döneminde hem cami hem de tekke için Kırtıloğlu isminin kullanımı yaygınlaşmıştır. Nitekim 1931'deki vakıf kayıtlarında, tekke camisine Samî Efendi'nin mensup olduğu Kırtılzâde/Kırtıloğlu ailesinden dolayı "Kırtıloğlu Camii" denilmiştir (VGMA, d. 198, s. 316). Aynı yıllarda cami müstemilatı içinde yer alıp kapatılmış olan tekkenin de halk arasında Kırtılzâde/Kırtıloğlu Tekkesi şeklinde isimlendirildiği tahmin edilmektedir.

Kitabesi bulunmadığından Kırtıloğlu Tekkesinin tam olarak hangi yılda inşa edildiği tespit edilememektedir. Tekkenin 1884 yılında inşa edildiğini belirten Tuygun da bu konuda herhangi bir kaynak zikretmemiştir (1997, s. 30-32). Tekkeye dair ilk vakfiyenin 1893 yılında kaleme alınmış olması ve döneme ait arşiv belgelerinde tekkenin inşasına dair sarîh bir kayda rastlanılmaması Tuygun'un belirttiği tarihe temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir. Diğer yandan XIX. yüzyılın sonlarında Erzincan şehri hakkındaki bilgilerin derlendiği salnamelerde Kırtıloğlu Tekkesine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Mevcut salnamelerden 1882 yılına ait salnamede Erzincan kazasında 2 (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299, s. 158), 1892 yılındaki salnamede ise 3 tekke olduğu yazılmıştır (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1310, s. 177). Söz konusu artışın Kırtıloğlu Tekkesine işaret ettiği düşünülmektedir. Ancak belirtilen tarihler arasında sadece 1887 yılındaki salname mevcut olup burada dahi kazadaki tekke sayıları hakkında bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla tekkenin inşa tarihi hakkında değerlendirmelerde bulunmak için zorunlu olarak Samî Efendi'nin hayatını esas almak gerekmektedir.

Yaklaşık iki yıl Norşin'de kalıp Abdurrahman Tağî Efendi'den icazet aldıktan sonra memleketi Erzincan'a dönen Samî Efendi'nin bir müddet Selûke Köyü'nde ikamet ettiği ve bilahare Erzincan merkezine yerleştiği bilinmektedir. Ancak Norşin'den hangi yılda döndüğü ve bu dönüşten ne kadar süre sonra Erzincan'a yerleştiği konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Bu durum doğal olarak tekkenin inşa tarihi konusunda da farklı değerlendirmeler ortaya

çıkarmaktadır. Tuygun, Sami Efendi'nin 1883 yılında Norşin'den Erzincan'a döndüğü ve yukarıda belirtildiği gibi bir yıl kadar sonra yani 1884 yılında Kırtıloğlu Tekkesini inşa ettirdiği kanaatindedir (Tuygun, 1997, s. 30-32). Benzer şekilde Aslan da Erzurum salnamelerinde kayıtlı olan muallim isimlerinden hareketle Sami Efendi'nin Hınıs'ta 1295-1299 (1878-1882) yılları arasında vazife yaptığını ve bu tarihten sonra Norşin'e yerleştiği tespitinde bulunmaktadır (2018, s. 100). Buna mukabil Kuyumcu, çoğunlukla Sami Efendi'nin oğlu Selahaddin Kırtıloğlu'na dayandırdığı bilgilerde Erzincan'a dönüşün Rumi olarak Ekim 1301 (Ekim 1885)'de olduğunu ifade etmektedir (1979, s. 16). Albayrak ise Sami Efendi'nin 1883 yılında Hınıs'ta muallim iken Abdurrahman Tağî Efendi ile tanıştığı ve 1886 Ekim ayında icazet alarak Erzincan'a döndüğü fikrindedir (1995, s. 83). Tuygun dışındaki her üç kaynağın tekkenin inşası konusunda herhangi bir tarih zikretmediğini belirtmekte fayda vardır.

Sami Efendi'nin tam olarak hangi tarihte Selüke Köyü'nden ayrılıp tekke inşa etmek amacıyla Erzincan'a yerleştiği henüz bilinmemektedir. Müritlerinden Şevkistan müellifi Adnan'ın aktardığına göre Sami Efendi, Norşin dönüşü hemen tekke inşa etmeye girişmemiş, şeyhi Abdurrahman Tağî Efendi'ye gönderdiği mektuplarda Erzincan'da nisbetleri yoksa da şöhretleri olan büyük alimler ve şeyhler bulunduğu için buraya yerleşerek irşada başlama konusunda birtakım tereddütler yaşamıştır. Ancak şeyhinin onu cesaretlendiren cevabından sonra Erzincan'a yerleşme kararı almıştır (Kartal vd., 2021, s. 167). Dolayısıyla icazet alıp köyüne dönüşü ile Erzincan'a yerleşme arasında da bir zaman geçtiği anlaşılmaktadır. Bu hususta Adnan'ın aktardığı iki ayrı hatıra hem şeyhin Erzincan'a dönüşü hem de tekkenin inşası hakkında bir fikir vermesi bakımından kayda değerdir. Adnan, Sami Efendi'ye intisabından bahsederken onu Erzincan'da ilk olarak 1884 yılında, çarşıda bir dükkânda otururken gördüğünü ve şeyhin o tarihte Hınıs'tan yeni geldiğini belirtmiştir (Tuygun, 1997, s. 132). Tekkenin mevcut olduğuna işaret eden diğer hatıradan ise 1889 yılında şeyhe intisap ettiğini ve intisap ettiği gece kendisini rüyada dergâh mescidinin mihrabına yakın bir yerde gördüğünü aktarmıştır (Tuygun, 1997, s. 133). Dolayısıyla Sami Efendi'nin Erzincan'a kesin şekildeki dönüşü esas alan değerlendirmeler ve Adnan'ın konu hakkındaki hatıratları dergâhın 1886-1889 yılları arasındaki bir tarihte inşa edildiği kanaatini oluşturmaktadır.

Sami Efendi'nin Nakşibendiye olarak isimlendirdiği dergâhın inşası için neden Karaağaç Mahallesi'ni seçtiği sorusu üzerinde durulması gereken hususlardan bir diğeridir. Norşin'den icazet alıp Erzincan'a dönen Sami Efendi, bir müddet baba diyarı Selüke Köyü'nde kaldıktan sonra köyde kendisine miras kalan mülklerini satarak Erzincan'da arazi alıp buraya yerleşti (Kuyumcu, 1979, s. 16). Sami Efendi'nin tekkeye vakfettiği akar arasında Selüke Köyü'nde

herhangi bir mülk bulunmaması ve ailesinin geçimi için vakfettiği mülklerin gelirinden tahsisat ayırması onun Erzincan'a yerleşme sürecinde köyde sahip olduğu bütün mülkleri sattığına işaret etmektedir. Sami Efendi'nin Erzincan'da arazi alıp yerleştiği muhit, şehrin kuzey ucundaki kenar mahallerinden Karaağaç Mahallesi oldu. Mahallenin ismi bu civarda meskûn olan Karaağaç cemaatinden ileri gelmiş olmalıdır. Zira bir takım arşiv evrakında önceki asırda bu mahallede bulunan cami, "Karaağaç Cemaati" üzerinden tanımlanmıştır (VGMA, HRF. d. 1064, s. 68; VGMA, HRF. d. 533, s. 6). Diğer yandan XX. yüzyıl başlarında Erzincan şehir nüfusunun hızla artmasıyla meskene olan ihtiyacın karşılanması için bir yandan eski mahallerin varoşları imara açılırken diğer yandan eski mahallelere bitişik yeni mahalleler teşkil edildi. Yeni binaların inşası da bir standarda bağlanarak ruhsat işlemine tabi tutuldu (Gül, 2020, s. 626). Yeni mahalle yapılması kararlaştırılan alanlardan biri daha evvel halk arasında zaman zaman "Molla Ali" (BOA, ŞD. 71-17-12) de denilen Karaağaç Mahallesi'nde dergâhı da kapsayan alan oldu. Tekke için tescil edilen 1910 tarihli son vakfiye hariç tutulursa ilk dört vakfiyenin tamamında hem Sami Efendi'nin ikamet ettiği mahalle hem de tekkenin bulunduğu muhit, Karaağaç Mahallesi olarak kayıtlıdır. 1910'da ise bu alan idari bakımdan yeniden düzenlenerek Mecidiye-i Kebir Mahallesi olarak adlandırıldı (VGMA, d. 609, 224/267).

XIX. yüzyıl sonlarında Karaağaç Mahallesi'nde Sami Efendi'nin satın aldığı araziler sadece tekkenin yeri ile sınırlı değildi. Aynı zamanda burada teşekkül eden Ak Mezarlığın çevresindeki bazı haneler ve bir miktar arsa da bu alana dahil olmalıdır. Zira 1909 yılında Ak Mezarlık Caddesi üzerinde Şeyh Sami Efendi ile Mehmed Usta oğlu Şükrü Efendi, Keçecizâde Mehmed ve biraderlerinin tasarrufunda olan 41 dönümlük iki tarlanın parça parça satılarak imara açılması kararlaştırıldı. Bu alanda hane inşasıyla teşkil eden mahalleye devletin son dönemdeki yeni yerleşim yerleri konusundaki siyasetine uygun olarak Mecidiye isminin verilmesi uygun bulundu (BOA, İ.DFE. 22-54; ŞD. 71-17; DH.MKT. 2856-38; BEO, 3579-268366). Dolayısıyla dergâh etrafındaki yerleşimin tekkenin inşasından sonra hız kazandığı ve yerleşimin artması sebebiyle bu alanın yeni bir mahalle halini aldığı kabul edilebilir. Cumhuriyet döneminin başlarında, muhtemelen eskiye dair çağrışımlar yaptığı gerekçesiyle Mecidiye ismi kaldırılmış, bu muhite Yeni Mahalle adı verilmiştir. Nitekim vakıf fihrist defterlerinde Kırtıloğlu Tekkesi, "Erzincan'da Karaağaç Mahallesi'ne mülhâk Yeni Mahalle'de tarikât-ı âliye-i Nakşîyye hulefâsından reşâdetlü el-Hâc Sami Efendi'nin binâsına muvaffak olduğu dergâh-ı şerîf" şeklinde tanımlanmıştır (VGMA, d. 197, s. 28). Diğer yandan tekkenin yanında yer alan Ak Mezarlığın ne zaman oluştuğu tam olarak tespit edilememektedir. Vakfiyelerde ilk olarak 1910 yılında tekkenin yanında mezarlık olduğu ifade edilmiş ise de

bundan önceki tarihlerde mezarlığın mevcut olduğu bilinmektedir. Zira Sami Efendi'nin müritlerinden şair Salih Baba 1325 (1906) senesinde vefat ettiğinde bu mezarlığa defnedilmiştir (Doğan, 1988, s. 92; Kuyumcu, 1979, s. 33-34). Dolayısıyla tekke çevresindeki yapılaşmanın teşekkül sürecinde mezarlığın da oluştuğu, artan nüfusun yanı sıra bazı tekke müntesiplerinin buraya defnedilmesiyle mezarlığın genişlediği tahmin edilmektedir.

2.2. Tekke Vakfiyeleri

Muhammed Sami Efendi, medrese tahsilini tamamlamış bir mürşid-i kâmil olması ve irşad faaliyetleri için kendi imkanlarıyla bir tekke ve cami yaptırarak bu yapıların ihtiyaçlarını vakıf sistemi içinde bizzat karşılayan bir hayır sahibi olması bakımından Erzincan'daki diğer tarikat şeyhlerinden ayrılır. Erzincan kadılığına farklı tarihlerde tescil ettirdiği beş adet vakfiyeden bazıları Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Mücedded Anadolu serisindeki vakıf kütük defterlerinde bazıları da 2481 envanter numaralı Erzincan Evkaf Defteri'nde kayıt altına alınmıştır. Vakıf arşivinde Sami Efendi'nin vakfı ile onun tarafından inşa edildiği sabit olan Kırtıloğlu Camisi ayrı vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu vakıflar, günümüzde resmî olarak 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen mazbut vakıf statüsündedir.

Tekkenin inşasından sonra düzenlenen vakfiyelerden ilki Erzincan naibi Mustafa Rıza tarafından mühürlenmiş olup 7 Rebiülevvel 1311 (18 Eylül 1893) tarihlidir (VGMA, d. 609, 223/266). İkincisi 17 Şevval 1324 (4 Aralık 1906) tarihli (VGMA, d. 603, 71/119) vakfiyedir. Üçüncü vakfiye Erzincan müftüsü ve naib vekili Osman Fevzi Efendi tarafından tescil edilmiş olup 26 Şaban 1326 (23 Eylül 1908) tarihlidir (VGMA, d. 609, 222/265). Dördüncüsü 27 Şevval 1327 (11 Kasım 1909) tarihli olup Erzincan naibi Halil Fahri Efendi tarafından mühürlenmiştir (VGMA, d. 609, 221/264). Sami Efendi'nin vefatından yaklaşık iki yıl önce tescil ettirdiği son vakfiyenin üzerinde 5 Zilkade 1328 (8 Kasım 1910) tarihi bulunmaktadır (VGMA, d. 609, 224/267). Diğer yandan Tuygun, Sami Efendi'yi ele aldığı eserinde tekkenin eski harflerle yazılmış olan vakfiye görsellerine de yer vermiş ve 611 numaralı vakıf kütük defterinin 151. numarasındaki bir vakfiyeyi daha 1889 tarihli diyerek Sami Efendi'ye nisbet etmiştir (1997: 88). Ancak bu vakfiye Sami Efendi'ye ait olmayıp Kırtıloğlu ailesinden Çeri Mahallesi sakini Hüseyin oğlu el-Hac Mehmed Efendi'ye aittir ve dergâhın kuruluşundan çok daha önce 18 Ekim 1869 tarihinde düzenlenmiştir (VGMA, d. 611, 145/151). Dolayısıyla mevcut vakıf kayıtlarından Sami Efendi'ye ait sadece 5 adet vakfiye tespit edilmektedir ve bunların tamamı da tekkeye dairdir.

Sami Efendi'nin adına tescil edilen vakfiyelerin tamamı bizzat hazır bulunduğu halde kendisi tarafından Erzincan Kadı Mahkemesi huzurunda kayıt altına alınmıştır. Bu vakfiyeler tescil edildikten sonra şehrin kadı sicillerine kaydedilmiş, her bir vakfiyenin birer sureti de usul olduğu üzere vakıf banisine teslim edilmiş olmalıdır. Ancak Erzincan'ın yerel tarihi için büyük bir kıymete haiz olan kadı sicillerinden sadece 4'ü günümüze ulaşmış, diğerleri zaman içinde - muhtemelen depremler esnasında- kaybolmuştur. Mevcut sicillerde ise Sami Efendi'nin vakfiyelerine rastlanılmamaktadır. Sami Efendi'nin tescil ettirdiği vakfiyeler, 1922 yılı haziran ayında oğlu Hacı Nasreddin Efendi'nin talebiyle sicil defterlerinden istihraç edilmiştir. Böylece şerhiye sicilleri kaybolmadan önce ailenin talebiyle dergâh vakfiyeleri istinsah edilerek bir kez daha kayıt altına alınmış, bilahare birer suretleri vakıf kütük defterlerine de kaydedilerek günümüze ulaşmaları sağlanmıştır. Daha önce tescil esnasında Sami Efendi'ye verildiğini tahmin ettiğimiz vakfiye suretlerinin akıbetleri meçhul olmakla birlikte günümüze ulaşmayan bazı Erzincan kadı defterlerinin 1922 yılında mevcut olduğu da vakfiyelerin sonundaki notlardan anlaşılmaktadır.

2.2. Tekkenin Müştemilatı ve İdaresi

Tekke ve müştemilatındaki yapılar, 1939 Erzincan depreminde tamamen yıkılmıştır. Tekkenin depremden önceki halini tasvir eden herhangi bir anlatı veya görselin henüz tespit edilmemiş olması yapının o dönemdeki mimari şeklini belirlemeye olanak vermemektedir. Yapının müştemilatında Sami Efendi tarafından yaptırılan vakıf eserler cami, tekke ve çeşmedir. 1311 (1893) tarihli ilk vakfiyede akarların gelirleriyle evvela “dergâha mahsus cami ve dergâh ve çeşmesinin” tamir edilmesi şartına nazaran bu yapıların anılan tarihten önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak ne yapıların ne kadar zaman önce inşa edildiği ne de her üçünün birlikte mi yahut peyderpey mi yaptırıldığı belirtilmiştir. Aynı şekilde yapılar tarif edilirken mimari özellikleri ya da birbirlerine göre konumları detaylandırılmamış, sadece ismen kayıt altına alınmışlardır. Bu bakımdan dergâhın müştemilatını ve çevresini tasvir eden vakfiye anlatılarına burada kısaca yer vermekte fayda vardır. İlk vakfiyede dergâhın yeri ve çevresi şu şekilde betimlenmiştir.

“...Karaağaç Mahallesi'nde vâki iki taraftan inşâsına muvaffak olduğum Nakşibendi Tekyesi ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd birbirine muttasıl bir bâb dükkân ve bir bâb fırın ve yine ... iki taraftan tekye-i mezkûr bahçesi ve bir taraftan Eczacı Şükrü Efendi menzili ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd iki oda ve bir kiler ve bir matbah ve bir ahuru müştemil bir bâb menzil...” (VGMA, d. 609, 223/266).

İlk vakfiyeye göre tekkenin yanında Sami Efendi'ye ait bir menzil ve biri fırın olmak üzere iki dükkân mevcuttur. Yaklaşık 13 yıl sonra düzenlenen 1324 (1906) tarihli ikinci vakfiyede ise dergâhın çevresine dair ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

“Karaağaç Mahallesi’nde vâki’ sâkin olduğum Nakşî dergâh-ı şerifi civârında bir taraftan yani cânib-i yemîni dergâh-ı şerîf-i mezkûrun imâmına meşrûta vakıf hâne ve cânib-i yesârî dergâh-ı şerîf-i mezkûr ve arkası keza dergâh-ı şerîf-i mezkûrun harem bağçesi ve cephesi tarîk-i âmm ile mahdûd fevkânî ve tahtânî büyût-ı adîdeyi müştemil bir bâb mülk menzil...” (VGMA, d. 603, 71/119).

Vakfiyeye göre dergâhın yanında daha önce vakfedilen imam evi, arkasında harem bahçesi, karşısında ise Sami Efendi'ye ait iki katlı bir ev yer almaktaydı. Sami Efendi'nin vefatından iki sene önce kaydedilen 1328 (1910) tarihli son vakfiyede, daha önce Karaağaç olarak zikredilen mahalle “Mecidiye-i Kebîr” şeklinde isimlendirilmiş ve dergâhın çevresinde Sami Efendi'ye ait haneler, ahır ve bahçe için aşağıdaki betimleme yapılmıştır.

“...Mecidiye-i Kebîr Mahallesi’nde vâki’ rakam-ı ebvâba müteveccihen cânib-i yemîni sâhib-i vakfın sağîr ahuru ve yesârî vâkıf-ı mûmâ ileyhın birâderi Mustafa Efendi hânesi ve arkası Gümüşhaneli Hamdi Efendi bahçesi ve cephesi Akmezarlık ve tarîk-i âmm ile mahdûd ma‘a müştemilât bir bâb hâne ile kezâlik mahalle-i mezkûrda vâki cânib-i yemîni sâhib-i vakfın harem dairesi ve yesârî sağîr ahur ve arkası harem bahçesi ve cephesi tarîk-i âmm ile mahdûd ma‘a müştemilât bir bâb hâne...” (VGMA, d. 609, 224/267).

Bir vakfın, varlığını ve hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfiyede belirlenmesi gereken temel hususlardan biri yönetim ve denetim mekanizmasının işleyişidir. Bu çerçevede ilk vakfiyede tekke vakfının tevliyetini hayatta oldukça elinde tutan Sami Efendi, vefatından sonra bu vazifeyi her nesilde erkek evladından “erşed ve eslâh” (en olgun ve en sâlih) olana bıraktı. Neslinin kesilmesi halinde kadılık marifetiyle seçilecek üç müstakim kişiden müteşekkil bir heyetin tevliyeti üstelenerek vakfı idare etmesini istedi. İkinci vakfiyede vakfedilen mülklerin gelirlerinden ¼ hisseyi mütevelliyeye ayırarak, vefatından sonra tevliyeti kayınbiraderi ve halifesi Mustafa oğlu Abdurrahman Efendi'ye ve onun evladına bıraktı. Neslinin kesilmesi halinde tevliyetin kendi evladı tarafından sürdürülmesini, kendi neslinin de kesilmesi halinde kadılığın sâlih, mütedeyyin ve müstakim bir zatı mütevelliyeye yapmasını arzuladı (VGMA, d. 609, 223/266).

2.3. Tekkenin Gelirleri ve Hizmetleri

Kırtıloğlu Dergâhı için düzenlenen 1311 (1893) tarihli ilk vakfiyede dergâhın yanında yer alan bir dükkân, bir fırın ve bir ev vakfedilmiştir. Dergâh bahçesinin bir köşesinde yer alan evin iki oda, bir kiler, bir mutfak ve bir ahır bulunmaktaydı. Öncelikle dergâh için lazım olan ekmeğin işletmecisi tarafından karşılanması şartıyla dükkân ve fırının kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Kira gelirinden fazla kalan ile cami, dergâh ve çeşmenin tamir edilmesi

istenmiştir. Tamir gerekmeyen veya gelirin fazla olduğu zamanlarda fazla kalan tüm gelirin tekkenin yemek masraflarına sarf edilmesi kararlaştırılmıştır. Vakfedilen evin de kiraya verilmesi, kirasıyla cami imamına maaşının verilmesi ve kalanın yine tekkede pişirilecek yemeğin masrafına ayrılması bir şart olarak benimsenmiştir (VGMA, d. 609, 223/266).

Sami Efendi 1324 (1906) tarihli ikinci vakfiyede, tekke bahçesinin köşesinde, imam maaşını karşılamak üzere vakfettiği ev ile dergâh arasında kalan yeni bir ev vakfetti. Harem bahçesine bakan bu ev, dergâhın bitişiğinde yer almaktaydı. Müştemilatı detaylandırılmayan bu konutun birkaç odası bulunan iki katlı bir ev olduğu anlaşılmaktadır. Evin kiraya verilerek gelirinin dört hisseye bölünmesi, bu hisselerden birinin mütevelliyeye, geri kalan üçünün cami hatibine maaş olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece ilk vakfiyede sadece cami imamına ayrılan maaş, ikinci vakfiyede hatibini de kapsayacak şekilde genişletilmiş oldu. Esasında ikinci vakfiyedeki “*dergâh-ı şerîf-i mezkûr derûnunda bundan akdem binâ ve inşâ edip minber vaz‘ eylediğim mescid-i şerîf’*” ifadesi daha önce mescid olan yapının bilahare izin alınarak camiye çevrildiği anlamına gelmektedir (VGMA, d. 603, 71/119).

Üçüncü ve dördüncü vakfiyede akar olarak vakfedilen mülkler, Sami Efendi’nin Erzincan çevresindeki bazı köylerde sahip olduğu bir bahçe ve birkaç değirmendir. İlk olarak Zetkiğ (Değirmenköy) Köyü’nde dut ve kavak ağaçlarının olduğu bir bahçe ile yanında dört taşla dönen bir bab değirmen, Pişkidağ Köyü’nde üç bâb bir değirmen, Refahiye kazasının Melik Şeref (Yurtbaşı) Köyü’nde iki bâb bir değirmen vakfedilmiştir (VGMA, d. 609, 222/265). Ertesi sene vakfedilen iki değirmenden biri yine Melik Şeref Köyü’nde diğeri de Pulur (Ortayurt) Köyü’nde bulunmaktaydı (VGMA, d. 609, 221/264). Her iki vakfiyede söz konusu akarların geliri ile öncelikle dergâh bitişiğindeki harem dairesinde kalan ailesinin nafakasının karşılanması, iki sımara buğdayın mütevelliyeye verilmesi ve kalan fazlanın dergâha gelip giden fukara ile misafirlerin yemek masrafına ayrılması kararlaştırılmıştır. Son iki değirmenin gelirinden bir sımara mütevelliyeye ayrılmış, geri kalanı dergâhın tamiri ve dergâha gelip giden fukara ile yolcuların yemek masrafına hasredilmiştir. Vakfiyede mütevelliyeye ödenecek buğday için Doğu Anadolu bölgesinde kullanılan ağırlık ölçülerinden sımara belirlenmiştir. Bu dönemde bir sımara Erzincan’da yaklaşık olarak 160 okka civarında bir ağırlığa tekabül ettiği (Taşkın, 2005, s. 107) nazarı itibara alındığında iki sımara günümüz değerleriyle yaklaşık olarak 205 kg buğday kadardır.

Sami Efendi 1328 (1910) yılında tescil ettirdiği son vakfiyede, dergâhın çevresinde ailesinin ikamet ettiği harem dairesi dışında iki hane daha vakfetti. Bu evlerden biri, harem dairesinin sol tarafında, diğeri ise yine bu civarda dergâhın yanındaki Ak Mezarlığın karşısında, kardeşi

Mustafa Efendi'ye ait evin yanındaydı. Her iki evin geliri, ikindi veya akşam namazlarından sonra tekkede hatm-i haccân zikrini yaptıran kimseye vazife olarak tahsis edilmiştir. Söz konusu vazifenin hayatta oldukça oğlu Fahreddin Efendi tarafından icra edilmesini, onun vefatından sonra ise kendi neslinin, erkek evladından olmak şartıyla çocuklarından “eslah, erşed, a‘lem” olanın hatme kıraat ettirme vazifesini üstlenmesini, vefatlarından sonra ise torunlarının bu hizmeti sürdürmesini şart koştu. Neslinin kesilmesi halinde ise hatm-i haccân ve tevliyet için mütedeyyin bir zat görevlendirme yetkisini Erzincan Kadılığına bıraktı (VGMA, d. 609, 224/267).

Tekke inşa edildiği dönemde vakıf gelirlerinin tekkedeki hizmetlerin ifası için ne derecede yeterli geldiği bilinmemekle birlikte Sami Efendi'ye intisap edenlerin artmasıyla tekkeye gelip gidenlerin sayısında ciddi bir artış olduğu aşikardır. Tekkenin misafirlerindeki artış doğal olarak masrafları arttırdığından Sami Efendi de buna paralel olarak yeni mülkler vakfetmek suretiyle tekkenin gelirlerini arttırmıştır. Sami Efendi'nin vefatından sonra tekkenin ihtiyaçlarını temin için bazı hayır sahiplerinin vakfiyelerinde tekke için gelir ayırdığı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri dergâhın komşusu ve müdavimi olduğunu tahmin ettiğimiz Mehmed Efendi adında bir zattır. Tekke civarında bulunan evini vakfederek kirasından elde edilecek geliri üçe ayırmış, bir kısmıyla tevliyet ücretinin ödenmesini, bir kısmıyla her sene kurban kesilmesini diğer kısmının da dergâhın mum ihtiyacına sarf edilmesini istemiştir (Talan, 2020, s. 41). Kırtıloğlu Tekkesine Sami Efendi dışında sürekli bir gelir tahsisi sadece bu vakıf ile sınırlı kalmıştır. Bu durum Sami Efendi'nin hayatta olduğu dönemde, tekkenin ihtiyaçlarını temin noktasında mevcut vakıf gelirlerinin yeterli olduğu kanaati oluşturmaktadır. Ancak Sami Efendi'nin vefatından birkaç yıl sonra Mehmed Efendi tarafından kurulan vakıf, mevcut kaynakların zaman içinde tekkenin bazı ihtiyaçlarını teminde yetersiz kaldığına işaret etmektedir.

İncelenen vakfiyelerde Sami Efendi'nin vakfettiği herhangi bir kitap ismi yer almadığı gibi kuruluş döneminde dergâhın müstemilatında bir kütüphane odası bulunduğu da rastlanılmamaktadır. Ancak oğlu Selahaddin Kırtıloğlu'nun ifadesine göre Sami Efendi, Kırtıloğlu Tekkesi bünyesinde bir kütüphane tesis etmiş, 3.000 civarında kitabı bulunan bu zengin kütüphane Erzincan depreminde tekkenin yıkılması sonucu zayi olmuştur (Kuyumcu, 1979, s. 17; Memiş, 1998, s. 139). Söz konusu kütüphanenin Sami Efendi tarafından kurulduğu açık değilse de İstanbul'a kadar giderek medrese eğitimi alan ve bir müddet rüştiye muallimliği yapan bir ilmiye mensubu olarak, birçok vakıf banisi gibi sahip olduğu kitapları, tekkede müritlerin ve ziyaretçilerin istifadesine sunduğu tahmin olunabilir. Nitekim Adnan'ın

aktardıklarına göre sohbetleri esnasında zaman zaman elinde bulunan kitaplardan ilgisini çeken ibareleri okumaktaydı (Kartal vd., 2021, s. 81). Ancak Vakfiyelere yansımaması dikkate alındığında, tekke bünyesindeki kütüphanenin müstakil bir odadan ziyade birkaç kitaplıktan ibaret olduğu ve zaman içinde bağışlarla zenginleştiği söylenebilir.

SONUÇ

Erzincan'ın Osmanlı döneminde inşa edilen son tekkesi, Karaağaç Mahallesi'nde XIX. yüzyıl sonlarında Şeyh Muhammed Sami Efendi tarafından yaptırılan Nakşibendi dergâhıdır. Cumhuriyet döneminde Kırtıloğlu ismiyle anılan tekke ve yanındaki cami, Erzincan'da Nakşî-Halidî anlayışın yaygınlaşmasında Terzi Baba Dergâhından sonraki önemli halkalarından birini teşkil etmiştir. Tekke için hazırlanan vakfiyelerde tekkenin imaret fonksiyonunu ön plana alınarak öncelikle dergâha gelen ziyaretçiler için yemek pişirilmesi ve ortaya çıkan masrafların finansmanı sağlanmıştır. Bu maksatla tekkenin yanında bulunan fırın vakfedilerek işletmecisi tarafından tekkenin ekmek ihtiyacı karşılanacak şekilde kiraya verilmiştir. Fakat yemekleri hazırlamak veya pişirmek için vakıftan ücret mukabilinde herhangi bir aşçı ya da yardımcı personel istihdam edilmemesi bu hizmetlerin tekkedeki halife, derviş veya diğer hizmet ehli tarafından sağlandığına işaret etmektedir. Yapı içinde ücretle personel istihdamının tek istisnası cami görevlileri ile sınırlı kalmıştır. Burada dahi sadece imamet ve hitabet cihetleri için ücret takdir edilmiş müezzinlik veya temizlik için görevli belirlenmemiştir. Sami Efendi sahip olduğu tüm mülkleri tekkenin zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçları için peyderpey vakfederek tekkenin imaret hizmetini aksatmadan sürdürmeye çalışmıştır. Erzincan köylerinde bulunan değirmenlerin gelirini, ailesinin geçiminden fazla kalanı tekkenin imaretine olacak şekilde vakfetmesi esnasında onun ailesinin geçimi dışındaki bütün maddi servetini tekke hizmetleri için vakfettiğine işaret etmektedir.

Sami Efendi dergâhın manevi anlamdaki sevk ve idaresini sağlayan meşihat cihetinin ve buna bağlı olarak irşad faaliyetlerinin kendisinden sonra nasıl ve hangi şartlarla yürütülmesi gerektiği konusunda vakfiyelerde bir düzenlemeye gitmemiştir. Meşihat için vakfiyede herhangi bir şart belirlememesi, birçok Halidî tekkesinde olduğu gibi kendisinden sonra yetkin halifelerin tekkedeki vazifeyi yürütmesi geleneğini benimsediğine işaret etmektedir. Vefatından iki yıl önce düzenlediği son vakfiyede, dergâhta icra edilen hatme zikrini yaptırmayı çocuklarına ve neslinden gelenlere bırakmıştır. Esasında bu vazifenin evladı tarafından devam ettirilmesini istemesi, hem dergâhta şeyh bulunmadığı zamanlarda dahi zikrin devam etmesini sağlama hem de neslini tekkenin manevi iklimi içinde tutma isteği şeklinde değerlendirilmektedir. Vakfın

mali konulardaki idaresini çocuklarına bırakması ise dergâh gelirlerinin evladı tarafından korunmasını ve böylece dergâhı ayakta tutarak başlattığı hizmetlerin devamını sağlamaktır.

KAYNAKÇA**Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Ali Emiri, Sultan I. Abdülhamid (AE. SABH.I.): Dosya/Gömlek No: 922/6329, 7 Muharrem 1195 (1 Mayıs1781).

Babıali Evrak Odası (BEO): Dosya/Gömlek No: 3579/268366, 2 Cemaziyelahir 1327 (21 Temmuz 1909).

Cevdet Maliye (CML): Dosya/Gömlek No: 58/2669, 19 Zilkade 1209 (7 Haziran 1795).

Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT): Dosya/Gömlek No: 2856/38, 6 Recep1327 (24 Temmuz 1909).

Evkaf, Berat (EV.BRT.): Dosya/Gömlek No: 264/17, 15 Zilhicce 1321, (3 Mart1904).

İrade, Defter-i Hakani (İ.DFE): Dosya/Gömlek No: 22/54, 19 Cemaziyelevvel 1327 (8Haziran 1909).

Şurayı Devlet (ŞD.): Dosya/Gömlek No: 71/17, 9 Cemaziyelevvel 1327 (29.05.1909).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter (d.) 197, s. 28.

VGMA, Defter (d.) 603, 71/119.

VGMA, Defter (d.) 609, 221/264; 222/265; 223/266; 224/267.

VGMA, Defter (d.) 611, 145-151.

VGMA, Defter (d.) 2481.

VGMA, Hurufat Defteri (HRF. d.), d. 1064, s. 68; d. 533, s. 6.

Basılı Kaynaklar

Albayrak, N. (1994). Dede paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9 (s. 83) TDV Yayınları.

Ali Kemali. (1992). *Erzincan: tarihi, coğrafi, toplumsal, etnoğrafi, idari, ihsai inceleme araştırma tecrübesi*. Kaynak Yayınları.

Aslan, Ö. (2008). *Erzincan'da tasavvuf kültürü ve nakşibendilik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi.

Aşçı, K. (2016). Ahmed fevzi efendi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 3 (9), 157-181.

Baltacı, H. (2023). Aşçı ibrahim dede hatıratı çerçevesinde xix. yüzyıl erzincan'ında dinî ve tasavvufî hayat. İçinde T. E. Şahin- N. Parlak (Ed.). *Cumhuriyetin 100. yılında erzincan: inançlar- gelenekler-dinî mekânlar XI*. (s. 393-416). Erzincan Valiliği Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1942). Kolonizatör türk dervişleri. *Vakıflar Dergisi*, S.2, 279-386.

Baz, İ. (2014). Osmanlı'dan cumhuriyet'e norşin dergâhı ve şeyh abdurrahman-ı tağî. *Tasavvuf*. 15 (34), 73-108.

- Çakır, M. S. (2017). Şeyh abdurrahman-ı tâğî ve norşin tekkesi'nden yayılan kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 26-53.
- Doğan, A. (1988). Salih baba: hayatı ve edebi şahsiyeti. *Milli Kültür (Mimar Sinan Özel Sayısı)*, S. 61, 91-95.
- Erzurum Vilayet Salnamesi, 1299 (1882).
- Erzurum Vilayet Salnamesi, 1310 (1892).
- Gül, A. (2020). “Erzincan şehrinin mekânsal gelişimi (iki mekân: dört şehir)”. İçinde E. Yavuz-Y. Z. Keskin (Ed.), *Erzincan Tarihi V.* (ss. 616-640). Erzincan Valiliği.
- Kara, M. (2011). Tekke. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40, (s. 368-370) TDV Yayınları.
- Kartal, A. & Kıyçak, Ö. & Dağ, H. (2021). *Şevkistân bahâristân tercümesi-adnan*, Sonçağ Akademi.
- Kazıcı, Z. (2001). *İslâm medeniyeti ve müesseseleri Tarihi*. Kayıhan Yayınevi.
- Kılıç, Ü. & Gül, A. (2011). Osmanlı devri erzincan vakıflarına genel bir bakış. *History Studies*, 3 (1), 165-182.
- Köse, F. (2012). *İstanbul halvetî tekkeleri*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Kuyumcu, F. (Der). (1979). *Salih baba divânı*. Gaye Matbaası.
- Memiş, A. (1998). *Hâlid-i bağdâdî ve anadolu'da hâlidîlik*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
- Miroğlu, İ. (2014). *Kemah sancağı ve erzincan kazası (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Talan, M. (2020). *Erzincan şeriyeye sicillerinde vakıflar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Taş, Y. (2020a). Erzincan vakfiyeleri üzerine bir değerlendirme. İçinde H. S. Kıroğlu (Ed.). *Sosyal, Beşerî İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar*, (ss. 295-314). Gece Kitaplığı.
- Taş, Y. (2020b). Hurufat defterlerine göre erzincan kazasında vakıf hizmetleri. İçinde İ. C. Türk ve M. Köse (Ed.), *Erzincan Tarihi IV*, (ss. 600-619). Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi.
- Tuygun, Ü. (1997). *Muhammed sâmi-i erzincanî*. Umran Yayınları.
- Türkay, C. (1972). Osmanlı imparatorluğunda vergi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. S.57, 17-23.
- Uludağ, S. (1997). Hâlidîyye (anadolu'da hâlidîlik). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15, (296-299), Türkiye Diyanet Vakfı.

EKLER

Ek. 1. Sami Efendi Dergâhı'nın 1327 Tarihli Vakfiyesi (VGMA, d. 2481, s. 69)

Ek. 2. Pir-i Sami Hazretleri Türbesi ve Camisinin Günümüzdeki Durumu (Google Earth'ten uyarlanmıştır)

SOSYAL MEDYADA SUÇ KORKUSUNUN OLUŞMASI VE YAYILMASI: X ÖRNEĞİ

CREATION AND SPREAD OF FEAR OF CRIME ON SOCIAL MEDIA: EXAMPLE X

Zeynep ATA *

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de X (eski adıyla Twitter) kullanıcıları arasında suç korkusunun oluşmasını ve suç korkusunun nasıl yayıldığını değerlendirmiştir. X üzerinden kullanıcıların paylaştığı iletiler analiz edilmiştir. İletiler, içerik analizine tabi tutularak değerlendirilmiş olup nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanarak yürütülmüştür. Bulgular, suç korkusunun oluşma biçiminin; en fazla “medyaya yansıyan” toplumsal olaylar üzerinden gerçekleştiğini, en az ise “takipçi sayısı yüksek kişiler” in paylaşımlarının etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca X kullanıcıları içerisinde suç korkusunun yayılmasına etki eden faktörler içerisinde; en fazla “gelecek kaygısı” içeren iletilerin olduğu, yayılmayı en az etkileyen faktörlerin ise “doğruluğu belirsiz” olan iletiler olduğu görülmüştür. Bu çalışma, X platformunda kullanıcıların medyaya yansıyan olaylar sebebiyle gelecek kaygısına yönelik yaptığı paylaşımların diğer kullanıcılar üzerinde suç korkusunun oluşmasına ve bunun yayılmasına etki ettiğini ortaya çıkarmış olması açısından önemlidir.

Anahtar Kelime: Suç korkusu, X, Twitter, sanal dünya, sosyal medya.

Abstract

This study evaluated the formation of fear of crime among X (formerly Twitter) users in Turkey and how fear of crime spreads. The messages shared by users on X were analyzed. The messages were evaluated by subjecting them to content analysis and were designed and conducted within the framework of qualitative research methods. The findings show that the formation of fear of crime is most effective through social events “reflected in the media”, while the shares of “people with a high number of followers” are least effective. In addition, it was observed that among the factors affecting the spread of fear of crime among X users, the messages containing “concern about the future” are the most, and the factors affecting the spread the least are messages “of uncertain accuracy”. This study is important in terms of revealing that the shares made by users on the X platform regarding future concerns due to events reflected in the media affect the formation of fear of crime in other users and its spread.

Keywords: Fear of crime, X, Twitter, virtual world, social media.

GİRİŞ

Son yıllarda önemi gittikçe artan suç korkusunun, bir taraftan gerçek dünyadan sanal dünyaya; diğer taraftan da sanal dünyadan gerçek dünyaya aktarıldığı gözlemlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, karşılıklı bir etkileşim sürecinde, siber dünyada var olan bu yüksek iletişim ortamı yayılan bilgilerle suç korkusu yaratmakta, yaratılan bu suç korkusu ortamı da internet kullanıcılarının davranışlarını hem fiili olarak hem sosyal medya kullanımı olarak etkilemektedir. Bu nedenle, karşılıklı bir döngüyle birbirini besleyen bu iletişimselliğin sosyolojik olarak değerlendirilmesi önemli hale gelmiştir. Sosyal medyada oluşan suç korkusunun insanlar üzerindeki etkilerinin, ya da sosyal medya ile gelecekte oluşabileceklerin sosyolojik analizi; kaygı, endişe, korku gibi duygulardan arınarak bireylerin yaşam kalitesini yükseltmesi açısından da önemli görülmektedir.

Bu çalışma, sosyal medyanın suç korkusu gibi önemli toplumsal konuların tartışılmasında nasıl bir rol oynayacağını bilmesi açısından bir pencere sunabilir. Özellikle X gibi platformlardaki söylemlerin, suç korkusuyla nasıl ilişkilendiği ve kullanıcılar arasında nasıl yayıldığı önemli sonuçlar doğurabilir. Ayrıca toplumsal algının anlaşılması, X üzerinden yapılan paylaşımların analizi, toplumdaki suç korkusu algısının nasıl şekillendiği ve ne tür olaylarla ilişkilendirildiğinin anlaşılması için önemli bir fırsat sunmaktadır.

Çalışmanın odaklandığı problem sanal ortamdaki varlığın suç korkusu oluşması ve suç korkusunun yayılması konusunda nasıl bir faktör oluşturduğunu anlamaktır. Bu yüzden sosyal medya platformlarından biri olan X aracılığıyla suç korkusunu oluşturan bilgilerin yayılma biçimlerini, bu korkuyu şekillendiren faktörleri ve bunlara kullanıcıların verdikleri tepkileri ve tartışmaları derinlemesine incelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bugün, kişiler ve toplumlara etki derecesi bakımından yüksek bir yaygınlığa erişmiş olan sosyal medya ilk olarak Web 2.0 kavramı ile başlamıştır. Web' in başlangıç aşaması olan Web 1.0' da kullanıcılar sadece herhangi bir etkileşimin olmadığı, çift taraflı etkileşimlere olanak vermeyen ve kullanıcıların bir tek arama yapabildiği sayfalardan oluşmaktaydı. Web 1.0 'nin sağladığı etkileşim gereksinimi karşılamakta yetersizdi (Selwyn, 2007). Tim O'Reilly Web 2.0 kavramını ilk kez bir konferansta konuşma yaparken Web 1.0' in anlatmak istediklerini yeterince ifade edemediğini belirtmek için Web 2.0 ifadesini kullanmıştır. Web 2.0; toplumsal ağ siteleri, ikinci nesil internet tabanlı web servisleri, podcastler, forumlar, web tabanlı ansiklopediler ile ortak paylaşımlara imkân sağlayan ortamları ifade etmektedir (O'Reilly, 2009). Bu kavram kullanıldıktan kısa süre sonra hızla yayılan sosyal medya ile ilgili literatürde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Örneğin Kwak ve arkadaşları (2010)' na göre sosyal medya, kullanıcılarına

geleneksel ve merkezi medya kuruluşlarına bağımlı olmadan içerik ve görüş paylaşma olanağı veren potansiyel olarak daha demokratik bir görüş dağılımı elde etmiş ve kullanıcılara nüfusun büyük bir kısmına ulaşma olanağı sunan bir paylaşım aracıdır (Kwak vd., 2010). Bir başka tanımda ise çevrimiçi iletişimi, ağ kurmayı ve/veya işbirliğini kolaylaştıranlar olarak tanımlanmıştır (Russo vd., 2008, s.22). Web 2.0'ın teknolojik ve ideolojik alt yapısı üzerine inşa edilen ve kullanıcının oluşturduğu içeriğin meydana gelmesine ve değiş tokuşuna müsaade eden internet tabanlı uygulama olarak tanımlanmıştır (Kaplan & Haenlein, 2010, s.61). Lewis (2010) ise sosyal medyanın basitçe insanların bağlantı kurmasına, etkileşime girmesine, içerik üretmesine ve paylaşmasına izin veren dijital teknolojiler için bir etiket olarak hizmet ettiğini belirtmiştir (Lewis, 2010, s. 2). Tanımlardan yola çıkarak sosyal medya ile ilgili, insanlar için alternatif bir iletişim ve etkileşim ortamı oluşturan, dijital teknolojilerle desteklenmiş platformlar olduğu sonucuna varılabilmektedir. Geleneksel etkileşimin mekânsal zorunluluğuna karşın internet âleminin alan - mekân sınırlarını ortadan kaldırmasının bu mecralarda oluşan iletişim ve etkileşime hız kazandırdığını söylemek mümkündür. Bununla ilgili Orsburn (2012)'un, sosyal medyanın hızı ve gücü hakkındaki düşünceleri bazı istatistiklerle açıklamıştır. Ona göre;

- Radyo 50 milyon kullanıcıya 38 yıl içinde ulaşmıştır.
- Televizyon 50 milyon kullanıcıya 13 yıl içinde ulaşmıştır.
- İnternet 50 milyon kullanıcıya 4 yıl içinde ulaşmıştır.
- Facebook 50 milyon kullanıcıya 9 ay içinde ulaşmıştır (Orsburn, 2012, s. 6).

Sosyal medyanın yayılması Web 2.0 ile daha aktif bir hıza ulaşmıştır. Çünkü insanların birbirleriyle etkileşim şekli Web 1.0 ile Web 2.0 arasındaki farkta kendini belli ayrımlarla belli etmektedir. Kullanıcıların bu iki uygulamada farklı tepkiler verdiklerini veya daha geniş bir alana ulaştığını söylemek mümkündür.

Kullanıcıların sosyal medya platformlarında karşılıklı etkileşime olanak veren teknolojiye ulaşması, insanları kamusal alanını zaman ve mekâna bağlı kalmayacak şekilde geliştirmiştir. Bu da her türlü etkileşimin yanında duygu aktarımının da daha hızlı yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bunun nasıl olduğunu bilmek için sosyal medya platformlarından karşılıklı etkileşimin en aktif biçimde gerçekleştiği X' in, kullanıcıların duygusal tepkilerini yansıtması açısından nasıl bir platform olduğunu anlamak gerekmektedir.

1. X' te Suç Korkusunun Duygusal Yansımaları

İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde geliştirilen duygu ve hisler, içinde buldukları topluluklarla olan sosyal uyum ve kolektif yeterlilikten etkilenmektedir (Higgins & Hunt, 2016; Lawler vd., 2000; Massey, 2002; Ruijsbroek vd., 2016). Kişilerin duyguları bağımsız değil, birbirine bağlıdır ve sosyal ağlarındaki etkileşimlerle şekillenir (Allik & Kearns, 2017; Massey, 2002). Bu kolektif duygular, bireysel duygularla benzer boyutlarda farklılıklar gösterir. Mutluluk, üzüntü, korku ve öfke gibi birincil duyguların bilişsel temelleri; umut, beklenti, utanç ve suçluluk gibi sosyal uyuma yardımcı olan daha karmaşık duygulara yol açabilmektedir (Turner, 2007). Araştırmalar, sosyal uyumun suç oranları üzerinde bir etkisi olduğunu (Wickes vd., 2019), bunun da kişilerin suç korkusunu etkilediğini göstermiştir (Ferraro & Grange, 1987; Skogan & Maxfield, 1981).

Suç korkusunun ruh sağlığını ve toplumla ilgili algıları önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir (Jackson & Stafford, 2009; Rader, 2017). Bu nedenle, bir topluluğun kolektif duygularının, orada yaşayan insanların sosyal uyum durumunu yansıtabileceği ve topluluk içinde meydana gelen suç korkusunun duygusal yansımaları olabileceği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla, eğer bir topluluk ağırlıklı olarak olumsuz kolektif duygular yaşıyorsa, sosyal uyumu zayıflayabilir ve hatta zarar görebilir. Bu da artan düzensizliğe ve suça yol açarak, suç korkusunu daha da şiddetlendirip kolektifin kötüleşmesine yol açma ihtimali taşımaktadır. Topluluk düzeyinde kolektif suç korkusunu ortaya çıkarmak günümüzde internet tabanlı uygulamaların varlığıyla daha kolay ulaşılabilir hale gelmiştir. X bu örneklerden biridir. X gibi sanal sosyal ağlardan alınan "büyük veriler", araştırmacıların kolektif duyguları ve sosyal uyumu ölçmeleri için daha hızlı ve daha kolay fırsatlar sağlamaktadır (Ferster vd., 2021; Roberts vd., 2019).

X' te insanların paylaştığı duygular olumlu ve olumsuz olarak sıralanırsa suç korkusu gibi bir duygunun yansımaları olumsuz kategoride değerlendirilir. Başka bir ifadeyle olumsuz olarak paylaşılan duygular korku, kaygı, öfke endişe gibi duygulardır. Panger (2017)' a göre insanlar X' i diğer sosyal medya platformlarına göre daha olumsuz duyguları ifade etmek için kullanma eğilimindedirler (Panger, 2017). Toplumda olumsuz duyguların yayılması olumlu duyguları ve sosyal uyumu teşvik etmekten daha kolay olabilir (Lan vd., 2023). Buna dayanarak, olumsuz duyguların toplum içinde daha hızlı ve daha geniş bir şekilde ele alınıp dağıtılabileceğini varsaymak mümkündür. Özellikle sosyal medya bu yayılımı daha da hızlandırmaktadır (Rozin & Royzman, 2001).

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, devam eden bir doktora tezinden türetilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi çerçevesinde tasarlanarak yürütülmüştür.

Çalışma, sosyal medya platformu olan X üzerinden paylaşılan iletileri çekip elde edilen verilerin analiz edilmesi üzerinden değerlendirilmiştir. Suç korkusunun sosyal medyadaki etkilerini ortaya çıkarmak üzere gerçekleştirilen bu çalışmada X üzerinden #korkuyorum, #endişeliyim, #siberzorbalık, #sibergüvenlik, #sibersuçlar, #sibersaldırı hashtagleri ile “korkuyorum”, “endişeliyim”, “siber saldırı”, “siber zorbalık” ve “siber suçlar” kelimeleri taranarak paylaşılan iletiler 16.09.2022-22.12.2022 tarihleri arasında MAXQDA veri analiz programı üzerinden çekilmiştir. Tarih seçiminde özel bir gün/hafta/ay hedeflenmemiştir. Kullanıcıların günlük hayat akışlarında gerçekleşen olaylara bakış açıları ele alınmak amaçlandığı için tarih konusunda ülkede ya da dünyada özel veya önemli olarak belirtilmiş bir zaman aralığı seçme ihtiyacı duyulmamıştır. İletiler toplamda 14 hafta boyunca haftalık olarak MAXQDA üzerinden çekilmiştir. İletiler çekilirken gündemdeki olaylar, özel günler, ülkenin içinden geçtiği ekonomik-politik süreçler ve medyaya yansıyan toplumsal olaylar gibi konular göz önünde bulundurularak kullanıcıların suç korkusuna verecekleri muhtemel tepkileri düşünüp bu konudaki çeşitliliği geniş tutmak adına çalışma doyuma ulaşınca kadar iletiler her hafta çekilmiştir. 14 haftanın sonunda yeterli doyuma ulaşıldığı anlaşılmış olup analiz sürecine geçilmiştir. Bu işlemin sonunda belirtilen etiketlerle ilgili toplam 84.571 ileti alınmıştır.

Gerçek dünyada yaşanmış bir olay toplum tarafından da tanık olunmuş ise bu olay hakkında konuşmak ve karşılıklı bilgi paylaşımında bulunmak adeta bir toplumsal reflekstir. Sosyal medya, dijital medya veya sanal medyada da varlık gösteren bu durum enformasyon akışının gözlemlenebilirliği açısından önemli bir durumdur. Bu akışı gözlemek için seçilen hashtagler ve kelimeler çalışmanın tasarımıyla ortaya çıkmıştır.

Önceden birikmiş, kamuya açık ve kullanıma/analize hazır verilere dayalı internet araştırmalarına “ikincil araştırma” denir (Hewson vd., 2015). Bu çalışmada da X kullanıcılarından elde edilen veriler herhangi bir özel grupta paylaşılmış iletiler olmayıp kamuya açık iletilerin paylaşıldığı alanlardan çekilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, araştırmacının akışa ve verinin üretilme sürecine herhangi bir şekilde müdahil olmadığı bir türdedir. Konunun amacına uygun hashtagler ve kelimeler belirlenerek X’te bunlarla ilgili kamuya açık olarak kullanıcıların yaptıkları yorumlar, söylemler ve söylemlere yüklenen anlamlar ile çeşitli sembollere verilen tepkiler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın analiz kısmında ise içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, araştırılan olayın veya olgunun temeline inmeyi hedefleyen, tümevarımcı bir analiz türüdür (Baltacı, 2019, s.377). Toplanan verileri açıklayabilecek ilişkilere ve kavramlara ulaşılmasını sağlayan nitel veri analiz tekniğidir. Krippendorff'a (2004) göre içerik analizi, metinlerden (veya diğer anlamlı maddelerden) bunların kullanıldığı bağlamlara ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmaya yönelik bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 2004). X iletileri yazılı metinler olduğundan çalışmada bu metinlerin hangi bilgileri içerdiğini ortaya çıkarmayı ve anlamayı amaçladığından dolayı, içerik analizi bu metinleri analiz etmek için uygun bulunmuştur.

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- X' te suç korkusunun oluşma biçimi nasıl gerçekleşiyor?
- 2- X' te suç korkusunun yayılma biçimi nasıl gerçekleşiyor?

Katılımcıların seçimi X' te suç korkusu oluşturduğu düşünülen paylaşımlarla ilgili hashtag'ler ve kelimeler ile arama yapılarak bu konularda iletiler paylaşılmış kişilerden seçilmiştir. Belirlenen kelime ve hashtag kriterlerine uygun paylaşımlardan 84.571 ileti çekilerek gerçekleştirilmiştir. İkincil veri formatında olduğu için katılımcılara ait tanımlayıcı bilgiler (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.) yer almamaktadır. Kamuya açık alanda paylaşılmış iletiler olduğundan dolayı katılımcılarla herhangi bir görüşme veya bağlantı kurulmamıştır. Bir görüşme ya da bağlantı kurulmadan gerçekleşen bu çalışmada katılımcılara ait betimleyici özelliklerden çok paylaşılan iletiler ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla katılımcıların betimleyici özelliklerine ait bilgiler yerine paylaşılmış iletilerin; tarih – saat bilgileri kullanılmıştır.

2.1. Veri toplama tekniği

Çalışmanın veri toplama tekniği olarak görsel-işitsel dijital materyaller kullanılmıştır. Nitel veri toplama teknikleri arasında yer alan görsel-işitsel dijital materyeller, “fotoğraflar, sanat eserleri, videokasetler, websitelerin anasayfaları, epostalar, metin mesajları, sosyal medya mesajları veya herhangi bir türdeki ses kayıtları şeklinde olabilir” (Creswell & Creswell, 2021). Bu kapsamda araştırmanın veri toplama evresi sosyal medya mesajlarından edinilen bilgilerden oluşmaktadır. X'te; #korkuyorum, #endişeliyim, #siberzorbalık, #sibergüvenlik, #sibersuçlar, #sibersaldırı hashtagleri ile “korkuyorum”, “endişeliyim”, “siber saldırı”, “siber zorbalık” ve “siber suçlar” adı altında açılan etiketlerde yer alan iletilerin her biri araştırmanın veri toplama evresinin bir parçasıdır.

Bu çalışmanın veri toplama tekniğinde veriler toplanırken bağımlı değişken olan konuyla ilgili hashtaglarla (etiketlerle) ve kelimelerle paylaşılan iletiler dikkate alınmıştır. Bu etiketlerle işaret edilen iletiler çekilerek ilk olarak örneklem grubundaki iletilerin metinleri MAXQDA bilgisayar yazılım programına tanımlanmıştır. Elde edilen veriler örneklem grubundaki iletilerde geçen kelimelerin frekans analizi yapılması ve bu analizin sonucunda sıklığı en fazla olan tekrar eden iletiler tematik analiz yöntemiyle kodlanması şeklinde analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin iletilerde geçen kelimelerin frekans analizi yapıp bu analizin sonucunda sıklığı en fazla olan tekrar eden iletiler ile kuramlarda geçen kelime frekansları karşılaştırılıp buna göre kodlar ve alt kodlar belirlenmiştir.

2.2. Verilerin analizi

İlgili içerik oluşturulurken öncelikle içerisinde suç korkusu geçen kelimeler ve hashtagler MAXQDA analiz programında taranmıştır ancak, çalışmanın amacını karşılayacak türde iletiler elde edilmemiştir. Bu yüzden suç korkusuna ulaştıracak daha genel kelimeleri içeren hashtagler oluşturulmuştur. Bunlar; #korkuyorum, #endişeliyim, #siberzorbalık, #sibergüvenlik, #sibersuçlar, #sibersaldırı hashtagleri ile “korkuyorum”, “endişeliyim”, “siber saldırı”, “siber zorbalık” ve “siber suçlar” etiketleriyle oluşturulmuş iletilerdir. İlgili içerik oluşturulurken belirlenen anahtar kelimeler sisteme (MAXQDA) girilmiş ve belirlenen anahtar kelimeler veri tabanında biriken iletiler arasından aranarak analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın veri analizi iki basamakta gerçekleştirilmiştir. İlk basamakta iletilerin içeriğindeki kelimelerin biçimlendirilmesi yapılmıştır. İletilerde kullanılan kelime biçimleri, X'in karakter sınırlaması nedeniyle kişiden kişiye büyük farklılıklar göstermektedir. Bu iletilerde kullanılan kelimelerin daha anlamlı bir şekilde analiz edilebilmesi için tüm bu iletilerin mümkün olduğunca aynı ifade yapısına veya formata getirilmesi gerekmektedir. Tüm iletilerin aynı formata getirilmesi için yapılan formatlama işlemleri:

- 1- İletilerdeki kelimelerin biçimlendirilmesi (tşkkır = teşekkür, cnm = canım, vb...)
- 2- Genel ahlaka aykırı ve küfür içerikli kelimelerin yalnızca ilk harfi alınıp diğer harfleri yerine üç nokta (...) ifadesi ile tamamlanması
- 3- Tüm kelimelerin küçük harfe dönüştürülmesi (öfke duygusunu ifade etmek maksadıyla yazılmış iletiler hariç tutulmuştur)
- 4- X özel etiketlerini (hashtag (#), bahsetme (@), url bağlantısı) sabit bir formata dönüştürme.

- 5- Tweetlerdeki kelimelerin Türkçe karakterlere dönüştürülmesi. (secim = seçim, cezani = cezani, vb...)
- 6- Eksik harfleri olan kelimelerin tamamlanması (korktm = korktum, anldm = anladım, vb...)
- 7- Kelimelerin içinde tekrarlanan harfleri biçimlendirme. (aaaaayyy = aayy)

Yapılan bu formatlama işleme dışında iletilerin doğası değiştirilmeden aktarılmıştır. Yazım ve imla hataları değiştirilmemiştir.

Analizin ikinci basamağında belirlenmiş kodlara atanmış ileti metinleri içerik analizine tabii tutulmuştur. İçerik analizi, metinlerden (veya diğer anlamlı maddelerden) bunların kullanıldığı bağlamlara ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmaya yönelik bir araştırma tekniğidir. Analizin bu basamağında MAXQDA veri analiz programından yararlanarak çeşitli görseller ve tablolar oluşturulmuştur. Metinlerin içeriği karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Türkiye'de X kullanıcılarının yaptıkları paylaşımlar aracılığıyla suç korkusunun yayılma ve oluşma biçimlerini değerlendirmek üzere 84571 ileti içerisinden 249 ileti örneklem grubu seçilerek, endişe, kaygı, korku çağrıştıran faaliyetlerin insan eylem ve söylemlerine etkileri ile insan eylem ve söylemlerinin X' te suç korkusu yaratma potansiyeli tespit edilmiştir. X' te olan etkileşimlerden yola çıkarak insanlar arasında oluşan suç korkusunun yayılma ve oluşma biçimleri ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Ardından, bu bulgulardan elde edilen bilgiler ile içerik analizi yapılmıştır. Bu çalışma devam eden bilimsel bir projenin sadece bir parçasıdır. Bu makale için analiz edilen veriler, etiketledikleri hashtaglere (#) ve kelimelere dayanarak suç korkusu yaşadığı düşünülen internet kullanıcılarının sanal âlemdeki tepkilerinden elde edilmiştir. Buna göre, analiz bulguları aşağıda detaylandırılmıştır.

Şekil 1. Tüm iletiler içerisinde en sık kullanılan kelimeler

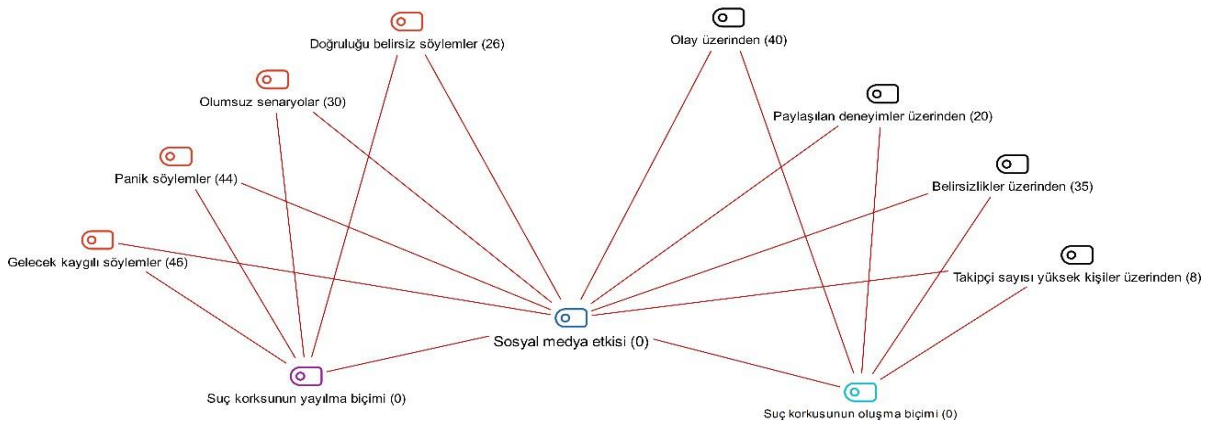

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

14 haftalık süre zarfında çekilen iletilerin tamamı için en çok kullanılan kelimelerin arasında en yoğun kullanım belirgin bir şekilde “korkuyorum” kelimesindedir. Bunun yanında “endişeliyim”, “güvenlik”, “patlama” gibi ifadeler de kullanıcılar tarafından paylaşılan diğer kelimeler arasındadır. Suç korkusunun yaşandığına dair en belirgin göstergelerin korku, kaygı ve endişe duyguları olduğuna dayanarak kelime sıklığına göre kullanıcıların ağırlıklı olarak suç korkusu yaşadığı görülmektedir.

Şekil 2. Kodlar, alt kodlar ve frekans değerleri

Kod Birlikte Oluşma Modeli (Kod Birlikte Oluşumu)

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

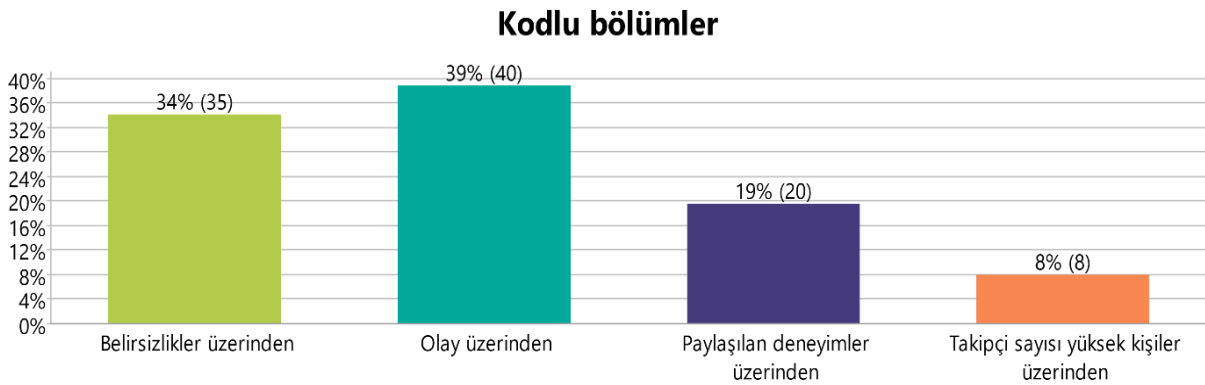
Ana tema “sosyal medya etkisi” kodu altında oluşturulan kodlar “suç korkusunun yayılma biçimi” ve “suç korkusunun oluşma biçimi” dir. Alt kodlardan “suç korkusunun yayılma biçimi” koduna bağlı dört alt kod oluşturulmuştur. Bunlar: “gelecek kaygılı söylemler”, “panik

söylemler”, “olumsuz senaryolar” ve “doğruluğu belirsiz söylemler” dir. “Suç korkusunun oluşma biçimi” alt kodunda yer alan kodlar da benzer şekilde dört alt koddan oluşmaktadır. Bunlar: “takipçi sayısı yüksek kişiler üzerinden”, “belirsizlikler üzerinden”, “paylaşılan deneyimler üzerinden” ve “olay üzerinden” alt kodlarıdır.

“Suç korkusunun oluşma biçimi” temasının altında belirlenmiş kodlar genel olarak, suç korkusu oluşturacak söylemleri içeren paylaşımlardan oluşmaktadır. “takipçi sayısı yüksek kişiler üzerinden” kodunda takipçi sayısı yüksek olan kişilerin iletilerini etiketleyip yorum yapan kullanıcıların iletileri, “belirsizlikler üzerinden” kodunda nedeni net olarak belirli olmayan ama suç korkusunu içeren yorumları yapan iletiler, “paylaşılan deneyimler üzerinden” kodunda kullanıcıların kendi deneyimleri veya başka insanların yaşadıkları deneyimleri etiketleyip yapılan yorumları içeren iletiler ve “olay üzerinden” kodunda genelde medyaya (sosyal medya veya konvensiyonel medya) yansıyan olumsuz içerikli toplumsal olaylar üzerinden yapılan yorumları içeren iletiler analiz edilmiştir.

“Suç korkusunun yayılma biçimi” temasının altında belirlenmiş kodlar, suç korkusunu yayma potansiyeli olan söylemleri içeren paylaşımlardan oluşmaktadır. “Gelecek kaygılı söylemler” kodunda kullanıcıların gelecek ile ilgili endişe ve kaygı içeren paylaşımları yapan iletiler, “panik söylemler” kodunda kullanıcıların hem kendilerinin panik olduğu hem de diğer kullanıcıları paniğe yönlendireceği düşünülen paylaşımları yapan iletiler, “olumsuz senaryolar” kodunda kullanıcıların korku oluşturma potansiyeli olan senaryo tasarımlarını içeren paylaşımları yapan iletiler ve “doğruluğu belirsiz söylemler” kodunda ise kullanıcıların emin olmadıkları ama korkuya sevk edecek bilgileri paylaşan iletiler analiz edilmiştir.

Şekil 3. Suç korkusunun oluşma biçimi alt kodlarının frekansları

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Suç korkusunun oluşma biçimi kodunun alt kodları içerisinde nicel olarak en çok paylaşılmış ileti “olay üzerinden” alt kodunda görünmektedir. En az ileti ise “takipçi sayısı yüksek kişiler üzerinden” alt kodunda oluşmuştur. Buna göre kullanıcılarda suç mağduru olma korkusunun oluşması yoğun olarak toplumda gerçekleşen olumsuz içerikli olayların sosyal medya ya da konvansiyonel medyada yansısıyla kullanıcıların kaygılanması, endişe etmesi şeklinde olmaktadır. Bu koda atanmış bazı iletiler şunlardır:

“#Taksim #istiklalcaddesi 'nde meydana gelen #patlama da hayatını kaybedenlere Allah' tan rahmet, yaralılara acil şifalar diliyorum. Çok üzgünüm yeter artık. Türk milleti bunu hak etmiyor. Kendi ülkemde güvende hissetmek istiyorum.”(14.11.2022 10:34). (13 Kasım 2022 tarihli terör saldırısı sonucu İstanbul Taksim’de meydana gelen patlama olayı. Haber linki: <https://tr.euronews.com/2022/11/13/taksimde-patlama-beyoglundan-neler-yasandi-patlamayla-ilgili-neler-biliniyor>). (Erişim tarihi: 10.02.2024).

“"çocuk gelin"den "bebek gelin"e uzanan süreç... Vallahi ben içinde yaşadığım toplumdaki çok korkuyorum. Hem kendi adıma hem başkaları adına.” (9.12.2022 09:48).). (2022 yılında 6 yaşında evlendirilmiş olan kişinin olayı. Haber linki: <https://www.haberturk.com/6-yasinda-cocuk-gelin-son-dakika-haberi-iddianame-kabul-edildi-hsk-inceleme-baslatti-iste-tum-gelismeler-3546209>). (Erişim tarihi: 10.02.2024).

“İki Çocuk Babası Olarak Korkuyorum Ve Bir Erkek Olarak Böyle İğrenç Pislikler Yüzünden Erkekliğimden Utanıyorum... Kimseden Ses Çıkıyor Milletın Kıyafetine Söylediği Şarkı Sözlerine Takanlar Şimdi Üç Maymunu Oynuyor İğrençsiniz Rezilsiniz !!!! #ÇocuklarHerŞeyimiz” (8.12.2022 16:38).). (2022 yılında 6 yaşında evlendirilmiş olan kişinin olayı. Haber linki: <https://www.haberturk.com/6-yasinda-cocuk-gelin-son-dakika-haberi-iddianame-kabul-edildi-hsk-inceleme-baslatti-iste-tum-gelismeler-3546209>). (Erişim tarihi: 10.02.2024).

“Olay üzerinden” kodundan sonra en yüksek kod “belirsizlikler üzerinden” alt kodunda oluşmuştur. Burada paylaşılan iletiler kullanıcıların belirsiz durumların yarattığı endişe ve kaygıyı paylaştığı iletilerden oluşmuştur. Bu koda atanmış bazı iletiler şunlardır:

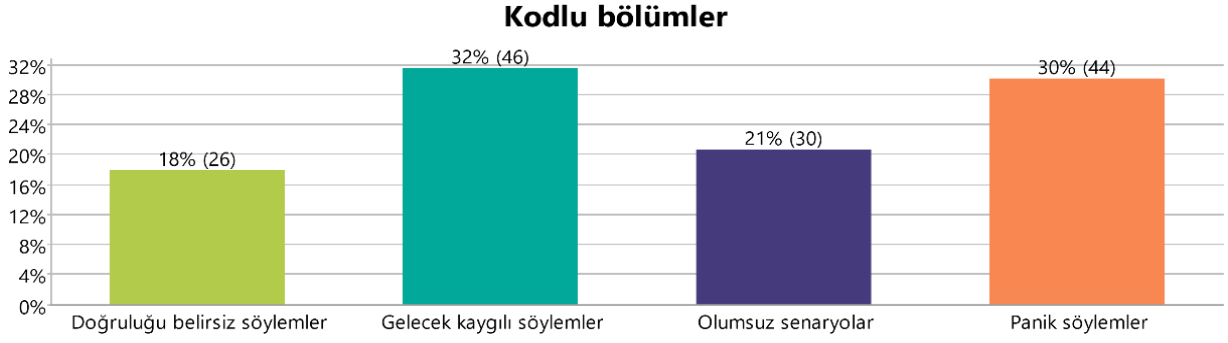
“Dikkat! Bu yazılım bilgilerinizi ele geçirebilir” (19.10.2022 13:28).

“Çok bozulduk çok, berbat bir nesil yetişiyor... Korkuyorum, ben kızımı düzgün yetiştirmeye çalışırım fakat dışardaki bu insan azmanlarından nasıl korurum ” (7.12.2022 12:47).

“Birileri bu ülkeye afkan suriyeli Arap Afrikalı hepsini doldurup iç savaşa zemin hazırlıyorlar sanki gidişat onu gösteriyor bir ekmeğin hesabını yapıyoruz başkan @RTErdogan burayı bekleyen kimse yokmu gerçekten evhanımıyım cahilim endişeliyim korkuyorum.” (15.11.2022 12:18).

“Siyasi ahlak kalmamış iç işleri bakanı hakaret savuruyor, mecliste kavga oluyor. Ben kızımı okula göndermeye tv izletmeye korkuyorum. Ne olacak olsun artık bu ülke de deprem savaş seçim adı her neyse. İşletme sahibi olarıktan dükkanı açmaya korkuyorum.” (7.12.2022 11:21)

“Orda burda saçma sapan yazılar okuyorum. Korkuyorum işte. Çok kötü senaryolardan korkuyorum. Düşünmüyorum ama okurken bile korkuyorum.” (9.12.2022 11:51).

Şekil 4. Suç korkusunun yayılma biçimi alt kodlarının frekansları

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Suç korkusunun yayılma biçimi kodunun alt kodları içerisinde nicel olarak en çok paylaşılmış ileti “gelecek kaygılı söylemler” alt kodunda görünmektedir. En az ileti ise “doğruluğu belirsiz söylemler” alt kodunda oluşmuştur. Buna göre kullanıcıların suç mağduru olma korkusu en yoğun olarak gelecek ile kaygılanma üzerine, dolayısıyla henüz gerçekleşmemiş durumlar üzerine kaygılanma, endişe etme şeklinde olmaktadır. Bu koda atanmış bazı iletiler şunlardır:

“#Korkuyorum Huzur yok, gelecek desen nasıl gelecek? Kimse boş mesajlar yazmasın... Korkutulan ve geleceğini göremeyen bir nesil yetişiyor. Sorular sorup susturulan gençlikten nasıl bir verim bekliyoruz acaba?” (27.09.2022 02:11).

“Mülteci, ekonomi, terör. Ülkem adına çok endişeliyim. Özellikle Talibandan kaçan, yüksek ihtimalle abd nin Afganistanda bulunduğu dönemde asker olan kaçaklar. Bu kadar kaçak ve kontrolsüz göçmenin ne yapacağı belli olmaz. Çok ama çok endişeliyim.” (7.11.2022: 13.22).

“Karnımdaki çocuğu nasıl korurum korkusu sardı beni. Birinin aklıma sahip çıkması lazım. Daha 1 cm lik velet için gözlerim doluyor, korkuyorum l.. bildiğin.”(9.12.2022 09:57).

“Ben rahat yaşamıyorum. Geleceğimden, güvenliğimden kaygılıyım. Bir yatırıмым yok, çünkü tasarruf edemiyorum. Sokağa çıkıp yürümekten korkuyorum. İnsanlar gergin, öfke dolu birbirlerine çatmaya yer arıyorlar. Bunlara şahit olmamanız için bu ülkede yaşamıyor olmanız gerek.” (3.12.2022 06:18).

“Gelecek kaygılı söylemler” kodundan sonra en yüksek kod “panik söylemler” alt kodunda oluşmuştur. Burada paylaşılan iletiler kullanıcıların yüksek kaygı ve endişe ile panik yaptığı ve genelde diğer kullanıcılara adeta panik uyarısı yaptığı iletilerden oluşmuştur. Bu koda atanmış bazı iletiler şunlardır:

“Fabrikalar ve şirketler her türlü felaket senaryosuna hazır olmalı. Yangın, su baskını, deprem, siber saldırı , veri güvenliği..... Ama gelgörki altında 7 milyonluk jeep olan patron veri yedeklemeye 1500 dolar bütçeyi duyunca inme iniyor ...” (24.11.2022: 21.18).

“Acımasızlık ruhuna işlemiş. Potansiyel katil. Aramıda dolaşiyor. Ben Konya'ya gitmeye korktum. Ailesi adına endişeliyim. Konyalılar korkmalı. Bir sürü, resmi katil var.”(25.11.2022 03:30).

“Elon Musk sonrası Twitter'da işler çok karışık! Siber güvenlik şefi bile istifa ettiğine göre, tehdit aktörlerinin eline geçmeden direkt mesajları silmekte fayda var!” (16.11.2022 18:47).

“Abi hiç mi korkmuyorsunuz? Ben kendim için de, çocuklarım için de köpek gibi korkuyorum. Doktorlar kaçıyor, fırsatı olan herkes kaçıyor. Burada, g... kesse bulunma ihtimali olmayan insanlarla birlikte hapsedilmiş hissetmiyor musunuz? Ya çok aptalsınız ya da çok zengin.”(5.12.2022 15:23).

SONUÇ

Bu çalışma, suç korkusunun X’ te nasıl oluştuğu ve yayıldığını, bunlarda X kullanıcılarının nasıl bir rol oynadığına odaklanmıştır. Çalışma özellikle belirlenmiş hashtag ve kelimeler (#korkuyorum, #endişeliyim, #siberzorbalık, #sibergüvenlik, #sibersuçlar, #sibersaldırı hashtagleri ile “korkuyorum”, “endişeliyim”, “siber saldırı”, “siber zorbalık” ve “siber suçlar” kelimeleri taranarak paylaşılan iletiler) ile oluşmuş olan etkileşimin, kullanıcılar arasında suç korkusu oluşma ve bu korkunun yayılmasına olan katkısında paylaşılan iletileri önemsemiştir. Böylece kullanıcıların suç korkusu oluşturma ve yayma potansiyeli ortaya çıkarılmıştır.

Bu çalışmada cevaplanmak istenen ilk soru “X’ te suç korkusunun oluşma biçimi nasıl gerçekleşiyor?” sorusudur. Bu sorunun cevabına ulaşmak için oluşturulmuş kodlar içerisinde en yüksek oran kullanıcıların sosyal medya veya konvensiyonel medyaya yansıyan olaylar üzerinden suç korkusu yaşadığıdır. İletilerin içeriği incelendiğinde haberi yapılan olaylar içerisinde yoğun olarak taciz-tecavüz haberleri ile terör endişesi içeren ihtimallere sahip haberler yüksek düzeyde kaygı ve panik hali oluşturmaktadır. Kullanıcılarda suç korkusu oluşması bu tarz içerikteki haberlerin dolaşımında olmasıyla mümkün olmaktadır. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar bu sonucu doğrulamaktadır. Medyaya yansıyan olumsuz içerikli haberler ona ulaşan kişiler tarafından suç oranlarının önlenemez ya da kontrol edemez şekilde yükseldiği olarak algılanmakta ve bu da suç korkusu oluşturmaktadır (Curiel vd., 2020; Öztürk, 2015; Taylan, 2018; Usta Baki & Ögün Boyacıoğlu, 2023; Yu, 2014).

Suç korkusunun oluşma biçimi ile ilgili ulaşılan bir diğer sonuç ise kullanıcıların “belirsizlikler üzerinden” suç korkusu oluşmasıyla ilgili yaptıkları paylaşımlardır. Burada, ismi ve detayı bilinen bir olayın haricinde gerçekleşmesi kesin olmayan, belirsizliklerden dolayı oluşan kaygı ve endişe hali nedeniyle kullanıcılar arasında suç korkusu oluşmasıdır. Suç korkusunun oluşması daha çok kullanıcıların olumsuz senaryolar tasarlayıp sosyal medyada paylaşmasıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sosyal medyada bireyler birbirlerine olumsuz senaryolar tasarlayarak tehlikeli dünya algısı yaratmakta ve suç korkusunun oluşmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu durum suçun ne zaman ve nerde olacağını bilinmezliği hissini yaşatmakta olduğundan, kişilerde sürekli bir tetikte olma hali meydana getirmektedir.

Literatürde bu bilgiyi destekleyen çalışmalar mevcuttur (Hamzaoğlu & Türk, 2020; Liska vd., 1988; Smolej & Kivivuori, 2006; Tulloch, 2000).

Çalışma kapsamında cevabı aranan ikinci soru “X’ te suç korkusunun yayılma biçimi nasıl gerçekleşiyor?” sorusudur. Burada oluşturulan kodlar içerisinde suç korkusunun yayılma biçimlerinden en yüksek etkileşim “gelecek kaygılı söylemler” üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre kullanıcılar X’te çeşitli sebeplerle ilgili gelecekte yaşanması muhtemel olayları kaygılı ve endişeli şekilde paylaşmaktadır. Suç korkusunu sosyal medyada yayma konusunda kullanıcılar gelecek ile ilgili duyduğu endişeyi paylaşma eğiliminde bulunmaktadırlar. Bu paylaşımın en yüksek etkileşimi almasının nedeni, kullanıcıların her birinin duyduğu kaygı ve endişenin kendilerinden çok yakınları ve sevdikleri için korkmalarının ortak bir duygu olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle çocuklarının mağdur olma endişesi daha yoğun şekilde hissedilmektedir (Ünal Reşitoğlu, 2017; Warr & Ellison, 2000).

Çalışmada suç korkusunun yayılma biçimi ile ilgili etkileşim alan diğer kod “panik söylemler” kısmında yoğunlaşmıştır. Burada kullanıcıların paylaştığı iletilerin bir panik ortamı yaratacak kıvamda olmasıyla suç korkusunu yayması şeklinde gerçekleşmektedir. Genelde panik uyarısı yapan kullanıcıların diğer kullanıcıları uyardığı ve kendi hissettiği panik duygusuna diğerlerini adeta davet etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Literatürde panik söylemleri paylaşma şeklinde yayılan suç korkusuyla ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada bir sosyal medya platformu olan X aracılığıyla sosyal medya kullanıcılarının suç korkusu ile ilgili ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. Suç korkusunun oluşması noktasında kullanıcıların ilk olarak medyaya yansıyan ve genelde olumsuz içeriklere sahip olayların etkisiyle; ikinci olarak belirsizlikler içeren durumları anlamlandırma konusunda gerçekleştirilen etkileşimler akışında suç korkusunun oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Suç korkusunun X’ te yayılması ise kullanıcıların birbirleriyle paylaştığı gelecek kaygısı duyguları üzerinden gerçekleşmektedir. Yakınlarının gelecekte mağdur olma endişesi, belirsizliklerin yarattığı korku hali ve medyada yansıyan olayların suçun her an her yerde gerçekleşme ihtimali kullanıcılarda panik havası yaratmakta ve suç korkusunun hem oluşmasına hem de yayılmasına imkân sağlamaktadır. Sanal dünyada bilgi akışı ve diğer sanal aktiviteler gerçek hayattan daha hızlı yaşanmakta ve yayılmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya platformlarında gerçekleşen korku, kaygı ve endişelerin insanların yaşam kalitesini etkilediği ve kolektife verdiği zarar açısından üzerinde önemle durulması gerektiği düşünülmektedir. Bu yüzden sosyal medya platformlarında kaygı ve paniğe sebep olacak haberlerin yansıtılması konusunda bilhassa haber kaynağı platformlarında söylem değişikliğine gidilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Allik, M., & Kearns, A. (2017). There goes the fear: Feelings of safety at home and in the neighborhood: The role of personal, social, and service factors. *Journal of Community Psychology* 45(4), 543-563. <https://doi.org/10.1002/jcop.21875>
- Atay, H. (2007). *Söylem analizi kavramının yapıları ve işlem akışı. İçinde A.Yüksel., B. Mil., Y. Bilim. (Ed.) Nitel araştırma: Neden, nasıl, niçin*, (ss. 169-180). Detay yayıncılık.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2021). *Araştırma tasarımı: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Çev. E. Karadağ.). Nobel.
- Curiel, R. P., Cresci, S., Muntean, C. L., & Bishop, S. R. (2020). Crime and its fear in social media. *Palgrave Communications Humanities Social Science*, 6(57), 1-12.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: Exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence & Planning*, 14(6), 65-68. <https://doi.org/10.1108/02634509610131171>
- Ferraro, K. F., & Grange, R. L. (1987). The measurement of fear of crime. *Sociological Inquiry*, 57(1), 70-97.
- Ferster, C., Laberee, K., Nelson, T., Thigpen, C., Simeone, M., & Winters, M. (2021). From advocacy to acceptance: social media discussions of protected bike lane installations. *Urban Studies*, 58(5), 941-958.
- Hamzaoğlu, N., & Türk, B. (2020). Suç mağduru olma korkusu üzerine bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 108, 120-135.
- Hewson, C., Vogel, C., & Laurent, D. (2015). *Internet research methods* (2. bs). Sage Publications.
- Higgins, B. R., & Hunt, J. (2016). Collective efficacy: Taking action to improve neighborhoods. *NIJ Journal*, 277, 18-21.
- Jackson, J., & Stafford, M. (2009). Public health and fear of crime: A prospective cohort study. *The British Journal of Criminology*, 49(6), 832-847.
- Kaplan, A.M., Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite the challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53, 59-68.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (second edition). Sage Publications.
- Kwak, H., Lee, C., Park, H., & Moon, S. (2010). What is twitter, a social network or a news media? In: Proceedings of the 19th international conference on world wide web, *Association for Computing Machinery*, 591-600. <https://doi.org/10.1145/1772690.1772751>

- Lan, M., Liu, L., Burmeister, J., Zhu, W., Zhou, H., & Gu, X. (2023). Are crime and collective emotion interrelated? A “broken emotion” conjecture from community twitter posts. *Social Science Computer Review*, 41(2), 528-553.
- Lawler, E. J., Thye, S. R., & Yoon, J. (2000). Emotion and group cohesion in productive exchange. *American Journal of Sociology*, 106(3), 616-657. <https://doi.org/10.1086/318965>
- Lewis, B. K. (2010). Social media and strategic communication: Attitudes and perceptions among college students. *Public Relations Journal* 4(3), 1-23.
- Liska, A. E., Sanchirico, A., & Reed, M. D. (1988). Fear of crime and constrained behavior specifying and estimating a reciprocal effects model. *Oxford University Press*, 66(3), 827-837.
- Massey, D. S. (2002). A brief history of human society: The origin and role of emotion in social life. *American sociological review*, 67(1), 1-29.
- O'Reilly, T. (2009). *What is web 2.0?* O'Reilly Media, Inc.
- Orsburn, E. M. (2012). *The social media business equation: using online connections to grow your bottom line*. Course technology PTR.
- Öztürk, M. (2015). Medya ve suç korkusu arasındaki ilişki. *The Journal of Academic Social Science Studies* 36, 251-263. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2894>
- Panger, G. T. (2017). *Emotion in social media*. University of California.
- Rader, N. E. (2017). *Fear of crime*. In *Oxford research encyclopedia of criminology and criminal Justice*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.10>
- Roberts, H., Sadler, J. P., & Chapman, L. (2019). The value of twitter data for determining the emotional responses of people to urban green spaces: A case study and critical evaluation. *Urban Studies*, 56(4), 818-835.
- Rozin, P., & Royzman, E. P. (2001). Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality And Social Psychology Review*, 5(4), 296-320.
- Ruijsbroek, A., Droomers, M., Hardyns, W., Groenewegen, P. P., & Stronks, K. (2016). The Interplay Between Neighbourhood Characteristics: The Health Impact of Changes in Social Cohesion, Disorder and Unsafety Feelings. 39, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2016.02.001>
- Russo, A., Watkins, J., Kelly, L., & Chan, S. (2008). Participatory communication with social media. *The Museum Journal*, 51, 21-31. <https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.2008.tb00292.x>
- Selwyn, N. (2007). Web 2.0 applications as alternative environments for informal learning—A critical review. CERI-KERIS international expert meeting on ict and educational performance, *Cheju National University*.
- Skogan, W. G., & Maxfield, M. G. (1981). *Coping with crime individual and neighborhood reactions*. Sage Publications.

- Smolej, M., & Kivivuori, J. (2006). The relation between crime news and fear of violence. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 7(2), 211-227. <https://doi.org/10.1080/14043850601002429>
- Taylan, H. H. (2018). *Sanal âlem medya şiddeti—televizyonun acımasız ve tehlikeli dünya algısı ve suç korkusu üzerindeki etkisi*. Hegem Yayınları.
- Tulloch, M. (2000). The meaning of age differences in the fear of crime. *The British Journal Of Criminology*, 40(3), 451-467. <https://doi.org/10.1093/bjc/40.3.451>
- Turner, J. H. (2007). *human emotions: A sociological theory*. Taylor & Francis.
- Usta Baki, B., & Öğün Boyacıoğlu, A. (2023). Yeni medyada suç haberleri ve gündelik hayatta dolaylı mağduriyet. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 42, 63-83.
- Ünal Reşitoğlu, H. (2017). Diğerleri için duyulan suç korkusu. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 145-160.
- Warr, M., & Ellison, C. G. (2000). Rethinking social reactions to crime: personal and altruistic fear in family households. *The University of Chicago Press*, 106(3), 551-578.
- Wickes, R., Renee, Z., Corcoran, J., & Hipp, J. R. (2019). Neighbourhood social conduits and resident social cohesion. *Urban Studies*, 56(1), 226-248.
- Wood, L. A., & Kroger, R. O. (2000). *Doing discourse analysis: methods for studying action in talk and text*. Sage Publications.
- Yu, S. (2014). Fear of cyber crime among college students in the united states: an exploratory study. *International Journal of Cyber Criminology*, 8(1), 36-46

SİYASAL DÜŞÜNCEDE SÖZ'ÜN GÜCÜ: İSA, PAULUS VE AUGUSTİNUS'TA HRİSTİYAN LOGOSUNUN SEYRİ

THE POWER OF THE WORD (VERB) IN POLITICAL THOUGHT: TRACING THE
CHRISTIAN LOGOS OVER JESUS, PAUL AND AUGUSTINE

Safiye ATEŞ BURÇ*

Öz

Düzeni, düşünceyi ve yaratıcıyla insan arasındaki bağı kuran Tanrının Sözü (logos), Hristiyan siyasal düşüncesinin beslendiği en güçlü kaynaktır. Hatta bu düşünceyi özgünleştiren temel unsurdur. Hristiyan logosunun düzen kurucu ve yaratıcı Söz'e denk düştüğü ve Hristiyan siyasal düşüncesini özgünleştirdiği tezini tartışmak üzere kaleme alınan bu makale, siyaset bilimi (siyaset felsefesi) ve din felsefesinin kuramsal perspektiflerini bir araya getirmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in (Tevrat, Zebur, İncil ve Aziz Paulus'un Mektupları) ve kilise babalarının orijinal eserlerinin veri olarak kullanıldığı makalede Hristiyan Logosunun dolaşımı İsa, Paulus ve Augustinus'un düşünsel pratikleri çerçevesinde irdelenmiştir. Böylece hem Grek Logosundan Hristiyan Logosuna geçişe hem de Söz'ün Hristiyan düşüncesindeki seyrine dair eleştirel bir okuma denemesi yapılmıştır. Yunan felsefesi ve Yahudi tek tanrıcılığı karşılaştırması da yönetsel olarak, söz konusu siyasal düşünceyi derinleştirmek üzere kullanılmıştır.

Anahtar Kelime: Siyasal Düşünce, Hristiyanlık, Yunan Felsefesi, İsa, Logos, Augustinus

Abstract

The Word/Verb of God (Logos), which establishes order, thought and the bond between God and man, is the most powerful source of Christian political thought. In fact, it is the fundamental element that originates this thought. The article brings together the theoretical perspectives of political science and religious studies to discuss the thesis that the Christian Logos corresponds to the ordering and creative Word and authenticates Christian political thought. Using biblical texts (Torah, Psalms, Gospel and Epistles of St Paul) as data, the article analyses the circulation of the Christian logos within the intellectual practices of Jesus, Paul and Augustine. It attempts a critical reading of the transition from the Greek Logos to the Christian Logos and of the course of the Word of God in Christian thought. The comparison of Greek philosophy and Jewish monotheism was also used methodologically to deepen the political thought in question.

Keywords: Political Thought, Christianity, Greek Philosophy, Jesus, Logos, Augustinus

GİRİŞ

Aziz Yuhanna İncil'e şu sözlerle başlar: “Kelam (Logos/Söz/Verb) başlangıçta var idi ve kelam, Allah nezdinde idi ve kelam Allah idi. O, başlangıçta Allah nezdinde idi. Her şey onun ile oldu ve olmuş olanlardan hiçbiri O'nsuz olmadı” (Yuhanna, BAP 1). İsa, Allah'ın kelamı oldu ve Paulus, bu kelamı insanlara götürdü ve “Allah'ın kelamı büyüdü, çoğaldı. Ve Yahudiye'de olan resuller ile kardeşler Allah sözünü milletlerin de kabul ettiklerini işitirler” (Resullerin İşleri, BAP 11).

Marcel Gauchet'ye göre (2005) varoluşumuzu bizden farklı mahiyeti olan varlıklara, Tanrılara borçluyuz düşüncesinin ilkelerde sebep olduğu teslimiyet, iktidarsızlığı beraberinde getirmiştir (s.45). Bu iktidarsızlık ve teslimiyet, dışarıda hiç bir şey bırakmayacak şekilde kayıtsız şartsızdır. Kutsallığı toplumun dışına itmek, toplumun köklerinin simgesel dışsallığını, siyasi otoriteden etkin bir kopuşa, ayrılışa denk düşünmek ilkel dinin mantığıdır. Burada şefin rolü önemli ölçüde geleneksel yaşam kurallarının binlerce kez yinelenmiş yüceltilmesine dayanan “Söz'ün yükümlülüğünü” yerine getirmektir. Yani bizzat şef, klanın Sözü'dür (Akal, 2005, s.23). Yunan toplumunda ise “demos”un yalnızca eğitimli sınıflardan değil, aynı zamanda köylülerden, dükkân sahiplerinden ve zanaatkârlardan oluştuğu, kararların her yurttaşın katılıp katılmama hakkına sahip olduğu bağımsız parlamentoda alındığı, yurttaşların “isegoria'ya” (parlamentoda konuşma) ve “parrhesia'ya” (ifade etme) sahip olduğu, doğrudan demokrasi sistemi kurulmuştur (Enriquez, 2004, s. 294; Wood, 2008). Söz burada tüm yurttaşların hakkıdır. Ve o, siyasal bir işleve sahiptir; hem demagojiktir hem de hakikate doğru yol alandır.

Söz, belagat ustası Gorgias'ın (Leontium'lu, İÖ 483-385) kabul ettiği gibi, kalabalıkların nefretini körükler; korkuya kapılmış Sokrates'in (İÖ 469-399) itiraf ettiği gibi, düşüncesiz inancı dinleyicilerin kalbine yerleştirir; Platon'un ısrarla söylediği gibi, kurnazlıklara ve önyargılara sığınak olup kafa karışıklıklarını teşvik eder. Aristoteles ise sözü... hakikatin yolunda ilerlemeye katkıda bulunduğu için takdir eder. (Ruby, 2016, ss. 15-16).

Enriquez'ye göre (2004) sadece içkin kutsallığa dayalı, nüfusu sınırlı olan ve Tanrılarla ve doğayla kişisel bir ilişki kuran toplumlar demokratik bir iktidar başlangıcı kurabilirler. Burada üç düzen de -insan düzeni, dinsel düzen ve doğal düzen- barış içinde yaşar ve birbirlerini destekler. Hiç kimse anlamı temsil ettiğini iddia edemez ve klanın, kent, şeylerin ve varlıkların kutsal niteliğini dile getiren aynı söyleme herkesin gönderme yaptığı andan itibaren hiç kimse kendisini bu anlamın efendisi haline getiremez (s. 294). Oysa bu ilişki tek tanrılı dinlerin doğuşuyla altüst olacaktır.

Yahudilikte; yaratılmamış, tek ve değişmeden kalan Yahudi Tanrısı (Yehova), yeryüzünün ve evrenin yaratıcısıdır ve doğa yasalarının dışında konumlanır. Artık yalnızca Tanrı kutsaldır ve

bu kutsallığa ulaşabilmek için kendi buyruklarına harfiyen uymak zorunda olan/olacak halka yasasını (Tora) verir. Tanrının Sözü (Verbum Dei), Tanrının kendisinin seçtiği peygamberleri ziyaret eder ve peygamberler onların tercümanları haline gelir. Böylece dokunulmaz ve aşkın bir kutsal ve onun yasasına mutlak boyun eğme söz konusu olur. Yani Yahudi tek tanrıcılığında Söz, Yehova'nın yasası haline gelmiştir. Bu yasa, insanlık âleminin (kültürün) de insanlık dışı âlemin (tabiatın) de yaratıcısı ve düzenleyicisidir (Taşpınar, 2011, ss. 146-149).

Helenistik felsefe ile Yahudi teolojisini birleştiren İskenderiyeli Philo (Philon/Filon), Logosu ilahi kelamla özdeşleştirerek sadece Yunan Felsefesi ile Yahudiliği birbirine yaklaştırmamış aynı zamanda erken Hristiyanlığın Logos (akıl/kelam/Söz) anlayışını da önemli oranda etkilemiştir. Üstelik onun ardından gelen kilise babaları da Philo'nun Logos kavrayışını benimseyecektir. Philo'da Logos Tanrısal olmanın yanı sıra Tanrı ile yaratılmış dünya arasında bağ kuran bir aracıdır (Aydın, 2014, ss. 76-77; Aykıt, 2011, ss. 169-173; Philo, t.y.a, 175). Nitekim birçok kilise babası Söz'ü hem evrensel aklın ilahi tezahürü hem de Tanrı ile insan arasındaki temel aracı olarak yorumlamıştır. Burada Söz, hem Baba'nın en eski, en üstün ve evreni kontrol eden eseri olarak yorumlanmakta hem de Tanrının bizzat kendisine denk gelmektedir (ikinci Tanrı) (Kaymaz, 2024, s.155). Yaratıcı olan bu Söz, (erken) Hristiyanlıkta İsa'nın bedeninde cisimleşmiştir. İsa, yani Oğul, Söz'ün kendisi olur, her şey O'ndan ve O'nun içinde meydana gelir (Gilson, 2007, s.13). Cassirer'e göre (1997) Hristiyan düşüncesinin oluşturduğu büyük başkalaşım buydu: Grek Logosundan Hristiyan Logosuna geçiş (s.295).

Hristiyanlık düşüncesinde felsefi bir söylemden öte dinsel bir iddia olan Logos, Antik Yunan'da varlığın nihai nedeni ve sonsuz olan, ayrıca her şeye hükmeden bir tek tanrısal dünya kanunu olan Logosla yakından ilişkilidir (Kranz, 1994, ss. 60-61). Özellikle Hereaklitos'un (M.Ö 540-480) hem kozmostaki hem de insandaki akılsallığa vurgu yapan Logos kavramı Hristiyanlıkta açığa çıkan kavrayışı önemli ölçüde beslemiştir. Hereaklitos'ta Logos, evrendeki sürekli değişim ve dönüşümün arkasındaki düzeni ve mantığı temsil eder. O, her şeyin sürekli bir akış içinde olduğunu ve bu değişimin evrensel bir akıl veya ilke tarafından yönlendirildiğini savunur. Sonsuz Logos, zıtlıkların birliğini sağlayarak evrendeki dengeyi oluşturur. Zıtlıkların arkasında ise 'Bir-olan' hep vardır ve bu Tanrının kendisidir (Aydın, 2022, s. 74-78; Kranz, 1994, ss. 57-59). Ancak yukarıda da vurgulandığı üzere Hereaklitos'ta Logos ayrıca insanların içsel dünyasında var olan derin bir anlamı ifade eder ve bu anlam, yüzeyde görünenin ötesinde bir gerçeklik sunar. Hem Hereaklitos'un hem de Yahudi tek tanrıcılığı ile Yunan felsefesini uzlaştıran İskenderiyeli Philo'nun Logos kavramını anlamlandırma biçimlerinden fazlasıyla etkilenen Hristiyan düşüncesinin Söz'ü ilksiz-sonsuz olarak kavraması ve dinsel olanla

ilişkilendirmesi çok önemlidir. Çünkü böylece Hristiyan Logosu, felsefi çağrışımları olan bir Söz teolojisine dönüşecektir. Metnin başında Yuhanna'dan alınan Bap'ta da vurgulandığı üzere Hristiyanlığın Sözü yaratıcı ve buyurgan bir Söz'dür, varoluşun/yaradılışın temelinde bulunur. Yani Baba ile Oğul- Mesih- Yaşam ve Söz arasında güçlü bir bağ kurar Yuhanna. Logos hem Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kurucu bir etkiye sahiptir hem de İsa'dan Augustinus'a, hatta oradan Ortaçağ'a dolaşarak toplumsal ve siyasal düzeni belirler, değiştirir ve bazen de katılaştırır.

Düzeni, düşünceyi ve yaratıcıyla insan arasındaki bağı kuran Söz (Logos), Hristiyan siyasal düşüncesinin beslendiği en güçlü kaynaktır. Hatta bu düşünceyi felsefeye iliştiiren ve onu özgünleştiren temel unsurdur. Elinizdeki makale söz konusu argümanı Yunan felsefesi ve Yahudi tek tanrıcılığı karşılaştırmasıyla tartışmaktadır. Çalışmada argümanı tartışmak üzere öncelikle kuramsal ve etimolojik bir arka plan sunulmaktadır. Din kavramının etimolojisinin yanı sıra Roma'nın erken Hristiyanlık bağlamında ele alınabilecek tarihi bu ilk bölümde işlenmektedir. İkinci bölümde ise Hristiyan siyasal düşüncü, Yahudi tek tanrıcılığı ve Yunan felsefesi arasındaki farklar ve benzeşimler, konuyla ilişkili olarak etraflıca irdelenmektedir. Son bölümde ise Logosun devamlılığı, hâkimiyeti ve dolaşımı bağlamında İsa, Paulus ve Augustinus düşüncesi detaylandırılmaktadır. Her üç din ve düşünce adamı, aslında Hristiyanlığın ilk dönemi olarak tabir edilen I ile V. yüzyıllarda yaşamışlardır; ancak söz konusu kişiler bu dinin tüm evrelerini etkileyecek düşünceler ve tartışmalar üreterek İncil'in kanonizasyon sürecinin tamamlanmasında önemli bir yer edinmişlerdir. Özellikle Hristiyan siyasal düşüncesinin Logos dolayımıyla kurulması, dağıtılması ve yayılmasında söz konusu üç temsilci çok kritik bir yerde durur. Dolayısıyla din bilimlerinin kavramlarını siyaset bilimi disiplininin (siyaset felsefesi) ürettiği kavramlarla harmanlayan bu çalışma, hem bir dönem sınırına (I ile V. yüzyıl Hristiyanlığı) sahiptir hem de aynı dinin sonraki dönemlerinin yorumlanmasında da başvurulabilir bir kaynaktır. Çünkü ruhani iktidarın dünyevi iktidarla eşleştiği, hatta bazen onu aştığı Hristiyanlığın ileri dönemlerinde de Tanrının Sözü ve bu Söz'ün siyasal temsiliyetinin gücü değişime uğramamıştır.

1. Etimolojik ve Tarihsel Çerçeve

1.1. Din (Religio)

Jacques Derrida 'İnanç ve Bilim' adlı makalesinde, inancın her zaman dinle ya da teolojiyle bir tutulamayacağını, dolayısıyla din (religio) sözcüğünün oluşumunu ve anlam bilgisini yeniden ele almak gerektiğini vurgular. Bunu yapmak için de dinin Roma menşeli Batılılığından ve

İbrani vahiylerle sözleşmeli ilişkisinden bahseder. Dinin Latince dile getirilmesi ve Benveniste'in bu konudaki açıklamaları bu fikri destekler niteliktedir. Din konsepti neden sadece Hristiyan olsun ki gibi bir soruya Benveniste şöyle bir cevap verir: "Din dediğimiz şey için ortak bir Hint-Avrupa terimi yoktur. Hint-Avrupalılar, dini ayrı bir kurum olarak tasarlamıyorlardı. Bugün bile böyle, ayrı bir kurumun var olmadığı her yerde din sözcüğü uygun sözcük değildir" (Derrida & Vattimo, 2011, s. 44). Philippe Borgeaud da benzer şekilde şöyle der:

Dinin görece yeni bir Batı, Hristiyan buluşu olduğu düşüncesinde din tarihçileri arasında bir uzlaşma var. Çünkü çok tanrılı toplumlar, bizim sınıflandırma anlayışımızı tehlikeye düşüren çoklu ilişkiler gerektirmektedir. Dinsel ritler, inançlar, politika ve ekonomi; karmaşık, kalabalık ve sağlam bir tek bütünde birbirinin içine girmiş bir halde bulunur. Antikçağ kapsamında dinden söz etmek, uygun olmayan bir kavramı Antikçağa yüklemekle eşdeğerdir. Yine ilkel, doğal ve animist denilen uygulama ve inançlar için de öyle. (Borgeaud, 2008, s. 178).

Peki o halde bir Hristiyan buluşu- Hristiyanlık, kendisini yine tek tanrılı bir din olan Yahudiliğe karşı "vera religio" (gerçek din) olarak ilan etmiştir- olarak ele alabileceğimiz din kavramının dil bilgisel karşılığı nedir? Çiçero'nun açığa çıkardığı religio sözcüğünün Latincedeki etimolojik ve geleneksel anlamı, Tanrıyı kutsama ile ilgili şeylere titizlikle yeniden sarılma (sarılan=retractant) ve adeta kendini onlara vermedir (verenler=relegerent). Retractant ve relegerent ise religiosi (dinci) olarak adlandırılır: "Religiosi sözcüğü relegere (kendini vermek) fiilinden türemiştir. Eligare (seçmek), deligere (sevmek) ve relegere (kendini vermek) kendi içinde religiosus ve relegere'yle (koparmak, toplamak, kendine almak) aynı anlamı korumuştur" (Borgeaud, 2008, s.177). Emile Benveniste ve Derrida'ya göre religio'yu bir ölçülülük, kaygı "yeniden okuma biçimi" olarak gören bu köken bilimsel açıklama en iyi açıklamadır. Bununla birlikte Lactantius ya da Tertullianus'un yapıtlarında rastlanan ve pek çok çağdaş yazar tarafından kullanılan başka bir yorum daha vardır. Bu da religio sözcüğünün, ligare (bağlamak) fiiliyle ilişkilendirilmesidir. Bu yorum, religio'nun insanı Tanrıya bağlayan bir sevgi bağı olduğunu düşünen Roma'daki Hristiyanlarca benimsenmiştir. Bu yorum, dini; bir bağa, tam da zorunluluğa eklemlenise, yani insanların kendi aralarındaki ve insanlarla Tanrı arasındaki ödeve, borca bağlar. Phillipe Borgeaud da Benveniste ile aynı doğrultuda religio'nun temel anlamının şöyle olduğunu belirtir: "Bir şeye yeni bir tercihmiş gibi tekrar sarılma, eski bir tutuma geri dönme eylemi olarak algılanan 'kendini verme' ya da 'kendinden geçmedir'" (Borgeaud, 2008, s. 176-177; Derrida & Vattimo, 2011, s.44-45).

Dini kutsalla deneyim üzerinden yorumlayan Paul Poupard (2005), insanın doğası gereği "Homo religious" (dinsel insan) olduğunu söyler (s. 7). Dinsel insan, dünyada yaşadığı özel varoluş türüne paralel şekilde dünyayı kutsallaştıran ve gerçekleştiren mutlak bir hakikatin,

daha doğrusu kutsalın olduğuna sürekli inanır. Bu inanç, insanı Tanrıya bağlayan ve kendisini Tanrıya adamasını salık veren bir durumdur. Hem bu makalede hem de Hristiyanlığın kendisinde din, bağlanma veya kendini verme şekli olarak yorumlanmaktadır.

1.2. Roma imparatorluğu ve Hristiyanlık

Yahudilerin Roma'daki varlıkları, Pompeius'un Yahudiye'de çıkan bir iç savaşı önlemek için M.Ö. 63'te orayı işgaliyle kesinleşmiştir. Daha önce birçok ritüelden muaf olan ve bir özyönetimle yönetilen Yahudiye, işgalle birlikte tüm bu muafiyetlerden mahrum kalmış ve artık diğer Roma bölgeleriyle aynı sorumluluklara sahip kılınmıştır. Bu durum, Yahudilerin de imparatorluk kültürünü yerine getirmesi gerektiği anlamını taşımış; ancak Yahudiler tek tanrıya inandıkları için bu külte uymayı kesinlikle reddetmişlerdir. Bu da Roma yönetimiyle bu kesimin arasının iyice bozulmasına sebep olacaktır. Yahudilerin yaşadıkları bu büyük değişim, "Kurtarıcı Tanrı" Mesih fikrinin ve Tanrının vaat ettiği hükümlerle ilgili beklentilerin zirveye çıkmasına sebep olmuştur. Bu fikre en fazla ilgi duyan ise Yahudiliğin Essen cemaatidir. Fakat Yahudiliğin diğer üç cemaati de Hristiyanlığın biçimlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Bunların ilki, püriten ve Ortodoks geleneğin sürdürücüsü sayılan ve Yahudi cemaatinin imparatorluk içindeki varlığını sürdürmek adına Musa'nın yasasından taviz vermemesi gerektiğini salık veren Ferisi ya da Farisiler, ikincisi diasporanın sağladığı imkânlarla zenginleşen ve dirilme inancını reddeden Saddukiler ve üçüncüsü Roma'ya vergi verilmesine dahi karşı çıkan, Yahudi milliyetçiliği yapan ve radikal bir grup olarak kabul gören Zelotlardır (Yalçınkaya, 2011, s. 199). Yahudiliğin içine doğan Hristiyanlığın, ilk dönemlerinde Yahudiliğin devamı ya da taşra dini olarak yorumlanmasının sebebi söz konusu birliktelik ve sürekliliktir.

Birçok düşünürün üzerinde -adeta- anlaştığı gibi Roma İmparatorluğu olmasaydı Hristiyanlık evrensel bir din haline gelemezdi. İmparatorluğun emperyalist yapısı ve uçsuz bucaksız coğrafyası ilk Hristiyanlar için oldukça önemli bir işleve sahip olmuştu. İlk dönemlerde yaşadıkları tüm baskılara rağmen, bu coğrafya, paradoksal bir şekilde Hristiyanlığın gelişimini sağlamıştır. Çünkü Galya, Afrika, İspanya, Suriye, Mısır, Britanya ve Anadolu dâhil birçok bölge imparatorluğun sınırları dâhilindedir. Uçsuz bucaksız bir imparatorluğun ilk Hristiyanların eylemlerini kolaylaştıran bir diğer unsur ise dildir. İmparatorluğun hemen her yerinde (o döneme ait arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan bazı tabletler de bunu doğruluyor) ya birinci ya da ikinci, ama mutlaka bilinen, dili Latince'dir. Romalıların yerel kültürlere gösterdikleri hoşgörü sonucu imparatorluğu "Romalılaştırma", dilin ortaklaşmasında etkili olmuştur (Freeman, 2010, s. 508). Roma Stoacılığının etkileri (kendine hâkimiyet, içsel ve

dışsal özgürlük, görev bilinci), imparatorluğun tanrısallaşması kültü, Yunan-Roma paganlığının varlığı ve son olarak Yunan felsefesinin (özellikle İskenderiye azizleri etkilenmişler) Doğu Akdeniz'deki etkileri de bu dinin gelişmesinde ve yayılmasında etkili olmuştur (Yalçinkaya, 2011, s. 197). Sadece dinsel öğretinin değil Hristiyanlığın siyasal düşüncesinin üretiminde, yeniden üretiminde ve dağıtımında da Roma'nın etkisi çok güçlü hissedilir. Çünkü öncelikle Roma'da, özellikle Paulus zamanında, misyonerler Roma hukukunun koruması altında ve tek bir iktidarla muhatap olma rahatlığıyla geniş bir coğrafyada dolaşıp Hristiyanlığı yayabilmişlerdir (Alatlı, 2010, s.22). Aynı siyasal iktidarın egemenliği altında yaşayan Hristiyanlar diğer Romalılarla iletişim kurma ve toplumsallaşma noktasında da görece rahattırlar. Bu toplumsallaşma eksenlerini Hristiyanları diğer Romalılara bağlayan önemli süreklilikler olarak değerlendiren Tertullianus şunları söyler:

Bu dünyada yaşamakla, sizin fırınlarınızı, sizin kasaplarınızı, sizin hamam, dükkân ve işliklerinizi, sizin haftalık pazarlarınızı ve iktisadi hayatınızın diğer bütün bileşenlerini kullanıyoruz. Denizde birlikte seyahat ediyoruz, biz de asker veya çiftçiyiz, mallarımızı sizinle değiş tokuş ediyoruz ve sanat olarak olsun, kullanım için olsun ne imal edersek edelim sizin de işinize yarıyor. (Akt. Alatlı, 2010, s. 178).

Ayrıca Hristiyanlığın ilk defa V. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından devlet dini olarak kabul görmesi, onun siyasal alandaki varlığını güçlendirmiş ve kilise zamanla iktidarın ilkesinin (auctoritas), yani Tanrının temsilcisi olarak kralların kral olarak kabul görmelerinde tek meşru kuruma dönüşmüştür. Bu siyasal dominantlığı mümkün kılan da dünyevi alanda Tanrının tek temsilci olan kilisenin, bütün yaşamı onun kelamına uygun bir şekilde dizayn ettiği inancıdır. Ancak dünyevi iktidarı (aslında potestas/iktidarın kullanımını) elinde bulunduran Roma imparatorlarının kilise idaresine veya atamalarına hiç karışmadığını söylemek güç. Örneğin Hristiyanların inanç ve ibadet sorunlarının tartışıldığı konsillerin toplanması ve idaresinde imparatorların müdahalesi her zaman görünür olmuştur. Hristiyanlık tarihinin en önemli konsillerinden biri -Logos kavrayışına da temas eden- İsa'nın tabiatı hakkında kilise ileri gelenlerini karşı karşıya getiren İznik (Nikaia) Konsili'dir. Burada Arius isimli rahip ve onun destekçileri Oğul İsa'nın Baba Tanrı ile aynı tabiata sahip olmadığını, Tanrı ile insanlar arasında aracılık görevi üstlendiğini savunurken Arius karşıtları ise Baba, İsa ve Kutsal Ruhun Tanrısal bir tabiata sahip olduğunda ısrar etmişlerdir. Bu iki karşıt fikir sadece ruhani alanın değil dünyevi alanın da şekillenmesinde etki edecek niteliğe sahip olduğundan İznik Konsili'ndeki tartışma, imparatorları da ilgilendirmekteydi. Çünkü Ariusçular savunularından hareketle imparatorların da İsa benzeri bir aracılık görevi olduğunu düşünürken karşıtları imparator ile İsa arasında bir karşılaştırma yapmaktan kaçınıyor ve İsa'nın hem kilise yoluyla doğrudan hem de imparator aracılığıyla dolaylı yoldan hüküm sürdüğünü iddia ediyorlardı. Konsilde Arius

karşıtları tartışmayı kazanmış olsalar da imparatorlar Arius fikrine yakın olmuşlardır (Uslu, 2022, s. 227).

2. “Grek Logosundan Hristiyan Logosuna”

Hristiyan siyasal düşüncesi, hem Yahudi tek tanrıcılığından hem de Yunan felsefesinden ayrılır. Ancak farklılıklarına rağmen aralarında önemli temasların ve etkileşimlerin olduğunu belirtmek gerekir. Gilson (2007) Hristiyan dininin felsefeyle tanışmasını Yunan kültürüne mensup kişilerin Hristiyanlığa geçmesine bağlar (s. 11). Bu geçişte, çoğu pagan Yunan geleneği içinde yetişmiş ve daha sonra Hristiyanlık dinini kabul etmiş İskenderiye Okulu temsilcileri ve apolojist (Hristiyanlık savunucusu) kilise babaları önemli bir yer tutmaktadır. Onların ürettiği düşünsel tartışmalar Yunan felsefesi ile Hristiyanlık arasında belli bir ittifakı, entegrasyonu (örneğin Justinus, Athenagoras, Klemens, Origenes) ya da Yunan felsefesinin Hristiyanlık düşüncesinden (Eski Ahit'e dayandırılarak) ibaret olduğu (örneğin Tatianus, Tertulianus) tezlerini (Arslan, 2010, ss. 266-270) destekleyerek felsefe ile inanç, akıl ile iman ve ruh ile beden dualitelerinin daha yüksek bir tonla tartışılmasını sağlamıştır.

İlk kilise babalarından Aziz Klements'e göre 'Yahudilere Yasa, Yunanlara felsefe, Hristiyanlara ise iman' verilmiştir. Dolayısıyla nasıl ki felsefeyle uğraşmak Hristiyanlığın reddi anlamına gelmiyorsa, İsa'ya inanmak da felsefeyi reddetmek anlamına gelmez. Hatta Yunanların açıklamaları, “Rabbin yeryüzüne inmesinden önce, Hristiyanların imana hazırlanmaları için, imana ulaştıklarında ise bunu derinleştirmek ve savunmak için gereklidir” (Akt. Gilson, 2007, s. 51). Yani Klements'te felsefe ve din iç içe girmiş ve birbirini dışlayan değil tamamlayan iki unsur olarak ele alınmıştır. Bu fikirleri tartışan Gilson (2007) “O (Hristiyanlık) bir selamet doktrindir. Bu yüzden de bir dindir. Felsefe akla hitap eden bir bilgidir. Oysa din insana hitap eder; ya Yunan dininde olduğu gibi boyun eğmesi için ya da Hristiyan dininde olduğu gibi, gerçekleşmesi için insana yazgısından söz eder” (s.11) diyerek din-felsefe bağlamında bir ayrım yapmıştır. Bununla birlikte kutsal metinlerde yer alan kimi felsefi vurguları dikkate alarak Hristiyanlığın, felsefi görüşleri dini bir içerikle yeniden yorumladığının da altını çizmektedir. Ancak Tatianus gibi az sayıda kilise babası asıl olanın iman olduğunu, Yunan felsefesinin temellerinin Hristiyan düşüncesine dayandırılması gerektiğini belirtmektedir (Gilson 2007, ss. 24-26). Özellikle Eski Ahit ile Yeni Ahit arasındaki süreklilik ve Yunan filozoflarının (örneğin Platon) Mısır ile kurdukları bağ bu düşüncüyü beslemektedir. Felsefe ile din arasında doğrudan ya da tersten kurulan bağ, çok kıymetlidir, çünkü yaratıma dair tartışmaları da tetikler. Örneğin Yunan felsefesinde evrensel akli ifade eden

Logos, bu tartışmalar esnasında Yahudilik ve Hristiyanlık ile harmanlanarak dini bir kılığa bürünmüş ve Tanrının kelamına hatta cismanileşip İsa'nın bedenine taşınmıştır.

Hristiyan siyasal düşüncesinde, siyasalın kurgulanması adeta teolojiyle aynı hızda ilerler hatta iç içe geçer. Platon ve onun fikirlerini dinsel kavramlarla açıklamaya girişen Yeni-Platonculuk, ilk kilise babalarını derinden etkilemiştir. Bu etki, din temelinde yorumlandığında anlaşılır hale gelir. Platonun ideal devleti, uzay ve zamanın ötesindedir, yani yeri ve zamanı yoktur. Fakat Hristiyan düşüncesindeki ideal ve gerçek (Tanrı ve dünya devleti) Yunan düşüncesiyle aynı anlamı paylaşmaz (Cassirer, 1997, s. 284). İlkel ve özsel fark, din ve felsefenin iç içe geçtiği koşullarda bir farkı ortaya koymayı sağlar. Örneğin Yunan filozofları öğretilerini, içinde yaşadıkları dünyanın işleyişini açıklamak için kullanırken İsa'nın mucizeleri kural bozan, aklın öngöremeyeceği şeylerdir ve doğanın işleyişini, dahası tarihi aksatır. Mucizelerle tarihin akışını kesen İsa, Kitabı Mukaddes'te bu mucizelere fazlasıyla yer verip bunu kurtuluş için öngörmektedir. Çünkü İsa aslında mucizeleri kriz anında yaratmaktadır. Daha doğrusu O, mevcut dünyanın karşısına bu dünyayı olumsuzlayan ve dünya nimetlerinin (veya belalarının) aslında bir önemi olmadığını vurgulayan mucizeleri koyar. Tarihte ve yaşamın kendisinde kesintiler yaratan bu durum Fierbach'a göre (2008), inancın dışı taşmış özüdür. Doğa ve akıl yasalarıyla çelişen inanç, öznel olanın geçerliliğini mucizeyle açığa vurur (s.179).

Düşün tarihinde Hristiyanlık ve Hristiyan siyasal düşüncesi denince akla gelen ilk ve en güçlü uğraklardan biri kuşkusuz ki Ortaçağ'dır. Bu uzun süreç boyunca yasa-uygulama ilişkisine, inanma ve felsefe yapma biçimlerine kaynaklık etmiş olan da yine Tanrının Sözü'dür. Edouard Jeauneau (2006) şöyle der: "Bir Ortaçağ düşünüründen felsefesinin kaynaklarını önem sırasına göre adlandırması istenmiş olsaydı, ilk sırayı kesinlikle İncil'e, Eski ve Yeni Ahit'in kitaplarında kaydedilmiş bulunduğu durumuyla tanrı sözüne verirdi" (s. 15). Tanrı, Yahudilikte bir yasayla tüm Yahudi halkını (her şeyiyle) yönetmektedir. Yasanın karşısında hiçbir güç yoktur. Tanrı, kıskanç bir Tanrıdır. Mutlak itaati öngörür. Hristiyanlıkta ise Tanrı, İsa'nın bedeninde yeryüzüne inmiş, cisimleşmiştir. Yani Yahudilerin yazılı bir yasası, Hristiyanların ise "kişisel canlı bir yasası, ete kemiğe bürünmüş, insan olmuş bir yasası" vardır (Fierbach, 2008, s.197). Ayrıca bir Yahudi etkinliğinden bahsedilemezken Tanrının kelamını bilinçlere, davranışlara ve hatta mekânlara kazımak için (devletle ilgili) kurumlara ihtiyaç duyulması inançlı insanları eyleme yönelteceğinden bir Hristiyan etkinliğinden bahsedilebilir (Enriquez, 2004, s. 296-297). Hristiyan dini, Yahudi dini gibi bir bekleyiş dini değildir. Tanrının krallığını yaratmak için tarihi devam ettirmek herkesin görevidir. Böylece kilise gibi dünyevi işlere de el atan istikrarlı kurumlar kurulmuştur. Ancak bu düşüncenin karşısına bir Yahudi cemaati olan

ve oldukça aktif eylemlerde bulunan Zelotları koyanlar da mevcuttur. Bununla birlikte Yahudi halkı Tanrıyla arasında ayrıcalıklı bir bağ kurarken İsa, yeryüzündeki tüm insanlara seslenir. Belli bir kavmi değil tüm evreni muhatap kılan Hristiyanlık, dahası ilk Hristiyanlar; kadınlar, köleler ve yoksullarla ilişkilerinde adeta devrimci bir rol oynamışlardır: “Çünkü kendisi hepsinin rabbidir, bütün kendisini çağırnlara ganidir; çünkü her kim rabbinin ismini çağırırsa kurtulacaktır. Çünkü Yahudi ile Yunanlının farkı yoktur. Çünkü kitap diyor; ona her iman eden kurtulacaktır” (Romalılara Mektup, BAP 8). Hristiyanlık, cisimleşmeyi Tanrının bedenini temsil eden bir kilisede devam ettirmiştir. Bu kurum, diğerlerinden farklı olarak, ilk defa, sadece kutsal kökenini değil aynı zamanda kendisinin kutsal varlığını da onaylamıştır.

3. Söz'ün Dolaşımının Seyri: İsa, Paulus ve Augustinus

Felsefi çağrışımları güçlü olan ve felsefe ile dini ya da Yunan felsefesi ile Hristiyanlığı birbirine iliştiren temel kavramlardan biri Logos, yani Söz'dür. Nitekim İskenderiyeli Philo'dan Origenes'e, Klements'ten Justinus'a neredeyse tüm kilise babaları, kurtarıcı hakikatin kaynağı olarak İsa'nın Sözü'nü kabul etmiş ve Logosu sadece evrensel bir bilgi ve akıl olarak değil aynı zamanda Tanrı ile insan arasında köprü işlevi gören bir yaratıcı aracı olarak görmüşlerdir. Ancak tüm kilise babalarının her zaman mutabık olduklarını söylemek mümkün değil. Hem Yunan felsefesi ve Hristiyanlık arasındaki bağı kurarken hem de Logosu detaylandırırken birbirlerinden ayrılırlar. Daha önce de vurgulandığı gibi erken Hristiyanlığı etkileyen önemli isimlerden İskenderiyeli Philo, Logosu Tanrı'nın akli ve yaratma sürecindeki aracı olarak görür. Tanrı, özünde bir birliktir ve Logos, bu birliği ifade eden, düşüncelerin somutlaşmış hali olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle, Logos Tanrının yaratma eyleminde aktif bir rol oynar. Yani, Tanrı dünyayı yaratırken, Logos aracılığıyla bu eylemi gerçekleştirir. Bu, Tanrı ile yaratılmış olanlar arasında bir köprü işlevi görür (Aydın, 2014, ss. 76-77; Philo, t.y.a, 175; Philo, t.y.b, 81). Philo'da Logosun araçsallığı hem âlemin yaratılması hem de âlemin kontrol altında tutulmasına refere eder (Tarakçı, 2011, s. 205). Aziz Justinus (Justin) ise Söz'ü Mesih'le eşitlemekte, ancak bu Söz'ün “tecessüm etmesinden çok önce de evrensel bir ilahi Söz vahyinin” (Gilson, 2007, s. 20) söz konusu olduğunu savunmaktadır. Çünkü Justinus, Mesih'ten önce yaşayanları da aydınlatan bir Söz'ün varolduğuna inanır. Aksi durum ciddi bir sorgulama sebebidir. Evrenin asıl yaratıcısı kendisini tanıtmak için ikinci Tanrıyı, yani Söz'ü göndermiştir. Dolayısıyla tüm vahiyler Söz'den gelir (Arslan, 2010, ss. 284-285; Gilson, 2007, ss. 20-22; Kaymaz, 2024, s. 159, Aydın, 2022, ss. 215-217). Bir diğer kilise babası Athenagoras ise Logostan ikinci bir Tanrı olarak bahsetmez, ancak burada da Logos ezel-ebettir ve yaratılış amacıyla bağımsız bir niteliğe sahiptir (Arslan, 2010, ss. 292-294). Benzer şekilde Aziz Klements (Clements/

Clemens) düşüncesinde de Logos, Tanrının akli ve bilgelik olarak tanımlanır ve Söz'ün İsa'da somutlaştığı ifade edilir. Bu bakış açısı, Logosun hem Tanrı'nın özünden geldiğini hem de insan deneyiminde varlık bulunduğunu kabul etmektir (Clement, 1885; Gilson, 2007, ss. 53-54). Son olarak Origenes de diğer kilise babalarının düşüncelerine temas edecek şekilde Logosu aracı olarak görmektedir. Ancak hem yaratılmamış bir Söz'ün ezel-ebet var olduğunu savunmakta – bu durumda Söz de Baba gibi Tanrı'dır- hem de Söz'ün yaratılıştaki rolüne vurgu yaparken onu Baba'dan daha aşağı bir yerde konumlandırmaktadır (Gilson, 2007, s. 57; Arslan, 2010). Kilise babalarının Logosu Tanrı, akıl ve yaratımla ilişkilendiren yukarıdaki düşünceleri, Hristiyanlığın felsefi temellerinin şekillenmesinde etkili olmuş ve Hristiyan teolojisinin temel doktrinlerinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Hristiyan siyasal düşüncesi, Tanrının biricikliğine, onun krallığına duyduğu sadakatle ve Âdem-Havva mitiyle başlayan ilk günaha vurguyla diğer Roma siyasal geleneklerinden ayrılır. Ayrıca bu günahla malul olan kötülüğün hâkim olduğu insanın Tanrısal akla (Logos) imanla Tanrı devletine ulaşabileceğini ve imanın gerekliliğiyle bu dünyadaki devlete, imparatorluğa sadakat ve görev borcu göstermesi gerektiğini savunan bu düşünce böylece özgün bir duruş sağlar. Roma stoasından etkilenen erken Hristiyanlık, “eşitlik, evrensellik ve adalet” fikirlerini benimser. Ayrıca hem kutsal metinler hem de havarilerin (özellikle Paulus'un) pratikleriyle kendini hem Yasa'yı (Musa'nın yasası) en üstün gören ve kavmiyetçi bir yapıya sahip Yahudi tek tanrıcılığından hem de iman ve akıl arasındaki ilişkiyi imanın üstünlüğüyle sonuçlandıran Roma siyasal düşüncesinden ayırır (Tannenbaum & Schultz, 2011, s.119). Etkin ve sert kurallarla Tanrıya bağlı bir Yahudi cemaatinin içine doğan ve “Pasifizm” olarak adlandırılabilen bir öte-dünyalılık fikrine sahip İsa, içinde herkesin yer alabileceği bir kutsal krallık (Tanrı'nın melekûtu) vaat etmiştir. Akılla kavranamayan ve tarihi sürekliliği delen mucizeleriyle İsa, doğduktan bir süre sonra Tanrının Oğlu (Vaftizci Yahya, onu vaftiz ederken) olarak anılmaya başlamıştır.

3.1. İsa: Tanrı Sözü'nün bedenleşmesi/cismanileşmesi

İsa'nın tüm Yahudi pratiklerine uygun bir hayat sürmesi ve vahyinin, Musa'nın yasasını ihlal etmeye ya da aşmaya değil tamamlamaya geldiğini ifade etmesi onun, -özellikle Yahudiye'de bir peygamberler kültürünün varlığından dolayı- imparatorluğun merkezi aygıtları ve ideolojisi açısından bir taşra peygamberi olarak görülmesine sebep olmuştur. Ayrıca çeşitli metinlerde İsa'nın aslında ilk zamanlarda Yahudi halkına yöneldiği yazılmakta ve bu durum Matta İncili'ndeki şu meselle bağlantılandırılır: “Yabancı bir kadın ona doğru gelip kızını iyileştirmesi için yalvardı, İsa kımıldamadı. Kadın ısrar etti, İsa onu itti: Ben İsrail evinin kaybolmuş

koyunlarından başkasına gönderilmedim” (Matta, BAP 15/21) dedi. Ancak sonrasında sanki misyonunun evrenselliğini hatırlamış gibi döndü ve kadının kızını iyileştirdi (Bessire, 2001, s.95; Yalçınkaya, 2011, s. 204). İsa, belki de bu hatırlamadan sonra bambaşka toplumsal sınıflara yöneldi. Nitekim Yeni Ahit'in dört incilinin üzerinde anlaştığı temel nokta -İsa'nın çağrısının evrenselliğini vurgulamak için- İsa'nın özellikle mevcut düzenin dışlanmışlar olarak kodladığı kesimlere yöneldiğidir: Çocuklar (bebekler de dâhil olmak üzere), kadınlar, puta tapan askerler, vergi ve gümrük memurları, günahkârlar (kadın, erkek), suçlular ve cüzamlılar. Bu kesimlere yönelmesi, İsa'nın ahlaki ve toplumsal anlamda devrimci niteliğiyle bağdaştırılmaktadır (Şenel, 2017). İncillerde İsa'nın yöneldiği sınıflarla ilgili biraz da soru işaretleri içeren meseller bulunur. Bunlardan biri de şudur:

Ve vaki oldu ki, evde, sofrada otururken, işte birçok vergi mültezimleri ve günahkârlar gelip İsa ve şakirtleri ile oturdular. Ferisiler bunu görünce, onun şakirtlerine dediler: Niçin mualliminiz vergi mültezimleri ve günahkârlar ile yemek yiyor? İsa da bunu işitince dedi: Sağlam olanlar değil ancak hasta olanlar hekime muhtaçtır. Fakat siz gidin de 'Ben kurban değil merhamet isterim' sözünün ne demek olduğunu öğrenin. Çünkü ben Salihleri değil ancak günahkârları çağırmağa geldim. (Matta, BAP 9/10; Markos, BAP 2/15-18).

İsa'nın Sözü, mesellerle ifade bulmuştur. Yönelindiği toplumsal sınıfa yönelik her olumsuz girişimi, bu mesellerle bertaraf etmeyi başarmıştır. Ayrıca meseller, direkt ifade edemeyeceği ya da anlaşılamadığını düşündüğü durumlarda bir zorunluluk olmuştur. Aslında İsa'nın, yani Tanrının Sözü (Logos) herkesedir ve herkes içindir; fakat onu, yalnızca sözlerin açık anlamının ötesinde gizemleri, yani sözlerde hep yeniden ortaya konulan şeyleri kavrayanlar anlarlar (Derrida & Vattimo, 2011, s.149). Tanrının kelamını insanlara dağıtan İsa, bir gün evden çıkar ve deniz kenarına oturur. Yanına toplanan büyük kalabalığa meseller anlatır:

İşte ikinci tohum ekmeğe çıktı ve ekerken, bazıları yol kenarına düştü ve kuşlar gelip onları yediler ve başkaları toprağı çok olmayan kayalıkları üzerine düştü ve hemen sürdü, çünkü toprağın derinliği yoktur. Ve güneş doğunca yandı ve kökü olmadığı için kurudu. Ve başkaları iyi toprak üzerine düştü, bazısı yüz, bazısı altmış, bazısı otuz hat semere verdiler. (Matta, BAP 13/2-9).

Bu meselde Yehova'nın kelamının işitilmesi ile iman arasındaki ilişkinin farklı versiyonları bulunmaktadır. Bunu da söz konusu meselin devamında görmek mümkün:

Öğrencileri gelip İsa'ya sordular. Neden onlara mesellerle söylüyorsun? Ve o cevap verdi: Göklerin melekûtu sırlarını bilmek size verilmiştir; fakat onlara verilmemiştir. Zira kimin varsa ona verilecek ve aktarılacaktır; fakat kimin yok ise, kendisinde olan da ondan alınacaktır. Bundan dolayı onlara mesellerle söylüyorum. Çünkü gördükleri halde görmezler, işittikleri halde işitmezler ve anlamazlar (Matta, BAP 13/10). İkinci meselinin özü şudur: Kim melekût sözünü işitir de anlamazsa, şerir gelip onun yüreğinde ekilmiş olanı kapar. Yol kenarına ekilmiş olan budur. Kayalıklar üzerine ekilmiş olan da odur ki, sözü işitir ve hemen sevinçle alır; fakat kendisinde kök yoktur; ancak bir zaman içindir ve sözden dolayı sıkıntı ve eza olunca, hemen sürçer. Ve dikenler arasına ekilmiş olan da odur ki, sözü işitir; dünyanın kaygısı ve zenginliğinin aldaticılığı sözü boğar ve söz semeresiz olur. İyi toprak üzerine ekilmiş olan

da şudur ki, sözü işitir, anlar ve gerçekten semere verir; bazısı yüz, bazısı altmış, bazısı otuz kat yapar. (Matta, BAP 13/ 19-24).

İsa'nın Sözü ezilenlerden, toplumdan dışlanmışlardan yana bir tutum sergilerken zenginlerin, daha doğrusu mal-mülk sahiplerinin karşısında yer alır. Bu da İsa'nın yeryüzündeki hayatla ve bu hayatın getirdikleriyle ilgilenmediği iddiasını destekler. Bu tavrın en aşırı şeklini manastır yapılanmaları gösterir. İsa'nın ezilenlerden yana tutumu Luka'da şöyle geçer: “Rabbin ruhu üzerimdedir, çünkü fakirlere müjdeyi vaaz etmek için o beni mesh etti, beni kölelere azatlık ve körlere gözlerinin açılmasını ilan etmeye, ezilenleri kurtuluşa kavuşturmaya sevk etti” (Luka, BAP 4/18). Yine zenginlere yönelik Matta'da şöyle der: “Ve İsa şakirtlerine dedi: Doğrusu size derim ki göklerin melekûtuna zengin adam güçlkle girer. Ve yine size derim: Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah'ın melekûtundan geçmesinden daha kolaydır” (Matta, BAP 19/23). Bu sözleri şu şekilde yorumlamak da mümkün: İsa, mutlak sevginin her türlü dünya nimetinin üstünde olduğunu ve sabırla iyiye yönelmek gerektiğini vurgular. Dolayısıyla paranın peşine düşmektense Tanrının kelamının peşine düşmek ve bunu da sevgiyle yapmak makul olandır: “Kendini yücelten herkes alçaltılacak, kendini alçaltan yüceltilecektir” (Akt. Yalçınkaya, 2011, s.206). Ancak diğer açıdan İsa, Tanrının krallığının göklerde, iyiliğin ve iyinin ise Tanrıda mevcut olduğu, o krallığa ulaşabilmek için de yeryüzü devletindeki her türlü baskı da dâhil, tüm gereklerin yerine getirilmesi gerektiğini, yani itaatın önemini vurgular. Bu anlatılar bir taraftan yoksulluğun övgüsü gibi anlaşılırken öte taraftan itaatkârlıkla en çok malul olan köleliğin meşrulaştırılması şeklinde yorumlanabilir. Köleliğin meşrulaştırılması fikri Paulus ve Saint Augustinus'ta daha güçlüdür. Yani aslında Hristiyanlıkta İsa'nın vahyiyle gelen eşitlikçi ve evrenselci vurgular diğer taraftan eşitsizliğin inşasına girer.

Yeryüzündeki otoritelerin iktidarlarını Tanrıdan aldıklarını ifade eden İsa, aslında Roma iktidarına karşı muhalefet etmemiştir. Çünkü İsa, dünyevi iktidarların geçici olduğunu bilir ve hayatının sunduğu imkânlar dâhilinde denilebilir ki amacı Tanrının kelamını (Logosu) yayıp iman eden insanın kurtuluşunu sağlamaktır. Yeryüzü devletinde iktidarı kullanma hakkı kimdeyse ona itaat etmek gerektiğini ama iktidarın ilkesinin Tanrıda olduğunu ve asıl itaatın bu kaynağa yönelmesi gerektiğini hatırlatır gibidir İsa. Ferisilerin bir sorusu üzerine “Sezar'ın hakkını Sezar'a, tanrının hakkını tanrıya verin” derken de aslında Sezar'a tam bir bağımsızlık vermiyor. Sezar'a bir yönetici olarak itaat edilmeli, çünkü para, Sezar'ın hakkıdır, üzerinde onun sureti vardır; oysa insan, Tanrının suretini taşır. Otoritesini hatırlatan Pilatus'a ise “sana yukarıdan verilmeseydi üzerimde hiçbir yetkin olmazdı” demiştir (Bessiere, 2011, s.154). Vincenzo Vitiello, “Çöl, Ethos ve Terk Etme” adlı makalesinde Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya verme buyruğunun iki kenti, dinsel olanla siyasal olanı kabaca ayrı

tutma anlamında değil içsel ile dışsal, bilinçle dünya arasındaki aşılmaz ayrımı vurguladığını söyler (Derrida & Vattimo, 2011: 150).

3.2. Söz'ü taşıyan ve dağıtan 'Aziz Paulus'

Öğreti tartışmalarından biri olan, İsa'nın ikili özünden insani olanın yok olmasından sonra Hristiyanlığın yaygınlaşmasını ve siyasal bir düşünüş haline gelmesini sağlayan kişi Aziz Paulus olmuştur. Sünnet olma, domuz eti yememe gibi tabuları yıkıp Hristiyanlığı gerçek anlamda evrenselleştirmiş, bu dinin Yahudi olmayan topluluklara da yayılmasını sağlamıştır. Yani Yahudiliğin reddiyle Tanrının kelamını yaymış ve adeta tarihsel Hristiyanlığı başlatmıştır.

Dini anlatıya göre başlangıçta Farisi bir Yahudi olan ve Hristiyanlara zulmeden Saul (Paulus), Şam'a giderken İsa ona görünür ve ardından Paulus vaftiz olup Hristiyan olur. Resullerin İşleri'nde Rab (Tanrı), Hanonya'ya (İsa'nın Paulus'a görünürken, ondan yanına gitmesini söylediği kişi) bununla ilgili şöyle der: "Ve Rab ona dedi: Git, çünkü ismini Milletler, Krallar ve İsrail oğulları önüne götürmek üzere o benim için seçilmiş bir alettir" (Resullerin İşleri, BAP 9/15). Kelamı götürdüğü her yere selameti müjdeleyen ve imanı öğütleyen Paulus, gerçekten de Hristiyanlığı seçtikten bir müddet sonra Yahudilerden vazgeçip diğer milletlere yönelmiştir:

Allah'ın kelamı önce size söylenmek gerekti. Mademki siz onu kendinizden atıyorsunuz ve ebedi hayata layık olmadığınızda siz hükmediyorsunuz, işte biz de milletlere dönüyoruz. Çünkü Rab bize şöyle emretmiştir: 'Seni milletlere ışık olarak koydum ki yerin ucuna kadar kurtarış için olsun. (Resullerin İşleri, BAP 13/46-48).

Paulus bütün ülkelere seyahatler düzenleyerek, İsa'nın kayrasını ulaşabildiği her yere götürmeye çalışmıştır. Böylece İsa'yla umut edilen şey Paulus'la gerçekleşmiş oldu: Dünya cemaatine ait bir din olma ideali. Paulus, İsa'nın ayırmış olduğu tüm şeyleri, yani Tanrıyla dünyayı, içselle dışsallığı (İsa'da yasa, dışsaldır), inançla yasayı birleştirmiş, Derrida'nın da belirttiği üzere Hristiyanlığı tarihselleştirmiş, dünyasallaştırmıştır. Yahudiliğin reddi ve İsa'nın öğretisini kullanarak yeni bir dini "yaşadığımız, hareket ettiğimiz, var olduğumuz Hristiyanlığı" kurmuştur. İsa, tamamlamayı, insan evreninin öteki yanını, inancı yersel yarısının ötesinde göksel yarısını bildirmekle yaparken Paulus, yasayı, inancın tamamlaması/gerçekleşmesi şeklinde yapar. Tarihsel Hristiyanlık, inanç üstüne kurulan yasanın dinidir ve Paulus'a göre yeni hikmet, İsa'ya iman etmektir (Derrida & Vitiello, 2011, s. 149):

Yahudiler mucizeler isterken Yunanlılar hikmeti arıyorlar, Oysa biz çarpmıha gerilmiş bir İsa'yı tebliğ ediyoruz. Yahudiler bunu bir yüz karalık ve Paganlar da bir saçmalık sayıyorlar. Oysa O, ister Yahudi ister Yunan olsun çağrılanlar için Tanrının gücü ve Tanrının hikmetidir. Çünkü Tanrının saçmalığı insanın hikmetinden daha üstün, Tanrının zayıflığı insanın gücünden daha güçlüdür. (1. Korintlilere Mektuplar, BAP 1/22-25).

Paulus, Söz'ü yayarken siyasal sistemin bir bütün olarak onaylanmasını, devletin-dünyevi iktidarın onaylanmasını salık verir. Ona göre tüm yönetimler Tanrıdan gelir, dolayısıyla yönetime karşı direnen, Tanrının düzenine de karşı gelmiş olur: "Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'nın hizmetindedir" (Romalıları Mektuplar, BAP 13/4). Cennetten düşüşle birlikte ilk günahı işleyen ve kötülüğe bürünen beden, iyiliğe (Tanrıya) erişmek için krala saygı duymalıdır. Aksi takdirde yönetim kılıcına sarılır; çünkü Tanrı adına öç almaya da yetkilidir. Romalıları Mektuplar'da derinleştirdiği bu fikri "vergi hakkı olana vergiyi, gümrük hakkı olana gümrüğü, korku hakkı olana korkuyu, saygı hakkı olana saygıyı, herkese hakkını verin" (BAP 13/7) şeklinde ifadelendirerek, otoriteye mutlak itaati öngörmüştür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki burada yönetimin, Tanrının hizmetinde olduğu için zaten yönetilenlerin iyiliğine çalışılacağını varsayar Paulus. Dolayısıyla, yönetim de iyi davranmak mecburiyetindedir. İlk günah söylencesiyle kötülüğe bulanmış insan doğası, hatta tüm dünyasal değer ve kurumlar gibi devlet de ancak İsa'nın sözüne kulak vermekle kurtuluşa erebilir.

3.3. Söz, devlet, hakikat: Augustinus'ta Tanrı devleti ve yeryüzü devleti

Milattan sonra 354 ile 430 yılları arasında Roma'da yaşayan Saint Augustinus (Aurelius ya da Hippolu Augustinus da denir) pagan bir babanın ve dindar Hristiyan bir annenin çocuğudur. Çok kültürlü bir ailede büyüyen Augustinus Platon, Plotinos ve Çiçero'dan çok etkilenmiştir. Kişisel yaşamı boyunca hem dinsel hem de toplumsal dönüşümden geçen teolog, 386 yılında Hristiyan olmuş ve bundan sonraki hayatını inanca ve felsefeye ayırmıştır (Çotuksöken, 2014, ss 84-85; Tunç, 2023, ss. 332-333; Uslu, 2022, s. 234). Kendi yaşam deneyimlerini insan-bilgi-dünya ve Tanrı kavramları eşliğinde yeniden gözden geçirdiği İtirafı adlı kitabında insanın Tanrıyı anlama ve inanma ihtiyacını vurgulamakta ve kötülüğün kökeni üzerine özellikle düşünülmektedir (Augustinus, 2007, s.42). Bilinen en önemli kilise babalarından biri olan Augustinus, Pauluşçu geleneği sürdürerek ilk günahın insanı kirlettiğini savunmuş ve devleti, bu günahın sonucu olarak insana verilmiş bir ceza olarak -artık yüce bir iyilik hali değil kötülüğün kendisi- kodlamıştır. Ancak bu kötülük, gerekli bir kötülüktür (Augustinus, 2010). Çünkü ancak bu sayede -kötü bile olsa dünyevi iktidara mutlak boyun eğmeyle- hakikate/Tanrıya/iyiye ve Tanrının krallığına erişilebilirdi. Augustinus'un kötülükle malul ettiği ve bir şekilde Roma'nın politikalarına da uyan dünyevi devlet ile kutsal Tanrı devleti ya da yeryüzü devleti ile Tanrı devleti kavramsallaştırması onun siyaset felsefesinde başat öneme sahiptir. Ancak bu iki devlet türü arasındaki farkı anlamak için öncelikle onun bilgi ve varlık felsefesine, bir anlamda insan nedir sorusuna verdiği cevaba dönmek gerekir.

Augustinus'ta hayattaki en değerli şey Tanrıyı ve onun Söz'ünü/kelamını kavramaktır. Bu bağlamda inanç, bilginin zorunlu bir ögesidir. Tanrı hakikatin bizatihi kendisi, İsa ve Kutsal Kitap (yani Hristiyan Logosu) bu hakikati bize sunan ve taşıyan ana kaynaklar olduğundan hakikate sahip olabilmek için bunlara inanmak, inanırken de kavramak gerekir. Yani “inanmak için anlıyor” (Öner, 2008, s.8) ve “anlamak için inanıyoruz” (Akdemir, 2024, s. 310). Ancak Augustinus, Yunan ve Roma felsefesinde bulunan akıl mefhumunun çöktüğünü düşünür. Roma kurumlarının çöküşüyle birlikte dünyayı anlamada akla olan güven de sarsıldı ve Stoacılar tarafından başlatılan siyasi düzeni açıklamada alternatif bilgi kaynaklarına dönüldü. Augustinus için hem kişisel yaşamı hem de siyasi yaşamı düzenleme aracı imandır artık. İmanı mümkün kılan temel bilgi kaynağı ise kutsal kitap, yani İncil'dir. Böylece Tanrının kutsal kitaplarda açığa çıkan Sözleri, dünyayı düzene sokacak temel paradigmayı da sağlamış oluyordu (Tannenbaum & Schultz, 2011, ss. 128-129).

Bilgi, aynı zamanda mutluluğun gerekli koşullarından biridir. Mutluluk ise ancak Tanrıyı kavrayarak, onun buyruklarını anlayıp yerine getirerek elde edilir. Hakikat, mutluluk ve Tanrı arasında bir özdeşlik kuran Augustinus'a göre (2007) Tanrı, insan tarafından bilinmeye de geçecek tek hakikattir (s.97). O, Tanrının niteliklerini, Platon'un mağara alegorisinde güneşe yüklediği niteliklerle hemen hemen aynı görür. Belki de bundan dolayı Platoncuların, Hristiyanlık inancına en yakın felsefeyi geliştirdiklerini söyler. Bu nitelikler şunlardır: Değişmez(lik), bozulmaz(lık) ve duyulara gelmez(lik). Augustinus'un Tanrı tasarımı biraz daha ileri götürürsek şöyle diyebiliriz: O, ilksiz ve sonsuzdur; daha önce evrenin ilk nedeni sayılan dört maddeyi de yaratandır ve duyular dünyasında olmayandır. Bozulabilen, değişebilen, duyulabilen ve yaratılmış olan cisimler, varlık sıralamasında Tanrının altında yer alır. İnsan ise bu hiyerarşide ara bir yerde durur. Çünkü bir yanıyla (bedensel mevcudiyetiyle) cisimler dünyasına aittir; diğer yanıyla (ruhıyla) cisimler dünyasını aşır Tanrı'ya ulaşma fırsatına sahiptir. Ruh, insanın yüce yanıdır. Augustinus insanı ruh ve beden diye ikiye ayırırken ruhu hiçbir zaman bedensiz düşünmez. Beden, dıştaki insan; ruh ise içteki insandır (Bravo, 2007, s. 113-118). Düşünür, insanı Tanrı'ya ulaşabilme yetisine sahip ve ondan bir parça taşıyan akıllı bir varlık, İsa'da bedenleşen Sözü (yani kelamın bedenleşmesini) “Hristiyan imanının özü ve Hristiyan Tanrısının ayırt edici özellikleri” (Akdemir, 2024, s. 311) olarak yorumlar. İnanmak Augustinus için kritik bir yeredir hakikate ermek için ve inanç Tanrı'nın kelamına uygun yaşama ve düşünmeyle mümkündür. Kelam yaratılanların ilk, üst ve etkin nedeni olan Tanrı'ya yaratımda aracılık eder. Tanrı bu aracı ile “öncesiz bilgisindeki örneklere, onlarda bulunan yasa, ölçü ve sayılara göre, evrenin ve evrende yer alacak olan tüm varlık ve olayların var olmasını

istemiş, emretmiş; onlar da eş zamanlı olarak bir defada hiçten (ex nihilo) var olmuştur” (Aydın, 2018, s. 10).

Ruh-beden, iyilik-kötülük gibi zıtlıklarla açıklamalarını temellendiren ve iman ile akli bağdaştırmaya çalışan Augustinus'ta devlet, toplum düzenini sağlayan erkter ve bu düzeni devam ettiren şey ise barıştır. Köken olarak kötü olan devlet, insanlar Tanrı'dan ayrılıp kargaşaya düştükleri için gerekli kılınmıştır. Augustinus'ta iki devletten bahsedilir. Biri, Tanrı sevgisiyle kurulmuş olan Tanrı devleti, diğeri ise benlik sevgisiyle kurulmuş olan yeryüzü devleti. Bunlardan ilki Tanrı'yı ikincisi ise kendini yüceltir.

Biri kendi izzetiyle başını diker, diğeri Tanrısına 'Benim izzetim sensin.' der, 'Başımı dik tutan da sen.' Birinde, boyun eğdirdiği prensler ve uluslar hükümlerlik sevgisiyle yönetilir; berikinde prensler herkesi düşünür. Biri, yöneticilerin kişiliklerinde canlanan kendi gücüyle zevklenir, öteki Tanrısına 'Seni severim Tanrım' der 'benim kuvvetim sensin' ve onun için insana göre yaşayan birinci şehrin akıllıları kendi bedenlerini yahut ruhlarını ya da her ikisini birden yararlandırmaya kalkmışlar. (Augustinus, 2010, s. 370).

Hristiyanlık siyasal düşüncesi adına etkileyici bir devlet tasviri sunan Tanrı Devleti'nin (De Civitate Dei- İS 430) yazarı Augustinus'ta dünyevi devlet, toplumun mutluluğunu sağlamak için sınırlı bir iyilik olarak düşünülebilir. Bu mutluluk da ancak barışla sağlanır. Hatta savaşlar bile barış için yapılır. Augustinus'ta, aslında dünyevi devlet, düşmüş insanlığın devletidir (Augustine, 2002, s. 724; Çotuksöken, 2014, s.94; Uslu, 2022, s. 235). Dolayısıyla yöneticiler, bu düşmüş insanlardan doğabilecek kötülükleri önlemek için kontrolü elinde tutmak zorundadır. Bunun için gerekirse kötü de olabilir. Ancak insanlar, yönetimlere kötü dahi olsa itaat etmek zorundadır. Burada itaat, mutlakdır. Kilise ile iman sahibi Hristiyan'ın dünyevi devletten bağımsız olması gereken sığınağı Tanrı devletidir. İman etmemiş olanlar ise iman edip Tanrı'nın buyruklarına boyun eğerek Tanrı'nın inayetine ulaşabilir. Akdemir (2024), Augustinus'un Tanrı devletini ruhani âlem adına kurguladığını, aslında önerdiğinin ise din-dışı bir siyasal düzen olduğunu savunur. Ancak ölümlü, cahil ve ilk günah nedeniyle doğası bozulmuş insan, salt akli yetilerine dayanarak hakikate ulaşamaz. Hakikatin bilgisine ulaşmak için Tanrı'nın inayetine ihtiyaç var. Tanrı, akıl ve kelam olarak şeylerin hakikatinin kaynağıdır (Arslan, 2012, s. 386). Tanrı Sözü (Kutsal Kitabın Sözü/Verbum Dei) ise insanın kendisiyle, var olan her şey arasındaki ilişkiyi belirleyen, kurandır (Çotuksöken, 2014, s. 139). Hatta Söz, Hristiyan etkinliğini Tanrı'nın sonsuz iktidarıyla da bütünleştirir. Çünkü Augustinus'ta da tüm iktidarlar Tanrı'dan gelir. Hiçlikten/yoktan yaratan (ex nihilo) Tanrı, nedensiz, değişmeyen ve yaratılanlarca kavranamaz bir varlıktır. O, "gerçeklik olarak şeylerin varlığının; akıl ve kelam olarak, şeylerin hakikatinin ve kendinde iyi ve en yüksek iyi olarak şeylerdeki iyiliğin kaynağıdır" (Aydın, 2018, s. 7).

SONUÇ

Hristiyan siyasal düşüncesi, iman ve akıl arasındaki tartışmadan imanın üstünlüğüyle çıkmış ve ilahi Söz'ün belirlediği bir çizgide ilerlemiştir. Birçok kilise babasında ortak kanı şudur: İnsanlar ilk günahla kirlendiklerinden, yeryüzü devleti onlara adeta bir ceza olarak verilmiştir. Yeryüzü devleti, iktidarını Tanrı'dan aldığı için insanlar ona mutlak itaatle yükümlüdür. Tabii ki yönetici de insanlara iyi davranmak zorundadır. Barışın hâkim olduğu bu düzenin tek amacı, Tanrı krallığına ulaşma, yani sonsuz iyiyi yakalayabilmedir. Bu da ancak Logos'a uygun bir yaşam ve imanla gerçekleştirilebilir.

İsa, Paulus ve Augustinus, yeryüzü ve gökyüzü devleti ayrımı yaparak (her ne kadar İsa'da bunun net bir ifadesini bulamasak da) tüm iktidarların Tanrı'dan geldiğini açıkça vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla devlet, özünde kötü olsa da, onun otoritesine boyun eğmek gerekir. Çünkü ancak bu dünyada etkinlikte bulunarak ve Tanrı'dan gelen her şeye boyun eğilerek Tanrı'nın Sözü'ne ulaşılabilir. Bu, aslında Hristiyan siyasal düşüncesinin özgünlüğünü de ortaya koyar. Hristiyanlık hem evrenselci vurgusuyla diğer tek tanrılı din olan Yahudilikten hem de imanla bağdaştırdığı pratik hayat ve siyasal hayata bakış açısıyla Yunan felsefesinden ayrılır. Bu düşüncede -özellikle ilk dönemde (Augustinus'a kadar olan süreçte)- iki kılıç da Tanrı'da ve onun cismanileşmiş şekli olarak görülen Kilisededir.

Söz'ün yaratıcı, kurucu ve bazen de dönüştürücü bir edim olarak siyasal düşünceyi dolaşması Hristiyan siyasal düşüncesini özgünleştirdiği gibi iman ile akıl arasındaki mesafeyi de kaldırır. İman (daha doğrusu inanç), ancak Tanrı'nın Sözü'ne uygun bir düzen kurmakla güçlenir ki, Hristiyan siyasal düşüncesinde Yunan ve Roma felsefelerinde kutsanan akıl Roma devletinin çöküşüyle birlikte şüphe altında kalmıştır. Sonraki siyasal düzenlerde (modern devlete kadar) iktidarın ilkesi hep Tanrı olacak, Tanrı'nın bilgisine ulaşmak ise Söz'le (Logosla) bağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2006). İmparatorluktan Tanrı devletine. İmge Kitabevi.
- Akal, C.B. (2005). İktidarın üç yüzü. 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları.
- Akdemir, F. (2024). Augustinus'un devleti ilahî mi beşerî mi?: Tanrı devleti (De Civitate Dei) üzerinden eleştirel bir okuma denemesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24 (1), 305-331.
- Alatlı, A. (2010). Batı'ya yön veren metinler I (kökler/orta çağlar). Melisa Yayıncılık.
- Arslan, A. (2010). İlkçağ felsefe tarihi: Plotinos, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan felsefesi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2012). İlkçağ felsefe tarihi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Augustine, S. (2002). The city of God against the pagans. (Çev. R. W. Dyson). 2. Baskı. Cambridge University Press.
- Augustinus, S. (2010). Tanrı Devleti'nden seçme metinler. İçinde M. Tunçay (Ed.). Batı'da siyasal düşünceler tarihi: seçme yazılar (ss. 361-391) 2. Baskı. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Augustinus, S. (2007). İtiraf. (Çev. D. Pamir), 2. Baskı. Kaknüs Yayınları.
- Aydın, H. (2014). İskenderiye yahudiliğindeki kökleri ışığında ortaçağ Hıristiyan ve İslam düşüncesinde felsefenin kökeni sorunu. *Felsefe Dünyası*, 2(60), 67-113.
- Aydın, H. (2018). Aurelius Augustinus'ta nedensellik sorunu. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25, 1-24.
- Aydın, H. (2022). İlkçağdan Ortaçağa doğa tasarımı ve nedensellik. *Bilim ve Gelecek Kitaplığı*.
- Aykıt, D.A. (2011). Hıristiyanlığın öncüsü olarak İskenderiyeli Philo. Kitabevi Yayınları.
- Bessiere, G. (2001). İsa: Beklenmedik Tanrı. (Çev. İ. Batur). Yapı Kredi Yayınları.
- Borgeaud, P. (2008). Dinler tarihinde başlangıçlar. (Çev. A. Kahiloğulları). Dost Kitabevi Yayınları.
- Bravo, H. (2007). Augustinus'un varlık ve bilgi görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 111-128.
- Cassirer, E. (1997). Devlet efsanesi. (Çev. N.Arat). Say Yayınları.
- Clement of Rome. (1885). "First Epistle to the Corinthians". Ante-Nicene Fathers. ed. Philip Schaff. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library. https://ccel.org/ccel/clement_rome/first_epistle_to_the_corinthians/anf01.ii.ii.i.html. (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2024).
- Çotuksöken, B. (2014). Aurelius Augustinus. İçinde A. Tunçel ve K. Gülenç (Ed.), *Siyaset felsefesi tarihi: Platon'dan Zizek'e* (ss. 80-96). Doğu-Batı Yayınları.
- Demir, K. A. (2019). Hıristiyanlık dininin devlet yönetimi üzerine etkileri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 137-151.

- Derrida, J.; Vattimo, G. (2011). Din. (Çev. D. Kundakçı ve M. E. Özcan). Dost Kitabevi Yayınları.
- Enriquez, E. (2004). Sürüden devlete. Ayrıntı Yayınları.
- Freeman, C. (2010). Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz uygarlıkları. (Çev. S. K. Angı). Dost Kitabevi Yayınları.
- Fuerbach, L. (2008). Hristiyanlığın özü. (Çev. O. Özgül). Say Yayınları.
- Gauchet, M. (2005). Anlam borcu ve devletin kökenleri: İlkelerde din ve siyaset. İçinde C. B. Akal (Ed.), Devlet Kuramı (ss. 33-65). Dost Kitabevi Yayınları.
- Gilson, E. (2007). Ortaçağda Felsefe. (Çev. Ayşe Maral). Kabalcı Yayınları.
- Jeaneau, E. (2006). Ortaçağ Felsefesi. (Çev. Betül Çötüksöken). İletişim Yayınları.
- Kitabı Mukaddes: Eski Ahit, Yeni Ahit ve Mektuplar. Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kaymaz, Y. (2024). Hristiyanlığın erken döneminde 'Biniteryen' (İkili) Tanrı anlayışı üzerine bir inceleme. İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 61(1), 152-163.
- Kranz, W. (1994). Antik felsefe: Metinler ve açıklamalar. (Çev. S. Y. Baydur). Sosyal Yayınları.
- Öner, E.S. (2008). Augustinus'un Tanrı devleti. (Yök Tez Merkezi, Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Philo, A. (t.y.a). The Works of Philo: Allegorical Interpretation III. <https://www.earlychristianwritings.com/yonge/book4.html>. (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2024).
- Philo, A. (t.y.b). The Works of Philo: The Special Laws I. <https://www.earlychristianwritings.com/yonge/book27.html>. (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2024).
- Poupard, P. (2005). Dinler. (Çev. M. Cedden). Dost Yayınları.
- Ruby, C. (2016). Siyaset felsefesine giriş. (Çev. U. Kılıç). 3. Baskı. İletişim Yayınları.
- Şenel, A. (2017). Siyasal düşünceler tarihi: Tarihöncesi ilkçağda ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş. Dafne Yayınları.
- Tannenbaum, D.; Schultz, D. (2011). Paulus ve Augustinus: Hristiyan siyasal dünyasının doğuşu. İçinde Siyasi düşünce tarihi (filozoflar ve fikirleri) (ss. 119-137). (Çev. F. Demirci). 6. Baskı. Adres Yayınları.
- Tarakçı, M. (2011). Hristiyanlıkta Logos doktrini. Milel ve Nihal, 8 (1), 201-224.
- Taşpınar, İ. (2011). Yahudi Geleneğinde İlahî Kelâm Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini. Milel ve Nihal, 8 (1), 143-164.
- Tunç, M.T. (2023). Augustinus'un perspektifinden kendini ve Tanrı'yı bilme Meselesi. FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 35, 331-344.

Uslu, A. (2022). *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi 1: İktidarı Tanrılaştırmak*. 2. Baskı. Yordam Kitap.

Wood, E. M. (2008). *Yurttaşlardan lordlara*. (Çev. O. Köymen). Ayrıntı Yayınları.

Yalçınkaya, A. (2011). *İlahi Siyaset*. İçinde M. A. Ağaoğulları (Ed.). *Sokratesten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler* (ss. 197-235). İletişim Yayınları.